

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

NIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ERIK ARUP OG ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆRER

TREDIE BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1925

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

	Side
Hjelholt, Holger , Dr. phil., Den slesvigske Stænderforsamling i 1860. Et Bidrag til Belysning af slesvigsk Politik under det danske Styre mellem Krigene.....	209—344
Jørgensen, Ellen , Underbibliothekar, Dr. phil., Hans Gram. Et historisk Forsøg	165—191
— Nordiske studerende ved Universitetet i Louvain	385—389
Krarup, Alfred , Bibliothekar, Nordiske Vatikan-Undersøgelser	192—204
Larsen, Ernst , cand. mag., En Beretning fra Stændermødet 1660.....	389—399
Mackeprang, M. , Musæumsdirektør, Dr. phil., Har Karl Gustav været Akademist i Sorø?.....	204—208
Petersen, Kr. , mag. art., Eilert Peter Tscherning.....	345—384
Rockstroh, K. C. , Kaptajn, Frederik 4.s Godspolitik 1715—1720	1—92
Steenstrup, Johannes , Professor, Dr. jur., Nogle Studier fra Vikingetiden.....	148—164
Weibull, Lauritz , Professor, Dr. phil., Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085.....	104—147

Anmeldelser.

Hanssen, H. P. , Fra Krigstiden. Anm. af Cand. mag. Erik Møller	418—424
Hjelholt, Holger , Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig 1850—1864. Anm. af Professor, Dr. phil. Aage Friis	407—418
Linvald, Axel , Kronprins Frederik og hans Regering. Anm. af Professor, Dr. jur. Johannes Steenstrup	400—407

Nyt fra historisk Videnskab.

	Side
Arup: Grønland — en historisk redegørelse (E. M.). — I. P. Jacobsen: Les Manes (N. M.). — Hugo Matthiessen: Københavnske Gader 1728—95 (Ax. L.). — Ludwig Pastor: Geschichte der Päpste (E. J.). — Valdemar Vedel: Firsernes Førere (Povl Engelstoff). — Wedel-Neergaard: Svenstrup (Hans Jensen).....	425—431

Nekrologer.

Kristian Carøe af Erik Arup	93
Villads Christensen af M. Mackeprang	93—94
P. Lauridsen af Axel Linvald.....	99—100
H. D. Lind af M. Mackeprang.....	101
Marcus Rubin af Erik Arup	101—103
Arthur Stille af Knud Fabricius.....	95—96
Troels-Lund af Hugo Matthiessen	96—98

Meddelelser om Dansk Historisk Forening i Aaret 1923	432—433
Den Danske Historiske Forenings Vedtægter	434—435
Navneregister. Ved cand. mag. J. O. Arhning	436—456

Frederik 4.s Godspolitik 1715—1720.

AF

K. C. ROCKSTROH.

---

1. Almindeligt om det gamle Ryttergods og Reluitionsgodset.

I Fordelingen af Danmarks Jord i 16., 17. og 18. Aarh. er tre Faser vel kendt: Mageskifterne under Frederik 2., de store Udlæg af Krongods under Frederik 3. og Salgene af Hovedmassen af Kronens Besiddelser under Frederik 5., medens derimod den fjerde store Ændring, under Frederik 4., er saagodtsom uoplyst¹. Ved denne sidste samlede Kronen sine Besiddelser i tre tætte Grupper i Jylland og en i Fyen og forlagde Tyngdepunktet for sine vest- og midtsjællandske Besiddelser fra nord til syd. I Falster og Nordsjælland, hvor Kronen endnu besad omtrent al Jorden, forblev Forholdene nærmest uforandret, medens betydelige Dele af dens Gods paa Lolland gik over paa privat Haand.

Da det var Ryttergodsernes, eller rettere Rytterdistrikternes, Forhold, der gav Anledningen til disse omfattende Anstalter, som i Løbet af nogle Aar fuldstændig ændrede den hidtil bestaaende Ordning for disse Distrikter og deres

¹ I Edvard Holms store Arbejder »Danmarks og Norges indre Historie 1660—1720« og »Danmarks og Norges Historie 1720—1814« berøres denne Ændring kun ganske kort, saaledes henholdsvis II, 200, 203 og I, 348 f., 499, 515. Vaupell omtaler det vel i sin Dansk-norske Hærs Historie II, 15 ff., men paa en Maade, der viser, at han kun har haft yderst løseligt Kendskab dertil.

Beboere (Bønderne), vil en kort Oversigt over Distrikternes Tilblivelse og hidtidige Udvikling være nødvendig¹.

Da Kristian 5. straks efter sin Tronbestigelse begyndte Organisationen af den Hær, hvormed han vilde søge at erobre Skaane m. m. tilbage, var et af de vigtigste Skridt Oprettelsen af de nationale Rytterregimenter, idet der hertil udlagdes af Kronens Bøndergods og dannedes Læg paa 8 T. H. (Ager og Eng), hvoraf der skulde stilles en Rytter og da helst en af Gaardfæsterne. Paa Sjælland oprettedes der saaledes et Regiment, i Fyen et, i Jylland to, og til disse udlagdes der omtrent 30.000 T. H. Denne Godsmængde var imidlertid ikke tilstrækkelig til det nødvendige Antal Ryttere, og da man havde et Antal uddannede hvervede Ryttere, som man ikke vilde skille sig af med, suppleredes Gaardrytterne, som man kan kalde dem, ved at disse hvervede Ryttere udlagdes paa Landet, saaledes at en vis Mængde Kron- og Proprietærbøndergods i Fællesskab skulde underholde disse egentlige Soldateryttere, der benævnedes Sogneryttere.

Krongodsets uligelige Fordeling Landet over, sammen med andre Grunde, medførte, at de nye Regimenter ogsaa fordeltes meget uligelig over Landet: i nogle Egne laa Ryttergodset tæt samlet, navnlig i Nordvestsjælland, i Østfyen og i det østlige Syd- og Mellemjylland, medens andre Egne slet intet Ryttergods havde, navnlig de tre nordsjællandske Amter og Lolland-Falster, og der kun var tyndt med Ryttergods i Vest- og Nordjylland. Ved Beg. af den Skaanske Krig dubleredes Regimenterne saaledes, at der blev ialt 8 svagere paa den samme Godsmængde. Som Supplement til dette Rytterhold af Krongods oprettedes der to Regimenter Rostjeneste af Adelsens Gods.

¹ Iøvrigt henvises til Forfatterens Den nationale Hær II. I Christensen (Hørsholm) Agrarhistoriske Studier II, 150 ff. fremsættes en Del Udtalelser om Ryttergodset; men den ellers saa grundige Forfatter kender kun lidt til de virkelige Forhold ved dette Gods, hvad der iøvrigt ikke er saa mærkeligt, da der saagodtsom ingen Forarbejder findes herom.

Under Skaanske Krig kæmpede det nationale Rytteri fortrinligt, men led ogsaa store Tab. Man skønnede da, at det danske Jordbrug med mange store Bøndergaarde ikke tillod, at Husbonden Aar efter Aar var borte fra Hus og Hjem, endsige at den ledende i Bondebedriften kom til at ligge paa Valpladsen, naar der kunde skaffes andre til Soldatertjenesten. Man gik derfor under og straks efter Krigen over til kun at holde løse og ledige, danske eller udenlandske Karle til Ryttertjenesten. De laa indkvarteret enkeltvis rundt omkring i Landet, hos en Bonde i Læget, omtrent som hidtil Sognerytterne, og forplejedes af Læget dels med Naturalydelser, dels med Penge. I Resten af Aarh. gik Sognerytterinstitutionen ind; alle Ryttere blev hvervede Gaardryttere, og Ryttergodset forøgedes efterhaanden til omtrent 44.000 T. H. eller omtrent 14 % af hele Landets 313.000 T. Bøndergods Ager og Engs H. I samme Tidsrum forøgedes Rytterstyrken paa Sjælland til tre, i Jylland til fem Regimenter, saa at der omkring 1700 i det egentlige Danmark ialt var ti nationale Rytterregimenter paa Krongodset. Rostjenesten var bleven ophævet.

I Aarenes Løb viste det sig stedse vanskeligere at faa Rytterbønderne (Rytterlæget) til at svare de dem paalagte Afgifter. Disse havde varieret lidt i Størrelse, men kan gennemsnitlig ansættes til: Rytterens fulde Forplejning (eller Brød o. l. plus 8 Rdl. aarlig), Kvarter, Ild og Lys til ham, Foder til hans Hest¹ samt yderligere 8 Rdl. Alt dette kan anslaaes til en samlet Værdi af 35—40 Rdl. aarlig for de 8 T. H., alt efter Priserne paa Landbrugsprodukterne. Til Gengæld var Rytterbønderne fri for Landgilde, Ægt og Arbejde, naturligvis ogsaa for Arbejdspenge og for enhver Art af Skatter og Kontributioner m. m. Af Tiender skulde de yde det sædvanlige.

Det skønnes, at Rytterbøndernes Ydelser alt ialt var under det almindelige i Tiden; nogle Landkyndige hæv-

¹ 1717 ansætter en Kommission Værdien af Hestefoderet (Sommergræsning, Vinterhø, Havre og Halm) til omtrent 14 Rdl.

dede bestemt dette, medens andre, og heriblandt Rytter-officererne, ligesaa bestemt paastod det modsatte og for-drede Afslag i Ydelserne, hvis Rytterbønderne skulde kunne forblive ved Gaardene. Forholdene var nu ogsaa meget for-skellige i de forskellige Landsdele og indenfor disse, navn- lig inden Matriklen af 1680/88 traadte i Kraft og tilveje- bragte en nogenlunde, men ogsaa kun nogenlunde, retfær- dig Skyldsætning efter Ejendommenes almindelige Ydeevne; og det er vist nok, at der overalt i Landet fandtes baade altfor højt, men ogsaa for lavt skyldsatte Ejendomme¹. Men selv om det maa erkendes, at de havde mest Ret, der hævdede, at Rytterbønderne i Almindelighed meget vel var istand til at præstere de dem paalagte Ydelser, hvad Penge og Naturalier angaar, maa man ogsaa huske paa Besværet ved at have et privilegeret, fremmed Menneske, maaske med Kone og Børn, gaaende i Huset; og i mange Tilfælde har en saadan ofte ubeskæftiget Mandspersons Nærværelse ikke bidraget til at fremme Bondens og hans Medhjælperes Arbejdslyst.

Kristian 5. hævdede lige til sin Død, at det nationale Rytteri var Fundamentet i den danske Hærordning: der kunde vel ske enkelte Ændringer med det, men i Hoved- sagen burde det bestaa »uryggeligt«, og dette blev ogsaa overholdt af Sønnen i de første femten Aar af dennes Re- gering. Kong Kristian havde i Tidens Løb nedsat forskel- lige Kommissioner til at undersøge Ryttergodsets, Rytter- bøndernes, Tilstand, og i 1695 udstedtes en ny, meget ud- førlig Forordning, der endnu var i Kraft, da Frederik 4. omkring 1715 begyndte paa en Omordning af Forholdene.

Matriklen 1680/88 havde jo medført en Formindskelse af Landets samlede Hartkorn og gennemgaaende en Ned-

¹ Se bl. a. Rk. Kongl. Resolutioner, kommunik. Rentekamret fra Ge- neralkommissariatene 1680—1720, Kommissionsberetning ^{22/3} 1692 til Kongen. Sammenlign endvidere ndnfr. Seerups Udtalelse angaaende Bøn- derne i Skanderup og om Indretningen 1718 af Ryttergodset i Jyl- land.

sættelse af de enkelte Brugs Hartkorn. Men omtrent samtidig foretog Matrikelskonduktørerne en i det Hele meget betydelig yderligere Reduktion af Ryttergodsets Hartkorn, da Restancerne hos Rytterbønderne var vokset i en forfærdende Grad, tildels som Følge af Eftervirkningerne fra Skaanske Krig med det store Mandefald blandt jorddrivende Bønder, og fordi Rytterbønderne i det Hele var bleven haardt medtaget af Rytterholdet. Denne Reduktion faldt noget forskellig i de forskellige Landsdele, men var gennemgaaende omtrent en Fjerdedel af den ny Matrikel¹, fra nominelt 4400 T. pr. Regiment til c. 3300². Undtagelser dannede 1. og 5. Jyske med omtrent 3500 T., 4. Jyske med 3400, medens 3. Jyske i Nordjylland fra Begyndelsen kun havde haft 3351 T. Men alligevel løb der vedblivende store Restancer paa. Medens det almindelige Krongods og Proprietærgodset svarede efter ny Matrikkel, svarede Ryttergodset altsaa efter Reduktionen, hvortil kom, at den gamle Matrikkel af 1664 endnu i et Antal Aar spillede en vis Rolle og yderligere kom til det ved Frederik 4.s Godstransaktioner.

Havde Frederik 4. end saaledes i en Aarrække med Pietet efterkommet sin Faders Paalæg om Opretholdelsen af Rytterdistrikterne hovedsagelig i Overensstemmelse med det gamle, maatte det Tidspunkt komme, da denne nøgterne Regnemester, der som faa andre havde et almindeligt Overblik over Landets økonomiske Tilstand, vilde skride til Forandringer. 1714 opløste han et sjællandsk og et jysk Rytterregiment og erstattede dem paa en Maade med to i 1702 oprettede udskrevne Landdragonregimenter,

¹ Se Krigskancelliets Kgl. udfærd. Sager ^{21/10} 1718, Nr. 1588, hvor det udtales, at 8 T. reduceret Hartkorn paa det gamle Ryttergods maatte kunne regnes til 12 T. ny Matrikkel.

² I nærværende Afhandling benyttes de oprindelige Betegnelser for Matriklerne, altsaa »gamle Matrikkel« for Matriklen af 1664, og »ny Matrikkel« for den af 1680/88.

der under Krigen var blevet omdannet til egentlige Rytterregimenter.

I 1715, da Finansnøden under den langvarige Krig havde skærpet Blikket for, hvor der kunde aabnes nye Kilder til at skaffe Penge, kom det afgørende Vendepunkt i Ryttergodsets Historie, og da havde en Mand, der i ethvert Fald til en vis Grad havde god Indsigt i Forholdene, faaet Kongens Øre. Denne Mand var Jens Seerup Jørgensen¹, der hidtil havde været Kongens Forvalter over Dronningborg og Mariager Klosters Godser, nu Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager. Hvem der ellers har paavirket Kongen i den her betragtede Retning kan ikke siges for sikkert, men det synes i ethvert Fald ikke at have været nogen højtstaaende Personlighed, ikke nogen af de egentlig kaldede Raadgivere, og bestemte Spor af Paavirkning fra saadanne kan ikke paavises. Fra den forudgaaede Tid vides Storkansler Reventlow, der selv havde været Rytterofficer, at have været en stærk Modstander af de Rytterbønderne tilstaaede Friheder 3: Afgiftsnedsettelse. Men han stod omtrent ene, og de fleste høje Embedsmænd, og da navnlig Rentekamrets og Generalkommisariatskollegiets, var enige om, at disse Friheder havde været absolut nødvendige.

Et af de første Indlæg i Sagen er sikkert et udateret og uunderskrevet Aktstykke i Rentekamrets Arkiv², hvori Forfatteren siger, at Etatsraad Neve³ har konfereret med ham om, at det var meget nyttigt for Kongen, at Ryttergodset overalt blev solgt paa den Maade, at den købende alene skulde blive Ejer af en Trediedel af hver [Bonde]

¹ Om ham se G. Hornemanns Artikel i Dansk biografisk Leksikon, hvor Seerups Virksomhed ved Godssalgene m. m. fremhæves. Hornemann har altsaa haft Blik for denne Mands store Betydning.

² Forestillinger og Projekter m. m. vedkomm. det beholdne Gods etc. i Danmark 1694—1764.

³ Da Johan Neve, Deputeret ved Finanserne m. m., blev Etatsraad 1709, medens Salget af jysk Ryttergods kom i fuld Gang 1715, ligger Aktstykkets Affattelse mellem disse to Tidsgrænser.

Gaard, medens de to Trediedele pantsattes til Kongen¹. Af Renterne af Salgssummen plus Kontributionerne skulde saa Rytteriet underholdes. Rytterne kunde saa indkvarteres i Købstæderne, hvorved de fattige gemene Folk kunde have Næring og Rytterne samtidig være under mindre Distrikt og større Justice end ellers i vidtløftige Distancer. Ved Salg paa den foreslaaede Maade vilde enhver frygte for at miste den Trediedel, han havde købt og betalt, »og overalt blev [der] ingen vissere Køber end Bønderne selv, som hidindtil har beriget sig af det Forskud, som de hos Eders Kongelige Majestæt har nydt, og [af] Reduktionen paa Hartkornet; hvilket vilde blive en Velsignelse i Landet, da enhver Bonde, fordi han blev sig selv mægtig og fri for Trældom², elskede desmere baade at arbejde og leve sparsommelig«.

De sidste Sætninger i dette Aktstykke er meget mærkelige. Man raader tydelig Kongen til ved Rytterbønderne at skabe talrige selvstændige Bondejordbrug, en Slags Rente-gaarde under Kronen, og derved samtidig fremme Bondens og Landets almindelige Vel. Man turde her have et af de allerførste Forslag til Bondestandens Frigørelse herhjemme. Det følgende vil vise, at Tanken virkelig slog an hos Kongen; men desværre var Tiden endnu ikke moden til Tankens Virkeliggørelse i større Omfang³.

Der er nogen Sandsynlighed for, at Forslaget, saaledes som det foreligger, er affattet af Justitsraad Hartmann, der var Medlem af Landetatens Generalkommissariat, thi Hartmann optraadte allerede tidlig paa Aaret 1715 som Mellen-

¹ Ganske den samme Tankegang genfindes senere i den jyske Rytter-godskommissions Beretninger til Kongen; og i denne Kommission var Seerup Sjælen.

² Om »Trældom« i denne Forbindelse sammenlign Steenstrups Udviklinger i Den danske Bonde og Friheden.

³ I denne Sammenhæng skal anføres en mærkelig Udtalelse af Kongen ved en Konference paa Koldinghus: »At det var uden Skade at gjøre heele Coldinghuus Distrikt til Selveiere«. Memorialer 1725 Bogstav K.

mand mellem Kongen og Rentekamret, da Beslutningen om Godssalg forhandlede og toges paa Seerups Initiativ¹.

Allerede 1712, samme Aar som Seerup blev Kongens Forvalter over det nylig indkøbte Dronningborg og det dertil hørende meget betydelige Bøndergods, var han begyndt at bearbejde Kongen angaaende Salg af Relutions-(Indløsnings-)retten til Gods i Eggen mellem Limfjorden og Mariagerfjord (Aalborghus Amt). Da dette Gods, siger han, ligger over 24 Mil fra Kolding og hverken er belejlig for Ryttergodset eller for Mariager Klosters og Dronningborgs Gods, har han sat sig i Forbindelse med en sufficient, vis Mand², som selv er god for at svare 20.000 Rdl., hvis det maa overlades ham at handle om Relutionsrettens Afstaaelse. Hvis Kongen gaar ind derpaa, vil Seerup nærmere forklare, hvorledes det kan lade sig gøre, og de 20.000 Rdl. skal prompte blive indbetalt³.

Kongen var imidlertid netop paa dette Tidspunkt optaget af helt andre Forhold, thi Seerups Brev maa have naaet ham nede ved Sydgrænsen i Dagene forud for Slaget ved Gadebusch. Herefter fulgte de andre store Begivenheder: Stenbocks Indrykning i Holsten, hans Indeslutning i Tønningen, Belejringen af denne Fæstning og det vanskelige Samarbejde med Russere og Sachser, hvad der lagde Beslag paa Kongen til ind i Aaret 1714.

I dette Tidsrum havde Seerups Forslag om Udnyttelsen af Kronens Indløsningsret ved Seerups eget ivrige Arbejde givet det Resultat, at det store Mariager Klosters Gods fra

¹ Hartmann havde tidligere været Land- og Krigskommissær for Jylland og i en Aarrække boet i Viborg. Han har sikkert haft tjenstlig Berøring med Seerup og har rimeligvis kendt denne allerede fra tidligere Tid, da Seerup antages at være født i nævnte By.

² Maaske Justitsraad Severin Benzon paa Visborggaard, der ægtede Enken efter Kancelliraad Svane og med hende fik betydeligt Jordegods, men ogsaa mange Bryderier. Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1719 Nr. 703.

³ Diverse Sager vedkomm. det jyske Ryttergodt c. 1687—1719. Den »sufficiente Mand« vilde altsaa tilkøbe sig Myndigheden til at inddrive Relutionsafløsningen.

1. Maj 1713 var bleven sekvestreret og var gaaet ind under Seerups Bestyrelse¹. Det blev Begyndelsen til Kronens Udnyttelse af denne Ret; dette traadte vel foreløbig i Baggrunden for Salgene af Ryttergods og hvad dermed stod i Forbindelse, men derefter tog det Fart og vakte naturligvis megen Bestyrtelse overalt i Landet.

Seerup slog sig imidlertid ikke til Ro hermed. Antagelig sidst i 1714 eller først i 1715 havde han en Samtale med Kongen, hvorefter han i Kjøbenhavn indgav et udførligt skriftligt Forslag til Kongen. Han udtaler heri, at han ikke »kunde saa hastig forklare mig mundtlig, da jeg havde den Naade at gøre Eders Majestæt min allerunderdanigste Opvartning, som Fornødenhed udkræver til Eders Kongelige Majestæts Interesse«, hvorfor han nu skriftlig fremsætter sine Tanker:

»Jeg mærkede ikke bedre, end at E. M. fandt for godt at indgive mit Projekt om Ryttergodset til en Kommission, hvortil nogle Officerer blev udmeldt for at se, om Rytterne efterdags ligesom forhen kunde udkomme, formedelst den Forandring, jeg til E. M.s Interesse havde opsat. Mit Svar er, at der ikke paa nogen Maade kan afgaa for Rytterne efter mit Projekt trods den Fordel, dette medfører for E. M. Men det vil falde umuligt, at nogen Officer vil give mig Bifald, medmindre han derhos er en Landmand, saasom han alene henser til de Friheder, som Rytterbønderne nyder, og rækker efter mere, om det stod i hans Formue, fordi han ikke selv ejer Jordegods, saa er han i den Fald ukyndig, hvorimod den sunde Fornuft vidner, at en Officer, som ejer Jordegods og

¹ Se nærmere herom Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Hist. 58 ff. Dette Afsnit af Godsets Historie har dog væsentlige Misforstaaelser. Her skal blot bemærkes, at Geheimeraadinde Lillienron i 1715 underkastede sig Kongens Naade, hvorpaa et Forlig kom i Stand og Udbetalingerne af Afstaaelsessummen tog deres Begyndelse. Iøvrigt var Fremgangsmaaden ved Bedømmelsen af dette Gods' Førringelse i Værdi ikke noget særegent for dette Tilfælde, men var, som det vil ses ved Omtalen af Relutionsgodsets Inddragning, i Overensstemmelse med det sædvanlige. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 Nr. 1124; Rentekamrets Resol. prot. Nr. 70, 367, 523; Rentekamrets General-Indtægtsbog 1715 Fol. 99, 1718 forskell. Steder.

derhos er Landmand, baade forstaaer Rytternes Forplejning og Bondens Tilstand«. Han beder derfor Kongen om at udnævne landkyndige Officerer paa Rytteriets Vegne og landkyndige Mænd paa Bøndergodsets Side, hvilke i hans Overværelse kunde behandle hans Projekt. Saa vil utvivlsomt alt udfalde til Kongens virkelige Interesse uden mindste Skillings Formindskelse for Kavalleriet og dog »falde paa« Ryttergodsets fuldkomne Konserveration. Han har »vedlagt« for Kongen, at 1500 Rdl.s aarlig Interesse ved Ryttergodset koster Kongen aarlig en halv Tønde Guld, hvorfor Kongen hellere maatte ligefrem bortgive dette Gods end beholde det og derved virkelig vinde denne halve Tønde Guld. Og hvis Kongen vil følge hans Projekt, vil ikke alene Godset blive fuldkommen konserveret og Rytteriet faa rigtig Betaling, men det kan endog importere Kongen to Tønder Guld i rede Penge og aarlige »Reveneurer« af fire Tønder Guld¹, samtidig med at der bibeholdes ligesaamange Rytterportioner som hidtil.

Det andet Punkt drejer sig om Reluitionsgodset. Han har opsporet nogle Tiender m. m., ved hvis Indløsning Kongen kan vinde en Del Penge, hvorved han udtaler, at kun naar Tiender og Jordegods ligger indenfor henholdsvis en og to Mil fra en Herregaard, er de Kronen til synderlig Nytte. »Og fra 1664 og til Dato har aldrig den forbeholdte Reluitionsrettighed været Kronen til Fordel, ejheller kan ventes uden i foromrørte Tilfælder«. Det synes, som om Besidderne af disse Tiender m. m. har fremsat for Kronen gunstige Tilbud for at beholde Besiddelsen, i hvilken Anledning han nævner, at en Proces imod Justitsraad Poulsen² og dennes Medarvinger har gjort Poulsen m. fl. »frygtagtige, saa de ikke var forvisset, enten de var fuldkommen Ejer af det, de havde i Possession, eller ej, naar Kongen havde Reluitionsrettigheden«. Denne Frygt skal nok brede sig i stedse videre Kredse og fremskaffe

¹ Ved at en Trediedel af Salgssummen udbetales kontant, de to Trediedele forbliver paa Rente i Ejendommene (se foran).

² Formentlig Justitsraad Poulsen (de Poulson) paa Søbygaard mellem Aarhus og Viborg, hvilken Ejendom dels var Reluitionsods, dels fri Ejendom. Søbygaard blev senere inddraget under det ny Rytterdistrikt. Det synes, som om der allerede nu var Rygter i Omløb om Planer mod Reluitionsgodset, thi i 1714 lod Kommerceraad C. C. Bircherod, der ejede Lystrup Gaard og Gods paa Sjælland, tage Tingsvidner over de af ham paa Godset foretagne Forbedringer. Se herom ogsaa senere. Rk. Kommissionen 1716 ²¹/₁₂ over Rytter- og Reluitionsodsset i Sjælland, Diverse Dokumenter. Ogsaa Jens Lassens Arvinger fik pludselig Hastværk med at faa deres Adkomst til St. Knuds Klosters og Provstigaardens Gods bragt i Orden (se senere).

gunstige Tilbud om Køb af Indløsningsretten, naar blot Seerup maa faa nødvendige Oplysninger om Reluitionsgodset, særlig paa saadanne Steder, hvor Gods er i høj Pris eller Besidderne ikke kan undvære det til deres Gaardes Komplettering¹.

Der er meget i dette Forslag, der trænger til en nærmere Forklaring. Mest paafaldende virker vel Udtalelsen om, at Kongen hellere maa bortgive Ryttergodset end beholde det, saaledes som Forholdene har udviklet sig. Seerups Ræsonnement herover var i Korthed dette: Ryttergodset indbringer kun fra omtrent Halvdelen til tre Fjerdedele af det, det skulde, d. v. s. gennemsnitlig 2—3 Rdl. pr. T. H. aarlig i Stedet for de oprindelig bestemte 4 Rdl. i Penge og Naturalier. Dette giver et aarligt Tab af omtr. 60.000 Rdlr.; men hertil kommer Ryttergodsets Skattefrihed. Hvis Kongen nu sælger Godset for gennemsnitlig 40 Rdl. pr. T. H., hvilken Pris Seerup mener vil kunne opnaas, vil Salgssummen give 5 % Rente. Men samtidig bliver det solgte Gods skattepligtigt ligesom andet Gods og skal yde de almindelige Skatter, der er godt 3 Rdl. pr. T. H., og desuden de ekstraordinære Skatter i Krigstiden. Endelig bør det fremhæves, at under de ændrede Forhold skal Køberen, Proprietæren, indestaa for, at Skatten udredes til sidste Skilling, saa at Kongen er sikker paa denne eller, i Tilfælde af at Skatterne ikke betales, kan inddrage Ejendommen.

Det maa saaledes erkendes, at Seerup ikke har Uret i at sige, at om Kongen endog bortskænkede Ryttergodset helt gratis, vilde han i Øjeblikket staa sig godt derved, i ethvert Fald for en stor Del af dette Gods' Vedkommende.

En Undersøgelse af Rytterdistrikternes Regnskaber for 1715, det sidste Aar disse Distrikter bestod paa den gamle Fod, viser, at Indtægten², der af 32678 T. reduceret H. skulde have været 130.712 Rdl.,

¹ Diverse Sager vedkomm. det jyske Ryttergods c. 1687—1719.

² Der svaredes nu alene »Portionspenge«, 4 Rdl. pr. T. H., fordi Rytteriet ikke var i Kvartererne og altsaa ingen Naturalier fik.

kun blev 110.362 Rdl.¹ Men da det ured. H. skulde have givet 176.000 Rdl., bliver Resultatet, at Ryttergodset ydede 65.638 Rdl., eller godt 37 % for lidt. I Virkeligheden skulde Indtægten endda have været større, da »Fæste«-ø: Hus-penge af Indsiddere i Gaardene, Indfæstning fra selve Rytterbonden, Huspenge af Huse paa Ryttergodset og Lejermaalsbøder af Bønderne kom til².

Medens Restancerne i nogle Egne var temmelig ubetydelige, var de i andre meget betydelige, saaledes ved 2. Sjællandske (Midtsjælland), 1. Jyske (Sydvestjylland), 4. Jyske (Skanderborgegnen), men navnlig ved 5. Jyske (Aarhuseggen), hvor de beløb sig til næsten Halvdelen af den Sum, som endog blot det reducerede Hartkorn skulde have indbragt³.

Da det kan synes mærkeligt, at Egne i Midtsjælland og Midtjylland, der dog maatte regnes til Landets bedre eller bedste, var saa daarligt stillet, skal det atter her bemærkes, at Skyldsætningen ikke sjælden var ret vilkaarlig fra Begyndelsen, og navnlig fra Midtsjælland erklærede Kommissærerne i 1716, at de aldrig i deres Liv havde truffet saa [uforholdsmæssigt] højt skyldsatte Gaarde som her: havde de ikke med egne Øjne set det, vilde de ikke have troet det muligt. Paa det private Jordegods træffes det derfor ret almindeligt, at Godsejeren akkorderede med sine Fæstebønder om Afgiften, naar Fæstet skulde fornyes⁴.

Vanskelighederne med at faa en rimelig Ydelse af Ryttergodset maa ses paa Baggrund af, at Kronens andre Bønder under Amterne samt Proprietærernes Bønder maatte svare deres fulde Afgift, nemlig pr. T. H. mindst 3 Rdl. i almindelige Skatter foruden Konge- og Kirketiender, de ekstraordinære Krigspaalæg, Landgilde, Ægt og Hoveri (eller Arbejdspenge) af ureduceret Hartkorn.

Naar det erindres, at Seerup havde sin Virksomhed netop i de Egne — Skanderborg-Aarhus-Randers — hvor Ryttergodsets Ydelser var minimale, forstaar man hans Iver for at faa hidført en Ændring i de bestaaende Forhold.

Ved Salg af Ryttergodset opstod ganske vist det Spørgsmaal,

¹ Her som overalt i Fremstillingen er Skilling, Skæpper osv. udeladt.

² Disse sidste var ret betydelige, navnlig paa Fyen; men de blev som oftest p. G. a. de skyldiges Uformuenhed afgjort med Straf paa Kroppen.

³ Hovedsagelig paa Grundlag af General-Indtægtsbogen 1715 Fol. 115 ff.

⁴ Se bl. a. Kommissionen 1716 ^{21/12} over Rytter- og Relutionsgodset i Sjælland, Diverse Dokumenter, Skøde over Sjelleskovgaard (i Jylland) og Kommissionsforretning over Relutionsgodset i Ringsted Amt.

hvor man skulde indkvartere Rytterne fra det solgte Gods, men det kom man forholdsvis let over i hin Tid ved at vende tilbage til Forholdene fra før 1670: at indlægge Rytterne i Købstæderne, saaledes som af Seerup antydet; og det kostede ikke Kongen noget. Dog skulde der i saa Fald skaffes Furage tilført til de mange Heste.

Man kunde maaske finde det mærkeligt, at den altid stærkt optagne Konge i Sager af denne Art og den Betydning, Sager der dog hørte hjemme under Rentekamret, Generalkommissariatet m. fl., laante Øre til en ubetydelig Godsforvalter. Men netop dette var en af de Særegenheder, der kendetegnede Frederik 4., og forøvrigt ogsaa hans to nærmeste Forgængere paa Tronen, at han havde denne Tilbøjelighed til at søge udenfor Kredsen af sine nærmeste og kaldede Raadgivere. I nærværende Tilfælde og navnlig i Spørgsmaalet om Reluitionsrettigheden maatte den selvbestaltede Raadgiver antages at være desinteresseret, da han ikke selv besad af saadant Gods¹, medens derimod mange af Kollegiernes Embedsmænd eller deres paarørende var Ejere af større og mindre Mængder deraf. Hertil kommer, at Seerup, der var en ivrig, driftig og livlig Mand, der selv let lod sig rive med af sine Ideer og Planer, allerede i Gærningen, ved Erhvervelsen af Mariager Klosters Gods, havde bevist Kongen, at denne i ham havde en Tjener, der brændte efter at være sin Herre til Nytte udover de almindeligt afstukne Grænser.

Iøvrigt bør det allerede her fremhæves, at hverken Seerup eller Kongen til en Begyndelse havde noget bestemt Skøn om, hvor vidt omfattende deres Forehavender efterhaanden skulde blive. For dem begge gjaldt det kun om at skaffe Penge ved at realisere af Kronens Besiddelser af den ene eller den anden Form. Det kom imidlertid til at gaa saaledes, at det ene Skridt førte det andet med sig, indtil Kongens Planer saa at sige ompændte det ganske

¹ Seerup ejede kun den lille Herregaard Herpinggaard i Trans Sogn, Vandfuld Herred.

Land og et Antal Kommissioner af høje og lave Embedsmænd sattes i Gang med Planernes Fuldførelse.

Størstedelen af Aaret 1715 opholdt Kongen sig ved Hæren foran Stralsund; men inden sin Afrejse hertil fra Kjøbenhavn beordrede han den foran nævnte Justitsraad Hartmann i Generalkommissariatet til at overbringe Rentekamret Befaling om, at dette straks skulde lade proklamere det i Vendsyssel, Thy og Mors liggende Ryttergods. Dette skulde sælges til den højstbydende paa den Betingelse, at Halvdelen af Købesummen straks skulde udbetales, medens den anden Halvdel kunde henstaa til Krigens Ophør, da ogsaa den skulde udbetales. Godset skulde sælges uden Indløsnings(Relutions-)ret. I Overensstemmelse hermed afgav Rentekamret Relation til Kongen. I sin straks paafølgende Resolution begrænsede Kongen dette første Salg til kun at omfatte 3. Jyske Regiments Gods i de nævnte Landsdele og tilføjede yderligere en Bestemmelse om, at Godset skulde »opraabes Gaard fra Gaard«, og »saafremt nogen Rytterbonde skulde kunne formaa selv at købe den af ham paaboende Ryttergaard med sit Hartkorn, da skal han med sine Arvinger, saalænge de bebo samme Gaard, være befriet for« Familieskat osv. og af Folkeskat kun yde ligesom andre Fæstebønder, hvorhos de fæstende skal være fri for at enrulleres til Soldat ved alle Udskrivninger lige ved andet Gods¹. Avktionerne skulde ledes af tre Kommitterede, hvoraf Seerup skulde være den ene, og han kunde selv vælge de andre to; til Medkommissarier valgte han Stiftamtmand Gersdorff i Aalborg, der selv var stor Godsejer, og Amtmand Birkenbusch i Dueholm m. fl. Amter².

Inden Rentekamret lod Avktionsplakaterne trykke, havde det paa Kongens Befaling forhandlet mundtlig med Seerup om hans »Projekter og Erindringer« og dernæst tilstillet

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1715 ¹⁸/₂ og ²¹/₂, 261 og 301. Sammes Eksp. prot. Nr. 9 1715 ²¹/₂, 422. Det i Anførselstegn gengivne synes at hidrøre fra Kongen personlig ved Tilførsel i Protokollen.

² Rentekamrets Eksped. protok. Nr. 9 1715 ¹⁸/₄.

ham Udkast til Plakaterne, for at han kunde udtale sig derom.

Foreløbig gik Kongen ikke ind paa Reluitions-spørgsmaalet, og det synes, som om hverken han eller nogen anden havde noget ret Skøn om denne Sags Betydning. Først efter at Rentekamret ved langvarige og omfattende Undersøgelser havde gennemgaaet disse Masser af Skøder, navnlig fra Tiden 1650 til 1680, skønnede man, hvad der kunde bringes ud deraf¹.

2. Salgene af jysk Gods 1715 og 1716.

I Løbet af Sommeren 1715 bortavktioneredes herefter 292 Portioner à 8 T. red. H., ialt 2339 T.; men Beregningerne skete efter ny Matrikel, ureduceret Hartkorn, der udgjorde 3351 T., og herefter rettede sig Salgssummerne saavel som de fremtidige Ydelser fra Brugeren, Fæstebonden, og Besidderen, Godsejeren, hvad der udtrykkelig indførtes i Skøderne. Af de 3351 T. fandtes de 1580 i Aalborghus, Aastrup og Børglum Amter, det øvrige i Dueholm, Ørum og Vestervig. Hertil kom 40 T. Skov. Ialt er der udstedt omtr. 180 Skøder. 13 af de største Købere tilhand-

⁴ Alt dette voldte selvfølgelig Rentekamrets Embedsmænd betydeligt Ekstraarbejde. En af disse, Renteskriver Johannes Christensen, beklager sig stærkt til Land- og Krigskommissær Himmelstrup, der var Medlem af den senere fyenske Kommission, over at være overhængt med Arbejde for Kommissionerne: »Jeg har for Gud i Himlen endnu to Karle stadig, som jeg maanedlig maa betale, og veed, at baade min Pung og Øjen svier over dette ekstra Arbejde«. En anden Gang skriver han: »Siden Afrejsen har jeg stedse fægtet med Jyderne [d: den Kommission, hvori Scerup havde Sæde] og slipper dennem ikke saa snart; min Ekstrakt over Aalborghus Amt bliver paa 60 Ark Papir, som er mere end hele Fyen«. En tredie Gang jamrer han: »Dette Øjeblik faar jeg 4 Memorialer igen fra Fyen, saa min Plage er hver Morgen nye. Gud give, jeg een Gang maa se en god Ende derpaa, for jeg attakeres fra alle Kanter«. Relat. fra Kommiss. i Fyen ang. Rytter- og Reluitions-godset, Protok. »Special Ekstrakt over Reluitions-godset i Fyen«.

lede sig for over 53000 Rdl. eller over $\frac{1}{3}$ af hele Salgssummen¹.

Ialt indbragte Salget 143.169 Rdl., hvad der giver omtr. 43 Rdl. i Gennemsnit pr. T. Priserne pr. T. var højst forskellige og afhang af mangehaande Forhold. Enkelte Bøndergaarde betaltes med over 80 Rdl. pr. T., ved andre var Prisen under 20 Rdl. Hørte der Skovstykker til, løb Prisen stærkt i Vejret. De fleste Købere udbetalte hele Købesummen allerede den første Termin.

Kongens Ønske om, at Rytterbønderne i større Antal selv skulde benytte Lejligheden til at købe deres iboende Gaarde og blive Selvejere, blev ikke opfyldt; thi det var kun yderst sjældent, maaske i 15—20 Tilfælde ialt, at Bønder selv optraadte som Købere, skønt man dog skulde synes, at Skøderne bød netop dem betydelige Begunstigelser.

Dette første, forsøgsvisе Salg maa efter Tidens Forhold siges at have været en meget god Forretning for Kronen. Før Salget havde dette Gods, hvoraf det i Vendsyssel hørte til Landets bedste, knap indbragt 9000 Rdl. aarlig; men Salgssummen alene vilde give en sikker aarlig Rente paa over 7000 Rdl., og de aarlige, sædvanlige, sikre Ffredskatter vilde give 3351×3 Rdl. = 10053. Ialt var der saaledes en Avance paa godt 8000 Rdl.

Køberne, de smaa og store Godsejere, maa ogsaa antages at have handlet saaledes, at de kunde staa sig ved det, og der er i Akterne kun forefunden ganske enkelte Tilfælde, hvor en Køber har ladet Handelen gaa tilbage.

Men den tredie Part i Forholdet, Kronens Bønder, Rytterbønderne — hvorledes stillede det sig for dem? Her er ingen Tvivl mulig: dem maatte det gaa ud over.

Bønderne mistede ikke alene de immaterielle Fordele, de nu i omtrent 50 Aar havde nydt ved som Rytterbønder at høre til en privilegeret Klasse blandt deres Stands-

¹ Skødebog over bortsolgt Ryttergods i Jylland 1716, ogsaa benævnt »Protokol over Jyllands udlagte og bortsolgte Ryttergods 1716«.

fæller¹, men ogsaa de materielle, som de dels havde nydt allerede fra den første Udlægning 1670, dels efterhaanden, ved Udnyttelse af deres særegne Forhold, med sejt Stædighed havde tilkæmpet sig, nemlig den betydelige Reduktion af deres Hartkorn og den heraf følgende Nedsættelse i deres Afgifter.

De gik nu ind under de sædvanlige Forhold for Proprietærernes Bønder, efter at de, og deres Forfædre vel i Aarhundreder, havde været Kronbønder paa Strøgods, altsaa fri for Hoveri: til forøgede Afgifter, forøget Arbejde, paagaaende Tilsyn med Driften af deres egen Jord og øvrige Bedrift. Selvfølgelig var disse Mennesker fuldt paa det rene med den foregaaede Forandring, hvad der klart fremgaar bl. a. af, at da der skulde udlægges nyt Ryttergods i betydeligt Omfang paa Sjælland, kunde Kommissarierne overfor de paagældende Bønder her i stærke Udtryk fremhæve den store kongelige Naade, disse fremtidig vilde komme til at nyde. Samtidig lovede Bønderne paa det af det gamle Ryttergods, der ogsaa fremtidig skulde forblive som saadant, at anstrænge sig til det yderste med ikke alene at yde deres hidtidige Skyldighed fuldtud, men endog mere — blot de maatte vedblive at være Rytterbønder og ikke sælges til private Godsejere².

Det var en Ulykke, der her saa pludselig var brudt ind over disse nordjyske Bønder, og i Løbet af kort Tid kom mange flere rundt om i Landet til at dele Skæbne med dem. Helt uden deres egen Skyld var den dog ikke kommen; thi ved deres Arbejde paa at nedsætte deres Afgifter langt under, hvad deres Standsfæller maatte yde, havde Rytterbønderne medvirket til at drive Kronen til det nu foretagne Skridt.

Resultaterne af Avktionerne indsendtes til Kongen, der straks efter beordrede de Deputerede i Generalkommissariatskollegiet til at udtale sig om, hvorvidt Avktionsforretningerne

¹ Se herom nærmere Nationale Hær II, 42—43.

² Nærmere herom senere.

burde stadfæstes og Mariager Klosters og Dronningborgs Bøndergods udlægges til Ryttergods i Stedet¹. De samme skulde endvidere forhandle om Sagen med Rentekamret, hvorefter de to Myndigheder i Fællesskab skulde afgive deres Betænkning. Denne forelaa da i November samme Aar og gik ud paa at tilraade Kongen at godkende Salgene, hvad Kongen saa approberede².

Under Indtrykket af dette første, gunstige Resultat forfulgte Seerup straks sin Sejr, og i Februar 1716 indgav han i Kjøbenhavn et nyt og meget videre gaaende Forslag. Hvis Kongen vilde have samlet Ryttergods, kunde man sælge, hvad der laa over 16 Mil fra Kolding og var skovløst. Indenfor denne Afstand skulde der findes Relutionsgods nok til at erstatte for det bortsolgte. Hvor Kongen ejede Gods i Fællesskab med d. v. s. i samme Landsby som Proprietæerne, skulde man søge dette Fællesskab hævet ved enten at udkøbe Proprietæerne for en almindelig Pris af 40 Rdl. pr. T., dog 50 Rdl., hvor der var Herlighed (Skov, Tørveskær m. m.) dertil, men kun 25 Rdl., hvor det kun drejede sig om Bondeskyld (Selvejendom). Paa lignende Vilkaar kunde der sælges til Proprietæerne, hvor disse havde det største Hartkorn paa Stedet³.

Kongen sendte dette Forslag til Erklæring i Generalkommissariatet, der kort efter tilraadede at følge Forslaget: sælge det afsides liggende Gods og i Stedet indkøbe (indløse) Relutionsgods indenfor 10 (!) Mils Afstand fra Kolding. Herom burde Seerup forhandle nærmere med Rentekamret. Af militære Grunde: bedre Disciplin i Rytteriet, bedre Øvelser m. m. var Kommissariatet en ivrig Tilhænger af Planen. Ogsaa Forslaget om Ophævelse af Fællesskab i Gods med Proprietæerne havde Kommissariatets Sympati, nærmest af Hensyn til Bøndernes Konservation, da Fælles-

¹ Sjællandske Tegn. Nr. 459 1715.

² Rentekamrets Resol. prot. Fol. 29 Nr. 71 (1716).

³ Rk. Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergods 1687—1719.

skab medførte, at ingen af Parterne rigtig tog sig af saadant Gods, hvorover Bonden tog Skade.

Kongen resolverede da straks, at »som Vi« efter Forslaget og Betænkningen »vel er sindet, det mentionerede Ryttergods i Jylland at bortsælge og derimod andet, mer belejligt liggende Gods paa foreslagne Maade igen at indløse«, skulde Kommissariatet med »Kammer Kollegio grundig . . . overlægge, hvorledes sligt til vore Interessers Befordring allerbedst ske kan«, hvorefter der skulde indgives Forslag til kongelig Resolution¹. Hermed var altsaa den første, videre rækkende Bestemmelse om Ryttergodsets Forlæggelse og Sammendragning, om Bort salg og Køb af større Mængder Gods truffen. De to Kollegiers Fællesovervejelser blev i Hovedsagen en Godkendelse af Seerups Forslag, og disse var jo paa Forhaand sikre paa Kongens Approbation.

I Maj samme Aar udarbejdede Seerup dernæst et udførligt Program² for, hvad der nu burde foretages. Han havde fra Rentekamret faaet Oversigter over alt det endnu usolgte jyske Ryttergods, det øvrige kongelige Gods samt Reluitionsgodset. Han delte nu Ryttergodset i to Hoveddele: een paa 13830 T. ured. (11130 T. red.), hvoraf godt de 10000 laa i Koldinghus og Skanderborg Amter, omtrent lige meget hvert Sted, og een paa 3427 (2403) i Vestjylland syd for Limfjorden. De 13830 er, siger han, »ikke alene samlet, men belejligt Gods, liggende udi de bedste Egne, med Herlighed af Skov, Ildebrand, Kornland, Højherring og Græsning mesten overalt«, og det bør ikke sælges. Men derimod bør man skille sig af med de 3427 T. og desuden noget Strøgods i de to nævnte Amter. Hans Plan var altsaa at samle Ryttergodset i Hovedsagen i Østjylland, mellem Kolding og Aarhus, med en Spids mod syd

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1716 ²⁸/₂ Nr. 409. Dette Forslag er ikke forefunden.

² Det er dateret paa Herpinggaard og er kun forefunden i Afskrift. Det er stilet til Rentekamret.

til Ribe, hvortil altsaa kom de to Distrikter omkring Mariager og Randers.

Dernæst gaar Seerup over til det andet Hovedpunkt: Reluitionsgodset, hvis Indløsning skulde erstatte for det bortsolgte. Han holder sig herved alene til den gamle Matrikel, fordi denne skulde lægges til Grund, hvis Kongen vil indløse Godset, og opregner ialt 10072 T., der besiddes af Slægter, som fik Godset udlagt efter Krigen 1657—60. Af dette Gods er en Del at faa tilkøbs godvillig, »saaog en Del Herregaarde med tilliggende Gods; mens som det altsammen er uden Nytte [ø: unødvendigt], medmindre H. M. saa sit Køb, efterdi der findes saa stort et Kvantitet af belejlig Reluitionsgoods«; og maaske der endog findes mere Reluitionsgoods end det, som han nu veed Besked om¹.

I Aug. refererede Rentekamret til Kongen, at det efter hans mundtlige Befaling »forleden Mandag« har konfereret med Seerup angaaende dennes Forslag, som Kamret gengiver i Hovedtrækkene og anbefaler samtidig med, at det foreslaar at bortsælge alt det Krongods, der endnu havdes under en Del nærmere angivne midtjyske Amtstuer, hvad Kongen approberede. Ogsaa om Reluitionsgodset blev der refereret og resolveret, hvorom senere².

I Septbr. begyndte Seerup herefter den anden Avktion over det jyske Gods, hvilken varede til ind i December. Salgsbetingelserne var de samme som ved den første Avktion. I April 1717 kunde Rentekamret indstille det samlede Resultat for Ryttergodsets Vedkommende til Kongens Approbation: der var bortsolgt 3417 T. for en samlet Sum af 158.768 Rdl., hvad der gennemsnitlig giver 46 Rdl. 44 Skill. og med 22071 Rdl.³ overskrider den beregnede Sum. Rente-

¹ Ekstraktberegninger m. m. vedr. Kronens bortavktionerede Rytterm. m. -gods i Jylland 1716—18.

² Rentekamrets Resol. prot. 1716 ⁸/₈ 1037 og 1717 ¹²/₄; sammes Expd. prot. Nr. 10 1716 ¹⁴/₁₀ Fol. 16; oven nævnte Ekstraktberegninger.

³ I Generalindtægtsbogen er Salgssummen angiven til 163.922 Rdl., der forhøjer de andre Tal til omtr. 48 Rdl. og 27225 Rdl., hvad der hidrører fra senere Transaktioner.

kamret fandt dette meget tilfredsstillende. Endnu fandtes der lidt usolgt Strøgods i de behandlede Egne, men der var ikke falden antageligt Bud derpaa. Senere blev dog ogsaa dette solgt til forholdsvis gode Priser.

Seerup selv udarbejdede en udførlig Fremstilling til Kongen over de Fordele, der var opnaaet ved den anden Avktion. Kortelig angivet regner han, at Ryttergodset skulde have indbragt 10068 Rdl. aarl., men kun gav 8768. Efter Salget vilde derimod Renten af Salgskapitalen samt Skatterne give 18201 Rdl. eller mere end det dobbelte af Indtægten før Salget. Det er forstaaeligt, at Seerup overfor Rentekamret med Selvfølelse yderligere fremhæver, hvilken »utrolig Gevinst«, »hvormange Tønder Guld Rente« Kongen fremtidig vil opnaa. hvis man fortsætter paa tilsvarende Maade i de andre Landsdele, og han triumferer over at have gjort sine mange »Misunderes« Profetier om det modsatte til Skamme¹.

Nu var imidlertid 3. Jyske Rytterregiment helt, 1. og 5. Regiment delvis bleven husvilde. Foreløbig vilde man dog kunne lægge Rytterne ind i Købstæderne i de beholdne Distrikter. Det var derhos Krigstider, og Regimenterne var kun af og til hjemme i Kvartererne, men var ellers mest i Udlandet, paa Krigsskuepladserne og skulde underholdes, ikke med Naturalier, men med rede Penge.

Imidlertid var helt nye Principer for det »nationale« Rytteris Indkvartering, Forplejning og Uddannelse i Fredstid ved at bryde sig Bane herhjemme, nemlig samlet paa Kronens Ladegaarde. Seerup erklærede², »at intet [Bønder-] Gods er saa slet, at det jo kan holde sin Rytter, naar Bønderne . . . kan vorde fri for Indkvartering samt Furage[s] og Græsnings Anskaffelse og i saa Maade blive soulageret; som (∴: Furagen, Kvarter m. m.) igen kunde havees paa

¹ Extraktberegning m. m. vedrør. Kronens bortavktionerede Rytterm. m. -gods i Jylland 1716—18, Beretning fra Seerup 1716 ^{17/11}, ^{11/12}, ^{15/12} og ^{22/12}, 1717 ^{10/1}, ^{14/1} og ^{2/2}.

² I Anledning af Klager fra Bønderne i Skanderup.

Eders Kongelige Majestæts Ladegaarde efter den Maade, som det nye Ryttergods udi Sjælland bliver inddelt«. Efter hans Anskuelse, hvortil Rentekamref sluttede sig, skyldtes Misèren med Rytterbøndernes svigtende Evne til at yde deres Skyldighed i Hovedsagen Rytterens Indkvartering hos Bonden og Rytterens og Hestens direkte Underhold hos denne. Ophæves dette, vil selv det daarligste Ryttergods, uden Reduktion, uden Restancer, uden Frihedsaar og uden Tilskud af den ene og den anden Art kunne præstere, hvad det skal: Rytteriet bør indlægges samlet paa de kongelige Ladegaarde.

Dette blev Programmet for de nu følgende store Forandringer paa Jordegodset over hele Landet.

3. Kronens Ladegaarde (Avlsgaarde) indrettes til Rytterkvarterer, Jorderne til Hestene.

I 1715 havde Kongen fra sin Søster, Prinsesse Sophie Hedevig, tilhandlet sig de store Godser i Stevns: Søholm, Gjorslev og Erikstrup mod Dronninglund og Dronninggaard i Vendsyssel, Bagsværd og Frederiksdal m. m. ved Kjøbenhavn. Samtidig tilhandlede han sig Vemmetofte fra Broderen, Prins Karl, men bortsolgte Børglum Klosters Hovedgaard med betydeligt Bøndergods, Skov og Tiender ved Avktion¹. Han havde hermed indledet den Række af Godshandler, der i Løbet af kort Tid bragte store Mængder af navnlig sjællandsk Gods over paa hans Hænder². Om han allerede da tænkte sig disse Handler som Indledning til yderligere saadanne, og navnlig om han herved har tænkt og disponeret med en forestaaende, indgribende Omordning af Rytterdistrikterne for Øje, kan ikke bestemt afgøres; men

¹ Angaaende Børglum Kloster se Rk. Eksped. prot. Nr. 9 1715 ²⁹/₃, 430.

² Nogle Aar i Forvejen havde han samlet Gods sammen til Grevskabet Frederiksholm (Næsbyholm) i Sydsjælland og besad endnu dette. Det var bestemt til Grevinde Vieregg, der jo dog døde kort efter.

det synes ikke at have været Tilfældet, thi Sommeren 1715 kundgjordes det paa sædvanlig Maade, at da den sædvanlige Forpagtningsperiode udløb 1. Maj 1716, skulde der holdes Avktion over Bortforpagtningerne for en ny treaarig Periode af samtlige Kronens Ladegaarde i Sjælland, Falster, Lolland og Fyen.

I 1716 forespurgte Rentekamret, om det skulde forblive som hidtil med Bortforpagtningen af de nylig erhvervede Godser i Stevns; men Kongen svarede kun, at han først vilde tage Gaardene og Godset i Øjesyn, inden han bestemte sig, indtil da skulde alt forblive som hidtil¹. Det var imidlertid netop ved det Tidspunkt, da Seerups og Kollegiernes foran nævnte Udtalelser og Forslag forelaa til Kongens Resolution, og det ligger da nær at antage, at Kongen under Paavirkning af disse lidt efter lidt har fattet en Plan om en Sammendragning af Hærens Rytterstyrker fra vest mod øst.

Kun et Par Uger senere berettede Rentekamret, at ved Bortforpagtningerne af Kronens Ladegaarde i Lolland og Falster var der kun opnaaet meget lave Bud, kun to Trediedele af Afgiften i den foregaaende treaarige Periode. Da Kamret dog ikke vilde tilraade at lade Gaardene drive ved Bestyrere, forespurgtes, om Gaardene maatte bortforpagtes for blot et Aar for de tilbudte Summer. Dette tillod Kongen og tilføjede de betydningsfulde Ord: »saasom vi dog er tilsinds disse Gaardes Hartkorn (∴ Bøndergodset) til Ryttergods at udlægge«.

I April 1716 var Kongen ude for at tage det nyerhvervede Gods i Øjesyn, og han bestemte saa, at Vemmetoftes, Gjorslevs og Søholms Bøndergods nu skulde inddeles i Rytterportioner à 8 T. H.. Hermed var der imidlertid ikke truffen formel Bestemmelse angaaende selve Hovedgaardenes fremtidige Benyttelse, hvorfor Kamret atter forespurgte og nu, først i Maj, fik Resolution, at Gjorslevs,

¹ Rk. Eksped. prot. Nr. 9 1715 ²⁰/₇ og ¹⁴/₅, 480 og 486; Resol. prot. 1716 ⁸/₅, 287.

Søholms og Erikstrups Marker ikke skulde tilsaas dette Aar, men udlægges alene til Græs og Hø¹.

Medens Kongen saaledes ret hurtigt havde besluttet sig til at lade de sjællandske, falsterske og lollandske Ladegaardes Marker udlægge til Rytterhestene, vedblev han at trække i Langdrag, om han vilde gøre det samme i Jylland. Rentekamret havde Foraar og Sommer 1716 forgæves søgt at faa Resolution fra Kongen, om Dronningborg Ladegaard vedblivende skulde være bortforpagtet, og da Kamret om Efteraaret anbefalede Forpagterens Ansøgning om at forblive endnu en Tid, afviste Kongen dette med den Bemærkning, at det var med Overlæg, at han ikke havde approberet denne Forpagtning for 1716 og 1717, »saasom Vi vel forudsaa, at Cavalleriet der uomgængelig vilde blive forlagt«. — De høje Herrer i Rentekamret har antagelig baade forbløffet og spørgende set paa hverandre, da de fik den Besked.

Med Kongens Beslutning om, at de store Gaardes Bøndergods skulde udlægges til Rytterdistrikter, var ogsaa disse Gaardes egen Skæbne faktisk, om end endnu ikke formelt afgjort, da Hovedgaardsjorderne alene dyrkedes ved Hoveriarbejdet af det tilliggende Gods Bønder, og naar Bønderne blev »Rytterbønder«, bortfaldt jo Hoveriet. Kongens, Rentekamrets, Generalkommissariatskollegiets og ikke mindst Seerups Ræsonnement var dette, at Opretholdelsen af et stærkt Rytteri vedblivende var nødvendigt; men det havde ogsaa vist sig, at det var ubetinget nødvendigt at tage Rytterne bort fra Bøndergodset, om dette skulde præstere fuld Ydelse, altsaa maa der ske en Forandring. Samtidig havde det vist sig stedse vanskeligere at bortforpagte disse meget store Gaarde paa nogenlunde gunstige Vilkaar for Ejeren, Kronen. Den naturlige Følge af disse Forhold i Sammenhæng maatte da blive at benytte disse store Gaarde og deres umiddelbare Tilliggende af Mark og Skov til Hestenes Forplejning og til Rytternes Indkvartering.

¹ Rk. Resol. prot. 1716 ²⁴/₈, ¹⁵/₄ og ⁴/₅, 391, 565 og 685.

Herved skulde opnaas tre Ting: det beholdne Ryttergods og det muligvis nyerhvervede skulde fremtidig yde sin Skyldighed fuldtud, eller vel endnu mere end hidtil reglementeret; det betydelige Antal Bønder, der hidtil havde drevet de store Gaardes Avl, fritoges herfor, men blev til Gengæld som Rytterbønder fuldt kontributionspligtige, og endelig blev Kronen fri for det vanskelige Bortforpagtnings-spørgsmaal. Paa Debetsiden stod alene Forpagtningsafgifterne af Ladegaardene.

Saavidt det kan skønnes, var det imidlertid kun et meget ringe Udbytte, Kronen havde af sine Ladegaarde, skønt disse dog overalt laa i Landets bedste Egne. Men det er muligt, at der kun fandtes et Faatal af Mænd, der var i Stand til at styre saa store Landbedrifter, saa de gav et rimeligt Udbytte.

Forpagterne havde som Regel selv det fulde Udbytte af Gaardenes Avl, om end Kronen selv drev nogen Studeopdræt ved Siden af paa enkelte af de største Gaarde og reserverede sig noget Foder til Kongens Heste, naar han var paa Rejse, hvorhos der paa enkelte Gaarde var Stutteri. I Hovedsagen besørgede Hovbønderne alt Arbejde: Gødningskørsel, Pløjning, Saaning, Høst, Indhegnings- og Indgrøftningsarbejdet, Skovning m. m. om end selvfølgelig efter bestemte Regler¹. Hovbønderne skulde tillige, ogsaa efter bestemte Regler, besørge de færdige Produkter kørt til Købstaden m. m. og yderligere præstere visse længere Kørsler for Forpagteren.

Forpagterne fik frit Brændsel; Bygningernes Vedligeholdelse eller Fornyelse var dem uvedkommende; til forskellige Arbejder paa Gaarden skulde Husmændene yde visse Ugedage; de var i Reglen ganske fritagen for Skatter m. m.; de fik som Laan leveret Saasæd; Kronen udlejede til dem et stort Antal gode, ofte »hollandske«, Malkekøer, »Inventariekøer« osv. Yderligere fulgte der jævnlig,

¹ Der kunde være nogen Forskel mellem Kontrakterne m. H. t. hvad Hovbønderne skulde besørge, og hvad Forpagteren selv skulde besørge.

mod særlig Afgift, Tiender med Gaarden, og disse Tiender kunde Forpagteren oppebære i Neget og derved forøge sit Kreaturhold, skønt det ellers mange Steder nu var almindeligt, at Tienderne ydedes i Skæppen. Det bør ogsaa anføres, at Kronen var belavet paa overfor de store Forpagtere ligesom overfor Bønderne at maatte slaa af paa de kontraktmæssige Afgifter, naar der indtraf særlige Uheld for Landbruget. Yderligere viste man ved enkelte Lejligheder Begunstigelser m. H. t. Soldaterudskrivningen, hvor det var særlig vanskeligt for en Forpagter at skaffe det yderligere Arbejde udført.

Paa den anden Side maa det erindres, at Forpagtningsafgiften af Ladegaardsjorderne plus det dertil ydede Hoveri kun var en Del af den samlede Ydelse fra Godset, da jo selv de hoveripligtige Bønder maatte udrede de saakaldte Jordebogsafgifter (Landgilde, Indfæstning m. m.) til Ejeren, her altsaa til Kronen¹.

Ligesom man ved Bortsalget af Ryttergods foreløbig gik forsøgsvis frem i Nordjylland 1715 og 1716, saaledes ogsaa ved Indretningen af de store Gaarde til Rytterhold, idet man foreløbig indskrænkede Foranstaltningen til Kongens nyerhvervede Ejendomme i Stevns. I Beg. af Juli 1716 udnævntes der en Kommission bestaaende af Etatsraad Chr. Friedr. v. Holstein og Justitsraad Hans Seidelin — en Godsejer og Officer og en Kommissariatsejersmand og senere stor Godsejer — til at indrette Gaarde og Gods til Optagelse af Ryttere, saaledes at alt Bøndergodset til de tre Gaarde skulde afdeles i Portioner, Gaarde, à 8 T. H.². Skovene skulde indhegnes med Grav og Gærde og benyttes

¹ En Del Oplysninger angaaende Bortforpagtningen af Kronens Ladegaarde findes i Rk. Sjæll. Renteskriverkontor, Forpagtningskontrakter og Reverser m. m. vedrør. Ladegaardes Bortforpagtn. i Sjælland 1686—1732; Rentekamrets Relat. og Resol. prot. 1717 Nr. 73, 411, 469 ff.; Generalindtægtsbog 1715 Fol. 15, 24, 28, 29, 124 v. 1720 opgjordes Hovedgaardstaksten for Kronens Ladegaarde til 3643 T. H.

² Rentekamrets Resol. prot. 1716, 1345, 1507 og 1549; Ekspeditionsprotok. Nr. 9 1716 ⁴/₇, 634.

til Sommergræsning for Rytterhestene, og hvis der ikke var tilstrækkelig Skov til det bestemte Antal Heste (254), kunde det manglende tages fra Gjorslev eller Søholms Marker, der iøvrigt skulde udlægges til Hø til Hestenes Vinterfoder. Erikstrups og Sejnhusgaardens Marker skulde derimod afdeles i Rytterportioner (Gaarde). Endelig skulde Staldene paa Gjorslev indrettes til Kvarterer for Officerer og Ryttere samt til Stalde for Hestene, da Bønderne skulde være fri for at logere Rytter og Hest. Det var disse Anstalter, Seerup hentydede til samme Efteraar og foreslog, at man gjorde det samme i Jylland.

I September var dette Arbejde foreløbig fuldført.

Bønderne her fik forkyndt den store kongelige Naade, de nu skulde nyde ved at inddeles til Ryttergods lige ved andet Ryttergods i Danmark efter Fdn. af 10. Aug. 1695; de skulde befries for at logere Rytterne, og Hestene skulde forsynes med Græsning og Hø fra Ladegaardenes Marker; endelig vilde de komme til selv at disponere over en Del Konge- og Kirketiender. Bønderne lovede enstemmig, at de af yderste Evne og Formue vilde stræbe at udrede Rytterholdet, men de bad om at blive hjulpen til Forøgelse af deres Kvægbesætninger og med Bygningsreparation.

Kommissionen udtalte, at den ikke kunde fatte, hvorledes Bønderne skulde kunne faa samtlige forlangte Ydelser ud af deres Jord og Ejendom, idet Godset her ved Matriklen af 1687 vistnok var skyldsats for højt; det var i ethvert Fald bydende nødvendigt fra første Færd at hjælpe dem paa forskellig Maade. Paa Gjorslev og Erikstrup, fortsatte de, kunde man vel nok vente noget hermed, da det »er vel bekendt, at Hendes Højhed Prinsesse Sophie Hedevig, da hun havde det til Ejendom, meget rundelig naadigst havde ladet forsyne«. Derimod var Søholm Gods meget forsømt, og det blev nødvendigt at bygge et Antal Gaarde op helt fra nyt. Samtidig blev der taget fat paa at indrette Rytterkvarterer (Barakker) og Hestestalde til et Regiment efter Kongens personlige Anvisning og saaledes, at fire Mand

delte Kammer, to og to en Seng, otte Mand om et Køkken med Skorsten.

Umiddelbart herefter tog man fat paa en lignende, men kun foreløbig Ordning ved Dronningborg og Mariager Klosters Gods.

Kongen havde tilkendegivet, at der fremtidig kun skulde indkvarteres fire Rytterregimenter i Jylland og Fyen, i Stedet for tidligere syv eller allersidst seks. Men selv til de tre i Jylland var der efter de i 1715 foretagne Godssalg ikke Kvarterer, d. v. s. Rytterportioner nok, idet der kun raadedes over 2442 Portioner, 19.536 T. H., og man regnede, at der behøvedes 2696 Portioner, 21.568 T. Generalkommissariatet havde derfor foreslaaet, at Dronningborgs og Mariager Klosters Gods nu toges i Brug og inddeltes i Rytterportioner, »ligesom ded nu her i Sjælland med Regimenternes Forlægning er foranstaltet«¹.

Kongen resolverede, at Rentekamret skulde konferere med Seerup om en foreløbig Ordning paa de nævnte Godser; men derefter skulde en Kommission sætte det hele paa en bestandig Fod. Seerup havde imidlertid allerede forekommet disse Ordre. Paa Dronningborg Gods indrettede han foreløbig Kvarterer hos Bønderne med »Husværelse og Staldrum efter Bondens Lejlighed« og saaledes, at der selv paa de større Bøndergaarde kun kom een Rytter.

Nu blev yderligere 266 Ryttere af 1. og 5. Regiment husvilde som Følge af de sidst stedfundne Salg, hvorfor Rentekamret foreslog, at disse Ryttere blev indkvarteret i Aarhus og Randers, medens Hestene opstaldedes paa Dronningborg Ladegaard (Bjellerup) og furageredes fra de to Godsers ca. 3000 T. H. Kongen befalede, at de Ryttere, der ikke kunde underbringes hos Bønderne, alle skulde indlægges i Randers By, og da Rentekamret nærede Betænkelighed ved at have Rytterne eet Sted, Hestene et andet, beroligede Kongen Kamret med, at »Dronningborg Lade-

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 ²⁰/₁₀, 1445 smlgn. 1587.

gaard ej ligger videre fra Randers, end Kjøbenhavn fra Acciseboden omtrent kan ligge«¹.

Hermed var altsaa den Bevægelse i fuld Gang, der i Løbet af faa Aar skulde forandre Tusinder af Bønders Levevilkaar: for een Dels Vedkommende fra fri Rytterbønder under Kronen til Hovbønder hos Godsejerne, for en anden fra Hovbønder ved Kronens store Gaarde eller hos Godsejerne til fri Rytterbønder. For de nordjyske Bønder førte Skridtet nedad, for Stevnsboerne og de østjyske Bønder opad. Heldigvis var Nordjyderne en sejt og stærk Race, som det næste halve Aarhundredes mindre gunstige Vilkaar ikke kunde kue i stærkere Grad.

I Novbr. 1716 var Kongen naaet til en endelig Beslutning angaaende samtlige Ladegaardes fremtidige Bestemmelse, thi paa Forespørgsel fra Rentekamret, om de øvrige Ladegaarde paa Sjælland maatte bortforpagtes fra 1. Maj 1717, resolverede Kongen: »Eftersom vi meget der ved vinder, naar vi flere Rytterkvarterer bekommer, altsaa vil vi . . . , at alle vore Ladegaarde ej mere vorder bortforpagtet mens med Ryttere bliver belagte, eftersom de geworbne Ryttere kommer os endnu engang saameget at underholde som de nationale«. Han mener altsaa, at de Rytterregimenter, der stod paa »geworben Fod« og ikke havde Ryttergods, kostede ham dobbelt saa meget at underholde som de »nationale«. Ved »Ryttere« tænker han mere paa Rytterhestene end paa Rytterne selv. I Virkeligheden havde de »nationale« Regimente hvervet Mandskab, ganske ligesom de »geworbne«.

Rentekamret svarede, at det nok skulde drage Omsorg for, at efterhaanden som Forpagtningerne udløb, skulde ingen af dem blive fornyet. Herefter blev samtlige Forpagtere paa de sjællandske Gaarde sagt op til Fraflytning 1. Maj 1717. Da dette stred mod deres Kontrakt, søgte de

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 ²/₁₁, 1595; Generalkommissariatets Kopibog over Ekspeditioner vedrør. Nationalkavalleriet og Ryttergodset 1716 Nr. 247, 248, 306 og 463, resp. ¹⁷/₁₁, ²⁴/₁₁ og ¹²/₁₂.

om en Godtgørelse og fik ogsaa lidt bevilget. Da det endnu ikke kunde overses, hvorvidt der ogsaa skulde indrettes Rytterdistrikter i Falster og Lolland, skulde det foreløbig henstaa med Forpagtningerne her. Men endnu var der ikke truffen nogen endelig Afgørelse med Forpagtningerne i Fyen og Jylland, og Kongen vilde ikke resolve videre, end at der i Fyen skulde forholdes som i Falster og Lolland, medens der for Jyllands Vedkommende skulde afventes Udtalelser fra Seerup.

Saa mærkeligt det lyder, henstod det dog endnu uafgjort, om Kongen tænkte sig en Forlægning af Rytteriet til Ladegaardene som en kun midlertidig Foranstaltning, som en delvis eller som en fast og fuldstændig, eller om de skulde bo hos de omliggende Bønder eller endelig, om de skulde indlægges i Købstæderne, medens Hestene forplejedes paa de store Gaarde. Da nu en Omdannelse, foreløbig af de tre nordsjællandske Amter: Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, var umiddelbart forestaaende, rettede Kamret en Række Spørgsmaal til Kongen angaaende Indretningen af de kongelige Ladegaarde paa dette Omraade. I sit Svar gik Kongen dog ikke ind paa Enkeltheder, men udtalte blot i Almindelighed, at den Kommission, der havde inddelt Godset i Stevns, nu skulde fortsætte med Ladegaardene, disses Marker og det tilliggende Bøndergods i Nordsjælland paa lignende Maade, som det var sket i Stevns. Samtidig forøgedes denne Kommission med Jægermester Frederik Svane, der dog bad sig undskyldt p. G. a. Alder og Svaghed og erstattedes med Generalmajor Mathias Numsen, Medlem af Generalkommissariatet, der blev Kommissionens Formand¹.

4. Drøftelser angaaende Relutions-(Indløsnings-)retten.

Medens det andet Godssalg i Jylland fandt Sted, og efter at den sjællandske Kommission var sat i Gang med

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 1639 og 1757, 1717 ¹⁶/₁, ¹⁵/₂ og ⁸/₃, 119, 375, 411 og 431.

de nordsjællandske Amter, begyndte Kongen selv at beskæftige sig mere indgaaende med Relutionsspørgsmaalet og satte Rentekamret i Arbejde med at granske Skødebøgerne fra de store Godsudlæg fra Tiden omkring 1660.

Det er omtalt foran, at Seerup atter i 1716 argumenterede stærkt overfor Rentekamret og Kongen for at formaa dem til at udnytte Kronens Indløsningsret til at skaffe bekvemt beliggende og i sig selv godt Gods til de projekterede nye Rytterdistrikter eller til at skaffe Kongen en velkommen Indtægt ved at sælge Indløsningsretten til Godsets Ihændehavere. Rentekamret forhandlede nærmere og mundtlig med Seerup om Sagen og indstillede derefter til Kongen, at da denne havde en Del Gods og Tiender, der dels med Aar og Dags Varsel kunde inddrages under Kronen, dels maatte hjemfalde til denne, fordi de oprindelige, første Ihændehavere ifølge Skøderne skulde have tilbudt Kongen Godset, inden de solgte væk deraf, men ikke havde overholdt denne Bestemmelse, foresloges det at benytte Indløsningsretten; dog naturligvis mod Erstatning¹.

Seerup foreslog nu med Kamrets Tilslutning, at der blev udstedt en Plakat om, at Kongen var intenderet at indløse alt saadant Gods, »hvorved enhver Vedkommende da skulde vorde animeret til at indfinde sig med allerunderdanigst Supplik til Eders Kongelige Majestæt for at udbede og tilforhandle sig Relutionsrettigheden til saadant i Possession

¹ Der var nemlig to Slags Relutionsgods eller, som Seerup udtrykte sig: noget, som Kongen havde bortsolgt med visse Forbehold, andet, som kun var givet som Pant. De i 1661—63 udstedte Skøder havde bl. a. den Bestemmelse, at naar Besidderen eller hans Efterfølgere vilde afhænde Godset, skulde han (de) først tilbyde Kronen det efter visse Regler for Tilbagekøb. De 1664 og senere udstedte Skøder havde ikke denne Klavsul, men derimod den almindelige, at Kronen under alle Omstændigheder forbeholdt sig Tilbagekøbsret, dog med Aar og Dags Varsel. Se ogsaa Krigskancelliets Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₁₂, 1830. Skødernes Bestemmelser herom synes altsaa at være gaaet i Glemme, i ethvert Fald ikke at være bleven udnyttet i Mellemtiden.

havende Gods«. Samtidig forelagde Kamret Kongen Udkast til en saadan Plakat. Denne udkom under Dato 17. August 1716¹ og gik i sit meget skruede Sprog ud paa, at Kongen efter Aar og Dags Forløb vilde indløse alle endnu forbeholdne Reluitionskaarde, Gods og Tiender overalt i Danmark, hvor Hensyn til Ryttergodset eller i andre Maader gjorde det ønskeligt, og Kongens Indløsningsret udstraktes ogsaa til at gælde afstaaet Krongods, som havde skiftet Besidder uden først at have været tilbudt Kronen.

Herefter forholdt man sig afventende for at se, hvad Virkning Plakaten vilde frembringe, og der hengik næsten et Aar, inden man tog Bestemmelse om, i hvilken Udstrækning Indløsningsretten skulde udnyttes, og det var nu igen Seerup, der var den drivende Kraft.

I Juni 1717 forelagde Rentekamret Kongen en uhyre vidtløftig Relation paa Grundlag af en Memorial »Et retsindig Projekt« om Reluitionsretten m. m., som Kamret havde afæsket Seerup. Kamret gengiver Seerups Udtalelser Punkt for Punkt og knytter hertil sine Bemærkninger, idet Kamret siger, at Seerup har forlangt, at hans Memorial og Tanker sammen med Kamrets Betænkning skulde forelægges Kongen til Resolution.

Meget logisk indleder Seerup med at ville have endelig fastslaaet, hvor mange Rytterregimenter Kongen fremtidig vil have liggende i Jylland og i hvilke Egne, da man først herefter kan bestemme, hvad Gods man yderligere vil sælge, hvad man vil købe, og hvad man vil reluere. Han tænker sig, at fem Regimenter forlægges i Jylland til at dække og forsvare Østkysten og Egnen Kolding—Ribe og mener, at der burde købes Gods i Kalø Amt.

Kamrets Udtalelser, der er ligesaa udførlige som Seerups, er gennemgaaende holdt i en meget kølig Tone; man gaar ikke ind paa Spørgsmaalet om, hvor mange Regimenter der bør ligge i Jylland, og er i Almindelighed ikke stemt for at købe Gods til Rytteriet. Hvor der maatte mangle store Gaarde til at yde Hestefurage, maatte Rytterne indkvarteres i Købstæderne. Kamret er altsaa ikke stemt for større Forandringer i Besiddelsesforholdene.

¹ Trykte Forordninger 1716, 69 f.

Derefter gaar Seerup over til Reluitions-spørgsmaalet. Han siger, at Plakaten af 17. Aug. 1716 vel udstrækker Indløsningsretten ogsaa til det Gods, som imod Skødernes Bestemmelse er bleven solgt uden først at have været tilbudt Kronen, men han vil have denne Ret udvidet ogsaa til de endnu usolgte Dele som Straf for, at Besidderne har »adspreedt« det oprindelige Komplex. Efter at Kamret har gengivet Udtrykkene i Skøderne, erklærer det sig uenig med Seerup, da Skøderne ikke indeholder noget om saadanne Strafbestemmelser.

Angaaende den Pris, Kronen bør betale for relueret Gods, skelner baade Seerup og Kamret mellem de to Arter Gods, de to Slags Skøder. Ved det før 1664 solgte er de enige om, at Kronen kun bør betale, hvad Godset eventuelt senere var bleven solgt for. Denne Pris, siger de, har i mange Tilfælde været lavere end den, hvorfor det i sin Tid blev udlagt¹, hvad der nu kan udnyttes til Fordel for Kronen. For det 1664 og senere afstaaede Gods skulde Kronen ved Indløsning efter Frdn. 1. Decbr. 1664 betale den Pris, for hvilken det i sin Tid var bleven afstaaet, 50 Rdl. pr. T., samt eventuel Godtgørelse for, hvad Godset nu maatte være mere værd; men Seerup foreslaar, at Kronen kun skal betale, hvad nuværende Possessor selv har givet, medens Kamret mener, at man i alle Tilfælde bør betale, hvad Godset i Øjeblikket er værd, hvad enten dette er mere eller mindre end 50 Rdl.

Baade Kamret og Seerup imødeser en uendelig Række Processer og Supplikker til Kongen, naar Reluitionsretten bringes til Udførelse, idet de nuværende Besiddere i mange Tilfælde vil mene sig forurettet.

Efter en Del yderligere Udtalelser fra begge Parter foreslaar Seerup, at der udstedes en ændret Plakat for Relueringen for at forekomme Tidsspilde og Demonstrationer fra de nuværende Besiddere, og Kamret forelægger da Kongen Projekt til en saadan Plakat.

Kamret slutter sin Indstilling til Kongen med en almindelig Udtalelse om, at Kongen vil have skønnet, at særlige Bestemmelser angaaende Reluitions-godset »er af stor Vigtighed og medfører den Konsekvens, at mange af Undersaatternes Velfærd vil lide, ifald Eders Majestæt imod de, som besidder Reluitions-gods og det udi een eller anden Maade kunde have misbrugt, til det yderste efter Retten vilde forfare, foruden at Eders Majestæt desangaaende med mangfoldige Supplikker og Klagemaal vil blive incommoderet; Landet opfyldt med mange vidtløftige og uende-

¹ Almindeligvis fordi Godset er blevet forsømt af de senere Besiddere, ikke fordi det var daarligt ved Overdragelsen fra Kronen.

lige Processer imellem Undersaatterne til deres egen paafølgende Fordærv og Skade«. Man henstiller derfor, at deres Forestilling forelægges Konseillet til nærmere Overvejelse og derefter til Kongens Resolution¹.

3. Juli resolverede Kongen paa Indstillingen, idet han i Hovedsagen mere fulgte Kamrets besindige Forslag end Seerups haardhændede Plan, der hensynsløst vilde fremme Kongens Fordel paa Bekostning af mange Undersaatters Velfærd. Havde det kun drejet sig om nogle faa store, velhavende Godsbesidderes Interesser, kunde der ikke indvendes synderligt imod, at Kronen udnyttede sine utvivlsomme Rettigheder paa en Tid, da den i allerhøjeste Grad var i Trang til Midler til Krigens Førelse; men Forholdet var dette, at Hundreder af Undersaatter udenfor Bondestanden var smaa Ejendomsbesiddere, der kun havde ringe Evne til at klare uforudsete Fordringer.

Kongen havde nu haft omtrent et Par Aar² til at tænke over, hvorledes Rytter- og Jordspørgsmaalene skulde løses. Han havde været omkring i Landet, havde selv nøje set paa Forholdene i stort og smaat de forskellige Steder og havde i mundtlige Konferencer raadført sig med de forskellige Kommissioner. Desuden havde sikkert ogsaa Overkrigssekretær Gabel nu sat sig ind i Forholdene, og Kongen har raadført sig med ham; thi skønt man ikke hidtil havde mærket noget til Handling fra Gabels Side³, viser det sig, at han fra nu af tager Del i Forhandlingerne og af Kongen selv udpeges til Mellemmand mellem sig og Kommissionerne.

Den kongelige Resolution viser, at Kongen nu var kommen ud over Forsøgsstadiet og opstiller et virkeligt Program for Arbejdernes Videreførelse og Afslutning, om end baade den nærmeste og en noget senere Tid skulde vise,

¹ Rentekamrets Relat. og Resol. prot. 1717 Nr. 74, Fol. 235—312.

² Det bør hele Tiden erindres, at betydningsfulde Krigsbegivenheder og politiske Forhold først og fremmest lagde Beslag paa den flittige Konges Arbejdskraft.

³ Han havde kun et Par Maaneder i Forvejen overtaget Stillingen som Overkrigssekretær.

at Kongen ikke endnu havde taget en endelig Beslutning. Det fastsloges, at i Jylland skal der være Gods til 4 Regimenter, nemlig mellem Kolding og Ribe til to, mellem Kolding og Skanderborg til et, mellem Skanderborg, Randers og Mariager til et. Godset skal ligge mest muligt samlet. Reluitionsretten skal bringes til Anvendelse, hvor Forholdene gør det ønskeligt, og til Supplering skal der købes Gods, »dog i det Gode«. Spørgsmaal vedrørende særlige Forhold udskødes, indtil Kongen yderligere havde sat sig ind deri ved Selvsyn. Endelig godkendte Kongen Kamrets Forslag til den ny Plakat om Reluitionsgodset. Denne Plakat er dateret samme Dag som Resolutionen og var holdt i al Almindelighed, idet den kun sagde, at Ejerne af formentlig Reluitionsgoods skulde have deres Adkomstbreve rede til Forevisning for de dertil Kommitterede og navnlig være betænkt paa at kunne bevise, om Reluitionsretten muligvis var bleven dem eftergiven, i modsat Fald maatte de tage Skade for Hjæmgæld for udvist Forsømmelighed¹.

De to Kommissioner, den jyske og den sjællandske, havde imidlertid endnu ikke i Praksis i større Omfang arbejdet med Reluitionsagerne, og man havde intet Skøn om, hvormange Tvivlsspørgsmaal der efterhaanden skulde dukke op og fremkalde Forespørgsel efter Forespørgsel hos Rentekamret og hos Kongen.

Efter hele sin Stilling til Reluitions-spørgsmaalet, som han jo alene havde rejst og med stor Energi drevet op til en Sag af landsomfattende Betydning, kunde Seerup ikke føle sig fuldt tilfredsstillet ved Plakaten af 3. Juli 1717, og efter dennes Offentliggørelse henvendte han sig til Kongen personlig for at faa hidført en bestemt Resolution om, at de, der maatte afstaa deres nuhavende, fra tidligere Besiddere tilkøbte, Reluitionsgoods til Kongen, ikke skulde kunne fordre større Godtgørelse af de tidligere Besiddere, end hvad de havde betalt over 50 Rdl. pr. T. H. Han op-

¹ Forordn. 1717 ³/₇. Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergoods 1687—1719, Seerup til Rentekamret 1717 ¹⁰/₈.

naaede virkelig ogsaa Paalæg fra Kongen om, at han, Seerup, skulde foredrage Rentekamret Sagen til fornyet Overvejelse og fornyet Relation til Kongen, der vilde være villig til at lade foretage en Ændring i Resolutionen af 3. Juli i Overensstemmelse med Seerups Opfattelse. Rentekamret var ogsaa i Teorien enig med Seerup, men synes alligevel ikke at have gjort Skridt til at faa Resolutionen ændret; det var jo ogsaa en vanskelig Sag at røre ved.

5. Indretningen af de ny Ryttergodsdistrikter i Nordsjælland.

Medens den jyske Kommission hvilede ud efter Godssalgene i 1716 og Seerup var optagen særlig af Relutions-spørgsmaalene, havde, som foran omtalt, den sjællandske Kommission givet sig ilag med de nordsjællandske Amter.

Man havde rimeligvis valgt netop dette Omraade som en Slags Forsøgsmark, fordi Forholdene her var simplest, idet der kun fandtes ubetydeligt af Proprietær- endsige Relutionsgods, og fordi der her var et forholdsvis betydeligt Antal Lade- og Avlsgaarde, som man kunde eksperimentere med. Det vil erindres, at der i disse Amter aldeles intet Ryttergods fandtes i Forvejen.

Da den nye Ordning blev mere indgribende i Sjælland end i de andre Landsdele, greb stærkere ind i de hidtidige Besiddelsesforhold og medførte større Forandringer i Bøndernes Vilkaar end i de andre Landsdele, fordi der alene paa Sjælland skulde skaffes Plads til over Halvdelen af Hærens nationale Rytteri, og endelig fordi den sjællandske Kommissions Arbejde, Udtalelser og Instrukser i Hovedsagen blev Grundlag for de andre Kommissioners Arbejde, skal Arbejdet paa Sjælland omtales noget mere i Enkeltheder.

Kommissionens Nedsættelse var beordret ved kongelig Resolution af 7. Decbr. 1716. Kommissoriet nævner kun de tre nordsjællandske Amter; men et Par Maaneder senere udvidedes Arbejdsomraadet til det kongelige Gods i Øst- og Sydsjælland, »som ere efterfølgende, nemlig Møens Land,

Vordingborgs Slots og Jungshoveds Gods, Antvorskovs og Frederiksholms Grevskaaber, Ringsted Klosters Gods og Vibygaards Gods«. Mærkeligt nok havde ikke heller denne sidste Ordre et Ord om Reluitionsgodset eller om Køb og Salg af nødvendigt, resp. overflødig Gods, skønt Kommissionen dog nødvendigvis straks maatte komme til at arbejde med dette.

I Kommissoriet, Instruksen, hedder det, at af Hensyn til Undersaatternes Sikkerhed og Defension¹ og til »at vores Cavallerie det meste muligt kan være samlet, al uformodentligt fjendtligt Indfald at kunne hindre og afværge«, vil Kongen »alle vore egne tilhørende Ladegaarde og Jordegods i Provinserne« til Rytterhold lade udlægge og inddele. »Og nu for det første med vore Amter: Kjøbenhavn, Frederiksborg og Kronborg skal begyndes og føres til Endelighed«. Kommissionen skal inddele alt det kongelige Bøndergods her, hvert Amt for sig efter Konduktørernes Matrikel², hvorefter der hidtil har været svaret, i Rytterportioner à 8 T. H. efter Rytterforordningen 10. Aug. 1695, og der angives et bestemt Eksempel, nemlig Valby ved Kjøbenhavn, der forsøgsvis er inddelt. Husmændene skal lægges til Portionerne, saaledes at de alene beholder deres iboende Huse og maa afgive deres Tilliggende samt i Husleje svare 4 Mark aarlig pr. Fag.

Skovene, saavel Hoved- og Ladegaardenes som Bøndergodsets, skal ikke inddeles til Rytterportionerne, »mens samme Skoves Græsning skal for Rytterhestene til Kobler inddeles og reguleres«. Skulde dette ikke give Græsning nok, maa der yderligere indtages til dette Formaal af Ladegaardenes Marker, og det hele skal omhyggelig indhegnes.

¹ Var det Erindringen om Karl 12. og Sømagterne 1700, eller var det Tanken paa den vældigt opvoksende russiske Magt i Øst eller endelig Bevidstheden om den nu sikrede Sydgrænse, der tillod at lægge Hovedvægten af Forsvaret mod Øst?

² D. v. s. Ny Matrikel. Ved den endelige Inddeling fra 1719 tillod Kongen dog, at der i disse tre Amter maatte svares efter reduceret Hartkorn.

Hver Rytterportion skal aarlig svare 16 Rdl. i rede Penge og Varer in natura for andre 16 Rdl., naar Rytteren er i Kvarteret; men hvis Rytteriet er udmarscheret, svares der maanedlig 4 Slettedaler til Rytterkassen, alt begyndende fra 1. Maj 1717. Hver Bonde skal have leveret en liden Bog over hans Udgifter m. m.

Bønderne skal fremtidig være aldeles fri for at yde nogetsomhelst Arbejde til Ladegaardene, da disses Marker ganske skal udlægges til Høbjærgningen; men denne Høbjærgning skal de besørge¹.

Man lægger her særlig Mærke til, at Bøndernes Hartkorn ikke skulde reduceres, men at der skulde svares fuldtud efter ny Matrikel, og at Ydelserne i Penge og Naturalier mere summarisk end hidtil sloges sammen til 32 Rdl.; men man savner en bestemt Udtalelse om, hvorvidt Bønderne skulde have Rytterne i Kvarter. Derimod ses det, at Hestenes Furagering var Bonden uvedkommende. Da Kongen imidlertid under hele Arbejdet baade mundtlig og skriftlig forhandlede direkte med Kommissionen, fik denne efterhaanden den første Instruktion suppleret Gang paa Gang. Nogen Specifikation over, hvilke af de kongelige Ejendomme, Gaarde, der i Virkeligheden skulde udlægges, fandtes der heller ikke; men denne er vel given mundtlig.

Kommissionen begyndte med Kjøbenhavns Amt. Den underrettede straks efter Nytaar de underordnede Embedsmænd om det forestaaende Arbejde og befalede dem at »opnævne fire forstandige Mænd og Bønder«, som sammen med Fogderne skulde efterse »Hus efter Hus, Gaard efter Gaard, By efter By, Sogn efter Sogn, Herred efter Herred« og optegne enhver Bondes og Beboers Tilstand, Antallet af Fag i Bygningen, dennes Tilstand, anslaa dens Reparation i Penge, Besætningen af de forskellige Slags, Antal Jernkakkelovne, Kobberkedler osv., Boskab og Løsøre, og paa

¹ Rk. Kommissionen 1716 ²¹/₁₂ over Rytter- og Reluitionsgodset i Sjælland (vil blive benævnt Komm. 1716 ²¹/₁₂) Pakke Nr. 4.

Grundlag af alt dette angive, om Bonden er i god, maadelig eller slet Tilstand. Yderligere skulde de undersøge, om Bonden kunde logere en Rytter og hans Hest m. m. m.

Samtidig underrettedes Amtmændene om, at naar Bønderne havde høstet »denne Rug Vintersæd« ved Ladegaardene og udtærsket den, skulde de fremtidig være fuldstændig fri for at pløje osv. saavel Vintersæd som Foraarsæd samt for alt andet Arbejde og Kørslerne. Desuden havde Kongen bevilget dem Konge-Korntienden imod den sædvanlige Afgift efter Jordebogen. Helt rigtigt var det nu ikke, at Bønderne skulde være fri for alt Arbejde, da de jo skulde besørge Højbjærgningen, og desuden viste det sig senere nødvendigt ogsaa at paalægge dem visse mindre betydelige Arbejder og Kørsler til de kongelige Slotte; men det første Spørgsmaal, som Bønderne overalt rettede til Kommissionen, var dette: hvad Arbejde skal vi forrette herefter til de store Gaarde? Og af Størrelsen af dette afhæng det, hvormange andre Ydelser der kunde forlanges af Bønderne.

Et andet straks opdukkende Spørgsmaal blev det nationale Soldaterhold paa det ny Ryttergods. Det gamle Ryttergods havde før Krigen stillet en Dragon pr. 20 T. H., medens alt andet Bøndergods stillede en Infanterist. Under den langvarige Krig havde man paa forskellige Maader nedsat Fordringerne om det Antal Infanterister, der skulde stilles, og i Overensstemmelse hermed befaledes det nu, at der paa det ny Ryttergods skulde udskrives en Dragon, den bedste Karl i Læget, af hver fire Rytterportioner, altsaa af 32 T. H. Og for at Godset ikke skulde være besværet af at holde baade Infanterist og Dragon og desuden skaffe de fornødne Tjenestekarle samt Fæstere til ledige Gaarde, befaledes det, at Mandskabet fra det kongelige Gods, der nu skulde være Ryttergods, skulde løslades af Rullerne for at vende hjem til Læget¹.

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Pakke 1 Skrivelse til Kongen 1717 ¹⁶/₁ og kgl. Resolution; Kopibog A 1717 ⁸/₁, ¹⁰/₁ Nr. 10 og 12, ³⁰/₁, ¹⁰/₂ Nr. 25,

Allerede i Februar kunde Kommissionen indse, at den vilde have Besvær nok med i Løbet af hele dette Aar at gøre de sjællandske Distrikter færdige, og fik Kongen til at gaa ind paa at frafalde et senere givet Paalæg om, at de ogsaa skulde tage Lolland og Falster under Behandling. Da Kommissionen ej heller havde faaet detailleret Ordre om det videre Arbejde, naar de var færdige med de tre Amter, lovede Kongen dem en yderligere Instruks herom og heri navnlig at fastsætte, efter hvilken Matrikel der skulde inddeles, da de jo nu vilde komme til at arbejde ogsaa med de gamle Rytterdistrikter med det reducerede Hartkorn.

Ved Begyndelsen af Marts var Kommissionen naaet saa vidt, at den kunde afgive en meget omfattende Relation til Kongen om, hvad der af Vange, Enge, Marker, Moser osv. kunde udlægges til Rytterhestenes Græsning og Høforsyning. Rytterne kunde enten delvis skaffes samlet Indkvartering, eller man kunde ved Nedbrydning af en Del af Bygningerne paa de større og mindre Ladegaarde skaffe Materialerne til Opbygning af egentlige Rytterhuse omkring i Landsbyerne. Ved hver enkelt af Kronens større og mindre Ladegaarde beskrives de forskellige Vanges Størrelse, Godhed, Udsæden m. m. og Bygningernes Størrelse¹. Det betonedes, at det i Kronborg Amt, hvor det vilde blive særlig vanskeligt at skaffe Furage nok til de mange Rytterheste, blev nødvendigt at nedlægge »nogle eneste Torper eller smaa Gaarde i Skovbyggerne«, hvis Beboere daarlig kunde klare deres Afgifter p. G. a. den daarlige Jord og Dyrenes (Vildtets) Opæden af Sæden m. m., hvorfor disse Folk dels stadig maatte have Hjælp, dels ikke betalte deres Afgifter. Saa-

¹²/₂ Nr. 26. Rentekamrets Resol. prot. 1717 ¹⁶/₁, 119 f., ¹⁵/₁, 375, 411 f., ⁸/₈ 431.

² Komm. 1716 ²¹/₁₂, Kopibog A 1717 ¹/₈ Nr. 29. Det skal nævnes, at paa Esrom Klosters Stutteri havde Kongen 144 Hopper og 118 Føl gaaende; de skulde nu henflyttes til Frederiksborg Slot.

danne Steder kunde inddrages til Græsning m. m. og Bygningerne benyttes alene af Husmænd.

Kongen resolverede hurtigt herpaa i Overensstemmelse med Forslagene, og umiddelbart efter begyndte de store Arbejder med at indgrøfte, inddige og indgærde de Omraader, hvor Rytterhestene skulde slaas løs under Sommergræsningen, og de, der reserveredes til Høavl. Til disse Arbejder benyttedes dels Mandskab af det udskrevne Fodfolk, dels Hundreder af svenske Krigsfanger. Dette var en billig og dygtig Arbejdskraft, og trods Arbejdernes vældige Omfang skred de hurtig frem¹.

Allerede i Marts kunde Kommissionen give sig ilag med Roskilde, Ringsted, Antvorskov, Vordingborg og Møens Amter, altsaa med Gennemførelsen af den fuldstændige Omlægning af det sjællandske Ryttergods. Hidtil havde dette jo nærmest omfattet Nordvestsjælland, nemlig Holbæks, Sæbygaards og Kalundborg Amter, medens det nu skulde ligge øst og syd for en Linie langs Roskilde Fjord—Korsør.

Kongen fulgte Arbejderne saa at sige fra Dag til Dag og skyndede paa Kommissionen. Denne naaede virkelig sidst i April at kunne berette til Kongen, at man saavidt var færdig med Nordsjælland, at den nye Ordning kunde træde i Kraft fra 1. Maj 1717. Om deres hittidige Arbejde i Nordsjælland siger de, at de overalt har bestræbt sig for at sætte Rytterholdet paa en saa bestandig Fod, at Kongen kan have Fornøjelse deraf og Bonden, næst ulykkelige Tilfald af Misvækst, smitsom Sygdom paa Kvæg og Bæster, item Fjendehaand og Ildebrand, være konserveret og samtidig Rytter og Hest nyde behørig Forplejning efter Forordningen. Det er udelukket, at Bønderne kan skaffe Furaen til Rytterhestene, dertil er deres Jorder for skarpe,

¹ Digerne skulde være mindst 3—4 Alen brede forneden, 6 Alen høje og foroven 1½—2 Alen brede, saaledes at der, naar Jorden var sunken noget sammen, kunde plantes levende Hegn derpaa. Ogsaa i de andre Landsdele fritoges Bønderne for dette store Arbejde. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ²³/₂ Nr. 384.

og de kan i Forvejen daarlig nok føde deres egne Heste og Kreaturer. Det anbefales derfor kraftigt Kongen at holde fast ved den af ham selv udkastede Plan: at indrette Slottenes og Ladegaardenes Tilliggende til Kobler til Rytterhestene, hvorom de alt har fremsat udførligt Forslag. De fremhæver indtrængende, hvor vanskeligt det vil blive for Bønderne at skaffe Rytter og Hest Kvarter, særlig i Kjøbenhavns Amt. Vi har vel mærket, siger de, at det ikke er heldigt for Bonden at have saamange Husmænd boende hos sig, som maa tære med ham; men paa den anden Side siges det, at i disse Tider, da Soldaten sjælden er hjemme og en Mængde ungt Mandskab er bortdød i Pestens Tid, maa Bonden have Hjælp til sin Gærning, særlig i Kjøbenhavns Amt, hvor der er saa mange højt skyldsatte Gaarde, at en Del Byer vilde faa flere Ryttere end Bønder. Det anbefales, at Bønderne faar Hjælp til Bygningerne og til forøget Besætning. Men at have Rytteren boende i Huset hos Bonden giver i Længden kun slet Husholdning, hvorfor de foreslaar, at Conseillet og Rentekamret samt »begge Herrer Generaler« træder sammen i Kommission med dem for nærmere at overlægge denne Sag.

Paa samme Tid optraadte Kommissionen som Inkvisitionskommission. Den tidligere Tolder i Assens, derefter Besidder af Øvremølle ved Arre Aa (Frederiksværk), senere Søfiskal Søren Deyl havde fremsat slemme Beskyldninger mod de civile Embedsmænd for at misbruge deres Stilling til at skaffe sig ulovlige Indtægter fra Bønderne. Kongen havde i den Anledning anordnet, at Kommissionen overalt i Nordsjælland skulde inkvirere herom, og havde personlig opsat en Instruks herfor. Bønderne mødte personlig, for at Kommissionen kunde tale med dem; paa Samlingsstederne skulde ogsaa Sognepræsterne være tilstede for at tage deres Sognebørn i Ed, inden de afgav Erklæring angaaende Embedsmændene, og endelig havde Kommissionen antaget Søren Deyl selv til at føre Protokollen, for at han, der var en højst intrigant Mand og dreven Lovtrækker, ikke bag-

efter skulde komme med nye Beskyldninger. Kommissionen erklærede, at Embedsmændene overalt havde arbejdet godt og var vel anset hos Befolkningen, der ingensomhelst Klager havde at anføre. Særlig nævnes det, at Amtsforvalter Rode i Kjøbenhavns Amt i mange Aar havde været en dygtig Embedsmand og overordenlig hjælpsom og human overfor Bønderne. Lignende var Tilfældet med Lorens Juhl i Kronborg Amt og Søren Rasmussen i Frederiksborg Amt¹.

Man skønner af Kommissionens Indberetninger, at Kommissionen talte Bøndernes Sag godt, og den fortsatte hermed overalt, hvor den efterhaanden kom omkring i Sjælland. Men det ses ogsaa, at Kongen ikke endnu havde truffen Afgørelse i det vigtige Spørgsmaal, om Rytterne skulde bo hos Bonden, skønt det var paa høje Tid, at Spørgsmaalet blev afgjort. Dog, efter endnu nogle Dages Betænkning resolverede han paa Kommissionens Indstilling, at Rytterne kan forlægges til de smaa Købstæder, d. v. s. udenfor Kjøbenhavn, i de tre Amter, hvor der ved Køb af alt tilstedeværende Bygninger eller Opførelse af nye skulde indrettes Hestestalde. Paa dette Grundlag skulde Kommissionen udfærdige Projekt for Rytterens og Hestens Underhold, og General-Bygmester Ernst skulde rejse omkring i Amterne for at undersøge Forholdene m. H. t. Køb og Indretning af Bygninger.

Resultatet var blevet, at der i Kjøbenhavns Amt var indrettet 654 Portioner foruden 115 paa Amager²; i Frederiksborg Amt 623; i Kronborg Amt 419. Da der i Stevns var indrettet 254 Portioner, var der nu skaffet Plads til omtrent 3 Regimenter à 676 Heste.

Kommissionens Projekt kom under nøje Specificering af de enkelte Poster til at gaa ud paa, at Rytteren herefter skulde lønnes alene med rede Penge, 30 Rdl. 40 Skill. aarlig,

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ⁶/₈ Nr. 34, ¹³/₈ Nr. 53, ²⁷/₃, ²⁴/₄ Nr. 101; Rentekamrets Resol. prot. 1717, 939 ff.

² Ved kraftig Agitation lykkedes det Amagerne at blive fri for Rytterhold.

foruden frit Kvarter samt Brændsel og Lys. Hestens Forplejning regnedes for sig til 13 Rdl. 82 Skill. Til Rytterens Mundering og Vedligeholdelse af hans Vaaben m. m. regnedes omtrent $12\frac{1}{2}$ Rdl. Det hele beløb sig til 56 Rdl. $60\frac{1}{4}$ Skilling. Heraf skulde en Rytterportion, et Læg paa 8 T. H., udrede de 32 Rdl. samt 3 Læs Halm à 24 Lispund.

Efter at Kongen havde gennemset Projektet og knebet lidt paa Summerne hist og her, udarbejdede Kommissionen et kodificeret, noget ændret Projekt, der »blev til Hans Kongelige Majestæt den 11. Maj allerunderdanigst overleveret, som allernaadigst sagde, det vilde approbere til det øvrige Ryttergods Indretning«. Den nævnte Dag var Kongen paa Frederiksborg og godkendte Forslaget Dagen efter. Det udkom som Forordning og blev i den følgende Periode Rytternes og Rytterbøndernes Grundlov¹.

Det ligger nær at anstille en Sammenligning med Forhold af tilsvarende Art netop 100 Aar i Forvejen, da Kristian 4. paalagde Lensmændene at faa Bønderne til at yde Afløsning i Penge for det hidtidige Soldaterhold. Kongen fordrede, at Bønderne skulde yde alt, hvad de kan, blot man var sikker paa, at de ikke løb fra Gaardene. Frederik 4. var langt fra nogen godmodig, blødhjertet Mand, som Faderen havde været det, vel snarere nøgtern, kølig, noget smaalig og nøjeregnende; men han viste i Virkeligheden stor, personlig Interesse for Bondestanden, til hvis Kaar han vistnok havde bedre Kendskab end nogen anden dansk Konge, og en saadan Uklogskab og Inhumanitet som Kristian 4.s: de skal yde alt, hvad de kan, de skal presses til det yderste, laa fuldstændig udenfor hans Ideekreds. Naar derfor Kommissionen ofte og frimodigt talte Bøndernes Sag, raadede til Varsomhed med at lægge Byrder paa dem og jævnlige paaviste Tilfælde, hvor en Egns Bønder trængte haardt til at lettes for Afgifter og Arbejde,

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717 $\frac{12}{5}$ Nr. 694 og 695; Komm. 1716 $\frac{21}{12}$ Pakke 1, indk. Breve 1716—17 »Reglement for det sjællandske Ryttergods«; Kopibog A 1717 $\frac{4}{5}$ Nr. 117, $\frac{8}{5}$ Nr. 122 og $\frac{10}{5}$ Nr. 127.

har de vidst, at deres Henstilling i Almindelighed faldt i god Jord hos Kongen¹.

Inden Kommissionen forlod de nordsjællandske Amter, instruerede den Amtsforvalterne i Frederiksborg og Kronborg Amter angaaende Udførelsen af de mangfoldige Arbejder, som de til Slottene og Gaardene liggende Bønder og Husmænd hidtil havde udført, men nu efter Kongens Resolution i Hovedsagen blev fri for. Tilsvarende blev senere anordnet i de andre Amter, særlig ved Vordingborg Slot, hvor Bønderne efter Kommissionens Skøn havde været særlig haardt trykket med Arbejde og Kørsler, dels til Slottet selv, dels til de derved ansatte Embedsmænd.

Under fortsatte, hyppige, mundtlige og skriftlige Forhandlinger med Kongen gav Kommissionen sig herefter ilag med de andre sjællandske Omraader, hvor der skulde indrettes Rytterdistrikter. Men trods disse Forhandlinger varede det endnu en Tid, inden det lykkedes Kommissionen at faa bestemt afgjort to endda meget vigtige Forudsætninger for Omfanget af dens Arbejde, nemlig 1) hvormange Regimenter Kongen vilde have skaffet Plads til samt disse Regimenters Styrke, og 2) hvilke Distrikter der fornemmeligt skulde belægges; altsaa hvormeget der skulde benyttes af de gamle Rytterdistrikter, hvormeget der skulde udlægges yderligere af Kronens beholdne Gods under Amterne, hvormeget der skulde indkøbes, respektive bortmageskiftes, og hvad der af frit Proprietærgods skulde medinddrages under Distrikterne. Det var kortelig bleven paalagt dem, at de hurtigst muligt skulde indrette nogle af de store Gaarde i Sydsjælland til Købler for Rytterheste, da det derværende Rytteri »nok temmelig har graveret Bønderne«. Rytterne selv skulde foreløbig indlægges i de nærmeste Købstæder. For øvrigt var det meste af Rytteriet stadig ude paa Krigsskuepladserne.

Regimentskriverne og Amtsforvalterne m. fl. i de tid-

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁰/₅ Nr. 129, ²⁰/₆ Nr. 234 og ²⁹/₇ Nr. 284.

ligere nævnte øst- og sydsjællandske Amter var bleven sat i Arbejde med en foreløbig Inddeling af det Krongods, som ikke alt var udlagt til Ryttergods, og i Begyndelsen af Juni havde Kommissionen ialt samlet 3204 Portioner nyt Ryttergods, det nordsjællandske heri indbefattet. Men om dette, sammen med det af det gamle Ryttergods, som Kongen vilde bibeholde som saadant, var tilstrækkeligt, vidste Kommissionen ikke.

Men endelig, henimod Slutningen af Juni, sendte Kongen dem en Opsats, hvorefter der fremtidig i Sjælland, Møen undtagen, skulde være 6 Regimenter tilhest, der hvert skulde tildeles 700 Portioner, altsaa i det hele 4200 Portioner, 33600 T. H. Regimenterne skulde hedde Kjøbenhavns, Frederiksborgs, Kronborgs, Ringsteds, Antvorskovs og Vordingborgs Regiment¹. Da der imidlertid af nyt og gammelt Ryttergods i de af Kongen nu udpegede Distrikter ialt kun var 4117 Portioner, og da Kommissionen vidste, at det ikke var Kongens Hensigt at ville bibeholde alt det gamle Ryttergods, maatte der enten ved Køb eller Reluition skaffes mere Gods — men hvor? Efter en mundtlig Forhandling med Kongen kunde Kommissionen dog beordre Regimentskriverne m. fl. til en Sammenkomst i Ringsted 6. Juli, og her skulde da en endelig Afgørelse træffes. De havde forinden forelagt Kongen et detailleret Forslag og modtog hurtigt fra denne en Oversigt, hvorefter der i de nævnte Amter m. fl. skulde udlægges 2878 Portioner nyt Ryttergods; af det gamle skulde bibeholdes 1239 Portioner, medens 83 Portioner skulde skaffes ved Reluition.

Efter Mødet i Ringsted udarbejdede Kommissionen en detailleret Oversigt over de seks Distrikter; men da et af disse delvis var lagt op i Nordvestsjælland, i det gamle Ryttergods, som Kongen vilde skille sig af med, vilde Kongen ikke godkende Forslaget og beordre Rentekamret til at forberede omfattende Reluitioner i det sydlige Sjælland.

¹ Disse Benævnelser brugtes vel af og til i den følgende Tid, men de slog aldrig ret igennem.

Hermed var imidlertid Reluitions-spørgsmaalet rykket Kongen, Rentekamret og Kommissionen saa nær ind paa Livet, at Gennemførelsen deraf i Praksis ikke kunde udskydes længere, og det var jo netop i de samme Dage, at de teoretiske Overvejelser og Drøftelser havde ført til den kongelige Resolution og Plakaten af 3. Juli om Reluitions-godset. Kongen har formentlig ogsaa nu ment, at han og hans Hjælpere gennem sjællandske Kommissions Arbejde havde erhvervet saa megen Indsigt i de Forhold, der vedrørte hans Planer om den fuldstændige Omordning af alt Ryttergodset, at han nu kunde sætte Planerne iværk¹.

6. Konferencerne paa Koldinghus.

I Beg. af Aug. 1717 opholdt Kongen sig paa Koldinghus. Paa Vejen dertil havde han mundtlig beordret den sjællandske Kommission til at indfinde sig der og havde i Fyen valgt en Kommission — den tredie — bestaaende af Amtmand C. Rosenkrantz, Justitsraad Iver Andersen og Krigsraad, Land- og Krigskommissær i Fyen Peder Himmelstrup, til at foretage Omordningen i Fyen. Den jyske var ogsaa beordret til at møde for at conferere og tage nærmere allernaadigst Ordre om Commissionens Foretagelse². Med Kongen fulgte Overkrigssekretæren, Gabel, hvem Kongen havde udset til Formand for samtlige Kommissioner. Derimod var, mærkeligt nok, Rentekamret ikke repræsenteret.

2. Aug. var Kommissionerne forsamlet hos Kongen, der gav dem en almindelig Ordre til, hver for sit Omraades

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ²⁰/₅ Nr. 143, ³/₆ Nr. 172, ²³/₆ Nr. 206, ²⁶/₆ Nr. 234, ⁹/₇ Nr. 241; indk. Breve Pakke 1, Bilag til Relat. ²⁶/₆; Pakke 2, Bilag til Relat. Nr. 92; endv. Relat. ¹³/₆ og ⁹/₇ med Bilag.

² Generalkomm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, Ordre til sjæll. Komm. Rk. Ekspeditionsprotokol Nr. 10 1717 ¹³/₇, 233 og ²/₈, 308. Iver Andersen underskriver sig som oftest alene »Iwer«. Ejheller dette Kommissorium omtaler Reluitions-godset eller Køb og Salg af nødvendigt resp. overflødig Gods.

Vedkommende, at skride til Indretningen af Ryttergodset paa den nye Fod, efter at de paa Stedet i Fællesskab havde drøftet de Forhold, der herved kunde komme i Betragtning. Endnu samme Dag indgav Kommissionerne en Fælles-Memorial, hvori de udtalte, at der ikke kunde foretages nye Inddelingsarbejder, førend Inkquisitionen om alting nøjagtig og fundamentaliter var sket, og i den Anledning rettedes der en Række Spørgsmaal til Kongen om Rækkevidden af Bestemmelserne i Plakaten af 1. December 1664 om Relutionsretten til Købstadsjorderne, om Skovrider- og Retsbetjentejendommene osv. osv. Endelig ønskedes der en almindelig Instruks for Maaden, hvorpaa Inkquisitionen angaaende Relutionsgodset skulde ske, og der spurgtes om, til hvem Kommissionerne skulde henvende sig, naar de ønskede Kongens Resolution paa opstaaende Spørgsmaal¹. Allerede Dagen efter resolverede Kongen herpaa: at Kommissionerne bemyndigedes til »Inkquisition om alle Ting som vor Interesse regarderer og udkræver . . .«. De skulde »til et fast Fundament om Ryttergodsets Inddeling samt Relutionsgodsets Tilskud nøjagtig« inkvirere og tilkendegive Kongen, »hvorledes de alting har befunden, saavel med Relutionsgodset som med Ryttergodset samt Købstædernes og Ladegaardenes« osv. Gods, »saa at efter deres nøjagtige og fundamentale Inkquisition siden en sikker, fast og stadig regulier Inddeling kan vorde forfattet og indrettet«.

Nogen Udlægning af Udtrykkene i Plakaten af 1664 indlod Kongen sig ikke paa, men henviste Kommissionerne til selv at danne sig deres Skøn herom. Dog lovedes der dem en Instruks med det første. Skulde de senere behøve Kongens Resolution i forefaldende Spørgsmaal, skulde de herom henvende sig gennem Gabel. Denne Instruks fik de allerede 5. August, enslydende for alle tre Kommis-

¹ Hidtil var jo næsten alt gaaet gennem Rentekamret; men dette skulde aabenbart nu trænges ud. Stod mon Seerup bagved dette opsigtvækkende Skridt?

sioner: det gamle Ryttergodses reducerede Hartkorn skulde indrettes saaledes i Portioner, at der kunde »blive en Lighed med det gamle og ny Hartkorn«. Ved Inkquisitionerne om Reluitionsgodset skulde de tillige nøje efterse og inkvivere om det gamle Ryttergodses nuværende Tilstand og derefter indrette det paa Grundlag af ny Matrikkel, 8 T. til en Portion, uden noget Tillæg, altsaa uden Reduktion. Naar de var færdige med deres Inkquisition, skulde de indsende Betænkning om den Maade, hvorpaa de mente, at Rytterne bedst kunde forlægges: i Købstæderne eller ude paa Landet. Endelig skulde de alle give Forslag om, hvad en Portion aarlig kunde svare, naar Bonden skulde forblive konserveret.

Dagen i Forvejen havde den sjællandske Kommission rejst blandt andet det Spørgsmaal, om den skulde udstrække sine Undersøgelser til alt Reluitionsgodset paa Sjælland m. m., saaledes som de andre Kommissioner mente at ville det indenfor deres Omraade, eller de skulde begrænse sig til det, der kunde faa Betydning for Ryttergodset, hvad de selv mente. Da samme Kommission ansaa det for fastslaaet, at Rytteriet fremtidig skulde logere i Købstæderne, bad den om en kongelig Befaling til de Købstæder, der skulde have Indkvartering, »helst fornemmes, at de udi Indretningen findes efterladne og sig lidet derom bekymrer«. Kongen lovede, at de skulde faa de nødvendige Ordre, og 9. Aug. fik de et korteligt Tillæg til den almindelige Instruks, navnlig lydende paa, at Kommissionen skulde undersøge alt det kongelige Gods paa Sjælland, herunder ogsaa det gamle Ryttergods samt Reluitionsgodset.

Det ses imidlertid, at de givne Instrukser var holdt i en saadan Almindelighed, at Kommissionerne egentlig endnu var lige nær. Hvor skulde de begynde, hvor ende? Hvilken Myndighed havde de i Virkeligheden til saa vidtomspændende Arbejder? Straks efter 5. Aug. rejste Kongen til Gotborg og videre, men Gabel fulgte med, og han var jo nok

inden Afrejsen bleven bestormet af Kommissionerne om at skaffe dem en virkelig Instruks.

Denne kom da ogsaa endelig som det andet »Tillæg til Instruks for de Kommitterede ved Ryttergodserne«, var dateret Gottorp 27. Aug. og gik ud paa:

1. Saasnart Kommissarierne faar tilstillet en speciel Oversigt over vort [for]-beholdne Reluitionsods, efter gammelt og nyt Hartkorn, fra Rentekamret, og Amtsforvalterne har givet Paategning om, hvem der besidder det, skal de straks begive sig overalt paa Aastederne, hvadenten det er Hovedgaarde eller Tiender, Jordegods, Skove osv. osv., og inkvirere om Ejendommenes Bonitet og Herligheder og i hvad Stand alt dette nu er, skrive alting op herom, og naar de er færdige med et Amt, tilstille os det og gøre alt færdig. Vi vil derefter resolve, hvad til Rytterhold eller andre Maader kan være fornøden, til vor Tjeneste at relucere efter vor Plakat 17. Aug. 1716 samt af 3. Juli d. A. samt vor Befaling af 2. ds. og Resolution af 3. ds.

2. Hvor de ved Reluitionsodssets Undersøgelse træffer vore Ladegaarde, Jordegods, Skove, Tiender m. m., skal de i Overensstemmelse med vor Befaling af 2. Aug. d. A. og vor Resolution af 3. Aug. udlægge til Ryttergods af vore Ladegaarde og Jordegods, »paa det at baade Reluitionsodsset saa og det ny og gamle Ryttergods efter denne Inkquisition paa en fast og bestandig Fod siden kan inddeles, naar os først, ligesom i foregaaende Post er meldt, forklarlig og fornøden Opskrifter gives, hvor meget Hartkorn i hvert Sogn af alle Slags kan samles«.

3. Og for at det kan fornemmes, om ogsaa de Efterretninger, som kommer fra Kamret, kan være rigtig, og intet af Brevkamret, Skriveren eller Renteskriverne kan uforseendes være forbigaaet¹, skal de overalt i Sognene undersøge det med de gamle Mænd i Sognet, som »endelig maa vide, hvad i forrige Tider har været Kronens Gods«; og hvis der da er mere, end Papirerne fra Rentekamret udnævner, skal de »fremkalde de itzige Possessores«, der skal være pligtige at fremlægge deres Skøder fra Kronen.

4. Endelig skal de i de Distrikter, hvor Ryttergodset bekvemt kan samles, tilholde Regimentsskriverne at gaa dem tilhaande med Oplysninger om det gamle Ryttergods samt om Distrikternes

¹ Er dette Punkt Forklaringen paa Rentekamrets Udelukkelse fra Konferencen og i Almindelighed fra Deltagelse i de nu begyndende Arbejder med Reluitionsodsset? Det er et mærkeligt Bevis paa Kongens Mistro til Embedsmændenes Redelighed.

nærmeste Belejlighed, for at hvert Regiments Gods kan samles mest mulig; hvorom de ogsaa skal berette til os, inden Ryttergodset slttes af dem. »Desligeste, om de til vor Fordel, hvor vort samlede Ryttergods falder, kan tilforhandle os for sin Værdi det Gods, som andre Lodsejere tilhører, fornemmelig i de Sogne, hvori vi har de 3de Parter; eller og gøre ... Forslag, med vor Fordel, paa vort vidtfraliggende Gods at mageskifte med det Gods, som ligger os belejlig«.

5. De skal ogsaa observere det Hartkorn, som andre deler med os i Bøndergaardene, at det ogsaa paa de belejligste Steder bliver os tilforhandlet, men at Prisen, Belejligheden og Omstændighederne foredrages os til Approbation, førend noget vist slttes.

6. Det »ubillige« Gods, som findes enten paa Ryttergodset eller til vore Hovedgaarde, i Særdeleshed i de Sogne, hvor vi ikke ejer den fjerde Part af Sognet, skal foredrages os med alle sine Omstændigheder til Resolution, om det ikke var bedre at sælge det.

Nu kunde der for Alvor tages fat paa Arbejderne, og dette skete da ogsaa ved alle tre Kommissioner¹.

7. Kommissionerne arbejder overalt i Landet.

A. Arbejderne paa Sjælland.

Den sjællandske Kommission kunde fortsætte umiddelbart der, hvor den havde standset før Konferencerne, nemlig i Midt-sjælland. Den udstedte en Række Skrivelser til Amtsforvalterne om at tilsige samtlige Proprietærer, store som smaa, til at møde en fastsat Dag i visse Købstæder, medhavende deres Adkomstbreve². Derefter skulde Proprietærene, »uden Persons Anseelse«, personlig eller ved Fuldmægtig være tilstede paa deres Ejendom, naar Kommissionen kom dertil.

Overalt, hvor de kom frem, synede de saavel det gamle

¹ Krigskanc. Registr. over kgl. Ordre m. m. til Generalkommissariatet 1717 ⁹/₈ Nr. 198. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ³/₈ Nr. 1063 med Memorial dat. ²/₈ fra samtlige Kommissioner; ⁵/₈ Nr. 1082 og 1083; ⁹/₈ Nr. 1088, 1089 og 1090; ²⁷/₈ Nr. 1164. Rentekamrets Eksp. prot. Nr. 10 1717 ²/₈, 308 og 311. Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ⁴/₈ Nr. 288 og Pakke 2, Indkomne Sager 1717 ²⁷/₈. Komm. 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Relutionsgodset paa Fyen, Pakke 1, Regnsk. over Udgifterne ved Kommissionen.

² Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁴/₈ Nr. 292 m. fl.

Ryttergods som det af det kongelige Gods, der nu skulde udlægges til Ryttergods, særlig omhyggelig og vandrede paa deres Fod fra Gaard til Gaard, fra Hus til Hus. Samtidig forhandlede de med Proprietærene om, hvad disse vilde give for Tilbagekøbsrettens Ophævelse ved saadant Gods (Hovedgaarde, Bøndergods, Tiender), som ikke behøvedes til Rytterdistriktet, samt skønnede om, hvad Gods der burde tilbagekøbes. Med baade de gamle og de nye Rytterbønder sluttede de Akkord om Overtagelsen af Kongetienden paa de før nævnte Betingelser. Denne maatte ikke sælges til »Partikulære«, og de Proprietærbønder, der kom til at ligge i Læg med Kongens Bønder, skulde levere deres Tiender til disse, enten i »Nægen« eller i Skæppen, ligesom de selv kunde enes derom.

Kommissionen viste vedblivende en prisværdig Omhu for Bøndernes Velfærd¹ og indstillede gentagende og indtrængende

¹ Som Eksempel skal anføres, at Bønderne i Møgenstrup ved Næstved, der hidtil for den sædvanlige Afgift i »reent Korn i Skæppen« havde forpagtet Sognets Kongetiende, besværede sig til Kommissionen over, at deres Amtmand, Giese, nylig ved Avktion havde tilslaaet denne Tiende til en »Partikulær«, skønt Bønderne havde tilbudt at betale derfor ligesom hidtil. Kommissionen kasserede straks Avktionen og tildelte Giese en meget skarp Irettesættelse: at han som Amtmand ikke har set paa Kongens Bønders Konservation, men endog overtraadt den kongelige Befaling om, at disse Tiender ved indtrædende Fæsteledighed skal overlades Bønderne for den sædvanlige Afgift. Giese vilde have at maintainere Bønderne heri, og Avktionen skulde ikke komme Bønderne til Præjudis'. Kort i Forvejen havde de givet Giese en Overhaling, fordi han uberettiget havde forlangt Hoverikørsel af nogle Rytterbønder: nu vilde de ikke undlade at referere til Kongen om Gieses Overgreb. Som Eksempel paa, hvorledes Kommissionen samtidig vilde vejlede Bønderne ved Dyrkningen af Jorderne, skal nævnes, at da det havde viist sig, at Bønderne paa Møen »haver haft en meget ond Sædvane, at saasnart deres Vaar Sæd er bleven lagt, omendskønt de kun haver maadelig Græsgang, haver de risped deres Fællede til Rug Sæd, hvoraf [ɔ: af Fællede] de ellers om Sommeren kunde have nogen Græsgang til deres Bæster og Creaturer«, forhandlede Kommissionen med Amtmanden og Ridefogden herom. De paalagde herefter Bønderne at vente med at »rispe« deres Fællede, til de var færdige med Høsten, for at »skaane Græsningen saameget længere, samt pløje og saa Rug efter Høsten i Byg Stub, eller at sige: den Jord, hvoraf de sidst avlede Byg«. Gammel Vane var imidlertid ikke let at faa Bugt med, og Bønderne efterkom ikke Forbudet, hvorfor Kommissionen lod optage Tingsvidne mod dem og beordrede Amtmanden til 3 Dage og Nætter at sætte dem »udi Kælderen«

til Kongen om Lempelser for dem. Kongen havde nogen Tid vaklet imellem, om de gamle Rytterbønder under den nye Ordning skulde svare fuldt efter ny Matrikkel eller som hidtil efter reduceret Hartkorn, og han havde efterhaanden givet modstridende Ordre, men dog sluttelig bestemt, at der skulde svares efter ny Matrikkel. For denne Afgørelse talte iøvrigt baade Hensyn til en ligelig Behandling og til, at de gamle Rytterbønder vilde slippe for at have Rytteriet i Kvarter. Der skulde ogsaa træffes Anstalt til mulig Indkvartering af Rytterne i den kommende Vinter, hvad der var meget vanskeligt, da hverken Købstæderne eller Ladegaardene var i Stand til at tage Indlogering i det Omfang, som Kongen havde befalet. Paa den anden Side var man betænkelig ved at indlægge de noget vanskelige Ryttere — det var jo Krigstider — endnu en Vinter hos de gamle Rytterbønder, og i ethvert Fald burde to af de mest uregerlige Regimenter indlogeres i Byerne nærmest ved Kjøbenhavn, »som vel vilde give nogen Frygt hos dem at leve skikkelig«¹.

I Overensstemmelse med Instruksens Pkt. 4 bestræbte Kommissionen sig for at samle de enkelte Regimenters Omraader »udi en Circumference« saa snevert som muligt om et Midtpunkt; men da hvert Regiment skulde have 5600 T. H. Ager og Eng foruden Skovskyld, Hovedgaardene og Tiender, voldte dette Hensyn et meget vanskeligt Arbejde, da Krongodset i de udsete Egne af Syd- og Midtsjælland overalt var blandet med Proprietærgodset. Principielt ønskede Kongen jo at blive helt eneraadende indenfor de valgte Omraader, hvorved vistnok ogsaa Hensyn til Vildtbanen, Jagten m. m. spillede en Rolle. Fuldt at gennemføre dette viste sig ugørligt, da en Del Proprietærer ikke med det Gode vilde, og ejheller kunde, afstaa det frie Gods, som Kommissionen og Kongen kunde ønske, og Tvang var jo udelukket.

I Septbr. 1717 kunde Kommissionen dog indsende en foreløbig Oversigt over Inddelingen. Da manglede der endnu Gods til 86 Portioner, altsaa 688 T. H.; men til Gengæld var der langt betydeligere Mængder af gammelt Ryttergods udenfor Distrikterne, som foresloges bortsolgt eller bortmageskiftet. For disse 86 Portioner vedlagde de Forslag om Reluition af visse større og mindre Dele Proprietærgods, for at Kongen kunde vælge, hvad han paa de Tider, da de bedst kunde undværes fra deres Arbejde hjemme. Kopibog A 1717 ⁸¹/₈ Nr. 331 og 332; ¹²/₈ Nr. 310; indk. Sager, Pakke 2, Nr. 92.

¹ Kongelige udfærd. Sager 1717 ¹⁸/₁₂, Nr. 1735, 1718 ²¹/₁₀, Nr. 1588; Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁴/₈, ²⁷/₈, ³¹/₈. ⁴/₉ og ¹¹/₉, Nr. 310, 313, 331, 332, 367 og 377.

selv vilde. Og der var forsaavidt nok at vælge imellem. I Nordvestsjælland, hvor der i Forvejen var over 6500 T. H. gammelt Ryttergods, kunde relueres 3096 T. (gammel Matrikel) til en opfindelig Værdi ved Udlægningen fra Kronen af 151.386 Rdl.; men paa Fortegnelsen herover har Kongen noteret: »NB. Dette Gotz ligger os icke For det forste beleyligt, derfor om Gotzet besiddere til os for Relovitziohns af stoelse vil betalle for wehr Tønde hartkornet 10 rdl. det dennem saaledes kand tilstais«¹.

Dette vilde i Virkeligheden sige, at Kongen ikke mere vilde have Ryttergods i Nordvestsjælland. Han havde vel tidligere antydet dette, men ikke betonet det tilstrækkeligt stærkt. Nu blev det nødvendigt for Kommissionen i betydeligt Omfang at lægge sit Arbejde om, i Hovedsagen at se bort fra det nordvestsjællandske Gods og til Gengæld lægge sig saameget stærkere efter det midt- og sydsjællandske.

I det øvrige Sjælland var der Reluitions-gods til Beløb 141.459 Rdl., 2940 T. H., altsammen i Omraader, der i Almindelighed passede for Formaålet; det gjaldt nu om at bestemme, hvad der deraf skulde udtages. I Decbr. fremkom Kommissionen selv med et bestemt formuleret Forslag om, hvad der burde relueres, og anbefalede hertil særlig saadanne Omraader, hvor Kongen i Forvejen havde »de trende Parter« som nyt eller gammelt Ryttergods, eller som laa helt indenfor Vildtbanegrøften. Men inden Kommissionen kunde udføre dette Arbejde, fik den et nyt, omfattende Hverv, nemlig Ordre til at foretage Udskrivning af Dragoner i Rytterdistrikterne og i Forbindelse hermed en Omordning af det udskrevne Fodfolk, og dette Arbejde skulde først og fremmest udføres².

Det vilde føre for vidt i Enkeltheder at følge Kommissionens Arbejder og dens Forhandlinger frem og tilbage med Kongen og med private, større og mindre Godsbesiddere, inden den foreløbige Afslutning naaedes i Efteraaret 1718. De største Vanskeligheder fremkom, naar det skulde afgøres, hvad der af frit Proprietærgods skulde svare Afgift til Rytterdistrikterne, men alligevel forblive fri Ejendom, efter at det ved Forhandlinger havde vist sig, at den paagældende Godsejer ikke kunde eller vilde helt skille sig ved Godset. Men ogsaa Tilbagekøbene (Reluitionen) og

¹ Komm. 1716 ^{21/12} Kopibog A 1717 ^{14/12} Nr. 422; indk. Sager, Pakke 4 (Diverse Dokum.).

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ^{20/11} og ^{13/12}, Nr. 1576 og 1735; Kommiss. 1716 ^{21/12}, Diverse Dokumenter; Kopibog A 1717 ^{16/12} og ^{21/12}, Nr. 425, 433 og 534.

de store Mageskifter samt de frie Køb havde givet betydeligt Arbejde¹.

Ved den nævnte foreløbige Afslutning kom de seks ny Rytterdistrikter i Sjælland til at bestaa af følgende:

Gammelt Ryttergods	893	Portioner	7144	T. H.
Gammelt kgl. Gods	} 3014	—	24112	—
Købt ell. tilmageskiftet Gods		—	—	—
Relueret Gods	182	—	1456	—
Frit Proprietærgods.....	237	—	1896	—

I alt... 4326 Portioner 34608 T. H.

Allerede disse 34608 T. H. Bøndergods udgjorde langt over en Trediedel af det sjællandske Bøndergods², og skønt Tallene kun gælder for et vist Tidspunkt og var Forandringer underkastet allerede de nærmest følgende Aar, er de at betragte som et Minimum, da Kommissionen bestræbte sig for at sikre Rytteriet rigelige Indkomster. Først og fremmest maa hertil lægges de store Gaardes Hartkorn, der ikke afdeltes i Portioner. Endvidere bør tillægges omtrent 3600 T., der er Forskellen mellem det gamle Ryttergods i det nye indlemmede Hartkorn beregnet efter ny Matrikel og efter reduceret Hartkorn, idet de ovennævnte 893 Portioner skal multipliceres med 12 for at give det virkelige Hartkorn og ikke med 8 som det andet Gods. Yderligere var der henlagt til Rytterdistrikterne meget betydelige Mængder Skov- og Møllenskyld, Kirke-, Skole- og Stiftelsesgods, Skovridergods o. l., hvilket altsammen skulde yde de sædvanlige Skatter til Rytterdistrikterne. Til Gengæld gik Overskudet fra Rytterdistrikterne — hvad der ikke medgik til Rytteriets Underhold efter de derfor fastsatte Regler — efterhaanden med meget betydelige Beløb ind i den kongelige Kasse.

Da Forholdene ved Udøvelsen af Tilbagekøbsretten formentlig har særlig Interesse, skal de omtales noget nærmere, navnlig ved Fremdragning af typiske Eksempler.

Udlægene af Gods til Kronens Kreditorer var jo saagodtsom udelukkende foregaaet i Tidsrummet omtr. 1650—1682 og for den langt overvejende Del til en Pris af 50 Rdl. pr. T. H. (gammel

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹²/₃ og ²¹/₁₀, Nr. 428 og 1588. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Pakke 3, kgl. Skrivelse 1718 ⁵/₉.

² Hartkornet i Sjælland med Møen opgives 1717 »til Skattekorns Beregning« til 96224 T. H. (General-Indtægtsbogen); men Sessionerne regnede med 97513 T. Ager og Engs H. Bøndergods.

Matrikel), ligegyldig om Overdragelsen, som tidligere omtalt, skete formelt som Pant eller som fuld Ejendom paa visse Betingelser. Kronen hævdede nu, forøvrigt uimodsagt af de nuværende Besiddere, at ved Udlægningen var det for 50 Rdl. udlagte Gods i komplet Stand: godt »besat« (bortfæstet), fuldt opdyrket, komplet paa Bygninger, Redskaber, Udsæd og Besætning og efter Forholdene udstyret med Eng, Tørveskær, Gærdsel osv. Til Gengæld skulde saadant Gods ved Tilbageleveringen (Reluitionen) være i samme komplette Stand for at betinge Tilbagebetalingen af 50 Rdl. pr. T. H.; og var Godset yderligere forbedret, skulde i de fleste Tilfælde en endnu højere Sum udbetales den hittidige Besidder. For at fastslaa dette Forhold blev hver enkelt relueret Ejendom omhyggelig synet af kongelige Kommissarier og vurderet af fire uvildige Mænd blandt de omboende Bønder¹.

For Kronen var der ved Tilbagekøbet den Hage, at Erstatningssummen til nuværende Besidder skulde beregnes paa Grundlag af den gamle Matrikel, medens Ejendommens Nyttевærdi for Kronen som for andre jo nu maatte regnes efter ny Matrikel, der gennemgaaende var betydelig lavere end den gamle Matrikel. Altsaa skulde eksempelvis en Bondegaard paa 10 T. gl. Matrikel, men kun 8 T. ny Matrikel indløses for 500 Rdl. og var maaske kun 400 Rdl. værd i Handel og Vandel. Man ser, at efter den ny Matrikels Indførelse var Kronen løselig betragtet saagodtsom afskaaren fra at benytte sin Tilbagekøbsret.

Men saa kom jo rigtignok Synsforretningen over Ejendommen, og som det vil ses, kunde den forandre meget betydeligt paa Forholdet.

Det er vanskeligt at angive bestemte Tal for, hvormeget af Reluitionsgodset der virkelig indløstes, og for hvormeget Kongen solgte Reluitionsrettens Ophævelse. Som foran nævnt var der paa Sjælland ialt 6036 T. H., der kunde indløses for en Sum af 292.845 Rdl.; men det var for Tiden umuligt for Kronen at anvende en saa stor Sum til Indløsningen. Kongen bestemte sig derfor til kun at indløse, hvad der behøvedes til de snevert samlede Rytterdistrikter, og hvad der iøvrigt laa indenfor de samlede Krongodsdistrikter, saaledes som Kongen planlagde disse. Fra Kongens egen Haand haves der en Oversigt fra Tiden omkring 1. Juli 1718, der viser, at han da regnede med en Indløsningssum af 126.958 Rdl. for Gods i Frederiksborg, Kjøbenhavns, Ringsted, Vordingborg, Antvorskov og Korsør Amter, og heraf slugte det i Ringsted Amt alene over Halvdelen. Det kan derfor antages, at

¹ Rk. Relat. prot. 1718 ⁴/₄, 740, Instruks for Modtagelseskommisionerne; Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1718 ¹²/₃, Nr. 428.

næsten alt Reluitions-gods i disse Amter blev indløst. Af de for bortsolgt Rytter-gods og solgt Reluitionsrettighed paa Sjælland indkomne Penge er der for inddraget Reluitions-gods (Bønder-gods, Huse og Kirker) udbetalt 52.324 Rdl.; men da en Del af det indløste Gods simpelthen indkom ved Mageskifter mod kongeligt Gods i andre Egne, giver Pengeregnskabet ikke Oplysning om alt det inddragne Reluitions-gods¹. Yderligere blev en Del af de ved Salg af jysk Rytter-gods indvundne Penge anvendt til Indløsning af sjællandsk Gods.

Det bør ogsaa fremhæves, at ligesom Salget af Reluitionsretten til Gods, som Kongen ikke ønskede at indløse, allerede nu indbragte smukke Summer, saaledes gav denne Ret Kongen et virksomt og jævnlige anvendt Middel i Hænde til ønskelige Mageslæg, og endelig gav den Lejlighed til paa gunstige Vilkaar at tilbagevinde adskilligt godt Gods.

En betydelig Del af de ved Reluitionen sparede eller for-tjente Penge anvendtes til Ophjælpning af de paagældende Fæstegaaarde, da Kongen og Kommissionerne overalt lagde den største Vægt paa, at det til Rytterdistrikterne udlagte Gods i enhver Henseende kom i forsvarlig Stand².

Samtidig hermed gik Salg af gammelt Rytter-gods og af Reluitionsretten for sig.

Til at ordne dette sidste havde Kongen udnævnt en særlig Kommission bestaaende af Gehejmerraad Adeler til Dragsholm, Medlem af Generalkommissariatskollegiet og Rentekamret, og Etatsraad Schönbach. De paagældende Besiddere af saadant Reluitions-gods, som ikke behøvedes til de ny Rytterdistrikter, skulde overfor Kommissionen fremkomme med Tilbud om, hvad de vilde betale for Ophævelsen af Reluitionen.

Det er højst forskellige Standpunkter, man herved møder. Nogle tilbød 2—3 Rdl. pr. T. H., andre vilde intet give; nogle vilde afstaa deres Gods for den oprindelig betalte Pris, medens andre vilde have den Pris, hvorfor de senere havde købt Godset.

¹ Rk. General-Indtægtsbog 1718 og 1719, Oversigterne over Indtægten af Amterne og over Rytterdistrikterne. Sjællandske Kontor, Regnskab over det i Sjælland bortsolgte gamle Rytter-gods og ophævede Reluitionsrettigheder m. m. 1717—21. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Diverse Dokumenter.

² Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717, Plakat 1718 ³⁰/₁₂, Nr. 1922, ²⁴/₄, Nr. 639. Rk. Relat. prot. 1717 ¹⁸/₆, 173 f., 1718 ⁸/₄, 740. Sjæll. Kontors Regnsk. over bortsolgt Rytter-gods m. m. 1717—21. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Diverse Dokumenter. Rytterdistrikternes Portions-Jordebøger giver udførlige Oplysninger om hver enkelt Rytterportions Besætning, Eng, Tørveskær m. m.

I hvert enkelt Tilfælde blev der truffet en Afgørelse paa Grundlag af det paagældende Godes Værdi for Øjeblikket, og som Følge heraf kunde Summerne variere fra 1 til 15 Rdl. pr. T. I det langt overvejende Antal Tilfælde og navnlig ved de større Godsejere, der ogsaa i Reglen havde det bedst holdte Gods, var Prisen dog ens: 10 Rdl. pr. T. A. og E. Hvor en Besidder ikke vilde indgaa paa en mindelig Afgørelse, rykkede Kommissionen frem med Trusel om at ville sælge Godset ved offentlig Avktion til den højstbydende for derefter at udbetale Besidderen en skøns-mæssig Erstatning. Det synes dog, som om dette ikke er bleven udført i Praksis paa Sjælland.

Samtidig hermed inddroges de betydelige Mængder Relutions-gods, der skulde benyttes til Rytterdistrikterne. Alene i Ringsted Amt skulde der indløses 1281 T. H. (772 T. ny Matr.) for en Sum af 64.048 Rdl. Heraf tilhørte 672 (379) T. til Beløb 33.634 Rdl. Grev A. C. Knuth i Egnen omkring den store Gaard Sørup (i Byerne Førsløv, Slangerup (Slangerupgaarden i vore Dage), Kværkeby, Høm, Sneslev, Veterslev og Farringløse).

Af langt større økonomisk Betydning end Salget af Indløsningsretten blev dog Salget af gammelt Ryttergods og beholdent Krongods i de Egne, hvor Kongen ikke vilde have Rytterdistrikter i Fremtiden. Disse Salg begyndte underhaanden i 1717, fortsattes som offentlige Avktioner i 1718 og bragtes i 1720 til en foreløbig Afslutning.

Da Salget af Gods i Holbæk Amt begyndte, lod Kongen sig formærke med »at ville sognevis lade bortsælge Holbæk Amts Ryttergods, og derimod andet Gods i Ringsted Amt reluere og indkøbe«. Kommissionen gjorde opmærksom paa, at Holbæk Amts Gods laa bekvemmere til Ryttergods end det i Kalundborg og Sæbygaards Amter, og den foreslog, at der ved eventuelt Bortsalg skulde tages det Forbehold, at hvis ikke alt Godset i Holbæk Amt blev solgt, skulde intet Køb godkendes; »thi ellers er at befrygte, at til det bedste blev Liebhavere, og saa beholdt Eders Majestæt det sletteste tilbage«¹.

I Januar 1718 fik Kommissionen kongelig Resolution paa et udførligt Forslag om Salg af en Del af Ryttergodset i de tre foran nævnte nordvestsjællandske Amter og noget i Sorø Amt, foreløbig 3200 T. H. Avktionen skulde holdes paa Rentekamret, og Godset skulde opbydes Gaard for Gaard, Hus for Hus, med-

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717 ²⁴/₁₂, Nr. 1804 og 1718 ¹⁴/₁, Nr. 80; Komm. 1716 ²¹/₁₂, Kopibog A 1717 ¹⁴/₁₂, ¹⁰/₁₂ og ³¹/₁₂ samt B 1718 ¹/₄, Nr. 422, 425 og 433; Indk. Sager, Pakke 3, kgl. Ordre 1718 ¹⁴/₂ til Rentekamret.

mindre der i en By skulde være en meget slet Gaard, da en saadan skulde opbydes sammen med en god. En bestemt Pris kunde ikke i Forvejen fastsættes, men Kongen erklærede ikke at ville sælge noget under 50 Rdl. Tønden. Tiden for Avktionen skulde fastsættes saaledes, at den af Hensyn til Køberne ikke kolliderede med de ved samme Tid afholdte Avktioner i Fyen. Af Købesummen skulde den ene Halvdel betales 11. Juni, den anden 11. December. Det skal særlig bemærkes, at Avktionsplakaterne, i Mod-sætning til Avktionerne i Jylland og Fyen, ikke indeholder noget om, at man ønskede, at Bønderne selv skulde købe deres Gaarde, og hverken Kongen eller Kamret nævner noget derom.

Avktionen fandt Sted i Marts. Man blev alligevel nødt til at opbyde Godset byvis, da Liebhaberne ikke vilde byde paa enkelte Gaarde, og Kommissionen maatte endda sørge for at fremskaffe proforma Bud »for at animere Liebhaberne til at byde og at naa den Pris, som man gjerne ønskede«. I Hølbæk Amt var Gennemsnitsprisen højest: omtr. 55 Rdl. pr. T.; men i de to andre Amter var Prisen dog ikke meget lavere. De Gaarde i Sorø Amt, der havde Skov og laa bekvemt for Vildtbanen, maatte ikke sælges.

Rentekamret fandt i Almindelighed, at der var opnaaet en »tilstrækkelig Pris efter Jordegodsens ordinære Køb, ihvorvel den er falden foranderlig efter Stedernes Beskaffenhed, alt eftersom Liebhaberne har befunden, at de kunde gøre dem samme nyttig, og de dennem er belejlig beliggende«. Kongen resolverede, at hvad der havde opnaaet over 40 Rdl. kunde sælges, medens det andet, efter Kamrets Forslag, kunde sættes til Avktion i Ringsted i Maj, »at en og anden, som vel maatte have Lyst, sig Jordegods at tilhandle og dog ikke selv er ved Penge, kunde have Lejlighed og Tid at søge Adgang, Pengene her og der til Laans at erholde. Thi uden den Tid tillades, bestaar Liebhaberne alene af dennem, som selv ere ved Penge, hvilke da, formedelst de fornemmer saa faa Liebhavere, ikkun gøre ringe Bud baade for det Gods, der ligger dem belejlig, som ellers paa det, de fornemmer ingen Liebhavere findes til«¹.

Ved Avktionen i Ringsted opnaaedes der naturligvis ikke saa høje Priser; men Rentekamret fandt dog, at hvor der var budt omkring ved 40 Rdl., var dette »efter Jordegodsens ordinære Køb tilstrækkelig«. For en Del Gods var der budt omkring ved 30 Rdl., og Kamret mente, at der næppe kunde opnaas mere derfor, hvorfor Kongen gik ind paa at approbere Salget ogsaa af dette, da man trængte til Penge til Indløsning af Godset i Ringsted Amt.

¹ Rk. Relat. prot. 1718 ⁴/₄ 682, smlgn. ogsaa 969; General-Indtægtsbogen 1718, særlig Fol. 49 og 162; 1719, særl. Fol. 151.

Alligevel forblev der endnu en Mængde Gods tilbage i Nordvestsjælland, som kun havde opnaaet Bud omkring 20 Rdl., eller som der slet ikke blev budt paa. Kongen bestemte, at dette Gods ikke skulde stilles til yderligere Avktion, men indtil videre skulde bestyres af Forvalter Jørgen Langfeldt og holdes udenfor Ryttergodset. Sammen med noget midtsjællandsk Gods og nogle samlede, særlig gode Komplekser i Nordvestsjælland udgjorde det foreløbig 2727 T. H., hvoraf 1577 T. alene i Kalundborg Amt, 608 i Holbæk Amt.

Disse to Avktioner indbragte 81.724 Rdl. for omtr. 2011 T. H. De købende var mest Borgerfolk, der erhvervede en Gaard eller to, og kun enkelte større Godsejere benyttede Lejligheden til at afrunde deres Besiddelser. En af de største Købere var Generalmajor Gregers Juel paa Eriksholm, der erhvervede Gods i Mersløse, Viberød (Vipperød) og St. Grandløse, altsaa i Egnen ved Eriksholm, for over 8000 Rdl.

I Aug. samme Aar afholdtes en tredje Avktion, i Roskilde. Der solgtes her omtr. 350 T. H. for 20.322 Rdl. Det meste heraf gik til Etatsraad Peder Benzon, der netop ved samme Tid havde tilmageskiftet sig Viby Gaard og Gods fra Kronen. Ialt var der saaledes i denne Omgang solgt 2410 T. for 106.046 Rdl. og altsaa opnaaet c. 44 Rdl. pr. T.; men man havde jo ogsaa maattet beholde en Del af det daarligste Gods.

Som Følge af en Række senere omtalte Godshandler blev der i 1719 og 1720 udskilt en yderligere Del gammelt Ryttergods, der ogsaa henlagdes under Langfeldts Bestyrelse, saaledes at »Hans Majestæts beholdne gamle Ryttergods« under Langfeldt 1721 omfattede ialt 4849 T. H. Heraf blev der solgt lidt underhaanden; men 146 T. i Roskilde Amt, 616 T. i Holbæk Amt og 1776 T. i Kalundborg, Dragsholm og Sæbygaards Amter blev bortspillet i det Seddelotteri, som Kongen 1721 indrettede for at indfri sit Løfte om Indløsningen af de autoriserede Sedler. Dette Gods ansattes til en Værdi af 206.116 Rdl. eller over 80 Rdl. pr. T. H., da en stor Del deraf inddeltes til samlede Komplekser, Sædegaarde, med de dertil knyttede Privilegier. Alligevel var denne Pris rundelig beregnet, da en stor Del af det bortspillede Gods bestod af det, som man ikke havde faaet solgt ved Avktionerne. Kongen naaede dog fuldtud sin Hensigt, thi i Statsregnskabet opføres som Indtægt af Lotteriet 206.115 Rdl. Herved gik imidlertid atter et stort Antal af Kongens Bønder over til at blive det, de saa nødvendig vilde: »Hoveribønder«¹.

Udlægene af gammelt Krongods til Rytterdistrikter medførte

¹ Frd. 1719 ¹⁰/₄. General-Indtægtsbogen 1721, særl. Fol. 45.

stærkt forandrede Livsvilkaar for hele den nordøstsjællandske og store Dele af den midt- og sydsjællandske Bondestand, nemlig Overgang fra Amternes til Rytterdistrikternes Bestyrelse, fra Hovbønder — under Kronen ganske vist — til frie Rytterbønder. Samtidig gik betydelige Mængder af Proprietærbønder delvis fra deres hidtidige Husbønder over til at svare Afgift til Rytterdistrikterne. Ved Tilbagekøbene af Relutionsgods skiftede yderligere en Mængde Bønder fra Proprietærene over til Rytterdistrikterne; men omvendt gik jo betydeligt Ryttergods over i Proprietærernes Besiddelse. Hertil kom, som det vil ses af det følgende, at Kongen i Løbet af det næste Par Aar foretog meget omfattende Mageskifter, respektive Handler med midtsjællandske Godsejere, hvorved atter en Mængde Bøndergods skiftede fra Krongods til Proprietærgods og omvendt. Da hertil kom, at det af det gamle Ryttergods, der gik over i de nye Rytterdistrikter, slap for det personlige Rytterhold, d. y. s. for at have Rytter og Hest hos sig paa Gaarden, vil det ses, hvor overordentlig betydningsfuld de alt stedfundne og de nu paafølgende Godsforandringer blev for de sjællandske Bønder.

Medens der ikke for de jyske Bønders Vedkommende kendes direkte Udtalelser om, hvorledes deres Stilling blev ved at skifte Husbond, altsaa for det solgte Ryttergods- og Strøgodsbesoer, ved at disse skiftede fra at have været Kongens Bønder til at blive Proprietærbønder, haves der bestemte, umiskendelige Udtalelser herom fra sjællandske Bønder. Da Rytterkommissionen nemlig i 1718 beordredes til at undersøge, hvorvidt Bønderne paa det beholdne gamle Ryttergods kunde sættes op i Afgift, naar de nu blev fri for at have Rytteren boende hos sig, foreslog Kommissionen Rentekamret, at Amtmanden tog »en fornuftig, landkyndig Mand« f. Eks. Herredsfogden, altsaa en Bonde, med sig omkring i Amtet og i Amtsforvalterens og den paagældende Bondes Nærværelse undersøgte hele hans Stilling og paa Grundlag heraf gav Forslag om, hvad Bonden i Fremtiden i det højeste kunde yde. »Thi«, udtalte Kommissionen, »om end Bonden kan have erklæret sig — som dog umulig kan være alle — at svare Forhøjelsen af Frygt for at blive bortsolgt eller vorde Hoveribønder, saa er det kun et Løfte, der lettelig ved Tidernes Forandring ikke var at holde, men ved ringeste paakommende Misvækst« maatte have Afslag, »naar Bonden til yderst skal medtages«. Gaar man heri til det yderste, vil Bonden lettelig falde Rytterkassen til Besvær, medens han, naar han takseres taalelig, faar hjælpe sig selv; og ved Dødsfald kan man vente, igen at faa »en god Besoer« og endda noget til Indfæstning.

Rentekamret sendte denne Indstilling til Kongen, og samtidig henvendte Kommissionen sig direkte til denne og fraraadede indtrængende at modtage et Tilbud fra Bønderne i Ods Herred, der hørte til Kronborgske Regiments Gods, om at lade deres Hartkorn forhøje med omtrent en Trediedel over det reducerede, naar de maatte blive fri for at blive »Hoveribønder«¹. Kongen resolverede da, at de gamle Rytterbønder under de nye Forhold vel skulde svare efter ny Matrikel ligesom Bønderne i de nye Distrikter, men hermed lod han sig nøje og akkviescerede endog ved, at de Kommissioner, der senere i Enkelthederne fastsatte Rytterportionernes Størrelse, efter ny Matrikel, lagde Bønderne sammen i Læg hertil og udfærdigede Krigs-Jordebøgerne, saagodtsom overallt lagde mere end de foreskrevne 8 T. H. til en Portion, i Reglen henimod 9 og lejlighedsvis endnu mere².

De Synsforretninger, som Kommissionen havde foreslaaet, blev foretagen og giver gode Oplysninger om Bøndernes Tilstand i nogle Egne. Eksempelvis hedder det om Vig By i Ods Herred: »Bønderne i denne By findes slette, alligevel deres Jorder ere gode«, og noget lignende siges om Bønderne i Gundestrup, medens derimod blandt andre Bønderne i Grevinge roses. I mange Tilfælde er naturligvis baade Bønderne selv maadelige og deres Jorder maadelige.

Samtlige kongelige Ladegaarde i de til Rytteriet udsete Distrikter udlagdes til dettes Underhold, og desuden blev, som alt omtalt, en betydelig Mængde Proprietærgods, der laa indenfor Distrikternes Omraade, henlagt til at svare til Rytteriet, saaledes at hvad der laa »meleret Gaard om Gaard« ind mellem det kongelige Gods, svarede fuldtud ligesom dette, medens det mere samlede Proprietær-Bøndergods svarede noget mindre, nemlig i Krigstid 4, i Fredstid 3 Rdl. aarlig pr. T. H. til Rytterkasserne. Det samme gjaldt for de Hovedgaarde, der ikke var privilegeret m. H. t. Skat. Iøvrigt forblev Bøndernes Forhold paa denne Kategori af Gods uforandret, idet der skulde ydes Hoveri og Indfæstning m. m. til Godsejeren.

Det maa antages for givet, at Kronens Rytterbønder var gunstig stillet i Sammenligning med den sidst nævnte Kategori af Proprietær-Bønder, og det er indlysende, at naar Kronens Bønder saa stærkt attraaede at blive Rytterbønder, maatte dette ligge i, at

¹ Aaret 1717 havde været særlig gunstig for Landmanden, da Landbrugsprodukter var i høj Pris.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³⁰/₄ og ²⁷/₅, Nr. 903; Rk. General-Indtægtsbog 1718 Kronborgs og Vordingborgs Regiments Distrikt; Komm. 1716 ²¹/₁₂, Kopibog B 1718 ⁴/₂, ¹/₄, Nr. 40 og ²/₄.

de derved opnaaede i det Hele gunstigere Levevilkaar end i ethvert Fald en Del af Proprietærernes Bønder. Som Eksempel paa Proprietærgods, der saaledes lagdes til Rytterkassen, skal nævnes Etatsraad Rostgaards Ejendom Krogerup, som Kongen iøvrigt havde ønsket at købe. Som en Slags Gengæld udstedtes der vel en kongelig Forsikring til Rostgaard om, at Kongen »forundt« Rostgaard med Arvinger og Efterkommere, at de i Fremtiden skulde eje og besidde Gaard og Gods med de samme Privilegier og Friheder, som Kongens eget Gods havde, og beholde det med Landgilde, Hoveri, Egt og Arbejde og al anden Herlighed ligesom hidtil¹.

Man vilde ikke finde det mærkeligt, om saavel Proprietærerne som deres Bønder fandt sig forurettet ved, at Kongen saaledes favoriserede sine egne umiddelbare Undersaatter; men Tidsforholdene var jo ikke til, at Misstemninger herover kom til Orde.

Af andet samlet Proprietærgods, der lagdes til Rytterkassen, skal nævnes Hørsholm, Bagsværd, Frederiksdal, Edelgave, Katrinebjerg og Prins Karls Ejendom Højstrup i Stevns².

Foruden de tidligere omtalte store Godser i Stevns lagde Kongen i 1717 Næsbyholm (Frederiksholm) og Bavelse³ ind under Ryttergodset. Hertil kom i 1718 Bregentved (»Brentved«) med det underliggende Arenfeldtsborg; endvidere Turebyholm, Tryggevælde og Alslev samt det store Baroni Juellinge i Stevns, alt sammen store Hovedgaarde med meget omfattende Bøndergods.

Bregentved købte Kongen af Gehejmerraad C. C. Gabel, Overkrigssekretæren, for 50.000 Rdl., der skulde tages af de ved Salg af Ryttergods i Fyen indkommende Penge, da de sjællandske Ressourcer alt var optaget til Relutions- og andet Køb. Skønt 50.000 Rdl. eller henved 100 Rdl. pr. T. H. var en mærkelig høj Betaling for dette noget forsømte Gods, vilde Gabel dog ikke ofre noget for at bringe det i bedre Stand ved Overdragelsen — kunde maaske heller ikke — men vilde aflevere det, som det var. Overfor Gabel viste Kongen imidlertid baade ved denne og andre Lejheder en Føjelighed, som man ellers ikke ofte træffer hos ham i Forretningssager. I Virkeligheden blev Købet af Bregentved nok saa meget en Slags Mageskifte mod kongeligt Gods paa Fyen. Forøvrigt aflastede Gabel efterhaanden Kongen for en stor Del

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ^{17/10} og ^{21/10}, Nr. 1575 og 1588.

² Angaaende Højstrup, som »vor Broder Prins Carl har tilbudt« at maatte inddrages under Tryggevælde Rytterdistrikt, se bl. a. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ^{18/12}, Nr. 1659.

³ Kort efter bortmageskiftede han de to Ejendomme mod Turebyholm, se 64.

af Arbejdet ved Rytterdistrikternes Omlægning. Man kan heller ikke umiddelbart sammenligne Priserne paa det solgte Ryttergods, der mest maa karakteriseres som Strøgods eller i bedste Fald som Bøndergods, der ikke var knyttet til en Hovedgaard, med Priserne paa komplette Sædegaarde, hvor Skattefriheden paa Hovedgaardstaksten foruden som oftest betydelige Skovstrækninger og store, grundmurede Bygninger m. m. udgjorde en væsentlig Del af den virkelige Handelsværdi, naar det hele Gods solgtes under Et¹.

Turebyholm erhvervede Kongen fra Gehejmeraadinde Thott ved Mageskifte mod Frederiksholm (Næsbyholm) og Bavelse. Turebyholm havde dengang omtr. 200 T. H. A. og E. Hovedgaardstakst samt næsten 10 T. Skovskyld og var saaledes en Ejendom, der særlig egnede sig til Ryttergods paa den ny Fod. Bøndergodset var næsten 500 T. H., og desuden medfulgte betydelige Tiender. At der hvilede Relutionsrettighed paa omtrent en Ottendedel af Bøndergodset og Størstedelen af de vidtstrakte Skove, kan have været en medvirkende Aarsag til, at Ejerinden gik ind paa Mageskiftet. I Modsætning til Bregentved var Turebyholm i udmærket Stand og Drift, baade paa Hovedgaarden, som Gehejmeraadinden selv drev med en »Hollænder« til Hjælp ved Mejeriet, og paa Bøndergodset. Den Kommission, der paa Kongens Vegne overtog Godset, regnede den samlede Indtægt af dette til 5713 Rdl. aarlig².

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²⁰/₁₂ og ³¹/₁₂, Nr. 1777 og 1937; Rk. Relat. prot. 1718 ²³/₃, 614; General-Indtægtsbogen 1718, Stevns Regiment og Ringsted Regiment, Bregentved Gods; 1719 Ringsted Regiment: Holm Danmarks og Norges indre Hist. II, 301, Anm. 44 og 77; Brasch Gamle Ejere af Bregentved, 527—28; Christensen Agrarhist. Studier II, 131.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³¹/₁₂, Nr. 1937 og 1719 ²⁷/₆, Nr. 736; Rk. General-Indtægtsbog 1719 og 1722, Tryggevælde Amt; Komm. 1716 ²¹/₁₂ Diverse Dokumenter, kgl. Ordre; Skødeprotokol 1720 ²⁷/₄—²²/₇, Nr. 1, Fol. 1 ff. Kongen beordrede Rentekamret til i Skøderne at lade Navnet »Frederiksholm« ombytte med det tidligere Navn »Næsbyholm«; det første Navn maatte ikke mere benyttes. Han har vel søgt at bringe Affæren med Frøken v. Schindel i Forglemmelse. Angivelserne i Holm Danm. og Norges indre Hist. I, 348 f. af Godspriserne paa denne Tid: 50—60 Rdl. for »Gods«, men for Bøndergods alene 30—45 Rdl. pr. T. er altfor summariske, ligesom de ogsaa er for lave som Gennemsnit. For Bøndergodsets Vedkommende spillede saa mange Forhold ind paa Prisansættelsen, at man nærmest maa sige, at der ikke kan opgives en almindelig Gennemsnitsværdi for dette.

Fra Etatsraad Peder Benzon tilmageskiftede Kongen sig Tryggevælde og Alslev Gaard med tilsammen omtrent 432 T. H. mod Viby Gaard med underliggende Borup Gaard (i Osted Sogn) og gammelt Ryttergods. Benzon ejede i Forvejen Gjeddeshal, saa at han var interesseret i at faa Gods i samme Egn, naar han endelig skulde handle. Da Tryggevælde og Alslev tilsammen havde 126 T. H. Hovedgaardstakst »samt stor Herlighed af Over- og Underskov (omtr. 11 T. Skovskuld), medens Vibygaard kun havde 24 T. og ubetydelig Skov, betingede Benzon sig, at han skulde have Ret til at lægge en tilsvarende Mængde Bøndergods ind under Hovedgaardene. Tryggevælde og Alslev indbragte ham 2000 Rdl. aarlig i Forpagtningsafgift, »som aldrig paa mange hundrede Rigsdaler nær af det andet haves kan«. Kun ved at gøre Hovedgaardene større i Avling og i Forpagtningsafgift, »som er det eneste at gøre en vis Facit paa, og ikke paa Bøndergodsets Afgift«, kunde han vente at staa sig ved Byttehandelen. Han vilde derhos have Greve og Kildebrønde Kirker oven i Handelen; men Kongen lod ham vide, at vel var det smaat med Skov i Egnen om Viby Gaard, men til Gængæld var det Bønder-(Rytter-)gods, som han skulde overtage, bedre »besat«, end det han leverede fra sig; vilde han endelig have de to Kirker, maatte han betale for dem, hvad han da ogsaa kom til. Tilladelsen til at nedlægge den ønskede Mængde Bøndergaarde for at lægge Jorderne ind under Hovedgaardene fik han, men paa den Betingelse, at de derpaa boende »Familier« mest mulig paa anden Maade skulde »konserveres« af Benzon. Ogsaa overfor Benzon viste Kongen sig ret forhandlingsvenlig, dog ikke hvad Jagtretten angik, som Benzon ønskede at faa paa Borup Gaards Omraade, hvor der var en Del Skov. Han fik vel tilstaaet »Underjagten«, men kun for sin egen Person, ikke for sin Skytte¹.

Af Hofapoteker Becker købtes Hjortespring Gaard (110 T. H.) og Gods (over 300 T.) samt Husum Gaard m. m., alt ved Kjøbenhavn, for omtrent 22000 Rdl.²

Ved Mageskifte med Halsted Kloster m. m. paa Lolland er-

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁵/₈ og ²¹/₈, Nr. 1199 og 1300; General-Indtægtsbog 1718, Fol. 131, 1719 Roskilde Amts Indtægt, 1722 Tryggevælde Amts Indtægt; Sjæll. Kontor, Regnskab over det i Sjælland bortsolgte Ryttergods og ophævede Relutionsrettigh. m. m. 1717—21, udførligt Skøde over Mageskiftet.

² Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717—18, Pakke Nr. 1. Der findes her en Række Breve fra April—Maj 1718 om Købet og særlig et egenhændigt Koncept af Kongen som Vidnesbyrd om dennes nøje Kendskab til Landbrugsforhold.

hvervede Kongen endnu i dette Aar fra Baron Jens Juel Vind Baroniet Juellinge med ialt 924 T. H., hvoriblandt betydelige Skovstrækninger, samt yderligere betydelige Tiender. Ved Mageskiftet gaves der nøjagtig Tønde for Tønde H. af Bøndergodset i 12 Landsbyer omkring Halsted Kloster, og af Hovedgaarde foruden Klostret: Ørbygaard, Kyllingegaarde og Havgaard, hvis samlede Hartkorn, naar Baronen fik Hovedgaardsfrihed derpaa, omtrent vilde svare til Juellinge Hovedgaardstakst¹.

Med sidst nævnte Mageskifte afsluttede Kongen sine Godshandler, hvad de store Gaarde angaar, i Sjælland, efter at han i Løbet af en halv Snes Aar havde bragt mellem fire og fem tusind Tønder Hartkorn over paa sin Haand. At han herved fulgte en stedse fastere udformet Plan, synes at fremgaa af, at disse store Ejendomme ligger tæt op ad hverandre og til en vis Grad udgjorde et Hele, nemlig Størstedelen af det nuværende Grevskab Bregentved og de Scavenius'ske Godser i Stevns. I Forvejen besad Kronen jo store Omraader i Egnen Præstø—Vordingborg, saa at Kongen havde naaet at samle næsten hele Sydøstsjælland paa sin Haand.

De sidste Godserhvervelser medførte, at Kongen bestemte sig til til Gengæld at skille sig af med en Del af det ny Ryttergods navnlig i Ringstedegnen. Hertil kom, at Hæren blev reduceret betydeligt allerede 1720, saa at en Del af Ryttergodset kunde undværes. De heraf følgende Godssalg skal imidlertid ikke behandles her.

B. Arbejderne paa Falster og Lolland.

Ligesom i de nordsjællandske Amter havde der hidtil ikke været Ryttergods paa Falster og Lolland, og der var ejheller Relutionsgods her. Paa Falster var Kronen allerede i Forvejen næsten eneste Godsejer, idet kun omtrent en Ellevedel kunde regnes for Proprietærgods, og paa Lolland besad Kronen vedblivende betydeligt Jordegods. Disse Forhold lettede i betydelig Grad Arbejderne med Udlægningen til Ryttergods, saa at den lolland-falsterske Kommission var den, der først blev færdig, skønt den begyndte sidst.

Foraaret 1717 havde Kongen selv været omkring i denne Provins for personlig at skønne om Ladegaardenes Tilstand og Bøn-

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁸/₁₀, Nr. 1625; herved meget indgaaende specificeret Bilag over de to mageskiftede Godser; Rente-kamrets Eksped. prot. 1718 ⁸/₈, Nr. 10, 554; General-Indtægtsbog 1718 og 1719, Stevns Herreds Indtægt, Halsted Klosters Amt.

dernes Forhold¹ og om Efteraaret resolverede han, at »Provinzen Falster« formentlig kunde udrede Underhold til to Rytterregimenter; i Nødsfald kunde der udlægges to Ladegaarde paa Lolland til Hjælp. Naar den fyenske Kommission var færdig med sit Arbejde, skulde den foretage Ordningen paa Falster. Kort efter befalede Kongen, at »de tre Ladegaarde« m. m. i Aalholm Amt skulde nedlægges som saadanne, Bygningerne indrettes til Bolig for Rytterne og Stalde for Hestene, Markerne indgrøftes (»indgraves«) til Høslet. Paa Falster skulde der udlægges til halvandet Regiment, paa Lolland til et halvt; hvad der ikke kunde skaffes Plads til paa Gaardene, skulde indkvarteres i Købstæderne, og der skulde drages Omsorg for, at Styrkerne (og Godset) samledes mest muligt².

Da det imidlertid trak ud med fyenske Kommissions Arbejde paa Fyen selv, udnævntes der i 1718 en særlig Kommission for Falster og Lolland med den senere Stiftamtmand paa Sjælland Christian Frederik Guldencrone som Formand, og det befalede, at Gaardene Fuglsang og Prierskov samt Ladegaardene til Aalholm Slot skulde udlægges — alt foruden det falsterske Gods — medens der foreløbig ikke toges Bestemmelse angaaende Lunde- gaard og Søllestedgaard³.

I September 1718 opholdt Kongen sig paa Nykjøbing Slot og fulgte Kommissionens Arbejder paa nærmeste Hold. Blandt andet afslog han paa det bestemteste en Indstilling om, at hvis det ved Undersøgelserne viste sig, at noget af Bøndergodset var ansat for haardt i Matriklen, om Kommissionen da »som Undtagelse og efter nøje Overvejelse« maatte moderere dette.

Af den udførlige Instruks for Kommissionen skal kun anføres, at Kommissionen skulde bestræbe sig for at udbytte ved Mage- skifter alt ikke-kongeligt Gods; at den skulde inkvirere om Grundene til, at der var saa meget øde Gods paa Lolland og Falster, hvad »Husholdning« der var ført dermed, og om Kongens Interesser ogsaa var bleven tilstrækkelig iagttaget. Ogsaa Ladegaardenes Drift skulde undersøges, og ved Købstæderne skulde det særlig undersøges, om de Fattige ligesaavel som de Rige havde

¹ Rk. Adskillige til Kongen og Rentekamret indsendte Forslag m. m. 1700—1802.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²⁶/₁₁ Nr. 1575 og 1576; Generalkommissariatets Registr. o. kgl. Ordre og Resol. 1717 ²⁶/₁₁ og ²⁹/₁₁ Nr. 275.

³ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ⁴/₉ Nr. 1365; Rk. Relat. prot. 1718, 670, Eksped. prot. 1718 ⁸/₆ Nr. 10, 546.

Andel i Bymarkerne¹. Rytterportionerne skulde ganske vist sættes til de sædvanlige 8 T. H., men skulde det vise sig, at nogle Bønder var gunstigere stillet i Retning af særlig gode Jorder eller Skov eller anden »Herlighed«, skulde de efter Omstændighederne ansættes højere end almindeligt.

En foreløbig Undersøgelse viste, at der paa Falster kunde blive 1029 Portioner, i Aalholm Amt 509, hvad der jo var langt mere, end der behøvedes til de to Regimenter. Af øde Gods var der paa Falster 165 T. H., i Aalholm Amt 137². Kommissionen udtalte derhos, at Bønderne paa Lolland gennemgaaende stod i Resistance med deres Afgifter, hvad der skyldtes den »Dilation«, man i mangfoldige Aar havde tilstaaet dem; men det samme var Tilfældet med mange Proprietærbønder. En medvirkende Grund var formentlig, at Gaardene var ansat for højt i Matriklen. Dette sidste vilde Kongen vel have ændret, men til Gengæld skulde Bønderne saa virkelig svare de paalagte Ydelser³.

Kommissionen foreslog Kongen at købe eller tilbytte sig Bremersvold, som var absolut nødvendig paa Grund af Beliggenheden og de dertil hørende betydelige Skove. Af denne Gaard ejede Christian Feldthusen de syv Ottendedele, Svogeren Oluf Darum Resten. Den havde 83 T. Hovedgaardstakst, 200 T. Bøndergods, hvoraf dog over Halvdelen var øde, samt 5—6 T. Skovskyld. Kommissionen havde akkorderet med de to Besiddere om 16.000 Rdl. i »kurant klingende Mønt« eller Mageskifte mod Søllestedgaard og Gods, Tønde for Tønde. Man skulde synes, at 55 Rdl. pr. Tønde var rigelig for en Gaard, hvoraf over Halvdelen af Godset var øde; men det saakaldte øde Gods kunde være vel egnet til et stort Kreaturhold paa Hovedgaarden — og der var »Hollænderi« paa Bremersvold — og dertil havde Søllestedgaard kun omtrent to Tønder Skovskyld. Resultatet blev et Mageskifte⁴.

Af andre Enkeltheder skal nævnes, at da Kongen forberedte

¹ En saadan Hensyntagen særlig til Fattigfolk træffes jævnlig i Kongens Anordninger.

² En særlig Undersøgelse blev indledet mod Amtsforvalter Fischer for Forsømmelighed.

³ De stærke Udskrivninger til Fodregimenterne under den langvarige Krig havde tyndet ud blandt de unge kraftige Karle, og Kompagnierne fra Falster og Lolland, der særlig havde været anvendt paa Orlogsskibene, havde lidt stor Afgang ved smitsomme Soter (Pesten) og slet Behandling ombord.

⁴ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³/₁₀ og ⁸/₁₀, Nr. 1479 og 1510; endv. smst. 1720 Nr. 289 og 357; General-Indtægtsbog 1719, Nykjøbing, Aalholm, Maribo og Halsted Klosters Amters Indtægt.

et Bortmageskifte af Højbygaard, lod han Landsbyen Højby nedlægge og Jorderne lægge under Hovedgaarden, medens Bønderne flyttedes til Tirsted. Paa Falster foresloges en Samling Gaarde (By), Bjørup (Systofte Sogn) nedlagt — vistnok til Kommissionens Beklagelse — men Jorderne, 70 T. H., laa lige ved og inde i Nørre Ladegaards Tilliggende. Tabet for Kronen herved betød intet, da det var en meget slet Egn om end god til Græsning, og der fandtes »øde Steder nok aparte og bedre Egn, som de (Bønderne) skal blive henflyttet paa«. Paa Orup Bondegaard i Nabosognet, vistnok den nuværende Ovrup Gaard, boede en Overførster, der ogsaa maatte fraflytte, for at Gaardens 21 T. H. kunde lægges ind under Rytterdistriktet.

Af kongeligt Gods solgtes der kun 604 T. H., paa den vestlige Udkant af det lollandske Distrikt, for 30.415 Rdl. og senere endnu lidt for 19.262 Rdl.¹

Noget senere købte og tilbyttede Kongen sig Kjørstrup Gaard og Gods med omtr. 300 T. H., men solgte Lundegaard og Gods, c. 1150 T. H. samt en Del Tiender til Grev Christian Danneskjold for 191.356 Rdl.² For Kjørstrup fik Madame Schack, Enke efter Major Otto Schack, 22.000 Rdl. kontant og Gods for omtr. 2000 Rdl. Desuden fik hun en særlig Godtgørelse, fordi nogle af hende af-

¹ Kommissionen 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Relutionsgodset i Fyen. Protokol »Speciel Ekstrakt over Relutionsgodset i Fyen«; General-Indtægtsbog 1720 samt 1723, Fol. 6. Gen.-Kommiss.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, Oversigt over det til Rytteriet udlagte Gods.

² Herved skal anføres et Eksempel paa, hvad der i Farten kunde løbe den af Forretninger overbebyrdede Konge i Pennen. I 1720 forespurgte de i Kjøbenhavn forsamlede Land- og Krigskommissærer blandt meget andet om, hvorledes de skulde forholde sig med saadanne Rytterbønder, der boede saa langt fra Hovedgaardene, at de ikke kunde forrette det der forefaldende Hoveri med Høets Indbjærgning og den lejlighedsvis forefaldende Oppløjning af Dele af Græsmarkerne. De foreslog, at de paagældende Bønder betalte 12 Skilling aarlig pr. T. H. i Arbejdspenge, og henviste særlig til Beboerne paa de 1800 T. H. paa Falster, der hørte under Rytter-Hovedgaarde ovre paa Lolland. Kongen resolverede, at de burde betale mindst 4 Mark pr. T., men iøvrigt kunde de forhandle derom med Gabel. Antagelig har Kongen ikke tænkt tilstrækkelig over Forholdet, men ment, at der var Tale om det udenfor Rytterdistrikterne sædvanlige Hoveri. Resultatet blev det mærkelige, at Afgiften sattes til 3 Mark, hvad der var altfor urimelig meget. Kgl. Resol. og Reskr. m. m. vedk. Rytterdistrikterne 1717—20, 1720 ¹/₃; General Indtægtsbog 1722.

staede Bønder i Vantore, Kjettinge og Herridslev var »Capital Bønder« med godt Skovtilliggende.

C. Arbejderne paa Fyen.

De to fyenske Ryttergodsdistrikter omfattede omtr. 8900 T. H. ny Matrikkel, men var reduceret ned til omtrent tre Fjerdedele heraf. Med Undtagelse af Odense Amt, hvor der endnu fandtes omtr. 1500 T. H. forbeholden under Amtet, samt en Ubetydelighed i Nyborg Amt og i Ruggaards Amt, var alt det kongelige Gods paa Fyen Ryttergods.

Kongen havde længe vaklet frem og tilbage imellem, om han paa Fyen vedblivende vilde have to Regimenter eller kun et, og havde i 1717 gentagne Gange ændret sine Befalinger herom. Endelig bestemte han sig for, at der kun skulde være et Regiment, hvad der jo lettede den fyenske Kommissions Arbejde¹.

Det første Skridt til Omordningen havde bestaaet i, at Kongen ved et i Formen usædvanlig skarpt Reskript uddrev Jens Lassens Arvinger² af St. Knuds Klosters Ladegaard og Provstigaarden i Odense, med alt underliggende Gods. Som Grund herfor angaves, at hverken Lassen selv eller Arvingerne i Tide havde bragt Formaliteterne ved et Mageskifte af Klosteret m. m. mod andet Gods i Orden, men ladet det henstaa fra 1682 til 1715. Hermed var det givet, at det ny Rytterdistrikt skulde ligge tæt omkring Odense, og at alt det andet fyenske Ryttergods, og da navnlig det i Nyborg Amt, skulde sælges.

Ligesom den sjællandske Kommission synede den fyenske indgaaende hver enkelt Bondeejendom — om man kan kalde det saaledes — paa det gamle Ryttergods og undersøgte samtidig Forholdene ved Reluitionsgodset med stor Iver. I December 1717 kunde Kommissionen indgive en udførlig Relation, hvori den bl. a. foreslog, at hvor de paagældende Proprietærer ikke vilde byde noget tilstrækkeligt for Reluitionsretten, skulde Godset kunne sættes til Avktion og bortsælges til den højstbydende, og dette gik Kongen med til. Men forud for saadanne Salg burde det Ryttergods, som ikke laa bekvemt for det nye Distrikt, sættes til Avktion; »thi som Proprietærerne nu ikke er ventende at beholde det, de har af Reluitionsgodset, saa skulde formodentlig

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²²/₁₁, Nr. 1425; General-Indtægtsbog 1716 og 1717.

² Om ham se bl. a. Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 1 ff. og 88—95; Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ⁷/₁₀, Nr. 1336; Rk. Relat. prot. 1717 ²⁵/₆, 125; Relationer fra fyenske Kommission.

desto snarere findes Liebhaveere til at købe, for at faa Gods igen til Sædegaardenes Komplettering«, og samtidig nævnte de en Del private Hovedgaarde, hvis Tilliggende for en Del bestod af Reluitionsods¹.

De havde bl. a. ogsaa henvendt sig til Etatsraad Rostgaard, der besad Øen Sejrø, som var Reluitionsods helt igennem, og spurgt ham, hvad han vilde betale for Reluitionsretten. Rostgaard, der jo i Forvejen var bleven plaget af den sjællandske Kommission i Anledning af Krogerup, svarede meget afvisende, at de 14507 Rdl. 28 Skill., »som hans Forfædre har taget for (betalt for) Sejrø«, var Betaling nok. Nu skulde Øen altsaa til Avktion.

Ved Aarets Slutning udstedtes der Plakat om Avktion over det Ryttergods, som man ikke vilde beholde. Den indledtes med en Udtalelse om, at Kongen vel havde haft i Sinde at reluere det Jordegods og de Tiender, som hans Forfædre gennem Skøderne havde reserveret: »saa, udi det Sted og af særdeles allernaadigst Omsorg for de Proprietærer, som Reluitionsodset nu allerunderdanigst maa cedere, at de igen til Sædegaardenes Komplettering kan faa Gods, og ellers for alle og enhver, være sig Bønder, som agter, sig selv at købe, eller andre, som maatte have Lyst, sig Jordegods at tilforhandle«, ophødes nu en Del af det gamle Ryttergods paa Fyen og tilliggende Øer. Iøvrigt var Betingelserne som ved de sjællandske Avktioner, der jo afholdtes omtrent ved samme Tid. Avktionen skulde holdes i Odense, proklameres ved Trommelslag og ved Oplæsning fra Prædikestolene og begynde i Februar 1718. Hver Bondegaard skulde efter Omstændighederne opbydes for sig, og for at opmuntre Bønderne til selv at købe deres Gaarde lovedes der dem visse Friheder ligesom andre Propriétaire Bønder² og den særlige Begunstigelse, at Halvdelen af Købesummen maatte henstaa til efter Krigens Ophør.

I Januar underrettede Kongen Kommissionen om, at »Cirkumferencen af de nye Rytterkvarterer« skulde lægges saaledes, som han nu havde ladet det aftegne paa et ham tilstillet Kort. Indenfor dette Omraade vilde han ikke have Fællesskab med nogen³,

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ¹³/₁₂, Nr. 1737.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ³⁰/₁₂, Nr. 1922, 1717 ³¹/₁₂, Nr. 1939, 1718 ¹¹/₁, Nr. 76 og ³/₂, Nr. 186. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, Ordre 1718 ²⁶/₂ til fyenske Komm. Forordninger 1717 ³⁰/₁₂. Udtrykket »Propriétaire Bønder« maa her forstaas som selvejende Bønder.

³ Et Bevis for, hvor alvorlig Kongen mente denne jævnlig fremsatte

hvorfor Kommissionen, enten ved Mageskifte eller Køb skulde formaa Ejerne af frit Gods til at skille sig ved dette. Skulde der mangle noget i den nødvendige Godsmængde, skulde der tages af det nærmeste og bedste gammelt Ryttergods eller Reluitions-gods; alt det øvrige Ryttergods skulde sælges ved Avktion paa fordelagtigste Maade. Skulde nogen Proprietær vise sig »opiniatre med at frikøbe deres Gods« for Reluitionsretten og nægte at betale herfor efter Billighed, kunde Godset straks sættes til Avktion.

Der afholdtes herefter ialt fire Avktioner, alle i 1718, og samtidig købte og solgte Kommissionen betydelige Godsmængder paa anden Maade.

Af det gamle Ryttergodsets 8900 T. H. overgik 2191 T. til det ny Ryttergod, og ved de fire Avktioner bortsolgtes der 5326 T. H., medens imellem syv og otte hundrede Tønder bortmageskiftedes. Yderligere bortsolgtes der underhaanden endnu lidt, saa at kun nogle faa hundrede Tønder af det daarligste Gods forblev tilbage under Amterne. Den samlede Indtægt — herunder dog ogsaa Magelægene — opgjorde Kommissionen til 340.570 Rdl., hvoraf 45.000 Rdl. alene for Salg af Reluitionsretten.

Det tilkøbte Reluitions-gods udgjorde 1300 T. ny Matr. (1349 gl. Matr.), og betaltes med 67.608 Rdl., hvori der dog for Brøst-fældighed afkortedes 7626 Rdl. Til yderligere Komplettering indenfor Distriktet inddroges Kongens forbeholdne Gods i Egnen omkring Odense, og endelig erhvervede Kongen Ruggaard og Gods samt Christiansdal Gaard og Gods, det første ved Mageskifte, det andet ved Køb¹.

Den sidste lille Rest af kongeligt Gods paa Langeland blev nu solgt.

Ved den første Avktion, der navnlig omfattede Gods i Nord-Udtalelse, blev Oprettelsen af helt nye Jurisdiktionsomraader for Ryttergodset, altsaa ogsaa for Rytterbønderne, tildels ved at sønderbryde de ældgamle Herredsinddelinger. Saaledes dannedes der i de tre sydlige sjællandske Distrikter tre Regimentsbirker, der fik Navn efter det paa-gældende Regiment og fik Tinghuse: ved Ugledie (nær ved Lekkende) for Vordingborg Distrikt, medens Tinget før havde været holdt i et Husmandshus i Grumløse; ovenfor Hellested Bro (det gamle Tingsted for Stevns-Fakse Herreder) for Tryggevælde Distrikt; ved Antvorskov for Antvorskov Distrikt, hvor det gamle Tinghus kunde benyttes. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ¹⁸/₁₂, Nr. 1659, 1720 ³⁰/₈, Nr. 1144, 1721 ²³/₈, Nr. 959; Forordn. 1720 ²¹/₉; Fogtmanns Reskr. 3, 399, 1719 ¹⁵/₄.

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁰/₂, Nr. 305; Rytt. Kommiss. 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Reluitions-godset paa Fyen, Pakke 1; Relation fra samme Kommission med Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—1722.

fyen, begyndte Kommissionen med at udbyde Godset til 50 Rdl. pr. T.; »mens som ingen derpaa ville byde, endskønt vi paa adskillige Maaneder (!) persuaderet en og anden bekendte Liebhabere, at de maatte resolve dem til at købe, dog ey noget udrettede, førend vi paa allernaadigste Behag maatte gaa tilbage og indsætte Tønden udi første Bud for . . .« 30, 35 og 40 Rdl., ligesom Godset var til; saa begyndte Folk endelig at byde. Denne Avktion indbragte 49205 Rdl. for 1139 T. Kommissionen bemærkede til allernaadigst Overvejelse og Fornøjelse, at skønt det solgte Gods »er nest det sletteste udi Landet og paa Sletten¹ Egn«, har den dog faaet over 43 Rdl. pr. T., eller naar alt kom til alt 45 Rdl., »som os synes, der kender Godset, og udi Betragtning disse besværlige Pengetider, at være vel solgt, siden og udi den Henseende, den store Reduktion, dette Gods under Rytterhold har haft, nemlig over 332 T. H., som nu og vindes, saavidt at de Købende maa kontribuere af saa meget mere, end som Eders Majestæt forhen har nydt«.

Gehejmerraad Gabel, der solgte Bregentved og nu erhvervede sig Godset Enggaard (Gyldensten) ved privat Køb², samt Oberstløjtnant Holsten paa Langesø købte begge betydelige Mængder Gods i Skovby Herred, mellem Odense og Bogense for 40—45 Rdl. pr. T., efterat Kommissionen først havde søgt at sælge Gaard for Gaard. De gode Gaarde fandt jo let Købere, men de daarlige ingen, hvorfor Kommissionen her maatte sælge »godt og slet i Bunke«. Paa lignende Maade købte Gehejmerraad Christian Sehested en betydelig Mængde Gods i Nærheden af sin Ejendom Nislevgaard. Sehested havde haabet, at Kongen vilde overlade ham dette Gods forholdsvis billigt; men som sædvanlig var Kongen ikke meget medgørlig i Pengesager og befalede, at dette Gods ved en ny Avktion skulde drives saa højt op som muligt.

Den største Køber i denne Omgang var Gabel (for omtrent

¹ D. v. s. skovløs. Approbation af Salget se Gen. Kommiss. Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁶/₂.

² For »tro og villig Tjeneste«, som Gabel »gjort og bevist haver og herefter gøre skal«, havde Kongen skænket ham Halvdelen af Oregaard, »nu Gabels Lykke«. Gaarden havde været ejet af den bekendte Baron Görtz og Landraad Otto Blome i Fællesskab. Det var Görtzes Halvdel, Kongen skænkede Gabel, der afkøbte Blome den anden Halvdel for 13000 Rdl. og derefter af Kongen fik Tilladelse til at lægge to Bøndergaarde »kaldet Høged« ind under Hovedgaarden. Rk. Eksped. Prot. Nr. 9, 1716 ²³/₃, 581. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ¹²/₃. Smlgn. Vedel Simonsen: Elvedgaard fl. St., særll. II, 94.

27000 Rdl.). Ligesom paa Sjælland kun ganske enkelte egentlige Bønder benyttede Lejligheden til selv at købe deres Gaarde, saaledes undlod ogsaa de fynske Bønder dette.

Af det nordfynske Gods forblev foreløbig mellem 800 og 900 T. usolgt, fordi der ikke blev budt for det, hvad Kongen vilde have. Kommissionen indstillede derfor, at dette Gods blev opbudt ved næste Avktion, naar Godset i de andre Distrikter skulde sælges, for omkring 30 Rdl. pr. T. Ogsaa de gjorde gældende, at Kongen efter Salget vilde faa mere ind i Kontribution af de Købende, end han havde faaet af det som Ryttergods, foruden at han vandt Købesummen. Da derhos Godset i de andre Distrikter gennemgaaende var af bedre Beskaffenhed og kunde ventes solgt godt, kunde det ene bøde paa det andet. Kongen approberede vel Forslaget, men hævdede dog, at der ikke var Grund til at sælge noget billigere end 40 Rdl. pr. T., den laveste Pris, der var solgt for paa Sjælland (!).

Ved Salget af Øen Fænø kom Kommissionen i Handel med den meget energiske og forretningskyndige Enkegrevinde Anna Kathrine Wedell, født Banner, der var Formynder for sin mindre-aarige Søn, Arvingen til Grevskabet Wedellsborg. Denne Handel skal omtales noget nærmere.

Fænø havde 39 T. H., fordelt paa fire Bøndergaarde, men ogsaa her var Hartkornet reduceret betydeligt. Grevinden vilde »erigere« Øen under Grevskabet som Feudalgods og tilbød at ville betale den med 8000 Rdl., altsaa over 200 Rdl. pr. T., efter at der fra anden Side var budt 4500 Rdl.; men hun vilde betale med Brænde. Det turde Kommissionen dog ikke indlade sig paa, da den frygtede for, at Grevinden i den Anledning vilde forhugge sine Skove¹, og Kongen afslog at gaa ind paa Handelen. De fire Bønder paa Øen havde bedt om for Guds Skyld at maatte forblive Kongens Bønder og Tjenere og tilbød, at de i saa Fald fremtidig vilde yde omtrent det dobbelte (!) af, hvad de havde ydet som Rytterbønder. Dette anbefalede Kommissionen. Kongen resolverede imidlertid, at hvis Grevinden vilde betale 6000 Rdl. kontant, skulde hun have Øen, hvis ikke, skulde Bøndernes Tilbud modtages.

Det havde imidlertid vist sig vanskeligere end oprindelig antaget at gennemføre Kongens Paabud om, at han vilde være ene-raadende i det valgte Omraade, fordi en Del Godsejere hverken kunde eller for en rimelig Pris vilde skille sig ved deres Gods, særlig hvor der fandtes Skov derpaa. Der maatte altsaa

¹ Der havde kort i Forvejen været en Retssag mod hende for ulovlig Behandling af Grevskabets Skove.

paa anden Maade gøres Udvej. Kongen afkøbte saa Geheimeraadinde Schuldt Christiansdals (Dalum Kloster) Gaard og Gods, ialt omtr. 400 T. H. af alle Slags, for 30.000 Rdl. og lod derefter indlede Forhandling med Grevinde Wedell om Køb eller Mageskifte af Ruggaard med Gods, ialt 259 T. H.

Efter en meget langvarig Tovtrækning med Grevinden, der bl. a. hævdede, at hun som Formynder for sin Søn maatte gaa til det yderste for at værne om hans Arv, ordnedes endelig et Mageskifte, saaledes at Grevinden fik 264 T. H. i Vends Herred, navnlig Byerne Tandrup, Gjelsted og Gamborg samt Fænø og 4000 Rdl. kontant. Endvidere fik hun Hovedgaardsfrihed for Gaarden Sparretorn m. m. og en Del af Bøndergodset for at indrette Sparretorn til en ret Sædegaard, der fremtidig skulde hedde Bannerslünd¹.

Det maa antages, at Grevinden har gjort en god Handel, navnlig da Kommissionen udtalte, at Ruggaards Bønder »er nu kun fattige og i slet Tilstand; men henset til Egnens Lejlighed kan de dog med Tiden blive gode, naar de bliver fri for Hovningen«. Det er muligt, at Kongen her har gjort en Undtagelse, fordi det var en Enke, der kæmpede for sit Barn; men han havde ogsaa i sin Instruks til Kommissionen udtalt, at Mageskifterne skulde foretages saaledes, at Godsets Ejere kunde staa sig ved Byttet og blev tilfreds, samtidig med at Kongen ej heller blev traadt for nær. Grevinden selv fandt alligevel, at hun havde købt Godset i Vends Herred meget dyrt, og udtalte, at enhver vidste, at man ikke fik de Indtægter af Bøndergods, der lagdes ind under Hovedgaardene, som af det, der alt var »i Stand«; og der vilde derhos medgaa en god Del til at fornøje de Bønder, »som skulle fra Gaarder og Huse til sligt Fratagelse«².

Ifølge Rentekamrets Opgivelser skulde der paa Fyen være 10286 T. Reluitionsgods, hvoraf 8474 T. Bøndergods, det øvrige Tiender og noget Hovedgaardstakst; men af forskellige Grunde —

¹ En skælmsk Skriver i Krigskancelliet har et af de Steder, hvor der staar: »Og skal Sædegaarden ... herefter have det Navn Banners Lund«, sat Navnet »Rasmus« i Stedet for »Banners Lund«.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹¹/₁, ⁴/₄ og ²⁰/₆, Nr. 76, 582 og 1019; 1718 ¹²/₈ og ¹⁴/₆, Nr. 430 og 978; Rk. Relat. fra Komm. p. Fyen ang. Rytter- og Reluitionsgodset, Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—20; Rk. Komm. 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Reluitionsgodset paa Fyen, Pakke Nr. 1, Relat. 1720 ¹²/₈. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ¹⁰/₄ Vedel Simonsen Ruggaard III, 176 ff.

Inddragning til Ryttergods, Fritagelse for at indløse Reluitionsretten m. m. — blev der kun for godt Halvdelen betalt Indløsning.

Kommissionen formerede en fuldstændig Liste over alt Reluitionsgodset med Angivelser om Godsets Tilstand og Forslag om, hvad Besidderne burde betale i Indløsning. Dette godkendtes i Almindelighed af Kongen. Men hermed var Sagen ikke afgjort, da ikke faa Godsejere vedblivende vægrede sig ved at betale noget eller dog ikke kunde bestemme sig til at betale den fastsatte Sum. Kommissionen maatte i saadanne Tilfælde virkelig skride til at opbyde det omhandlede Gods ved Avktion. Avktionerne førte imidlertid ikke altid til det ønskede Resultat, da en Del Proprietærer slet ikke brød sig om at beholde Gods, der var skovløst, men hellere lod det gaa tilbage til Kronen mod at faa den deri staaende Købesum tilbage. Og selv hvor Godset kunde være i god Drift og vel forsynet med Skov, vilde den ene Proprietær nødigt byde paa Gods, der tilhørte en anden.

Kommissionen foreslog da Kongen, at hvor Proprietæren i saadanne Tilfælde ikke inden en vis Frist indfandt sig og betalte den fastsatte Indløsning, skulde Godset sekvestreres fra Ejerne og svare Landgilden og Hovningspengene til Amterne, ligesom det var Tilfældet med Skatterne, indtil den forlangte Indløsningssum var naaet. Kongen vilde dog nødtigt gaa skarpt tilværks, og lidt efter lidt enedes da Parterne i Mindelighed, saa at Reluitionsbøndergodset vel forblev hos Proprietæren, men skulde svare 4 Rdl. aarlig pr. T. H. baade i Fred og i Krig, levere det sædvanlige Halm mod Betaling og køre en vis Mængde Brændsel en vis Vejlængde. Det fri Bøndergods derimod skulde kun i Krigstid betale 4 Rdl.¹

Indløsningssummerne var meget forskellige og rettede sig efter Godsets Godhed og navnlig efter Mængden af Skov. I mange Tilfælde, hvor Besidderen virkelig sad smaat i det, gav Kongen helt Afkald paa Indløsningssummen. I andre Tilfælde kunde det dreje sig om et Par Rigsdaler pr. T., men ved en Del særlig godt Gods, navnlig de smaa Øer ved Sydkysten, kunde Indløsningssummen gaa op til 30—40 Rdl. pr. T. I Gennemsnit blev det ligesom paa Sjælland henved 10 Rdl.

Ialt maatte 90 Besiddere af saadant Gods betale Indløsning. De største Summer udrededes af Kancelliraad Christian Lassen (omtr. 3100 Rdl.), Gehejmerraad Niels Krags Enkefrue (omtr. 2000

¹ Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1, Kgl. Resol. 1718 ²⁶/₇.

Rdl.), Oberstløjtnant Brüggemann (1600 Rdl.), Assessor Landorfs Arvinger (1550 Rdl.) osv.¹.

Et særligt Eksempel paa Handel om Skov skal anføres. Kommissionen havde forhandlet med Borgerne i Svendborg om nogle Jorder og Skove umiddelbart ved Byen: Ørkildsmark, Ørkildshauge og Holmene, ialt 21 T. H. Kommissionen havde troet, at dette betydelige Omraade var Reluitionsgoods, men ved Under-søgelse af gamle Dokumenter viste det sig, at Byen kun havde det i Fæste fra Kronen fra ældgammel Tid. Man enedes da om, at Byen for 40 Rdl. pr. T. skulde beholde Grunden og Græsningen til Fordeling blandt Borgerne efter Grundtaksten, medens Kronen for bestandig skulde beholde Overskoven og Svinsoldenen!

D. Arbejderne i Jylland.

Ved Konferencen paa Koldinghus i August 1717 havde den jyske Kommission faaet Kommissorium omtrent ligesom de andre Kommissioner, men dog med den Forskel, at den skulde inddele alt det nu tilbageværende kongelige Bøndergods i Jylland til Ryttergods.

Foreløbig indskrænkede Kommissionen sig til at lade Bjellerup Ladegaards Bygninger nedrive og Materialerne flytte til det nærliggende Dronningborg, hvor der skulde opbygges Barakker og Stalde. Samtidig forberedtes Omdannelsen af Mariager Klosters Lader og Øksenhuse til Rytteriet. Indtil videre skulde Avlingen til Bjellerup og Klostret bortfæstes².

En endelig Afgørelse af det vigtige Spøgsmaal om, hvormeget Rytteriet der fremtidig skulde ligge i Jylland, ses først at have foreligget i Beg. af 1718: der skulde være tre Regimenter; men da de jyske Regimenter endnu befandt sig paa Krigsskuepladsen i Norge, havde det forsaavidt heller ikke haft overvættets Hast med at træffe denne Bestemmelse.

Kommissionen havde derfor givet sig god Tid i Løbet af Vinteren 1717—18 og gav sig saa smaat ilag med Reluitionsgodset ved at undersøge de mangfoldige Adkomstbreve efter Rentekamrets Opgivelser. Kommissionen havde indciteret Proprietærerne i Halds, Skivehus og Mariager Amter til at møde i Viborg i Dagene

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₅ og ¹⁹/₈, Nr. 821 og 1277; Relat. fra Kommiss. paa Fyen ang. Rytter- og Reluitionsgoods, Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—22; General-Indtægtsbog 1718, særl. Fol. 165 f.

² Rk. Eksped. prot. 1717 ²/₈, Nr. 10, 308 og 311; Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergods 1687—1719.

14.—28. Februar til Eftersyn af deres Adkomster og Skøder og til Akkordering om Indløsning for det Reluitions-gods, som ikke laa belejligt for de ny Rytterdistrikter. Nu blev den pludselig skræmmet op af en kongelig Ordre om snarest at ordne Rytterdistrikterne, fordi en anden Kommission skulde foretage Udskrivning af Dragoner i disse Distrikter, Fodfolk fra alt det øvrige Gods¹. Herimod indvendte Kommissionen: hvis vi nu over Hals og Hoved i Ribe og Aarhus Stifter skulde rejse omkring af Hensyn til Soldaterudskrivningen og udse, hvad der skal være Ryttergods og hvad ikke, fik enhver at vide paa Fingrene, om deres Gods skulde indløses eller ikke. Besidderne vilde herved blive »ond at trykke til det Bud, som ellers var at vente, fordi at de, som bor nær og omkring Ryttergodset, vil gerne betale over deres Evne for at konservere det Gods, som de til Kompletteringen eller i andre Maader uforbigængelig behøver . . . Og ihvorvel dette Forslag er os, som selv ejer Jordegods, og andre Proprietærer saa skadelig, som det er Eders Majestæt gavnlig«, er det dog deres Pligt at raade Kongen paa det bedste.

Det var et Ræsonnement, som Kongen kunde tiltræde, og den beordrede Soldaterudskrivning blev stillet i Bero indtil videre, hvorpaa Kommissionen fortsatte med Reluitions-godset, men tillige tog fat paa Indretningen af Rytterdistrikterne.

Det er tidligere nævnt, at Seerup havde opgjort det belejlige Ryttergods i Jylland til henimod 14000 T. H., hvoraf omtrent to Trediedele laa i Koldinghus og Skanderborg Amter. Da der til tre Regimenter à 700 Portioner behøvedes henimod 17000 T., skulde der altsaa gøres Udvej for omtr. 3000 T. ved Køb, Inddragning af Reluitions-gods og Inddragning af frit Proprietærgods under Rytterdistrikterne. Men dette var vanskeligere, end det kunde se ud til, da jo de nye Distrikter skulde ligge saa stærkt sammentrængt om et Midtpunkt, og fordi der nu fordredes meget betydelige, sammenhængende Skovstrækninger til Hestenes Sommergræsning, store Hovedgaardsmarker til Vinterhøet samt endelig store Lade- og Staldbygninger til Rytterne og Hestene.

Alt dette nødvendiggjorde Køb af Hovedgaarde, da Kronen i Jylland af samlede Godser — foruden de alt af Kongen erhvervede Ejendomme: Mariager Kloster og Dronningborg — nu kun ejede Koldinghus og Riberhus samt enkelte mindre Gaarde. Men Riberhus laa ubekvent for den nye Ordning, og det synes, som om Kongen, der jo jævnlig boede paa Koldinghus, ikke skøttede om at have Rytterne paa saa nært Hold. Der maatte altsaa findes

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₂, Nr. 285. Om disse Forhold se ogsaa senere Seerups Udtalelser til Gabel i August 1717.

paa andre Udveje og da navnlig til at skaffe belejligt Gods i Egnen Dronningborg (Randers)—Skanderborg, hvor to af de tre Regimenter skulde ligge.

Kongen købte da først af Storkanslerinde Reventlow det store Gods Clausholm med 151 T. Hovedgaardstakst, omtr. 900 T. Bøndergods og betydelige Skove m. m. for en Købesum af 85000 Rdl. Derefter lod han Silkeborg og Tvilum med alt deres Gods indtage, relucere — henholdsvis fra Christian Fischer for omtr. 38000 Rdl. og fra Oberstløjtnant Mathias Rosenørn for 34400 Rdl. — og inddrog, respektive købte Justitsraad, Landsdommer Mathias Poulsons Ejendom Søbygaard og Gods, der kun delvis var Relucation underkastet¹. Silkeborg havde 25 T. H. og 600 T. Bøndergods, Tvilum henholdsvis 47 og 622, Søbygaard 34 og 252 T. Pr. T. H. betaltes i Gennemsnit 60 Rdl. af Bøndergods.

Ved Inddragningen af de tre sidst nævnte Godser fik Rytterdistriktet dog en noget anden Beliggenhed, end Rytterkommissionen oprindelig havde planlagt ved at foreslaa Kongen at købe Godserne Bruusgaard, Gjessinggaard og Tustrup henne i Randers-egnen og dernæst dels ved Indløsning, dels ved Køb erhverve Støvringgaard. Kongen havde alt godkendt dette Forslag; men derefter ændredes altsaa Bestemmelsen. Da det noget senere viste sig, at man endnu havde for lidt Græsning og Hø, indkøbtes Sjelleskovgaard, nu Wedellslund, med omtr. 30 T. og omtr. 200 T. Gods, hvortil der hørte meget betydelige Skove, for 18000 Rdl.²

¹ Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁶/₇; sammesteds Optegnelser om Købet af Clausholm. Etatsraad Ole Krabbe var nu bleven den Ledende i den jyske Kommission.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁶/₄ og ²⁰/₇, Nr. 728 og 1100, 1720 ⁵/₁₀, Nr. 1256; Rk. Eksped. prot. Nr. 10, 422 ff., Nr. 11, 186 og 422. Sjelleskovgaard ejedes af »Rebecca de Brobergue«, som hun underskriver sig, og hendes Svoger, Kommandør Peder Wecke, gift med Christiane de Broberg. Regnsk. over det paa Sjælland bortsolgte gamle Ryttergods og ophævede Relucationsrettigheder m. m. 1717—21 samt Rytterkommissionen over Rytter- og Relucationsgodset paa Sjælland, Diverse Dokumenter. Det fortjener at bemærkes, at det af Jordebogen over Sjelleskovgaards Bøndergods fremgaar, at Fæsternes Afgifter til Godsejeren i mange Tilfælde var bestemt ved Akkord, hvad der næppe kan forstås anderledes end en fri Overenskomst mellem Fæstebonden og Godsejeren. Lignende Forhold kan ogsaa træffes paa Sjælland. Smlgn. Steenstrup: Den danske Bonde, 69 f. særlig om Landgilden. Det synes, som om Justitsraad Paulson havde Sjelleskovgaard paa Haanden fra de foran nævnte Ejere, men lod Kongen træde ind i sit Sted.

Samtidig mødte Kommissionen saa mange »Afbevisninger« paa Indløsningsretten, at det blev nødvendigt at inddrage ret betydelige Mængder af frit Proprietærgods og Tiender under Rytterdistrikterne. Til Gengæld blev der udenfor disse store Mængder gammelt Ryttergods tilovers, hvilket Kommissionen foreslog bortsolgt ved Avktion, da det var paatrængende nødvendigt at skaffe Penge til de alt stedfundne Køb.

Men ogsaa Kongen trængte haardt, meget haardt til Penge. Den langvarige Krigstilstand stundede nu øjensynlig mod Afslutning, og Kongen og hans Raadgivere skønnede, at efter den Rustnings- og Krigstilstand, der nu i saa mange Aar havde hersket mellem Sverige og dets Fjender, var der fulgt en Udmattelse, en Udtømmen af de personelle og materielle Kræfter, der maatte medføre en delvis Afrustning. Men ogsaa en Reduktion af Hæren medførte betydelige, øjeblikkelige Udgifter, da Staten ikke kunde afskedige Folk, der havde Krav paa Maaneders eller Aars Løn, uden i Hovedsagen at maatte tilfredsstille dem først. Den gammel-dags Form med at udstede Restsedler¹ paa Tilgodehavendet hos Staten anvendtes ikke mere, og allerede i Kristian 5.s Tid havde det kun været mere undtagelsesvis, at man overlod afskedigede Officerer Jordegods for deres Tilgodehavende. Derimod lod Kongen Officererne tilkendegive, at han gjerne saa, at de tegnede sig for Lodder i Godslotterierne over sjællandsk og lollandsk Gods, og ikke faa Officerer fulgte Opfordringen, saa at de paa den Maade fik Anvendelse for resterende Gage.

Paa den anden Side opfordrede Forholdene stærkt til at vente endnu nogen Tid med at bortsælge af Kronens Ejendomme, indtil Folk igen var kommen til Penge og kunde byde noget ordentligt ved Avktionerne. Helst vilde Kongen og Rentekamret have nøjedes med foreløbig at sælge Reluitionsretten; men dels krævede Forhandlingerne herom endnu betydelig Tid, dels kunde mangan en Besidder af bevisligt Reluitions-gods faktisk ikke udrede et i sig selv rimeligt Beløb for Reluitionsrettens Ophævelse.

Som tidligere omtalt havde Seerup allerede i 1716 opgjort det ubelejlige Ryttergods til over 3400 Td., der mest laa i Sydvestjylland (Riberhus Amt), og hertil kom nu omtrent 2000 T. alene i Randers—Mariager-Egnen og over 1300 T. i Skanderborg, Aakjær, Havreballe-gaards, Stjernholms, Silkeborg og Koldinghus Amter. Yderligere besad Kronen endnu noget spredt Gods ved

¹ Det virker ejendommeligt at se, at en Efterkommer efter Oberst Christoffer Hvas i 1720 faar Lov at betale en lille Reluitions-sum til Kronen med en til Hvas i 1745 udstedt Restseddel — og vel at mærke uden at der beregnedes Rente af Restsedlens Beløb i de forløbne 75 Aar!

Amterne, men navnlig ejede den en Del Kongetiender og en Mængder Kirker og Kirketiender, der kunde gøres i Penge ved samme Lejlighed, de sidste forsaavidt de ikke var »perpetueret« til visse Embeder og Formaal osv.

I December udtalte den jyske Kommission, at den nu var naaet saa vidt, at den ved Nytaarstid vilde kunne være færdig med sine Undersøgelser af Reluitionsgodset, saavel for det solgte Godsens som for det kun pantsatte Godsens og Tienders Vedkommende. For at »vinde Tid og menagere Eders Majestæts Bekostning« ansaa den det for bedst at indkalde alle Besiddere, som ikke endnu havde akkorderet om Indløsningssummen, til Møde i Viborg i Januar og Februar 1719, for at man kunde faa Ende paa Sagen. Kommissionen haabede vel, at enhver efter Tidernes og Godsets Lejlighed saavidt muligt vilde søge at frigøre sit Gods, saa at der kunde indkomme betydelige Beløb; men der vilde dog ikke blive tilstrækkeligt til at betale de inddragne, respektive købte store Godser og de mangfoldige Konge- og Kirketiender, som ønskedes inddragen i de nye Distrikter¹. De opfordrede derfor kraftigt Kongen til at sælge alt det Gods og de Tiender, der laa udenfor Distrikterne, da Salgssum og Skatter m. m. langt vilde overgaa de nuhavende Indtægter. Samtidig opfordrede de Kongen til ligesom tidligere at gaa ind paa, at der for den ene Halvdel af Salgssummen udstedtes Panteobligation, der efter deres Mening var ligesaa god i Handel og Vandel som rede Penge². Men skønt Kongen selv havde ladet saadanne Panteobligationer benytte som kontant Betaling, holdt han fast ved, at Avktionsplakaterne nu skulde lyde ligesom ved Avktionerne paa Sjælland og Fyen: kontant Betaling i to paa hinanden følgende Terminer.

I Marts 1719 afgav Kongen Resolution om, at Avktionerne kunde afholdes, og de skulde begyndes snarest muligt. Avktionsplakaten blev affattet omtrent ligesom hidtil; men det skal dog nævnes som noget særegent, at Riberhus Ladegaard med tilliggende Bøndergods, ialt omtr. 400 T. H., ikke skulde oprabes

¹ Navnlig Christian Fischer og Rosenørn trængte haardt paa Kommissionen og Kongen for at faa deres Betaling, da de laa i Handel om anden Ejendom, og Kongen var nødt til at bede dem om Henstand.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₁₂, Nr. 1830, 1719 ¹⁴/₃, Nr. 310; Rk. Eksped. prot. Nr. 11, 422; Kommiss. 1717 ²/₈ over Rytter- og Reluitionsgodset i Jylland, Diverse Avktionsforretn. 1719—23; Diverse Sager vedrøf. det jyske Ryttergods c. 1687—1719.

Gaard for Gaard, men sælges samlet¹. I Modsætning til, hvad der hidtil havde funden Sted, blev det særlige Kommissioner for hvert Stift, der kom til at afholde Efter-Avkktionerne over det Gods, der ikke var bleven solgt i første Omgang, fordi den egentlige Rytterkommission var saa stærkt optaget af at ordne Ryttergodset.

Disse Avkktioner fortsattes lige til 1723, dels fordi Rytterkommissionen først efterhaanden kunde afgøre, hvad Gods der kunde undværes i Udkanterne af de nye Rytterdistrikter, dels fordi der for en Del Gods ikke blev budt tilstrækkeligt, dels endelig fordi man vilde give Køberne Tid til at trække Vejret og skaffe tilfredsstillende Pengesummer tilveje. Ved Efter-Avkktionerne opraabtes alt det endnu tilbageblevne Gods m. m. til absolut Bortsalg, da Kronen fremtidig ikke for de Rester, der endnu kunde være tilbage spredt omkring i Landet, kunde holde særlige Tilsyns- og Oppebørselsbetjente.

Ved disse Efter-Avkktioner viste det sig, at Køberne enten atter maatte være kommen til Penge, eller at de nu mente at maatte skynde sig at sikre sig en Andel af Kronens sidste frie Ejendomme, thi gennemgaaende opnaaede selv dette hidtil udskudte Gods gode Priser.

Da Rytterkommissionen indsendte Forretningen over den første, af dem selv afholdte, Række Avkktioner, lod Kongen udtale, at han ved Salget af de mange Kirketiender helst vilde beholde jus vocandi, selv om der til Gengæld maatte slaas en Del af i Salgssummen; men han ønskede først Kommissionens Skøn om, hvormeget Indtægtstabet herved vel kunde blive. Kommissionen ansaa det dog for umuligt at udtale noget sikkert herom, »da ingen kender Køberens Tanker og veed, hvor kært det er ham at kalde Præst og Degn. Der er de Tiender, der er solgt til en utaalig Takst«, og anfører som Eksempel Øster Tørslev (Dronningborg Amt) Kirketiende, 63¹/₂ T., der indbragte 4635 Rdl., alt-saa omtr. 73 Rdl. pr. T.²

Sit Ønske om at faa Riberhus Ladegaard og Gods solgt under Et fik Kongen ikke opfyldt, da der slet ikke meldte sig nogen Køber dertil, ikke blev givet noget Bud derpaa. Hovedgaards-

¹ Fordi det var en Hovedgaard med sit samlede Tilliggende.

² Over et andet saadant Køb, af Skelund og Visborggaards Kirketiender, klagede Justitsraad Severin Benzon (om ham se ogsaa foran) til Visborggaard bagefter paa det vemodeligste. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719, Nr. 703. Kommiss. 1716 ²/₈ i Jylland, Diverse Avkktionsforretn. 1719—23; Beretninger fra samme Kommiss. om Avkktionerne i Aarhus og Aalborg St.

taksten, 92 T., blev derfor opbudt og solgt for sig til samtlige Ladegaards-Tjenere, altsaa Fæstebønderne, hver for sin Gaard, »saaledes, at een hver skulde tage lige Part efter deres Hartkorn¹ og lige Del i samme«, og hver for sin Part svare Skatter og Kontributioner. Salgssummen blev 50 Rdl. pr. T., 4596 Rdl. ialt, der ogsaa fordeltes paa Køberne efter deres Hartkorn. Disse Bønder synes i Forvejen i Fællesskab at have forpagtet og drevet Hovedgaardsjorden. Bøndergodset til Gaarden købtes ogsaa af de enkelte Bønder, hver for sin Gaards Vedkommende. Salgssummen for Hovedgaard og Bøndergods blev 19.900 Rdl. Det synes, som om Borgere i nogle Tilfælde stod bagved disse Køb og blev Medejere; men saavel her som i Almindelighed i Ribeejendommen blev et betydeligt Antal Bønder Selvejere. Noget lignende, om end i mindre Omfang, skete i Kalø Amt; men iøvrigt benyttede Bønderne ej heller ved disse Avktioner Lejligheden til at blive Selvejer².

I denne Omgang solgtes ogsaa Hovedparcellen ved Mariager Kloster samt en Del af Bøndergodset for 18.350 Rdl. til to Mænd i Aarhus, Mikkel Tæbring og Poul Riis. Af Hovedgaardstaksten medfulgte kun 30 T. H.³

Det var meget betydelige Beløb, der indkom ved disse Salg. Alene i 1719—20 solgtes der for 293.334 Rdl., medens Reluitionsretten indbragte over 67.000 Rdl.; og det næste Aar solgtes der endnu for over 80.000 Rdl.⁴

Herefter besad Kronen næsten saagodtsom intet Gods eller Tiender mere i Aalborg Stift og Viborg Stift, i Lundenæs, Bøvlings og Riberhus Amter, og i de andre Amter var bortsolgt næsten alt, hvad der laa udenfor de tre Rytterdistrikter, d. v. s. hvad der laa 2—3 Mil udenfor hvert Distrikts Midtpunkt. Men til Gengæld var Kronen nu, i Jylland ligesom i de andre Landsdele, ved det ved Amterne beholdne Gods, ved det gamle Ryttergods og ved Køb af frit Gods og Udnyttelse af Reluitionsretten bleven næsten Enebesidder indenfor disse Distrikter⁵.

¹ Det var jo meget almindeligt baade paa Kronens Gods og paa det private, at en Række Bønderejendomme havde nøjagtig samme Antal Tønder, Skæpper osv. Hartkorn.

² Om de meget ejendommelige Besiddelsesforhold paa Vesterhavserne Sønderland-Rømø, Listø, Mandø, Amrom, Før og Fanø se Komm. 1717 ²/₈, Diverse Avktionsforretninger, særl. Fol. 88--91.

³ Gen. Komm. Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁰/₇.

⁴ Se bl. a. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark, Pakke Nr. 1.

⁵ General-Indtægtsbøgerne 1719—23.

Det er omtalt foran, at Rytterkommissionerne i de andre Landsdele gennemgaaende havde rettet sig efter Matriklen, naar de fastsatte Rytterbøndernes Afgifter, og dette havde Kongen godkendt. Mange Steder, navnlig paa Fyen, havde Kommissionerne endda tildelt hver Rytterportion et Overskud af Hartkorn, hvad Kongen ogsaa havde godkendt. Desto mærkeligere er det, at man gik anderledes frem mod de jyske Rytterbønder; men Kongen og Rentekamret maa have ment at kunne forsvare, at der toges haardere paa Jyderne end paa Øboerne.

Det betydedes Kommissionen, at da det var nødvendigt, »at et vist og bestandigt Fundament« blev lagt, »et fast Principium udvalgt« for Indretningen af Rytterportionen i Jylland, maatte der træffes en Egalitet herfor. Man havde som Eksempel valgt en Landsby kaldet Wief (Viuf), der tidligere kun havde svaret 16 Rytterportioner af sine 200 T. H. ny Matr., men nu burde svare 25 Portioner. »Mens som een Bondes besiddende Hartkorn kan være bedre end den andens, og det altsaa, for at træffe een Egalitet imellem dennem er billigt, at den, som er i bedre Stand end den anden, bør derfor og mere end han kontribuere«. Derfor bestemmes, at »dersom exempli gratia i denne Landsby maatte eragtes, at Peter 4 Rigsdaler, Claus 10 Rigsdaler, Paul 12 Rigsdaler og Anders 6 Rigsdaler aarlig mere, end dennem efter deres besiddende Hartkorns Taxt tilkom at svare, vare formuende at kunne betale, disse fire formuende Bønder da i den ny Krigs Jordebog for saadanne Summer skal indføres, og Portionsberegningen derved saaledes formeres, at bemeldte fire Bønder, i Stedet for at de efter den ny Matrikkel Hartkorns Taxt ikkun kunde antegnes for 4 Portioner, nu til 5 fulde Portioner skulde svare, og saaledes den ganske Landsby i Stedet for 25 Portioner efterdags uden nogen Forandring bestandig svare og betale 26 Portioner«. Kommissionen skulde rette sig efter dette Eksempel og tage det til Fundament, »at mere paa Bondens havende og besiddende Jorders Bonitet end paa, hvad Hartkorn han efter den ny Matrikel er ansat for, skal reflekteres«¹.

Den jyske Kommission gennemførte virkelig Indretningen af de ny Rytterportioner efter Paalæget; men skønt ogsaa de andre

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁹/₆, Nr. 1027. Man har endnu i vore Dage blandt Bønderne jævnlig kunnet træffe den Tradition, at den ny Matrikel havde medført mange Uretfærdigheder, idet Konduktørerne for Gunst og Gave ofte favoriserede nogle Bønder og Godsejere paa andres Bekostning. Det kunde efter ovenstaaende synes, som om der har været mere herom end hidtil antaget.

Kommissioner fik samme Paalæg, viser Krigsjordebøgerne, at de ikke efterkom dette.

8. Almindelig Oversigt over de ny Rytterdistrikter. Slutningsbemærkninger.

Skønt Arbejderne ved Rytterdistrikternes Indretning endnu kun i grove Træk var fastlagt, og skønt Køb og Salg fra den ene Side til den anden endnu en Stund varede ved om end i formindsket Maalestok, ja egentlig ikke ret kom til Afslutning, inden Hærreduktionerne begyndte at øve deres Indflydelse, vil der nu kunne gives en Oversigt over de ny Rytterdistrikter, altsaa nu i Hovedsagen tillige over Omraaderne for Krongodset i Landet efter de stedfundne store Forandringer.

De tre jyske Distrikter: det Dronningborgske¹, det Skanderborgske og det Koldingske laa indenfor en Afstand af 2—2¹/₂ Mil fra henholdsvis Randers, Skanderborg og Kolding. I Dronningborg Distrikt var kun 419 T. H. gammelt Ryttergods; nyt Ryttergods, kongeligt Gods og tilkøbt m. m., 2449 T.; Reluitionsgods 920; Proprietærgods 1813; men Størsteparten af dette sidste hidrørte fra Kongens egen Ejendom Dronningborg. I det Skanderborgske var 4068 T. gammelt Ryttergods, 30 T. Amtsgods, 653 T. tilkøbt Gods, 211 Reluitionsgods, 645 Proprietærgods. Det Koldingske: gammelt Ryttergods 4825; fra Amtet 384; Reluitionsgods 178; Proprietærgods 193.

Saaledes var af de oprindelig omtrent 22000 T. H. Ryttergods i Jylland nu kun 9312 T. tilbage. Alt det andet var i Hovedsagen, sammen med en ikke ringe Mængde Gods og Tiender under Amterne, gaaet over paa private Hænder².

¹ Det skal nævnes, at ved den endelige Indretning af Dronningborgske Distrikt blev Dronningborg Slot og Hauge »ødelagt« (sløjfet). Om det Skanderborgske Distr. se særlig Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1.

² Udenfor Ryttergodset besad Kronen nu i Jylland kun: i Aalborg

Det fynske Rytterdistrikt laa omkring Odense, dog hovedsagelig vest og sydvest for Byen, i en Udstrækning af omtrent tre Mil. Gammelt Ryttergods var 2191 T.; nyt do., kongeligt Gods og tilkøbt, 1639 T.; Reluitionsgods 1096 T.; Proprietærgods 604 T.; forskelligt 78 T.

Det gamle Ryttergods havde været 8885 T. Udenfor Rytterdistriktet besad Kronen nu saagodtsom intet Gods mere paa Fyen¹, og det betydelige Gods, som Kronen hidtil havde besiddet i Nyborg Amt, var afhændet næsten alt-sammen.

Saagodtsom alt Jordegods paa Falster var nu Ryttergods, og det lollandske Rytterdistrikt indtog Østlolland omtrent til en Linie i nord-syd over Maribo, isprængt ubetydeligt Proprietærgods².

Af de seks sjællandske Distrikter udgjorde Kronborgske, Frederiksborgske og Københavnske et samlet Hele, nemlig hele Kronborg Amt og Frederiksborg Amt samt den østlige Del af Københavns Amt indtil omtr. to Mil vest for København. Hertil hørte ogsaa det meste af Ods Herred; men det var under Overvejelse at sælge dette. Gammelt Ryttergods var 2192 T., hvoraf det allermeste laa i Ods Herred; Reluitionsgods 387 T.; Proprietærgods 180 T.³

Tryggevælde Distrikt (Ringstedske) indtog hele Fakse-Stevns-Eggen og begrænsedes af en Cirkel med Centrum omtrent ved Tryggevælde og med Radius godt to Mil. Antvorskov Distrikt laa omkring Slagelse i en Cirkel med omtrent halvanden Mils Radius. Endelig havde Vordingborg

og en Del af Viborg Stift (Himmersyssel) 196 T. H., der alt-sammen regnedes at være øde; i Aarhus og Ribe Stifter henholdsvis 259 og 573 T., hvoraf 241 T. øde. D. Kanc. Landmil. Sager, Indk. d. Sager 1717, Indb. fra Landkommissærerne.

¹ Nemlig ialt kun 203 T. H.

² Allerede 1727 bortsolgte Kongen alt det lollandske Ryttergods, til-dels ved et Lotteri ligesom tidligere paa Sjælland.

³ Hørsholm Gods regnes i denne Forbindelse til Krongodset. Fra 1721 gik det over i Kronprinsens Eje.

Distrikt omtrent alt, hvad der ligger syd for en Linie i øst-vest over V. Egesborg.

I Midt- og Vestlolland besad Kronen endnu betydeligt Gods. Paa Sjælland var Jægerspris Krongods; i Kallundborg Amt havde Kronen endnu en betydelig Mængde, i Antvorskov og Korsør Amter noget udover Ryttergodset; men iøvrigt havde Kronen nu saagodtsom intet paa Sjælland udover Rytterdistrikterne¹.

Samtlige 12 Rytterdistrikter omfattede som Minimum 67.366 T. H. Bøndergods Ager og Eng. Herfra maa imidlertid drages omtr. 6000 T. Proprietærgods, der svarede Afgift til Rytterdistrikterne, medens der maa føjes til de kongelige Ladegaardes Hovedgaardstakst de meget betydelige Skovstrækninger og Tienderne indenfor Distrikterne. Man kan herefter regne, at det egentlige Krongods i de 12 Distrikter omfattede omtr. 65.000 T. H.

Med Tilnærmelse kan man regne det af Kronen nu bortsolgte Gods til omtr. 28.000 T. H. Ager og Eng², heriblandt de to store Hovedgaarde Børglum Kloster og Gammelgaard. Ved Køb eller Reluion eller en Blanding af begge Dele var erhvervet omtr. 12.000 T., hvoriblandt reueret Bøndergods, nærmest Strøgods, omtrent 4200 T. Herved var af store Gaarde med deres Bøndergods overgaaet til Kronen: i Jylland Mariager Kloster, Dronningborg, Sjelleskovgaard, Tvillum, Søbygaard, Silkeborg og Clausholm; paa Fyen Christiansdal og Halvdelen af Bramstrup; paa Lolland Kjærstrup; paa Sjælland Vemmetofte, Bregentved og Hjortespring. Ved Mageskifte var erhvervet: paa Sjælland Gjorslev, Søholm og Erikstrup (mod Dronninglund og Dronninggaard i Vendsyssel), Tryggevælde og Alslev (mod Vibygaard m. m.), Juellinge (mod Halsted Kloster m. m.) og Turebyholm (mod Næsbyholm og Bavelse); paa Lolland Bremersvold (mod Sølstedgaard); paa Fyen Rug-

¹ General-Indtægtsbøgerne 1722 og 1723.

² Salgssummen blev omtrent 1.600.000 Rdl. Med de i 1919 betalte Jordpriser vilde Summen overstige 300 Millioner Kroner.

gaard (mod Bøndergods). Endelig var St. Knuds Kloster m. m. bleven inddraget¹.

Ved disse Transaktioner har omtrent 52.000 T. H. skiftet Ejermannd, og de mange Tusind Bondehjem paa alt dette Gods har skiftet Herskab og Livsvilkaar, nogle til det bedre, andre til det værre. Samtidig var der opnaaet det store Gode, at Bønderne paa omtr. 45.000 T. H. nyt Ryttergods var fri for Hoveri og nød alle hidtidige Goder ved at være Rytterbonde. Endelig bør nævnes, at Rytterbønderne jo nu var fri for at have Rytter boende hos sig og saaledes forsaa vidt blev Herre indenfor deres eget Omraade, hvad de satte megen Pris paa.

Alt ialt har henved en Trediedel af Bondestanden skiftet Vilkaar i Løbet af disse faa Aar, de kongelige Rytterbønder utvivlsomt til det bedre. Desværre for dem var der ikke beskaaret den nye Ordning nogen meget lang Levetid². Allerede 1732 befaledes det, at Rytterbønderne paa det »ufri« Jordegods, d. v. s. paa Kronens Gods, fremtidig skulde svare Skatter og Landgilde lige med andet Jordegods i Danmark i Stedet for de sædvanlige Portionspenge. Her-

¹ 1724 overtog Kongen Hvidkilde Gaard og Gods fra Gehejmerraad Woldemar Gabel for 40.000 Rdl.

² Betegnende for den Usikkerhed, der herskede i Opfattelserne m. H. t. den stedfindende Ordning af Ryttergodset, er en Udtalelse 1720 af den ellers saa vel underrettede Konferensraad Klingenberg paa Højris: Tiden vil vise, hvorledes der nu skal forholdes med Rytteriet, om det, som nogle mener, igen skal indkvarteres hos Rytterbønderne eller skal forblive paa de til Kvarterer indrettede Gaarde. Quellen u. Forschungen z. Gesch. Schl.-Holsteins, III, 42. Otto Krabbe skriver i Marts 1718 til den sjællandske Kommission, at han er villig til at mageskifte med Kongens gamle Rytter-Strøgods, »som nogenlunde kunde ligge mig bejljlig i andre fælles Landsbyer, dog ej af saadant, som enten ligger i Vildbanen eller ved Kongens Slottes samlede Gods; thi man dog beretter, at Kongen vil have sit meste Ryttergods samlet og derimod afhænde Strøgods, hvilket er troligt; kunde ogsaa være nytteligst baade for Kongen, Officerernes idelig Tilsyn, Rytternes Exerccering og Mønstring«. Komm. 1716 ²¹/₁₂ over Rytter- og Rel.godset paa Sjælland, Diverse Dok.

ved mistede Hovedmassen af Rytterbønderne et stort Gode og blev i nogle Henseender stillet næsten ligesaa ugunstigt som Proprietærbønderne.

Kristian 6. og Frederik 5. havde ikke den Interesse for Hæren som Frederik 4., og de forandrede udenrigspolitiske Forhold gjorde ejheller Hæren til en saa dominerende Faktor, som den havde været det før 1720. Samtidig synes det, som om Rentekamret under Kristian 6. genvandt den Indflydelse, som det havde mistet under Frederik 4., og det benyttede sin genvundne Magt til for en Del at trænge de høje Officerer ud af Administrationen af Ryttergodsernes Intrader. I Aarene 1737—40 blev store Dele af Rytteriet forlagt fra de Ladegaarde, som var anvist til Græsning og Kvarter, til Købstæderne, en Del af Ladegaardene atter bortforpagtet og et strengere Hoveri til disse end nogensinde før indført.

Det var forgæves, at indsigtsfulde Officerer henviste til de gode Resultater baade for Rytteriet selv og for den kongelige Kasse, som Frederik 4.s Ordning havde medført, og fraraadede atter at paalægge Rytterbønderne Hoveriet til de nye Forpagtere, der kun saa paa deres egen Fordel og udpinte baade Hovedgaardene og Bønderne¹.

Med de store Godssalg og Godskøb, Forandringerne med Relutionsgodset, de store Gaardes Omdannelse til Rytterkvarterer, det kongelige Amtsgodses Omdannelse til Rytterdistrikter osv. var vel den groveste og største Del af de omfattende Arbejder udført, men der forestod endnu afsluttende Arbejder af betydeligt Omfang, inden Forholdene blev behørig fæstnet. Navnlig paa Sjælland, hvor Foran-

¹ Se bl. a. Pers. Tidsskr. I, 4, 192 ff. Henr. Bjelke Kaas' Selvbiografi. Krigsminst.s Aflevering til Rigsarkivet 3/1913, Pakke 3: Oberst Stevens' Memorial 1748 ⁴/₉ til Frederik 5. I Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, findes et udateret Forslag fra en senere Tid end 1717—18, hvori den ene af de tidligere Ryttergodskommissærer paa Lolland-Falster, Landorph, ivrigt tilraader Kongen igen at lade de lollandske Ladegaarde drive ved Fæstebønderne og lover Kongen store Fordele heraf.

dringerne var størst, var der et meget stort Arbejde at udføre paa forskellige Omraader. Først og fremmest skulde der affattes helt nye Jordebøger paa Grundlag af yderligere Specialundersøgelser af hvert enkelt Bondejordbrug.

Hertil nedsattes der paa Sjælland to helt nye Kommissioner, en for hver tre Rytterdistrikter, medens de hidtidige Kommissioner i de andre Landsdele udførte ogsaa dette Arbejde. Grunden til, at den oprindelige sjællandske Rytterkommission ikke kom til at udføre ogsaa dette Arbejde eller dog i Hovedtrækkene at lede det, kendes ikke; men det er muligt, at enten Kongen eller Gabel paa et eller andet Punkt er stødt for haardt sammen med Kommissionen. Numsen og Holstein var meget selvstændige Personligheder, der i Principspørgsmaal, som f. Eks. Forsvaret af Bønderne overfor for store Krav til disses Ydelser, ikke veg tilbage for energisk Hævdelse af deres Standpunkt. Faktum er, at Rentekamret i December 1718 forelagde Kongen en Forestilling angaaende den endelige Indretning af de sjællandske Rytterdistrikter — hvad der jo nærmest skulde paahvile den egentlige Rytterkommission — og denne Forestilling approberedes af Kongen paa Aarets sidste Dag. Indretningen skulde udtøres »ligesom paa Lolland«, og 2. Jan. 1719 udnævntes de to nye Kommissioner, bestaaende henholdsvis af Professor, Assessor og Godsejer Christian Carl Bircherod¹ og Amtsskriver Ole Pedersen samt Krigsraad Rennemann og Regimentsskriver og senere Godsejer Urban Bruun. Det udtaltes samtidig kort og køligt, at General Numsens, Etatsraad Holsteins og Justitsraad Seidelins Kommission var hævet, og at disse Herrer

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ²/₁, Nr. 3, ²⁰/₂ Nr. 12, ²⁷/₂ Nr. 20, 1720 ¹/₃, Nr. 242. Kopibog A for Kommiss. til Indretn. af KrigsJORDEBØGER m. m. i Kjøbenhavns m. fl. Amter 1719—24, Kommissorium 1719 ²/₁, Skrivelse 1719 ⁷/₂ og ²⁸/₃. Kommissionens Arkiv er temmelig vidtløftigt, men giver mange interessante Oplysninger om Landbrugsforhold. Det var denne Kommission, der gav Stødet til Oprettelsen af Rytterskolerne, og herom findes en Mængde Stof i Kommissionens Sager.

havde faaet Befaling om at aflevere alle deres Sager til Rentekamret, »hvor I kan se dem«.

De her fremstillede store Omvæltninger i Grundbesiddelsesforholdene og derigennem i store Dele af Landbefolkningens Livsvilkaar var ikke fremgaaet af en i længere Tid grundigt overvejet, af Kongen og hans prøvede, nærmeste Raadgivere drøftet Plan, men skyldtes, saavidt man da kan skønne, en lejlighedsvis fremkommen Impuls fra uansvarlig Side. Og dette Præg af Tilfældighed og Usikkerhed, Manglen paa et klart fastlagt Maal og en bestemt, roligt fulgt Kurs kendetegner den hele Udvikling næsten lige til det sidste. At dette var muligt, var en af de mindre gode Sider af den enevældige Styrelse, og der fandtes egentlig ingen anden Borgen mod, at ærgerrige, hensynsløse og egennyttige Personer kunde anstifte stor Skade, end vore Enevoldskongers egen store Ansvars- og Retfærdighedsfølelse, deres sunde, jævne Fornuft og deres medfødte Godmodighed og Bravhed.

Den oprindelige, drivende Kraft i Foranstaltningerne, Seerup, synes at være gleden tilbage i andet Plan, inden Arbejdet sluttedes, og Kongen ses at have unddraget sig hans direkte Paavirkning, bl. a. ved at overdrage Gabel Videreførelsen og Afslutningen. Heldigvis var Gabel baade en brav og en forstandig Mand, der ikke saa alene paa Kongens og Kronens direkte, øjeblikkelige Fordel, men ogsaa paa Undersaatternes Vel, og han var ikke altid tilbøjelig til at følge Seerup paa dennes krogede Veje.

For Seerup er det karakteristisk, hvad han skrev til Gabel i August 1717 efter Møderne paa Koldinghus, efter at Kongen og med ham Gabel var rejst syd paa. Seerup er absolut uenig med den sjællandske Kommission, der kun vilde befatte sig med den Del af Relutionsgodset, der behøvedes til Ryttergodset, men vilde lade de andre Besiddere i Fred. Seerup vil netop begynde med det, der ikke agtes inddraget, for at indjage Besidderne Skræk og benytte Omstændighederne til at presse disse mest muligt.

Dette er, siger han, »dend rette Mesterstykke i heele Sagen«. Senere skriver han: »Deres Excellence maa tro mig og forsikre Hans Majestæt, at jeg med Guds Bistand skal gøre utrolige Ting til Hans Majestæts Casse med det uforholdne Relutionsgods og mulig i den Fald bringe mange Bud tilveje, som ikke i Kommissionen bliver aabenbaret; thi jeg har mine visse Creaturer, som hemmelig lader mig vide den yderste Daler, som Godset er at udbringe til«.

Frederik 4.s Samvittighedsfuldhed, hans mageløse Flid, hans Opgaaen i sine Pligter mod Land og Folk har ofte været fremdraget og bekræftes paa det stærkeste af Akterne til de her behandlede Forhold. Skønt disse udviklede sig i en Periode af allerstørste Betydning for Riget: Krigen mod Sverige, de uhyre vidtløftige og vanskelige Forhandlinger med Rusland, Sachsen, Preussen m. fl., Ordningen af det slesvigske Spørgsmaal osv., fandt Kongen dog Tid til at følge de omfattende Anstalter ved Omdannelsen af Rytterdistrikterne. Han undersøgte personlig og med stor Grundighed, paa selve Stedet, Forholdene, hver Gang et større Salg eller Køb skulde afsluttes, og viste et Kendskab til Landbrugets Forhold overalt i Landet, som vistnok langt overgaar vore andre Kongers.

Nekrologer.

Kristian Carøe.

10. novbr. 1921 døde Kristian Carøe, f. 8. oktbr. 1851, og vi bør i dette tidsskrift nævne ham for hvad han blev som historiker ved en lang række flittige og dygtige arbejder, over hvilke en bibliografi findes i Universitetets Aarsskrift novbr. 1922, 150—52. Han var en skildrer af dansk folkemedicin og medicinsk kulturhistorie, men fremfor alt var han dansk lægekunsts og lægevidenskabs første personalhistoriker, hvis arbejde og viden er samlet i det 4.binds værk *Den danske Lægestand 1479—1900*.

Erik Arup.

Villads Christensen.

Ved Villads Christensens pludselige og uventede Død 17. Oktbr. 1922 (f. 16. Febr. 1864) har danske Lokalforskning mistet en af sine flittigste Penne, nyere dansk Historieskrivning en af sine ejendommeligste Skikkelser. Trods sine store politiske, sociale og andre Interesser udfoldede han en overordentlig stor Produktion. Overmaade meget af denne er nedlagt i Tidsskrifter. Hans Embedsstilling som Assistent ved Provinsarkivet i Viborg (1890—96) gjorde det naturligt, at han ved den gamle Generations Tilbage-træden overtog Redaktionen af »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, og uagtet han umiddelbart efter udnævntes til Raadstuearkivar i København (1897), beholdt han den til Afslutningen af den nye (3.) Række. Først og fremmest er hans Navn dog knyttet til de af Kommunalbestyrelsen udgivne »Historiske Meddelelser om København«, der begyndte at udkomme 1907. Han har her skrevet saa meget, at det sammenlagt svarer til 2 af Tidsskriftets 8 tykke Bind, ja af det sidste har han endog skrevet over Halvdelen. Han opfattede det nemlig som en Redaktørs Pligt selv at fylde Tidsskriftet, naar andre ikke vilde gøre det! Beklageligvis førte dette Princip ham til ofte at give sig af med rene Bagateller, som han uden Skade kunde have overladt til ringere Penne. Thi selv hørte han ubetinget til de Forskere, der baade kunde skrive og havde noget paa Hjerte. Han viste dette i sin Disputats *Baare-*

prøven (1900). Det var sikkert hans Sands for det mystiske, den samme, der jævnlig fik ham til at beskæftige sig med Hekseprocesser og senere gjorde ham stærkt interesseret i psykisk Forskning, der vakte hans Lyst til at trænge ind i dette lidet paaagtede Retsbevis, der bestod i, at man i tvivlsomme Drabsager »lod den mistænkte lægge sin Haand paa den døde, i Forventning om at der da vilde indtræffe et Tegn, hvis han var skyldig.« Med megen Lærdom og dyb psykologisk Forstaaelse udforsker han denne mærkelige Skiks Opstaaen og følger dens Skæbne ude i Europa ned gennem Tiderne for at ende med en Udsigt over dens Anvendelse her i Danmark og et Slutningsord, der i al sin Kort-hed er lige karakteristisk for hans fine Stilkunst og hans Interesse for Menneskeaaendens »Irrgange«. Hans næste Bog *Nykjøbing paa Mors 1299—1899* (1902) er vel et Lejlighedsskrift, men rager højt op over det store Flertal af Bytopografer.

Som hans Hovedværk maa nævnes *København 1840—1857* (1912). Det fremkom efter Opfordring af Komiteen for det Hvidtske Legat og danner forsaavidt en Fortsættelse af Marcus Rubins Skildring af Tiden 1807—39. I Modsætning til disse to Bøger holder den sig dog strængt til Hovedstadens Historie, saa strængt, at den som fremhævet af Komiteen for en stor Del ene former sig som en Skildring af Byens Forvaltning, hvad der hænger nøje sammen med, at den overvejende er skrevet paa Grundlag af Byens eget Arkiv, som Forf. havde gennemgaaet fra Ende til anden. Man beklager saa meget mere Bogens altfor snævre Anlæg, som det, der er givet, baade er dygtigt og solidt Arbejde og skrevet med megen Lune og Forstaaelse af alt den smaa-borgerlige Ravnekrogsagtighed, der til Overflod prægede Datidens København. Af andre Bidrag til Hovedstadens Historie kan nævnes det smukt udstyrede Skrift om *Københavns Privilegier* (1911) og en Skildring af det københavnske Begravelsesvæsens Historie, begge udgivne paa Embeds Vegne. Hans sidste Arbejder er hans Bidrag til Daniel Bruuns *Danmark* og da først og fremmest de Essays, han skrev om saa at sige alle Landets Amter. Lad være, at de ofte kan falde noget udenfor den strængt topografiske Ramme, og Emnet er noget ensidigt valgt; de bærer dog alle Vidnesbyrd om hans store Viden og hans sikre Stilsands, hans rige Lune og hans dybe og stærke Kærlighed til sit Land og ikke mindst til sin jyske Hjemstavn.

Villads Christensen var Medlem af Kildeskriftselskabet, for hvilket han 1918 afsluttede Udgivelsen af Sechers *Corpus Constitutionum*. I 1912 optoges han som Medlem af det Kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

M. Mackeprang.

Arthur Stille.

Ved Professor i Lund Arthur Stilles Død 19. April 1922 har ogsaa dansk Historieforskning lidt et føleligt Tab. Stille var Skaaning, en Præstesøn fra Visseltofta Sogn paa Grænsen af Småland; han var vokset op under det stærke Indtryk af at staa paa en gammel Lande- og Folkegrænse, og han kendte af Selvsyn denne Grænseegn ud og ind. Her lagdes Spirer af afgørende Betydning for hans senere Udvikling, Interessen for topografisk og militær Historie og en Sympati for Danmark, der godt lod sig forene med inderlig Hengivenhed for hans Fædreland Sverige. Den første, og gennemgaaende ældre, Afdeling af hans Arbejder drejer sig derfor særlig om hans Fædreland i snævrere Forstand, Skaane, hvad enten han undersøgte Blekinges Historie i den ældste Tid (i Skånska Samlingar 1893), de ledende Ideer i den nordiske Syvaarskrigs Strategi (Lunds Universitets Festskrift 1918), de nordskaanske adelige Slægter (Skånska Samlingar 1893), Felttoget i Skaane og Halland 1657 (H. T. f. Skåneland 1905), den skaanske Krigs strategiske Historie og Slaget ved Lund (Sv. H. T. 1901 og H. T. 7. R. II, 559—576), samt Fægtningen ved Hästveda under Magnus Stenbocks Fejde (Sv. H. T. 1902), det sidste Forarbejde til hans udmærkede Bog *Kriget i Skåne 1709—1710* (1903), der udkom samtidig med det danske Generalstabsværk, men paa ingen Maade overflødiggjordes derved. I alle disse Arbejder er Stille, efter at have undersøgt Kilderne og navnlig have fastslaaet Styrkeforholdene paa de to stridende Sider, gaaet ud i Naturen og har vist, hvorledes Naturforholdene, Floder og Aaer, Bjerge og Bakker har været af afgørende Betydning for Hærførernes Bevægelser og Beslutninger. Han har paa en ofte betagende Maade bragt Orden og Mening i Begivenheder, som tidligere stod som ganske uforstaaelige for Historikerne; fordi disse nøjedes med at fastslaa de enkelte Kendsgerninger uden i dybere Forstand at bringe dem i indbyrdes Forbindelse. Som et særligt smukt Eksempel herpaa kan anføres den ovenfor nævnte Afhandling om den nordiske Syvaarskrigs Krigsførelse. Stille interesserede sig først og fremmest for Strategiens Historie, men at ogsaa Taktiken i de enkelte Slag laa inden for hans Rækkevidde, fremgaar ikke alene af de ret faatallige literære Vidnesbyrd herom i hans Produktion. Den, der med Stille har gennemgaaet Slaget ved Lund paa selve Slagpladsen, saaledes som han gerne gjorde det med sine Venner og sine Studenter, vil være blevet Vidne til en mærkelig Metamorfose, naar Landskabet blev levende, og naar nu ubetydelige Højder og Sænkninger pludselig fik Betydning i Fortidens store Hændelse.

Størst Opmærksomhed i selve Sverige vakte dog Stille i sin anden Egenskab, som karolinsk Historiker. Der er ingen Grund til her at komme nærmere ind paa denne Side, saa meget mindre, som den har været gjort til Omtale her i Tidsskriftet (8 R. III, 299—305). Saa meget bør dog vel siges, at Stilles Forfatterskab om Karl 12. i nogen Grad havde et apologetisk Præg, og at det maa beklages, at han aldrig fandt Lejlighed til at fremlægge de Kilder, hvorpaa hans Opfattelse af Karl 12.s Politik over for Porten byggede. En væsentlig Del af disse Kilder var venezienske diplomatiske Relationer, men der er løbet meget Vand i Stranden siden Rankes Dage, og i vor Tid vil Historikerne ikke med samme Tillid bygge paa Kilder af denne Art.

Stille maa betegnes som Autodidakt. Da han som ung Mand kom ned til Lund, fandtes her ingen metodisk Historieundervisning, end sige nogen Undervisning i historisk Metode, hvormed det ikke skal være sagt, at den Undervisning, der gaves, ikke til Tider kunde være i høj Grad inspiratorisk. Følgen heraf blev, at Stille aldrig fik den rigtige Indvielse i den historiske Kildekritik, ja at han ikke en Gang fik Øjet rigtigt aabent for de store Udviklingslinjer i Historien, særligt paa det sociale Omraade. Skønt han var en overmaade belæst Mand, blev han dog først og fremmest Specialist. Men som saadan kom han ogsaa i allerførste Række. Han var maaske den betydeligste nordiske Krigshistoriker, sikkert paavirket af tysk Forskning, men dog i sin Aandsform selvstændig. Hans Virksomhed vil ikke dø med ham, og desuden vil Mindet leve om en almeninteresseret og hjælpsom Personlighed, en Forsker af et i Ordets bedste Forstand gammeldags Præg, hvori Gæstfrihed og Humor indgik som integrerende Bestanddele.

Knud Fabricius.

Troels-Lund.

12. Febr. 1921 døde Troels-Lund. Aandskraftig og virksom til sine sidste Dage blev han bortkaldt i sit 81. Aar (f. 5. Septb. 1840) under Udarbejdelsen af det mærkelige, selvbiografiske Skrift *Bakkehus og Solbjerg*, i hvilket han søgte at finde Forudsætningerne for sin egen Livsanskuelse ved at se den i Traad med de nye Tanker, som famlede sig frem i 19. Aarh.s Aandsliv.

Præget af lys Optimisme, rigt Lune og blændende Stilkunst fremtræder hans samlede Produktion som et Træ i frodig Udfoldelse med Rod i dansk Folkeejendommelighed og Naturfølelse, en harmonisk sluttet Helhed, gennem hvilken tre sideløbende Hovedlinjer tydeligt lader sig udskille. Medens Skrifter som *Livsbelysning* (1898) og *Bakkehus og Solbjerg* udsprang af hans dybe Trang til at lade Tanken søgende gaa paa Langfart gennem Ti-

derne, følgende Menneskehedens Forhold til Livets største Gaader, søgte han i Ungdomsarbejderne *Historiske Skitser* (1876) og *Mogens Heineson* (1877), ligesom senere i *Christian den Fjerdes Skib paa Skanderborg Sø* (1893) og *Peder Oxe* (1906), med sjælden Friskhed og Fantasi at leve sig ind i historiske Personligheder og fremstille deres Kampe, Drømme og Tanker med en Dristighed og poetisk Kraft, som gør disse Skildringer til pragtfuld Læsning, men tillige paa mange Punkter med Rette udæsker den saglige Kritik. Mellem disse to Linjer i hans Produktion, inderligt forenet med dem, men dog noget for sig, ligger *Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh.*, I—XIV (1879—1901), der uden Tvivl betyder denne højt begavede historiske Forskers vægtigste Indsats.

Det Billede af Reformationsaarhundredet, som der — iklædt en enestaaende Sprogpragt — fremstilles for Læseverdenen, er hamret op i kraftigt Relief, saaledes at visse Hovedtræk træder frem i fuldt Lys, medens andre taber sig i Skygge, og det er derved lykkedes Forfatteren at give sit Arbejde en sjælden organisk Sammenhæng, at gruppere Detaillernes Mylder i en levende Helhed og fra først til sidst at paatrykke Skriftet sin rige Personligheds Præg. Nægtes kan det imidlertid ikke, at denne Værkets faste Linjeføring skyldes et stærkt ensidigt Syn paa det 16. Aarh.s Liv; thi hvor dybe Spor Renaissance og Reformation end satte, betegnede de dog ingenlunde det bratte Brud med ældre Tankesæt og Livsformer, under hvilken Synsvinkel hele Skildringen maa forstaas. Middelalderen var i Virkeligheden langt mere sejglivet og det daglige Livs Konservatisme langt mere modstandsdygtig, og paa flere Omraader blev da ogsaa det Billedstof, som fra 2. Udgave indflettedes i Værket, en Negation af dettes bærende Grundtanke, idet det for en ikke ringe Del kom til at bestaa af middelalderligt Materiale (Kalkmalerier).

Er denne Ensighed Værkets Svaghed, betegner den til Gengæld ogsaa dets Styrke; med myndig Kraft er der her pløjet en Fure op i det danske Folks indre Historie saa frodig og rig, at enhver Forsker, som gaar i Gang med Opdyrkningen af disse udstrakte Felter, med Taknemmelighed og Beundring maa føle sig i Gæld til Forfatteren af *Dagligt Liv i Norden*. Under ret stærk Modsigelse blev dette Arbejde til, men for det kulturhistoriske Studiums Berettigelse, thi selv dette nægtede man en Tid lang at anerkende, har Troels-Lund i Stridsskriftet *Om Kulturhistorie* (1894), rettet mod Prof. Dietr. Schäfer, ført et Forsvar saa glansfuldt, at al Modstand brød sammen, og uden Sidestykke var det Medhold, han fik hos det danske Folk, i hvilket til Dato *Dagligt Liv* er udbredt i et Antal af tæt op mod 30,000 Eksemplarer.

Man kunde ofte se Troels-Lund ensomt vandrende i Dyrehaven, det Stykke Natur, som nu giver det mest levende Indtryk af det 16. Aarhundredes Danmark, og under Læsningen af hans Skrifter føler man Gang paa Gang, hvor intimt hans Tankeliv var i Slægt med Skoven. Fra den groende Natur laante han sin Stils Rytme og Ynde, nænsom og fin hægede han om Kildestoffets Vrimmel af Detailler og bragte dem som en flittig Gartner til at spire, udfolde sig og gro. Man vil med Føje kunne rejse den Indvending mod hans Kilder, at de i saa overvejende Grad var knyttet til Papir, medens det anselige arkæologiske Førstehaandsmateriale, der dog ved en Opgave af denne Art laa lige for Haanden, langtfra tilstrækkeligt er udnyttet. Smaafejl og Unøjagtigheder vil det naturligtvis i et Værk af dette Omfang være let at paapege, men over alt dette vilde det være uretfærdigt at glemme, at netop i Benyttelsen af Smaatræk er Troels-Lund en Mester. Uændsede og tørre Kilder fik Liv i Lyset af hans frødige Fantasi, og i inderlig Samleven med Fortidens smaa Ting lægger hans Talent sig mest straalende for Dagen. Gang paa Gang har man angrebet hans Methode, særlig den dermed forbundne Fare for fra Særtilfælde at slutte til Regel, men i denne Sammenhæng bør det dog betones, at en saadan Anke ikke alene rammer ham, men en Svaghed i al historisk Forskning overhovedet, saavidt som det turde være Historikernes fælles Forlis under Arbejdet med de tilfældigt bevarede Kilder i mere eller mindre Grad at lade de tabte ude af Betragtning. Et uddybet Studium af den Periode, Troels-Lund kendte som ingen anden, vil sikkert ofte vise, at lige saa tit han, ligesom fanget ind i sin Fantasi og sit Sprogs kunstfærdige Væv, har tabt fast Grund under Fode, lige saa tit er det i Kraft af hans geniale historiske Finsans lykkedes ham ud af usseligt Kildestof at fæstne et Resultat, som Fremdragelsen af nyt Materiale vil bekræfte.

Bag Troels-Lunds Livsværk lyser — og ikke mindst derpaa beror dets Skønhed — en dybt ideel Stræben; thi for ham var Fordybelsen i 16. Aarh.s daglige Liv ikke alene et Maal, men ogsaa et Middel, idet han følte det som sin Opgave gennem det Billede af Folkets Fortid, han tryllede frem, at vække Tro og Tillid til Fremtiden og saaledes indenfor sit Omraade at yde et Bidrag til Genrejsningen efter 64. Med sit lyse Livssyn og sin frejdige Tro paa Nordens Mission var Troels-Lund rigt udrustet til at virke for dette Maal, ingen af hans Kaldsfæller ejede hans Evne til at trænge vidt ud i Folket og faa det til undrende at lytte, og fremfor nogen har Troels-Lund derfor Andel i den stærkt voksende Sans for Studiet af vort Lands Fortid, som umiskendeligt gør sig gældende i alle Samfundslag.

Hugo Matthiessen.

P. Lauridsen.

Med P. Lauridsen (f. 14. Sept. 1846), som 13. Maj 1923 afgik ved Døden, mistede dansk Historieskrivning en af sine mest begejstrede Tjenere. Talrige vigtige og omstridte historiske Problemer har han taget op til Undersøgelse, og vigtige Emner af vort Folks Fortid har han gjort til Genstand for bred og omfattende Fremstilling. Paa alle Omraader viste han stor og mangesidig Viden, en overordentlig Friskhed og Selvstændighed i Bedømmelsen. Samtidig var han en ypperlig Skribent med et stærkt Temperament, lidenskabelig i sin Kærlighed til Land og Folk, med Sans for og Evne til at skildre de enkelte Personligheder saavel som Stemninger og Følelser, der rørte sig i Masserne. Baade i Særundersøgelser og i de bredere historiske Skildringer naaede han ofte det udmærkede. Derimod kunde det ikke undgaas, at hans Mangel paa stringent videnskabelig Skole maatte sætte Spor i Behandlingen af historisk-statsretslige Emner — saaledes i *Slesvig og Kronen 1660—71* (1906) — som fortrinsvis krævede denne Forudsætning.

P. Lauridsens historiske Forfatterskab spænder over mange forskellige Emner. I de første Aar var det navnlig Geografien og Geografiens Historie, som tog ham fangen. 1883 udgav han *Jens Munks Navigatio septentrionalis*, 1885 en Fremstilling af *Vitus Bering og hans russiske Opdagelsesrejser fra 1725—43* og 1890 en *Bibliographia Groenlandica*. Efterhaanden blev disse Studier bragt i Forbindelse med hans sønderjydske Hjemstavn. I H. T. 6 R., I publicerede han en større Studie over *Kartografen Johannes Mejer* og beskæftigede sig i flere Afhandlinger med Folkebrydningen ved Slesvigs Sydgrænse (Sønderj. Aarb. 1893 og Daniel Bruun: Danmark Land og Folk).

Fra tidlig Tid viste P. Lauridsen Interesse for agrarhistoriske Studier og har i flere Afhandlinger (Aarb. for nord. Oldk. 1896 og 1903 og Aarb. for dansk Kulturhist. 1899) givet vigtige Bidrag til vort Kendskab til den gamle danske Bondegaard, til Landsbybebyggelsens Udvikling og til Middelalderens Dyrknings- og Ejendomsformer. Fra sine geografiske Arbejder medbragte han Evnen til at læse gamle Kort og Sans for Betydningen af de topografiske Forhold i Landets forskellige Egne. Som altid var han ganske uafhængig af ældre Anskuelser. Paa Grundlag af nyt og omfattende Materiale, Stednavneforskningens Resultater, Forarbejderne til Kristian 5.s Matrikel, Præsteindberetninger fra 17. Aarh., gamle By- og Udskiftningskort fra sidste Halvdel af 18. Aarh., fremsatte han en ny Opfattelse af en Række omstridte Problemer og hævdede blandt andet, at Mark, Øre og Ørtug Jord (*terra in censu*)

maatte være en simpel Arealbetegnelse. Selv om Resultaterne paa flere Punkter har været omstridt og heller næppe alle lader sig opretholde, har hans Arbejder paa dette Omraade utvivlsomt ført Forskningen et stort Skridt videre og ikke mindst ved Inddragningen af yngre Materiale, som genspejler en fjern Fortid, haft metodisk Betydning og anvist en Vej, som sikkert vil kunne bringe yderligere Oplysninger om vor Bondestands ældste Historie. I denne Forbindelse kan tilføjes, at P. Lauridsen i forskellige Afhandlinger (Sønderj. Aarb. 1889 og 1891) har givet særlige Bidrag til den sønderjydske Bondestands Historie.

Navnlig vil dog P. Lauridsen blive mindet som Skildreren af Nordslesvigs nyere nationale Historie. Paa dette Omraade kom alle hans Fortrin for Dagen. Det spores i den lille Studie *Mellem Slagene* (Sønderj. Aarb. 1899 og 1900 og som Særtryk), men viser sig navnlig i *Da Sønderjylland vaagnede I—VIII 1909—22*, der blev et af den danske Historieskrivnings mest aandfulde Værker. P. Lauridsen var selv af nordslesvigsk Bondeæt, født i Landsbyen Jægerup i Haderslev Amt, og havde i sin tidligste Ungdom paa nært Hold gennemlevet de bevægede Aar mellem de to slesvigske Krige. Som han selv var udpræget selvstændig, forstod han de nordslesvigske Bønders Trang til Selvhævdelse og vidste at vurdere sine Landsmænds stejle, lidt mistænksomme Holdning over for Bureaukratiet. Lad være, at Ungdommens Indtryk, maaske ikke mindst Erfaringerne fra hans Læieaar (1863—67) som Elev paa Seminariet i Tønder, i for høj Grad har præget hans Dom over Danskhedens slesvig-holstenske Modstandere og tilsløret hans Blik for den nationale Berettigelse, som ogsaa fandtes i deres Kamp, i Hovedsagen har han evnet at veje Ret og Uret i den nationale Kamp og haft fuld Forstaaelse for de begrænsede Muligheder i den danske Bevægelse, som var en Følge af de foregaaende Aarhundreders Udvikling. Han staar i den Hensende ved A. D. Jørgensens Side og har sammen med ham lagt en sikker Grund for Vurderingen af det store folkelige Opgør mellem Dansk og Tysk i 19. og 20. Aarh.s Sønderjylland. Her er ikke Stedet til en nærmere Udredning af Ejendommeligheder og Kritik af Enkeltheder i P. Lauridsens store Værk. En senere Specialforskning vil altid kunne udfylde Lakuner og glatte lidt i Bedømmelsen af Personer og Forhold. Afgørende er det, at man først gennem hans Skildringer er naaet frem til Forstaaelse af Stadierne i den folkelige nordslesvigske Bevægelse og til en Vurdering af den lange Række ejendommenlige, kraftige og rigt nuancerede Førerskikkelser, som førte den til Sejr. Præget af en kraftig Personlighed, baaret af et stærkt lyrisk Temperament, rigt paa nye Sins-

punkter, ærligt i sin Stræben efter historisk Sandhed og bygget op paa et omfattende og delvis nyt Materiale, har P. Lauridsens store Værk betydet en Landvinding for den historiske videnskabelige Forskning. Samtidig fortjener det at leve i Folket og i lange Tider at blive den Kilde, hvorfra det øser Viden om det danske Nordslesvigs nationale Gennembrud.

Axel Linvald.

H. D. Lind.

25. Jan. 1924 døde fhv. Sognepræst til Gunderslev og Skelby Pastor H. D. Lind, f. 17. Juli 1847. Han var et Nybodersbarn, og hans Hjemsted har bestemt hele hans Produktion. Det mærkelige lille Samfund, der endnu i hans Barndom helt var præget af »Holmens faste Stok«, har han skildret i *Nyboder og dets Beboere især i ældre Tider* (1882), og den danske Flaades Historie i 16.—17. Aarh. har han behandlet i en Række Værker, mellem hvilke maa fremhæves *Christian IV og hans Mænd paa Bremerholm* (1889), *Frederik III's Somagt* (1896) og *Fra Frederik II's Tid* (1902). Af hans talrige marinehistoriske Tidsskriftsafhandlinger kan nævnes de Bidrag til Flaadens Historie under Frederik 3. og Christian 5., der er offentliggjorte i vort Tidsskrifts 6. og 7. Række.

M. Mackeprang.

Marcus Rubin.

Marcus Rubin døde 6. marts 1923, dagen efter hans fyldte 69. aar. I ham mistede dansk aandsliv en fin, livlig, glimrende intelligens, en omfattende viden og en stor arbejdskraft. Videnskabeligt og praktisk arbejde fyldte hans hele liv, og dette formede sig saaledes, at han paa usædvanligt mange omraader kunde stille sit arbejde i sit lands tjeneste. Rubin var som saa mange danske mænd af jødiske slægter fast samlevet med det danske folk. Meget faa i hans levetid kendte vort folk, dets egenskaber, dets arbejdsvilkaar, dets sammensætning, dets fortrin og fejl saa nøje som han. Hans egenartede personlighed bevirkede vel, at han ikke fik tag i videre kredse; den kreds, han sympatiserede med og som sympatiserede med ham, bestod væsentligt af nogle faa danske historikere: Erslev og Fridericia, Aage Friis og I. P. Jacobsen. Trofast mod disse venner og altid villig til at arbejde for dem var Rubin ligesaa trofast mod og villig til at arbejde for Danmark, villig dertil i en grad, der tilsidst endog udsatte ham for nationalistiske kredses lave beskyldning om ikke at være dansksindet, skønt den artikel i Preussische Jahrbücher, der gav anledning dertil, var skrevet efter opfordring af og godkendt af det danske udenrigsministerium.

Marcus Rubin var i alt, hvad hans intelligens og arbejdskraft drev ham til at foretage sig, en nybegynder. Hans særlige anlæg førte ham til at søge uddannelse i de økonomiske og sociale videnskaber. Han blev en nyskaber, først af Københavns kommunes, senere af den danske stats statistik; han blev derefter den danske skatte- og toldtets øverste leder. Den indsigtfuldhed, han derved erhvervede sig, gjorde, at han fik betroet vigtige statshverv; han var hovedmanden for udarbejdelsen af skattelovene af 1903, og han var i 1908 Danmarks første repræsentant i forhandlingerne om en handelstraktat med Tyskland; han endte ligesom C. N. David og Moritz Levy sit liv som direktør for den danske nationalbank.

For dansk historisk forskning er hans betydning den, at han ogsaa her var en nybegynder; han skrev det første værk om dansk økonomisk historie. Oprindeligt var det kun tænkt som et værk om København. Til minde om L. N. Hvidt, den gode københavnske borger, var der i sin tid udsat en pris for en skildring af Københavns historie i tiden mellem 1807 og 1857; 1889 fik Rubin opfordring til at skrive dette arbejde; deraf blev først hans *1807—1814* (1892), derefter hans *Frederik 6.s tid* (1895). Disse arbejder fik deres særpræg derved, at deres kerne var en skildring af tidens økonomiske forhold og historie; fra dette faste grundlag betragtede Rubin udviklingen i hovedstaden og i hele landet. Det var i virkeligheden et helt nyt og moderne synspunkt, der derved indførtes i dansk historieskrivning, og Rubins fortrinlige uddannelse som statistiker og nationaløkonom gjorde ham særlig skikket til at føre dette nye synspunkt frem. Men den interesse for forskning i dansk historie i det hele taget, der, som Erslev har fremhævet det i sin smukke mindetale over Rubin i Videnskabernes Selskab, havde besjælet Rubin helt fra de unge aar, tilskyndede ham til noget hastigt at føre sin fremstilling ud herover til en bred skildring ogsaa af Danmarks hele politiske historie i tidsrummet, ja endog af dets aandsliv og almindelige kulturhistorie. Da nu Rubin var en glimrende fremstiller og vurderer ogsaa af disse sider, blev ikke blot det værk, de to arbejder tilsammen udgør, grundlæggende, æggende og tankevækkende, men ved saaledes i gerning at paavise den økonomiske histories nøje sammenhæng med den almindelige, vandt Rubin lettere hos de daværende danske faghistorikere anerkendelse baade af de økonomiske synspunkters berettigelse i dansk historieskrivning og af sig selv som virkelig historiker. Imidlertid, netop i de samme aar, da Rubin skrev disse arbejder, var det, at rundt om i de store kulturlande behandlingen af den økonomiske og kommercielle historie ved

fremragende forskeres arbejder skiltes ud fra den almindelige politiske historie som en særlig disciplin, der stiller sig sine egne opgaver og derfor, indtil den nogenledes har løst dem, helst bør undgaa enhver unødvendig sammenblanding med politisk historie, omend dens forsknings resultater vil faa en endog betydelig indflydelse paa opfattelsen deraf. Det kan ikke bebrejdes Rubin, at han ikke helt var klar over, hvorledes denne nye forskningsretning laa; fra dette synspunkt set vilde hans arbejder have vundet og faaet større indflydelse ved, at deres hovedlinje var blevet strengere holdt og hellere videre udviklet, end saa hastigt, paa hans eget historikersinds anfordring, omvekslet i den almindelige histories guld.

Marcus Rubin var i ti aar, 1897—1907, medlem af Dansk Historisk Forenings bestyrelse og har i dette tidsskrift skrevet betydningsfulde afhandlinger om *Københavns folketal 1660—1730* (5. R. III, 487—549), om *Fødselshyppighed* (7. R. II, 1—54) og om *Sundtoldens afløsning* (7. R. VI, 172—311). Desuden udsendte Rubin i 1912 en oversigt over *Tysklands Historie siden 1848* (jfr. H. T. 8. R. IV, 245—248) og 1915 *Nogle Erindringer*. Paa 70-aars dagen for hans fødsel har hans datter, Dr. Lis Jacobsen udsendt en fortegnelse over hans skrifter, afhandlinger og artikler, der mere tydeligt end nogen nekrolog kan gøre det, viser, over hvor vide felter Marcus Rubins aand og arbejde strakte sig, og hvor meget arbejde han har ydet.

Erik Arup.

Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085.

AF

LAURITZ WEIBULL.

Knut den heliges gåvobrev av 1085 är en av grundstenarna i Danmarks och Skånes historia. Det härrör från en tid, då ännu alla likartade och likvärdiga dokument saknas i Norden. Det faller från det väl för första gång ett säkert ljus över en nordisk stats och ett nordiskt samhälles struktur, konung och folk, stånd och klasser; diplomets själv är därtill ett led i den kamp mellan skilda politiska idéer och partier, som fyllde Knut den heliges tid och med hans fall 1086 nådde en första avslutning. Men därmed var detta diploms roll icke utspelad. Strävandena att nå fram till kyrklig immunitet anknöt under följande århundrade till diplomets och förverkligades därmed omsider i den nordiska kyrkans centrum, i Lund.

Under här framhållna omständigheter blir en kritisk värdesättning och exakt tolkning av gåvobrevet historiskt av allmännare vikt; en förändring och förskjutning i uppfattningen av diplomets kommer mer eller mindre de däri berörda förhållandena att förändras och förskjutas. Denna kritiska värdesättning och tolkning, gåvobrevets insättande på dess plats i utvecklingen skall i det följande försökas.

I.

Knut den heliges gåvobrev förelåg ännu i slutet av 1600-talet i original; det ingick då i den stora brevsfatt,

som på Karl 11:s befallning 1689 fördes från Lund till Stockholm och där förvarades närmast under Antikvitetskollegiets vård. 1696 nedlånades det till Malmö. Om det efter återkomsten gått under i Stockholms slottsbrand eller utsatt för samma vanvård som breven i övrigt, under den följande tiden bortkommit, är okänt; sedan denna tid är det i varje fall försvunnet¹.

För fastställande av gåvobrevets text föreligger trenne från olika tider härrörande avskrifter. Den äldsta i *Necrologium Lundense*²; den härrör från tiden säkerligen något före 30 juni 1123³. Nästa avskrift, tagen efter originalet, ingår i det av kantorn vid Lunds domkyrka Boëthius Johannis 1494 upplagda *Registrum ecclesie Lundensis*⁴. Den tredje avskriften är från 1662 och införd i domkapitlets i Lund privilegiebok, som detta år upplades och vidimerades av generalprokuratorn vid kapitlet Oluf Johansen Bagger; ursprungligen en avskrift av avskriften från 1494, har denna avskrift senare kollationerats och rättats efter originalet⁵. Nekrologiets avskrift är genom rasurer och tillskrifter delvis korrumpierad; den visar vissa skiljaktigheter från de båda övriga i dateringsformeln; i den godsuppräkningsdiplomet innehåller saknas ett bol i Venestad i Gers

¹ Lauritz Weibull, *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, 76. Jmfr. Carl Gustaf Weibull i *Hist. tidskrift för Skåneland* IV, 173.

² Tryckt Kilian Stobæus, *Tria antiqua monumenta historica Lundensia*, 20; Sven Bring, *Monumenta Scanensia* II, 198; Gustav Sommejius, *De templo cath. Lundensi*, 12; S. R. D. III, 425; *Dipl. Arnamagn.* I, 1; Thorsen, *De danske Runemindesmærker* I, 106. Jmfr. *D. S. I*, 42. Referat och utdrag hos Magnus Matthiæ, *Episcoporum ecclesie Lundensis series*, 17; jmfr. Huitfeldt, *Bispekröniken*, N v.

³ Se nedan 123.

⁴ Tryckt Suhm, *Historie af Danmark* IV, 781; *D. S. I*, 42. Jmfr. Bring, *Mon. Scan.* I, 199.

⁵ *Privilegieboken* nu i landsarkivet i Lund. Jmfr. Wilhelm Faxé, *Privilegia capituli Lundensis*, 9, där gåvobrevet tryckts efter Bagger's avskrift, och Lauritz Weibull i *Hist. tidskrift för Skåneland* IV, 265. — Lagerbring, i vars innehav 1662 års privilegiebok varit, har därifrån anfört varianter i sitt avtryck av gåvobrevet i *Mon. Scan.* II, 199

härad. De båda övriga handskrifterna, begge med beskrivningar av gåvobrevets sigill, stämmer i det väsentliga med varandra; det kan icke råda tvivel om att de, frånsett $\frac{1}{2}$ bol i Sövestad, utslutet i den ena, riktigt återger originalbrevets text.

Texten¹ har följande lydelse:

Invocatio: In nomine Sancte et indiuidue trinitatis. patris et filii et spiritus sancti. *Publicatio*: Notum omnibus in cristo fidelibus esse cupimus Qualiter *Intitulatio*: ego Cnuto. quartus magni regis filius. *Narratio*: post susceptum paterne hereditatis regnum. ecclesiam sancti laurencij que sita est in lunde² licet nondum perfectam. dotaui. Vt illius agni qui tollit peccata mundi sit perpetim sponsa. sancta sancti. immaculata immaculati. digna digni. *Dispositio*: Desponsale autem huius ecclesie. quod vel quale sit. patefacimus. et sub hiis³ testibus Ricwaldo⁴. suenone. siwardo⁵ episcopis. Haquino duce. Presbiteris Arnolde. theoderico⁶. Heinricho⁷. godescaldo⁸. Stabulariis. Allone. Haquino. petro. suenone. ascero achonis⁹ filio. Deo preside. ratum et eternaliter stabilitum. Desideramus *Pertinensformel*; Est igitur terra illa quam æpe¹⁰. filius thorbiorn¹¹ in lunde. pro pace sua emendauit. In vpaccri australi. quatuor mansi et dimidius. In altero vpaccri. totidem mansi. In Heruestadum¹². octo mansi. In scialshøge¹³ duo mansi. In flatoige. quinque mansi et dimidius. quem dedit Hacon. regi In Hildeshoge¹⁴. dimidius. In hastathum¹⁵. vnus mansus. Ageri. In Winistadum. vnus mansus¹⁶. In sceftelungum¹⁷. dimidius mansus. In seuestathum. vnus¹⁸ mansus. quem persoluebat pro pace sua. scora. Et dimidius mansus in Karlebiu¹⁹. quem dedit idem scora regi pro pace sua. In bruneslef. dimidius. quem soluebat rex a thurgislo²⁰ filio gunstens. A gothesbo²¹. In sandby. vnus mansus A scolandi²². In ramseherathi Øyim²³. duo mansi. In seinherathi. terby²⁴. duo mansi. In timmaherathi.

¹ Texten efter 1494-års avskrift. A: 1662-års avskrift; B: avskriften i Necrologium lundense.

² B: est lunde ³ A: his B: patefecimus et sub his ⁴ A: Ricualto B: Ricvaldo ⁵ A: Siuvarde B: Sivvarde ⁶ A: Theoderico ⁷ A: Heinricho ⁸ B: Godescalco ⁹ B: akonis ¹⁰ B: Cæpi ¹¹ A: Torbiörn ¹² A: Hervesthadum. ¹³ B: scialshoge ¹⁴ A: Hildelshøge B: hildeshoge ¹⁵ A: Hastatum ¹⁶ Ageri till mansus saknas i B ¹⁷ i B ändrat till Sceftelungum ¹⁸ A: dimidium mansus; in sevesthatum dimidium B: dimidius ¹⁹ A: Karlebui B: karlebui ²⁰ A: dimidius mansus; qvem etc. turgislo B: thurgislu ²¹ B: guthisbo ²² B: a Selandia ²³ A: Ramzseherridit Oim B: Oem ²⁴ A: Sem-herridit Terby B: semaherathi tiarby.

winninegawe¹. duo mansi. In hornsherathi in sculdalef². vnus mansus. In othense. vnus mansus. In smørhem. minore. duo mansi. In liungahereht. byurstingarythi³. duo mansi. In jurlundahereht. tollethorp⁴. vnus mansus. In scenkilsse⁵. vnus mansus In insula amacum. in suntby⁶ occidentali. quinque mansi In brunby⁷. tres mansi. De annuali pecunia que datur pro areis in lummeby⁸. tres marce. De eadem pecunia in helsingaburgh⁹. tres marce. De areis in lunde¹⁰. viginti marce et vna¹¹ *Sanctio*: Si quis prepotens. nobilis vel ignobilis. natus vel non natus. contumaci inflatus audacia. contra sancte religionis propositum. huius pacti decretum violare studuerit. sit anathema maranatha. sit supplicio deputatus eterno. vbi vermīs non moritur. et ignis non extinguitur ffit mensa eius coram ipso in laqueum. et in retributiones et in scandalum. Cum hiis¹² qui dixerunt domino deo. Recede a nobis. scienciam viarum tuarum nolumus. *Tillägg till dispositio*: Quod autem ad regiam pertinet iusticiam. ex quacunque causa fiat de prenomina terra. in potestate sit prepositi et ceterorum fratrum. in hoc loco Deo seruiencium. tribus culpis exceptis¹³ Si extra pacem positus fuerit. emat pacem a rege¹⁴. substanciam illius¹⁵. tollat prepositus et fratres. Si expeditionem neglexerit. erga regem¹⁶ emendet. Reddarios equos non dent. nisi cum rex ipse venerit¹⁷. *Datering*: Actum lundī duodecimo¹⁸ kalendas junii. Anno incarnationis dominice. octogesimo quinto Indictione viii Epac xxii concurr. ii Anno regni domini kanuti regis. quinto. predictis presentibus episcopis et confirmantibus⁹ Auctore domino nostro ihesu cristo. qui est benedictus in secula seculorum Amen¹⁹.

¹ A: Tima-herridit Winninegaune B: tunaherathi winningavve ² A: Hørnszherridit in Scudalef B: hornsherathi sculdalef ³ A: Liungaherridit Biurstingarythi B: liungaherathi broestingarythi ⁴ Jurlundaherridit Tolletorp B: iurlunda herathi tollathorp ⁵ B: scenkilsio ⁶ B: amacum. sundby ⁷ B: brundby ⁸ B: lumaby ⁹ A och B: Helsingaburg ¹⁰ B: areis lunde. ¹¹ B: . xx. marce et. i: na. ¹² A och B: eis. ¹³ tribus culpis exceptis saknas i B; här istället tre streckar på rasur, under vilken skymtar: trib . . . . lp . . . . x . . . ptis. ¹⁴ B: fuerit. quis. illud emendetur. De tre sista orden med samma bläck som de i föregående not nämnda linjerna, annan hand än skriften i övrigt och skrivna på rasur, under vilken skymtar: . . . . . g. ¹⁵ A och B: eius. ¹⁶ B: jpsos på rasur ¹⁷ Reddarios till venerit saknas i B; här i stället en lång streck med samma bläck som de föregående på rasur, under vilken skymtar: Redarios equos . . . . . ¹⁸ A: duodecima ¹⁹ B: Actum lunde. XII. kal. Junij. Indictione nona. Incarnationis dominicę. anno. millesimo. octogesimo quinto. Regni autem dominj CNVTONIS. anno quinto. predictis episcopis presentibus et confirmantibus.

Med fastställande av originalbrevets text är ingenting sagt om denna texts autenticitet. Denna textens autenticitet har i äldre tid aldrig betvivlats; brevet har, sedan det först infördes i den historiska litteraturen, godtagits såsom i föreliggande form utfärdat av Knut den helige. Autenticiteten har emellertid i senare tid bestritts, och i samband därmed en ny uppfattning av gåvobrevet framlagts av Arthur Köcher i hans avhandling: »Kongebrevet fra 1085. Studie i det ældste danske Diplom- og Brevvæsen«¹. Vilken är här den allmänna gången i bevisföringen och vilka de därav vunna resultaten?

Arthur Köcher har i denna avhandling underkastat de formler, på vilka gåvobrevet uppbyggts, en ingående undersökning. Han har väl genom denna undersökning icke lyckats fastslå ett bestämt område, från vilket ett inflytande på dokumentet i dess helhet egt rum, men han anser sig kunna hävda, att medan publicatio, intitlatio, delar av sanctio, följderna i daterings-elementen och apprecatio, alltså väsentligen inledning och avslutning, är tyska, själva pertinensformeln och det i diplomets förekommande tillägget till dispositio är av angelsachsiskt ursprung²; han har därutöver också gjort gällande, att vissa element i de tyska

¹ H. T. 9. R. II, 129 ff.

² Köcher tillägger 150, att även dateringsföljden i Nekrologiets avskrift är angelsachsisk. Påståendet är framställt utan bevisföring, jmf. 148; då det därtill är oriktigt — vid en genomgång av 1000-talets dokumenter i Kembles Codex diplomaticus ævi Saxonici III—IV återfinnes sålunda den ifrågavarande dateringsföljden ingestådes — och då Nekrologiets avskrift icke kan tillerkännas vitsord på de andra avskrifternas bekostnad, förbigås påståendet här. — Enligt Köcher är »dertil muligvis Vidnerækken, Seglet og Dele af Sanctio« angelsachsiska. Vad »Vidnerækken« angår, måste saken vara mycket tvivelaktig, då Köcher på annat ställe (138) har uttalandet, att »det ikke er ganske udelukket, at vi har at gøre med tysk Paavirkning«; sigillet är icke angelsachsiskt, varom mera nedan 135; de delar av sanctio, om vilka här kan vara fråga — dess form av enbart poena spiritualis och anathemat maranatha (143, 144) — visa inga speciellt angelsachsiska särdrag, Se härom nedan 132.

formlerna hänvisar icke till 1085, utan till förra hälften av 12. årh., å ena sidan till en förbindelse med de danska ärkebiskopsdokumenten från denna tid, från och med år 1133, å den andra med tyska biskopsbrev, särskilt från Köln. Köcher har emellertid icke stannat härvid. Sida om sida med formerna har han även undersökt den allmänna avfattningen av diplommet i dess helhet. Han utsöndrar här en subjektiv och en objektiv del. Den senare möter i de formler han anser sig tidigare ha konstaterat såsom angelsachsiska, i pertinensformeln och i tillägget till dispositio, och då han är böjd att anse även den i dispositio ingående vittnesuppräknningen vara av angelsachsiskt ursprung, hänför han också denna till den objektiva delen. Sedan på detta sätt ett objektivt angelsachsiskt och ett subjektivt tyskt skickt utsöndrats, når Köcher fram till sin nya uppfattning av diplommet. Den objektiva, angelsachsiskt influerade delen är enligt honom det ursprungliga dokumentet; detta dokument bildar förlaget för det nu föreliggande diplommet. Tiden då detta ursprungliga dokument, en objektiv mottagareakt, omarbetats till ett subjektivt diplom, sätter han till 1145 eller möjligen senare. Omarbetningen skall ha gällt åstadkommandet av ett diplom, som helt skulle ha utseende av att härröra från 1085. En formel förfalskning är därmed konstaterad; Köcher lemnar öppet, om denna förfalskning sträckt sig även till de i diplommet ingående realiteterna.

Köcher har förtjänsten att i denna avhandling för första gången ha underkastat gåvobrevet av 1085 en diplomatarisk undersökning. Men är verkligen den därav framgångna, till synes väl dokumenterade, genom sitt självständiga grepp på ämnet alltid beaktansvärda uppfattningen av brevet riktig och detta sålunda icke autentiskt? Det är tydligt, att om det kan visas å ena sidan att pertinensformeln och tillägget till dispositio icke, såsom påstås, äro angelsachsiska och att den objektiva delen av diplommet icke endast väl går samman med den subjektiva, utan har sin sär-

skilda, utslagsgivande motivering, å andra sidan att diplomets text ännu den dag i dag föreligger i en nedskrift, som verkställdes långt före 1145 och föregår de återopade ärkebiskopsdokumenten, grunderna för hela den av Köcher givna framställningen faller samman.

Knut den helige stadfäster i sitt gåvobrev för all framtid den »brudgåva« han skänkt S:t Laurentii kyrka i Lund. Denna brudgåva specificeras närmare i den till dispositio anknutna pertinensformeln: först terra illa, som Æpe Thorbjörns son i Lund gav i bot för sin frid; därefter ett stort antal bol, mansi, på olika ställen i Skåne, på Sjælland och Amager; slutligen ett större antal andelar i den årliga, i mark utgående tomtskatten i Lomma, Helsingborg och Lund. På den därefter i gåvobrevet införda sanctio följer i tillägget till dispositio bestämmelsen, att av den förutnämnda terra, de prenominate terra, all konungslig rätt skall tillfalla prosten och de andra bröderna i Lund, dock med undantag för fredköp, ledingsvite och hästar i redskud, för den händelse konungen själv kommit¹.

Den bevisföring, på grundval av vilken Köcher hävdar, att dessa båda formler, pertinensformeln och tillägget till dispositio, är av angelsachsiskt ursprung, låter sig sammanfatta på följande sätt. I angelsachsiska dokument, uttalar han, gör sig ifråga om numerus av ordet terra som oftast en annan hänsyn gällande än den klassiskt grammatikaliska. Jordstycke och dokument är här nära förbundna och

¹ Köcher gör 136 gällande, att då det i narratio omtalas, att Knut den helige, efter att ha mottagit riket i arv efter sin fader, doterat S:t Laurentii kyrka i Lund, detta snarast har avseende på en gåva, som icke direkt vidkommer 1085-dokumenteringen. Han har därvid översett, att på detta meddelande om dotationen omedelbart följer om kyrkan: *ut illius agni, qui tollit peccata mundi, sit perpetim sponsa*; därefter: *desponsale autem huius ecclesie quod uel quale sit patefacimus*, och i följd därmed, i pertinensformeln, vari detta desponsale består. Det torde vara ofrånkomligt, att gåvobrevet ger en sammanfattning av de gåvor, ingående i desponsale, som Knut efter tronbestigningen givit till S:t Laurentii kyrka.

verkar bestämmande på numerus: singularis av terra brukas för en possession, som är överlåten genom ett dokument, pluralis, där flera dokument föreligger. Jordbesittningens storlek och art, om den ligger samlad eller spridd, spelar ingen roll. Detta egenartade angelsachsiska språkbruk skall det nu vara, som enligt Köcher gör sig gällande i gåvobrevet av 1085. Terra illa i pertinensformeln har här ett slags kollektiv betydelse: uttrycket gäller icke en särskild jord i Lund, utan hela den jordbesittning, 19 mansi, som specificeras i det följande, intill dess dokumentet självt anger ett nytt proprietetsförhållande; *prenominata terra* hänvisar till alla förut specificerade mansi, trots det att terra är singularis. Terra får visserligen på detta sätt, anmärker Köcher, ett olika omfång på de båda ställena, men ett privilegium av Æthelstan från 939 skall här erbjuda en analogi. I pertinensformeln är enligt Köcher singularis begagnad under hänsynstagande till att den i fredköp erhållna jordbesittningen överlåtits till konungen genom en enda rättshandling; att tillägget till *dispositio* har singularis, skall ha sin grund däri, att samtliga bol överlåtits till kyrkan i Lund genom ett enda privilegium, det föreliggande¹.

Det framgår av det här givna referatet, at Köchers bevisföring för pertinensformeln och tilläggets till *dispositio* angelsachsiska ursprung helt och hållet är avhängig av det

¹ Köcher 139, 145. — Den anförda analogien från 939 är ingen analogi. Det heter i dokumentet: *Ego Athelstanus . . . do et concedo et hac presenti carta mea . . . confirmo . . . viginti et sex hidas terre cum pertinenciis suis apud Muleborn et quinque apud Wonlonde et tres apud Fromemuthe apud insulam, que dicitur la ye, duas in mari et unam in terra, scilicet apud Ore, et tres apud Clyde cum prato etc.* Därefter: *Et ego volo, quod tota ista terra cum pertinenciis etc.* Jordbesittningen på 26 hidas är här alls icke karakteriserad som en terra därför att den är dokumenterad genom ett enda dokument; det är lika omöjligt säga 26 hidas terrarum som 26 bol eller tunnland jordar; terra står här icke, som i diplomtet av 1085, i betydelse område, possession, utan är jord i egentligaste mening.

i dessa formler förekommande ordet terra. Detta ord i singularform har i angelsachsiska dokument gärna den kollektiva betydelsen av jordpossession, rus, även om egoviderna icke bilda ett sammanhängande helt; men den presumerade regeln om vexlingen av numerus är icke mera genomförd än att i ett och samma dokument numerus kan vexla utan tillämpning av denna¹, och Brunner har heller icke i det av Köcher i detta sammanhang anförda arbetet² framhållit det olika bruket av en- och flertal och de grunder för detta bruk, som Köcher utan bevisföring gör gällande. Köcher tolkar emellertid utan vidare ordet terra i Knut den heliges gåvobrev i överensstämmelse med den av honom givna regeln för det angelsachsiska språkbruket; sedan detta väl skett, anser han beviset definitivt fört för formlernas angelsachsiska härkomst. Det kan icke nog betonas, att detta icke är något bevis, utan endast en tolkning. Och, frågar man sig, varför just denna tolkning efter angelsachsiskt språkbruk? Det kan under inga omständigheter vara metodiskt riktigt, att då det gäller ett ord i ett dokument, utan vidare taga utgångspunkten för tolkningen i språkbruket inom ett främmande kulturområde; utslagsgivande måste alltid och i första hand vara språkbruket på den ort, där dokumentet avfattats, i varje fall i det land, där det skett.

I här föreliggande fall är det i fråga om terra icke möjligt att nå så långt tillbaka som till år 1085, men språkbruket, sådant det var i Lund något senare, på 1130- och 1140-talen, är fullt klart. I den konfirmation ärkebiskop Asker utfärdade i Lund 7 januari 1133 har han lämnat

¹ Exempelvis *Cartularium Saxonieum*, ed. Birch 267 (år 793): *Unde ego Offa rex Merciorum ... terram quinquaginta mansionum in locis infradictis ... sancto Albano martyri ... donabo, quatinus prefata terra sancti martyris Albani ecclesie deseruiat ... Hoc uero monasterium cum his prefatis terris Willigoda presbiter habeat et regat ...*

² Brunner, *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, 168.

detaljerade uppgifter om de gårdar, gods och förmåner han 30 juni 1123 gav till kryptkyrkan i sin ärkebiskopsstad; konfirmationen utgör själva donationsbrevet, och efter uppräknandet av de olika possessionerna sammanfattar han dem här i kollektivuttrycket: *has omnes terras och prenominatatas possessiones*¹. Två år senare, 6 januari 1135, var Erik Emune i Lund; han donerade då i en där utfärdad konstitution ett flertal gods till domkyrkan för upprättande av ett prebende; efter uppräknande av dessa sammanfattar även han de donerade godsen i kollektivuttrycket: *terras has*². Och när tio år senare, 1 september 1145, den konstitution utfärdas, som innehåller uppgifterna om de vid invigningen av Lunds domkyrka av ärkebiskop Eskil gjorda donationerna, förekommer här icke heller singularformen *terra* i betydelsen av ett flertal gods, endast *terre*. Ärkebiskopen upprättade vid tillfället bland annat ett prebende; jordar och skatt, som tillades det, uppräknas; sammanfattningen lyder: *cum terris et censu subscripto*³.

Det visar sig sålunda, att i dessa dokument från 1130- och 1140-talen det allmänt europeiska, det »klassiskt grammatikaliska« språkbruket i fråga om ordet *terra*, icke det angelsachsiska, är det rådande i själva den stad, där Knut den heliges gåvobrev utfärdats⁴. Tiden är densamma som

¹ D. S. I, 45.

² Aarb. f. nord. Oldk. 1882, 224; D. S. I, 49.

³ D. S. I, 52; jmf. 50.

⁴ Köcher uttalar 141, att samma förhållande, som enligt honom gör sig gällande i 1085-dokumentet, håller sig lokalt ned i tiden i Esrom, där man överallt, så snart man icke har med flera rättshandlingar att göra, finner singularis av *terra*, oavsett jordens storlek. Såsom belägg anföres Cod. Esrom. 86 och 94 f. På det förra stället uttalar ärkebiskop Eskil, att han till bröderna i Esrom givit villam, *que dicitur Aswarboth, quam partim pecunia nostra redemimus, partim vero a possessoribus suis terram pro terra cambientes commutauimus*; på det senare konung Valdemar 1., att Petrus Scalle, som gjort anspråk på halva byn Sande, vilken konungen gett till Esrom, *eandem quam calumpniatus fuerat terram super altare more terre scutauit*. Ingendera av dessa ställen har något med angelsachsiskt språkbruk att göra. På det förra mage-

den, då Knut den heliges gåvobrev enligt Köcher skall ha redigerats. Med utgångspunkt från dessa dokument är det, som gåvobrevet självfallet skall tolkas. Men det låter sig också föra det direkta beviset för vad terra illa i gåvobrevets pertinensformel avser. Beviset ligger i Prebendelistan i *Necrologium Lundense*¹. Denna lista vilar ytterst på gåvobrevet; de i detta brev givna godsens fördelas här på de olika prebendena. Jag avtrycker den del av listan det här gäller parallellt med därtill svarande ställe i gåvobrevet.

Gåvobrevet.

Desponsale autem huius ecclesie quod vel quale sit patefacimus et . . . ratum et eternaliter stabilitum desideramus.

Est igitur terra illa, quam Æpe filius Thorbiorn in Lunde pro pace sua emendauit, In Vpaceri australi quatuor mansi et dimidius. In altero Vpaceri totidem mansi etc.

Prebendelistan.

Ex his redditibus (o: in edicto donatis) . . . rex Kanutus . . . x prebendas et beneficium prepositure constituit. Hec autem sunt que ad preposituram pertinent.

Terra in ciuitate soluens VI libras. Hoc loco prebende. In uilla Vpacre maiore IIII mansi et dimidius. In australi Vpacre similiter IIII mansi et dimidius. Singuli soluentes singulas libras denariorum.

Terra illa och prenominata terra låter sig icke tolkas med ledning av angelsachsiskt diplomatariskt språkbruk; de ger icke vid handen, att de formler, i vilka de förekommer, är angelsachsiska. Terra illa är i enlighet med det i Lund under förra delen av 1100-talet gängse diplomatariska språkbruket en bestämd jord; denna jord är, som Prebendelistan visar, en jord i staden Lund, terra in ciuitate. Jorden har enligt listan gett en så stor avkomst, att denna svarat till avkomsten av icke mindre än 6 hela

skiftar Eskil till de tidigare possessorerna jordstykke mot jordstykke; på det senare är det liksom på övriga av Köcher anförda ställen (Cod. Esrom. 57, 59 och 228), där »gränsbestämmelserna inledas med singularis av terra«, fråga om ett samhörande, bestämt avgränsat jordområde, en jordpossession. Språkbruket är »klassiskt grammatikaliskt«.

¹ S. R. D. III, 428.

bol i Skånes och det dåtida Nordens bördigaste trakt; den har tjenat prosten i kaniksamfundet, dess högste styresman, loco prebende¹. Vad som avses med *prenominata terra* kan icke vara tvivelaktigt. Gåvobrevet är ett rättsligt, icke ett historiskt dokument, och historikern har liksom domaren att tolka det efter bokstaven. *Prenominata terra* måste syfta på *terra illa*, den enda förut nämnda *terra* i gåvobrevet; av denna jord och endast av denna är det, som Knut den helige beviljat Laurentiibröderna immunitet.

Såsom stöd för utsöndrandet av en ursprunglig äldre akt ur gåvobrevet av 1085 har Köcher utöver det förmenta angelsachsiska ursprunget till *pertinensformeln* och tillägget till *dispositio* framhållit, att dessa båda formler i motsats till det i övrigt — naturligtvis med undantag av dateringen — subjektivt avfattade diplomtet avfattats i objektiv form. Diplomet begynner subjektivt i *pluralis majestatis*: *notum . . . esse cupimus*; *intitulatio* har egoinledning med där- efter följande *dotau* i *narratio*; *dispositio* i sin ordning *patefacimus* och *desideramus*. I motsats härtill omtalas konungen i *pertinensformeln* i tredje person *singularis*: *quem dedit Hacon regi* i stället för, säger Köcher, vad man skulle väntat av det föregående, *nobis*, och senare: *quem dedit idem Scora regi* och *quem soluebat rex a Thurgislu*

¹ Det heter i tillägget till *dispositio*: *Quod autem ad regiam pertinet iusticiam, ex quacunque causa fiat de prenominata terra, in potestate sit prepositi et ceterorum fratrum in hoc loco Deo seruiencium*. Köcher förklarar 145: »Hoc loco viser hen til Lund, saaledes som den nævnes i Adressen«. Denna tolkning av den så ytterligt vanliga *formeln*: *in hoc loco, ibi* eller *inibi famulantes* eller *seruientes*, kan icke vara riktig. *In hoc loco etc.* hänför sig i detta sammanhang alltid till en i satsen föregående ortsbestämning; hundratals belägg härpå skulle enbart från senare hälften av 1000-talet kunna anföras. I Lund fattade man också på 1100-talet gåvobrevets: *in hoc loco, säsom S:t Laurentius*; det heter i referatet 1186: *De omnibus terris, quas Deo et glorioso martiri Laurentio dedit, omnem regiam iusticiam fratribus inibi Deo pro tempore famulantibus perpetim annuit*. Bröderna i Lund tjena enligt gåvobrevet Gud på den jord, *prenominata terra*, för vilken de erhållit immunitet.

filio Gunstens¹. Denna objektiva form möter även i tillägget till *dispositio* i dess *emat pacem a rege . . . erga regem emendet . . . nisi cum rex ipse uenerit*².

Mot den av Köcher givna redogörelsen för diplomets subjektiva och objektiva avfattning kan ingen anmärkning riktas. Men av den objektiva formen i *pertinensformeln* och i tillägget till *dispositio* kan, allraminst efter det att här det förmenta angelsachsiska inflytandet bortelimineras, icke utan vidare dragas slutsatsen om en äldre och ursprungligare objektiv akt. Frånsett att den i *dispositio* förekommande vittnesuppräknningen icke ådagalagts ursprungligen ha ingått i den förmodade objektiva akten, har det icke tagits i betraktande, att det icke är alldeles sällsynt i tidens diplomer, att den subjektiva avfattningen ställvis med full avsikt får vika för en objektiv; det sker för att med borteliminering av det personliga momentet betona begreppet myndighet och stat³. Köcher sjelv har icke varit blind för detta förhållande. Han godtager på ett ställe i

¹ Köcher låter här följa: a Gothesbo. Orden hörer till följande punkt: In Sandby vnus mansus. Det heter också i Prebendelistan under 7. prebendet: Prebenda Svenonis diaconi. In uilla Sandby a Guthisbo mansus. S. R. D. III, 429.

² Köcher 151.

³ Jmfr. Erben, *Urkundenlehre*, 296. — I regel möter den objektiva formen företrädesvis i uttryck som *fiscus regius*, *fiscus regalis*, *regia potestate constrictus*, *regie dignitatis sigillo corroborari*, *que regii iuris erant*, *saluo iure regio etc.* Sida om sida härmed förekommer emellertid även uttryck som följande: *Regiæ majestatis sancimus auctoritate, ut deinceps in prædicta basilica . . . non regia manus, non aliqua quæcumque potestas aliquid sibi juris usurpet* (1061); *si quis autem his in aliquo contraire aut contradicere voluerit, centum libras auri persoluat et bannum regis et quod tentaverit irritum fiat* (1066); *donum illud, regis concessione roboratum* (1077); *cum monetis et theloneis . . . que ad forum et regiam pertinet potestatem* (1057); *saluo tamen regis seu imperatoris consensu* (1059); *exsoluat ad partem regis auri talenta III* (1081). *Recueil des actes de Philippe Ier*, publ. par M. Prou, 33, 75, 233; *Hamburgisches Urkundenbuch I*, 79; *Regesta historiæ Westfaliæ. Accedit Codex diplomaticus I*, 117; *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny IV*, 721.

sin avhandling sjelva faktum. I fråga om tillägget till dispositio framhåller han, att visserligen de angelsachsiska förebilderna, särskilt kollektivbruket av terra, talar för att denna del av gåvobrevet hört till den ursprungliga akten, men att sjelva den objektiva avfattningen icke är utslagsgivande, då det är det naturligaste, om än icke naturnödvändigt, att bestämmelser, som skall gälla för tid och evighet, avfattas objektivt¹. Uppfattningen är synnerligen beaktansvärd. Bestämmelsen om de tre undantagen från donationen av den kungliga rätten har följande formulering: *Tribus culpīs exceptis. Si extra pacem positus fuerit, emat pacem a rege, substanciam illius tollat prepositus et fratres. Si expeditionem neglexerit, erga regem emendet. Reddarios equos non dent, nisi cum rex ipse venerit.* I stället för dessa rege, regem och rex låter sig icke med fördel ett nobis eller nos insättas; rex är här icke Knut den helige, utan konungen av Danmark, den då och i kommande tider regerande. Och vad som gäller i fråga om tillägget till dispositio gäller också de i objektiv form avfattade ställena i pertinensformeln. Rex er konungen, möjligen i Knut den heliges tid, men lika möjligt i Harald Heins eller Sven Estridsens, och likaväl som det i angelsachsiska och franska konungadokument och tyska kejsardiplom är till *fiscus regius* i stället för *fiscus noster*, som böterna och sekvestrerade gods ingår, är det här icke till Knut, Harald eller Sven, utan till rex, konungen, som det skett. En direkt parallel till vexlingen mellan subjektiv och objektiv form i gåvobrevet möter i Eskils stiftelsebrev för Næstveds kloster 1135. Den subjektiva formen slår här, utan att en ursprungligare akt kan ha förelegat, plötsligen över i en objektiv för att betona den i närvarande och kommande tid regerande biskopens funktioner gentemot klostret².

Med det här sagda är givetvis icke sagt, att icke en objektiv akt möjligen från början kan ha förelegat. Det är

¹ Köcher 153.

² Dipl. Arnemagn. I, 6.

endast sagt, att denna objektiva akts existens icke bevisats. Den låter sig överhuvud icke bevisas på den väg, som in-slagits. Gåvobrevet har en enhetlig karaktär, och varken pertinensformeln eller tillägget till dispositio betecknar ett brott på denna¹.

Då det gäller att fastställa och lämna bevisen för hur och när den presumerade objektiva akten omvandlats i ett subjektivt diplom, det nu föreliggande Knut den heliges gåvobrev, finner Köcher det icke rimligt, att diplommet skulle vara ungefär samtidigt med akten, då varje motiv saknas till att dokumenteringen företagits på två sätt, och förklarar detta rent av omöjligt i betraktande av att aktens beståndsdelar är angelsachsiska, de andra i diplommet tyska. I denna riktning pekar också, framhåller han, de paralleller till gåvobrevets inledningsformler, dess sanctio och datering, som enligt hans mening möter i danska dokument, utfärdade av ärkebiskoparna Asker och Eskil under 1130- och 1140-talen, och i tyska dokument, samtidiga med dessa och härrörande särskilt från Köln. Motivet till omvandlingen ser han däri, att man önskat ett fullt rättsgiltigt diplom i stället för en akt, som genom vittnenas död under tidens lopp blivit värdelös. På denna punkt i undersökningen införes nu Herman, tidigare abbot i Dünewald i diöcesen Köln, under året 1135 Eskils kapellan, senare kanik i Lund. Denne Herman, som alltså i fråga om tid och verksamhetsområde förenar alla de förutsättningar, som kräves, är i tidens danska kulturhistoria den alltid oundviklige. Så snart det är fråga om ett inflytande från Tyskland, det må gälla byggnadskonst eller skulptur eller vad som helst annat, kan man på förhand vara säker om att detta inflytande direkt eller indirekt tillskrives honom. Enligt Köcher är han nu också icke blott upphovet till att det äldsta lundensiska diplomväsendet är tyskpreglat, närmare

¹ För tillägg till dispositio i urkunder jmf. Ficker, Beiträge zur Urkundenlehre II, 48; Erben, Urkundenlehre, 355. Jmf. även det i konstitutionen 1145 ¹/₀ förekommande likartade tillägget. D. S. I, 53.

bestämt under inflytande från Köln — det är, heter det, han som dikterat Eskils brev intill 1145, rimligtvis också Askers av 1133 —: med denne Hermans ankomst till Lund glider också hela det danska brevväsendet in i en ny fas. Den tidigare aktuppteckningen försvinner; högtidligt avfattade diplom träder i dess ställe. En önskan om att få akten från 1085 ersatt med ett dylikt privilegium skall ha blivit levande. Herman har då med begagnande av akten dikterat detta, det diplom med årtalet 1085, vi nu känner. Tiden fastslås, såsom tidigare anmärkt, till 1145 eller möjligen senare¹.

Det är uppenbart, att i och med det att de framförda bevisen för den särskilda, i gåvobrevet ingående akten icke visat sig bärande, spørsmålet om tiden för denna akts förvandling till ett subjektivt diplom övergått till ett rent tankeexperiment. Experimentet är redan från början dömt att stranda. Enligt Köcher skall gåvobrevet ha tillkommit 1145 eller möjligen senare; det förutsätter, om man tar hänsyn till bruket av terra i de tidigare omnämnda lundensiska ärkebiskopsdokumenten från 1133—1145, att samtidigt i samma kansli och av samme person, biskop Herman, själva det för gåvobrevet avgörande ordet terra i de utgående dokumenten använts i två olika betydelser. Man förstår, till vilken oerhörd förbistring detta måste ha lett; redan för de samtida måste det hava varit fullständigt omöjligt att tolka det för den lundensiska kyrkans hela ekonomiska existens grundläggande diplom. Men den angivna tidpunkten förutsätter också med nödvändighet, att den äldsta diplomavskriften, avskriften i *Necrologium Lundense*, icke, såsom här tidigare gjorts gällande, blivit verkställd säkerligen något före 30 juni 1123. Vilka är här bevisen?

Den odaterade avskriften i *Necrologium Lundense* föregår omedelbart den i samma handskrift införda s. k. Prebendelistan; på samma sida, där avskriften slutar, och i direkt följd efter denna, fortsätter listan². Avskriften måste

¹ Köcher 156. ² S. R. D. III, 428.

av denna grund vara gjord före inskrivandet av Prebendelistan, denna senares datering vara utslagsgivande för dateringen av avskriften.

Prebendelistan är en förteckning över prebendena vid Lunds domkyrka och upptager namnen på deras innehavare, dem tilliggande gods och andra förmåner. Den faller i tre avdelningar: först de 10 älsta prebendena, därefter tvenne av ärkebiskop Asker stiftade, sist trenne, stiftade av ärkebiskop Eskil.

Enligt C. Weeke, som i likhet med vad förf. tidigare gjort, satte likhetstecken mellan olika skrifttyper och olika händer, skall »första handen« ha inskrivit i listan de elva första prebendena, alltså allt till och med Askers första prebende. Denna älsta hand skall ha skrivit säkerligen efter 1123, men före den 4 juni 1134¹. Det sista av dessa data är givetvis baserat därpå, att den såsom innehavare av tionde prebendet upptagne subdiakonen Branto enligt Memoriale fratrum i Nekrologiet stupade i slaget vid Hammar nämnda dag; det första åter torde efter all sannolikhet vila därpå, att det sista med Weekes älsta hand i listan inskrivna prebendet är identiskt med det ena av de två prebenden, som Asker enligt sin konfirmation den 7 januari 1133 skall ha stiftat vid invigningen av kryptkyrkan i Lund den 30 juni 1123². Terminus ante quem är ofrånkomligen säker. Prebendelistan måste på anført skäl ursprungligen härröra från tiden före den 4 juni 1134. Men terminus post quem är icke eo ipso lika säker. I konfirmationen 1133 ger Asker tillkänna, att han vid invigningen av kryptkyrkan meddelat alla, som då var i staden, vilka gods han givit åt samma kyrka till brödernas bruk; för att alla må veta det, har han i konfirmationen låtit uppteckna samma gårdar och egendommar. Det nämnes efter detta bland annat, att han stiftat de två prebendena. Dessa förefunnos alltså

¹ Lunde Domkapitels Gavebøger, 28. Jmfr. Ny Kongl. Saml. 1744. Fol. Kongl. Bibliotek. København.

² Dipl. Suec. I, 45.

- vi. Prebenda bertoldi p̄positi. In uilla burlundū mans².
 kystlingy. mans² dñi. In insula Amaca Sundby occidentali
 .iiii. Mansi. soluentes. iiii. libras.
- vii. Prebenda Svenonis diae. In uilla Sandby Asuthisbo.
 mansus. In selandia bröstingarychi. mans². In insula
 Amaca Sundby orientali. iii. mansi.
- viii. Prebenda findoris. In selandia Vinningawe. ii. mansi
 Tiary. mans². Smørbem. mans². In insula Amaca Sundby. iii.
- ix. Prebenda Ochmanj sube. In uilla herustachū. ii. mansi.
 In insula Amaca. maclaby. ii. mansi.
- x. Prebenda branconis. In uilla hastachū. ii. mansi.
 herustachū. mans². In selandia Schankilsio. mans².
 Prebenda quā statuit dñs azerius archiepc. In uilla
 kabj maiore. iiii. mansi ydimidi. Arrogū mans². Scheth-
 rogū. mans². Eschilshoypti. x. mansus.
- xi. Prebenda johari p̄bri. quā idem archiepc ostiauit. Burkaby
 iii. mansi. Simbrofa. ii. mansi. Soluentes. xl. solidos.
 Tres marce de debito ciuitatis. l. deholm.

den 30 juni 1123. Men därmed är, såsom sammanhanget visar, icke konstaterat, att prebendena, högtidligen kungjorda denna dag, stiftats just då. De kan — det ena eller bådadera — ha stiftats tidigare.

Den terminus ante quem, den 4 juni 1134, som här konstaterats för Prebendelistan, kan självfallet under inga omständigheter gälla den del av densamma, som upptager de av Eskil stiftade prebendena — dessa prebenden inrättades först vid Laurentiikyrkans vigning den 1 september 1145. Men tydligen gäller denna terminus, såsom Weeke vill, utöver de älsta tio prebendena även det första av Askers. Den älsta handen är visserligen icke inskränkt endast till dessa elva prebenden; den fortsätter vidare. Men icke desto mindre har hela denna första del av listan paleografiskt en enhetlig, mot det följande starkt kontrasterande karaktär. Askers första prebende, inskrivet med den älsta handen, visar i skriftens hela hållning och in i de minsta detaljer minutiöst överensstämmande skriftdrag med allt det föregående i listan — efter detta prebende ändrar däremot skriften hållning och glider med det andra Askersprebendet oförmedlat över till en ny form, som den sedan bibehåller genom alla de tre Eskilsprebendena. Det tvära avbrottet visar, ått handen icke skrivit i en följd. Det första Askersprebendet — och endast detta av de två — tillhör den älsta delen av Prebendelistan.

Från den här vunna utgångspunkten — den 4 juni 1134 såsom terminus ante quem för uppgifterna om de elva första prebendena i Prebendelistan — har man att undersöka, om denna terminus låter flytta sig längre tillbaka i tiden.

Prebendelistan upptager såsom innehavare av de efter preposituran uppräknade nio prebendena: presbytern Siward, dekanen Conrad, magister Bernhard, magister Cristian, prosten Bertold, diakonen Sven och Findor, subdiakonen Othmar och Brant. Samtliga dessa med undantag av Findor återfinnes i de till Memoriale fratrum fogade

listorna över i S:t Laurentius i Lund döda kaniker; icke mindre än 7 av dem uppföres vid listornas uppläggande — tiden mellan 4 juni 1134 och december 1136¹ — i dessa såsom döda. Det följer härav, att Prebendelistan, vilken upptager de 7 såsom levande, måste till tiden ligga avsevärt före mitten av 1130-talet. Men därtill kommer också, att fem av dessa prebendeinnehavare i Memoriale fratrum inskrivits såsom döda med den där under senare hälften av 1120-talet ordinärt skrivande handen och att en, presbyteren Siward, är införd såsom död med den älsta förekommande handen². Denna hand skrev 1123, före samtliga andra, vilka begynner med följande år³.

Med det här sagda är terminus ante quem för tillkomsten av den älsta delen av Prebendelistan skjuten i varje fall tillbaka i 1120-talet. Men denna terminus torde låta skjuta sig än ytterligare bakåt. Enligt Askers konfirmation den 7 januari 1133 skall det däri upptagna godsbeståndet ha förefunnits redan den 30 juni 1123; men i Prebendelistan är detta godsbestånd för det första prebendets vidkommande ett annat. Då nu terminus ante quem för Prebendelistans älsta del faller i varje fall under 1120-talet, och två av de däri nämnda godsen ingenstädes förekommer i konfirmationen, skulle terminus ante quem bli den 30 juni 1123. Förhållandet vinner stöd däri, att endast detta första Askers prebende införts i listan i följd med de föregående. Begge prebendena ha existerat den 30 juni 1123; då endast det ena återfinnes i den ursprungliga Prebendelistan, torde därav framgå, att endast detta existerat vid listans uppsättande. Stiftade av den fungerande ärkebiskopen, hade bådadera annars icke gärna kunnat saknas.

Den här givna framställningen ger vid handen, att Prebendelistans tillkomst i varje fall är att förlägga tillbaka i 1120-talet, förutsatt riktigheten av det senast sagda, så pass

¹ Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland IV, 287.

² S. R. D. III, 455.

³ Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland IV, 280.

mycket före den 30 juni 1123, att en förändring i fråga om prebendegodset under mellantiden hunnit företagas. Men säkerligen icke alltför långt tillbaka i tiden från 1123 — den såsom innehavare av det nionde prebendet upptagne subdiakonen Othmar har fungerat såsom dekan vid kaniksamfundet i Lund i varje fall in i året 1168 och är antecknad död i *Memoriale fratrum* med en hand, av vilken en notis från 1174 föreligger.

Köcher har (166) återupptagit Paludan-Müllers i hans alltigenom svaga och föråldrade avhandling av 1861: »Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav?« framburna åsikt, att Prebendelistan skrivits av en hand och på engång. Enligt Köchers mening »vil den palæografiske Afgørelse af et Tilfælde som dette i Reglen bero paa et ganske subjektivt Skøn, og det er derfor«, fortsätter han, »heldigt, at man ad en ganske anden Vej kan vise, at der ingen Standsning har været i Indførelsen af Askers to Præbender. I Brevet af 1133 Jan. 7, hvor Oprettelsen af Præbenderne dokumenteres, indføres første Præbende med Udtrykket item statui, andet med constitui. Der er foretaget en Variation i Verbalbenyttelsen, og samme Variation finder vi anvendt i Præbendelisten. Vi har da her en Verbaloverensstemmelse, der tydelig viser, at 1133-Brevet har dannet Forlæg for Præbendelistens Skriver. Kun derved lader det sig forklare, at det dispositive Verbum varieres paa netop samme Maade«. Den av Köcher här framhållna verbalöverensstämmelsen mellan Prebendelistan och konfirmationen av 1133 visar en förbindelse mellan de två dokumenten. Men konfirmationen kan, i belysning av vad ovan anförts, icke från början ha bildat förslag för Prebendelistan, då konfirmationen först tillkommit efter denna. Tvärtom måste verbalöverensstämmelsen ifråga om det första prebendet ha för konfirmationens del sin grund i listan eller en dermed nära överensstämmande uppteckning; konfirmationen kan först — vad den otvivelaktigt också gjort — i fråga om det andra prebendet ha inverkat på formuleringen i listan.

Med Paludan-Müllers åsikt om Prebendelistan förenar Köcher den av mig¹ framställda, att andra handen (= 1. hand andra gången) skrivit efter 1 september 1145: då denna datering för »den s. k. andra handen« enligt honom är »tvingende riktig«, drager den, uttalar han, sedan det visats, att »der intet Tidsskel er mellem Askers første og andet Præbende, det første Asker-

¹ Hist. tidskrift för Skåneland IV, 275.

præbendes Indførelse med ind under Dateringen for anden Haand, og dette Præbende drager antagelig ogsaa de ti Knudspræbender ind under samme terminus post quem: 1145«. Köcher vågar emellertid icke fastslå, vad är ogörligt, att avskriften av Knut den heliges gåvobrev är gjord med samma hand, som skrivit Prebendelistan; icke desto mindre fortsätter han: »Samme terminus post quem kan vel sættes for Afskriften i Necrologiet af Knud 2.s Gavebrev«. Det var detta — sit venia verbo — som skulle bevisas.

Hur fullständigt orimlig Köchers datering av den äldsta delen av Prebendelistan är, framgår därav, att med denna datering listan skulle upptaga såsom prebendeinnehavare personer, som avlidit decennier före dess uppläggande.

Köcher drager av sin slutsats om 1145 såsom terminus post quem för Prebendelistan den nya slutsatsen, att den prebendeinnehavare Brant, som nämnes i listan, icke kan vara densamme, som enligt Memoriale fratrum föll vid Hammar 1134, och fortsätter: »Med vanlig Grundighed har allerede Pal.-Müller taget Afstand fra en saadan Identifikation, idet han bemærkede, at Brant i Præbendelisten ikke benævnes med nogen gejstlig Grad, mens den Brant, der nævnes i Memoriale fratrum, er Subdiakon. Skulde nu hans Præbende være et Subdiakonpræbende, blev der tre saadanne i Listen, hvilket ikke stemmer med Midsommergældslisten, der kun angiver to. Brant i Præbendelisten er da Diakon og ikke at identificere med den Subdiakon, der falder ved Hammar. Selvfølgelig kan der være delte Meninger om denne hans Betragtningens Rigtighed, men Iagttagelsen af at Brant slet ikke kaldes Subdiakon i Præbendelisten, gør Identifikationens Rigtighed end mere tvivlsom«. I själva värket kan det icke finnas delade meningar om att Paludan-Müllers betraktelse här är oriktig. I den del av Prebendelistan, som upptager de tio första, på Knut den heliges godsdonationer grundade prebendena, upptages först, efter beneficium prepositure, prebenda Siwardi presbiteri, prebenda Conradi decani, prebenda magistri Bernhardi, prebenda magistri Cristiani och prebenda Bertoldi prepositi, därefter prebenda Svenonis diaconi och prebenda Findoris, slutligen prebenda Othmari subdiaconi och prebenda Brantonis. Godsbeståndet i de fem första prebendena vexlar mellan $6\frac{1}{2}$ till $5\frac{1}{2}$ bol, i de två nästa är det 5, i de två sista 4; den till den förste prebendeinnehavaren i var och en av de tre grupperna knutna titeln måste gälla även de följande i gruppen, och ordningen i listan är först presbiter-, därefter diakon-, sist subdiakonprebendena. Denna självfallna ordning är densamma, som även möter i kaniklistorna mot slutet av

Nekrologiet. För övrigt är samtliga kaniker i Lund efter tiden omkring 1123 kända; endast en, den subdiakon som föll vid Hammar 1134, bär under 1100-talet namnet Brant; han kan icke före 1123 ha varit diakon, 1134 subdiakon. Jämförelsen med Midsommargäldslistan, som endast upptager ett, icke två subdiakonprebenden, är obrukbar: medan Prebendelistan är från tiden säkerligen före 30 juni 1123, är denna lista först från mitten av 13. årh. och upptager endast prebenden, som då voro tillagda andel i midsommargälden i Lund¹.

Tiden för Prebendelistans tillkomst är med det här sagda fastslagen. Men därmed är också den omedelbart före listan inskrivna avskriften av gåvobrevet tidsatt: terminus ultimus för denna avskrift är tiden säkerligen något före 30 juni 1123. Slutsatsen kan endast bliva en: gåvobrevet kan icke vara och är icke en förfalskning från 1145 eller senare.

Det behöver icke sägas, att det efter denna slutsats saknar intresse ur synpunkten av gåvobrevets tidsättning att närmare ingå på den samhörighet i diktatet, som enligt Köcher skall finnas mellan å ena sidan vissa formler i gåvobrevet och å den andra de därtill svarande formlerna i de lundensiska ärkebiskopsdokumenten från 1130- och 1140-talen samt de liktidiga dokumenten från Köln. Självfallet är det uteslutet, att denna samhörighet kan bero av ett direkt inflytande på gåvobrevet. Samhörigheten föreligger icke heller på sätt som gjorts gällande. En granskning av dateringarna, apprecatio och sanctio² torde här göra tillfyllest.

Om dateringen i 1085-brevet uttalar Köcher, att följden mellan dateringselementen, som är tysk, ofta anträffas i Köln under förra delen av 1100-talet och är densamma som i Askers brev 7 januari 1133 och i Eskils brev 29 november 1135, 8 augusti 1139, 4 januari 1142 och 1 september 1145, endast att dagsbeteckningen är något vack-

¹ För Köchers felaktiga referat nederst 165 kan hänvisas till Hist. tidskrift för Skåneland IV, 275.

² För de subjektiva inledningsformlerna hänvisas till 130 nedan.

lande¹. Att följderna mellan dateringselementen ofta anträffas i Köln under förra delen av 1100-talet är oriktigt; det kan endast sägas, att den anträffas, om man bortser från att epakt och konkurrent här saknas och tillägger den närmare förklaringen, att av cirka 60 kända, av ärkebiskoparna Fredrik, Bruno och Arnold 1100—1150 utfärdade dokument de 2, säger två, har den och därtill ytterligare ännu 2, om man likställer regeringsår med ett enkelt regnante². Av de anförda danska breven är brevet av 1142 icke ett Eskilsbrev, utan ett konfirmationsdokument av Erik Lam; i detta som i de övriga är följderna mellan dateringselementen, tvärtemot vad som uppgives, en helt annan än i gåvobrevet. Detta senare har, fränsett epakt och konkurrent, som helt saknas även i dessa ärkebiskopsdokument, dateringsordningen: ort, månadsdag, inkarnationsår, indiktion, konungens regeringsår; brevet 1133: år, indiktion, månadsdag; 1135: inkarnationsår, indiktion, imperante Lotharo Romanorum Cesare Augusto, den danske konungens regeringsår, brevutfärdarens episkopalår, ort och, efter vittnesräckan, månadsdag, därtill sist: presidente catholice ecclesie dompno uniuersali Innocentio papa secundo; 1139: ort, inkarnationsår, indiktion, månadsdag, ärkebiskopens och konungens regeringsår; 1145 slutligen: ort, inkarnationsår, indiktion, den presiderande påven, ärkebiskopens regeringsår och, efter vittnesräckan, månadsdag³. Det torde icke för alla falla sig lätt att konstatera förbindelsen mellan dessa dateringsföljder och den i gåvobrevet av 1085.

Samhörigheten i diktatet skall enligt Köcher alldeles särskilt framgå av *apprecatio* och *sanctio*.

Den såsom *apprecatio* rubricerade formeln lyder i gåvobrevet: *auctore domino nostro Jesu Christo, qui est bene-*

¹ Köcher 159, 148.

² Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins herausgeg. von Lacomblet I, 198, 238, 174, 180.

³ D. S. I, 45; Dipl. Arnsmagn. I, 6, 246; D. S. I, 53.

dictus in secula seculorum. Amen. I Askers konfirmation 1133 svarar härtill: auctore domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in secula seculorum. Amen; i Eskils konstitution 1139: regnante domino nostro Jhesu Christo; de övriga ärkebiskopsdokumenten sakna dylika dateringslut. Liknande formler möta i Köln summa 2: 1131 regnante domino nostro Jhesu Christo, cui est honor et gloria in secula. Amen; och 1138: In nomine Christi Jesu, cui est honor et gloria cum deo patre et spiritu sancto per immortalia secula seculorum. Amen¹. Man måste förvånas över att dessa fattiga fyra, temligen olika formulerade ställen bevisa någonting alls. De återgå till den sedan 17. årh. i litteraturen mångomskrivna formeln Regnante Christo, som förekommer redan i Merovingertidens Formulæ Marculfi och i äldre tid var i flitigt bruk, i Frankrike dock endast in i början av 12. årh., i Tyskland något längre, i Danmark sporadiskt ännu under förra hälften av 1200-talet². Formeln är i Köln ytterligt sällsynt och förekommer icke under 1000-talet; föreligger det i denna punkt en förbindelse mellan gåvobrevet och Askers diplom 1133, är det här ett inflytande från det förra på det senare, icke tvärtom.

Vad sanctio angår, skall enligt Köcher sårmärket för diplomgruppen Knut den helige—Eskil vara sanctioelementet anathema maranatha; det återfinnes utom i gåvobrevet i tre av Eskilsdokumenten 1135—1145, från en senare tid i ännu två av dessa beroende, och Köcher pointerar uttryckligen, att förklaringen till förekomsten av detta säregna sanctioelement måste ligga i den omständigheten, att dokumenten dikterats av samme man³. Slutsatsen är nog så

¹ D. S. I, 46; Dipl. Arnagn. I, 246; Ennen und Eckertz, Quellen zur Geschichte der Stadt Köln I, 504; Lacomblet I, 219. — Det av Köcher från Lacomblet I, 209, citerade diplom 1133 med formeln: ad laudem et gloriam illius, qui est benedictus in secula. Amen, är utfärdat av Walram, hertig av Lothringen.

² Giry, Manuel de diplomatique, 579; Dipl. Arnagn. I, 303 (1238).

³ Köcher 143, 161. — På senare stället har Köcher av utgivarens datering i D. S. I, 49, låtit förleda sig till uppfattningen, att den här

hastig. Köcher har helt lämnat åsido den stora utbredning, som anathema maranatha haft inom ett vidsträckt, diplomatariskt avgränsat område redan under 11. årh.¹, och icke beaktat den fullständigt olikartade utformningen för övrigt av sanctioformeln i gåvobrevet och i dokumenten från Eskils tid. En parallelläsning av dessa formler visar på ingen punkt en direkt förbindelse mellan gåvobrevet 1085 och Eskildsdokumentet.

Granskningen av de argument, som framburits mot autenticiteten av Knut den heliges gåvobrev är slutförd. Det har visat sig ogörligt att på anförda grunder utsöndra ur diplomaten en särskild del som en akt för sig, grundläggande för det nuvarande gåvobrevet; den del, med vilken detta försökts, skiljer sig icke ut ur sammanhanget såsom angelsachsisk och dess objektiva form går på en gång väl samman med diplomats i övrigt subjektiva avfattning och har sin särskilda utslagsgivande motivering. Den presumerade omvandlingen av den objektiva akten till det nuvarande diplomaten, dettas tillkomst överhuvud, kan icke, såsom påstås, ligga efter 1145: fränsett annat, är den äldsta, ännu bevarade diplomavskriften verkställd säkerligen något före år 1123. Därmed är allt tal om ett inflytande på gåvobrevet från de danska ärkebiskopsdokumenten från 1130- och 1140-talen liksom från därmed samtida kölnska dokument brakt ur världen; i vad mån de framhållna överensstämmelserna överhuvud föreligger, har nyss påvisats.

tryckta konstitutionen om Eskils donationer skulle härröra från året 1145; 159 kallar han den »Udkastet till 1145 Sept. 1.« En jämförelse mellan innehållet i de båda konstitutionerna visar, att det s. k. »Udkastet« icke kan vara ett sådant, utan måste vara avsevärt yngre än dokumentet 1145 ¹/_o. Det är också skrivet på grundval av det senare och kan först vara utfärdat efter 1164 ⁵/_e, D. S. I, 70, då Eskil erhöll primatet över Sverige. Konstitutionen omtalar nämligen Eskils donation till kanikerna i Lund av tionde, som utgick av deras gods (D. S. I, 51); denna donation är bebrevad i ett odaterat diplom, i vilket Eskil utom sancte lundensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus, nämner sig Dacie et Suecie primas (D. S. I, 58).

¹ Jmfr. nedan 132.

De framburna argumenten ha sålunda icke rubbat autenticiteten av Knut den heliges gåvobrev. Och i själva verket är det endast ringa eller ingen utsikt till att detta med användande av nya argument skall lyckas bättre i framtiden. En undersökning på bakgrund av 1000-talets diplomväsen av de i gåvobrevet ingående formlerna, sigillet och till detta knutna förhållanden belyser läget.

Gåvobrevets första formel invocatio har lydelsen: In nomine sancte et indiuidue trinitatis, patris et filii et spiritus sancti. Formeln är sammansatt av två: In nomine sancte et indiuidue trinitatis och In nomine patris et filii et spiritus sancti. Var för sig hör dessa formler till de allmännast brukade under 1000-talet. Kombinationen är däremot i Tyskland vid denna tid nära nog lika sällsynt som inom angelsachsiskt område, där den är okänd; men inom franskt mycket vanlig, såväl i konungadiplom som i synnerhet i seigneuriala och ecklesiastika dokument¹. Gåvobrevets publicatio: notum omnibus in Cristo fidelibus esse cupimus, är under senare hälften av 1000-talet lika allmänt brukad inom tyskt och franskt brevväsen, men helt främmande för angelsachsiskt². Att denna formel med ett qualiter eller därtill svarande ord glider över i intitlatio, inledd med ego, är ävenledes en vid samma tid allmän företeelse; det sker undantagsvis i diplom, utgångna från det kungliga kansliet i Frankrike, ständigt och jämt i tyska och franska seigneuriala och ecklesiastika dokument³. Vad

¹ Jmfr. Köcher 132. Belägg för formelns förekomst inom franskt diplomväsen torde vara onödiga, då exempel i mängd finnas i varje fransk urkundssamling. Jmfr. Nouveau traité de diplomatique, V, 759, 760; Giry, Manuel de diplomatique, 733; Recueil des actes de Philippe Ier, publ. par M. Prou, XCI.

² Köcher, 134.

³ Köcher uttalar 133, att exempel på att publicatio brytes av intitlatio icke anträffas i samtida konungabrev; jmfr. härom Giry, Manuel de diplomatique, 733, och Recueil des actes de Philippe Ier, publ. par M. Prou, XCV, 247, 342. I privatdokument är brytningen alltför alldaglig för att belägg skulle behövas.

det i gåvobrevets intitlatio: Ego Cnvtto quartus Magni regis filius, förekommande ordningstalet angår, saknar det paralleller i franska och engelska konungadiplom, men har sådana i Henrik 4.s samtida diplomer¹; då dessa sakna egoinledning och intitlatio har sin plats omedelbart efter invocatio, är ordningstalet emellertid snarast påverkat från samtida privatdokument. Dyliskt ordningstal kan självfallet i regel endast väntas, där man antingen tagit hänsyn till antalet företrädare, exempelvis på en biskopsstol, eller där företrädare med lika namn funnits. Erpho av Mimigardevord nämner sig sålunda i ett diplom av 3 januari 1085 septimus decimus sancte Mimigardeuordensis ecclesie diuina miserante clementia episcopus²; i Köln för ärkebiskop Anno (1055—1075) mestadels ordningstalet secundus³. Tillsatsen till brevutfärdarens namn av faderns, föregått eller såsom i gåvobrevet efterföljt av filius, är i privatdokument från här ifrågavarande tid vanligt⁴.

Av övriga gåvobrevets formler är dispositio anmärkningsvärd på grund av den däri ingående vittnesförteckningen, inledd med orden: sub testibus. Omnämmandet i denna formel eller i narratio av vid rättshandlingen närvarande personer inträder i tyska diplom utfärdade av Henrik 4., särskilt under och efter 1070-talet, för att inom kort

¹ Erben, Urkundenlehre, 312, 313. — Om ordningstalet quartus för Knut den helige jmf. Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter, 48.

² Regesta historiæ Westfaliæ. Accedit Codex diplomaticus I, 128.

³ Köcher anmärker 135: »Ordenstal i Bispedokumenter kender jeg kun fra 12. Aarh., hvor de almindeligere anvendes i Köln«. För dylika i Köln under senare hälften av 1000-talet kan hänvisas till Lacomblet I, 123, 129, 130, 135, 137, 141, 144, 145, 157, 161, 163.

⁴ Talrika belägg särskilt i franska urkundssamlingar. Jmf. Giry, Manuel de diplomatique, 360. — Köcher förklarar 136 det enastående, att Sven Estridsen i gåvobrevet nämnes endast med tillnamnet Magnus, icke som annars Sven Magnus. Bruket av endast ett av de burna dubbelnamnen är i samtida diplom vanligt. Jmf. Nouveau traité de diplomatique IV, 565, och Giry, Manuel de diplomatique, 358.

överföras från sin tidigare plats till slutet av texten¹; i tyska privatdokument möter samtidigt vittnesförteckningarna, såvitt man kan se, endast efter den senare². Gåvobrevets sanctio har, såsom tidigare framhållet, anathemat maranatha. Anathemat saknas helt i Tyskland, förekommer någon gång inom angelsachsiskt område³, är i Frankrike vanligt under 1000-talet⁴. Uteslutandet av corroboratio, den formel, i vilken det fastslås, att urkunden genom underskrifterna och sigillet erhåller full kraft och giltighet, är i samtida tyska privatdokument, exempelvis ärkebiskoparnas i Köln, icke sällsynt⁵; i franska seigneuriala dokument, som sigillerats, är det in i mitten av 12. årh. regel, att sigilleringen icke omnämnes särskilt⁶. Följden mellan dateringselementen är under 1000-talet överallt vacklande utom i de tyska kejsare- och konungadiplomen, där anordningen i regel är: Data dag — inkarnationsår — indiktion — regeringsår — Actum ort — apprecatio; epakt och konkurrens saknas här⁷, men möter däremot icke alldeles sällsynt inom franskt, mycket vanligt inom angelsachsiskt brevväsende⁸. Inom dessa hör också, med grundformuleringen: Regnante domino nostro Jhesu Cristo etc., de till dateringen knutna avslutningsorden i gåvobrevet närmast hemma⁹.

¹ Erben, *Urkundenlehre*, 349, 351; Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre* II, 201.

² Jmfr. exempelvis för ärkebiskopsdokument från Köln under Sigewin (1078—1089) *Lacomblet* I, 149—156.

³ Köcher 143.

⁴ Talrika belägg i franska urkundsamlingar. Exempelvis för tiden 1060—1090 *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny* IV, 456, 551, 679, 734, 752, 755, 797, 822.

⁵ För ärkebiskop Sigewins tid *Lacomblet* I, 151, 152, 153, 154.

⁶ Giry, *Manuel de diplomatique*, 818.

⁷ Erben, *Urkundenlehre*, 335.

⁸ Giry, *Manuel de diplomatique*, 740; *Recueil des actes de Philippe 1er*, publ. par M. Prou, CLXII; Köcher 147.

⁹ Jmfr. för Frankrike och tiden 1067—1090 exempelvis *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny* IV, 521, 523, 524, 527, 537, 564, 576, 581, 615, 674, 716, 757, 785, 811.

Det till Knut den heliges gåvobrev hörande sigillet, nu förlorat, är bevarat genom en avbildning i Peringskiölds Ättartal för Swea och Götha koningahus. Denna avbildning jämte de efter originalet gjorda beskrivningarna i avskrifterna 1494 och 1662¹, lämnar en inblick i sigillförhållandena.

Knut den heliges sigill har varit ett dubbelsigill och vidhängt gåvobrevet. Avbildningen visar å ena sidan konungen på sin tronstol, med fötterna stödda mot en pall, med ena handen hållande om riksäpplet och med kronan på huvudet; tronstolen har sidostycken och kloartade fötter. Å sigillets andra sida visar avbildningen konungen till häst, även här med krona på huvudet; i högra handen håller han en falk, i den vänstra tömmarna. Den första sidan ger bilden av konungen såsom majestas och omskriften understryker det ytterligare: *Presenti regem signo cognosce Cnvtone*; den senare framställer honom tydligen såsom prins av blodet: *Hic natvm regis Magni svb nomine cernis*.

De hos Peringskiöld bevarade avbildningarna av Knut den heliges dubbelsigill bära oförtydbara spår av den tid, då de tillkommit, och av en fritt supplerande fantasi. Linjeföringen är väsentligen barockens; man märker det kanske ingenstädes tydligare än ifråga om hästens framdel; denna framdel är som tecknad i en Sebastien Bourdons eller Ehrenstrahls atelier. En fri stilisering möter i återgivandet

¹ Peringskiölds Ättartal (1725), 71; Kilian Stobæus, *De numis et sigillis Lundensibus*, 43; *Dipl. Arnagemn. I, Tab. I.* — Sigillbeskrivningen 1494 (D. S. I, 44): *In sigillo sancti kanuti regis huic littere appenso jn vna parte est ymago regis in solio sedentis sculpta. Cuius ymaginis superscriptio hec est: Presenti regem signo cognosce Cnutonem. Ex aduersa parte est ymago quasi ducis vel equitis sculpta. Cuius superscriptio est: Hic natum regis magni sub nomine cernis.* 1662 års sigillbeskrivning inleder framsidans omskrift med orden: *Susceptio [∴ Superscriptio] Imaginis Regiæ in solio sculptæ magis illo lumine [∴ in sigillo littere] huic appenso; baksidans omskrift med orden: Susceptio (!) ejus ex adultera parte tandemque [∴ tandem qvasi] eqvitis seu ducis; därunder: Locus sigilli appensi. Vidj.*

av kronorna, dock icke friare än att 1000-talsformerna skimra igenom. De kloartade fötterna på tronstolen ge närmast intryck av örnklor, armstöden av grenklykor; framställningen saknar paralleller från 1000-talet; otvivelaktigt har sigillbilden här varit otydlig, och lejonfötter och lejonhuvud misstytts. Sak samma måste fallet ha varit med den kunglige ryttarens sporre, som fått formen av en hjulsporre; denna senare går icke längre tillbaka än till 13. årh., och originalet måste ha haft piksporre. I stort sett är emellertid dessa brister icke större än de kunnat väntas och möter även annorstädes i tidens sigillavritningar¹. Något skäl att icke i det väsentliga tillerkänna avbildningarna vitsord föreligger icke.

För fastställande av de influenser, under vilka detta Knut den heliges dubbelsigill och dess anbringande såsom hängsigill under 1085-brevet kan ha stått, ligger det nära att först vända sig till Tyskland. Dubbelsigillet uppträder emellertid här först under förra hälften av 13. årh.² Maje-stätssigillet med konungen eller kejsaren på tronen föres visserligen redan av Otto 3. 997 och blir därefter med få avbrott i bruk in i nyare tid, men utstyrseln skiljer sig under 1000-talet starkt från den på Knut den heliges maje-stätssigill: formerna är genomgående styft onaturliga, tronen är ännu endast den enkla bänken och dess förvandling till tronstol med karmar och fötter kommer först i början av 14. årh.³ Vaxsigilllets anbringande såsom hängsigill börjar i Tyskland icke tidigare än inemot mitten av 12. årh.⁴ De influenser, under vilka Knut den heliges sigill står, kunna icke ha utgått därifrån.

¹ Jmfr. exempelvis avbildningen av Wilhelm Erövrarens ryttaresigill i *Nouveau traité de diplomatique* IV, 206, efter Joannes Seldenus' upplaga av Eadmer, där, karakteristiskt nog, ryttaren även har hjulsporre.

² Th. Ilgen, *Sphragistik* (Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft I : 4), 32; Erben, *Urkundenlehre* I, 273.

³ Erben, *Urkundenlehre*, 273.

⁴ Erben, *Urkundenlehre*, 227. Jmfr. Bresslau i *Archiv für Urkundenforschung* VI, 56.

Vi vända oss till de kungliga kanslien i England och Frankrike. Redan Eadward Confessor förde i England dubbelsigill, men detta sigill visar på bägge sidor, med den lika lydande omskriften: *Sigillum Eadwardi Anglorum basilei*, en likartad stel majestastyp, influerad från de tyska kejsarnas, i första hand Konrad 2.^s¹; sigillet kan, ehuru självfallet hängande, lika litet som dessa ha något med Knut den heliges att skaffa. Den franske konungens sigill anbragtes visserligen under Philip 1. undantagsvis hängande², men detta sigill är intet dubbelsigill; först Ludvig 7. lät efter sitt äktenskap med Alienor av Aquitanien 1141 införa ett sådant — det visar honom å baksidan som *dux Aquitanorum*; å framsidan har det majestastyp³. Lika litet här som i det angelsachsiska England är någon direkt förebild till Knut den heliges sigill att finna.

Majestätsbilden å sigillet var i Frankrike principiellt förbehållen konungen ensam. Men den har under medeltiden förts även av andra franska furstar — i allt fyra till antalet — som med sina franska hertig- eller grevskap förenade eller ställde anspråk på konungadömen utanför riket. Dessa fyra furstar förde alla dubbelsigill; ett av dem möter redan under 1000-talet, hertigens av Normandie och Aquitanien, konungens av England. Sigillet fördes första gång av Wilhelm Erövraren 1069 och användes av honom till hans död 1087⁴.

Harry Bresslau har först fäst uppmärksamheten på överensstämmelserna mellan detta dubbelsigill och Knut den heliges — båda med majestastyp å framsidan, ryttarebild å baksidan, båda med likartade omskrifter i leoninska

¹ Wyon, *Great seals of England*. Tab. I; Lecoy de la Marche, *Les sceaux*, 151. Jmfr. Bresslau i *Archiv für Urkundenforschung* VI, 58.

² Mabillon, *De re diplomatica*, 41; *Recueil des actes de Philippe Ier*, publ. par M. Prou, CXXV, CCVI.

³ Giry, *Manuel de diplomatique*, 641; Roman, *Manuel de sigillographie française*, 76; Erben, *Urkundenlehre*, 232.

⁴ Roman, *Manuel de sigillographie française*, 78, 81; Pl. VII; Wyon, *Great seals of England*, Tab. II; Lecoy de la Marche, *Les sceaux*, 177.

vers, de kring Wilhelm Erövrarens ryttarbild: Hoc normannorum Willelmum nosce patronum, kring majestatsbilden: Hoc anglis regem signo fatearis eundem. Men på samma gång Bresslau framhävt dessa överensstämmelser, har han tillbakavisat tanken på att Knut den helige skulle ha låtit efterbilda Wilhelm Erövrarens sigill och erinrat om att den senare var en fiende, med vilken den förre redan under fadrens tid legat i kamp. Istället har han framsatt den förmodan, att begge sigillan återgår till en gemensam förebild och funnit denna i ett dubbelsigill, som skulle förts av Knut den store och framställt denne, Wilhelms och Knuts gemensamma företrädare, på en gång som konung av England och Danmark¹. Bresslaus ståndpunkt låter sig icke godtagas. Det är icke känt, att Knut den store någonsin fört dubbelsigill; det sigill hans efterträdare Eadward Confessor fört är varken ifråga om bildframställning eller omskrift att betrakta som ett mellanled mellan detta och de följande, och rivaliteten mellan Wilhelm Erövraren och Knut den helige bör snarast ha drivit den senare till en efterbildning av den förres praktfulla sigill². Efterbildningen är så mycket säkrare, som vid sidan av överensstämmelserna i omskrifterna och bildframställningarnas allmänna karakter, ryttareframställningarna också i detalj visar de mest slående likheter. Ryttarnes emblem är visserligen olika, men hästen är på båda densamma. Denna häst är framställd i galopp, med frambenen lyfta parallellt med varandra; den svängda bakdelen har svansfästet på bägge bilderna ett stycke ned; bakbenens ställning är densamma och det högra når med sin undre del ned i omskriftsraden.

Wilhelm Erövrarens och Knut den heliges sigill är de enda dubbelsigillan med majestas- och ryttarebilder från 1000-talet; det kan icke vara ringaste tvivel om att det

¹ Bresslau i Archiv für Urkundenforschung VI, 57.

² Jmfr. Kr. Erslev i H. T. 8 R. VI, 277, och Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland VII, 160.

senare och yngre har sin närmaste förebild i det förra och äldre¹.

Det framgår av den här gjorda undersökningen, att Knut den heliges gåvobrev, dess formler, besegling och sigill icke står i strid med, utan tvärtom återspeglar diplomatiska förhållanden under 1000-talets senare hälft, och att sålunda icke heller här bevis mot autenticiteten är att hemta. Men det framgår också, att i detta gåvobrev inflytanden från olika håll korsat varandra: vid sidan om tyskt inflytande, närmast ett vesttyskt, möter också ett vesteuropeiskt. Det är föga antagligt, att detta för gåvobrevet karakteristiska drag är beroende av någon bestämd förebild från något i Knut den heliges tid existerande kansli: antagligare torde vara, att man vid komponerandet av brevet haft tillgång till en eller annan formulärsamling med dertill hörande diplomatiska anvisningar, en av tidens många artes dictaminum.

Det outhärdade skick, i vilket denna del av diplomatiken befinner sig, gör det emellertid icke möjligt att närmare precisera förhållandet. Formulärsamlingen kan endast, och med stor sannolikhet, förmodas ha härrört från gränsområdet mellan tyskt och franskt brevväsen.

II.

När Knut den helige 10 juli 1086 föll i S:t Albans kyrka i Odense, stod en nära enhällig folkmening bakom dräps-

¹ Det är redan framhållet, att majestätssidan av Knut den heliges sigill visar en tronstol med sidostycken och kloartade fötter. Vid framställningen av detaljerna här, som skiljer sig från dem å Wilhelm Erövrarens sigill, kan möjligen Philip I:s av Frankrike majestätssigill (*Revue archéologique* III: 1, 737, och Pl. 61; *Recueil des actes de Philippe Ier*, publ. par M. Prou, CXXVII och Pl. VIII), bevarat tidigast åtryckt ett diplom av 1080, med dess tronstol, djurhuvuden och djurfötter, ha influerat. — Köcher gör 150 gällande, att om man betraktar Knut den heliges sigill »for sig uden at lægge Vægt paa dets ydre Forbindelse med et Dokument, der er dateret 1085, passer dets Legender og heraldiske Udstyr bedre paa Knud Magnussøn i 12. Aarh. end paa Knud 2., Søn af Svend Magnus«. Legender som heraldisk utstyrsel tillhör 1000-talet.

männen; för massan av folket har Knut telt sig som en våldsherskare, vilken med sitt grymma och hårda regemente tvungit undersåtarna under oket. Denna uppfattning levde länge kvar. Den genljuder hos Roskildeklerken, målsmannen för ett mäktigt schickt i det danska samhället, då han i sin krönika från c. 1140 talar om det nya och ohörda påbud, med vilket konungen tvingade folket att utge den skatt, man kallar »nefgjald«; den var ännu mot slutet av århundradet så stark och utbredd, att både Sven Ågesen och Saxo såg sig tvungna att bekämpa den. Men sida om sida med denna uppfattning gick en annan. Den hade knä-satts redan åren efter konungens dråp; den uppbars av prästerskapet och munkarna, och fick sitt mest pregnant uttryck i legenderna om Knut. I dessa tecknas Knut som den rättfärdige herskaren i en verld av idel orättfärdiga, helgonkonungen, som i oskrymtad fromhet sätter allt in på att osjälviskt hävda kyrkans och trons sak och som till sist i gudsrikets kamp mot djevulens rike som en Kristi stridsman, atletha Christi, förlorar krona och liv. Uppfattningen blev i Valdemarstiden den dominerande; under många århundraden och in i senaste tid kom den att bestämna historieskrivarnas ståndpunkt.

När det gäller att skilja mellan dessa båda divergerande uppfattningar, kan det icke vara tvivel underkastat, att den senare och yngre tillhör dikten, och att den förra och äldre kommer sanningen närmast. Knut den helige är, även i legenderna, när förgyllningen skrapas bort, alltigenom en herskarenatur; den kamp han förde var en kamp om makten. Den gamla bondearistokratien hade under vikingatågen och raiderna till England vuxit sig stark nog att hålla konungamakten nere; den hade herskat under Sven Estridsen och hans älste son Harald Hein. Knut den helige inaugurerade en ny politik: hans strävan har gått ut på att skapa en stark konungamakt i Danmark, en konungamakt, sådan man tänkte sig den ha varit i Harald Gormsens tid och sådan man såg den i Wilhelm Erövrarens

England, och i denna sin strävan har han sökt och funnit ett stöd i den samhällsgrupp, som vuxit fram under 1000-talet, i hägn av konungen, och vars styrka låg i dess makt över massorna, prästerskapet. Bekröningen av denna inre politik skulle ges av den yttre; Englands erövring skulle tvinga motståndet i knä. Men bondearistokratien har förstått det öde, som hotade den; hövdingarna svek med hären i det avgörande ögonblicket, och lyckoomkastningen ledde i ett drag till den av maktförhållandena betingade, oundvikliga och tragiska upplösningen på ett livs drama.

Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka hör hemma i detta allmänna historiska sammanhang. I detta stora privilegiebrev tecknar sig arten av Knut den heliges ställningstagande till olika samhällsgrupper, i första hand till kyrkan. Saxo berättar på ett ställe, att då konungen såg, att biskoparna icke hölls i tillbörlig vördnad av folket, satte han dem genom ett dekret i lika klass med stormännen och gav dem rang som var de jarlar¹; i brevet tager biskoparna Ricwald, Sven och Siward plats före den vid dess utfärdande närvarande dux, Håkon, de närvarande presbytererna platsen före stallarna. Sven Estridsen hade givit åt kyrkan i Lund, S:t Laurentii kyrka, 2^{1/2} bol; Knut den heliges gåva är utom den förut nämnda jorden i Lund 52^{1/2} bol, därav 30^{1/2} i Skåne, 14 på Själland och 8 på Amager. Till någon del hade dessa gods tillfallit konungen i fredköp. Men därutöver begynner med gåvobrevet även bortskänkandet av de kungliga skatterna till kyrkan: S:t Laurentii kyrka erhåller 3 mark av den årliga tomtskatten i Lomma by, lika många av den i Helsingborg, 21 mark av den i Lund. Och mera betydande än allt annat: för första gång inom nordiskt område möter spåren av en kyrklig immunitet. Den är väl ännu starkt begränsad, men gåvobrevet bestämmer, att all kunglig rätt av den jord i Lund, som anslagits till S:t Laurentii kyrka och där prosten och bröderna tjenar Gud, skall tillfalla dem, endast med

¹ Saxo 575.

undantag för fredköp, ledingsvite och hästar i redskud, om konungen själv kommit. Den fredlöses egendom blev kaniksamfundets.

Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka är det säkra, för efterverlden gripbara uttrycket för några av de mest pregnanta dragen i hans politik. Det visar, till vilken ställning kyrkan redan nu och genom Knut blivit förd i Danmark, dess växande rikedom, dess gynnande från konungens sida på de andra samhällsgruppernas bekostnad, dess börjande undantagsställning i samhället. För konungamaktens utveckling kom Knut den heliges fall att bli ödesdigert; i kyrkans gjorde det knappast något skår. Och när Knuts kyrkliga politik några år senare återupptogs, kom den fortsatta utvecklingen här att i det östra Danmark anknyta till det av honom utfärdade gåvobrevet. Med detta hade S:t Laurentius i Lund fått sin ställning tryggad; Laurentiiklostret med dess byggnader och prebendestiftelser växte fram, och prästerskapet där kunde skrida till sin omfattande kulturgering. Men i en punkt betecknade detta gåvobrev endast en första början, i immunitetsklausulen. Det var här det knöts an; den enda jorden i Lund måste förvandlas till kyrkans alla jordar och undantagen i klausulen bort.

Utvecklingen utläses i första hand på grundval av de närmast följande konungabreven för S:t Laurentius. Det första av dessa konungabrev är utfärdat av Erik Emune 6 januari 1135. Det inbördes krig, som efter Knut Lavards fall och hans broder Erik Emunes utropande till konung i Skåne 1131 bragt oro och oreda över landet, hade då nått en avslutning. Under trycket av händelsernas utveckling hade ärkebiskop Asker av Lund omsider bestämt sig för att lämna den illegitime tronpretendenten Erik Emune sitt stöd; det slag vid Fotevik, som flyttade Danmarks krona från konung Niels över på Erik Emune, var hans verk. När den nye konungen, följd av sin drottning, den slaviska Malfrid, och sin son Sven i januari året efter in-

fann sig i Lund, kom han för att i ärkebiskopens kyrka bringa Gud, som han själv uttrycker det, sitt tack för att denne befriat sitt folk, återställt honom själv rike och arv och uppsatt honom på hans fäders tron. Ett gynnsammare ögonblick att föra gåvobrevet och dess immunitet på tal kunde knappast tänkas. Genom brevet 6 januari 1135 upprättade Erik Emune ett prebende vid domkyrkan; samtidigt gav han åt de gods han donerade till detta full immunitet. Immuniteten var därmed utsträckt även utanför Lund. Men vida betydelsefullare än detta var det sammanhang, i vilket den insattes. Det heter i brevet, att de donerade godsen skulle vara immuna och helt och hållet fria för utgivande av konungen tillkommande rätt efter förebilden av de gods, vilka donators företrädare, saliga i åminnelse, Sven Magnus och Knut, de rättrogna konungarna, givit (*terras has a iusticia regali immunes et omnino liberatas esse uolumus ad imitationem earum, quas dederunt felicis memorie predecessores nostri Sveno Magnus et Canutus, reges catholici*¹).

Uttalandet, att Erik Emunes immunitetsdonation företagits efter förebilden av Sven Estridsens och Knut den heliges donationer, ger vid handen, att beskaffenheten av denna motiverats med beskaffenheten av deras. Sven Estridsens donation av de 2^{1/2} holen har efter all sannolikhet aldrig förts i pennan; någon urkund, på vilken man i fråga om denna kunnat stödja sig, torde icke ha förelegat. Knut den heliges gåvobrev har ett helt annat innehåll än vad Erik Emunes brev låter påskina; det senare vilar i denna punkt på ett falsifierat grundlag. Det är tydligt, att ärkebiskop Asker 1135 utnyttjat den makt han vunnit och den sinnesstämning, i vilken konungen var; den senare har, medveten eller omedveten om de verkliga förhållandena, böjt sig, och därmed, utan att till synes inaugurerat någon ny rätt, endast sanktionerande en äldre, enligt uppgift vid tillfället bestående, åt S:t Laurentius i Lund, far-

¹ Aarb. f. nord. Oldk. 1882, 224; D. S. I, 49.

brodern Knut den heliges stora skapelse framför andra, tillförsäkrat samma förmåner, som han senare på året skulle tillförsäkra sin hämnade broder Knut Lavards gravkyrka i Ringsted¹.

Det behöver icke sägas, att den nya innebörd, som 1135 gavs åt Knut den heliges gåvobrev, innebar en fullständig omvälvning av de ekonomiska förhållandena vid S:t Laurentius; om det motstånd denna omvälvning utlöste, då den omsattes i praktiken, synes Saxo ha bevarat en erinring. I Knut den heliges historia har denne ett referat av gåvobrevet. Referatet ger ifråga om immuniteten brevet med dess nya innebörd: nära nog hela den kungliga rätten av det donerade godsbeståndet, heter det hos Saxo, blev av Knut den helige tillerkänd korherrarna i Lund. Till detta referat fogar Saxo uttalandet, att gåvobrevet i det följande varit utsatt för hänsynslösa angrepp av många. Det torde icke gärna kunna vara annorlunda än att angreppen gällt den enda omtvistbara punkten, immuniteten, och att de »många« närmast varit de som kunnat känna sig kränkta i sin rätt: bärarna av den kungliga makten. Men, fortsätter Saxo, gåvobrevet står ännu vid sin gamla kraft².

I Erik Emunes konstitution av 1135 var den immunitet, som Knut den helige skall ha beviljat för de av honom donerade godsen, endast mera i förbigående omtalad; denna konstitution var under inga omständigheter av beskaffenhet att kunna ersätta gåvobrevet och ge säkerhet för immunitetsinnehavet. Strävandena inom kaniksamfundet i Lund måste i detta läge gå ut på att vinna en i högtidlig form avfattad, verklig kunglig stadfästelse å brevet, som på samma gång den kunde göra detta obehövt, gav det

¹ Dipl. Arnamagn. I, 4.

² Saxo, 581. — Referatet av gåvobrevet hos Saxo vilar på en av de nedan i texten omnämnda konstitutionerna av 1186 och 1203. Om referatets utformning mera i detalj jmf. Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland V, 159.

med den innebörd det sedan 1135 utgavs äga. Dessa strävanden förde varken under Erik Lam, tronstridernas tid eller Valdemar 1. till resultat; först under den senares älsste son och efterträdare kom det lyckliga tillfället.

I året 1186 voro etthundra år förflutna efter Knut den heliges död; konung Knut 6. infann sig själv med sin drottning och sin broder Valdemar i Lund, och i den konstitution han utfärdade, stadfäste han sin företrädares gåvor till Lunds domkyrka. I konstitutionen sanktioneras, med tydligt angivande av de tre undantagen från immuniteten, ståndpunkten i Erik Emunes diplom. Ur det i konstitutionen intagna referatet av Knut den heliges gåvobrev är jorden i Lund borta (*quod autem ad regiam pertinet iusticiam, ex quacunque causa fiat de prenomina terra, in potestate sit prepositi et ceterorum fratrum in hoc loco deo seruiencium, tribus culpis exceptis*); uttrycket är förvandlat till samtliga jordar (*de omnibus terris, quas deo et glorioso martiri Laurencio dedit, omnem regiam iusticiam fratribus inibi pro tempore famulantibus perpetim annuit, jta vt in potestate sit prepositi ceterorumque fratrum quidquid cause emerserit, tribus exceptis*); och man har låtit sig angeläget vara att skarpt inskärpa betydelsen härav genom att inskjuta, att lantborna, coloni, var de som avsågs i undantagsbestämmelserna — en specificering som icke kan förenas med gåvobrevet själf (1085: *tribus culpis exceptis. Si extra pacem positus fuerit, emat pacem a rege, substanciam illius tollat prepositus et fratres; si expeditionem neglexerit, erga regem emendet; reddarios equos non dent, nisi cum rex ipse venerit*; 1186: *tribus exceptis. Hoc est, si quis colonorum extra pacem positus fuerit, pacem a rege redimat, substanciam eius prepositus et fratres tollant; jtem si expeditionem predictorum quispiam neglexerit, erga regem emendet; equos reddarios non dent, nisi cum rex ipse venerit*). Dessa ändringar fick oförändrade kvarstå i Valdemar 2.s på den tidigare konstitu-

tionen skrivna konstitution av 1203. I båda breven utsträcktes samtidigt prostens och brödernas privilegium på den kungliga rätten till att gälla också alla de gods, som efter Knut den helige donerats till kanikerna¹.

Med konstitutionen av 1186 hade det definitivt lyckats bröderna vid S:t Laurentius i Lund att genom ett nytt högtidligt avfattat diplom få immuniteten utsträckt till hela det dem tillhöriga godsbeståndet. Motståndet var brutet. Men då Saxo förmenar eller i varje fall uttalar, att Knut den heliges gåvobrev i hans tid stod vid sin gamla kraft, är, som vi vet, uttalandet oriktigt. Konstitutionen är i referatet av detta brev likaväl som Erik Emunes diplom 1135 en falsifikation. Vilka är de närmare omständigheter, under vilka denna tillkommit?

Konstitutionen av 1186 vilar självfallet i första hand på gåvobrevet. Men även tvänne andra dokument har vid dess avfattande kommit till användning. I referatet av gåvobrevet har i konstitutionen införts ett stycke om att Knut den helige på grundval av det donerade godset upprättat preposituran och nio prebenden jämte ett beneficium; detta stycke saknas i gåvobrevet och är hämtat ur inledningsorden till Prebendelistan i *Necrologium Lundense*. Följande parallellställen belysa förhållandet:

Prebendelistan.

Ex his redditibus ... beate memorie rex Kanvtus ... X prebendas et beneficium prepositure constituit.

Konstitutionen 1186.

Sancte igitur memorie rex Kanvtus ... ex donatis preposituram et nouem sacerdotales prebendas cum scolarum beneficio constituit.

Det andra dokument, som kommit till användning, är Erik Emunes konstitution av 1135². De ställen, som saknas i Knut den heliges gåvobrev och hämtats därifrån, är följande:

¹ D. S. I, 121, 149.

² Jmfr. Köcher 161.

Konstitutionen 1135.

Gratias deo referimus, quia ... me ipsum in solio patrum meorum collocauit. In reddenda igitur gratiarum accione ei cuius sanctis meritis victores nos esse confidimus etc.

Hec vt rata sint, sigillo nostro cartam hanc signauimus ad honorem regis regum, qui viuuit et gloriatur Deus per omnia secula seculorum. Amen.

Konstitutionen 1186.

Nos itaque in reddenda gratiarum actione deo eiusque genitrici Marie ... quorum gracia et meritis nos in thronum patrum meorum conscendisse credimus et confitemur etc.

Hec vt rata sint, sigillo nostro cartam hanc signauimus ad honorem regis regum, qui viuuit et gloriatur Deus benedictus in secula seculorum. Amen.

Det säger sig självt, när man känner det motstånd, som mött, och det bruk man i Lund gjorde av Knut den heliges gåvobrev, att detta icke kunnat i original föreläggas ämbetsmännen i det kungliga kansliet. Men lika litet har detta kunnat ske med Prebendelistan: på samma sida som inledningsorden till denna var i Necrologium Lundense slutet av gåvobrevet med dess ursprungliga immunitetsbestämmelser infört. Ett framläggande av Erik Emunes konstitution ensam är visserligen möjligt, men denna konstitution har icke varit tillräcklig för avfattandet av diplommet 1186. Då alla dokumenten begagnats, följer därav, att avfattandet av konstitutionen i enlighet med vanligt dåtida bruk skett i mottagarens skrivarestuga. Men avfattandet har endast kunnat ske i samförstånd med en man: ärkebiskop Absalon. Ärkebiskopen var nyss återvänd från segrarna i Venden; han hade tidigare under Valdemar 1. rekonstituerat det danska riket; nu hade han också lagt Pommern och obotriternas land under sonens, Knut 6.s spira. Som Asker 1135 har han i jubelåret 1186 utnyttjat sin maktställning i sin kyrkas tjänst.

Det återstod efter immunitetens fastslående endast borteliminierandet av de ännu i konstitutionerna 1186 och 1203 bibehållna inskränkande bestämmelserna om fredköpet, ledingsvitet och redskudet. Kort efter mitten av 1200-talet var även här ett resultat nått. I samband med sin kröning

i Lunds domkyrka tog konung Christopher genom brev 29 december 1252 icke blott kanikerna i Lund med deras gods och underlydande i sitt beskydd, utan lämnade dem samtidigt dessa senare fria från leding, körslor och all annan konungens rätt (dimittentes eis omnes villicos eorum et colonos ceteramque eorum familiam ab omni expeditionis grauamine, vectigalibus ceterisque omnibus juri regio attinentibus liberos et exemptos)¹. Detta nya privilegium blev visserligen icke för tillfället av långt bestånd: det upphävdes ånyo under striderna mellan Jakob Erlandsen och konung Christopher. Men 17 mars 1288 finner man ånyo ett liknande privilegium utfärdat av Erik Menved, endast med än tydligare angivande av kanikernas nyvunna friheter (dimittentes eis omnes villicos et colonos ceteramque eorum familiam ab omni expeditionis grauamine et jnpe-ticione exactoria, jnne, stuuth, vectigalibus ceterisque solutionibus, oneribus et seruciis juri regis attinentibus liberos pariter et exemptos)².

Om de närmare förhållanden, under vilka det lyckades att få bort de undantagsbestämmelser, som ännu efter utfärdandet av konstitutionerna 1186 och 1203 vidlådde immuniteten, är intet med visshet känt. Men i det sammanhang, varom här är fråga, har Knut den heliges gåvobrev ånyo spelat en roll. I slutet av gåvobrevsavskriften i Necrologium Lundense är en serie rasurer och ändringar vidtagna. I stället för vad gåvobrevet i dess originala avfattning här innehåller och som i avskriften skymtar under rasurerna, heter det numera i den senare: Quod autem ad regiam pertinet iusticiam ex quacunque causa fiat de pre-nominata terra in potestate sit prepositi et ceterorum fratrum in hoc loco deo seruientium. =====
Si extra pacem positus fuerit *quis illud emendetur*, substanciam eius tollat prepositus et fratres. Si expeditionem neglexerit, erga *jpsos* emendet. ————— Actum etc.

¹ D. S. I, 360.

² D. S. II, 45.

Genom dessa rasurer och ändringar har de tre i gåvbrevet förefintliga undantagen från den kungliga rätten helt uteliminerats; det stadgas i stället, att om någon utgiver fredköp, prosten och bröderna skola taga den fredlöses egendom och ledingsvitet utgivas till dem¹.

Knut den heliges gåvbrev till Lunds domkyrka av 1085 är ingen förfalskning, varken formelt eller reelt. Men det har under utvecklingens gång lett till en serie falsfikationer, vilka fört den kyrka det gällde till en maktställning på kronans bekostnad, som dess utfärdare i sin statspolitiska gärning aldrig drömt om. I århundraden bestod denna maktställning; den bröts först, då staten, med ett än brutalare grepp än kyrkan, skred till återtagandet av det förlorade och det utplundrande av den forna rivalen, som ännu fortgår.

¹ S. R. D. III, 427.

Nogle Studier fra Vikingetiden.

Af

JOHANNES STEENSTRUP.

---

1. Et gammelt Navn for Bretagne og et Navn for Vikingehæren.

I Julius Cæsars Bog om Krigen mod Gallerne forekommer oftere en Høvding Litavicus omtalt. Dette Navn kan hidledes af et gallisk Ord *lita*, svarende til det latinske *latitudo*, Bredde; Litavia betød det Land, der strakte sig langs Kysten. Litavicus var Aeduer, saaledes som den galliske Stamme hed, der boede i Landskabet Syd for Loire, og det Navn, som han bar, har vel derfor oprindeligt betegnet Kystbeboeren ved Atlanterhavet. Hos det keltiske Folk i Britannien Kymrerne møder os Litau, Letavia, dannet af det tilstedeværende kymriske *lit*, *let* (nu i Wales *llyd*, *lled*), som Betegnelse for Halvøen Bretagne i Gallien. Romerne kaldte den Armorica; Kymrerne har vel ved at give den Navnet Letavia opfattet den som Fastlandet i Modsætning til deres eget Øland. I Vita S. Gildæ (fra Tiden 1020) hedder det saaledes: *Britannia quæ olim Letavia dicta fuit*¹, andre Kilder kalder en Breton Letewic². Hos Angelsach-

¹ Chronica minora sæc. IV—VII, ed. Th. Mommsen, III, 101 jfr. 96: Armorica a Britannis. . . . Letavia dicebatur. Jfr. Galfredi Monumetensis Historia Britonum, ed. J. A. Giles, VI, c. 4: Armorica sive Letavia.

² Om de anførte keltiske Navne henvises til: K. Zeuss, Die Deutschen u. die Nachbarstämme; E. Windisch, Keltische Sprachen, i Ersch u. Gruber, Allg. Encyclopädie 2. Section, Bd. 35 (1884), 143; C. W. Glück, Die bei C. J. Cæsar vorkommenden keltischen Namen; R. Thurneysen i Indogermanische Forschungen IV, 85.

Man kan læse hos flere Forfattere, ogsaa fra den nyeste Tid, at

serne er saa denne Folkestamme bleven kaldt Lidwiccas. Dette er den almindelig fastholdte Antagelse.

Vi skal nu betragte de Kilder fra England, hvori Navnet Lidwicas forekommer.

Den angelsachsiske Krønike fortæller følgende om Stillingen i det vestfrankiske Rige efter at Kong Karlman, Ludvig den Stammendes Søn, var død i December 884. Den nærmeste Arvetager syntes Kejser Karl den Tykke, Hersker i det østfrankiske Rige at maatte være, og han ilede da ogsaa fra Italien til Frankrig for at tilrive sig Magten: »885 (886). I dette Aar overtog Karl det vestlige Rige og hele Riget paa denne Side af Middelhavet og udover dette Hav, saaledes som hans Oldefader [Karl den Store] havde ejet det, undtagen Lidwiccas¹.« Krønikeskriveren Asser, der var Kong Alfreds Samtidige og har skrevet hans Levned, gengiver de sidste Ord saaledes: »med Undtagelse af det armoricanske Rige«². De samme Ord bliver gentagne af Historikeren Florentius af Worcester³. At Asser er en god og kyndig Forfatter, blev for faa Aar siden slaet fast gennem W. H. Stevensons fortrinlige Udgave af denne Kilde og hans Undersøgelser om den, saaledes at den tidligere Mistro til dens Ægthed eller Sandfærdighed nu er fjernet. Men hverken Florentius' eller Assers Udsagn om, at det Omraade, som ikke gik ind under Karl den Tykkes Magt, var Bredtagne, er hidtil bleven betvivlet.

Mon det alligevel forholder sig saa? Det er værdt at

Nennius udtaler, at Britterne i deres Sprog kaldte Bretonerne Letewicion d. e. de halvstumme (semitacentes), hvortil han knytter en Fortælling, der er lige saa urimelig som Etymologien er urigtig. Det Skrift, som man tidligere tillagde Nennius, antages nu at stamme fra en anden og senere Forfatter, og Udtalelsen (Petrie & Sharpe, Monumenta Britannica 61) findes ikke i denne Kilde, men er en til et enkelt Manuscript føjet Bemærkning.

¹ Two Saxon Chronicles parallel, ed. C. Plummer. — The Anglo-Saxon Chronicle, ed. B. Thorpe. 885: butan Lidwiccum.

² Asser's Life of King Alfred, ed. W. H. Stevenson, c. 70: voluntario omnium consensu acceptit, absque Armoricano regno.

³ Florentius Wigornienis, Chronicon, ed. B. Thorpe I, 101.

kaste et Blik paa Bretagnes Historie. Gennem alle Tidsrum af Middelalderen lige indtil Hertugdømmet paa Karl VIII's og Ludvig XII's Tid forenedes med Kronen og indtil Frants I fuldstændig indlemmede det, har det villet hævde en vis Selvstændighed. Den bretanske Befolkning nedstammede fra de Kelter, som, da Angler og Sachser erobrede Landet hinsides Kanalen, maatte søge Ly i Armorica. Under de merovingiske Konger blev de tributpligtige, Karl den Store havde underlagt sig Halvøen, hans Efterfølgere hævdede sig i Besiddelse af den ved hyppige Krige. Saaledes var Tilstanden ogsaa under Karl den Stores Oldebarn Karl den Tykke; der vides intet om, at Bretagne skulde have haft en anden Skæbne end alle de mange andre Rigsdele, hvad enten de hed Grevskaber, Markgrevskaber, Hertugdømmer eller Kongeriger, og hvoraf flere var i Besiddelse af stor Uafhængighed. Paa den Tid var desuden Tilstandene i Bretagne lidet gunstige for at vinde fuldkommen Selvstændighed. Grev Alan af Bro-Weroc laa i stadig Strid med Grev Judichael af Rennes, indbyrdes Skinsyge lod dem helt forsømme Kampen mod Normannerne, som paa den Tid uophørlig angreb Landet. Først i Aaret 888 — Karl den Tykke var allerede død i Januar — lykkes det at samle Befolkningen til et fælles Angreb paa Normannerne; det kostede Grev Judichael Livet, men Vikingerne blev i dette og de to følgende Aar helt forjagne fra Bretagne¹. Allerede i Efteraaret 888 ser vi Alan, der snart berømmes som »den Store«, kalde sig »Herre over hele det bretonske Land«, og han antager Titel af Konge, samtidig med at han dog ogsaa betegner sig som Hersker, Høvding eller Hertug. Flere af hans Forgængere havde fra Tid til anden kaldt sig Konger, dette var ganske uden Betydning for Opfattelsen af deres Stilling til Frankerriget, den forblev uforandret før og efter Alan den Stores Tid².

¹ Steenstrup, Normannerne II, 273 f. W. Vogel, Die Normannen u. das Fränkische Reich 356 ff., 359.

² A. de la Borderie, Histoire de Bretagne II, 328 ff., 331 ff., 339 ff.

Min Benægtelse af, at den angelsachsiske Krønikes Udsagn kan sigte til Bretagne, bestyrkes fuldkomment ved hvad den samme Krønike fortæller om Stillingen, da Karl den Tykke døde: »888 (887). Karl, Frankernes Konge døde, og 6 Uger før hans Død berøvede hans Brodersøn Arnulf ham Riget. Da blev Riget delt i fem Dele, og fem Konger indviedes dertil, og de sagde, at de vilde holde Landet af hans Haand . . . Arnulf tog Bolig i Landet Øst for Rhinen, Rudolf fik det midterste Kongerige, Odo den vestlige Del, og Berengar og Wido Longobardernes Land og Landene paa denne Side af Bjergene«. Stadig er der jo Tale om Karl den Stores og Frankernes gamle Rige; der høres intet om, at Bretagne ikke skulde indgaa i nogen Del af disse omfattende Riger, og allermindst om at det skulde staa under en selvstændig sjette Konge.

Men naar den engelske Krønikes *butan Lidwicum* ikke kan angaa Bretagne eller Bretonerne, hvad sigter Udtalelsen da til? Ja, de Forhold, hvorunder Karl den Tykke »samlede« det frankiske Rige til Helhed kan i Sandhed siges mærkelige. Vikingerne havde i et Par Menneskealdre plyndret saa at sige paa alle Rigets Kyster, de havde paa mangt et Sted opkastet sig midlertidigt til Herre og taget blivende Bolig ved Floderne, tilsidst havde de dannet »den store Hær«, og den havde, fra 885, indesluttet Paris gennem flere Aar, naar da ikke i enkelte Mellemrum Angriberne var blevne købt bort, dog kun for imidlertid at hjemsøge Burgund eller andre Egne af Frankrigs Midte eller dets Nordkyst. I Efteraaret 889 kom Vikingerne for fjerde og foreløbig sidste Gang foran Paris og blev købt bort, om-sider forlod de Seinelandet. Saaledes har altsaa Stillingen været under Kejser Karl den Tykkes Regering.

»Samlingen« af Karl den Stores Rige under en fælles Hersker har derfor en mærkelig Farve, og det vilde være rimeligt, om en Krønikeskriver tilføjede: med Undtagelse af hvad Normannerne havde inde. Hertil kunde Krønikens Ord passende antages at sigte.

Men vi vender os til den anden Meddelelse i Krøniken, hvor den samme Folkebetegnelse skal findes.

»915. I dette Aar kom en stor Skibs-Hær herover Syd fra fra Lidwicas, og med den to Jarler Ottar og Hroald, og de drog vestpaa indtil de naaede Munden af Severn, og de plyndrede hos Waliserne¹ overalt ved Havet, hvor det behagede dem, de fangede Biskop Cameleac i Irkenfield [Vest for Severn] og førte ham til deres Skibe, da løste Kong Edward ham tilbage for 40 Pund.« Derpaa vilde de i samlet Skare drage mod Irkenfield, men Mændene fra Hereford, Gloucester og de nærmeste Borge kæmpede mod dem og slog dem paa Flugt.

Vi behøver ikke at følge disse Vikingers Skæbne videre; men vi spørger: hvorfra kom de? Fra Bretagne, har man altid sagt, og jeg selv har i min tidligere Skildring af Togtet sagt det samme, dog med den Tilføjelse »direkte og sidst er de dog komne fra Waterford« i Irland², hvor nemlig Jarl Ottar i det foregaaende Aar havde slaaet sig ned og herfra plyndret i Munster. Det er jo desuden mærkeligt, at medens vi véd, at der til forskellige Tider fandtes ved Bretagnes sydlige Kyster eller rettere ved Loire-Munden Syd derfor varige Vikingestader og faste Bosættelser, kan der netop fra de nævnte Aar ikke paavises nogen saadan Lejrplads. Endvidere er det et besynderligt Udtryk i Krøniken, at da de kom til England drog de vestpaa, da Bretagne ligger lige Syd for Cornwall. Florentius af Worcester fortæller, at de kom fra den Provins, der hed Lydwicum. Dette er i Grunden en forbausende Udtalelse og viser, at Florentius maa være fuldstændig paa Vildspor, thi Lidwicum har jo aldrig været Betegnelse for en Landsdel, det er derimod bleven opfattet som Dativ Pluralis af Navnet paa et Folk Lidwicas. Desuden viser denne Historikers Skildring af Togtet, at hans Tanke slet ikke gik i Retning

¹ Her staar Nord-Waliser, saaledes som Beboerne af det nuværende Wales hed i Modsætning til Kelterne i Vest-Wales (Cornwall).

² Normannerne III, 57 f.

af Bretagne. Han følger nemlig til, at det var den samme Hær som den, der for 19 Aar siden forlod England og gik til Gallien, den sejlede forbi Wessex og Cornwall, indtil den naaede Severn¹; men i saa Fald maa den jo afgjort være kommet fra Landskaber i Frankrig, der laa langt mere mod Øst. Mon derfor ikke ogsaa her Lidwicas maa forstaaes om Vikingehæren og dens Lejre?

Der er Grund til at prøve paa, om ikke simpelthen det angelsachsiske Sprog kan give en anden Tydning af Ordet. Dette er skrevet paa noget forskellig Maade i Haandskrifterne, og det kan ikke paastaas, at noget bestemt Haandskrift er det ypperste og maa foretrækkes. Jeg tager først den Form for mig, som findes i to Haandskrifter, i det ene af disse to Gange, det med et enkelt c skrevne Lidwicum. Denne Dativ Pluralis maa oversættes ved: Skibs-Hærens Bopladser eller Lejrsteder.

Lid² er i den angelsachsiske Krønike det staaende Udtryk for de Danskes Krigerskare, de enkelte Krigere hedde Lidmænd³ eller Litsmænd, Vikingen hedder Søliden (*sælida*), og vi finder Sommerlid som Betegnelse for de ved Sommertid uddragende Vikinger. Sumarlid bliver endog til et ret ofte, især paa Øerne Nord for Skotland, truffet Personnavn. Vi kender i Danmark Lid fra Runernes Sprog og fra Knud den Stores Thingmannelid.

¹ Florentius Wigorniensis, Chronicon ed. Thorpe, I, 123: pagani piratæ, qui ferme ante XIX annos derelicta Britannia Gallicas adierant partes, de provincia quæ Lydwicum dicitur, ducibus Ohtero et Hroaldo, Angliam redeunt, et circumnavigata West-Saxonia et Cornubia, tandem Sabrinae fluminis ostium ingrediuntur.

² Steenstrup, Normannerne I 274, III 211, 232 ff., 236, 413, IV 164. Bosworth & Toller, Anglo-saxon dictionary, lid, lidmann.

³ Vi finder dette Ord maaske ogsaa i Spanien, hvor Vikingerne kaldes Leodemani (Esp. sagr. XIX, 390), Leodemoni (XXII, app. Nr. 1). Dette er dog tvivlsomt, da man i andre Kilder finder Former som Lodormani, Lothomani, Lordomani, Lormanis (XIII 452, XIV 404, XL 403), hvor i Normanni N er blevet ombyttet med L, som det ogsaa hænder i Italien: 1043 illi maledicti lormannis. F. Chalandon, Histoire de la domination Normande en Italie I, 108.

Wíc har hos Angelsachserne Betydning af en Bolig, en Stad, saaledes som det jo ogsaa er indgaaet i talrige Bynavne (Greenwich, Woolwich); men desuden benytttes det, og især i Pluralis wícas, om Lejren; som Eksempel kan nævnes, at Krøniken ved 878 fortæller, at Kong Alfred drog ud fra sin Lejr ved Iglea: *fór of þam wicum to Iglea*. Saaledes er det i begge de tolkede Kildesteder berettiget at forstaa Lidwicum som Vikingeskarernes Lejrpladser¹.

Her vil det endvidere være lærerigt at gøre et Tankeeksperiment. Lid er jo den ordnede Skare af Søkrigere; den udformer sig til at blive »Hæren«, »den store Hær«, der udfører de betydeligste Bedrifter i denne Tidsalder, men Lid og Hær er dog nær beslægtede Begreber. Hvis vi nu i Stedet for *lid* sætter *here*, vilde vi faa *herewicum*, og der staar i den angelsachsiske Oversættelse af et Sted i Makkabæernes Bog, at man sagde, at en Mand var kommet fra Alexanders Lejr: *him mon sægde ðæt ðær mon cymen wæs of Alexandres herewicum*, altsaa ganske som Krønikens *lidwicum*. Mon ikke Vikingerne ofte skulde have benyttet det angelsachsiske *wic* for at betegne deres Lejr og Tilhold? I Worcestershire, der vitterligt var stærkt besat af Danske og hvor der findes adskillige Byer paa *-wic*, bliver i det 13. Aarh. nævnt et Wekyngwych². Men vi kan ogsaa tænke os, at det danske Ord Vik, en Vig, kan have spillet ind. Kallundborg Fjord hed jo ifølge Saxo i fordums Tid Hærvig³, og hvor mange Hærvige har ikke de danske Vi-

¹ Til Sammenligning med Udtrykket: *comon of Lidwicum* (915) fortjener det at erindres, hvordan of netop jævnlig benytttes om: med Herkomst fra, stammende fra. Beda: *vir de genere Scottorum*. Alfred: *som wer of Scotta theóde*. Anglo-saxon Chronicle 449: *of Jotum comon Cantwara . . . of Ald-Seaxum comon East-Seaxa and Suth-Sexa*.

² *Registrum sive liber irrotularius et consuetudinarius Prioratus beatæ Mariæ Wigorniensis*, ed. W. Hale Hale 150: *De molendino fulloneo. Wekyngwych. De vicaria de Wyk. 47, 49: Robertus Wyking, Edith Wiking.*

³ Saxo, ed. Müller, 347: *in portum, qui Danice Hærvig, Latine Exercituum sinus dicitur, 349: Hærvig.*

kinger skabt i Vestens Lande¹ og vel ogsaa givet Navn derefter!

Men til samme Forstaaelse vil vi komme ved at benytte den Form, som findes i to Haandskrifter af den angelsaksiske Krønike: *Lidwicingum*. Altsaa er her det danske Ord Lid bleven sammensat med det danske, ikke angelsaksiske Ord Viking², der jo menes oprindeligt opstaaet som en Betegnelse for den fra Vige kommende Søkriger. Her er da intet som helst, der peger i Retning af Bretagne.

Tilbage staar saa Formen Lidwiccum, som findes i tre Haandskrifter — i det ene af disse tillige Lidwiccium, i det andet tillige Lidwicingum — og det kan dog vel være tilladt at opfatte denne Form som en indløbet mindre rigtig Skrivemaade, maaske foranlediget ved en urigtig opløst Forkortning³; tilmed kan man i Kilder finde Viking⁴ stavet med dobbelt c.

Endvidere kunde man vel undre sig over den Form, som det kymriske Letavia skulde have faaet ved at blive

¹ Iøvrigt er hervikingr et især i yngre islandske Kilder benyttet dadelende Udtryk for den plyndrende og hærgende Viking, se Fritznér, Ordbog over det gamle norske Sprog.

² Jeg har i Normannerne IV, 162 f. paavist, at Viking ikke forekommer i England førend et godt Stykke ind i Dansketiden. Ordet er aldeles ikke fællesgermansk, men udelukkende nordisk, og det er indkommet i England ved nordisk Paavirkning. Hidtil har ikke et eneste Kilsted kunnet fremdrages, der viste, at det var kendt paa en tidligere Tid. Man maa derfor undres over, at stadig dets engelske Herkomst hævdes. Se saaledes R. W. Chambers, Widsith 205, hvor de anførte Henvisninger ganske mangler Beviskraft.

³ Her skal redegøres for, hvordan Stavemaaden er i de enkelte Haandskrifter af Krøniken. A.: 885 Lidwiccium, 915 og 918 Lidwicum. — B. 885, 915 Lidwiccum. — C. 885 Lidwicingum. 915 Lidwiccum. — D. 885 Lidwicingum. 910 Lidwicum. 915 Lidwicingum. — E. 915 Lidwicum. — Af andre Kilder kan nævnes: Æthelwerd: *excepto provinciæ Liduicon* (Monum. Britann. 516), Florentius: *Lydwiccum*. Henrik af Huntingdon, *Historia*. 155 (ed. Th. Arnold): *ex Lidwicum*. Geoffrey Gaimar v. 3491 (Monum. Brit.): *de Lidwiche ert cest ost venu*.

⁴ Henrik af Huntingdon, *Mon. Brit.* 740: *Wicingi . . . puppibus Wicingorum . . . exercitus Wicingorum*.

omsat paa Angelsachsisk. Navnets første Led skulde uden mindste Anfægtelse overalt være bleven gengivet ved Lid¹; dets anden Stavelse, som de keltiske Kilder ikke forbigaar og som ogsaa findes i det nuværende Navn for Bretagne Llydaw², er svundet aldeles bort i alle de engelske Gengivelser.

Ret mærkeligt er det vel ogsaa, at man baade 885 og 915 skal høre Tale om et Folk og ikke om et Land eller en Provins, hvad der var langt naturligere; dette bliver derimod forstaaeligt, naar Talen er om Normannerhæren, som ikke dengang havde faaet noget bestemt Landskab overdraget. Noget helt andet er, at Navnet tidligt er bleven tolket som Bretoner og Bretagne paa Grund af Lydligheden med det kymriske Navn, saaledes som der altsaa foreligger Vidnesbyrd om.

Til Slutning skal erindres om, hvor godt man kan forklare sig, at Tanken om Bretagne er kommen ind i engelsk Opfattelse. Som vi har set, er Asser det oprindelige Ophav til denne Tolkning, men Asser var Kymrer af Fødsel; han var en lærd Munk i St. Davids Kloster i Wales, inden han kom til Kong Alfreds Hof for at hjælpe ham med hans Studier. Ved sit Kendskab til det kymriske Navn for Armorica maatte det ligge ham nær at forstaa Lidwicum om Bretoner, og det er vel ham, som har ledet alle følgende paa Vildspor.

Fra den angelsachsiske Krønikes to Angivelser vender jeg mig til det tredie Kildedet, hvor Navnet findes — Widsith.

Dette Digt har givet Anledning til et Utal af Tolkninger og er bleven opfattet paa den mest forskellige Maade.

¹ Plummer, *Two Chronicles*, bemærker i en Anmærkning til 885: note the vv ll. Dette forstaar jeg ikke, da Lidwicum altid skrives med ét l, og da wicing altid i Angelsachsisk skrives med w.

² Llydaw nævnes nogle Gange i *The text of the Mabinogion from the Red Book of Hergest* (14. Aarh.), ed. J. Rhys, J. G. Evans. — En angelsachsisk Gengivelse af Llydaw er næppe bevaret i nogen Kilde.

Det er vist, at det bestaar af et skrøbeligt Materiale, her skal jeg holde mig til den gunstigste Opfattelse af Digtet, der vel ogsaa er den oftest godkendte, nemlig at Widsith virkelig stammer fra det 7. Aarh., men har en Kærne, som er endnu ældre, ligesom det i Tidernes Løb har faaet mange Udvidelser og Tilføjelser, indtil det blev nedskrevet i det 10. Aarh.'s Slutning i det eneste Haandskrift, hvori det findes¹.

Widsith, den vidtomvandrende Skjald, fortæller i en Del af sit Digt om de syvty Folkeslag, hos hvem han færdedes, han opregner deres Navne, kun sjælden fortæller han noget særligt om det enkelte Folk. Saaledes nævner han blandt de Folk, »med hvem han har været«: *mid Lidwicingum ic wæs*. Han har paa et andet Sted i Digtet sagt: *ic wæs mid wicingum*, og paa et tredie Sted omtalt *wicinga cynn*, Vikinge-Ætten. Der kan vel ikke være Tvivl om at der paa alle disse Steder sigtes til de nordiske Søkrigere; Viking har jo sprogligt intet med Endelsen i Letewic at gøre, og her staar atter Lidwicingum og ikke Lidwicum. Disse Udtryk er klart nok kommet ind i Digtet i sene Tider. Man vil ikke kunne drage nogen Slutning af den Plads i Rækken af Folkeslag, hvori Lidvikinger nævnes, da Ordningen i Widsith er helt springende og i høj Grad bestemt af Stavrimet; i øvrigt er Skrid-Finnerne (Finnerne, der skrider paa Ski) de nærmest foregaaende².

Til Belysning af, fra hvilke Forhold Vikingskarerne kunde faa Navne, og tillige til Oplysning om de forskellige Former, saadanne modtog, kan det endelig være lærerigt at betragte enkelte Kildesteder.

¹ Jfr. H. M. Chadwick i Cambridge History of English Literature I, 35.

² I sin Sammenhæng lyder disse Verslinier saaledes: *mid Scottum ic wæs and mid Peohtum and mid Scride-Finum, mid Lidwicingum ic wæs and mid Leonum and mid Longbeardum*. Om Forstaaelsen af Leonum er der fremsat vilde Gisninger, oftest gaar de i Retningen af nordiske Folk.

Et af Simeon af Durhams Værker, der er skrevet i den første Fjerdedel af det 12. Aarh., omhandler den hellige Cuthbert¹. I denne Krønike bliver de Danske, som i Aaret 866 erobrede York og senere hærgede viden om, kaldt Scaldingi. Dette har jeg², som andre Forfattere, forstaaet som Vikingskarerne fra Schelde, men man har bestridt dette³ og hævdet, at det snarest maa forstaaes som Skjoldunger; denne Kongeslægt bliver i Beowulf-Digtet betegnet som Scyldingas. Jeg tror dog, at min Fortolkning er rigtig og kan støtte den med følgende Grunde.

Det staar for det første fast, at hvad der stammede fra Schelde, hvis latinske Navn er Scald, Scaldus⁴, kunde betegnes som Scaldingus, saaledes bruges dette Ord om Mønstykker fra disse Egne⁵. Jeg gør endvidere opmærksom paa de fra Lindisfarne i Northumberland stammende Aarbøger, der har en Angivelse, som i Udgaven af Monumenta Germaniæ er sat ved 906, og som gaar ud paa, at Scaldi under Anførsel af Rollo besatte Normannia, altsaa Normandie. At det ikke er en samtidig Optegnelse, fremgaar bl. a. af Navnet Normandie, som ikke er kendt fra en tidligere Tid end o. 1000. Men tillige ser man i en Note ved denne Udgave af Kilden, at der ved Optegnelsen i Haandskriftet staar Aarstallet 806 (DCCCVI), hvad Udgiveren vilkaarlig har rettet til 906. Der kan imidlertid næppe være Tvivl om, at hvad Aarbøgerne fra Lindisfarne ved deres Angivelse af Aaret har glemt er »septuagesimo«;

¹ Symeonis Dunelmensis Opera omnia I, ed. Th. Arnold, Historia de Sancto Cuthberto c. 7, 11, 12: occiso Ælle . . . Scaldingi omnes prope Anglos occiderunt.

² Normannerne II, 178, 283.

³ Saaledes Stevenson, Assers life of Alfred 218.

⁴ Ethelwerd: in Scald parochias (Pertz, Scriptorum XIII, 123), Simeon of Durham: flumen Scald (Monum. Brit. 683). Jfr. Anglo-Saxon Chron. 883: Scald.

⁵ Mercatores alienigenæ introduxerant in Angliam monetas plurimas . . . pollardorum, crocardorum, scaldingorum, brabantium . . . et aliorum diversorum nominum. Pertz, Scriptorum XXVIII, 643.

man vil faa Øje derfor ved at sammenstille Optegnelsen med følgende Sted i Dudos normanniske Værk, og man vil se, hvad der direkte eller indirekte har været Aarbo- gens Kilde:

[806] Scaldi Rollo duce pos- sident Normanniam (Annales Lindisfarnenses, Pertz, Monu- menta XIX. 506).

[876] Anno igitur octingen- tesimo septuagesimo sexto ab Incarnatione Domini nobilis Rollo . . . fluminis Scaldi alveum deserens, atque permensø ponto, qua Sequana . . . maris pelago se immittit . . . aggrediens, na- vibus Gimegias [Jumièges ved Seine] venit (Dudo, ed. Lair 151).

Scaldi maa være brugt af Aarbøgernes Forfatter i sam- me Betydning som Scaldingi, og det er vitterligt nok, at Rollo kom fra Schelde; om hans Bedrifter her beretter Dudo og andre Kilder udførligt.

Navngivningen for Vikingehæren er i dette Tilfælde altsaa ikke udgaaet fra en Vig, men fra den Flod, hvor Vikingerne havde taget Stade og hvor de forblev i længere Tid; ogsaa her møder os, foruden en Folkebetegnelse ved Hjælp af Endelsen -ing, en kortere Form: Scaldi.

2. Erobringen af Luna i Italien.

Den følgende Undersøgelse omhandler ogsaa et geografisk Navn, men den vil tillige give en Prøve paa, hvor ganske urigtigt og uretfærdigt det Værk, der er Hovedkilden til vor Kundskab om Normandiets ældre Historie er bleven betragtet og bedømt i et for faa Aar siden udkommet større Værk. Her sigtes til den af den kundskabsrige og energiske Historiker, Professor HENRI PRENTOUT ved Universitetet i Caen udgivne store Bog *Étude critique sur Dudon de Saint-Quentin et son histoire des premiers ducs Normands* (1916). Nordiske Viden- skabsmænd vil hurtigt faa Øje for, at Forfatteren ikke er i Besiddelse af et saadant Kendskab til de nordiske Folks

Sprog, deres ældre Historie og deres Litteratur, som han formener, og at han ganske særlig er lidet inde i Kilderne til Danmarks Historie, i vort Folks Sprog og Litteratur. Man kan berømme den i saa mange andre Henseender af Normandiets Historie fortjente Forfatter for hans Flid og hans kritiske Stræben, men til Belysning af de Danskes Erobring af Normandie maa der efter min Overbevisning gaas frem ad helt andre Veje. Jeg skal imidlertid her kun beskæftige mig med et enkelt Punkt.

Der er faa af de vestlige Normanners Bedrifter, der i Berømmelse kan tage det op med Fortællingen om Høvdingen Hastings Erobring af Byen Luna i Italien. Den findes for første Gang hos Dudo, men den gaar igen hos næsten alle de ældre normanniske Forfattere foruden hos mange andre historiske Berettere fra Frankrig og England. Man har Følelsen af, at denne Fortælling blev betragtet som kostelig; her og der blev der føjet Enkeltheder til, som ikke synes at være Udsmykninger, men at bero paa Traditioner paa de forskellige Steder¹.

Hasting kommer med sin Flaade til Italien, i sin Ærgerrighed ønsker han endog at erobre Rom, han lander ved Luna, der ligger ved Speziabugten o. 60 Kilom. Nord for Pisa. Da det ikke lykkes Hasting at tage Staden ved Magt, beslutter han at benytte List. Han giver det Udseende af, at han vil forlade Hedenskabet og blive Kristen, han anstiller sig syg og døende, Krigerne holder Sørgefest over ham og faar Lov til at begrave deres døde Høvding i et

¹ Saaledes har Dudo ikke Fortællingen om hvordan en Klerk i Luna, der Dagen før Jul skal læse Fromesse, pludselig afbryder Lektien og siger som i et Syn: Der er i Aftes kommet hundrede Skibe til Porto Venere (denne var i Virkeligheden en Havneplads for Luna). Stadens Biskop skaffede sig straks Vished om, at Sagen forholdt sig rigtig og fik i Tide Byen sat i Forsvarsstand. Denne Fortælling findes baade i Waces og i Benoits Rimkrøniker, og den er tilføjet i et Manuscript af Dudos Krønike. Dudo, de moribus et actis primorum Normanniæ ducum, ed. Jules Lair, 132.

Kloster i Byen, men ved Begravelsen har de Sværd under Kaaberne og stormer frem og erobrer Byen.

Professor Prentout hævder, at ikke alene er den hele Fortælling blottet for al Sandsynlighed, men Luna er ikke blevet erobret under Hastings Togt, Dudo har »uden videre« og i Lighed med hans sædvanlige Fremgangsmaade overført en Erobring, som efter Annalerne var udført af Araberne, til Normannerne Historie blot for at gøre denne yderligere interessant¹.

Erobringen fandt Sted ved Tiden 860, da Hasting og Lodbrogsønnerne var Anførere for et stort Togt, der gennem Gibraltarstrædet strakte sig op forbi Spaniens Kyster til Rhone-Mundingen, hvor Vikingerne overvintrede. Der findes herom saa mange overensstemmende Kilder fra Frankrig, Spanien og Italien og ganske særlig en udførligere Beretning i en irsk Krønike, saaledes at Togtet i sin Helhed staar uanfægteligt fast. Endvidere siger Bispen i Troyes, Spanien Prudentius, at Normannerne erobrede »Pisa og andre Byer«², og da Luna ligger ved Havet nær ved Pisa, maa vel al Sandsynlighed tale for, at Luna indgaar under disse »andre Byer«.

I Følge Dudo gør Hasting sine Medanførere Forslag om et Togt til Italien:

... omnium Alstignus ... inquit nequissimus: »... si vobis non displicet, Romam eamus, eamque sicut Franciam nostro dominatui subjugemus«. Hoc consilium complacuit omnibus, velisque erectis a prædatoribus, torquent proras Francicis a littoribus. Altis namque longe lateque fluctibus tactis, terrisque cis citraque littora sibi vindicatis, Romam, dominam gentium, volentes clam adipisci, Lunx urbem, quæ Luna dicitur, navigio sunt congressi.³

¹ H. Prentout, l. c. 53 ff.

² Prudentius 860: Dani qui in Rhodano fuerant, Italiam petunt, et Pisas civitatem aliasque capiunt, deprædantur atque devastant. Pertz, Scriptorum I, 454.

³ Dudo, De moribus et actis primorum Normanniæ ducum, ed. J. Lair 132 (Mémoires de la Société des Antiquaires de Normandie XXIII).

Der er her et Udtryk, hvorover man maa studse, nemlig »Byen Lunx, som kaldes Luna«. Enten har Byen vel havt det ene Navn eller det andet, og hvem har nogensinde hørt denne Stad kaldt Lunx, eller som i andre Haandskrifter af Dudo, Lunxc, Lux, Luc? Allerede i Oldtiden var Byen velkendt og hed Luna, i Middelalderen nævnes den ofte, og Navnets Form er stadig Luna, en enkelt Gang Lunæ. Og naar Tekstens dobbelte Navn for Luna synes at indeholde en Overflødighed, kan man paa den anden Side klage over, at Kilden frembyder et Savn, idet den slet ikke nævner, i hvilket Land Byen ligger, end ikke Italia nævnes i den hele Beretning.

Nu laa imidlertid Luna i Tuscia (Toskana); i en Indskrift fra Oldtiden læses, at en Mand ligger begravet i *Lunæ Pisæ in Tuscia*, i den paa pisansk Grund byggede Koloni Luna. Karl den Stores Samtidige Historikeren Paul Warnfrid skriver: *ab urbe Tusciæ Lunensi*¹. Hvis vi nu retter Dudos Tekst til: *Tusciæ urbem, quæ Luna dicitur* opnaar vi netop de to ønskede Fordele, at slippe for det urimelige dobbelte Navn og at faa Efterretning om, i hvilket Land Begivenheden foregaar². Som Parallel kan hidsættes Ordene i Prudentius' Annaler ved 849: *Lunam, Italiæ civitatem, adprædantes*³.

Det er dog vel en temmelig haard Beskyldning mod Dudo, at han skulde vilkaarligt have flyttet den Plyndring

¹ Jfr. Julius Jung, Die Stadt Luna und ihr Gebiet, i Mittheilungen des Instituts f. oesterreichische Geschichtsforschung XXII (1901), 193 ff.

² Af Gallia christiana XI. 7 (instrum.) synes fremgaa, at der i ældre Tid er forsøgt en Textrettelse (for Lunx urbem: juxta urbem).

³ Man kunde spørge, om ikke et andet Ord i Teksten burde rettes — et andet l ombyttes med t. Jeg har i alt Fald studset ved »clam«. Efter den hele Beretning synes intet at foregaa hemmeligt, Angrebet finder formentlig Sted aabenlyst. Derfor kunde man tænke sig Sætningen ændret saaledes: Romam, dominam gentium, volentes etiam adipisci. Imidlertid er det jo muligt, at Dudo har havt i Tanken den foran (S. 13 Anm. 1) omtalte Fortælling om, at Normannerne Aftenen forinden var landede ved Porto Venere, uden at det var bemærket.

af Luna, som Sarazenerne øvede i Aaret 849, over til Normannernes Togt 860¹. Men desuden har man herved overset, at vi har det allersikreste Vidnesbyrd om, at det var nordiske Vikinger, som udførte dette Togt, hvorom vi har detaillerede Efterretninger.

Et Overfald paa Fiesole ved Firenze af Normanner (*devastatio Normannorum*) er nemlig omtalt i den irskfødte Biskop Donat af Fiesoles Levnedbeskrivelse². I denne Kilde gives desuden Oplysning om et af Kejser Ludvig II udstedt Brev, der er skrevet enten i Juni—Juli 866 eller i Aarene 872—75, og i dette bliver det omtalt, hvordan Kirken i Fiesole havde mistet Breve ved Vikingernes Overfald: *chartularum amissionem quæ ob devastationem crudelissimæ gentis Normannorum acciderat*. Dette kan jo kun sigte til Togtet 859—62. Men af denne Efterretning lærer vi ogsaa at kende, hvor vidtstrakt dette Angreb af Normannerne har været. De har sandsynligvis først erobret Luna ved Havkysten, derpaa er de gaaede lidt mere mod Syd til Arnoflodens Munding, de er sejlet op ad den til Pisa og er gaaet videre mod Firenze og dens Naboby Fiesole. Saaledes har deres Plyndringer strakt sig langt ind paa Halvøens Midte, og det er ikke underligt, at Dudo kan lade dette Hærtogt gaa ud over »hele Provinsen« og skaffe Vikingerne et umaadeligt Bytte af Rigdomme og Fanger.

Hasting skal have øvet det grumme Blodbad mod Landets Indbyggere af Harme over, at den By, som han ved sin List havde vundet, var Luna og ikke, som han havde formodet, Verdens Hovedstad Rom. Man kan antage, at Fortællingen om en saadan Forveksling har været i Omløb; det er ogsaa værdt at lægge Mærke til, at der i hvert

¹ Tiden for Indfaldet i Italien har vistnok været i Vinteren 860—861. Steenstrup II, 298 ff. W. Vogel, Die Normannen und das Fränkische Reich 171 ff.

² Dette er paavist i en skarpsindig Afhandling af Ad. Hofmeister, Ein angeblicher Normannenzug ins Mittelmer um 825, i Festskriftet for Karl Zeumer, Historische Aufsätze.

Fald var en bestemt Tilknytning mellem Rom og Luna. Denne By var nemlig i disse Aarhundreder og længe efter det almindelige Gennemgangsled under Rejser fra Rom til Landene ved Po, ligesom fra disse ned til Pavestaden. Og Luna var endnu paa denne Tid en anseelig Stad, men efter Normannernes Plyndring begyndte den at synke i Betydning, Nedgangen fortsattes, og nogle Aarhundreder efter var den en forladt By; i vore Dage ses Ruiner af den i Nærheden af den lille Stationsby Luni¹.

Hvor vidt Listen med den forstillede Begravelse har havt nogen Betydning ved Erobringen af Luna, kan ikke afgøres, men under det fleraarige Middelhavstogt kan jo meget være hændt. Den normanniske Tradition holdt fast ved denne Fortælling, som i øvrigt maa staa ved sit eget Værd. Jeg har paaavist, at Fortællingerne om disse Krigspuds har en Tilbøjelighed til at knytte sig til Byer med Navne, der ligner hinanden (i dette Tilfælde Luna og Lundonia). Naar dette Forhold paaberaabes netop som Bevis paa deres Forkastelighed paa ethvert Sted, synes det mig ret mærkeligt, da et saadant Forhold vel snarere maatte tale for, at i alt Fald en af Angivelserne var holdbar. Og andensteds har jeg redegjort for, hvor meget det ældste Udsagn — saaledes som det findes hos Dudo — i hvert Fald maatte have et Fortrin ved at være nedskrevet lang Tid forinden andre Beretninger om en lignende Hændelse optegnedes og dér jævnlig var indsat i farverige Omgivelser².

¹ Jfr. J. Jung, l. c. 210, 231, 236.

² Normannerne I, 22 ff., II, 298 ff.

Hans Gram.

Et historiografisk Forsøg.

AF

ELLEN JØRGENSEN.

DA Hans Gram i 1730 udnævntes til Arkivsekretær, kgl. Bibliotekar og kgl. Historiograf og dermed tog Ledelsen i det historiske Arbejde, var han 45 Aar gammel. Hvad ved vi om den Tid, der laa forud, om hans første Interesse, hans Læremestre, hans Studier gennem Ungdomsaarene og de tidlige Manddomsaar? Af Grams egne Ytringer er kun faa Oplysninger at hente, da han ikke har talt synderligt om sig selv; og for dem, der berettede om hans Levned, har han først og fremmest staaet som »summus polyhistor et philologus«, saaledes at det efter deres Fremstilling synes som det historiske Studium sent og ret tilfældigt er kommet ind i hans Liv. Men det siger sig selv, at den der gør saa stor en Indsats, ikke ved et Tilfælde føres til sin Bestemmelse, og at der maa ligge en lang Udvikling forud for de produktive Aar i det sidste Livsafsnit; vi vil derfor prøve paa at finde Svar paa Spørgsmaalene om Grams Forudsætninger, selv om den Viden, der vil kunne fremlægges, falder stykkevis og hentes fra mange Kanter, og selv om Linierne drages lidt haardt op, idet vi for en Stund ser bort fra Polyhistoren Hans Gram og alene har Historikeren i Tanker.

Medens Langebek i Fortalen til Oversættelsen af Kristnisaga beretter, hvorledes Minderne fra Fortiden i hans Hjemstavn Thy tidlig har vakt hans historiske Sans, har Gram, Præstesønnen fra Vendsyssel, intet Steds nævnt saadanne Tilskyndelser fra Barndomshjemmet. Dog maa Inter-

essen for Fædrelandets Historie være vaagnet hos ham i unge Aar. Tretten Aar gammel er han Ejer af et Hamsfortsk Manuscript Series episcoporum Ottoniensium, som Raadmand Michel Pedersen i Skagen skænkede ham, og da han kommer til København deltager han ivrigt i Møderne i Søren Lintrups lille Selskab Societas indagantium, som var stiftet til Lærdoms Fremme og særlig havde Fædrelandshistorien for Øje. Her fremlægger han Manuscripter, Cataloger over Haandskriftsamlinger, gamle Breve etc. og giver sine Bemærkninger dertil. Allerede da er Meursius inden for hans Synskreds. I Selskabets Mødeprotokol fra 1707 hedder det: »Blef af Gram refereret, at Meursius lod vertere Snorre Sturlæson paa Latin, da han skulde skrive Historiam Danicam. I samme Version har Stephanus skrevet, at Meursius saaledes har den verteret, fordi han kunde ikke forstaae Dansk«¹. Paa Elers' Collegium forsvarer han i 1706 og 1707 en Række Theses, hvoriblandt nogle hentede fra Historiens Omraade; atter her finder vi et Æmne, som han senere skulde tage op: den falske Tradition om Berthold Schwartz som Krudtets Opfinder².

Gennem sine Patroner førtes Gram ind i den historiske Tradition. Gennem Frederik Rostgaard fik han Adgang til Geheimearkivet; i Rostgaards Bibliotek fandt han en god Del af den ældre Historiografi, Vedelske Manuscripter, Partier af den Wormske Slægts Samlinger³, og Rostgaard lægger

¹ Langebeks Oversættelse af Kristnisaga i Gl. kgl. S. 3639 8vo. — Det Hamsfortske Haandskrift, hvis Proveniens er noteret af Arne Magnusson, findes i Samlingspakken Kall 668 8vo. — Om Formaålet for Societas indagantium skriver Langebek: Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvext (1748) 3. — Protokol for Societas indagantium Thott 1852 4to (p. 20). Flere Oplysninger havde været at hente af Acta societatis indagantium Hafniensis, der nu er tabte; det var et omfangsrigt Ms. eftersom vi finder p. 462 citeret i S R D. V 311.

² Gl. kgl. S. 3002 4to.

³ Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen VI (1919) 74. — »Gik flittig paa Rostgaards, Worms og Lintrups Bibliotheker«, hedder det i nogle Optegnelser fra Langebeks Haand. (Werlauffs Mss. XXXIV.)

Udgivelsen af Ole Worms Correspondence i hans Hænder, denne rige Kilde til Kundskab om en Landnamstid i nordisk historisk Forskning. Paa samme Vis er Forbindelsen med Christian Reitzer af Betydning for Gram. Reitzer havde et meget stort historisk Bibliotek og planlagde forskellige Værker deriblandt en Bearbejdelse af Niels Krags Kristian 3.; i Reitzers Hjem fandt Gram den gamle Historiker Otto Sperling, som i sig rummede meget af det, der særtegnede 17. Aarh., men ogsaa rakte Haanden frem til den ny Tid¹. Det er endelig ogsaa Reitzer — maa man tro — der giver »sin Opføding« Hans Gram det Hverv at føre Tilsyn med Trykningen af Torfæi Historia Norvegica, som han beko-stede². — Thormod Torfæus har Gram truffet under et af hans Besøg i København; der vides dog intet nøjere om Forbindelsen mellem den gamle Kæmpe paa Stangeland og den unge Magister³; men Arne Magnusson, den kloge strengt prøvende Criticus, Antikvaren Thomas Bartholins Arvetager, der skal have givet meget af sig selv og sin Viden i Samtale, lærte Gram ret tidligt at kende og knyttedes gennem Aarene til ham i Venskab. Der er en Linje at drage fra Thomas Bartholin til Arne Magnusson og videre til Hans Gram. — Stifteren af Societas indagantium Søren Lintrup med den udprægede Lyst til at sætte Ting i Gang, med de litterærhistoriske og kirkehistoriske Interesser maa vel ogsaa nævnes blandt dem, der gav Hans Gram Impulser. Det

¹ Senere har Gram Plan om en Udgave af Sperlings Breve og en Levnedbeskrivelse af ham; se Udkast i Gl. kgl. S. 1113 fol., jfr. Gl. kgl. S. 741 fol.

² Reitzers Brev til Arne Magnusson 1710 11/6. Kr. Kålund: Arne Magnussons private Brevvexling 383.

³ I en Tale, som Gram holdt paa Universitetet i Dec. 1732, da nogle unge Islændere optoges som akademiske Borgere, siger han: »Duos proxime elapso seculo Islandia produxit viros, quorum utriusque notitiam habui, quorum, ut posterioris præcipue, usu amicitiaque gloriari possum, et quibus haud scio, an in historica eruditionis parte, vel Boreas vel vicina Boreæ Germania pares unquam tulerit, quorum alteri Thormodo Torfæo — — — « (Gl. kgl. S. 3021 4to p. 10).

synes som det var ham, der bragte Gram i Forbindelse med Biskop Jens Bircherod i Aalborg. Da Gram rejste hjem paa Besøg i 1708, medførte han Brev fra Lintrup til Bircherod; den gamle og den unge havde lange Samtaler, Biskoppen fremviste sine Samlinger, og en Brevvexling blev aftalt, som dog standsede brat ved Bircherods Død i Slutningen af Aaret. Disse Samtaler har efter Grams egne Ord været ham en Tilskyndelse; under dem faldt den Gnist, der tændte; men Ved var baaret sammen fra mange Sider¹.

Fra Ungdommen var Gram da knyttet til det ældre Slægtled, den lille Kreds af Forskere og lærde Samlere. I deres Biblioteker saavel som i det gamle Universitetsbibliotek samlede han sjældne Kundskaber om Kilderne til Fædrelandshistorien og til de Forsøg, der gennem Tiderne var gjort paa at fremstille den. Om store Planer paa første Stadium taler nogle Optegnelser fra 1718, der findes paa et løst Ark i Pakken Ny kgl. S. 851^d 4to og her maa gengives Ord til Ord:

1. Andr. Welleji de scribenda historia Danica consilium, Latino idiomate expressum.
2. Olai Wormii sciagraphia edendorum aliquot rerum Danicarum scriptorum.
3. Christ. Longomontani idea dispositionis historiarum Danicarum, Latine.
4. Joachimi Konninck Gustroviensis, coenobii Ottoniensis scribæ, historia s. Canuti martyris Latina, ab historia Ælnothi plurimis in locis diversa.
5. Incerti autoris chronicon continuatum, cujus partem edidit celeberrimus Arnas Magnæus, Latine.
6. Chronicon rerum septentrionalium, Daniæ inprimis, Latinum ab æræ Christianæ initio ad annum 1288.
7. Aliud chronicon rerum Danicarum ab A. C. 800 ad 1483. Dialecto Saxonie inferioris conscriptum.

¹ Dänische Bibliothek VII 512. — Jens Bircherods Dagbøger under Aar 1708 ^{29/7} ^{13/10} ^{5/11} (Ny kgl. S. 1986^c 4to). — Jens Bircherods Brev til Gram 1708 ^{21/11} (Gl. kgl. S. 1101 fol.). — Grams Brev til Jens Rosenvinge 1734 ^{5/1}. Trykt i Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram (1907) 34.

8. Anonymi poema vernaculum de rebus gestis Canuti VI et Woldemari fratris ab anno 1199 ad 1228.
  9. Historia belli inter Danos et Svecos anno 1563 cæpti, Latine.
  10. Collectanea de rebus Woldemari III ad mortem Christiani III.
  11. Broder Nigels von Sore Danische Rymkronicke, una cum Stephani Walleason e Sora leonibus Danicis.
  12. Varia diplomata et acta historiam Christierni II concernentia.
- Hæc sunt quæ hactenus ad manus meas pervenerunt, sed cum ea sitim meam extinguere non valeant, nec ad justum volumen conficiendum hactenus sufficiant, Danorum mihi Te potissimum adiutore gazæ adeundæ sunt etc.

Moverunt me jam pridem Freheri, Reuberi, Pistorii, Meibomii, Leibnitii etc. exempla ut simili instituto etc.

d. 2. Sept. 1718.¹

Gram har i Sinde at skabe en Kildesamling i Lighed med de store Værker, der havde set Lyset i Tyskland, og han nævner en Del Skrifter, der kunde egne sig til Offentliggørelse. Der er iblandt dem flere, som Opmærksomheden særlig fæster sig ved, Skrifter, der nu er tabte, og hvis Titler alene kendes fra denne Fortegnelse.

Ved Siden af dette Udkast er der mange andre Vidnesbyrd om Grams Arbejde med Manuscripterne; der er Laan af Manuscripter hos Arne Magnusson, Laan af de Bartholinske Samlinger, hvis første Tome brændte hos Gram i 1728, Laan fra Universitetsbiblioteket². Adskillige Detailler

¹ Det er en Brevconcept eller rettere Materiale, der skal give Grundlag for Concepten. Den Mand, Gram henvender sig til, og som han ønsker skal være hans Vejleder, er maaske Vicebibliotekaren ved Universitetsbiblioteket Caspar Bartholin, maaske Fr. Rostgaard. Det er usikkert, om »Danorum gazæ« er at tolke som Universitetsbiblioteket eller som Geheimearkivet eller i al Almindelighed som Samlingerne, offentlige og private, i Danmark.

² Arne Magnussons Optegnelsesbog for Udlaan (AM. 228 8vo); Grams Excerpter af Petri Olai Collectanea, der var i Arne Magnussons Eje (Ny kgl. S. 882^c 8vo). — Indholdsfortegnelse over Bartholiniana (Ny kgl. S. 220^f 8vo). — Lyschanders Adversaria ad historiam Christiani III et Frederici II spectantia hørte hjemme i Universitetsbiblioteket, som den gamle Signatur viser; Haandskriftet, der siden var i Grams Eje, var vel laant Gods; det er nu Gl. kgl. S. 856 fol.

i hans Værker røber, at han har studeret flittigt i det gamle Universitetsbibliotek¹; hans hele Produktion med dens tilbageskuende, kildekritiske Karakter taler højt om intensivt Arbejde gennem Aarene; samlet i en Sum ligger det for os i et Udkast, som er mindst en halv Snes Aar yngre end det nysnævnte fra 1718. Her kaster Gram Blikket prøvende tilbage, og Spørgsmaalene stilles skarpt og klart, om Sven Aggesøns og Saxos Kilder, om Historieskrivningen mellem Saxo og Hvitfeldt, om Hvitfeldts Fortrin og Mangler, om Svaning og Vedel, om Pontanus og Meursius, om Christian Friis til Kragerup og hans Fortjeneste af Fædrelandets Historie². Overleveringen ligger Lag over Lag for hans kritiske Øje.

Hvor lærte Gram at prøve og sondre og følge Traditionen gennem Tiderne? Svaret kan ikke gives ganske enkelt, her hvor der ikke foreligger bestemte Udtalelser eller overbevisende Facta, men hvor vi i Hovedsagen er henvist til at gætte os frem. Vistnok har flere Momenter virket sammen. Først er at sige, at den Fornylse, der kom ved Hans Gram, var forberedt af de ældre Forskere, som han havde knyttet sig saa nær til. Der var hos flere af dem, navnlig hos Arne Magnusson, det Aandsanlæg, det Tankesæt, der fører fra det 17. Aarhundrede ind i en ny Tid, en kølig Skepsis, hvor der før var naiv Tillid til den skriftlige Overlevering saavel som til Sagn paa Folkemunde, en klar Forstandighed i Stedet for Trangen til at søge Mysteria og til at favne alle Tidens og Egenes Viden, sindig

¹ Man maa dog ikke være for hastig med at føre hans Viden tilbage til Universitetsbibliotekets Manuscripter, men stadig have de talrige Copier i Agt, som han kan have brugt. Saaledes stammer beviseligt de lange Citater efter Svaning i »Forbedringer til Kong Waldemar Christoffersøns Historie« ikke fra Svanings store Manuscript, der gik under i 1728, men fra en Bartholinsk Copi — oprindelig i Tome J blandt Bartholiniana, nu i Additamenta 89 fol.

² Langebek, der i Fortalen til 1. Bind af S R D. hentyder til Kildefortegnelsen af 1718 og laaner Stof fra den, men ikke kender dens Proveniens, aftrykker samme Steds det yngre Udkast fra Grams Haand.

Beregning af Maal og Midler i Stedet for 17. Aarh.s ungdommelige Fremstormen mod de mægtige Opgaver. »En liden Bog maatte man være længe om at skrive, sagde Professor Arne.« — Arne Magnusson og Thomas Bartholin havde taget Lære af den Historikerskole, der var grundlagt af Maurinerne i Frankrig og snart fik Disciple i Europas andre Lande, en Skole, der under Impulser fra den kritiske Filosofi stillede skarpe Krav til Beviset og satte ny Energi ind paa Indsamling af Materiale; men end mere afgørende end de ældre var Hans Gram paavirket herfra, og han erkender selv sin Gæld, naar han nævner Mabillon, Montfaucon og Muratori, — Leibnitz, Bernhard Pez, Bünau, Mascow med mange flere, og naar han atter og atter betoner, at en ny Periode er oprunden for Forskningen med strenge Fordringer til den, der vil have Navn af Historiker. — Endnu kunde nævnes den Betydning som Filologien kan have haft. Hans Gram var ikke den første Filolog og blev heller ikke den sidste, der ydede dansk Historieforskning god Tjeneste. Erik Benzelius, hvis Plads i Sveriges Historiografi nøje svarer til Grams, kom ogsaa fra Filologien til Studiet af Kilderne til Fædrelandets Historie.

Impulserne kan have været stærkere eller svagere fra den ene eller den anden Side, — vi ved intet derom, — alene dette, at alt, hvad der kan komme udefra, kun betyder lidt mod det, som Manden har i sig selv af Evne til at modtage og til at bruge efter eget Behov; og her staar vi overfor den dybe, ukuelige Granskerdrift, der er primus motor hos Gram. Hans Ord har aldrig saa stærk en Klang, som naar han giver Udtryk for Glæden ved at forske eller nidkær hævder Sandhedens Ret; de falder aldrig hvassere end naar han haaner Halvviden eller Hastværksarbejde eller svarer dem, der spørger om Historiens Nytte.

Gram havde — ligesom Paludan-Müller og Erslev i senere Tider — Trang til at faa Klarhed over Maalet og Vejen

og Lyst til theoretisk Redegørelse. Han har vel ikke formuleret sine Grundsætninger for den historiske Kritik i et System, men spredt rundt om fører han dem frem i Afhandlinger og Breve, i danske saavel som latinske Skrifter; Formen er ofte Verdensmandens Causerie og lette Railerie.

Blandt Kilderne kommer hos Gram egentlig kun de skriftlige Kilder i Betragtning¹ — Breve og »Relationes«. De første vejer tungest. »Sandelig, hvis jeg udi en Sag, som end aldrig var mig saa høyt anliggende at hafve stadfæstet og at vinde, hafde end et hundrede Relationes Mss. for mig, og min Vederpart kom frem og lagde mig et Bref for Øynene, der opliuste gandske andet og tvert imod hvad som stod i mine Relationibus historicis Mss., et Bref, siger jeg, med tre Fyrsters Sigiller under, og som ey ringeste notam falsitatis aut suppositionis hafde, motte jeg vel, i hvor meget jeg krympede mig, vige ud af Skranken, lade min Process i Stikken og gifve tabt«².

Udfra den Vurdering samler han Diplomstof i stor Stil i de hjemlige Arkiver saavel som fra de store fremmede Publicationer og driver *crisin diplomaticum* ved Skriftsammenligning, Undersøgelse af Besegling og Tolkning af Datering; han paaviser Interpolation i Breve og spørger om Forfalskningens Tid og Anledning. Flere af de bedste Afhandlinger, han fremlagde i Videnskabernes Selskab, hviler paa Brevstof. Overfor Relationes staar Gram paa Vagt. »Mit generale principium er nunquam et nusquam jurare in verba alicuius scriptoris medii ævi, men exercere den skarpeste *crisin*

¹ »Levninger« i indskrænket Betydning, den monumentale Overlevering, har han ikke Sans for. I Anledning af en Meddelelse om den Oldtidsverden, der kom til Syne ved Udgravningen af Herculenum, bemærker han: »Hafde et andet klogere Menneske skrevet en slig Relation, motte mand haft største aarsage til at vredes ofver hvorfor intet derudi er talt om gamle Bøger, nemlig at her ogsaa var fundet nogle *manuscripti codices auctorum veterum deperditorum*, saasom de mange Bøger af Tito Livio, som os endnu fattes«. (Ny kgl. S. 420 4to).

² Kbh. Selskabs Skrifter IV 94.

imod dem, som man kan¹. Han spørger, om Kilden bringer gyldigt Vidnesbyrd eller kun er sekundær, han udreder Slægtskabet mellem Kilderne, viser, at Pontanus udskriver Huitfeldt, at Meursius bygger paa Svaning og Krag, Saxo og Krantz, at Svaning har kendt Skibykrøniken, at Huitfeldt og Krag fra Tidsrummet 1533—1536 har fælles tabte Kilder, at Huitfeldt bruger Mogens Madsen, Svaning, Krantz og indirekte Korner, dertil en Række middelalderlige Aarbøger. — Her møder første Gang Forstaaelsen af, hvorledes Huitfeldts store Skrift blev til, og Kravet om at trænge frem til de primære Kilder; men Huitfeldtkritikken, der var bleven indledet med saa megen Energi og Stringens, skulde siden gaa i Glemme i lange Tider som saa meget andet af Grams Værk, der først blev taget op for Alvor i 1880erne af Professor Kr. Erslev. Vor Videnskabs Historie beretter om et Spild af Kræfter, Arbejdet maa gøres om og om igen. — Staar Gram endelig overfor den primære Kilde prøver han dens Værdi som Vidne, fremhæver de Momenter, der kan styrke Tilliden, saavel som de Momenter, der maner til Forsigtighed. Han understreger Betydningen af, at Vidnet er samtidigt med de Forhold, hvorom der berettes, ja maaske et Øjevidne; han paaviser, hvorledes Forfatterens Fremstilling bestemmes af Forholdet til hans Patron. Det er Forskerens Pligt ikke blot at finde Vildfarelserne i Kilderne, men ogsaa deres Aarsag: »Som jeg da er pligtig til at forklare og med alle mine Argumenter, som jeg er self persvaderet af, at bevise, det en Sag, som i lang Tiid har været troet, eller og i Tviflmaale, er urigtig, og indstille saaledes til enhvers Skøn og Dom, om jeg har Ret; saa bør jeg endogsaa at eftertænke samt meddele til Læserens Paaskiønnende, hvad det er, der kand hafve gifvet de forrige Skribentere Anledning til slig Urigtighed: Om det er Autors Uforstand eller Ukyndighed? og om ikke en almindelig Vildfarelse i hans Land, hans Religion eller Secte eller i det Partie af Staten som hand

¹ Grams Brev til Benzelius 1740 ²⁴/₁₀. Trykt i Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram (1907) 194.

er tilgedan? Om det er alene Mangel paa Documenter, Mangel paa Hukommelse, Confusion af Nafne og Bedrifter? Eller om ikke visse Hændelser hafve anlediget slig Forvirring? Endelig om det er Autors egen Digt og Fabel eller Giætning for at sige noget, hvor hand intet vidste?«¹ Og Gram nøjes ikke med at formulere Principperne for Kildekritikken, men lader ved alle Lejligheder sit Vid spille mod de Historikere, gamle og nye, som tankeløst skriver sammen eller i deres Fremstilling følger den største Hob, det anseeligste Tal af Skribenter. »Sligt kalder man almindeligen at lade staae hvad saa mange brave Mænd har sagt«².

Formuleringen af den kritiske Metode og Forsøget paa dens konsekvente Gennemførelse er Hans Grams Indsats i vor Forsknings Udvikling. Mod dette principielle: Det absolute Krav, at Kilderne skal prøves, vejer de mange »Forbedringer«, han tilførte Danmarkshistorien, mindre; der vil derfor ikke være Grund til i Enkeltheder at følge hans Arbejde gennem Historiens forskellige Perioder, nogle Bemærkninger vil være tilstrækkelige.

Inden for Oldhistorien og det islandske Studium staar Gram som den, der bevarer Arbejdstraditionen, men ikke yder noget væsentligt nyt. Her var den store Landvinding gjort i de foregaaende Menneskealdre ved Ole Worms, Stephanii, Torfæi og Bartholins Forskning, og Resultaterne af disse Mænds Værk lægger Gram frem i Noterne til Lamii Udgave af Meursii Danmarkshistorie, hvor navnlig Torfæus' Betydning træder klart for Dagen. Som Ven af Arne Magnusson blev Gram Executor i hans Bo og udarbejdede Fundatsen for det Arnemagnæanske Legat; han var de stu-

¹ Kbh. Selskabs Skrifter I 50.

² Ibid. 218. — Kendt er Grams Foragt for Viser og Traditioner som historiske Kilder. At han kan se den gamle Poesi under andet Synspunkt, vidner den omfattende Concept i Ny kgl. S. 484 d fol. Blandt Gramske Optegnelser (Ny kgl. S. 354 c fol.) findes en Opskrift til en St. Steffansvise, der afviger fra de to Viser, som Pontoppidan trykte i Everriculum fermenti veteris (1736), og Svend Grundtvig optrykte i sin store Udgave.

derende Islænderes kloge Ven og Raadgiver;¹ efter Arne Magnusson tog han Arbejdet paa Knytlingasaga i Arv og har i Meursiusnoterne draget denne hidtil næsten uænsede Kilde stærkt frem; ogsaa en Udgave af Snorres Heimskringla var blandt hans Planer. Ligesom de ældre Generationer tilskyndedes han af Tanken om at de danske lærde maatte hævde sig overfor de svenske i den gamle Kamp om Førerskabet i Studiet af Antiquitates. Men Udgaven af Knytlingasaga, som blev lagt i Jon Olafssons Hænder under Grams Ledelse, naaede aldrig Afslutning, og Heimskringlaudgaven end mindre². I Danmark som i Sverige indtraadte i 18. Aarh. en Standsning i Oldstudiet. Skepsis, en lavmælt, sindig Skepsis kom op over for de gamle Veje, men ny Veje var endnu ikke farbare.

Ligesom Benzelius og Wilde vendte Gram sig mod Historiens yngre Perioder og da navnlig mod Middelalderen. Her har han gjort det store Arbejde ved Indsamling af Stof fra udlandske Publicationer saavel som fra hjemlige Kilder, litterære Manuscripter og Arkivalier i Mængde; her kommer hans Indsigt i de historiske Hjælpevidenskaber til Nytte, hans Kendskab til Sprog og gammel Kirkeskik; fremfor alt øves her metodisk Kritik som aldrig før. Arbejdet ligger for os i Forarbejderne til Diplomatariet i Meursiusnoterne, i Afhandlingerne i Videnskabernes Selskabs Skrifter om Knud den Stores Romarejse og om Valdemar Atterdag, i den fortrinlige Undersøgelse om Henrik Fuglefængers Tog til Danmark, trykt i *Miscellanea Lipsiensia nova II*, endelig i Rektortalen fra 1745: »De origine et statu rei literariæ in Dania

¹ Ættartal og Æfisaga Finns Jonssonar 12. — Jon Jonsson: Skuli Magnusson 15 ff. — Jon Olafssons Dedicationer i Thott 1775 4to, Ny kgl. S. 1106 fol., Ny kgl. S. 1130 fol.

² I vore Biblioteker findes nogle faa Exemplarer af Udgaven af Knytlingasaga — den islandske Text og den latinske Oversættelse alene uden Indledning og uden Noter. Materialet — Udkast til Fortale, kritiske Bemærkninger, Redegørelse for Haandskrifter m. m. ved Jon Olafsson og Gram — gemmes i A M 20 fol. — Grams Brev til Benzelius 1740 ²⁴/₁₀. — N. H. S. Bloch: Trondhiemske Blandinger I 196.

et Norvegia usque ad fundatam a Christiano I universitatem Hafniensem«, der røber en overordentlig Kundskabsfyldte og ret er af Grams Hjerte. I sin Kærlighed til litterærhistoriske Æmner er han Maurinernes ægte Discipel. Det skal iøvrigt ikke glemmes, at Antikvaren Thomas Bartholin har været Grams Forgænger i Studiet af Middelalderens Historie — ikke med Hensyn til Kildekritik, men med Hensyn til Indsamling af Materiale. Med store Planer for Øje, i Haab om at rejse en dansk-norsk Kirkehistorie paa fast Grund havde Bartholin anlagt sine Samlinger, der kom til at rumme Spirer til mange Værker i Fremtiden, gjort af andres Hænder. Gram vidste fuldtud at vurdere Bartholins Manuscripter og bevirkede, at de kom i Universitetsbibliotekets Eje¹.

Inden for 16. Aarh.s Historie samler Grams Arbejde sig om Udgivelsen af Niels Krags Kristian 3.s Historie² og Undersøgelserne vedrørende Kristian 2.s Historie i videste Forstand, som de fremtræder i Afhandlingerne i Videnskabernes Selskabs Skrifter: Om Christiern II's forehafte Religions-Reformation i Danmark, — Om det Navn Christiern, — Om nogle Navne udi Matthiæ Gableri latinske Vers in laudem regis Christierni II, — Om Kong Christierns II Medfølgere ud af Danmark i Aaret 1523, — Om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kiøbenhavn, — Om Christine af Danmark, Kong Christierni II Datter.

Indledningen til Krags Kristian 3. er vel det ypperste af Grams Arbejder, en kildekritisk, historiografisk Undersøgelse, der gaar dybt og spænder vidt og endnu den Dag i Dag rummer Tilskyndelser og Lære for os. Men den skal læses i Originalen og ikke i Sandvigs Oversættelse, thi kun i den latinske Sprogdragt kommer den til sin Ret; her skønnes det, at Hans Gram er en Elsker af den klare Tanke og den faste Form. Afhandlingerne i Videnskabernes Selskabs Skrif-

¹ N. H. S. Bloch: Trondhiemske Blandinger I 188.

² Krags Manuscript kom til Universitetsbiblioteket, undgik Ødelæggelse i 1728, havde fundet Plads blandt Arne Magnussons Haandskrifter og er nu A. M. 26 fol.

ter har ikke den monumentale Karakter, det er Causerier i Selskabet iblandt de lærde og fornemme Venner, Drøftelse af Spørgsmaal, der var fremme i den lille Kreds af historiskinteresserede, — polemiske Stykker, naar man ser nøjere til. I 1719 havde Andreas Hojer forfattet en Apologi for Kristian 2., der vel ikke blev trykt, men udbredtes i ret mange Afskrifter¹; senere havde Holberg søgt at tegne Kongens Billede ærligt og upartisk i Danmarks Riges Historie, og Hielmstjerne og Kleve havde samlet Materiale ude og hjemme². I Afhandlingen om Kristian 2.s Reformationsforsøg vender Gram sig til en Begyndelse mod Kongens »Apologister«, ligesom han i Undersøgelsen vedrørende Navnet Christiern tager Sigte mod Holbergs Ord i Danmarks Riges Historie II 130. Afhandlingen om Christina af Danmark, en klog, nu og da lidt maliciøs Skildring af den høje Dame, har vist faaet Form under Indflydelse af Holbergs Heltindehistorier. Idet Gram nu giver sit Ord med i Laget, øser han af sin Rigdom og lægger et stort og værdifuldt Materiale frem; i Vurderingen af Overleveringen, i Dommen over Personer og Situationer gør hans Intelligens sig gældende, hans sindige jyske Lune og den modne Mands Overlegenhed; men han hæfter ved Materialet og fanges ind af Detailler, en samlet Anskuelse, et nyt Syn paa Helheden giver han ikke. I den betydeligste af Afhandlingerne: Om Christiern IIs forehafte Religions-Reformation er Opfattelsen af Kongens

¹ Thott 881 fol., Thott 1602 4to, Kall 427 4to, Kall 428 4to, Ny kgl. S. 936 4to, Ny kgl. S. 938 4to, Ledreborg 98 4to, Ledreb. 99 4to, Ledreb. 100 4to.

² Ny kgl. S. 935b 4to: Dokumenter til Kristian 2.s Historie efter Originalerne i det Cottonske Bibliothek i London, afskrevne af og for Klevenfeldt. — Gl. kgl. S. 2541 4to: Hielmstjerne: Kong Christian II.s store Qualiteter, oplyste og beviiste af adskillige rare Dokumenter, hørende til samme Konges Historie. — Ny kgl. S. 940 f 4to: Afskrifter af Dokumenter vedrørende Kristina af Danmark, erhvervede af Klevenfeldt.

Rygtet om at Kristian 2.s Arkiv skulde være fundet satte Historikerkredsen i Bevægelse. (Langebekiana 1—2, 9, 13—14. — Hielmstjernes Brev til Gram ²⁷/₁₂ 1740).

Forhold til de kirkelige Bevægelser i Tyskland i 1520—1521 i Grunden den samme som Svanings og Huitfeldts¹.

Inden for 17. Aarh.s Historie er det atter Stofmængden, der dominerer; dog vil det være vanskeligt at tale om hvad Gram her har ydet, da hans Arbejde skjuler sig i Niels Slanges Kristian 4.s Historie og kun kan vurderes gennem en Analyse af de store Pakker i Rigsarkivet, der rummer hans Bemærkninger og Omarbejdelser.

Særligt skal nævnes Grams Arbejde i Lærdomshistorien, som ganske naturligt maatte være den kær, der Aarene igennem færdedes mellem Frue Plads og Slotsholmen blandt Bøger og Manuscripter. Han kender Videnskabsmandens Liv og Kaar, og naar han taler om den dunkle, uimodstaaelige Drift, der fører Mennesker til deres Opgave, lyder Selvoplevelsen gennem hans Ord. Hans Ydelse blev ikke en Ophoben af Facta — bibliografiske og biografiske, men en Prøven og Vurderen af Værkerne, der stilles paa deres Plads i Udviklingen, et Forsøg paa at følge Overleveringen fra Generation til Generation. Paa den Vis faar man dybt Perspektiv selv i den mindste kildekritiske Undersøgelse. Grams litterærhistoriske Interesse gaar som en rød Traad gennem alle hans Studier, men træder navnlig frem i Indledningen til Krag's Kristian 3., i den meget vægtige Fortale til Mollers Cimbria litterata og i nysnævnte Oratio de origine et statu rei litterariæ in Dania et Norvegia; den røber sig ogsaa i Arbejdet med Ole Worms Breve, i Publicationen af en Gruppe Breve af Scaliger, Casaubonus og Lipsius²,

¹ Oskar Andersen, der har taget Grams Æmne op til ny og frugtbar Drøftelse, ytrer Tvivl om Ms. Gl. kgl. S. 2444 4to med Fortællingen om Carlstadts Besøg i Danmark (f. 87—89) skulde være Svanings. Imidlertid vil man i det bartholinske Ms. Addit. 89 fol. finde Excerpter af Svanings *Commentarii rerum Danicarum* efter Haandskriftet i capsula Tertulliani i det gamle Universitetsbibliotek og her det paagældende Stykke: »Præterea etiam paulo ante fugam Christiani II — — —«, tilmed indrammet af Grams Rødkridt. Jfr. Erik Arups Bemærkning i H. T. Litteraturhæfte 1916—1917, 128.

² *Miscellanea Lipsiensia nova* X 364.

endelig i mangfoldige Excerpter og Udkast blandt de Gramske Papirer i det kgl. Bibliotek.

Medens Hans Gram trods sit radikale Rydningsarbejde er i nøje Sammenhæng med Fortiden og kun kan forstaaes i den Continuitet, er der ringe videnskabelig Forbindelse, intet Samarbejde mellem ham og de samtidige dygtige og karakterfulde Historikere Holberg, Hojer og Pontoppidan.

Ingen af de tre var vokset op i den historiske lærde Tradition; de var kommet udefra, og drevne af Trang til at gøre et nyttigt Arbejde for den Tid, de levede i, havde de i ungdommeligt Mod og med kraftig Selvtillid taget fat uden at tynges af Byrden af tidligere Slægters ophobede Materiale. De havde mødt Uvilje og skarp Kritik, fortsatte dog deres Virken og stod gennem Aarene i stadig Udvikling, men selvlærte som de var fra første Færd og myndige Personligheder samlede de sig energisk om de Opgaver, der drog dem; en skarp Arbejdsdeling havde fundet Sted i dette Slægtled af Historikere, og der var ikke Plads for Samvirken.

Andreas Hojer var ført til Rigshistorien, den moderne politiske Historie, og her arbejder han med en Kraft og Overlegenhed, som er sjælden inden for dansk Historiografi. Han samler Materiale i Arkiverne, indhenter mundtlig og skriftlig Oplysning fra mange Sider og lægger sin Erfaring fra Jurisprudens og Administration, sin Menneskekundskab ind i Fremstillingen af Frederik 4.s Historie. Hojer hævder sig godt Side om Side med Gram, men hver har sit Arbejdsomraade.

Man kunde vente, at Erik Pontoppidan, hvis Studier for Størstedelen faldt inden for de gamle Landemærker, som tog Resens og Bartholins Æmner op og stærkt udnyttede deres Samlinger i sine topografiske og kirkehistoriske Værker, havde sluttet sig nær til Gram. Det blev dog ikke Tilfældet. Pontoppidan tilbragte elleve Aar — for hans Udvikling betydningsfulde Aar paa Als, og da han i 1735 kom til København, havde han meget i sig af Autodidaktens

Væren sig selv nok. Han tog ikke synderlig Lære af den ny Skole, men samlede Materiale i stor Stil som 17. Aarh.s Historikere og gjorde omfangsrige Bøger færdige i megen Hast »til almindelig Bedste«. Han er Folkeopdrager mere end Gransker og vilde for sit Vedkommende næppe have haft meget at sige mod Suhms Dom: »Gram og Langebek vare vel større Lærde og skreve nøjagtigere end Holberg og Pontoppidan, men disse var almennyttigere og tjente mere Landet end hine, ville derfor og i Tiden blive mere bekendte«¹.

Gram havde ikke megen Estime for Pontoppidan, men det var Langebek, der drog i Marken, idet han ganske stilfærdigt i Danske Magazin rettede nogle Fejl i Annales ecclesiastici saavel som i Huitfeldts Krønike; og da Pontoppidan udsendte sit Brev med Paamindelse til Magazinet's Udgivere, at de »burde see til, med hvad Dristighed de dantze en Huitfeld eller andre paa Hovedet«, gav han Svar igen og stillede Kravet, at Undersøgelsen paa ethvert Punkt skal føres til Bunds, om Historien skal være en sand Videnskab. Det er et principielt Opgør mellem Hans Grams Discipel og Pontoppidan². — Vi ved alle, hvorledes den selvfulende Prælat skaffede Studiosus Langebek en Irettesættelse, og vor Opfattelse af Pontoppidan er maaske fra Begyndelsen paa- virket af denne for ham lidet ærefulde Episode. Han var dog ikke nogen ringe Mand. Livet førte ham meget omkring, og med hele sin Person var han med i hvad der rørte sig om ham. Det skønnes i hans Arbejder. Kirkehistorien er med al videnskabelig Skrøbelighed skreven af et Menneske, der lever med i Kirkens Liv og kan tale af Erfaring og med Autoritet; det lille Stykke i Videnskabernes Selskabs Skrifter Bd. I om Jættestuen ved Jægerspris viser en mærkelig Iagttagelsessevne og Evne til at drage Slutninger; Afhandlingen om det danske Sprogs Skæbne i Sønderjylland

¹ Suhm: Samlede Skr. X 32.

² Selskabets Anmerkninger over et Brev, som nyligen er udgivet imod det Danske Magazin. 1746.

er banebrydende ved sit Æmne og ved Bevisførelsens Kraft. Gram og den Gramske Skole tog ikke et Spørgsmaal som dette op¹.

Den Modsætning, der er til Stede mellem Erik Pontoppidan og den Gramske Skole, gør sig end stærkere gældende, naar Talen er om Holberg, fordi Holberg er den Mand, han er — evner at skabe store personligt prægede Historieværker og tillige har Lyst til at raisonnere. Hans Betragtninger over hvad et historisk Værk bør være vender sig tydeligt nok mod Hans Gram. Vi skal ikke her veje Holbergs og Grams Arbejder mod hinanden, — da de er incommensurable, vilde det være taabeligt, — men det har sin Interesse i et Glimt at se Synthesens og Analysens Mænd i 18. Aarh. føre Klingerne mod hinanden.

Holberg griber en gammel Tanke og et gammelt Ord, naar han i »Betænkning over Historier« siger, at Historien bør være et Spejl, »et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kand see og dømme om tilkommende, lære at kiende sig selv tillige med de andre, og erhverve sig den solideste Kundskab udi Morale, Jure publico og Stats-Sager, udi hvilken Henseende Historiers Læsning fornemmeligen recommanderes Regentere og høje Stands Personer, som det allervigtigste af verdslige Studiis«. Paa samme Vis i Epistlerne: »Jeg holder det historiske Videnskab næst Guds Ord for det nyttigste og vigtigste af alle, naar det bliver læset med de rette Øyen². Jeg lærer deraf at kiende Lande. Jeg lærer at kiende Mennesker. Jeg lærer at kiende mig selv. Ja jeg lærer at spaae. Thi man kand af forbigangne Ting dømme om tilkommende, og derfor i visse Maader holde hver

¹ Der savnes Monografier over Hojer og Pontoppidan; deres Personligheder og deres energiske Virken paa mange Omraader var vel et Studium værd.

² Med en karakteristisk Forskel falder Ordene i et Brev fra Gram til Slange: »— — mig er umueligt, at lade noget staae eller indflyde, som er præter aut contra veritatem, og som kand bevises at hafve været anderledes. Jeg holder *Studium historicum* et *scriptionem historicam* i alle Maader saa helligt, som det theologiske«. Brev af ¹⁶/₃ 1736. R. A.

grundig Historicum for en Prophet«¹. Historien skal tjene Livet, men de lærde Granskere glemmer Maalet for Vejen, den lange møjsommelige Vej. Deres Arbejde synes Holberg goldt og tidsødende, og han retter sin Satire mod Material-samlingen, mod Detailstudiet, mod Fremstillingerne uden Aand og Composition — ikke ulig Bolingbroke i »Letters on the study and use of history«. Gram paa sin Side hævder aandsaristokratisk Granskningens Ret, med størst Fynd maaske i Afhandlingen om »Kong Knud den stores Reise til Rom, hvad Aar den er skeet«, hvor han mod Slutningen imødegaar Spørgsmaalene: Hvortil nytter nu dette? Er en saadan Detailundersøgelse ikke Tidsspilde? »Kort sagt: Med alle de samme Skiæl, med alle de Raisons og Argumenter, som nogen anden kand paafinde, til at lade ringe om denne min Quæstion om Knud, og om flere Dubiis af deslige Beskaffenhed i vor gamle Historie, vil jeg ogsaa tage mig paa, at kappe af, baade fra den historiske og fra andre smukke Videnskaber, saalænge indtil der ey skal blifve mere igien, end saameget som en ærlig Borgere eller Betienings-Mand just nødvendigen behøver til sit Embedes Forretning og sin Huusholdning, og en Præst til sin Prædike-Stoel og Catechisation. Hvo som nu ikke er altfor kortsitnet, hand seer lættelig, hvad deraf vilde blive, naar saa skeede; og hvor jævnt Barbariet vilde da komme svømmendis herind, og sætte sig uformeent paa Thronen«². — Ogsaa i 20. Aarh. trænger Spørgsmaalet sig frem: Hvad Maal har det historiske Arbejde? og det er vel værdt at lytte efter de Svar, der kommer fra Tidens betydeligste Folk; det er heller ikke uden Interesse at holde Ytringer fra denne sene Tid sammen med Ordene som de faldt i 18. Aarh. Vingefanget er større, synes det, Nuancerne finere, Erkendelsen af Historievidenskabens dobbelte Natur er dybere nu om Dage.

Medens Holberg dreven af en mægtig Arbejdsdrift, og

¹ Epistola CLXII. Ludvig Holbergs Epistler II (1748) 348.

² Kbh. Selskabs Skr. I 52. I Skriftet mod Pontoppidan henviser Langebek til disse Grams Ord. (Selskabets Anmerkninger 31).

vel ogsaa under Svøben af »nominis dira cupido«¹ rejste sine stolte Værker, og for Resten lukkede sig inde, spredte Gram sig, — nu for pietetsfuld at redde Fortidens Arbejde fra Glemsel, nu for at tjene Samtiden, administrere, give Impulser, hjælpe med sin store Viden. Altfor let lod han sig drive ud af sin faste Borg; men til Gengæld maales hans Virken ikke udelukkende ved det han skrev og publicerede. »Han har ikke udgivet noget stort Verk, alleneste en Mængde af smaae Stykker, hvoraf han kunde have gjort Bøger, om han havde villet, og hvoraf Geisten og Hensigterne har tient til Bøger nok. Han sagde, at det var ham kiært at see de Planter voxte i andres Haver, som han havde givet Frøene eller Kiernerne til«². Det er Langebeks Vidnesbyrd, og Langebek vidste Besked, han, som blev optaget i Grams Hus, arbejdede for Gram³ og vejlede af ham, saa at han fik den Skole, der er nødvendig for en Middelaldersforsker, — han som paa mange Omraader høstede, hvor Gram havde saaet. Flere andre unge Mænd kom i Grams Hus, havde Adgang til hans Bogsamling og Lejlighed til Samtale med ham, — Folk som Kofod-Ancher, O. H. Møller, Chr. Olivarius, Ludvig Harboe, Suhm og Finnur Jonsson,

¹ Epigr. II 60.

— — —

Nominis at nunquam satiat^{ur} dira cupido,
 Constanter furit hæc, nec nisi morte perit.

² Nogle Optegnelser fra Langebeks Haand. »Sammenlign om Leibnitz«, føjer Langebek til øverst paa Bladet, men forfølger desværre ikke denne Tanke. (Werlauffs Mss. XXXIV).

³ I 1735—1736 »quo tempore scripturæ mediæ ævi me primum ad-
 svefecit« afskrev Langebek for Gram »Sorøbogen«, der var bleven funden i Sakristiet i Kirken og af Sorøprofessorerne laant til København. Men siden forsvandt Codex, og var ikke til at finde, da Langebek i 1770erne stod overfor Udgivelsen i S. R. D. Han maatte da ty til sit Ungdomsarbejde, men Codex laa paa det kgl. Bibliotek, hvorhen den var kommen med Grams Haandskrifter. Her rugede imidlertid Møllmann som en Drage over Skattene, og ingen vidste hvad der var. — Langebeks ældste Brev til Gram 1738 ⁷/₂, som H. F. Rørdam ikke kunde finde, da han skulde udgive hans Breve, ligger blandt Langebeks Excerpter 184^m II b.

hvis Studieretning for en Del bestemtes her i afgørende Ungdomsaar¹. Det var overhovedet ikke de ringeste blandt de yngre, der søgte til Gram og blev ham Tak skyldige; til de nysnævnte kan vi føje Fr. Chr. Eilschov og Jens Schielderup-Sneedorff. Der fremkom ned gennem Aarhundredet en Række Værker, større og mindre, der bærer Præg af den Gramske Skole; de har Æmner fra Middelalderen eller nyere Tider og er solidt opbyggede af godt Materiale, hentet fra mange Sider, i et og alt ærlige og nøgterne Undersøgelser efter Mesterens strenge Krav. Christen Olivarius udgav sit lille Skrift om Povl Helgesen, der siden gav Anledning til Gamsts Bog om Petrus Parvus Rosæfontanus; Ludvig Harboe fik under sin Visitation paa Island Tilskyndelse til nogle Smaastykker til Dänische Bibliothek og offentliggjorde senere i Videnskabernes Selskabs Skrifter sin store Afhandling om Reformationen paa Island, der bringer meget nyt Stof, hvoriblandt Breve fra Skalholt Stiftskiste; det skønnes ogsaa, at han har lært noget om Menneskene deroppe, mens han færdedes iblandt dem. Harboes Arbejde drog Finnur Jonssons efter sig, det indholdstunge og meget dygtige Værk; *Historia ecclesiastica Islandiæ*. Schönings Skrift om Trondhjem Domkirke skal ogsaa nævnes med Ære; ligeledes O. H. Mollers Efterretninger om Lütke Naamensen og Kofod-Anchers Afhandling om de gamle danske Gilder, og fremfor alt hans Lovhistorie. Kofod-Ancher er vel den, som har mest af Grams Aand; kloge Bemærkninger, der lyser op vidt omkring, kommer i Glimt i hans Arbejder.

¹ *Dänisches Lehns-Recht von Peter Kofod Ancher übersetzt von J. H. Bärens* (1788). Vorrede XV. — O. H. Mollers Excerpter fra Manuscripter i det kgl. Bibliothek og i Grams private Bibliothek, se Ny kgl. S. 1256 4to, Ny kgl. S. 1216^h 4to. — Chr. Olivarius skriver i sit *Vita i Bispearkivet for Sjælland*: »primum quidem instructissima perillustris Grammii bibliotheca, quæ mihi quotidie patuit per totum illud decennium Academicum — « (Werlauffs Mss. XXXIV). — Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store kgl. Bibliothek* (1844) 149. — Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm* (1898) 23, 67. — *Ættartal og Æfisaga Finns Jonssonar* (1792) 12.

Fjernest fra Læreren staar i Virkeligheden Suhm, der har villet samle hele Aarhundredets Stræben i sit mægtige Værk; Materialmasserne er slæbt sammen, men Kritikken flakker raadløs frem og tilbage imellem dem. Der er Stykker i »Historie af Danmark«, som vilde have ægget Gram til bidende Sarcasme.

Naar denne Tidsalder er saa stærkt historisk optaget, naar Videnskabernes Selskabs Skrifter indtil op mod 1780 rummer historiske Afhandlinger i stort Tal — Afhandlinger af Luxdorph og Klevenfeldt, Kofod-Ancher og Carstens, Harboe og Pontoppidan, Suhm og Schøning — stammer Tilskyndelsen i første Række fra Hans Gram. Han havde direkte paavirket mange af Forskerne, og indirekte virkede han stadig iblandt dem gennem Langebek, der efter Mesterens Død gennem en Menneskealder var Midtpunkt i Kredsen, rede med Raad og Hjælp og Materiale fra Geheimearkivet, hvad de Arbejder, der kom frem, atter og atter vidner om. I Forhold til Gram var Langebek som den der sindigt og troligt binder op efter Foregangsmanden, der har mejet Skaar i Skaar i raske Tag. Gram havde haft Planen om Udgivelse af en stor Samling Kilder til dansk Historie; Langebek udførte hans Planer og byggede *Scriptores rerum Danicarum* op af det Stof, der var samlet og sigtet gennem flere Slægtled af Historikere; hans Indledninger til de enkelte Stykker med den klare Redegørelse for Haandskriftforhold, Affattelses-Tid og -Sted, Kildeforhold etc. taler højt om god Skole og Indsigt. For mange har de været den første Vejledning til Studiet af Middelalderens Kilder, men glemmes maa det ikke, at Meursiusnoterne er deres Forudsætning. Gram havde kastet Frøene, men de spirede i Disciplens Have. Og paa samme Vis med Diplomatariet. Gram lagde Grunden, og der var Tider, da han haabede at se Værket trykt; Langebek arvede Arbejdet efter ham og haabede med Historikeroptimisme paa snarlig Fuldendelse, men i 1760erne gik det i Staa; dog saa stor var den Indsats, der var gjort, at Værket Mand og Mand imellem kaldes

med Langebeks Navn. Gram udkastede en Plan om Grundlæggelsen af et Collegium antiquitatum til Fremme af Studiet af dansk Historie; Planen modtog imidlertid Ændringer og Udvidelser, og Videnskabernes Selskab blev et Akademi efter udlandsk Mønster; men i Langebeks Danske Selskab blev Grams oprindelige Tanke til Virkelighed; her skabtes et Centrum for det historiske Arbejde, for Indsamling af det Materiale, der endnu laa spredt ud over Landet og for Publication af Stoffet. I Danske Magazin blev meget godt Materiale bevaret og en Række vægtige Afhandlinger af den Gramske Skole saa Lyset dèr.

En god Kilde til Kundskab om Grams Virken og Personlighed er hans Correspondence¹. I Brevene giver han af sin rige Viden; de vokser under hans Haand til historiske Afhandlinger; Brevet til Møllmann om Ordet Orfejde², Brevet til Lamius om Meursius og Kilderne til hans Værk, Brevene til Reinboth og Lachmann kan tjene som Eksempler. Gennem Brevene henter han Oplysninger fra alle Sider — om irske Antikviteter, om Sproget i Alpedalene,

¹ De af Gram modtagne Breve gemmes i Gl. kgl. S. 1101 fol., Additamenta 175 fol., Ny kgl. S. 2017^d 4to; endda findes enkelte Breve hist og her i forskellige Samlingspakker. I alt har vi over 1100 Breve bevarrede, og flere synes der at have været; i den haandskrevne Fortegnelse over Grams Manuscriptsamling nævnes saaledes Breve fra O. Celsius, der ikke eksisterer mere. Denne Correspondence, der strækker sig over Perioden 1705—1748 med den største Fylde for den sidste Snes Aar, giver mange Træk til Tidens Billede; især erfarer vi en Del om Tilstandene i Norge og om Skoleforhold i begge Riger.

Grams egne Breve findes dels i København i de forskellige hjemlige Correspondenters Brevarkiver, dels maa de søges vidt omkring. Der ligger Breve fra ham i Christiania, Stockholm, Linköping og Hamborg, Breve til I. H. v. Seelen i Biblioteket i Lübeck, til Hans Sloane i British Museum, men mangfoldige Breve er tabte, exempelvis Brevene til den svenske Prælat og Politiker Jacob Serenius, der sikkert har været indholdsrige og uforbeholdne. — Langebek traadte senere i Forbindelse med Serenius, der i 1753 overlod ham Nydala Klosters Copibog, nu Ny kgl. S. 1432 fol. (Cod. Ups. C 175).

² Ny kgl. S. 847^g fol.

der mulig kunde have Præg af cimbrisk Indvandring, om Kilderne til Christina af Danmarks Historie etc. Han knytter maaltbevidst fra tidlig Tid Forbindelse med indsigtfulde Mænd i Udlandet og holder den Haand fast, der rækkes ham. Blandt hans Correspondenter er Benzelius, Tessin, C. R. Berch, David Wilkins, J. J. Mascow, Bünau, den berømte Abbé Bignon fra Kongens Bibliotek i Paris og de lærde Bibliotekarer fra Vatikanet og St. Marco, Passionei og Zanetti, — Scipione Maffei ikke at forglemme. Ogsaa Correspondenterne i Hjemlandet maa tjene ham med historiske Oplysninger fremfor alt med Bidrag til Diplomatariet, som vi ser det i Breve fra Hielmstjerne, Terpager, Landsdommer Jacob Bircherod, H. H. Grotum, Thomas Christensen Hee, Vigfus Jonson, Jon Magnusson og mange flere.

Historien fylder endda kun en mindre Del af den mægtige Correspondence, der som Helhed taget bringer det stærkeste Vidnesbyrd om Grams universelle Lærdom. Der er her en karakteristisk Forskel mellem Grams og Langebeks Correspondencer. Langebeks Interessessfære, hans Correspondenters Kreds er snævrere begrænset. Vi kan ikke fordybe os i Brevenes vidtspændende videnskabelige Drøftelser, men nogle Ord maa siges om den Livets Mangfoldighed, der aabenbarer sig i dem, og som har givet Hjemmesidderen Hans Gram noget af den Bevægelighed i Tanke, som Rejser plejer at give. Breve kom til ham fra London og Paris, Wien og St. Petersborg, fra Trankebar og fra »Bolstadahlid for norden udi Island«, og mange Personligheder lærte han at kende. Hvor forskellige var de ikke — Scipione Maffei, Adelsmanden fra Verona, Digter, Palæograf og Soldat, — den haarde Biskop Jon Arnason fra Holar — og Jacob Serenius med den hvasse Tunge. Store og smaa er repræsenterede i Correspondencen, ikke mindst de smaa. De vender sig trøstigt til Gram med deres Bekymringer og Bryderier, de klager fra deres fattige Embeder, fra Latinskoler og Præstegaarde, — højlydt høres Klagerne fra Norge »dette

Forglemmelsis Land« —; de haaber gennem Grams meget formaaende Intercession at naa »et Stykke Brød«.

Gennem disse Breve, som de andre skrev, fanger vi Glimt af Grams Personlighed, af hans hjælpsomme, venlige Sind, hans trofaste og paalidelige Karakter. I hans egne Breve fængsles vi af Klogskaben, Erfaringen og det gode danske Lune. »Det er en meget fornøvelig Tidende«, skriver han til Johan Helin, »at Hr. Biskop Benzelius vil udgifve for Lyset sine *Observationes ad Historiam et Antiquitates Patriæ*. Der er intet Skrift i Norden, som jeg med større Forlængsel skulde ynske at see. Men jeg frygter og er bange, at der blifver enten intet eller sildigen noget af dette gode Forsæt. *Nosco fortunam Carthaginis*, sagde for-dum Hannibal, og mig gruer, naar jeg tænker, hvor meget got der er promitteret og dog gaaen over Styre i Vores Norden. *Septentrionales docti semper tardi in exequendo*«¹. Om Etymologerne hedder det: »Naar de eengang har gifven deres Tanker Tøylene, saa løber de in infinitum alles øyne af siune, og tager med paa Veyen alt hvad de forefinde, det maae høre dem til eller ikke, som Soldaterne i Quarterer, og Rytterne, naar de fouragerer«². Med Hensyn til de norske Studerende, der ligger ved Universitetet, bemærker han, at deres Selvfølelse hindrer dem i at føre et grundigt Studium igennem; de lader sig beundre af deres Kammerater »mesurerende sig altid med deres egne Landsmænd, som i deres Tanker have bragt det til det Højeste«³.

Det er dog i det historiske Arbejde vi først og sidst skal se, hvad Hans Gram er værd, og erkende hans Styrke og Begrænsning.

Han har gjort Kravene strengere, men ikke Omraadet større. Under Sammenligning med det 17. Aarh.s vidt favnende

¹ Gram til Helin ¹¹/₉ 1734. Trykt i Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram (1907) 67.

² Gram til Grev Chr. Rantzau ²¹/₅ 1741. (Addit. 8 8vo):

³ Gram til Grev Chr. Rantzau ⁸/₅ 1734. (Ibid.).

Arbejde kan man vel snarere tale om en Indsnævring. Han behersker Overleveringen af Fædrelandshistorien som ingen før og kun faa efter ham, men nyt Syn paa Udviklingen, en egen Anskuelse af Stat og Samfund som Saxo eller Huitfeldt giver han ikke. Hans Ydelse blev en Videnskabsmands ærlige Arbejde, ikke et Historieværk, der bærer Præg af en Tidsalder. Aarsagen er for en Del at søge i Forholdene — Gram var Embedsmand i København under Enevælden —, men naar han væsentlig holder sig til den kritisk-filologiske Behandling af Overleveringen og ikke evner at trænge igennem Materialet og intensivt fordybe sig i Fortidens Liv, naar han for de mange Enkeltheder taber Helheden af Syne, ligger Aarsagen ogsaa hos Manden selv, i hans forstandsmæssige Anlæg, i hans Mangel paa Fantasi og Mangel paa Concentration. Blandt senere Tidens Historikere er Caspar Paludan-Müller den, som har skattet Gram først og bedst, — i Tankens Skarphed er de hinandens Lige —, men det mærkes, at Paludan-Müller har faret paa dybere Vand. Glemmes skal det nu ikke, at det Hundredeaar, der laa mellem Gram og Paludan-Müller, havde bragt megen Omvæltning i det ydre saavel som det indre Liv¹.

Grams Omraade maatte efter alle Forudsætninger blive den kritiske Historieforskning. En strengt upersonlig Forskning vil man maaske synes; og dog er hele Manden i Arbejdet — hans Erkendelsesdrift, den stærke Følelse af Sammenhængen Slægtled og Slægtled imellem, hans strenge Krav til sig selv og andre. Han staar som en Tugtemester for alle Tider blandt sine Fagfæller, og, uselvvisk som hans egen Virken var, kan han tale med Myndighed. Ordene falder Gang paa Gang haardt over dem, der gør uvederhæftigt Arbejde, naar blot de høster Vinding og forfængelig

¹ Hvad Forsell i »Minne af erkebiskopen doktor Erik Benzelius den yngre« skriver om Benzelius, eller Harnack i »Geschichte der kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin« skriver om Leibnitz, om deres Styrke og Begrænsning, lyder ofte, som var det sagt om Hans Gram, Barn af samme Tidsalder.

Ære, »modo sibi quæstus paretur et gloriola«; af dyb Erkendelse vidner han: »Historien er og bliver en Kilde uden Bund, der aldrig kand udpompes, et uendeligt Lifsarbejde for hver een, som haver dermed at bestille«¹.

Efter at ovenstaaende Afhandling var trykt, gjorde min Collega Dr. Lauritz Nielsen mig bekendt med en Registratur fra Jena Universitetsbibliotek, foretagen af Underarkivar Frk. Henny Glarbo for Videnskabernes Selskabs Kommission for Registrering af literære Kilder til dansk Historie i Udlandet. Under Signaturen 341 in folio blandt Mss. Buderiana skulde findes en Oversigt over dansk-norsk Historiografi, forfattet af Hans Gram. Der gik Bud til Jena efter Manuscriptet; det viste sig at være — ikke Grams Autograf — men en Copi fra Samtiden omfattende 20 Foliosider. Over Titlen: »Historici Daniæ et Norvegiæ præcipui« var tilføjet af en anden Haand: »Grammii«.

At Gram var Forfatteren, maatte ved Læsningen staa klart for enhver, der har nogen Kendskab til Grams Vurderinger af Fortidens og Samtidens Historikere. Punkt for Punkt genkender man hans Syn paa Tingene, og paany maa man beundre hans Overblik og Judicium. Men udover det kendte — det som her er samlet, men ellers findes spredt i de Gramske Værker — rummer denne Oversigt Vurderinger af Torfæi Skrifter, af Hojers lille Danmarks-historie, af Bartholins Værk: »De causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis«. Om denne Bog, hvis Virkninger spores vidt omkring og langt ned i Tiden, hedder det hos Gram: »Liber in nostris antiquitatibus hucusque incomparabilis, in quo plus bonæ frugis reperias (quantum

¹ Johannis Molleri Flensburgensis Cimbria literata. Præfatio 13: »Hi denique erunt qui istud genus scriptionis, non sapientiæ regula, sed suo ingenio metiuntur, nil habentes pensi, quid ex properatis laboribus suis veræ utilitatis ad publicum emergat: modo sibi quæstus paretur et gloriola«. — Kbh. Selskabs Skrifter I 54.

ad borealia remotissimi ævi monumenta spectat) quam in universis et singulis voluminibus vel a Danis vel a Suecis in lucem editis. Neque enim de solo argumento quod frons libri indicat, credas hic agi, cum plurima alia per occasionem et crebras digressiones simul discutiantur docte, scienter, candide, cordate, verbo egregie«. »Det er en Bog, der hidtil staar uden Lige i vor historiske Litteratur; der hentes af den mere Udbytte (hvad Nordens Oltidsminder angaar) end i alle de Bind tilsammen som Danske eller Svenske har udgivet. Man maa nemlig ikke tro, at her alene handles om det Æmne, som Titlen angiver, nej mangfoldige andre Ting drøftes lejlighedsvis og ved hyppige Digressioner med Lærdom og Indsigt, med Klarhed og Kraft — kort sagt udmærket«. Af største Interesse er dog de kloge velafvejede Udtalelser om Holbergs Danmarks Riges Historie, Danmark-Norges Beskrivelse og Bergens Beskrivelse. Disse vil blive trykt i Holberg-Aarbogen for 1924.

Spørgsmaalet er nu, hvorledes denne Grams Oversigt har fundet Vej til Jena. — Mss. Buderiana stammer fra C. G. Buder, som var Professor i Historie i Jena og i 1740 leverede en ny Udgave af Struvii Bibliotheca historica selecta. I dette Værk findes et Kapitel omhandlende dansk-norsk historisk Litteratur, hvor man paa mange Punkter genkender Grams Domme, hist og her ogsaa Grams Ord. Buder har aabenbart benyttet Grams Hjælp ved Udarbejdelsen af sit bibliografiske Værk; iøvrigt vides intet om en Forbindelse mellem de to.

=====

Smaastykker og Oversigter.

1.

Nordiske Vatikanundersøgelser.

Af Alfred Krarup.

Hensigten med denne Beretning om Vatikanundersøgelserne er ikke at give en Redegørelse for alle de kirkehistoriske Problemer, Studiet af Pavebrevene fra Nordens Middelalder stiller Forskningen overfor; et Forsøg paa at raade alle de Gaader, som derved frembyder sig, vilde i høj Grad overstige mine Kræfter. Opgaven er derfor paa Forhaand indskrænket til en Skildring af selve den nordiske Vatikanforskning ned gennem Tiden med en dertil knyttet Oversigt over det Materiale, den arbejder med i Arkivet, og endelig en Vurdering af nogle Hovedsider af det nyvundne Brevstof; selv i denne stærkt begrænsede Form haaber jeg dog at kunne oplyse om et og andet, der ikke i Forvejen vil være kendt.

De fleste af Historisk Tidsskrifts Læsere vil sikkert vide, at længe før Leo 13. i Aaret 1881 gjorde Vatikanarkivet tilgængeligt for videnskabelige Studier, var det lykkedes enkelte Videnskabsmænd fra Norden at skaffe sig Afskrifter af Interesse for nordisk Historie fra Arkivet. Det gælder af Svenske særlig Intendenten Fredenheim under Gustav 3., som virkede i Rom i 1780erne; hans Afskrifter havnede i Åbo og brændte med Universitetet i 1827, men forinden var lykkeligvis en Kopi deraf overgivet til Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien i Stockholm; nu findes de i det svenske Riksarkiv. Af Danske lykkedes det Suhm og H. N. Clausen at erhverve nogle Afskrifter; allerede tidligere havde Schweizeren Mallet, i 1760erne, sendt Langebek en Del Afskrifter, som han havde haft Held til at skaffe sig ved sine romerske Forbindelser. For dem alle gjaldt det dog, at de kun fik Afskrifterne paa anden Haand, gennem Arkivembedsmændene; selv fik de ikke Lov at komme i Arkivet, som jo var strengt lukket for alle.

En ganske anden Betydning end de nævnte Forskeres svage Forsøg paa at skaffe sig en lille Brøkdal af Arkivets vældige Stof

fik derimod den berømte norske Historiker, Prof. P. A. Munch's Virksomhed i Rom, hvor han opholdt sig i Aarene 1858--61 og igen et Par Maaneder i 1863. Først af alle fik han, især paa Grund af sin venskabelige Forbindelse med Arkivaren Pater Theiner, Lov til at arbejde i Arkivet, ja tilsidst endog til selv at fremtage Protokollerne. Det synes ganske vist at have været i nogen Grad per nefas, at han opnaaede denne saa stærkt foretrukne Stilling; da han 1860 hjemsendte en Beretning om Arkivet, tilføjede han, at den maatte først offentliggøres efter Pater Theiner's Død, og først efter at denne var død i 1874, udgav Prof. Gustav Storm Munch's Skrift under Titlen: Historiske Oplysninger om det pavelige Arkiv (Christiania 1876; ogsaa i Munch's Saml. Afhandlinger IV).

Naturligvis interesserede Munch sig mest for de norske Breve, men han medtog dog ogsaa, hvad han fandt af svenske Akter, og da herhjemme de danske Historikeres Nestor, den gamle Werlauff, havde skaffet ham et Par Hundrede Daler, paatog han sig ogsaa at afskrive Brevene vedrørende Danmark. Fuldt af Begejstring over alt det nye, han fandt, arbejdede han med største Iver; det var som en Fest for ham hver Dag at gaa til Arkivet. Desværre døde han midt i det hele ret pludselig i Maj 1863; han blev begravet paa den smukke protestantiske Kirkegaard ved Cestius-Pyramiden, hvor vi nu i Aar paa 60 Aars-Dagen efter hans Død nedlagde en Krans paa hans Grav og med god Grund hyldede ham som den store Foregangsmand i den nordiske Vatikanforskning¹.

Af Munch's Papirer gik desværre en Del tabt for Videnskaben ved, at Skibet, der skulde føre dem til Norden, forliste. Hvad der kom hjem af norske Breve blev trykt i 6. og 7. Bind af det store Pulterkammer, der hedder Diplomatarium Norvegicum, desværre altsaa ikke som en Samling for sig, men sammen med alle mulige andre Breve. De svenske Afskrifter blev overgivne til Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien; en Del af dem blev trykt i Svenskt Diplomatarium, men de fleste forblev utrykte. De danske Breve endelig blev offentliggjorte i Rørdam's Ny kirkehistoriske Samlinger, 3.—6. Bd. (1864—73) af L. N. Helveg, der først havde benyttet en Del af dem under Udarbejdelsen af sin store Kirkehistorie. Det var i Tal den mindste Del, der tilfaldt Danmark. Helveg's Udgave tæller omtrent 220 Numre, for de ni Tiendedeles Vedkommende fra 13. og 14. Aarh., men selv om det var den mindste Del, betød disse 200 Breve jo dog en anselig Forøgelse af vort ikke meget dybtgaaende Kendskab til den Tids Kirkehistorie,

¹ Jeg kan endnu om Munch tilføje, at Prof. Oluf Kolsrud om kort Tid vil udgive en indgaaende Fremstilling af hans hele Liv og Virken i Rom paa Grundlag af hans store, efterladte Korrespondance.

og ogsaa vigtige politiske Breve havde Munch fundet, saaledes de *Diplomatiske Bidrag til Jens Grand's Historie*, han allerede selv havde faaet trykt i Ann. for nord. Oldk. 1860. Endelig indeholdt ogsaa de efter hans Død udgivne *Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger* interessante Bidrag til Oplysning om disse Nuntiers Virksomhed i alle de tre nordiske Lande.

I lang Tid slog man sig saa til Ro med det, der her var vundet for nordisk Forskning, og saa længe man ikke kunde komme til at arbejde i Arkivet, var der jo heller ikke andet at gøre, men selv da efter Pius 9.'s Død den nye Pave, Leo 13., i 1881 havde lukket op for Vatikanarkivets Skatte og gjort dem tilgængelige for Videnskabsmænd fra alle Lande uden Hensyn til deres Tro, holdt Norden sig i adskillige Aar tilbage. Da Arkivet først var aabnet, var man, som det med megen Tak maa anerkendes, i høj Grad liberal, saa Arbejdsforholdene der hurtig blev næsten ideale: man indgiver blot til Kardinal-Arkivaren en ganske formel Ansøgning om at maatte studere en eller anden nærmere angiven Periode, og straks derefter kan man allerede indlevere sin Rekvisition, saa man et Par Minutter senere faar de ønskede Bind til Benyttelse i Arkivsalen; tidligere fik man ofte Bind i en ret miserabel Forfatning, men dette er nu blevet sjældnere, efter at Arkivet har faaet sit eget Reparationsværksted, »l'ospedale«, hvor saadanne Bind behandles med alle de snedige Metoder, Nutidens Teknik kan udfinde.

De fleste danske Historikere vil vide, at Æren for Genoptagelsen af den nordiske Vatikanforskning tilkommer en Dansk, nuværende Folketingsmand, Dr. L. Moltesen, der som theologisk Kandidat paa en Stipendiarejse i 1894 tog til Rom og i Vatikanarkivet snart opdagede, at Munch's Arbejde ingenlunde havde udtømt alt, hvad der gemtes her, men at der endnu stod meget tilbage. Efter et Raad af Jesuiterpateren Frantz Ehrle, der var Præfekt for Vatikanbiblioteket — den samme Mand, der nu af Pave Pius 11. er bleven gjort til Kardinal — besluttede Moltesen sig til at begynde en systematisk Gennemgang med Aaret 1316, idet han gik ud fra den Betragtning, at hvad der laa forud for dette Aar vilde fremkomme samlet, for alle Lande paa een Gang, i de store Regestpublikationer, den franske École de Rome havde paabegyndt, og hvoraf der nu virkelig ogsaa foreligger en lang Række Bind.

Det varede ikke længe, før de andre nordiske Lande fulgte det fra Danmark givne Eksempel: Allerede i Oktbr. 1894 kom Dr. K. H. Karlsson, som var ansat ved Kungl. Biblioteket i Stockholm, til Rom, udsendt af Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien og af Letterstedtska Föreningen, og han blev i Rom og arbejdede i Arkivet i ikke mindre end seks Aar. Fra Norge

kom 1895—96 Prof. Gustav Storm og 1896—97 den senere Prof. Alexander Bugge. Paa dansk Side overtog, da Moltesen i 1895 tog hjem, Carlsbergfondet Fortsættelsen af Arbejdet: 1895—97 udsendtes nuværende Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, 1897—98 var jeg dernede første Gang. Derefter fulgte Dr. Lindbæk 1898—1901, og fra 1899 blev der endogsaa sendt to danske Undersøgere til Vatikanet, idet i dette Aar Bibliotekar Raphael Meyer ogsaa tog til Rom. 1901 afløstes Lindbæk af nuværende Rektor Julius Nielsen (for Aarene 1901—03), og ved Raphael Meyer's Hjemkomst 1902 rejste jeg for anden Gang derned. Nordmændene var allerede holdt op i 1897, og efter Karlssons Hjemrejse i 1900 var det i tre Aar os Danske, der arbejdede for alle tre Lande, optegnede Findestederne ikke blot for Brevene vedrørende Danmark, men ogsaa for dem, der angik de andre Lande, ja tilsidst lod Julius Nielsen og jeg endog de fundne Breve afskrive og — efter selv at have kollationeret dem med Protokollerne — Afskrifterne sende til Arkiverne i Kristiania, Stockholm og Helsingfors.

I 1903 var vi naaet igennem de store Serier i Arkivet, jeg senere skal vende lidt tilbage til, indtil Aaret 1527, og da vi ansaa det for lidet sandsynligt, at der vilde kunne gøres ret mange Fund ved at fortsætte efter dette Tidspunkt — vi havde i de sidste Maaneder gennembladet Protokollerne i Ugevis uden at gøre noget som helst Fund af nordiske Breve —, fandt vi det uforsvarligt at gaa videre; da Carlsbergfondets Formand, Prof. Edv. Holm, sluttede sig til denne Betragtning, ophørte altsaa ogsaa det danske Arbejde i Vatikanet.

For at det imidlertid kan forstaas lidt nærmere, hvorledes det hele Arbejde formede sig, og hvorledes Samarbejdet mellem de tre Lande foregaar, maa jeg forklare lidt mere indgaaende om Arkivet og dets Indretning.

Først et Par Ord om Arkivets rent ydre Skæbne. Det opbevaredes allerede i det 11. Aarh. i Lateranet, men i urolige Tider tog Paverne det ofte med sig. En Registratur fra Alexander 2.'s Tid (1061—73) var en Tid i Klostret paa Monte Soracte; i Begyndelsen af 14. Aarh. var Arkivet til Huse i Sakristiet til S. Francesco-Kirken i Assisi, men under Pavernes Udlændighed flyttedes det hele i Aaret 1330 til Avignon, og ogsaa, efter at det med Paverne igen var kommet tilbage til Rom, maatte det siden endnu en Gang ud paa en lang Rejse — under Napoleon nemlig, da det hele overførtes til Paris. Paa Vejen fik det en Tid sin Plads i Milano, hvor det anbragtes i en Hestestald eller i alt Fald i nær Forbindelse med en saadan, og dette Naboskab bekom det meget ilde.

I det hele maa det fremhæves, at de mange Flytninger har

taget stærkt paa Arkivet, saa det i sin nuværende Bestand ikke gaar nær saa langt tilbage i Tiden, som man kunde vente. Afset fra nogle faa Registraturfragmenter fra Gregor 7.s Tid, hvori der forøvrigt bl. a. findes nogle Breve til Sven Estridsøn og Harald Hén, kan det nemlig siges, at en Protokollrække, en Art Kancelliregistratur — *Regesta Vaticana* — først begynder med Innocents 3.; til Gengæld fortsættes den saa i hele den følgende Tid fra Pave til Pave, dog saaledes at den endnu hele 13. Aarh. igennem ikke indeholder alle, men kun de vigtigere Breve fra Paverne. Fra Avignontiden optages flere og flere Breve i denne store Serie, men dens Betydning formindskes igen noget fra Martin 5.s Tid (1417—31), idet fra da af de egentlig politiske Breve danner en ny, særlig Række, *Brevia Vaticana* er indtil Martin 5. skrevet paa Pergament, derefter paa Papir, og der findes i alt indtil Pius 5.s Død (1572) over 2000 Bind i Folio, deraf før 1527 — det Aar vore Undersøgelser slutter — 1400 Bind.

Ved Siden af Vaticana findes fra Avignontiden ogsaa en anden Række (paa Papir), de saakaldte *Regesta Avinioniensia*, som stammer fra Datararkivet og indtil 1783 opbevaredes i Pavepaladset i Avignon. De spænder nøjagtig over hundrede Aar, fra Johannes 22. i 1316 til Kostnitskonciliet i 1416 og tæller 394 Folio-bind. Af disse indeholder de 190 dog Breve fra Modpaverne Clemens 7. og Benedict 13. (1378—1417), og da disse Paver kun havde meget ringe Forbindelse med Norden og f. Eks. slet ikke var anerkendte her i Danmark, er der kun lidt at finde for os deri¹. Men forøvrigt er alle disse Bind for den, der skal arbejde sig igennem dem, af en højst utiltalende Slags, idet de tæller henimod 1000 Sider hver, medens Vaticana dog kun er paa 600.

Forholdet mellem de to Rækker synes for Tiden 1316—62 at være det, at Avinioniensia er det primære, en »A-Kilde«, Vaticana en Afskrift, saaledes som det er Munch's Fortjeneste at have paavist — i Modsætning til den tidligere Opfattelse, som gik ud fra det rent umiddelbare, at det finere Pergament var det oprindelige. Man skulde da saaledes vente i begge Rækker at finde nøjagtig de samme Breve, men hvis man deraf vilde slutte, at saa behøvede man kun at gennemgaa Avinioniensia, vilde det desværre være forhastet, thi denne Række, som jo er paa Papir, er ikke godt bevaret, saa for at man kan være sikker paa at faa al Ting med, er en Gennemgang af Vaticana ogsaa nødvendig. Efter 1362 gælder det ogsaa kun for en Del — vistnok endda en mindre Del — af Brevene, at de findes begge Steder; fra den Tid af optages nogle

¹ En Del Breve fra Clemens 6. — Midten af 14. Aarh. — findes dog nu (fejlagtig indsat) her og er derfor først opdagede nu i 1921—22.

Breve i den ene, andre i den anden Række, uden at det har været muligt at præcisere nærmere Regler for Fordelingen.

Til de to hidtil omtalte Brevrækker kommer fra Bonifacius 9.s Tid (efter 1389) en tredje, som, da den lige til den nyeste Tid har været opbevaret i Lateranet og først i Aaret 1892 overflyttedes til Vatikanet, kaldes *Regesta Laterana*. Denne Serie tæller for Tiden 1389—1527 noget over 1400 Bind, i noget mindre Format end de andre, men uheldigvis med ret store Lakuner. Af det oprindelige Antal Bind menes der nu at mangle henved en Trediedel, hvis Forsvinden væsentlig synes at skrive sig fra Opholdet i Paris; at de endnu fandtes i 18. Aarh. ses nemlig af den flittige Arkivar Garampis Registranter, som nu i alt Fald giver os korte Indholdsangivelser til de Breve, der i vore Dage er forsvundne. Det fortælles ogsaa, at Arkivaren Marini fandt ikke mindre end 200 Bind hos en Kolonialhandler i Paris, som brugte dem til Indpakkingspapir! — Heller ikke mellem Brevene i denne Række og dem i Vaticana har vi været i Stand til at trække bestemte Skillelinjer, men Brevene indførtes altid kun i den ene Række, saa de begge er primære Kilder, og begge maa gennemgaaes.

Fælles for alle de tre nu nævnte Serier — Vaticana, Avinioniensia og Laterana — er det, at de giver os Skrivelser, som er udgaaede fra Rom. Men til disse tre slutter sig endnu en umaadelig Samling, de saakaldte *Regesta supplicationum*, som er Foliobind i langt større Format end de andre og indtil 1527 omfatter henimod 2000 Bind à 600 Sider. De begynder først med Aaret 1342 — Pave Clemens 6. — og opbevaredes ligesom Laterana indtil 1892 i Lateranet. De indeholder Afskrifter af Ansøgninger til Paven om Embeder, Dispensationer og Begunstigelser af alle mulige Slags. Supplikkerne skulde udfærdiges efter aldeles bestemte Formler, som det ikke var hver Mands Sag at kende og kunne anvende; til Affattelsen maatte man derfor ty til særlige Prokuratorer ved Kurien, og da disse fik deres Betaling pr. Linje, havde de en naturlig Tilbøjelighed til at gøre Formlerne stadig vidtløftigere. Supplikkerne skulde saa i den ældre Tid alle bevilges af selve Paven, som paa dem skrev sit: *Fiat ut petitur* med Tilføjelse af sit Døbenavns Forbogstav, Pius 2. f. Eks. E o: Enea, Alexander 6. R o: Roderigo; fra Martin 5.s Tid overdroges det dog i mindre vigtige Tilfælde til Vicekansleren at bevilge dem, og Formlen ændredes da til: *Concessum ut petitur in presentia domini nostri pape*. Derefter skulde Dataren tilføje Datoen og registrere Suppliken i sin Protokol, saa Supplikkontoret indføre den i de endnu bevarede Protokoller, naturligvis mod Betaling til alle Parter, Dataren og Skriverne, efter bestemte Takster. Saa endelig kunde den

tilsvarende Bulle udfærdiges, hvilket igen var højst besværligt og krævede fire forskellige Kontorers Medvirkning: Abbreviaturkontoret, som udfærdigede Koncepten til Bullen, Scriptorikontoret, hvor Bullen renskrevs, Bullekontoret, hvor Bullen hængtes paa, og endelig Registerkontoret, hvor den indførtes i Protokollerne og udleveredes til Ansøgeren, dog kun mod Betaling i Annatkontoret, for saa vidt Embedet da var takseret til en Aarsindtægt af over 24 Dukater (Gylden) eller dertil svarende 4 Mark Sølv. For Ekspeditionen skulde alle de fire nævnte Kontorer have hver sin Betaling, paa hvert Sted den Takst, der endnu staar over eller under Brevet. Man kan let forestille sig, at det at opnaa en Bulle ikke var nogen billig Affære¹.

Men for et Øjeblik at vende tilbage til Arkivets Indhold foruden de hidtil omtalte Hovedrækker, skal jeg blot nævne, at der naturligvis endnu findes en Mængde forskellige Serier, f. Eks. vedrørende Finanspolitik Rækkerne *Introitus et Exitus*, *Regesta obligationum*, *Collectorie* og *Diversa cameralia* — en Del af disse er først for nylig overflyttede fra Statsarkivet til Vatikanet —, saa de allerede nævnte politiske Breve i *Brevia*, efter Martin 5.s Tid, saa Legaternes Virksomhed i Samlingerne af *Nunziature*, fordelt efter Landene, dog saaledes, at Norden fulgte med Tyskland og regnedes til *Nunziatura di Colonia*; naar saa endelig dertil føjes originale Fyrstebreve i Samlingen *Principi* og det store Engelsborgarkiv, *archivum arcis*, ja saa antager jeg, det vil være tilstrækkeligt til at gøre det begribeligt, at der skal lang Tid til for at komme igennem det altsammen.

Og ulykkeligvis er det kun ved *Nunziature*erne, at vi finder en lokal Inddeling af Brevene. Alle de store Rækker er ordnede indenfor hver Pave i Aar 1, 2, 3 o. s. v. og indenfor for hvert af disse ikke strengt efter Brevets Dato, men efter Tidspunktet for Brevets Ekspedition, alle Lande blandede imellem hinanden. Det er dette Forhold, der gør Arbejdet saa umaadelig besværligt, fordi man altsaa for at finde Brevene for et enkelt Land maa gennemgaa *alle* Protokollerne i *alle* disse forskellige Rækker. Kun for *Vaticana* findes der oftest foran i hvert Bind et Register med Angivelse af Stifterne, hvortil Brevene hører. Det er let at forstaa, at Dr. Moltensen ved sin Gennemgang, og for Resten vist ogsaa de følgende Undersøgere, holdt sig til disse Registre, men det er dog sikrere

¹ Eksempelvis skal jeg anføre, at en Bispeprovisionsbulle ofte betales med 80 carleni, hvilket omtrent er 8 Dukater eller $1\frac{1}{3}$ Mk. Sølv, og denne Sum skulde altsaa betales 4 Gange; selv for smaa Embeder betaltes ofte $\frac{1}{4}$ af dette Beløb. Til Sammenligning tjener, at Prisen paa en Okse i 15. Aarh. var 2 Øre eller $\frac{1}{4}$ Mk. Sølv.

og har nu vist sig at føre til Fund af adskillige tidligere ikke bemærkede Breve at gennemgaa ogsaa disse Bind Blad for Blad. Til Løsningen af denne mægtige Opgave har det været af største Betydning, at de tre nordiske Lande har arbejdet Haand i Haand og hver enkelt Undersøger optegnet, hvad han fandt for hele Norden; det er selvindlysende, at hvert Land saaledes lettes for to Trediedele af det Arbejde, der maatte til, hvis det stod alene.

I 1903 mente vi altsaa at være til en vis Grad færdige, og saa snart vi kom hjem, begyndte vi at arbejde med at faa Afskrifterne udgivne. Allerede 1904 udkom det af Dr. Moltesen besørgede 1. Bind af Værket *Acta pontificum Danica*, omfattende Tiden 1316—78, og derefter fulgte ret hurtigt fem andre Bind, udgivne af Dr. Lindbæk og mig; i 1915 forelaa det hele Værk færdigt. — Paa svensk Side fik Dr. Karlsson kun publiceret to Hefter, Aarene 1401—07, i Svenskt Diplomatarium, inden han døde i Aaret 1909, og med hans Død standsede det hele i Sverige. — Nordmændenes Afskrifter blev udgivne i Diplomatarium Norvegicum 17. Bd. af Prof. Bugge og forskellige andre, men Udgaven var ikke helt god: der var slemme Fejl i Dateringen af Brevene og ogsaa Behandlingen af det sproglige, den ofte vanskelig læste og vanskelig forstaaelige Latin, lod noget tilbage at ønske. I den danske Udgave søgte vi paa to Maader at forbedre Teksten: for det første fik vi efter Originalprotokollerne i Vatikanet læst en Korrektur, som besørgedes for os af en af Embedsmændene i Arkivet, Dr. jur. E. Ranuzzi, og i nogle Maaneder i 1912 af Julius Nielsen, for det andet viste Prof. M. Cl. Gertz os den store Venlighed at gennemlæse det hele og give en lang Række udmærkede Rettelser og Konjekture. I de 6 Bind findes der ialt 5200 Numre, og dette i sig selv ret imponerende Tal belyses maaske bedst ved en Sammenstilling med de 9000 Numre i Erslevs Repertorium, som jo dog kun gaar til 1450. Kvantitativt i alt Fald er det en mægtig Forøgelse af vore Middelaldersbreve, og det nye Materiale blev jo ogsaa straks for store Deles Vedkommende videnskabelig udnyttet og afgav Stof til baade Moltesens Disputats i 1896 og Lindbæks i 1906 ligesom i Sverige til Brilioths Akademiska Afhandling i 1915 om *Den påfliga beskattningen av Sverige*.

Ved Afslutningen af Udgaven, der altsaa i de 6 Bind omfatter Tiden 1316—1527, udtalte vi i Fortalen til 6. Bind, at for at være fuldstændig manglede Samlingen endnu Tiden forud for 1316. »En Udgave af Pavebreve, trykte og utrykte, fra de ældste Tider til 1316 vil derfor være et naturligt Supplement til *Acta pontificum Danica*«. — Og netop det i disse Ord antydede, Ønsket om et Supplement for Tiden før 1316, blev siden Udgangspunktet for de for-

nyede Vatikanundersøgelser. Her hos os blev det dog foreløbig ved det fromme Ønske, men anderledes i Sverige, hvor Karlssons Afskrifter efter hans Død henlaa væsentlig uudgivne. Kun Brevene vedrørende Lund Stift var begyndt at blive offentliggjorte af Prof. L. Weibull i *Diplomatarium dioecesis Lundensis*, hvoraf der nu er udkommet tre Bind, som behandler Tiden fra 1421 til 1500. Da betroedes Arbejdet med den videre Udgivelse af Karlssons Papirer af Riksarkivet til den energiske Første arkivarie, dr. L. M. Bååth, som straks forstod, at først maatte der nye Undersøgelser til i Rom for at supplere det allerede fundne, navnlig for Tiden før 1316.

Han henvendte sig derfor i Sommeren 1919 til den norske Docent, nu Prof., Oluf Kolsrud og mig med Forslag om en Genoptagelse af det skandinaviske Samarbejde i Vatikanet, og det lykkedes virkelig i alle tre Lande at skaffe Penge til en ny Ekspedition; fra dansk Side bevilgedes der mig af Carlsbergfondet en Understøttelse til en systematisk Gennemgang af Tiden 1198—1316. Vi opholdt os da alle tre — Bååth endda med en Assistent, Fru Sophie Carlander fra Riksarkivet — i Rom i 4 Månedes Tid, fra sidst i Februar til sidst i Juni 1920, og vi havde den Tilfredsstillelse, at vi i *Regesta Vaticana* gjorde ikke faa nye Fund, saa Munch's tidligere Gennemgang af denne Række viste sig langt fra at have skrabet Bunden. Jeg for min Del rejste hjem med Afskrifter af omtrent 200 nye danske Breve fra Tiden før 1316, foruden at jeg ved ny Kollation havde kunnet væsentlig forbedre en stor Del af de tidligere trykte, selv Tryk i saa ansete Publikationer som f. Eks. *Mecklenburgisches Urkundenbuch*. Men desuden var det lykkedes Dr. Bååth — særlig derved, at han hurtig opgav at afskrive de nyfundne svenske Breve og i Stedet gik over til at lade dem fotografere — at naa et Stykke ned i Tiden efter 1316, og her skete da det uventede, at han ogsaa i denne af Dr. Moltesen gennemgaaede Periode fandt flere hidtil ukendte Breve, for Tiden 1316--60 i alt 26 nye danske Breve eller et Tillæg paa 5 pCt. til det i *Acta pontificum* trykte, ligesom han fandt lignende Tillæg af svenske og norske Breve. Allerede i Rom drøftede vi derfor Ønskeligheden af at fortsætte Undersøgelserne længere ned i Tiden, og efter at vi var komne hjem, fik da Bååth og Kolsrud skaffet nye Bevillinger, hvorimod Carlsbergfondet nu gav Afslag paa min Ansøgning om Penge til fortsatte Undersøgelser i Rom. Jeg henvendte mig da efter Bååth's Ønske til Undervisningsministeriet, og det lykkedes mig, særlig støttet ved en varm anbefaling fra Prof. Oscar Andersen, som jeg er ham overmaade taknemlig for, at vinde Ministeren for Sagen, saa han satte igennem i Finansudvalget, at der tilstodes

mig en Bevilling til 8—9 Maaneders — jeg havde i min Ansøgning sagt afsluttende — Arbejde i Rom.

I Oktbr. 1921 begyndte vi da paany Gennemgangen i Vatikanet, og denne Gang gik vi alle over til at lade de nye Fund fotografere, hvortil ogsaa jeg blev sat i Stand ved en særlig Bevilling fra Carlsbergfondet. De Fotografier, vi fik, er saa klare og gode, at vi udmærket godt kan skrive af efter dem hjemme, og derved vandt vi jo megen Tid i selve Arkivet. Desværre maatte jeg paa Grund af personlige Forhold afbryde Arbejdet og rejse hjem i Febr. 1922, men de andre blev i Rom til Slutn. af Juni og naede at gøre de store Bulle-Serier færdige til 1431, hvorimod Supplikrækken ikke blev gennemgaaet, fordi vi ansaa det for haabløst at tage fat paa denne Uendelighed af Bind. Det samlede Udbytte af den anden Ekspedition blev for Danmarks Vedkommende 350 nye Breve, hvoraf dog omtrent Halvdelen var Fællesbreve for alle tre nordiske Riger eller to af dem; dette Tal var meget betydelig større — omtrent 6 Gange mere — end de 5 pCt., vi havde antaget som sandsynlige efter Fundene i 1920.

Igen lykkedes det i Sverige og Norge at skaffe nye Bevillinger til fornyet Samarbejde med mig, da jeg i Marts 1923 atter skulde rejse ned og fortsætte mit Arbejde for hvad der endnu var tilovers af den Bevilling, jeg tidligere havde faaet. Ved denne tredie Ekspedition skete der dog den Forandring, at Prof. Kolsrud, der nu holdtes hjemme af sit Universitetsarbejde, afløstes af Prof. O s c a r A l b. J o h n s e n, og desuden fik vi en ny Medarbejder, idet denne Gang ogsaa Finland sendte en Repræsentant, fil. lic. A. M a l i n fra Universitetsbibloteket i Helsingfors, til at deltage i Arbejdet. Fra svensk Side medvirkede, foruden Bååth og Fru Carlander, i 6 Uger tillige Arkivar E. N y g r e n fra Riksarkivet, saa vi var jo efterhaanden blevet en større Styrke, og vi fik tillige efterhaanden en stadig større Rutine i Gennemgangen. Jeg kan saaledes eksempelvis anføre, at jeg nu i Aar kunde naa igennem 6—7000 Foliosider paa de 4½ Time, Arkivet er aabent, fra Kl. 8—12½, og at jeg paa de 4 Maaneder kom igennem over 800 Bind. Vore fornedede Anstrengelser førte da ogsaa til, at vi denne Gang naede saa langt som til Aaret 1503, stadig dog saaledes, at vi lod Supplikrækken ligge. Udbyttet af den tredie Ekspedition var alene for de af mig gennemgaaede Paver: Pius 2., Paulus 2., Innocentius 8. og Alexander 6., over 200 eller med Tillægene fra de andre — den nøjagtige Statistik har jeg endnu ikke modtaget — i alt 3—400 nye danske Breve, hvilket var langt, langt mere, end hvad der fandtes for de andre Lande.

Forklaringen ligger for en Del deri, at vi — selvfølgelig —

medtager Breve vedrørende Slesvig Stift, og dette stod allerede i 14.—15. Aarh. i livlig Forbindelse med de omliggende nordtyske Stifter, saa det var meget almindeligt, at slesvigske Geistlige havde Embeder udenfor Stiftet — og udenfor Danmark — og omvendt en Del fremmede i Slesvig. Dette Forhold fører ganske vist til en stærk Forøgelse af Brevenes Antal — og ved den første Gennemgang havde man ikke altid været tilstrækkelig opmærksom herpaa —, men det er dog ikke den eneste Forklaring paa de mange nye Slesvig-Breve, jeg har fundet nu i 1923. En uhyre Mængde Breve, sikkert en hundrede Stykker, er rettede til en enkelt Mand, som knyttes til den danske Kirke ved at blive indtrængt som Biskop i Slesvig ved pavelig Provision. Denne Mand var Eggert Durkop, † 1499. Han stammede fra en anset Familie i Hildesheim og var 1474 bleven Kannik i denne sin Fødeby; senest 1486 havde han faaet Ansættelse som Auditor ved Rotaen i Rom, den pavelige Højesteret, og dette Embede forenede han efter 1489 med Stillingen som Biskop i Slesvig, idet han opnaaede pavelig Dispensation til ikke at residere ved Bispeembedet, men forblive i Rom; kun to Aar (1493—95) var han i Slesvig. Han havde et vidunderligt Talent til at skaffe sig Embeder i Massevis¹; desuden var han som Auditor Dommer i en Uendelighed af Sager, hvorom der foreligger et Utal af Breve, som ved den første Gennemgang principielt ikke var medtagne, men som jo dog paa en ikke uinteressant og for os ret enestaaende Maade belyser, hvad en Prælat ved Kurien kunde drive det til.

Hermed er jeg naaet til Ende med denne Oversigt over den nordiske Vatikanforskning; denne vil til næste Vinter endnu en Gang blive fortsat af de svenske og norske Udsendinge, og det maa i høj Grad haabes, at det vil lykkes igen at skaffe Penge til ogsaa ved denne fjerde Ekspedition, som da for vort Vedkommende vil være den afsluttende, at lade Danmark samarbejde med de andre Lande.

Men inden jeg slutter, vilde jeg dog gerne endnu tilføje et Par almindelige Bemærkninger om, hvor meget eller hvor lidt alle disse Breve, vi har fundet, er værd. Det ligger jo ogsaa nær at

¹ For Kuriositetens Skyld skal jeg meddele Listen over de Embeder, jeg har fundet: Han var foruden pavelig Kapellan og Auditor tillige Dekan i Minden, Provst smst., Biskop i Slesvig, Kannik i Köln, Sognepræst i Diekholzen (i Hildesheim Stift), evig Vikar i Verden, Kannik i Mainz, Provst i Neuwerk (ved Halle), Ærkedegn, Provst og Dekan i Hildesheim, Provst i Slesvig, Sognepræst i Peyna (i Hildesheim Stift), Kannik i Bremen, Kustos i Minden, Ærkedegn i Utze (i Hildesheim Stift), Kong Hans' Gesandt ved Kurien, Kannik i Hamburg og Lübeck, Ærkedegn i Halberstadt — altsaa over 20 forskellige Embeder, en smuk Rekord i Bengnaveri!

spørge: Hvad Nytte gør egentlig det hele? Har vi ved disse Breve faaet et helt nyt Syn paa Kirkens Stilling her i Danmark og dens Stilling til Staten eller dens Forhold til Paven i disse Aarhundreder? Svaret maa blive, at det har Brevene utvivlsomt ikke givet os, og ved Bedømmelsen af Resultatet har det derfor ikke været ualmindeligt, at man betragtede Nyttens af det hele med megen Skepsis. Nu skal jeg vel vogte mig for at optræde som advocatus diaboli og forsvare Pavebrevene paa alle Punkter, men jeg vil dog nok mene, at selv om de ikke kan tilfredsstille meget højt spændte Forventninger — og Forventningerne var efter Munch's Fund store —, saa kan der dog trods Bevillingernes Ensformighed, som ofte gør dem ret kedsommelige, ikke desto mindre læres adskilligt af dem i flere Retninger: De giver os en Mængde nye Detail-Oplysninger om topografiske og personalhistoriske Forhold, saaledes som det er erkendt af Arkivar Thiset og af Dr. Bobé; de belyser skarpere end før 15. Aarh.s Kirkepolitik i Enkelt-heder, saaledes som Lindbæk har vist det i sin Disputats for Christiern 1.s og Hans' Tid, og som et særlig interessant Omraade kan jeg maaske fremhæve den pavelige Finanspolitik, som allerede var et Hovedpunkt i Dr. Moltesen's Bog; det ses nu langt klarere end før, i hvilken Grad Kurien ved Embedsbesættelser trak Penge ud af Landet.

Drejede det sig om Embeder med en Aarsindtægt af 200 Gylden — hos os altsaa Bispeembederne —, skulde der betales Servispenge (commune servitium) til det pavelige Kammer og Kardinalkollegiet med en $\frac{1}{3}$ af Indtægten¹ foruden nogle Drikkepengeafgifter, de saakaldte servitia minuta, der beløb sig til $\frac{5}{28}$ af de egentlige Servispenge og tilfaldt Kurialembetsmændene og Kardinalernes Tjenerskab. For lavere Embeder — med en Aarsindtægt af over 24 fl. og altsaa op til 200 — havde Kurien Ret til de saakaldte Annater, der beløb sig til Halvdelen af det første Aars Indtægt. Ved Opgivelserne af Embedsindtægterne i Supplikerne har Ansøgerne derfor en stærk Tendens til — i Kraft af den »Mennesket iboende Trang til at slippe saa billigt som muligt«, som man ogsaa kender i vore Dage — meget ofte at holde sig til de 24 fl. (4 mr. arg.), af hvilke man netop slap for at betale. Alligevel var Afgifterne ubehagelige nok og Servisbetalingerne, navnlig ved hyppige Bispeskifter, tilstrækkelige til fuldkommen at forarme Stiftet.

Endnu maa jeg tilsidst med et Par Ord fremdrage et Punkt,

¹ I 15. Aarh. ansattes Ærkestiftet Lund til at betale 4000 fl., en Tid efter 1419 dog kun 2000, Roskilde og Slesvig 1000, Odense 150, Ribe 120, Børglum og Aarhus $66\frac{2}{3}$, Viborg endog kun 40 fl., for de sidste 5 Stifter sikkert ret moderat eller endog for lavt.

som jeg betragter som noget af det interessanteste, det nye Materiale har givet os Mulighed for at trænge til Bunds i, og jeg fremhæver det saa meget des mere, som det mærkeligt nok ikke er omtalt af Lindbæk: Erkendelsen af den Praksis, som i alt Fald i det sidste halve Aarhundrede før Reformationen synes at have været gængs ved Kurien ved de overmaade talrige Embedsbesættelser. Ved Embedsledighed indsendtes — meget ofte ogsaa, naar Talen var om almindelige Landsbykirker, ja endog de saakaldte »evige Vikariater« — fra en Række forskellige Kandidater til Embedet Ansøgninger til Paven, og da faar man Gang paa Gang det Indtryk, at alle disse Suppliker bevilgedes¹. Heraf blev Følgen naturligvis den, at hver enkelt Ansøger mente, at han — og han alene — havde Ret til Embedet; naar saa andre meldte sig med lige saa god Ret, ja, da var der kun een Vej at gaa, den nemlig at lade Sagen afgøre ved en Proces ved Kurien, men det var uheldigvis en meget dyr Vej at gaa, idet Processerne ofte var yderst langvarige. Meget hyppig fik først den ene Part Ret af den Auditor ved Rotaen, der fik Sagen til Behandling, men efter en ny Appel fik Modparten alligevel tilkendt sig Embedet af en anden Auditor, og saaledes kunde det gaa frem og tilbage flere Gange. Og hver ny Proces slutte nye Summer! Systemet var særdeles vel egnet til at lade Kurialembetsmændene flaa de ulykkelige Ansøgere og skrabe mere og mere til sig. Lad være, at det var endnu mere gennemført for tyske Embeder, og at Mackeprang² har Ret i, at Kurien ved Ansættelsen af de danske Embeders Vurderingssummer har været yderst medgørlig, alligevel er det dog ogsaa her i Danmark let forstaaeligt, at denne Udplyndring har sat meget ondt Blod, og at det hele ogsaa her sikkert har virket som et væsentligt Moment til Frafaldet fra Rom og Reformationens Sejr.

2.

Har Karl Gustav været Akademist i Sorø?

Af M. Mackeprang.

Naar Karl Gustavs Navn i Litteraturen er knyttet til Sorø — endnu i sidste Udgave af Trap (III, 27) nævnes han som soransk Akademist — skyldes det i første Række den kendte Arkitekt og

¹ Bevies helt kan det ikke, da kun bevilgede Suppliker er bevarede, men det gælder i alt Fald sikkert, at flere Suppliker om det samme Embede ofte bevilges.

² H. T. 7. R. I, 564 ff.

Arkitekturhistoriker Thurah. I det 1749 udkomne Bind af hans »Danske Vitruv« hedder det nemlig i Beskrivelsen af Sorø (II, 169—70):

»Ibland andre høye Personer, som her have studeret i deres Ungdom, er i sær at regne den forudm navnkundige Svenske Konge Carl Gustav, som og til Kiendetegn paa sin priisværdige Høytægtelse for det Sted, som i hans Ungdom havde tient ham til Skole, lod den liden Bye Sorøe med tilhørende Amt og Gods være befriet fra al fiendtlig Vold, da han .... Anno 1659 havde gjort sig Mester af næsten heele Siællands Øe.«

Selve det af Thurah aftrykte Sauvegardebrev fortæller imidlertid intet herom, og i Virkeligheden er hans Beretning da ogsaa næsten ordret afskrevet efter Pontoppidans 1730 udkomne »Theatrum Daniæ« (S. 130), som dog heller ikke synes at have anden Hjemmel end Beskyttelsesbrevet.

Den Tradition, der vel har ligget bagved, er jo et noget spin-kelt Grundlag at bygge paa, og Direktøren for det tredje soranske Akademi E. G. Tauber var derfor i sin gode Ret, naar han i sin 1827 udgivne paalidelige og grundige Skildring af Christian 4.s Ridderakademi karakteriserer Thurahs Fortælling som et Sagn¹. Og han havde saameget mere Grund hertil, som ingen af de af ham flittig benyttede officielle Kilder indeholder det mindste om Svenskekongen. Hans Navn forekommer hverken i den af Tauber som Tillæg til Skriftet udgivne Matrikel, i Regnskaberne, hvor Akademisternes Kontingenter regelmæssig indføres, eller i de aarlige »Spisemandtal«.

Der er imidlertid andre, af Tauber ikke kendte Kilder, der tilsyneladende i høj Grad bestyrker Thurahs Beretning. I første Række maa her nævnes en af Jens Rosenkrantz i April 1665 paa Italiensk nedskrevet Skildring af de soranske Stiftelser, Skolen saavel som Ridderakademiet², hvori han som Bevis paa dettes Ry anfører, at »der har været en Mængde Fyrster, saaledes den nuværende Konge, hans Broder, den sidste Konge af Sverige, men incognito, nogle Fyrster af Holsten og Landgreven af Hessen«³. Nu var Jens Rosenkrantz ganske vist som de fleste gamle Soranere — han havde besøgt Akademiet 1657—58 — en stor Lokalpatriot! Med synlig Stolthed anfører han saaledes en Ytring, som Karl Gustav ved anden Lejlighed skal have brugt om Sorø: »Hvis

¹ Udsigt over Sorø Academies Forfatning 1623—1665 S. 52—54.

² Gl. Kgl. Samling. 1073.2^o. Beskrivelsen er forment som et Brev til en Kardinal og er maaske den originale Konzept.

³ »Quantita di Principi ci sono stati come il Re d'hoggidi, suo fratello, l'ultimo Re di Suezia ma incognito« etc.

Vorherre fra Himlen skulde vælge sig et Sted, der egnede sig til et Akademi, vilde han intet finde, der som dette i enhver Henseende svarede til hans Vilje.« Men paa den anden Side havde han som Søn af Akademiets Hofmester Jørgen Rosenkrantz unægtelig den bedst mulige Lejlighed til at skaffe sig Besked om Tingene, hvad hans Beretning da ogsaa vidner om. Paa alle de Punkter, hvor den kan kontrolleres, er den fuldt korrekt. Og vil man indvende, at den i hvert Fald først er nedskrevet 25—30 Aar efter Kongens eventuelle Besøg¹, kan man til Gengæld pege paa, at der endnu i 1665 mellem Professorerne var flere, der havde været i Sorø paa de Tider. Der var »Sprogmasteren« Daniel Matras (ansat 1623), og der var Orientalisten M. Bjørn Drachard, i hvis Hus netop flere af de unge Fyrstesønner havde været Pensionærer². Her kunde Kongen have boet, ligesom den Omstændighed, at han gæstede Stedet incognito, kunde forklare, at han ikke nævnes i de officielle Kilder.

Tilmed bekræftes Jens Rosenkrantz' Paastand fra anden Side³. I Karlslunde Sognekalds Liber daticus findes nemlig S. 21 en Afskrift af en Indberetning fra Sognepræsten Lorentz Lorentzen (1711—65), i hvilken det om en af hans Forgængere, Peder Corffitsen (d. 1661), hedder:

»Af ældgamle Bønder, som levede endnu, da jeg kom her til Stedet, har jeg denne Tradition om ham: At hand havde i Ungdommen frequenteret i Soerøe med Carl Gustav, som siden blev Konge i Sverrig. Og (da) hand ved de Svenskes Indfald her i Landet, da Kiøbenhavn blev belejret 1658, søgte til samme svenske Konge, kiendte denne ham strax og tog imod ham (med) disse Ord: Kommer Du der store Peder? Thi hand var høj af Statur og fyldig. Og (hand) erholdte og af Kongen Salue-guarde for sig og sine Sognefolk⁴.«

Selvom denne Historie jo først er nedskrevet henved 100 Aar efter den Begivenhed, den skildrer, virker den dog rent umiddelbart troværdig. Man siger uvilkaarlig til sig selv, at dette pudsige Møde mellem de to gamle Skolekammerater kan de Karlslunde Bønder ikke selv have opfundet. Alligevel maa den naturligvis om muligt kontrolleres. De to faste Punkter bliver da Hr. Peders

¹ Karl Gustav er født 1622. Gennemsnitsalderen er for Akademisterne 16—18 Aar. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne I, 390.

² Sorø I, 445 og 448.

³ Min Opmærksomhed er bleven henledet paa denne Kilde gennem en Henvendelse fra Lærer Mortensen i Karlslunde til Rektor Raaschou-Nielsen i Sorø.

⁴ Indberetningen er afgivet til Brug for Zwergius, ved Udarbejdelsen af hans bekendte, 1754 udgivne Værk om »Det siellandske Clerisie«.

Skolegang i Sorø og Sauvegardebrevet. Det sidste kan efter godhedsfuld Meddelelse fra Riksarkivet i Stockholm ikke paavises i de svenske Kopibøger, hvilket dog ikke behøver at betyde, at det ikke er bleven udstedt. Efter hvad Arkivet oplyser, benyttedes til slige Breve almindeligvis trykte Formularer, og stundom er de ikke engang udstedte af Hærens øverste Leder. Derimod er det andet Punkt i Orden. Hr. Peder Corfitsen har ganske rigtig gaet i Skole i Sorø. Han opføres saavel i Matriklen for 1641¹ som paa Discipellisten i Spisemandtallet for 1641—42, og da han ikke nævnes mellem de i det foregaaende Regnskabsaar indkomne Drengene, maa han være indtraadt paa selve Skæringsdagen 1. Maj 1641. Sammen med Aarets Dimittender forlod han — ligeledes efter Spisemandtallet — Skolen 26. Oktbr. 1643, men vel at mærke ikke som Student. Først 1645 dimitteres han nemlig til Universitetet fra Helsingør Skole².

Hvis de Karlslunde Bønders Fortælling holder Stik, skal Karl Gustavs Besøg paa Akademiet altsaa falde i Tiden mellem 1. Maj 1641 og 26. Oktbr. 1643. Ganske bortset fra, at hele det spændte Forhold mellem Danmark og Sverige gør dette overmaade usandsynligt, er det positivt umuligt. Efter at han i Aug. 1640 havde afsluttet sin store Udenlandsrejse, til hvilken vi senere skal vende tilbage, opholdt han sig sig nemlig uafbrudt i Sverige, indtil han i Juli 1642 sejlede til Tyskland for at indtræde i Torstenssons Hær³. Trods al tilsyneladende Troværdighed maa Beretningen derfor henvises til Sagnetets Verden, og det vil sikkert være ørkesløst at søge at opspore den historiske Kærne, der kan ligge bag den. Selv den i og for sig yderst usandsynlige Mulighed, at den unge Pfalzgreves og Peder Corfitsens Baner skulde have krydset hinanden ved et udenlandsk Universitet, er udelukket. Da Karl Gustav var udenlands, var »store Peder« jo kun Skolepog.

Derimod er Jens Rosenkrantz' Beretning formelt set i Orden. Karl Gustav har virkelig »været« i Sorø, derfor har vi hans egne Ord, men han har ganske vist ogsaa kun lige »været« der. Gennem Rosengrens nys anførte Bog kan vi nøje følge hans Opdragelse. Indtil hans 16. Aar foregik den dels i Barndomshjemmet

¹ I den hos Tauber trykte Matrikel, der i det hele lider af en Række Unøjagtigheder, er Aargangene 1640 og 41 slaaede sammen, hvorimod de i en Afskrift fra 17. Aarh. (A. M. 361.2^o) er holdt sondrede. Det sædvanlige Indtagelsesbrev har ikke kunnet findes i Kancelliregistranterne, men da P. C. i Matriklen kaldes Horbyensis, er han sikkert en Son af Sognepræsten i Hörby i Skaane Hr. Corfits Olufsen. Cawallin: Lunds Stifts Herdaminne III, 9.

² Birket Smith: Kjobenhavns Universitets Matrikel I, 192.

³ Rosengren, Karl X Gustaf före tronbestigningen (1913) S. 88, 142 ff.

paa Stegeborg dels i Stockholm og afsluttedes endelig med et Universitetsophold i Upsala. Umiddelbart derefter begav den unge Fyrste sig in cognito (Rosengren S. 38) paa en to-aarig Studierejse, væsentlig med Frankrig som Maal. Medens han paa Hjemreisen gik udenom Danmark, lagde han Udturen over de danske Øer. I sin egenhændig førte Dagbog noterer han nu under 13. Juni følgende: »Efter at jeg havde set dette [Mærkværdighederne i Roskilde Domkirke], hilste jeg dernæst paa Sorø og passerede paa Gennemreisen Ringsted, men da jeg om Eftermiddagen ønskede at bese Sorø Akademi, blev dette forevist mig af Hofmesteren Just Høg. Af ham blev jeg indbudet til Aften, og han fortalte, at Kongen havde henlagt 1000 Bønder til dette Akademi, og at der var 7 Professorer. Endnu samme Nat rejste vi derfra«¹.

Til dette Turistbesøg har altsaa Karl Gustavs Tilknytning til Sorø indskrænket sig, og det er unægtelig saare lokalpatriotisk af Jens Rosenkrantz at jævnstille det med de andre unge Fyrsters aarelange Ophold. Muligt er det dog, at Traditionen allerede paa hans Tid har forlænget det dygtigt under Indtryk af Svensk-kongens senere Besøg paa Stedet. Thi endnu to Gange i sit Liv gæstede Karl Gustav Sorø. Dels umiddelbart efter Roskildefreden, dels paa Marchen mod København efter Fredsbruddet i Aug. 1658². Navnlig første Gang, da han paany efter 20 Aars Forløb spiste til Middag dér — dennegang dog med et Følge paa 40 Personer — ligger det jo nær, at Talen er falden paa hans Ungdomsvisit paa Akademiet. Og det er jo ikke blot hos H. C. Andersen, at een Fjer kan blive til fem Høns.

¹ Deinde postquam hoc vidissem (= Roskilde og Kongegravene), Soranam salutavi, & in transitu Ringhstadt perlustravi, vesperi vero dum Academiam cuperem videre Soranam, tunc ab ejus Administratore Jost Höck eadem mihi fuerat monstrata; ab eoque fui deinde ad coenam vocatus, qui dixit Regem huic Academiae 1000 rusticos tribuisse, ibi 7 esse Professores. Ea nocte adhuc inde profecti sumus. Itinerarium R. Caroli Gustavi. Ed. M. Fant. Upsaliae. 1786 S. 14. — Da der i Udspisningsmandtallet over fremmede Gæster intet er noteret om Besøget, maa hofmesteren personlig, ikke Akademiet, have været Vært.

² Sorø I, 477.

Den slesvigske stænderforsamling i 1860.

Et bidrag til belysning af slesvigsk politik under det danske styre mellem krigene.

AF

HOLGER HJELHOLT

1.

Indledning.¹

Ved aftalerne i 1851—52 mellem de tyske stormagter og Danmark om det danske monarkis fremtidige ordning brast det haab, man i nationaldanske kredse havde næret om et Danmarks rige til Ejderen som trearskrigens resultat. Den allerhøjeste kundgørelse af 28. jan. 1852 udtalte som den danske politiks maal »forbindelsen imellem monarkiets forskjellige dele til et velordnet hele«, foreløbig ved bestyrelsen af de fælles anliggender gennem fælles autoriteter, dernæst gennem en for behandlingen af de fælles anliggender fælles forfatning. Medens saaledes helstatspolitikken blev det officielle regeringsprogram, og som saadant

¹ En væsentlig del af det utrykte stof, hvorpaa nærværende afhandling er bygget, findes i pk. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne 1860 og 1863 m. m.« i Regenburgs samlinger i Rigsarkivet. Pk. bestaar hovedsagelig af breve til Regensburg fra stændertiden 1860, og naar der i det følgende citeres breve til R. uden nærmere angivelse, er de hentede fra denne pk. — Breve til andre adressater, der citeres uden nærmere angivelse, findes i vedkommendes privatarkiv i Rigsarkivet.

Af forkortelser kan mærkes, at A. F. Kriegers dagbøger 1848—80, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, citeres som Krieger, og min afhandling »Den danske sprogordning og det danske sprogstyre i Slesvig mellem krigene« (1850—1864) som »Den danske sprogordning i Slesvig«.

opgaves det jo først endeligt i 1863, satte man nu i nationaldanske kredse sit haab til, at en dansk regering og en dansk administration i Slesvig skulde afgøre kampen i dette hertugdømme mellem dansk og tysk til fordel for det første — eller for at bruge et udtryk fra tysk hold: den danske administration tilsigtede at gøre Slesvig »modent til inkorporation«. Som disse bestræbelsers hovedmand fremtraadte, som jeg andensteds har vist, sønderjyden Th. A. I. Regenburg, den mellemslesvigske sprogordnings grundlægger, chef for det slesvigske ministeriums 3. dpt. og gennem hele tidsrummet den mand, der sad inde med størst indflydelse paa den slesvigske styrelse.

Arbejdet fra regerings og administrations side paa at fremme dansk sprog, danske indretninger og i det hele forbindelsen mellem Slesvig og kongeriget stødte imidlertid paa en meget væsentlig hindring: oppositionen fra flertallet i de slesvigske stænder. At flertallet i den slesvigske stændersamling, der traadte sammen i efteraaret 1853, og hvis opgave var at raadslaa om den særlige forfatningslov for Slesvig, blev oppositioneltsindet, var der for saa vidt ingen grund til at undre sig over, skønt adskillige politisk kompromitterede vælgere var strøgne af valglisten. Valgloven var den gamle, og oppositionen havde desuden i den hos den mellemslesvigske befolkning raadende utilfredshed med den nye sprogordning faaet et vaaben i hænde, som den i fuldt maal vidste at gøre brug af. Men heller ikke den sammensætning, der ved forfatningsloven af 15. februar 1854 blev stænderrepræsentationen til del, aabnede udsigter til et dansk flertal. Stænderforsamlingen kom herefter til at tælle i alt 43 medlemmer. De større godsbesiddere beholdt den tidligere repræsentation af 5 deputerede, og ridderskabet beholdt ligeledes sine 4, men disse blev nu valgte af ridderskabet selv, medens de før var kongevalgte.

De større godsbesiddere og ridderskabsmedlemmer var næsten alle bosiddende i Sydslesvig og med slægtskabsforbindelser i Holsten, og der blev herved paa forhaand givet

tyskheden en overvægt. Denne opvejedes ikke, ved at gejstlighedens repræsentation udvidedes fra 2 kongevalgte til 5 af de gejstlige selv valgte medlemmer, havde regeringen end, hvad der ikke blev tilfældet, kunnet gøre sikker regning paa støtte eller loyalitet fra disse. Ved de øvrige valg — 10 for købstæderne, 17 for de mindre landejendomsbesiddere og 2 for de blandede distrikter (Ærø og Femern) — foregik en ikke ringe udvidelse baade af valgretten og valgbarheden. Som betingelse saavel for valgret som valgbarhed sattes besiddelse af grundejendom til en taksationsværdi af 300 rbd., medens der tidligere var krævet i byerne en taksationsværdi af 1600 rbd. for valgret og det dobbelte for valgbarhed og paa landet det dobbelte af det i byerne. Med hensyn til købstædernes og flækkernes repræsentation fandt et par forandringer sted, af hvilke skal nævnes, at Slesvig by mistede sin ene repræsentant, medens Flensborg beholdt sine 2. Dette begrundedes naturligt ved Flensborgs større folketal og ved, at Flensborg efter treaarskrigen var gjort til sæde for appellationsretten, flere administrative autoriteter og samlingssted for stænderne. Kiels universitets repræsentation i den slesvigske stænderforsamling ophørte, og at den hertugen af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg tillagte arvelige virilstemme faldt bort, var allerede udtalt i kundgørelsen af 28. jan. 1852. De stænderdeputerede valgtes paa 6 aar, og stænderne skulde sammenkaldes hvert tredje aar i modsætning til tidligere hvert andet. Om denne forandring hed det i motiverne til forfatningsudkastet bl. a., at erfaringen havde vist at en for hyppig samling af provinsialstænderne greb forstyrrende ind i administrationens forretningsgang. Stændermøderne var offentlige og ligeberettigelsen af det danske og tyske sprog ved forhandlingerne var fastslaaet. Regeringen repræsenteredes nu som før af en kommissarius.

Sammenlignet med den danske grundlov var den slesvigske forfatningslov af udpræget konservativ karakter. Stænderne havde ganske vist faaet besluttende myndighed, for

saa vidt deres samtykke udkrævedes til udstedelsen af nye love, ligesom de kunde indgive andragender om forandring i lovgivningen og forslag og besværinger angaaende forvaltningsforanstaltninger, henhørende under det slesvigske ministeriums virkekreds. Men om den for det parlamentariske liv saa betydningsfulde finanslov var der ikke tale, og heller ikke var almindelige friheder som presse-, forenings- og forsamlingsfrihed tilsikret. Petitionsretten var indskrænket derved, at det som regel ikke tilstodes undersaatterne i fællesskab at indgive et andragende angaaende offentlige anliggender; denne bestemmelse motiveredes ved de senere aars petitionsuvsen, hvorved vel ogsaa navnlig tænktes paa de talrige petitioner om ophævelse af sprogordningen. Sprogordningen optoges blandt forfatningsbestemmelserne som et tillæg til forfatningen.

Den slesvigske forfatningslovs karakter gjorde det muligt, at der i Slesvig kunde regeres og administreres paa trods af et stænderflertal, men alt fremtidigt lovgivningsarbejde uden dette flertals samtykke var dog afskaaret, og den agitation, hvortil stændersamlingerne aabnede lejlighed, fik baade i landet selv som udadtil betydningsfulde følger. Modsætningen mellem kongerigets friheder og folkestyre og tvangsforholdsreglerne i Slesvig sprang ogsaa grelt i øjne og beredte den danske regering vanskeligheder.

De første stændervalg efter udstedelsen af forfatningsloven foregik i 1854 og gav som resultat en opposition paa omkring det dobbelte af det afgjort dansksindede parti. Foruden til den korte overordentlige samling i efteraaret 1855 sammenkaldtes stænderne i denne valgperiode til de ordinære samlinger 1856—57 og 1860, og i disse var de deputerede, bortset fra enkelte forandringer ved suppleanters indtrædelse, altsaa de samme. Nye stændervalg fandt derefter sted sidst paa aaret 1860, og det danske parti erobrede ved disse et par mandater paa vestkysten, men den følgende samling 1863 sprængte flertallet straks efter aabningen paa et formelt spørgsmaal.

Af stændersamlingerne frembyder den i 1860 afgjort størst interesse, og den er ogsaa hos Alex. Thorsøe: Kong Frederik den syvendes regering II, 712—23 og hos Neergaard: Under Junigrundloven II, 1, 396—406 bleven gjort til genstand for temmelig udførlig omtale, en omtale, der dog ene bygger paa stændertidendes referat af forhandlingerne. Den danske administration havde da haft lejlighed til at virke gennem en længere aarrække og i stedse mere udpræget dansk retning, og dens foranstaltninger gjordes af stænderflertallet til genstand for skarpe angreb paa alle hold. Aabent optog dette flertal samtidig igen de gamle slesvig-holstenske krav med den tilspidsede politiske situation som baggrund, der var skabt ved fællesforfatningens ophævelse i 1858 for Holstens vedkommende, de holstenske stænders forfatningsprogram fra 1859 og de to slesvigske rigsraadsmedlemmer Hansen-Grumbys og Thomsen-Oldensworts protester i efteraaret 1859 mod rigsraadets fortsatte gyldighed for Slesvig. Hertil kommer den særlige interesse, der knytter sig til det danske stændermindretals bevidste forsøg paa ved betoningen af økonomiske og demokratiske synspunkter at drive en kile ind i det sluttede tyske flertal, en plan, der i hvert fald delvis begunstigedes fra oven. Stænderne kom jo ogsaa til at staa overfor det første danske »venstreministerium«, da ministeriet Hall 2. decbr. 1859 afløstes af det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium.

2.

Ministeriet af 2. decbr. 1859. Blixen-Finecke som slesvigsk minister.

Næst konseilspræsidenten var udenrigsministeren, baron Carl Blixen-Finecke, den politisk mest betydende i ministeriet af 2. decbr., og foruden at være udenrigsminister var han tillige midlertidig minister for Slesvig. Sin politiske løbebane havde han begyndt som udpræget junkertype, men efterhaanden havde han fra junkeren gennem aristokraten udviklet sig til den demokratiske aristokrat, og han

stod nu helt ovre i bondevennernes nærhed¹. Noget af de uberegnelige handlingers mand hørte han til de politikere, fra hvem overraskelser lod sig vente; efter Kriegers opfattelse var han fuld af vilde fantasier².

Ministerskiftet af 2. decbr. fremkaldte som forøvrigt alle foregaaende ministerkriser forhaabninger i den tyske del af hertugdømmet Slesvig om, at en anden politik nu vilde blive indledet i sprogsagen. Det danske parti saa ogsaa med bekymring hen til, hvilken holdning den nye slesvigske minister kunde tænkes at ville indtage i dette i slesvigske politik saa fundamentale spørgsmaal. Navnlig fæstede man sig vel ved den tale, Blixen som præsident for landmandsforsamlingen i Haderslev i somren 1859 havde holdt, og hvor han til en ægte dansk politik havde henregnet agtelse for enhvers ret, hvad enten han læste sit Fadervor paa dansk eller tysk³. Denne tale optryktes af Berl. tid. 2. jan. 1860 som et bidrag til oplysning om ministeriets program, men dette bidrag var unægtelig, som ogsaa af Madvig i hans piece om ministeriet af 2. decbr. fremhævet, af meget skralt indhold⁴. Heller ikke ministeriets nære forhold til bondevennerne, hvor i hvert fald et noget andet syn paa sprogsagen var raadende end hos de nationalliberale, kunde forøvrigt andet end fremkalde uro i de danske kredse i Slesvig.

Blixen-Fineckes første vigtige handling som slesvigske minister og foretagen samme dag som ministeriets egen udnævnelse burde imidlertid være velegnet til at nedslaa alle tanker om forestaaende forandringer i sprogordningen. 2. decbr. modtog nemlig Regensburg, sprogordningens grundlægger og opretholder, udnævnelse som direktør for det

¹ Joseph Michaelsen: Fra min samtid. Anden række. 1893, 12 ff.

² Krieger II, 100.

³ Beretning om den syvende danske landmandsforsamling. Afholdt i Haderslev fra den 28. Juni til den 2. Juli 1859, 40.

⁴ I. N. Madvig: Ministeriet af 2den December, betragtet fra Monarchiets Standpunkt. 1860, 23.

slesvigske ministerium. I forestillingen herom til kongen skrev Blixen, at han ved overtagelsen af den interimistiske bestyrelse af det slesvigske ministerium mente det fornødent at støtte sig til en direktør, og han begrundede valget af Regenburg hertil med de store og anerkendte for tjenester, som denne havde indlagt sig ved befæstelsen af dansk sprog og nationalitet i hertugdømmet Slesvig¹.

Efter hvad Blixen selv fortalte Regenburg, havde han herom spurgt Carl Moltke til raads, og denne havde billiget Blixens tanke om udnævnelsen, men tillige raadet ham til straks at udvirke den: »Spurgte Blixen forud R. ad, vilde denne sige nei; men kom han med en kgl. resolution, lystrede han«². Blixen erklærede overfor Regenburg, at han og Rotwitt var enige om, at der ingen forandring skulde foretages i de grundsætninger, der var fulgte i den slesvigske administration og navnlig i sprogsagen.

Hvordan Blixen-Finecke nu end personlig kan have set paa sprogsagen, bandt han sig altsaa til at følge Regenburgs system. Da Laurids Skau straks efter ministerskiftet tilskrev Blixen og spurgte, om denne agtede at hævde en fra det tidligere ministerium forskellig politik i Slesvigs bestyrelse, fik han ogsaa det svar: »For Dem, der kjender Regenburg, kan det ikke være tvivlsomt, hvad min contra-signatur paa hans udnævnelse betyder med hensyn til regjeringspolitikken i Slesvig; men, tilføjede Blixen, det kan være godt at mundtliggen præcisere detaljer. Derfor er det sandsynligt, at jeg kalder Dem herover«³. Skau, der i et længere brev af 12. decbr. 1859 meddeler Regenburg sin brevveksling med ministeren, skriver til begrundelse af denne, at da efterretningen kom, at Blixen var bleven slesvigsk minister, og under hensyn til, at indkaldelsen af stænderforsamlingen kunde ventes hver dag, var han

¹ Forestilling ²/₁₂ fra den slesvigske minister, kgl. resol. s. d. nr. 336/1859.

² Krieger II, 97.

³ Blixen-Finecke til Skau 1859 ¹¹/₁₂. Skaus papirer. Kgl. bibl.

bleven urolig: »thi efter Blixens private ytringer at dømme kunde det ikke antages, at han vilde følge Wolfhagens (den tidl. slesv. ministers) passive politik«. Omstændighederne havde medført, at han, Skau, for en del i stænderne havde maattet hævde regeringens politik, og han frygtede nu for at komme til at fægte i blinde, »da Deres udnævnelse til directeur endnu ikke var mig bekjendt, endnu mindre, at Carl Moltke havde tilraadet Blixen dette«. Han havde derfor skrevet til Blixen og faaet det ovenfor-givne svar. Nogen særlig lyst til igen at tage til København, saadan som Blixen nævnte muligheden af, havde han nu ganske vist ikke, og han vidste, oprigtig talt, heller ikke, hvordan Hs. Excellence skulde »præcisere« et slesvigsk spørgsmaal for ham, men det var dog faldet ham ind, at rejsen maaske kunde give et vist udbytte: »Hvis han nemlig ligeoverfor mig bestemt og nøiagtigt opgiver den politik, som han vil følge i Slesvig ogsaa i detaillien, saa kan denne fornuftigviis kun være en gjentagelse af, hvad De er enig med ham om i forveien. Men i saa fald vilde jeg blive et vidne mere, en garantie mere for, at han ikke kan slippe fra, hvad han eengang maae antages at have gaaet ind paa, for at bevæge Dem til at overtage directeurposten . . .«.

Nogen større trang til at faa Skau til at tjene som garant eller faa ham til København for at forhandle med Blixen følte Regenbug dog ikke. I sit svar af 19. decbr. 1859 fastslog R., at det i Slesvig siden 1850 grundlagte system vilde blive opretholdt, ellers sad han ikke, hvor han nu sad, og bemærkede, at det var ham kært, at den nye minister ogsaa til Skau, »ligesom til mange andre«, udtrykkelig havde udtalt det. »De vil forøvrigt uden tvivl have anseet det som en selvfølge«. Med hensyn til Blixen vilde han derhos tilføje, »at jeg ikke kjender eller har adgang til at kjende, hvad han har tænkt, sagt eller gjort tidligere eller i anden egenskab end som minister for Slesvig, men at jeg, siden jeg uden at ane det er bleven direc-

teur for ministeriet under ham, selvfølgelig har havt leilighed til og ladet mig det være magtpaaliggende at kjende hans ord, handlinger og saavidt muligt grundsætninger i forhold til Slesvig, og at jeg maa erkjende, at jeg her har fundet ham fuldkommen loyal og correct, og det under saadanne omstændigheder, at jeg ikke har mindste ret til at tvivle om hans hensigter for tiden og ikke kan tvivle om dem for fremtiden, hvis han ikke er, hvad jeg heller ikke er berettiget til at antage, aldeles inconsequant og uberegnelig«. For i denne henseende at erfare eller udrette noget var der altsaa for Skau ingen grund til at komme til København. Om der forelaa anden grund, og navnlig om der for Blixen skulde være særlig anledning til at ønske Skaus nærværelse, maatte R. lade være usagt, men han havde forøvrigt ingen grund til at tro det.

Trods det egentlig tilstrækkelig tydelige sprog, som udnævnelser af Regenburg til direktør talte, følte man sig i danske kredse i Slesvig dog stadig usikker overfor Blixens holdning, og rygterne skulde snart yderligere tage fart. Og heller ikke opgav man paa modsat hold haabet om en kursændring i den slesvigske politik eller troen paa, at det lettere lod sig gøre nu end forhen at finde indgang hos den slesvigske minister for saadanne tanker. Herom er bl. a. følgende ret karakteristiske episode et vidnesbyrd¹. En af de mest fremtrædende førere i det tyske parti, raadmand A. Th. Thomsen-Oldenswort, der foruden at være stænderdeputeret tillige var rigsraadsmedlem og i rigsraadet efteraaret 1859 som forhen omtalt sammen med Hansen-Grumby havde protesteret mod fællesforfatningens fortsatte gyldighed for Slesvig, var bleven indviklet i en politisag. Grunden var nogle slesvigholstenske ytringer, som han

¹ De i det følg. omtalte breve findes i original el. afskrifter i læg 4: »Brev, afskrifter og optegnelser vedk. en klage fra Thomsen-Oldenswort i anl. af en politiuundersøgelse mod ham for slesvigholstenske ytringer«. 1859—60, 64. Pl. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne 1860 og 1863 m. m.« Regenburgs Samlinger.

havde fremsat i en tale ved en festlighed i Tønning. Krøniken, havde han bl. a. sagt, fortalte, at Friserne i meget gamle dage var bleven bragt under aaget. Som følge heraf havde de maattet tilmure de døre paa deres huse, der vendte mod syd, og havde kun faaet lov til at have en lav dør paa nordsiden, en dør, saa lav, at de var nødt til at bukke sig, naar de gik ud. De nulevendes forfædre havde dog faaet dørene mod syd genaabnede og havde gjort dem store og statelige, og han haabede, at den kommende slægt ikke vilde vanslægte fra fædrene. En fremstilling af det passerede gav Thomsen selv i et brev 15. decbr. 1859 til den bondevenlige politiker Gert Winther. Winther og Tscherning, skrev han, havde nemlig indgivet ham saa stor en tiltro til deres retfærdighedsfølelse og vist ham saa megen venlighed, at han dristede sig til at henvende sig til dem i et privatanliggende, et anliggende, som han dog ogsaa mente karakteriserede de offentlige forhold i Slesvig. Han frygtede, at denne sag mulig skulde blive brugt til at holde ham borte fra stænderforsamlingen, og udtrykte haabet om, at Winther og Tscherning vilde tage ham i forsvar. Winther meddelte Tscherning Thomsens brev, og denne sendte det igen 20. decbr. til Blixen til gennemlæsning som et bidrag til oplysning om forholdene i Sydslesvig og som bevis paa, »hvilke myg, der gjøres til elefanter, og hvorledes forholdene forqvakles af de overivrige patrioter«. Lidt senere, 3. jan. 1860, skrev Thomsen iøvrigt selv til Blixen efter sine venners opfordring og berettede sagen samtidig med, at han ankede over forskellige andre forhold. Han fremhævede i brevet, at hans hele politiske virksomhed var klar som dagen: »Politik dyrker jeg, saavidt den lovlig er tilladt, ligesom jeg overhovedet helt igennem forholder mig lovlydig (gesetzlich)«¹. I et udkast til svar paa Thomsens brev søger Blixen uden

¹ Formentlig er det paa dette brev, at Kriegers meddelelse II, 133 om, at Thomsen ved ministeriets tiltrædelse havde givet Blixen skriftlige forsikringer om loyalitet, bygger.

nærmere at udtale sig om klagerne, der vil være at afgøre paa sædvanlig vis, at binde Thomsen ved at fortolke hans ord om lovlig politik derhen, at han ikke vil arbejde for en snævrere forbindelse mellem Slesvig og Syden, og Blixen udtaler sin tiltro til, at Thomsens forsikringer vil bekræftes ved hans handlinger, navnlig ved hans forhold i den forestaaende stændersamling¹. Til belysning af Tschernings syn paa den slesvigske politik skal endnu nævnes, at da Blixen bad Tsch. om lov til at meddele Regenburg Thomsens brev, ytrede Tsch. betænkeligheder herved paa grund af den slesvigske regerings fanatiske karakter, betænkeligheder, der efter R.s mening stemplede Tsch. som moden til at komme til Bistrup.

3.

Stændernes sammentræden. Partiforholdene.

Den i høj grad oppositionelle karakter, som stændersamlingen i 1856—57 antog, havde ikke i de dansk-slesvigske kredse kunnet efterlade noget ønske om snart igen at se stænderne i funktion. Den almindelige betragtning i disse kredse var, at det, som af administrationen møjsommeligt opbyggedes i de tre aar, der regelret laa mellem hver stændersamling, nedbrødes — og ofte mere til — i de par maaneder, stænderforhandlingerne stod paa, og gerne havde man set, at disse forhandlinger var bleven tilmaalt et endnu kortere spand af tid. Da det forlød, at stænderne igen skulde træde sammen til efteraaret 1859, skrev Aleth Hansen, provst for den største og vanskeligste del af det blandede distrikt, Flensborg amt og de blandede sogne af Gottorp amt, saaledes til Regenburg, hans gamle skolekammerat og nære ven: »Hvorfor . . . haster man dog saa meget? Og hvorfor

¹ Formentlig er det til dette brev, at Thomsen sigtede, naar han ved et gilde hos kommissarius kort efter stændernes aabning udtalte, at han for nylig fra København var bleven anmodet om at arbejde for, at der maatte herske en broderlig stemning mellem danske og tyske i forsamlingen. Se Altonaer Mercur 1860 ²⁵/₁.

skal der dog forelægges stænderne lovforslag? De blive jo alle forkastede, og de [tyskerne] faae lang tid til at gjøre spektakler og nedbryde alt paany!¹. Og 14. novbr. 1859 til R. bemærkede han: »At det . . . vilde være det allerønskeligste, om den forestaaende stændersession kun varede i 3 uger, deri vil du vist være enig med mig. Alle minerne kunne i saa kort en session neppe faae tid til at springe med den éclat, som vistnok paatænkes«. Aleth Hansen havde desangaaende talt med ministeren, Wolfhagen, men denne havde erklæret, at kongerigets ministre, »som endnu omgaaes med det forfængelige haab, at Slesvig kan vindes ved friheden«, ikke vilde indlade sig herpaa. A. H. kunde dog ikke skønne rettere, end at en 2 maaneders session var et vovespil, og at en kortere, meget kortere, session var fuldstændig retfærdiggjort ved stændernes sidste færd.

Regenburg havde ikke blot delt disse Aleth Hansens be-
tragtninger, men havde stemt for ikke at forelægge stænderne noget og kun at indkalde dem 8 à 14 dage. Men Hall og Krieger havde sat sig derimod, og Wolfhagen, der først havde været af Regenburgs mening, gik saa over til dem².

Indkaldelsen af stænderne var imidlertid blevet udskudt til januar 1860, og indkaldelsespatentet af 20. decbr. 1859 udkom først, efter at det Hallske ministerium var gaaet af. Varigheden for stændersessionen fastsattes i patentet til 2 maaneder, altsaa samme tid, som formentlig paatænktes af det Hallske ministerium. Dette havde ogsaa taget kongelig resolution paa forelæggelsen af mange, meget betydningsfulde lovforslag for stænderne, og det nye ministerium gjorde yderligere adskillig flere færdige til forelæggelse³. Til kongelig kommissær ved stænderforsamlingen udnævntes R. H.

¹ Aleth Hansen til R. udat. 1859 juli.

² Saadan er Regenburgs fremstilling efter de notater til et svar paa appellationsraad Meyers brev 1860 ¹⁸/₂, der er vedlagt dette.

³ Kgl. resol. ³⁰/₈ 59, nr. 241—52, ⁴/₁₁ 59, nr. 307—10, og ²⁰/₁₂ 59, nr. 348—50.

C. C. Kranold, chef for det slesvigske ministeriums 2. departement, og som tilforordnet embedsmand fik han H.A. Clod, chef for 2. departements 2. bureau. Kranold, der var valgt til rigsraadsmedlem af de slesvigske stænder, havde tidligere været kommissarius ved stændersamlingen 1855. Han var tyskfødt, Holstener, og det at vælge ham kunde vel for saa vidt betragtes som en slags indrømmelse til det tyske flertal i stændersamlingen, ligesom det kan nævnes, at ogsaa de kgl. kommissærer ved samlingerne 1853—54 og 1856—57, amtmændene A. Reventlow og U. A. v. Holstein, var tyskfødte. Kranold var en fuldt ud loyal mand, og han var villig til at staa last og brast med Regenburgs politik. Ledelsen af stændersagerne laa, som rimeligt var, i direktørens, Regenburgs, haand, og i højere grad end nogensinde forhen stod det saaledes nu til R. at forme den slesvigske politik efter sit eget hoved.

20. januar traadte stænderne sammen i Flensborg, og fra regeringen forelaa der eller kom der til at foreligge ikke færre end 24 lovforslag til behandling. Det var dels selvstændige regeringsforslag og dels forslag, der var foranledigede ved forudgaaende propositioner fra stændernes side. Flere var af meget betydelig interesse for Slesvigs materielle liv, og blandt disse skal nævnes udkastene til forordninger om vands afledning og afbenyttelse til jordernes forbedring for hertugdømmets geestdistrikter, om indførelse af en ny vægt, om en ny vekselforordning, om forandringer i reglerne om erhvervelsen af reelle rettigheder og om prioritetsordenen i fallitboer, om anlægget af visse chausseer og mindre landeveje m. m. I følelsen af, hvor højlig provinsen trængte til reformer i forskellige retninger, stillede regeringen endnu engang det spørgsmaal til stænderforsamlingens majoritet, skrev Dannevirke 20. jan. 1860 ved stændernes aabning, »om den vil hjælpe den til at fremme det almene vel, eller om den i fortabelsen af gamle erindringer og drømme atter vil ødsle sin kraft paa trodsende at omstøde den urokkelige sproggrændse«.

Noget stort haab om, at den nu sammentraadte stænderforsamling skulde give andet svar paa dette spørgsmaal end den tidligere, lod sig dog næppe nære. I mellemtiden var der ikke foretaget noget nyvalg, og skønt der var kommen enkelte nye medlemmer ind som suppleanter for i mellemtiden afgaaede, blev partigrupperingen derfor i det store og hele ogsaa den samme som før: et tysk flertal med omtrent den dobbelte styrke af det danske mindretal og saa nogle enkelte løsgængere med større eller mindre hældning til det tyske eller det danske parti.

Til det tyske parti sluttede sig 26 af forsamlingens 43 medlemmer, og det var saaledes i absolut majoritet. Et par enkelte havde allerede før 1848 været stænderdeputerede; dette gjaldt hofjægermester H. O. v. Ahlefeld til Gross-Königsförde og Lindau, der var valgt af ridderskabet, og godsbesidder Johann Georg Kittel til Skovbølgaard i Nordslesvig, valgt af de større godsbesiddere. Men ellers var det naturligt nok nye mænd, der var kommen ind efter trearskrigen, og det var nye mænd, der var traadt i spidsen for oppositionen mod det danske styre. Af lederne maa først og fremmest nævnes gaardejer Andreas Hansen fra Grumby, Tolk s. i Angel. Hansen var allerede valgt ind i stændersamlingen 1853—54, og han var senere ogsaa bleven valgt som rigsraadsmedlem. Den danske præst Chr. Ewaldsen, præst i Brodersby ikke saa langt fra Tolk, skriver i et brev af 7. decbr. 1853 til Regensburg om ham: »Hansen er født i Grumby og ejer sin fædrenegaard. Han er almindelig agtet som en retsindig mand, der tillige i stilhed gjør meget godt mod fattige, hvortil han ogsaa har evne nok. At han idetmindste har havt tyske sympathier, antages som afgjort, ligesom man heller ikke mener, at han endnu har aldeles forvundet disse fornemmelser; imidlertid have de dog aldrig været saa stærke, at han har taget nogen fremragende deel i politiske sager. Han kan baade læse og skrive dansk...« — Hvad Hansen førte i sit skjold, skulde de følgende stændersessioner klart lægge for dagen. Det var navnlig sprog-

sagen, som han valgte til sine angreb paa regeringen, hvad der er forstaaeligt nok, da han boede i den nye sprogrænses umiddelbare nærhed. Hertil kom, at udsigten til, at den del af Angel, der ikke var bleven optaget i det blandede distrikt, muligt kunde blive dette i fremtiden, om redaneringen havde held med sig, langtfra var et blot og bart tysk fantasifoster, opstillet som skræmmebillede for befolkningen. Efter Hansens lidenskabelige opposition i stænder-sessionen 1856—57 skriver Ewaldsen til R. 13. marts 1857, at Hansen har ligget syg, siden han kom hjem, »formodentlig af anstrengelsen ved at producere sig som loyal Slesviger. Der valfartes til Grumby, og navnlig indfinde de omliggende sognes sandemænd sig paa tour for at modtage instrux.« Naar Hansen har vovet sig saa langt ud som i Flensborg og saa aldeles fornægtet sin Angelske karakter, mener Ewaldsen imidlertid — med rette eller urette — at kunne tilskrive dette paavirkning fra besidderen af Grumbygaard og gennem denne fra Holsten, hvorfra parolen skal uddeles.

Medens Hansen-Grumby tog sig af de sproglige klager, havde de økonomiske klager over, at Slesvig blev forfordelt i sammenligning med kongeriget, navnlig en talsmand i raadmand A. Th. Thomsen fra Oldenswort i Ejderstedt, der ogsaa maa regnes til de ledende indenfor det tyske parti. Thomsen var første gang deputeret i stændersamlingen 1855, han blev ligeledes medlem af rigsraadet, og i begge forsamlinger var det fra første færd de økonomiske forhold, som han kastede sig over. Hans tunghørhed vanskeliggjorde ham iøvrigt stærkt deltagelsen i forhandlingerne. I stændersamlingen 1856—57 var han ordfører for forslaget om at nægte repartitionen af et overordentlig bidrag til monarkiets fælleskasse, som Slesvig havde at udrede, og i rigsraads-samlingen 1856 havde han stillet forslag om en kommissions nedsættelse ang. de enkelte landsdeles domæneindtægter. Dette forslag var dog bleven taget tilbage, da det var bleven meddelt, at en saadan kommission allerede var

paatænkt. I en lille piece fra 1859: »Beitrag zur Lösung der Finanz- u. Steuerfragen der Herzogthümer Schleswig u. Holstein, sowohl der mit Dänemark gemeinsamen, als auch der besonderen« rettede han en skarp kritik særlig mod de slesvigske domæneindtægters henregnen til fællesindtægterne og fremsatte iøvrigt forslag til en — haardt tiltrængt — nyordning af det slesvigske skattevæsen. I hvilken grad det økonomiske for ham synes at have været hovedsagen, derom vidner en ytring i stænderne 1856—57, at hvis man blot overlod Slesvig dets domæneindtægter, var det det lykkeligste land i verden. Sprogstriden boede han jo ogsaa ret fjernt.

Som tredie hovedleder for det tyske parti maa nævnes Wulf Henning v. Rumohr til Rundtoft i Angel, »verbitter« for det adelige konvent i Itzehoe. Rumohr, der blev den, som gennem sit forslag til en adresse til kongen gav majoritetens opposition en aaben slesvigholstensk karakter, havde ikke før været medlem af stænderne, men var derimod ligesom de to foregaaende valgt af stænderne til rigsraadsmedlem. Han havde i rigsraadet sluttet sig til den Scheel-Plessenske opposition og havde allerede under oprøret lagt sit sindelag for dagen ved at stille sig til den provisoriske regerings tjeneste.

Af nye medlemmer indenfor det tyske parti kan der ogsaa være grund til særlig at fremhæve grev E. v. Baudissin. fra Knoop og kammerherre M. J. C. C. v. Buchwaldt, provst for det adelige St. Johanneskloster ved Slesvig. De var begge valgte af ridderskabet og kom til hver paa sin maade at spille en ret fremtrædende rolle under forhandlingerne. Af Buchwaldt havde man vel haft grund til at vente et moderat standpunkt. Ikke blot var han dansk kammerherre og ridder af Dannebrog, men før sit valg til klosterprovst (1844) havde han i længere tid boet paa sit gods Lerbæk ved Frederikshavn¹. Fra dansk side stillede man ogsaa visse forventninger til hans formentlig neutrale standpunkt, og der tillagdes ham den plan at ville have forsøgt at danne et

¹ Jvfr. Dagbl. 21/2.

centrum. Med hud og haar gik han imidlertid over i tyskernes lejr og formede under de kommende forhandlinger i svulstige udtryk oppositionens misnøje med de herskende forhold. Han sagdes at præsidere ved det tyske partis sammenkomster i Dølls hotel Stadt Hamburg¹. I et brev fra Clod til Regensburg 4. febr. 1860 hedder det: »de mange maadeholdne tyskere her er i forsamlingen mangle en leder; de maa derfor slutte dem til det extreme partie; kammerherre Buchwaldt er ikke klog og behændig nok til at paa tage sig denne efter min formening overordentlig taknemlige rolle; og følgen heraf er, at tyskerne maae optræde som en compact masse, med hvilken der intet vil kunne udrettes; deres disciplin er fortræffelig...« Regensburg følte sig dog ikke overrasket ved den holdning, som Buchwaldt indtog. Privat var B. en behagelig mand, indrømmede R., men nogen loyal mand var han ikke; han var hverken loyal eller en mand².

Der kan paa dette sted være grund til at bemærke, at det ikke er formaalet i nærværende afhandling at give en skildring af det tyske partis optræden set indefra, medens dette derimod tilsigtes for den danske regerings og det danske mindretals vedkommende, saa vidt kilderne rækker. For det tyske parti maa en saadan opgave formentlig tilfalde en tysk historiker, idet det paagældende kildemateriale vel næppe vil blive tilgængeligt for andre. Navnlig vilde det selvfølgelig være af interesse at erfare, i hvilken grad der blev trukket i traadene fra Holsten. Hvad indeholdt, for at tale med pastor Ewaldsen i hans ovenomtalte brev, den ugentlige vogn, der gik mellem Kiel og Grumby? Hvilke toner lød der privat fra bejleren fra syd? For den holstenske indflydelse paa Sydslesvigs deputerede nærede man fra dansk side stor ængstelse, og L. Skau udtalte f. eks. om tidspunktet for stændernes indkaldelse, at det maaske var klogt at bie, til Kieler omslag var forbi, ellers brugte de tyske de-

¹ Aleth Hansen til R. 24/1.

² R. til Kranold 7/2 og 13/2.

puterede denne lejlighed til sammenkomst og afgørelse af de vigtigste sager¹.

I det ovenfor citerede brev fra Clod om disciplinen indenfor det tyske parti bemærkede han: Gid vort havde blot lidt deraf! og ogsaa andre steder træffes klager over manglende enighed indenfor det danske parti eller endda frygt for en eventuel sprængning af det. Noget saadant blev der dog ikke tale om, og om der end gjorde sig visse modsætninger gældende indenfor det, navnlig mellem Krüger og Skau, holdt partiet i det store og hele udmærket sammen.

Som det danske partis hovedfører udadtil staar ubestridt Laurids Skau. Som saadan var han fremtraadt allerede i den raadgivende stænderforsamling 1853—54, og denne stilling indtog han endnu, skønt svækket af sygdom, i den sidste samling i 1863 før krigen. Kort efter krigen udbrod døde han. I sine egne øjne var han en politisk kolos, ved siden af hvilken de andre slesvigske politikere havde lilleputformat. »Slesvigs første politiske personlighed, som jeg dog nok for tiden er«, kalder han sig selv i et brev af 30. december 1859 til sønnen Peter Skau.² Hans egen virksomhed og betydning i alt, hvad han fik med at gøre, svulmer i hans beretninger op i saa høj en grad, at man maa være meget varsom med at fæste lid til disse; ganske vist kan man paa den anden side oftest tage paa hans overdrivelser med hænderne. I hans brevveksling med P. Hiort-Lorenzens sønner, Fritz og Rudolf³, hos hvilke han synes at have følt sig tryk mod at møde ubehagelig kritik, støder man stadig paa de naiveste udtryk for selvovervurdering, som naar han f. eks. beretter om, hvordan han manuducerer Bille, Dagbladets redaktør, i politik⁴, eller naar han fortæller om, at han efter Blixens ankomst til Flensborg, januar 1860, drøfter med denne den tale, Blixen vil holde ved den af

¹ L. Skau til Godske Nielsen 1859 ⁰/₁₁.

² Skaus breve til sønnerne findes blandt hans egne papirer paa kgl. bibl.

³ Brevvekslingen findes paa det kgl. bibliotek.

⁴ 1853 ²⁰/₁₀ til Fritz H.-L.

ham givne diner for stænderne: »Jeg antager . . . , at han er mand for at holde den saaledes, som vi ere blevne enige om den. Jeg skal i al fald nok passe paa«¹. Som et eksempel paa, hvordan det lyder, naar den politiske kolos Laurids Skau kommer anstigende, kan anføres, hvad han fortæller om sin ankomst til stænderforsamlingen 1853—54, ved hvis aabning han havde ligget syg: »Mine venner vare tilbunds forknytte, da jeg kom, og tydskerne vare hovne som fanden. Jeg saae straks situationens beskaffenhed og tænkte paa een eller anden kraftig mixtur for at bringe ligevægt tilveie . . . « og dette lykkes ham selvfølgelig ogsaa!² Han er stændernes dygtigste taler og arbejder som et asen, men »skal jo ogsaa arbeide for 10 à 12 mand; thi de andre (af det danske parti) bestille i grunden ingenting«³. At en stænderpræsident som den i samlingen 1856—57 valgte provst Otzen maa frygte en saadan kraftkarl mere end selve djævelen, er klart, men paa den anden side kan Otzen dog ikke undgaa at holde lidt af Skau, der har hjulpet ham til rette i flere vanskelige tilfælde⁴.

I den fortrinlige karakteristik, som P. Lauridsen i sidste bd. af »Da Sønderjylland vaagnede« (V, 48 ff.) har givet af Laurids Skau og af hans optræden før 1848, har han, og med grund, hæftet stræbernavnet paa ham. I den grad spiller hans egen person hovedrollen, at den synes at overskygge sagen, som han er dragen i ledning for. I et brev fra 1854 optræder de dog jævnsides: »Jeg har nu sat mig i hovedet, at jeg baade selv vil frem og tillige seire i enden«, skriver han 24. februar 1854 til Rudolf H.-L., men naar han om sin deltagelse i forhandlingerne 1863 om den dansk-slesvigske fællesforfatning ytrer: »Det var med døden for øie, at jeg overanstrengte mig i rigsraadet, baade for indtil det sidste at sikkre mit eftermæle, og der-

¹ 1860 ²⁹/₁ til Fritz H.-L.

² Skau 1853 ⁹/₁₀ til Rudolf H.-L.

³ Skau 1853 ²²/₁₀ til Fritz H.-L.

⁴ Skau til Heide 1856 ¹⁵/₁₂. Godske Nielsens privatarkiv.

hos ogsaa for at faae grundloven og valgloven vedtagne, saa der kom hold i Danmarks politik, hvortil jeg vilde knytte mit navn¹«, saa synes interessen for hans eftermæle her nærmest at overfløje interessen for den danske sag. At han efter et saa forceret arbejde for egen berømmelse føler sig overtydet om, at han ved sit offentlige liv har rejst sin egen bautasten, saa hans børn ikke behøver at anstrenge sig for at sikre hans minde mod forglemmelse, er forstaaeligt².

De midler, Skau — efter egen erfaring — anbefalede for at komme frem, havde ikke meget med rankryggethed at gøre. Da Rudolf var bleven borgmester i Eckernförde, raadede Skau ham til at indynde sig hos grev Brockenhuus-Schack, da herredsfoged i Eckernförde herred, selv om Rudolf L. ikke ansaa denne for noget særlig kløgtigt hoved. »Saaledes har jeg mig ad med gamle Otto Moltke«, skrev Skau; »jeg spurgte ham tidt tilraads i slesvigske anliggender, som jeg kjendte bedre end han, og det lykkedes mig efterhaanden at sætte ham i hovedet, at jeg var hans politiske lærling. Følgen deraf var, at han ikke gav Carl Moltke roe, før han havde lovet at gjøre mig til amtsforvalter³«. Betegnende er det ogsaa, naar han til sønnen Peter Skau 15. oktober 1862 skriver om et besøg paa Lyksborg: »Jeg nedlod mig til at besøge kmjkr. Scheele, alene af klogskabshensyn, og ligeledes besøgte jeg det modsatte parti«. Der kan endvidere her være grund til at betone, at der hos Skau ikke saaledes som f. eks. hos Krüger synes at have været nogen større tilbøjelighed til selvstændig optræden overfor de skiftende slesvigske ministre, men her maa selvfølgelig tillige tages hensyn til den politiske beregning, som for det danske mindretal kunde ligge i at holde sig tæt op ad den siddende regering.

¹ Skau 1863 ⁹/₁₂ til Peter Skau.

² Skau 1863 ¹⁰/₂ til Fritz H.-L.

³ Skau 1859 ²/₈ til Rudolf L. Jfr. P. Lauridsen: Sønderjydske Fø-rere i 1850'erne. H. T. 9. R. II, 268 anm.

Trods overdrivelserne i Skaus omtale af egen intelligens og arbejdsomhed og andres manglende evner og ladhed kan han som politiker sikkert gøre krav paa at regnes blandt de flittige. Allerede gennemlæsningen af hans taler i stændertidenderne vidner tilstrækkeligt herom, og tillige var han ogsaa journalistisk meget virksom. At han paa forskellig vis suffleredes — hvilken politiker bliver iøvrigt ikke det? — er ganske vist givet, og han pralede nu som før 1848 vel hyppigt i laante fjer. Ofte var hans indlæg i debatterne dog helt uforberedte, og de vidner om megen slagfærdighed, og forbløffe lod han sig heller ikke let. Tiest anslog han en sarkastisk og overlegen tone, og hans spydigheder fik f. eks. i denne stændersamling den gamle Ahlefeld-Lindau, hvem de særlig gik ud over, til henimod samlingens slutning at forlade stændersalen for ikke mere at vende tilbage. Det formelle betragtede han som sin særlige force, og han saa her op til Andræ som den, af hvem han havde lært fornerne. Ligeledes betragtede han sig som den snu politiker, der samler alle traadene i sin haand og forstaar at lede de andre efter sine maal. I et brev af 6. november 1862 til Fritz L., hvor han udførligt kommer ind paa sit forhold til og sin betragtning af Krüger, hvem han tildeler en Garibaldi's rolle — »en brugbar mand . . . men han skal bruges, ikke bruge« —, lader han saaledes tydeligt forstaa, at han selv tilegner sig Cavours. »Laurids«, skrev appellationsraad Meyer om ham i et brev 30. jan. 1860 til R., »mangler af naturen en alvorlig sandhedskjærlighed, han er forfængelig og har lyst til at spille den fine politiker«; men kom han i gode omgivelser og behandledes godt, kom hans gode egenskaber frem. Dog skulde man holde skarpt øje med ham.

Som Skau skrev i det ovenfor citerede brev til Regensburg, havde omstændighederne medført, at han for en del havde maattet forsvare regeringens politik. I et saadant forsvar bestod da ogsaa hans stændervirksomhed for en meget væsentlig del, men jeg skal iøvrigt nedenfor udfør-

ligere gaa ind paa forholdet mellem regering og minoritet i det hele. Ved siden heraf havde Skau dog ogsaa grebet lejligheden til at vinde popularitet ved fremdragelsen i stænderne af betydningsfulde og populære spørgsmaal. Det nu af regeringen forelagte lovforslag om skadeligt vands afledning skyldtes saaledes et tidligere privatandragende fra Skau, og i denne samling indgav han, som jeg senere skal omtale, et forslag om at sætte embedsmændene paa fast gage.

Næst Skau var Hans Andersen Krüger fra Bevtoft den nordslesvigske danskheds betydeligste fører, og han havde vel endda større tilhold i selve befolkningen end Skau, der gennem sin embedsudnævnelse havde fjernet sig fra sine oprindelige standsfæller. Allerede før 1848 valgtes han som stænderdeputeret, og hans djærve optræden paa stændermødet i Rensborg i marts 1848 gjorde hans navn kendt landet over. Efter treaarskrigen var han medlem af de forskellige stændersamlinger, og han valgtes ligeledes til rigsraadsmedlem.

I visse henseender fandtes der berøringspunkter mellem Krüger og den tyske fører Thomsen-Oldenswort. De nærede begge interesse navnlig for hertugdømmets økonomiske forhold, og for begge spillede den formentlige prægravation fra kongerigets side overfor Slesvig en meget væsentlig rolle. Efter at Thomsen var udtraadt af rigsraadet, fortsatte ogsaa Krüger med forslag, der sigtede til at ændre dette forhold. Desuden skal nævnes, at Krüger i rigsraadssamlingen efteraaret 1859 var blandt dem, der stemte imod forslaget om Thomsens udelukkelse, hvad der indbragte ham en misbilligelse i Dannevirke¹.

Nogen større trang til underordnelse under Cavour-Skaus førerskab har Krüger næppe haft. I 1859 træffes hos Skau klager over, at Krüger vil skubbe ham til side som fører, og disse klager bliver stadig tydeligere, saa at Skau f. eks. i begyndelsen af 1863 i et brev til sønnen Peter Skau af 14. jan. 1863 karakteriserer Krüger som en mand, »hvis politi-

¹ Dannevirke ²⁹/₁₁ 59, jvf. ⁸/₁₂ 59.

ske forfængelighed driver ham til at arbejde paa at træde mig i støvet, for selv at stige op paa min ruin«. Al den virak, der fra kongerigsk side ofredes paa Krüger, og som næppe virkede behagelig paa Skaus næse, har dog formentlig gjort sit til at fremkalde en saadan betragtning hos Skau.

Den frygt, som ved stænderforsamlingens aabning kom til orde, for at Krüger skulde gaa paa egen haand, var, foruden paa jalousien mellem de to førere, grundet paa, at Krüger i København skulde være kommen under overvejende indflydelse af Tscherning-Gert Wintherske ideer. Saaledes skriver C. F. Wegener 17. jan. 1860 til Regensburg, om det ikke vilde være muligt at finde nogen, der stod Krüger nær, og som kunde danne en modvægt mod de nævnte to mænds paavirkning og bringe ham til at indse, at »kun sammenhold, selv med afvigende meninger i det enkelte, kan redde Slesvig og Danmark . . .« I et møde af det danske mindretal dagen efter stændernes aabning kom det ogsaa efter Skaus referat¹ til et skarpt sammenstød mellem denne og Krüger, idet sidstnævnte hævdede det utaaelige for Slesvig i den bestaaende fællesforfatning — hellere en ren føderativstat, den Tscherningske ide, — og klagede over den blodige uret, der skete Slesvig fra kongerigets side, hvilket havde magten i rigsraadet gennem sin majoritet. Til Skaus modargumenter bemærkede han blot, at det var ham aldeles ligegyldigt, thi hvert ord af, hvad han havde sagt, var sandt. »Siden vi ankom i rigsraadet og indtil dette øieblik, skriver Skau, har Krüger opdisket foranstaaende ideer for mig ved enhver leilighed, saa jeg nu er aldeles kjed deraf. . .«

Hvorledes det nu end er gaaet med Wegeners ønske om at finde mænd, der kunde bringe Krüger til at indse sammenholdets nødvendighed, selv med afvigende meninger i

¹ Skau til Godske Nielsen 1860 ²²/₁. Paa dette Skaus brev bygger formentlig den Krieger II, 130 omtalte beretning af Godske Nielsen om Tschernings paavirkning af Krüger. Den tilføjede insinuation — Niensens eller Kriegers? — at Krüger ventelig forgiftes af Skau, ses ikke at have noget reelt holdepunkt.

det enkelte, blev dette dog realiseret under de kommende forhandlinger. Luften i Flensborg var jo ogsaa en anden end den i København. De ideer, man kunde nære med nationalitetskampen paa afstand, var det ikke saa let at bringe frelste over til Flensborg, hvor kampens hede fylkede de stridende tæt. Fra nationaldansk side mente man ogsaa hurtigt at kunne spore en god bedring i Krügers holdning samt at kunne hengive sig til haabet om, at han under opholdet i Flensborg vilde blive kureret for de udskejende teorier, som han var bleven bedærvet med ovre i København¹.

Til de førende medlemmer i det danske parti maa endvidere de to gejstlige deputerede, provst Aleth Hansen i Grumtofte og pastor M. Mørk Hansen i Felsted, regnes. Aleth Hansen havde fra 1855 været medlem af stænderne, men særlig fremtrædende del havde han dog ikke taget i debatterne. Det var væsentlig kun, naar sprogsagen kom for, at han maatte staa for skud og tage sin tårn i sin egenskab af provst for det blandede distrikts største og vanskeligste omraade. Mørk Hansen derimod var blandt de nyindkomne medlemmer, valgt i stedet for C. H. Møller fra Vonsbæk, men indtog trods dette meget hurtigt en ledende politisk stilling indenfor partiet, som det skal ses i det følgende. Han havde været medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, valgt paa Lolland, men var efter oprørets undertrykkelse gaaet til Nordslesvig som præst. I 1852 var han med til at stifte det slesvigske folkeskriftselskab, og han havde udgivet nogle smaabøger, omhandlende de sønderjydske sprogforhold og til forsvar for det retfærdige i den efter krigen skabte sprogrænse.

Det danske parti udgjorde netop halvdelen af det tyske, d. v. s. i alt 13 mand. Ved partiets 13. medlem, Flensborg bys ene deputerede, raadmand P. A. Petersen, var der dog

¹ Medicinalinspektør Schleisner til R. ³⁰/₁ 1860. I et brev ²⁵/₁ 1860 til Godske Nielsen bemærker Skau, at Krüger synes at have fortrudt sin voldsomme optræden forleden aften.

den hage, at han i sprogsagen fandt sig foranlediget til at indtage et fra partiets noget afvigende standpunkt, et standpunkt, der vel hovedsagelig skyldtes hensyn til hans vælgere. Den overvejende del af Flensborgs befolkning var jo nok loyal og kongeligsindet — dette havde den vist under oprøret, — men den holdt tillige paa det tyske sprog. Dette var ved sprogordningen efter krigen taget i betragtning, for saa vidt som dette sprog forblev Flensborgs officielle, men det danske rykkede dog Flensborgerne stærkt ind paa livet baade ved organisationen af den danske menighed og de til denne knyttede skoler og ved omdannelsen af den tidligere rent tyske latinske skole til en blandet dansk-tysk lærde- og realskole. De tysksprogede, men loyale Flensborgere klagede nu navnlig over, at dansk var blevet dominerende i denne skole, og de var ligeledes meget utilfredse med, at der fra administrativ side lagdes hindringer i vejen for oprettelsen af tyske privatskoler. For disse klager gjorde P. A. Petersen sig til talsmand i stænderne — han kunde ellers ikke bjærge sig for sine vælgere¹ — men ellers fulgte han i et og alt trop med det danske parti. Han var saaledes en vinding for dette, idet han var traadt i stedet for agent Jensen, hvis standpunkt havde været langt mindre udpræget dansk². Den anden af Flensborg bys deputerede, kancelliraad H. P. Schmidt holdt sig derimod borte fra det danske parti, ja stemte ved nogle lejligheder sammen med modpartiet, og maa henregnes til løsgængerne. Han var ganske vist loyal, og ogsaa for ham var navnlig sprogsagen anstødsstenen i regeringens politik. Ved begyndelsen af samlingen skal han have udtalt, at han gik med regeringen i alt undtagen sprogsagen³, men dette blev dog som sagt ikke tilfældet.

De to flensborgske deputeredes holdning er karakteristisk for de ejendommelige flensborgske forhold, som de national-

¹ Aleth Hansen til R. $\frac{30}{1}$ og Meyer til R. $\frac{30}{1}$.

² Agent Jensen var udtraadt af stænderne ved sin fallit.

³ J. F. C. Knudsen til R. $\frac{12}{2}$ og Clod til R. $\frac{15}{2}$.

danske havde saa svært ved at forlige sig med. Dette, at man kunde være kongetro og Danmark hengiven og alligevel holde paa det tyske sprog, forstod man paa dansk side daarligt. Flensborgerne forekom de nationale som et slags amfibier, og det »at tale flensborgsk« blev hos dem et staaende udtryk for denne dem uforstaaelige mellemstilling. Mellem Dannevirke og det tyskskrevne Flensburger Zeitung var der ogsaa stadig rivninger, og redaktøren af det sidste blad, Manicus, spottede i et brev af 17. febr. 1860 til P. Hjort bl. a. over den betydning, det fra dansk side vilde blive tillagt, om en vægter i Duborg eller en anden af Flensborgs forstæder raabte paa dansk. I samme brev bemærkede han endog, at han for sit vedkommende var af den mening, at den gode danske sag havde lidt mindre af de tyske armeer i 1848—49 end af det blinde nationalhad og utaaelige hovmod hos adskillige af dem, der var komne til Slesvig over bælteerne; gennem dette havde en stor del af den loyale befolkning faaet en ret grundig antipathi imod det unge Danmark; man spørge sig blot for i Flensborg! tilføjede han.

Set fra et moderne parlamentarisk standpunkt var der ved det danske partis stilling den mærkelighed, at skønt det i forsamlingen var i afgjort minoritet, maatte det paa grund af sit nære forhold til regeringen nærmest betragtes som herskende regeringsparti. Dette dog ikke at forstaa saaledes, at regeringen udgik af det, eller at det havde i sin magt at bestemme regeringens politik, men denne og det danske partis ønsker faldt i det store og hele sammen. Det var derfor naturligt, at der mellem regering og minoritet fandt samarbejde sted, og minoritetens medlemmer optraadte som »bestaltede regjeringsadvokater«¹ og røgtede dette kald med stor nidkærhed — vi ser dog saa noget bort fra de Krügerske selvstændighedslyster. I det tidligere omtalte brev fra Skau til Regensburg fremhævede Skau jo ogsaa, hvorledes omstændighederne havde medført, at han »for en del« havde maattet forsvare regeringens politik, »i alt væsentligt«

¹ Meyer til R. 23/2 1860.

kan vi trygt udvide det til, og da det under Blixens Flensborgophold gjaldt om at binde denne til minoriteten, betonedede Skau ligeledes overfor Blixen, hvilket tappert forsvar minoriteten vilde yde for alle regeringens lovforslag, og paa den anden side, at han var sikker paa, at majoriteten vilde fordærve eller forkaste dem¹.

Til at udgøre bindeleddet mellem regering og minoritet kunde man vel i og for sig med nogen grund have ventet, at den kongelige kommissarius var bleven udvalgt. Naar dette imidlertid ikke skete, skyldtes det formentlig dels et rimeligt hensyn til, at kommissarius burde staa mere upartisk og ikke direkte tage del i de to partiers kamp, dels vel ogsaa politisk beregning. I Wegeners forhen omtalte brev til R. af 17. jan. 1860 nævnes saaledes som en mulighed, om det ikke skulde kunne lykkes Kranold at »vinde nogle af de loyale tyske til at gaae paa parti med«, og efter stændersamlingens begyndelse klager de danske ligeledes, navnlig i førstningen, højlydt over Kranolds koketteri med riddere og godsejere, men i særdeleshed med Thomsen-Oldenswort, medens han derimod holder sig fjernt fra de danske og viser disse kølighed. Kommissarius' tilforordnede Clod, der i et brev til R. ogsaa kommer ind paa disse klager, mener dog, at Skau fornuftigvis ikke kan forlange, at kommissariatet for at rette sig efter hans forfærdelige pirrelighed straks skal stille sig paa en spændt fod med majoriteten: »freden vil saamæn nok blive forstyrret; det vil forholdene nok føre med sig...«².

Skønt kommissarius saaledes ikke indlod sig paa at drøfte slagplanen med minoritetsmedlemmerne, kom disse dog alligevel ikke til i den forestaaende kamp med majoriteten at savne direktiver og oplysninger fra regeringens side, men disse tilflød minoriteten gennem flere forskellige kilder. Som forhen nævnt var den stænderdeputerede provst

¹ Skau til Godske Nielsen ²⁸/₁ 1860.

² Skau til Godske Nielsen ²⁷/₁ 1860, Manicus til fuldmægtig H. C. Erichsen ²⁵/₁ 1860 (under Erichsen til R.) og Clod til R. ³⁰/₁ 1860.

Aleth Hansen gammel skolekammerat med og nær ven af Regenburg, med hvem han stod i livlig brevveksling, og det samme gjaldt appellationsraad Fr. Meyer i Flensborg, der, skønt han ikke var stænderdeputeret, nu som tidligere tog meget virksom del i planlæggelsen af mindretallets optræden. Navnlig gennem disse to holdtes en nøje forbindelse mellem Regenburg og det danske parti i stand, men desværre er kun Hansens og Meyers breve til R. bevarede, medens R.s breve til dem er gaaede til grunde¹. Ogsaa med Mørk Hansen og Skau stod Regenburg i brevveksling, men noget nærmere forhold mellem dem var dog ikke til stede, og at give f. eks. Skau direkte udførligere oplysninger om regeringspolitikken har R. bl. a. paa grund af Skaus indiskrete natur sikkert anset for uhensigtsmæssigt. Endelig hjalp ogsaa den tilforordnede hos kommissarius, Clod, og bl. a. bureauchef i det slesvigske ministerium, kancelliraad C. Juel, der brevvekslede med Skau, til at holde minoriteten à jour med regeringens anskuelser og politik. Saa ganske uden grund var det altsaa ikke, naar Hansen-Grumby i et møde henimod stændersamlingens slutning tillod sig at rette et spørgsmaal om regeringens hensigter til »den kongelige kommissarius eller til den ærede minoritetsreferent« (∴ Skau), hvad der forøvrigt indbragte ham en skarp irettesættelse fra Kranold over det forunderlige i, at han kunde mene, »at den deputerede for 3. landvalgdistrikt skulde være ligesaa godt underrettet om regeringens hensigter som jeg«; regeringens og kongens repræsentant var han og ingen anden².

Foruden kancelliraad Schmidt fra Flensborg var der kun af neutrale medlemmer i forsamlingen de tre gejstlige deputerede, pastor C. L. Beck i Ostenfeldt, pastor Chr. Christiansen i Medelby og provst P. Otzen i Burg paa Femern.

¹ R.s breve til Meyer skal efter meddelelse fra dennes familie være tilintetgjorte. Det samme gælder formentlig R.s breve til Aleth Hansen, da de ikke findes i dennes efter hans død til Rigsarkivet afleverede privatarkiv. I et brev til R. 1860 ²⁴/₁ bemærker Aleth Hansen ogsaa, at han efter R.s eget ønske skal brænde dennes breve.

² Stændert. 1048, jfr. 1065 og 1067.

En vis afhængighed af regeringen maatte de vel alle tre siges at være i paa grund af deres embedsstilling. Dette forhold holdt vel ogsaa noget igen paa pastor Beck¹, der ellers havde ret stærk hældning mod det tyske parti og ved adskillige lejligheder gik sammen med det, om han end unddrog sig dets krasseste tilkendegivelser imod regeringen.

Den, der af de tre stod det danske parti nærmest var Christiansen i Medelby, der var født i Nordborg paa Als og havde faaet sin uddannelse ved universitetet i København². Han besad, som det synes, ikke særlig stor karakterstyrke, var tilbøjelig til at ville gøre alle til pas og overveje i det uendelige, hvad der kunde tale for og imod en sag, og han havde under bestyrelseskommissionen ogsaa ladet sig overtale til at deltage i de gejstliges protest imod den³. Man sagde, at han drev sin neutralitet saa vidt, at han i Flensborg den ene dag spiste i et dansk, den anden dag i et tysk hotel⁴. Men i statsretlig henseende var han loyal, og han havde desuden — en sjælden undtagelse blandt præsterne i Mellemslesvig før 1848 — taget til orde for dansk kirkesprog i sit udelukkende dansktalende sogn. Han hilste ogsaa sprogreskriptet for sit sogns vedkommende med glæde, og under sprogdebatterne fremhævede han baade i tidligere stændersessioner og nu, hvor gavnlige dets bestemmelser var i hvert fald for Medelby sogn. Clod bemærker i et brev til R. 9. marts 1860, at Christiansen og pastor Beck forekom ham at forholde sig til hinanden paa den maade, at Chr. var bange for at vise, at han var en skikkelig mand, B. derimod bange for at vise, at han var en slubbet.

Provst Otzen hørte til de meget faa sydslesvigske gejstlige, der vægrede sig ved at anerkende den provisoriske

¹ Se f. eks. Clod til R. 1860 ¹⁵/₂.

² Se biskop Jørgen Hansens optegnelser om sit liv. Sønderj. aarb. 1904, 22.

³ N. Nielsen: Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein u. dessen Geistlichkeit. 1849, 37.

⁴ Dagbladet ¹⁵/₃ 1860.

regering. Hans protest havde forskaffet ham afskedigelse fra hans daværende embede i Olderup, men efter oprørets undertrykkelse blev han udnævnt til præst i Kværn i Angel og forflyttedes kort efter, begrundet paa hans uvilje mod sprogreskriptet, til Burg paa Femern, hvor han udnævntes til provst. I stændersamlingerne 1855 og 1856—57 valgtes han til præsident, og i den sidste samling gjorde han sig navnlig bemærket ved kraftig at tage til orde imod sprogreskripterne. Dette var naturligtvis vand paa majoritetens mølle, men ellers var han overfor regeringen fuldkommen loyal. Det maatte derfor ogsaa betragtes som en fordel, at han igen i denne session valgtes til præsident. Baade de danske og tyske stemte paa ham, han valgtes med 37 stemmer, og Kranold og Regenburg udtrykte begge deres tilfredshed med valget, for saa vidt som de var overbeviste om, at han vilde afvise alt, hvad der laa udenfor forsamlingens kompetence. R. føjede dog til sin bemærkning om, at han i statsretlige spørgsmaal altid havde fundet Otzen korrekt og ærlig: »Om han i sprogsagen var ærlig, vil jeg lade staae ved sit værd«¹. At Ozens stilling var meget vanskelig, og at hans afgørelser ikke altid vilde kunne vække tilfredshed hos begge de kæmpende parter, der havde stemt paa ham, siger sig selv. Fra dansk side klagedes selvfølgelig over hans vaklende holdning og svaghed overfor tyskerne, og han betegnedes som et højeligt voks, en mand, der altid gav den ret, som han sidst talte med².

Medens det tyske parti saaledes fandt sig i at faa en loyal mand til præsident, pointerede det dog sin talstyrke ved til vicepræsident at vælge en af dets egne, nemlig Hansen-Grumby. Hansen valgtes med 25 stemmer, og ogsaa kancelliraad Schmidt og pastor Beck stemte paa ham³. I

¹ R. til Kranold ²¹/₁ 1860. Kr. til R. ²³/₁ 1860.

² Kranold til R. ¹⁹/₂.

³ Aleth Hansen til R. ²⁴/₁. 2 af det tyske partis medlemmer var ikke til stede ved aabningsmødet. Altonaer Mercur ²²/₁ skriver, at det skal have været paatænkt at vælge Hansen-Grumby til præsident, men at det opgaves, da han ikke var dansk saa mægtig, at han kunde varetage præsidentpligterne.

den foregaaende samling havde agent Jensen været vice-præsident. Partiet brugte ligeledes sin majoritet ved de valg, som kort efter stændernes aabning afholdtes til komiteerne til behandling af de forelagte lovudkast. Af det danske parti var det bleven tilbudt med hensyn til komiteers dannelse at ville møde paa neutral grund i stændersalen, men dette afviste majoriteten. Derpaa tilstillede de danske tyskerne en liste med opgivelse af 1 à 2 af minoriteten til eventuelle medlemmer i hver komité. Herpaa gik tyskerne for saa vidt ind, som der blev valgt 1 minoritetsmedlem til de fleste komiteer — komitévalgene foregik derfor som regel enstemmigt¹, — men ikke blot var dette jo langt fra nogen ligelig repræsentation, da komiteerne for det meste bestod af 5 eller 7 medlemmer; men oven i købet udelukkedes minoriteten aldeles fra flere vigtige komiteer. I den komité, der efter forslag af Hansen-Grumby straks efter stændernes aabning nedsattes til undersøgelse af indkomne petitioner, valgtes f. eks. foruden pastor Beck kun majoritetsmedlemmer².

Ganske at undlade alle hensyn til minoriteten fandt det tyske parti formentlig ogsaa uklogt af den grund, at minoriteten havde i sin magt at gøre forsamlingen beslutningsudygtig ved at forlade salen. Clod kalder dette den »eneste gode trumf«, minoriteten havde paa haanden³, og at en sprængning af stænderforsamlingen, der frembød en saa rig agitationslejlighed for tyskerne, ikke laa i deres interesse er klart. Irritationen mellem de to partier viste sig iøvrigt straks ualmindelig stærk, og den gav sig f. eks. udtryk i ubehagelige personlige sammenstød ved Kranolds aabningsdiner⁴. Som karakteristisk for de to partiers isolerethed kan ogsaa nævnes, at Aleth Hansen i et brev 23. jan. 1860 til P. Hjort overfor dennes tilbud om at sende nogle bøger over til Flensborg til bortgivelse eller udlaan til forstandige

¹ Aleth Hansen til R. 24/1. Skau til Godske Nielsen 25/1.

² Stændertid. 24.

³ Clod til R. 4/2.

⁴ Kranold til R. 21/1.

stænderdeputerede bemærker, at det blot er skade, »at de forstandiges tal er meget indskrænket. Jeg taler ikke med stort flere end med 12. Vi staae skarpere over for hinanden end nogensinde tidligere. . .« Naar imidlertid Kranold i begyndelsen mente at kunne skønne, at irritationen mellem partierne indbyrdes overgik den mod regeringen¹, skulde denne sidstes udtryk, som tiden gik, dog heller ikke komme til at savne tilstrækkelig tydelighed.

4.

Blixen-Fineckes Flensborgrejse.

26. januar, endnu inden stænderforsamlingen ret havde begyndt sit arbejde, spredtes den overraskende meddelelse blandt de deputerede og i byen, at Slesvigs nye minister den følgende dag agtede at indtræffe. Som formaalet med besøget blev angivet, at ministeren ønskede at gøre de deputeredes personlige bekendtskab².

Blixen-Finecke ledsagedes paa sin rejse af bureauchef C. Juel fra det slesvigske ministerium samt af et par mere underordnede embedsmænd fra udenrigsministeriet³, og hans besøg i Flensborg varede en 2—3 dage. Paa ankomstdagen var han gæst hos den kongelige kommissarius ved en middag, hvortil et antal deputerede fra det danske og det tyske parti var indbudte, og 29. jan., en søndag, gav han selv stor diner for samtlige deputerede og for en del af embedsstanden. Mandag foretog han en udflugt til Lyksborg og besøgte i Angel et par af de skoler, hvor sprogreskriptet havde indført dansk undervisningssprog. Den sidste jan. foregik hjemrejsen til København.

At Blixen-Finecke skulde tage til Flensborg alene for at gøre de deputeredes personlige bekendtskab, var der selvfølgelig ikke alt for megen anledning til at tro, og rejsen fremkaldte da ogsaa baade i Flensborg og i København,

¹ Kranold til R. 23/1.

² Blixen-Finecke til Kranold 25/1.

³ Fædrelandet 28/1.

hvilket sidste sted man jo dog maatte have bedre adgang til at skaffe sig paalidelig underretning, et utal af rygter om, hvad der kunde være det egentlige formaal med ministerens rejse. »Man plager mig her«, skrev Regenburg 26. jan. til Kranold, »med beretninger om, hvad ministeren før sin afreise skal have sagt, hvad han vil sige, hvad han vil gjøre i Flensborg etc. etc.«.

Sprogsagen, den tap, hvorom saa godt som hele den slesvigske politik mellem krigene drejede sig, kunde det være andet end forhandlinger om den, indrømmelser i den, der bragte ministeren til Flensborg? Saadan spurgte man baade i den danske og tyske lejr, saadan spurgte man baade i Flensborg og i København. Hvad Fanden skulde ministeren ville i Flensborg paa denne tid, om der ikke paa tænkes eksperimenter i sprogsagen, skrev Dannevirkes redaktør, Godske Nielsen, 27. jan. til Skau, og dagen efter ministerens komme til Flensborg slog Dagbladet alarm i en artikel, hvor det meddelte, at der fra forskellige sider berettedes, at Blixen havde til hensigt at vinde den tyske majoritet ved at tilsige forandringer i sprogordningen, og det skrev, at det ikke havde villet tøve noget øjeblik med at henlede den offentlige opmærksomhed paa den fare, der saaledes truede. Ja, endog Blixens kolleger i ministeriet følte sig i den grad foruroligede af rygterne, at de telegraferede til ham om endelig ikke at indlade sig paa løfter om forandringer i sprogordningen, da saadant vilde være ensbetydende med ministeriets dødsdom¹.

Nu bagefter med det kendskab, som man har til Regenburgs karakter og position, kan man unægtelig ikke andet end undre sig noget over, at rygterne om forandringer i sprogordningen kunde antage saa fast form, samtidig med at Regenburg, udnævnt af Blixen selv, sad som direktør i det slesvigske ministerium. Men Blixen kunde være gaaet uden om Regenburg, saadan som Moltke gjorde, da den slesvigske forfatning lavedes, havde Dagbladet allerede

¹ L. Skau til Godske Nielsen 30/1.

bemærket i en tidligere artikel af 21. jan., hvor det var kommet ind paa frygten for eventuelle forandringer i den slesvigske politik. Men der er dog dertil det at sige, at Moltke ikke gik udenom Regenburg, da det gjaldt sprogbestemmelserne i forfatningen, og i samme øjeblik, der rørtes ved disse, vilde Regenburgs afskedsansøgning have foreligget. At det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium ved slige eksperimenter ogsaa vilde have forvandlet f. eks. Fædrelandets hidtil forholdsvis velvillige holdning til aaben modstand, kan vel ligeledes antages for givet. Et stort spørgsmaal kunde det maaske ogsaa være, om man vilde kunne have formaet kongen til at gaa ind paa saadant.

Nej, løfter i sprogsagen havde Blixen ikke med i sin rejsekuffert, da han begav sig til Flensborg. Overfor Regenburg havde han, efter hvad denne 26. jan. skriver til Kranold, »gjen-tagende, blandt andet i conseilspræsidentens og engang i samtlige sine collegers overværelse udtalt sig saaledes, at jeg kunde være fuldkommen tilfreds dermed«, og Kranold kunde, bemærker R. i et andet brev af samme dag til Kr., »dristigt imod hvemsomhelst sige, at der ikke skeer nogen forandring i sprogbestemmelserne etc.«. Paa rejsen til Flensborg udtalte Blixen ogsaa til sin ledsager C. Juel, at der hverken i sprogsagen eller i andre henseender skulde ske nogen forandring uden gennem Regenburg¹, og hans private udtalelser i Flensborg til danske og tyske fik ligeledes gennemgaaende en saadan karakter, at R. maatte kunne være fuldt tilfredsstillet derved², ligesom hans svar paa kollegernes ovenfor nævnte ængstelige telegrammer lakonisk lød: »Vær uden frygt!« Til det tyske partis hovedfører, Rumohr, skal han dog have ytret, at endnu havde han ikke nogen mening i sprogsagen, men indtil videre antog han, at den var retfærdig ordnet. »Skulde han imidlertid ved de nøiagtige undersøgelser, han personlig vilde anstille, komme til det resultat, at det tyske sprog var forurettet, vilde han træffe anstalter til en retfærdigere

¹ C. Juel til R. 28/1.

² Fr. Meyer til R. 30/1.

ordning¹. Men resultatet af undersøgelserne blev, som vi om lidt skal se, netop et for det danske standpunkt gunstigt.

Gemtes der saaledes ingen tilsagn om sprogforandringer i Blixens rejsekuffert, indeholdt den da, maa man spørge, andre rare ting, hvormed han kunde vente at fremkalde en forsonligere holdning fra den tyske majoritets side? Hvad Blixen i denne henseende navnlig synes at have sat sin lid til, var — bortset fra sit smukke ydre og belevne, vindende væsen — løfter om fordele for Slesvig paa det økonomiske omraade, hvorom en mellem det slesvigske ministerium og finansministeriet udvekslet korrespondance, som han førte med sig i sin dokumentmappe, bar vidne.

Under de ovenfor fremsatte bemærkninger om Thomsen-Oldenswort og Krüger kom vi ind paa disses klager over Slesvigs formentlige forfordeling ved fællesbudgettets opstilling. Et vist hensyn var der ogsaa bleven taget til disse klager ved en rigsraadsbeslutning i efteraaret 1859, som gik ud paa, at en del summer fremtidig skulde godskrives den slesvigske kasse, idet de formentlig fejlagtig hidtil var bleven betragtede som domæneindtægter og i denne egenskab var flydt ind i fælleskassen. Det drejede sig navnlig om de saakaldte kaadnerpenge, afgifter af visse næringsbrug m. m. Denne rigsraadsbeslutning havde dog hverken tilfredsstillet paa dansk eller tysk side i Slesvig. Dels hævdedes det, at der var mange andre poster, der urigtig gik ind i fælleskassen, og dels fandt man, at der burde finde tilbagebetaling sted for tidsrummet 1853—60 for de summers vedkommende, der nu fremtidig overførtes til det slesvigske særbudget.

Paa begge disse to punkter var det, at Blixen straks efter sin tiltrædelse som minister forsøgte at imødekomme de slesvigske ønsker, og i en skrivelse af 17. decbr. 1859 til finansministeriet rejste det slesvigske ministerium baade spørgsmaalet om eventuelle andre omposteringer til gunst for Slesvig og om tilbagevirkende kraft for den nævnte

¹ C. Juel til R. 1860 28/1.

rigsraadsbeslutning¹. Dette sidste synes det forøvrigt, om man tør tro, hvad Krieger herom beretter i sine dagbøger, og hvad Madvig ligeledes kommer ind paa i sin piece om ministeriet af 2. december, fra først af at have været Blixens hensigt uden videre formaliteter at iværksætte for saaledes at begynde sit slesvigske regime med et »glanspunkt«². Imidlertid valgte han altsaa forhandlingernes vej, og med til Flensborg bragte han kun foruden vidnesbyrdet om, at sagen var rejst med bestemthed fra det slesvigske ministeriums side, løfter om, at han nok skulde være mand for at gennemføre den. I Flensborg udtalte han ogsaa »ligeoverfor, saa at sige, alle medlemmer af den slesvigske stænderforsamling«, at det var udenfor al tvivl, at der maatte finde en refusion sted af de for meget betalte summer, og at overvejelserne kun kunde dreje sig om maaden, hvorpaa denne skulde finde sted³. Nogen afgørelse heraf opnaaedes dog ikke under det Rotwittske ministerium, og først adskiligt senere lykkedes det at faa en om end kun delvis tilbagebetaling gennemført. Og heller ikke spørgsmaalet om andre omposteringer løstes af Blixen, som imidlertid dog fik bestemt, at der skulde nedsættes en ny kommission til undersøgelse heraf. I et brev af 7. febr. underrettede Regensburg Kranold om, at dette var bleven vedtaget i en ministerkonference, og han bemærkede, at hvis Kranold ansaa det for hensigtsmæssigt, kunde han underhaanden fortælle det til nogle af de deputerede »med tilføiende, at ministeriet skal gjøre alt sit til, at undersøgelsen for hertugdømmet Slesvigs vedkommende fremmes paa den bedste maade«⁴.

¹ Sagen findes i finansm. sekretariat »budgetkommissionen af 18. febr. 1860«, pk. B.

² Krieger II, 100 Madvig anf. arb. 40.

³ Rigsraadstidende 1862, 1410.

⁴ R. berørte i dette brev ogsaa spørgsmaalet om købstædernes krav paa betaling for rekvisitioner under krigen, som han haabede at kunne bringe noget ud af. Dette spørgsmaal kunde give anledning til virkelig berettigede klager, og »saadanne bør man lige saa meget tage hensyn til, som man lidet skal bryde sig om ugrundede og urimelige anker med det obligate spectacel, der ledsager dem . . .«.

Først efter at ministeriet egentlig var afgaaet og kun sad som fungerende, udkom dog det kongelige reskript af 18. febr. om kommissionens nedsættelse, og stænderforsamlingen fik derpaa af kommissarius meddelelse herom, men med den bemærkning, at sagen ikke, som liggende udenfor forsamlingens kompetence, kunde debatteres af denne. Kommissionen blev ogsaa nedsat 6. decbr. 1860, men den kom ikke til at afgive nogen betænkning, og krigen 1864 gjorde ende paa dens virksomhed.

De tilsagn og løfter paa det materielle omraade, som Blixen uddelte under Flensborgopholdet, høstede imidlertid ikke den af ham ventede paaskønnelse. Om hans samtaler med de stænderdeputerede om dette emne beretter Clod til R. 30. jan.: Til en stænderdeputeret sagde han, »at regjeringen ivrigen vilde tage sig af prægravations-sagen, han svarede »sproget«, til en anden talte ministeren om det for Slesvig fordeelagtige i det paatænkte jernbaneforetagende, ogsaa han svarede »sproget«; til en tredie, at man i det hele vilde bestrebe sig for at ophjælpe hertugdømmets materielle vel, men samme svar »sproget«. — »Sproget« d. v. s. sprogrænsens flytning stilledes af oppositionen som ufravigelig betingelse for at indtage en mere imødekomende holdning, og da Blixen som nævnt ikke var i stand til at honorere dette krav, kom man paa begge hold meget hurtigt til erkendelse af de gjorte forhaabningers uholdbarhed. Oppositionen saa, at der ikke var noget at stille op i sprogsagen med den ny minister, og denne paa sin side fandt det nødvendigt at holde paa det bestaaende¹.

Havde Blixens løfter om materielle fordele ingen større virkning paa oppositionen, var det naturligvis heller ikke at vente, at han i kraft af sin personlighed alene skulde formaa at vende stemningen. Men at iøvrigt hans ydre og hans optræden ikke undlod at gøre et meget fordelagtigt indtryk saavel hos det flensborgske borgerskab som ogsaa hos de tyske deputerede, derom foreligger der i brevene om

¹ C. Juel til R. 29/1.

hans rejse talrige vidnesbyrd. Meyer f. eks. skriver til R. 30. jan., at Blixen jo naturligvis ved sin belevenhed har vundet om ikke alle, saa dog en del hjerter, og at »Kielholz, Arp¹ og flere Syd-tydske skulle have været bevægede indtil taarer over hans »Huld« — og paa den varmeste maade have udtalt dem«. Ligeledes fremkaldte en telegrafdepesche fra kongen til Blixen, der indløb netop under den af denne givne diner for de deputerede, og i hvilken kongen bad Blixen overbringe de deputerede hans hilsen, en gunstig virkning. Depeschen cirkulerede mellem medlemmerne, og i mange bønders øjne skal taarer have perlet. Men varig var rørelsen, som Meyer spaaede i det lige citerede brev til R. af 30. jan., ikke: »denne rørelse varer til idag formiddag kl. 12, da sprogsagen (det af oppositionen stillede forslag om flytning af sprogrænsen) skal for«.

Storpolitiske udtalelser fremkom der ikke under Blixens Flensborgophold. Ministerens taler baade ved den diner, som han selv gav, og ved Kranolds bevægede sig i meget almindelige vendinger, og ligeledes undgik man ved de nævnte gilder, at der fra andet hold blev lejlighed til at komme ind paa politiske spørgsmaal. At Blixen imidlertid, foruden sit almindelige formaal² at virke paa stemningen, havde i hvert fald een mere konkret politisk plan med sig over til Flensborg, synes givet, men den bragtes ikke til udførelse. Paa rejsen havde han overfor C. Juel udtalt, at delingsprojektet som løsning af det slesvigske spørgsmaal i den nyeste tid skulde være dukket op fra St. James og Brandenburg, og hans tanke var nu at faa en udtalelse fra de samlede stænder til brug imod et saadant projekt — og derved ogsaa »føre stænderne over paa fælles grund«?² Men de danske førere udtalte sig misbilligende om planen, ligesom det synes, at den oven omtalte telegrafdepesche til Blixen fra hans ministerkolleger har indeholdt en indstændig advarsel derimod³. Hvis dette sidste har været til-

¹ Tysksindede deputerede for henholdsvis 11. og 15. landvalgdistrikt.

² C. Juel til R. 28/1, Kranold til R. 27/1 og Skau til Godske Nielsen 30/1.

³ I. F. C. Knudsen til R. 28/1.

fældet, maatte man vel forudsætte, at Bl. ikke inden sin afrejse har faaet planen nærmere drøftet med sine kolleger.

At det først var i allersidste øjeblik, at man fra nationaldansk side fik kendskab til og herved mulighed for at indvirke paa en dog meget betydningsfuld plan som den nævnte, maatte egentlig være egnet til at gøre de nationaldanske noget utrygge i deres betragtning af Blixen, og skønt C. Juel f. eks. i brev til R. af 29. jan. kan berette, at alt gaar godt, tilføjer han da ogsaa: »Desuagtet ønsker jeg blot, at vi vare vel herfra, thi vedkommende er uberegnelig og alt for aabnemundet«. Og Regenburg, der naturligt nok havde været imod rejsen, men dog ikke havde villet anstrænge sig for at hindre den, bemærker 28. jan. til Krainold, dagen, da rygterne jo ganske vist for vildest: »Jeg vil være glad ved, vor minister atter er vel ude af Flensborg. Er kun det halve sandt af, hvad folk her lægger ham i munden, og siger han kun en tiendedeel deraf i Flensborg, saa bliver der vistnok et ustyr af den anden verden. Her, hvor man dog er mere vant til sligt, er folk allerede forstyrrede, og jeg maa hvert øieblik gjentage: »Kan jeg være rolig, saa kan I ogsaa«. . . «¹.

En overraskelse, og i hvert fald i begyndelsen ikke særlig behagelig overraskelse, beredte Blixen ogsaa de danske, da han under sit Flensborgophold meddelte som sin bestemmelse at tage ud til nogle Angelske skoler for med egne øjne at se, hvordan det virkelig forholdt sig med den fra tysk side saa udskregne sprogendertrykkelse.

Hvorvidt Blixen først maatte have truffet denne bestemmelse i Flensborg, faar vel staa hen, men i hvert fald synes det, at han ikke forud har underrettet f. eks. Regenburg desangaaende. I sin samtale med Rumohr ved middagen hos kommissarius 27. jan. udtalte han som sin hensigt per-

¹ I et brev af 20/1 til I. F. C. Knudsen (kgl. bibl.) nævner R. ogsaa, at folk i København har været vilde af alle de rygter, ministerens rejse og hans ytringer har fremkaldt: »Har det været halvt saa slemt i Flensborg, saa har det været meer end tilstrækkeligt«.

sonlig at ville anstille nøjagtige undersøgelser i sprogsagen, og den følgende dag meddelte han Aleth Hansen, at han inkognito vilde inspicere skoler i Angel, hvad Aleth H. skyndsomst pr. telegraf lod gaa videre til Regenburg.¹ Nogen begejstring kunde man fra dansk side selvfølgelig ikke føle for denne ministerens plan — en undersøgelse forudsætter jo dog altid en vis tvivl om rigtigheden af det, der skal undersøges —, og ligeledes var man ængstelig for, at tyskerne, naar de fik nys om rejsen, i forvejen skulde instruere børnene, saa at indtrykket af den danske undervisning blev ugunstigt². Man fik da ogsaa C. Juel til at ledsage ministeren for at passe paa³.

De skoler, som Blixen under sin udflugt om mandagen 30. jan. aflagde besøg i, var Munkbrarup, Husby og Sottrup, de to første i Flensborg, den sidste i Gottorp amt. Afgørelsen om at besøge netop disse 3 skoler synes at være taget i sidste øjeblik. I brev af 28. jan. til R. nævner f. eks. C. Juel, at saa vidt han ved, vil Blixen besøge de to skoler Nørre-Brarup og Sottrup, og de samme to skoler nævner Skau til Godske-Nielsen endnu den 30. jan. som genstand for ministerens besøg samme dag.

Resultatet af Blixens skoleinspektion blev for det danske parti over forventning. Selv telegraferede han herom til kongen 30. jan.: »Resultaterne af undervisningen i alle fag, ogsaa i tydsk, var udmærket, og, hvad dansk angaaer, overraskende. Jeg saae aldrig ypperligere almueskoler«. Med henblik formentlig paa hele sit Flensborgophold tilføjede han: »Adskillige dansk- og tydsktalende enthousiaster sige, at jeg her har gjort stormende lykke, og nogle alvorlige folk mene, at jeg har gjort nogen nytte. Det sidste vil jeg haabe er sandt«⁴. Et telegram af lignende indhold sendte Blixen

¹ Aleth Hansen til R. 28/1, jfr. C. Juel til R. 28/1.

² C. Juel til R. 28/1.

³ Skau til Godske Nielsen 30/1.

⁴ Afskrift af telegram til kongen fra Blixen, efter dennes ordre meddelt R. af C. Juel 30/1.

samme dag Regenburg og bemærkede desuden i dette, at det eneste, som han havde savnet, var R.s nærværelse: »Jeg under enhver, men fremfor alle Dem den glæde at see, hvad jeg har seet idag. Ligeoverfor saadant er det lidet, som jeg her kan have udrettet, aldeles forsvindende«. Fuld af samme begejstring over, hvad de havde set paa udflugten, var C. Juels beretning til R.: »Vi modtog begge gribende indtryk og vare enige om, at efter slige resultater var tilbagegang syndig«¹, og han mente da ogsaa at kunne forsikre, at efter hans fulde, velgrundede overbevisning kunde de nationale være aldeles trygge².

En udførlig skildring af skolebesøgene gav Blixen nogle dage efter hjemkomsten til København i en officiel beretning af 5. febr. til kongen angaaende skolevæsenets tilstand i nogle af landskabet Angels skoler. Beretningen offentliggjordes den følgende dag i Berlingske tidende, og fra udenrigsministeriet tilstilledes den de danske gesandter i udlandet for eventuelt at tjene disse som vaaben mod de tyske angreb paa den slesvigske sprogordning. I beretningen udtalte Blixen, at han med sin rejse til Slesvig havde forbundet den hensigt selv at undersøge skolerne i flere af Angels sogne. Han havde forvissat sig om, at hans ankomst vilde være de paagældende skolelærere uventet, og fra sine besøg i de omtalte skoler kom han tilbage »med den overbeviisning, at skolevæsenet i de nævnte sogne (Munkbrarup, Husby, Sottrup) staaer høiere end noget andet sted, det være sig i Danmark, eller de til det tyske forbund hørende lande, hvor jeg har havt leilighed til at gjøre mig bekjendt med de tilsvarende forhold«. Børnenes færdighed i dansk — baade m. h. t. udtale og analyse — stod meget højt, og deres kundskaber i tysk kunde »endogsaa maale sig med, hvad der præsteres i almueskoler i reent tyske lande. . . , hvormed jeg som oplært paa et tysk gymnasium og uddannet paa en tysk høiskole tør have en mening«. Ministeren roste end-

¹ C. Juel til R. 31/1.

² C. Juel til R. 30/1.

videre navnlig religionsundervisningen og undervisningen i fædrelandshistorie. Ved samtaler med de yngre børn havde han overbevist sig om, at selv de, der først nylig havde begyndt skolen, besad tilstrækkelig færdighed i dansk til, at undervisningen med held kunde fortsættes heri. »Ikke blot udtrykte de sig med en naturlig lethed paa dansk, men tillige i saa reen en mundart, at der ingen tvivl kunde være om, at dansk var deres modersmaal, noget, som jeg ogsaa fandt bekræftet af enkelte børns egen mund«. Paa rejsen havde han desuden indladt sig i samtale med almuesfolk af forskellig alder og — med en eneste undtagelse — paa dansk tiltale faaet dansk svar i en mundart, der i udtales renhed og vendingernes danskhed godt kunde maale sig med almuesproget i det øvrige Danmark, navnlig i Nørrejylland. Han havde ved disse erfaringer vundet den overbevisning, at de klager, der for de paagældende egne var fremført over skoleundervisningen i det hele taget og særlig over undervisningen i tysk, savnede al grund, og »at der meget mere er god føie til at være tilfreds med det standpunkt, hvorpaa underviisningen i de nævnte egne staaer, saavel som til i fortrinlig grad at paaskjønne de mænds virksomhed, hvem dette glædelige resultat skyldes«. — Til denne sidste bemærkning svarer, at Regensburg samme dag, som beretningen er dateret, modtog udnævnelse til kommandør af Dannebrogordenen, hvad der for de dansk-nationale kredse maatte være en yderligere bekræftelse paa opretholdelsen af den hidtidige sprogpolitik.

Ved den noget »überschwengliche« tillidserklæring, som Blixen i beretningen om sin Angelrejse gav sprogordningen, kunde der vel i for sig nok for mere nøgterne naturer i den danske lejr være et og andet at opholde sig over. Dels var erklæringen jo bygget paa undersøgelser af en dog forholdsvis flygtig karakter, og dels strakte disse undersøgelser sig ikke til de »5—6 smaa sogne« i Gottorp amt, som ogsaa af betydende danske kredse var betegnede som uretfærdig inddragne under sprogordningen. Endelig kunde det vel

befrygtes, at selve det faktum, at en minister personlig havde indladt sig paa en undersøgelse af det retfærdige eller uretfærdige i sprogordningen, kunde gyde ny olie paa agitationens baal¹.

Paa tysk side maatte ministerens beretning selvfølgelig virke som en stor skuffelse, og det var heller ikke at vente, at den her vilde gaa ram forbi. Hansen-Grumby inddrog den saaledes under behandlingen af sprogsagen i debatten, idet han talte om »ministerens nye rejsebeskrivelse« og fremhævede de faa timers erfaring, hvorpaa beretningen byggede. Samtidig insinuerede han m. h. t. udtalelserne om børnenes færdighed i tysk, at læreren i Sottrup de sidste 4—5 uger i forvejen skulde have indskærpet nogle sætninger paa tysk med børnene: »Til hvilket øiemed kan man jo nok maaskee gjætte sig til. Det er vistnok en maade, hvorpaa man maaskee nok kan opnaae en vis færdighed; men det synes mig, at den omstændighed intet beviser«². Hansen kom imidlertid lidet heldigt afsted med anbringelsen af denne insinuation, idet læreren under eds tilbud betegnede hans ytringer som usande og erklærede, at ministerens ankomst var ham uventet, samt at ministeren ved den omspurgte prøve selv valgte det specielle af hver læregenstand, hvorom der skulde tales med børnene³. Herefter tog Hansen sin insinuation tilbage, idet han udtalte, at »da jeg sagde, at der skulde være blevet lært tydsk 4—5 uger i de vedkommende skoler, har jeg aldeles intet meent dermed«⁴. At ministerens besøg kom uventet, fremgaar forøvrigt ogsaa af et brev til R. 2. febr. fra pastor Plenge, Sottrup, hvori denne omtaler, at ministeren traf læreren i trætøfler og i sin gamle frakke, og samtidig beklager, at han selv var fraværende, da han ikke vidste noget om besøget. Det skal desuden her nævnes, at den paagældende lærer var en af

¹ Jfr. C. Knudsen til R. $\frac{3}{2}$.

² Stændertidende 350—52.

³ l. c. 956 f.

⁴ l. c. 964.

de ikke saa faa lærere i Gottorps blandede sogne, der havde tysk hussprog, og saaledes næppe har savnet evnen til at lære børnene tysk. Hansen-Grumby roste ham i sin omtale for resten ogsaa som en dygtig lærer.

5.

Stændermajoriteten aabner krigen. Regeringens tilsigtede modtræk og Rumohrs adresseudkast.

Samme dag Blixen-Finecke inspicerede skoler i Angel, motiverede Hansen-Grumby i stænderforsamlingen den af ham selv sammen med 10 andre deputerede stillede proposition om forandring af de i forfatningslovens tillæg litr. A indeholdte sprogbestemmelser »paa en med rets- og billighedsfordringer stemmende og befolkningens ønsker tilsvarende maade«. Udfindelsen af befolkningens ønsker foresloges at skulle ske ved afstemning i de paagældende distrikter, under kontrol af upartiske og uafhængige mænd, valgte af sognebeboerne.

Fra tysk side var der i forvejen udspreedt det rygte, at Blixen-Finecke personlig vilde være til stede ved forhandlingerne og proklamere sprogfrihed¹, og uhyre mængder af bønder var trommet sammen til Flensborg for at overvære den store begivenhed. Stændersalens tribuner var overfyldte, og præsidenten fandt sig under forhandlingerne flere gange nødsaget til at kalde tilhørerne til orden. Ogsaa Hansen-Grumby og fæller maatte ud at tale deres mandskab til².

Det udsprede rygte kom imidlertid langt fra til at svare til virkeligheden. Efter at Hansen-Grumby kort havde motiveret forslaget og henvist til, hvad der i samme sag var bleven sagt for tre aar siden, samt at man forgæves havde ventet paa en kundgørelse fra regeringen herom, tog kommissarius ordet. Kranold udtalte, at han havde faaet paalæg om at meddele forsamlingen en allerhøjeste resolution paa den foregaaende stænderforsamlings andragende i sprog-

¹ Manicus til fuldm. H. C. Erichsen ²⁹⁻³⁰/₁ (ligger under Erichsen til R.).

² Aleth Hansen til R. ³⁰/₁.

sagen. Indholdet af denne resolution var et blot og bart afslag, og Kranold tilføjede, at det heraf fremgik, hvor unyttigt det vilde være paany at søge udvirket en forandring: »Det vilde kun være at spille forsamlingens kostbare tid«. Formuleringen af den af kommissarius afgivne erklæring skyldtes Regenburg, der »à tout prix« vilde »have en ende paa den taabelige snak om forandringer etc.« Ved udtrykket »spilde tid« var der »væsentlig, rigtignok ikke alene, tænkt paa folk udenfor salen, som bestorme forsamlingen med petitioner«. R. havde sendt Kranold instruktionen i sprogsagen med den anmodning ikke at aabne brevet før i selve stændermødet. Grunden hertil var, at R. vilde have hele ansvaret for den afgivne erklæring og fri Kranold for enhver del af dette. »De kan«, skrev R. til Kr., »afvise enhver bebrejdelse med den bemærkning, at De har handlet efter bestemt officiel ordre, og overlade til mig at forsvare, hvad der er skeet, hvilket forøvrigt i forbigaaende sagt ikke vil være vanskeligt, eller i al fald rettere sagt ikke i nogen maade være trykkende for mig«¹. Kranold svarede forøvrigt, at han havde for megen tillid til R. »til ikke blindthen at være beredt til at dele denne ansvarlighed«².

Selve diskussionen blev ret rolig og kort. Det danske parti havde forud lagt sin slagplan i et møde, hvor ogsaa ministeren var til stede. Trods nogen modstand fra Krügers side var Skau bleven udpeget til partiets ordfører og afgav nu paa dets vegne en kort erklæring, der stemte med, hvad R. havde ytret ønske om³. Det danske parti ansaa en diskussion om den foreliggende sag for overflødig og unyttig og maatte udtale sig mod en komités nedsættelse. Den kongelige resolution havde klart godtgjort, at det ikke var kongens hensigt at træffe forandring i forfatningens § 7 om sprogenes ligeberettigelse. Ved yderligere diskussion kunde ikke opnaas andet end »en opvækkelse og ophidselse af de

¹ R. til Kranold 26/1 og 28/1.

² Kranold til R. 29/1.

³ Aleth Hansen til R. 30/1. R. til Kranold 26/1 og Kranold til R. 29/1.

forskjellige nationale lidenskaber, hvilket kun kan geraade fædrelandet til skade, men aldrig til gavn«. Skau agtede derfor ikke i en saadan diskussion at tage synderlig del. Fra dansksindet side optraadte foruden Skau kun pastor Christiansen, der om forholdene paa sin egn hævdede, at sprogordningen her fuldstændig stemte »ikke alene med billighed og ret, men ogsaa med det rette«. Her hvor folkesproget fra oldtiden af havde været og endnu var ublandet dansk, var det unaturligt, at tysk skulde være kirke- og skolesprog, og »hvad der strider mod naturens orden, strider mod Guds orden og kan aldrig være gavnligt, som erfaringen ogsaa noksom har viist«. Andre steder kunde forholdene være anderledes, men han maatte stemme mod propositionen, da den gik ud paa, at afstemning skulde gøre udslaget. Han troede nemlig ikke, at »folkets stemme overalt og allesteds ogsaa er Guds stemme«; jo større bevægelse, sprogsagen havde fremkaldt og stadig fremkaldte, des mindre uhildet vilde den blive betragtet.

Trods den erklæring, kommissarius havde afgivet, vilde man, udtalte bl. a. Hansen-Grumby og Rumohr af det tyske parti, dog ikke lade sig drage bort fra den engang betraadte vej. Baudissin foreslog en komité paa ikke færre end 11 medlemmer »for denne alvorsfulde, høist vigtige, hellige sag«, og som saadanne valgtes alle 11 forslagsstillere. Før nedsettelsen af en komité var der afgivet 27 stemmer; imod stemte det danske parti paa 13 mand samt pastor Christiansen. Et medlem — kancelliraad Schmidt fra Flensborg? — var fraværende. P. A. Petersen fra Flensborg, der gik sammen med de danske, havde oprindeligt villet motivere sit særstandpunkt i sprogsagen ved denne lejlighed, men opsatte det til senere, idet Blixen-Finecke skal have sagt ham, at han gerne kunde tale i sprogsagen, blot ikke den mandag, Blixen var der¹.

Sprogsagen var jo nok den hvasseste pil i den tyske agitations kogger, men der var iøvrigt pile nok. Det tyske

¹ Meyer til R. 22/2.

parti gjorde straks fra forsamlingens aabning front mod regeringen paa alle omraader, og det myldrede frem med, hvad R. kaldte »forrykte andragender«¹, der ganske stillede regeringsforslagene i skygge. Hansen-Grumby skyldtes, foruden propositionen i sprogsagen, en proposition om ophævelse af den kgl. resolution af 17. okt. 1857, hvorved en dansk garnisonsmenighed var bleven oprettet i byen Slesvig. Rumohr stillede forslag om en adresse til kongen samt forslag om overholdelse af det Kielske biennium og en hertil knyttet revision af den slesvigske embedsstand, desuden forslag om ophævelse af forbud mod bøger og foreninger. Baudissin vilde have indført pressefrihed og uindskrænket forenings- og forsamlingsfrihed. Baron v. Hobe fra Gelting mødte som i forrige samling med en proposition om genoprettelse af Gelting kirke- og skolepatronat samt med en proposition om forretningsproget, og fra Thomsen-Oldenswort kom et forslag om tiltale mod den fhv. slesvigske minister Wolfhagen for forfatningsbrud. Ligesom i alle foregaaende samlinger var der ogsaa igen et forslag om anerkendelse af de laan, som kommunerne havde stiftet til dækning af det saakaldte tvangslaan. Dette sidste forslag var dateret 1. febr., og Hobes forslag om forretningsproget var fra 3. febr., men alle de øvrige var fra slutningen af jan.

Stændermajoriteten vilde krigen, det var ikke til at tage fejl af, andet indtryk kunde vel heller ikke Blixen hjembringe fra sin Flensborgrejse. Regeringen besluttede sig da til ikke at forblive passiv, men at give raat for usødent, og det blev de to Baudissinske andragender, henholdsvis om presse- og om forenings- og forsamlingsfrihed, der toges som anledning. Allerede 2. febr. kunde R. skrive til Kranold, at de ridderskabsmedlemmer, der havde søgt om presse- og petitionsfrihed(!) etc., maaske havde bundet et ris til sig selv, og to dage efter afgik til kommissarius en af ministerkonferencen in pleno vedtaget eftertrykkelig tilrettevisning til stænderne, hvilken kommissarius havde at oplæse ved

¹ R. til Kranold ²/₂.

de Baudissinske andragenders motivering¹. Tilrettevisningens politiske hovedpunkt laa i betoningen af det urimelige i de forslag i liberal aand, der var stillede af ridderskabet, og saa den samtidige opretholdelse af de ridderskabelige privilegier. Disse privilegier maatte i hvert fald først opgives, før de andre forslag kunde imødekommes. — Regeringen haabede ved denne betoning at kunne føre krigen over i fjendens lejr og splitte den sammensvejsede tyske majoritet i en demokratisk og en aristokratisk retning.

Som vi nedenfor skal se, faldt denne regeringens tankegang sammen med planer, der næredes indenfor det danske parti, og i sig selv var den ogsaa naturlig nok for en venstreregering. Det nuværende ministerium, skrev R. i et brev til Kranold, er allerede tilbøjeligt nok til at ville beklippe privilegierne, hvorfor han fandt det ubegribeligt, at de privilegerede medlemmer optraadte, som de havde gjort². At R. derimod selv skulde være særlig begejstret for den valgte angrebsbasis, kan der sikkert ikke være tale om. Han bemærker etsteds forsigtigt, at han ikke var videre stemt for den kamp, der syntes at skulle begynde mod de privilegerede, men der var ikke andet for³. Men han delte fuldtud den betragtning, at den offensive fremgangsmaade var den virksomste, og man mærker tydelig hans glæde, naar han udtaler, at stænderne havde »med mænd at bestille, som sikkert ikke vige tilbage«⁴. Overfor de betænkeligheder, som Kranold efter at have modtaget skrivelsen gjorde gældende i et brev af 6. febr. imod dens oplæsning, hævdede R. i sine svar ogsaa stærkt det berettigede i dens fremkomst⁵. Da Kranold mente, at Baudissins forslag dog i og for sig var for uskyldige til saa

¹ R. til Kranold 4/2.

² R. til Kranold 7/2.

³ R. til Kranold 8/2.

⁴ R. til Kranold 7/2.

⁵ R. til Kranold i 2 breve af 7/2.

megen alarm — havde det endda været i anledning af Rumohrs forslag om revision af den slesvigske embedsstand! — svarede R., at skrivelsen ikke blot og ikke engang hovedsagelig var rettet mod de Baudissinske andragender, »men tillige mod Rumohrs, Hobes etc. samt først og fremmest mod den hele aand, som hersker i majoriteten. Men Baudissins andragender, der aabenbart paa en underfundig maade skulde saare, gave berettigelsen og anledningen til en saadan udtalelse, der uden dem neppe var kommen og i al fald var kommen i en anden form og med et andet indhold«¹. Paa engang at ville have privilegier og tillige spille liberal opposition var en falsk stilling. Yderst kedeligt var det, at de herrer riddere og godsejere ikke vilde være rimelige, men det var for meget forlangt, at regeringen skulde sidde rolig og lade sig angribe. I brevet af 2. febr. havde R. allerede udtalt, at i krigstilfælde ophørte hensyn, som man ellers gerne vilde tage: »En adelsstands hovedkald er at være thronens skjold; glemmer den det, saa maa den tage følgerne«.

Kranold var meget mod skrivelsens oplæsning. I en telegrafdepesche 5. febr. havde han spurgt R., om man ønskede, at Baudissin tog forslagene tilbage, saa at meddelelsen blev overflødig, eller om man vilde fastholde denne lejlighed for at fremkomme med den. R. svarede: »Tal hverken med Baudissin eller nogen anden deputeret«². I brevet af 6. febr. gjorde Kranold som nævnt rede for sine betænkeligheder: Han skulde nok parere ordre, men man gjorde noget forkert. Man risikerede, at forsamlingen opløste sig, naar den fik meddelelsen. Det var at befrygte, at skrivelsen vilde blive opfattet, som søgte man lejlighed til at drive forsamlingen til yderligheder. Hvorfor skulde forargelsen komme fra regeringen? Om forsamlingen gik fra hinanden, var der imidlertid efter R.'s mening ingen i København, der brød

¹ Ogsaa i et brev af $\frac{5}{2}$ til Kr. omtaler R. det Baudissinske andragende paa lignende maade: »en underfundig snare«.

² Telegrafdepesche $\frac{6}{2}$.

sig om. Han var vis paa, at ministeriet ikke vilde fravige sin beslutning, vilde derfor helst ikke referere Kranolds skrivelse, men skulde dog gøre det, om Kranold lagde særlig vægt derpaa¹. Dette gjorde Kranold, det var for ham en samvittighedssag², og 7. febr. meddelte R., at han havde talt med ministeren, men at denne ikke agtede at foranledige nogen forandring.

Dagen efter indtraf der imidlertid en ting, som fuldstændig ændrede Kranolds stemning overfor ministerialskrivelsen. Det var afgivelsen af komitébetænkningen i det af Rumohr stillede forslag om en adresse til kongen.

Rumohrs adresseforslag var dateret 24. jan., og det motiveredes i mødet 1. febr. Anledningen til at indgive en adresse fandt Rumohr deri, at valgperioden udløb med indeværende samling, hvorfor forsamlingen maatte kunne ønske, før den forlod sin hidtil hafte virkekreds, i en adresse at bringe kongen »vor allerunderdanigste hilsen og for ham at udtale det, hvortil det nuværende af mig betegnede moment kunde give anledning, og at tolke ham ærefrygtens, troskabens og hengivenhedens følelser, af hvilke forsamlingen er besjælet«. Om adressens indhold nægtede Rumohr paa gentagen forespørgsel fra det danske parti at udtale sig, da han ikke troede at turde foregribe udvalgets skøn. Nedsættelsen af et udvalg vedtoges med 28 stemmer, medens det danske parti stemte imod, da det ikke kunde stemme for en adresse uden at ane noget om, hvad den skulde indeholde, og desuden ikke tænkte sig, at enighed kunde opnaas mellem forsamlingens modsatte sider om en adresse med reelt indhold. De 5 udvalgsmedlemmer blev udelukkende tyskere, deriblandt hovedførerne Rumohr, Thomsen og Hansen-Grumby.

Ligesom under motiveringen saaledes vaagede tyskerne ogsaa lige indtil komitébetænkningens afgivelse 7—8 febr. omhyggeligt over, at der intet sivede ud om adressens ind-

¹ Telegrafdepesche 7/2.

² Telegrafdepesche 7/2.

hold¹. Overfor Blixen-Finecke udtalte Rumohr f. eks. kun, at det i den paatænkte adresse navnlig var hensigten at andrage om en kommissions nedsættelse m. h. t. posteringen². Heller ikke de to deputerede kancelliraad Schmidt og pastor Beck, der dog hældede mod det tyske parti, skal før 8. febr. have haft nogen anelse om indholdet³. Om dette kunde Rumohr iøvrigt meget vel have været i stand til at udtale sig ved motiveringen, og naar den tilforordnede Clod i et brev 4. febr. til R., hvori han kritiserede det danske partis optræden i adressediskussionen, mente, at det var et absurd forlangende at kræve besked om adressens indhold, da den jo først skulde udarbejdes, og skrev, at man jo havde lov at formode, at den fik et loyalt indhold, saa holdt ingen af delene stik. Det adresseudkast, som den nedsatte komité i sin betænkning af 3. febr. anbefalede til forsamlingens vedtagelse, var dateret Flensborg i januar 1860 — motiveringen fandt sted 1. febr.!⁴ — og det var underskrevet ikke blot af komitémedlemmerne, men af i alt 26 deputerede. Det første navn var Rumohrs. Rumohr vedgik forøvrigt selv senere overfor Kranold, at adressen var et tidligere fuldført privatarbejde, »som vedkommende, ved at sætte deres navne derunder, havde gjort til deres eget«⁵.

¹ Komitébetænkningen betegner sig som afgiven 3. febr. men præsidenten omtaler den først 8. febr. blandt de indgaaede sager, dog blandt dem, som han i det foregaaende møde 7. har glemt at give meddelelse om. I brev til R. ⁹/₂ fra Knudsen hedder det, at Otzen »har haft adresseudkastet liggende hos sig i flere dage...« En formodning om adressens indhold — hævdelsen af forbindelsen mellem Slesvig og Holsten — bragte »Altonaer Mercur« allerede ⁵/₂.

² C. Juel til R. ²⁸/₁.

³ Knudsen til R. ⁹/₂.

⁴ Skau fremholdt ogsaa senere det besynderlige i, at Rumohr 1. febr. ikke kendte noget til det indhold, adressen, som han havde underskrevet i janr., skulde have. Stændertidende 770. I Dannevirke ¹³/₂ omtales den mærkelighed, at en af adressens underskrivere, Claussen fra Kappel, ikke længer var deputeret, da komitébetænkningen afgaves. I mødet ³⁰/₁ indtraadte hans suppleant.

⁵ Kranold til R. ¹¹/₂. I en fremstilling af stænderforsamlingens forløb, 17*

De 26 underskrivere var alle det tyske partis medlemmer, den »neutrale« Buchwaldt indbefattet. Til kancelliraad Schmidt og pastor Beck var der ikke sket henvendelse. De 26's underskrift gjorde for saa vidt en forhandling og vedtagelse i salen overflødig. Adressens indhold var paa forhaand stemplet som flertallets mening, men ganske vist paa en maade, der, som appellationsraad I. F. C. Knudsen skrev til R. 9. febr., betegnede et groft brud paa al mulig form: »Underskriverne binde sig derved i forvejen til ikke at tage nogetsomhelst hensyn til, hvad der maatte fremkomme under debatten«. Hensigten hermed var jo umiskendelig nok at lade adressen fremtræde som en flertalsbeslutning, selv om der fra præsidiets, evt. regeringens, side skulde blive lagt hindringer i vejen for dens behandling og vedtagelse paa foreskreven maade i forsamlingen.

Adressen indeholdt den skarpeste protest mod styret af Slesvig i national henseende i tiaaret efter treaarskrigen, og den bestred tillige lovligheden af den hele forfatningsudvikling siden da. Den sammenfattede saa at sige alle de slesvigholstenske klager, og vi skal derfor her udførligere referere dens indhold. — Det haab, som befolkningen, udtalte den, havde næret om forandring i den sørgelige tilstand, der var opstaaet ved og efter treaarskrigen, var svundet ind til et minimum ved kundgørelsen 28. jan. 1852. Men ikke engang det, som denne kundgørelse og de forudgaaende forhandlinger havde lovet, var bleven holdt.

Kundgørelsen havde i national henseende tilsikret »fuldkommen ligeberettigelse og kraftig beskyttelse« af baade den danske og tyske nationalitet. I stedet var indtraadt en »voldsom og skaanselsløs undertrykkelse af det tyske sprog«! Af denne undertrykkelse gaves der derpaa en frem-

som Skau ¹⁴/₅ sendte Wolfhagen efter dennes ønske, bemærker Skau om adressen, at Rumohr førte den fix og færdig med sig i lommen, »og det forblev ikke nogen hemmelighed, at den var affattet af Holstenerne Scheel-Plessen og Blome, eller i al fald bleven til under disse herrers auspici.« Skaus papirer. Kgl. bibl.

stilling, som ofte fuldkommen ordret stemmer med, hvad de holstenske stænders betænkning af 11. marts 1859 om forfatningsanliggenderne indeholder om de slesvigske sprogforhold¹; til denne betænkning henvistes da ogsaa. Saaledes hed det — forøvrigt ganske med urette — om de blandede sogne, at tysk i den største del af disse udelukkende og i næsten alle de øvrige var overvejende folkesprog². Mere berettiget var det, naar der droges til felts mod de danske bestræbelser for at hindre tysk huslærerundervisning, hvorom bemærkedes, at det var bleven ubetinget forbudt, at to eller flere familier i fællesskab holdt en tysk huslærer. Ganske overdrevent var selvfølgelig igen den generelle udtalelse om, at kirkerne næsten altid stod tomme paa de danske søndage. Alle bønner om forandringer, hed det, og saadanne havde været fremsatte i hver forsamling af de slesvigske stænder, havde været forgæves. For at bryde al modstand mod det tyske sprogs fortrængelse havde man endog ikke undset sig for at gøre indgreb i patronatsrettighederne ved at ophæve dem, der tilkom besidderen af Gelting. Endvidere ankedes over kravet til godsbesiddere i det blandede distrikt om danske svar paa danske øvrigheds skrivelser, over stednavnenes fordanskning indtil uigenkendelighed, og som undertrykkelsens højdepunkt nævntes, lidt mærkeligt, kravet til lægerne ved sindssygeanstalten i Slesvig om brugen af dansk i henseende til de syge fra de blandede og dansktalende distrikter, hvorved det var at befrygte, »at de nuværende udmærkede tyske læger ville fortrænges«³. Ligeledes brugtes det nyoprettede medicinalinspektorat til at danisere landet. De i Slesvig ansatte embedsmænd og præster var for største delen fødte i kongeriget og havde for en stor dels vedkommende ikke studeret de

¹ Holsteinische Stände-Zeitung 1859. Beilagen 2. Heft., 174 ff.

² Det danske ekspl. af adressen har »i alle de øvrige«, men det tyske »fast in allen übrigen«; den holstenske betænkning har »in den meisten übrigen«.

³ Denne klage findes ikke i den holstenske betænkning, idet nævnte krav stillede efter dennes afgivelse, se Den danske sprogordning etc. 148 ff.

to aar i Kiel, som gamle forordninger krævede¹. Endelig klagedes ogsaa over forandringen af skoleaaret ved Slesvigs lærde skoler til overensstemmelse med Københavns universitets forelæsninger samt over manglende kyndighed i tysk hos de lærere, der ved disse skoler underviste heri, hvad bl. a. den tyske læsebog, som adjunkt Lorenzen ved Slesvig domskole havde udgivet, skulde vidne om.

Som det var gaaet med løfterne om national ligeberettigelse, var det gaaet med det tilsagn, som den danske regering i depeschen af 6. decbr. 1851 havde afgivet overfor regeringerne i Wien og Berlin om, at den ikke vilde hindre »vedligeholdelsen af saadanne baand (mellem hertugdømmerne), som ifølge sagens natur ganske ligefrem knyttes paa grund af lignende territorial beskaffenhed og beboernes analoge næringsforhold, fordi de føre med sig betingelserne for den sociale og commercielle samfærdsel«. Adressen betvivlede meget, at nogen af de forhenværende slesvigske ministre skulde være i stand til at bevise, at de havde handlet overensstemmende hermed. De uskyldigste, for hertugdømmerne fælles, foreninger var blevne forbudte i Slesvig, saaledes f. eks. foreningen mod lungesygdommen blandt hornkvæget. Hertil svarede godt, at det under straf var bleven forbudt beboerne af Hütten amt at deltage i det i somren 1859 i Rensborg amt foranstaltede dyrskue. Der henvistes her igen til den holstenske betænkning. Ved ministerialbekendtgørelse 23. decbr. 1858 forbødes endelig enhver for hertugdømmerne fælles forening udover de ved 28. jan. kundgørelsen garanterede. Selv disse sidste var iøvrigt ikke ganske blevet respekterede, idet foreninger, der dannede tilbehør til det fælles Kiel universitet, kunstforeningen, den historiske og den antiquariske forening, var forbudte i Slesvig. Forbudene havde ogsaa ramt bøger og kort, og som eksempel herpaa nævntes den paa »Altonaer

¹ Disse forordninger af $\frac{1}{2}$ 1768 og $\frac{21}{6}$ 1774 var ophævede af regeringskommissæren, men denne ophævelse anerkendtes ikke fra tysk side, som ogsaa Rumohrs eget forslag om bienniet viste.

Mercurs« forlag udkommende allerhøjst privilegerede almanak, saaledes at enhver af Slesvigs beboere, om han vilde være vis paa ikke at overtræde forbudene, nødsagedes til at anskaffe sig en for hvert aar voksende fortegnelse over forbudte skrifter. Om pressen hed det, at den kun tjente daniseringen og hertil modtog betydelige understøttelser af de særlige slesvigske indtægter. En petitionsret bestod næppe, forsamlings- og foreningsfrihed aldeles ikke. Ogsaa den ridderskabet i Januarkundgørelsen tilsikrede nexus socialis var paa forskellig vis bleven krænknet, navnlig derved, at ridderskabets privilegerede værneting var ophævet ved forordning 6. febr. 1854 om en højeste domstol for Slesvig.

Gennem alt dette var der i Slesvig fremkommen en tilstand, hvis tryk var »aldeles utaaleligt«, og kun en fuldstændig venden om fra den vej, som de forrige ministerier var slaaet ind paa, vilde kunne føre til »sand fred og til monarkiets velfærd. Man bør give afkald paa at betragte det danske sprog som en politisk person, hvis omraade skal udvides ved erobringer. Sproget er til for menneskenes skyld, ikke omvendt menneskene for sprogets. Saalænge kirke og skole endnu misbruges til at gjøre propaganda for sproget, saalænge det ikke er tilladt indvaanerne at betjene sig, hvor og naar de ville, navnlig ogsaa ved undervisning af deres børn, af deres eget sprog, staaer staten i directe strid med christendommens og civilisationens første fordringer og mangler den allerførste forudsætning for en fri borgerlig existens. Saa længe man ved alle lovgivningens og forvaltningens forholdsregler blot har Slesvigs snævrere forbindelse med Danmark og den endnu fuldstændigere løsrivelse fra Holsten til hensigt, kan der ikke være tale om, at Slesvigs ønsker og interesser tages i betragtning«¹.

Naar de slesvigske stænder havde følt sig »i deres samvittighed nødsagede« til nu at fremkomme med deres klager og bønner, saa var grunden hertil at søge i patentet af 6. novbr. 1858, der havde sat fællesforfatningen ud af kraft

¹ Oversat efter det tyske eksemplar, da det danske er ret fejlfuldt.

for Holsten og Lauenborg, medens den vedblev at bestaa for kongeriget og Slesvig. Adressen kunde nemlig heri kun se »en act af den materielle og factiske incorporation« af Slesvig i kongeriget, men ved forhandlingerne 1851—52 var det lovet, at en saadan inkorporation ikke skulde finde sted. Til den protest mod fællesforfatningens retsgyldighed, som i rigsraadets sidste diæt var afgivet af to slesvigske medlemmer, maatte stænderne derfor slutte sig. At kun to slesvigske medlemmer havde protesteret, forklaredes med, at den tyske befolkning i Slesvig for største delen ikke havde deltaget i rigsraadsvalgene samt ved valglovens kunstige bestemmelser.

Den paastand var hinsides kongeaen bleven opstillet, at Slesvigs sammensmeltning med kongeriget svarede til det sidstes interesser. Dette var urigtigt. Tværtimod havde det danske monarki netop grundet paa forbindelsen mellem hertugdømmerne bestaaet i uforstyrret ro gennem aarhundreder. Forbindelsen var uundværlig for hertugdømmernes velfærd og tilfredshed, og som den i sin tid var tilsikret ved fri overenskomst mellem hertugdømmerne og den af dem paa denne betingelse valgte landsherre, kunde den heller ikke ensidig forandres eller ophæves, men kun med samtykke af landsherren og begge hertugdømmer. Til en saadan forandring havde Slesvigs repræsentanter aldrig givet og vilde aldrig give deres samtykke, »dette ønske vi lydelig at udtale for hele verden«. Monarkiets ro rystedes, ved at et parti i kongeriget gennem en række af aar havde arbejdet paa Slesvigs inkorporation. Hvor lidt sligt førte til monarkiets vel, viste de sidste 10 aar, der i stedet for udsoning af de stridige nationale og politiske elementer kun havde medført »øget bitterhed og den dybeste indre sønderlemmelse af alle offentlige forhold«.

Til slut nedlagde adressen højtidelig protest 1) mod fællesforfatningens fortsatte bestaaen for kongeriget og Slesvig og mod retsgyldigheden for Slesvig af de i sidste rigsraadsdiæt fattede beslutninger; 2) mod retsgyldigheden af § 1—4 i Sles-

vigs forfatning, om hvilke der ikke var forhandlet med stænderne; 3) imod bekendtgørelsen 10. novbr. 1855, der paa forfatningsstridig maade havde indskrænket stændernes virkekreds; 4) mod enhver regulering af Slesvigs forhold til monarkiets øvrige dele uden forudgaaende erklæring fra de slesvigske stænder og 5) mod alle hidtidige og fremtidige forholdsregler, der tilsigtede en løsning af de for Slesvig og Holsten fælles forhold. Stændernes faste overbevisning var, at monarkiets ro ene kunde gengives, dersom der til endeligt at ordne Slesvigs forhold til de øvrige landsdele paa de gamle landsrettigheders grundlag meddeltes stænderne tidssvarende forslag, og at indtil den endelige ordning heraf ingen lov om de fælles anliggender maatte emaneres uden stændernes samtykke.

Adresseudkastet var fra flertallets side den erklærede krig, herom kunde selv den kgl. kommissarius, der i det længste søgte at holde det gaaende med flertallets førere, ikke nære ringeste tvivl. Havde han overfor ministerialskrivelsens oplæsning indvendt, hvorfor forargelsen skulde komme fra regeringen, saa faldt al den slags bekymring nu bort. Adresseudkastet havde, skrev han til R., en i allerhøjeste grad illoyal karakter, og han samstemmede nu ganske med R. i, at man ikke kunde give dem ∞ majoriteten det for stærkt¹. Han gik nu med største lyst til det, der før generede ham saa meget², og medens han for et par dage siden havde anmodet præsidenten om at udsætte behandlingen af de Baudissinske andragender, ønskede han nu ivrigt, at disse skulde komme for, og dermed lejligheden komme til at give flertallet svar paa tiltale³.

Samme stemning raadede hos de ledende i København. Da Blixen fik efterretning om adressen af R., skrev han til denne: »jeg haaber, at vi ere enige om at stikke den ud-

¹ Telegrafdepescher fra Kranold til R. $\frac{8}{2}$.

² Kranold til R. $\frac{14}{2}$.

³ Knudsen til R. $\frac{9}{2}$. Jfr. telegrafdepesche fra Kranold til R. $\frac{9}{2}$.

spildte trumf«¹, hvad næppe behøvede at siges R. to gange. De kan gøre regning paa det fuldeste bifald, skrev R. til Kranold, naar De taler den rene sandhed til de folk: »De kan ikke tale for stærkt«². Adressen havde iøvrigt ikke overrasket R., der mente at vide, at den ligesom adskillige af de andre oppositionsforslag var udklækket i Holsten og længe havde ligget færdig. Han gik ud fra, at præsidenten ikke vilde tilstede dens forhandling, eller at minoriteten i modsat fald gjorde forsamlingen beslutningsudygtig. I saa fald stolede han efter mundtligt tilsagn fra Blixen og konseilspræsidenten paa, at der blev skredet kraftigt ind mod majoriteten. I København var man aldeles ubekymret ved den flensborgske hurlumhej, der ogsaa kun var en storm i en spand vand, naar vi, tilføjede R. dog betegnende, »ere sikre for udlandet«. Om dette sidste havde han imidlertid ingen mening og fandt, at i grunden kunde vel ingen have det. Men selvfølgelig var det helt forkert at lade sig afskrække fra det i og for sig rigtige af en aldeles uvis fare. Han havde kun rent indre hensyn at tage. Disse talte for »en bestemt og kraftig optræden«.

6.

Ministeriets demission, men fortsatte fungeren. Ministerialskrivelsens oplæsning.

Netop som det saaledes stundede mod et alvorligt opgør mellem stændermajoritet og regering, indtraf imidlertid konseilspræsidentens pludselige død og den deraf følgende opløsning af det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium. 8. febr., da Rotwitt efter at have været til taffel hos kongen var paa vej til sin bolig i hotel Royal, ramtes han af et slagtilfælde og døde efter faa minutters forløb, og endnu samme nat besluttede de øvrige medlemmer af ministeriet at overrække kongen deres afskedsbegæring. Denne modtoges ogsaa, men forhandlingerne om et nyt ministeriums

¹ Blixen-Finecke til R. $\frac{9}{2}$.

² Telegrafdepesche $\frac{9}{2}$ kl. 9,27 form. og brev af $\frac{9}{2}$, men først afsendt $\frac{9}{2}$, fra R. til Kr.

dannelse trak i langdrag, og imedens fungerede de gamle ministre, idet Blixen-Finecke tillige havde overtaget konseilspræsidiets. Som nye ministeremner var der tale baade om Madvig, der jo i sin piece stærkt havde bekæmpet ministeriet af 2. decbr., og om Monrad, eventuelt ogsaa om Blixens forbliven som konseilspræsident, men forhandlingerne resulterede dog i, at ministeriet Hall igen vendte tilbage 24. febr.

Ministerkrisen maatte selvfølgelig komme i højeste grad ubelejlig under den herskende spænding mellem stændermajoritet og regering. I det telegram, hvori R. meddelte Kranold ministeriets demission, betonedede han ganske vist nok, at han holdt sig overtydet om, at intet ministerium vilde tilraade kongen at modtage adressen, samt at det slesvigske ministeriums gang forblev uforandret, saa længe han var direktør, men samtidig udtalte han dog, at det var vanskeligt at afgive bestemte erklæringer¹. Hos Kranold fremkaldte efterretningen om ministerkrisen i første øjeblik nærmest fuldkommen raadvildhed. Ikke blot fik han, hvad der vel var naturligt, præsidenten til at udsætte stændermøderne fra 10. til 14. og til indtil videre kun at sætte ting paa dagsordenen, »hvis discussion ikke generer mig«, men han telegraferede til R. om bestemte instruktioner, som han mente under de herskende forhold kun kunde komme fra Hans Majestæt kongen².

Udsættelsen af stændermøderne skete for saa vidt med R.s billigelse, thi paa Kranolds spørgsmaal om det hensigtsmæssige heri svarede han, at denne maatte handle efter sit skøn, idet han dog tilføjede, at ministeriet intet ønske nærede om udsættelse³. Men Kranolds idé om instruktioner umiddelbart fra kongen forskaffede ham nogle reprimanderende bemærkninger af R., der vel fandt en saadan idé forstaaelig, om den var udklækket af en eller anden flensborgsk politicus, men aldrig havde ventet sig den fra en mand, der kendte regeringsmaskineriet. Blixen var minister,

¹ Telegrafdepesche $\frac{9}{2}$.

² Telegrafdepescher $\frac{10}{2}$.

³ Telegrafdepesche $\frac{10}{2}$.

indtil han afskedigedes, og som saadan maatte Kranold anerkende ham. Hvad direktøren ρ : R. paa ministerens vegne udstedte, var lige saa bindende nu som 20. jan. Om Kranold ønskede det, kunde han godt forlange instruktioner af den slesvigske minister, og han vilde da faa svar i den vedtagne form med R.s underskrift. Kranold var saa fuldkommen dækket, og ansvaret hvilede næst efter ministeren paa R. Ministeren havde, skrev R. i det brev af 11. febr., hvori han fremsatte disse bemærkninger, sagt R. endnu samme dag, at han ikke skyede ansvaret, men under krisen, der let kunde vare 8 à 14 dage, vilde og maatte blive ved som begyndt, »og mit compas er allerede i saa mange aar stillet, at jeg følger min cours uden at see til høire eller til venstre, om der saa kommer nok saa mange minister-skifter«. Det værste var, om der opstod raadvildhed i Flensborg. Om den i telegrammet den foregaaende dag fremsatte ytring, at ministeriet intet ønske havde i spørgsmaalet om stændermødernes udsættelse, bemærkede han nu, at den egentlig ikke var helt rigtig, thi dets medlemmer, navnlig den slesvigske minister, ønskede intet hellere, end at Baudissins propositioner kom for, og at ministerialskrivelsen blev oplæst. — Den følgende dag havde R. audiens hos kongen og meddelte derpaa Kranold, at han ansaa enhver systemforandring for udelukket: kongen vilde, efter hvad han var berettiget til at slutte af hans ytringer, ikke vige tilbage¹.

R.s bemærkninger af 11. febr. gjorde deres virkning. Kranold svarede², at han 14. skulde sige præsidenten, at han kunde sætte paa dagsordenen, hvad han vilde, »og saa vogue la galère«. Han frygtede, skrev han, hverken et svar eller manglede mod til at udføre, hvad der var ham paalagt. Hans betænkeligheder gjaldt den mulighed, at det, han nu skulde gøre, kunde komme til at stride mod den kommende regerings vilje og derved bringe os alle i en ubehagelig situation. Hans mening, at der under de her-

¹ Telegrafdepesche $12\frac{1}{2}$ og breve $12\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ til Kr.

² Kranold til R. $12\frac{1}{2}$.

skende forhold intet afgørende skridt kunde tages, skyldtes desuden fra først af R.s egne udtalelser. Med dette Kr.s brev erklærede R. sig tilfreds¹. Han underrettede samtidig Kr. om, at en del deputerede skulde være rejst syd paa med 160 aftryk af adressen, hvorpaa de vilde samle underskrifter. Var dette rigtigt, var det i saa fald et tydeligt vidnesbyrd om, hvad de førte i deres skjold: »De gjør derfor ogsaa sikkert ret i . . . at lade tingene gaa deres gang«. Vaabenstilstanden brugtes af fjenderne mod os, og aaben krig var bedre. Under saa særegne forhold som de raadende var »de kjækeste beslutninger de eneste, som due, og i al fald de bedste; at undgaa faren ved at udsætte den er umuligt og forøger i almindelighed kun vanskelighederne«.

Trods uvisheden om ministerkrisens udgang var baade Blixen og R. saaledes opsatte paa, at det udskudte opgør med stændermajoriteten snarest maatte finde sted. Overfor Monrad, der var blandt konseilspræsidentemnerne, udtalte Blixen: »Vi regjere i Slesvig, som om jeg var minister for evigheden«, og heri var, skrev R. til Kr., kongen ogsaa fuldkommen enig: »Altsaa maa vi fremad, enten det bærer eller brister«².

Naar R. ikke nærrede de samme betænkeligheder som Kr. m. h. t. et nyt ministeriums eventuelt ændrede holdning overfor slesvigsk politik, saa laa grunden jo deri, at han, som han sagde, styrede sin kurs uafhængigt af alle ministerskifter, eller med andre ord, han ansaa ministerskifterne for forholdsvis ligegyldige, saa længe han selv beholdt sin stilling. For at hævde sin uafhængighed søgte han derfor ogsaa at undgaa at drages ind i ministerkombinationer og afviste enhver tanke om at blive minister. Kun ganske ekstraordinære forhold kunde foranledige ham til at afvige herfra, skrev han til Kr. 13. febr. Saa overvældende var imidlertid R.s indflydelse dog ikke, at hvert ministerium i slesvigsk politik blindt fulgte hans anvisninger, og

¹ R. til Kr. 13/2.

² R. til Kr. 20/2.

det viste sig ogsaa, at de dispositioner, han traf under den beslutsomme Blixen, nærmest brød sammen, da de skulde finde deres endelige udførelse under den laverende Hall. Altfor frygtindgydende kunde vel heller næppe truslerne fra det Blixenske ministeriums side virke paa stændermajoriteten — dets dage var jo dog talte — og af forskellige af R.s ytringer mærkes, at han selvfølgelig nok saa, at regeringens autoritet maatte lide ved den herskende krise, hvor meget han end personlig anstrengte sig for at opretholde den.¹

Det uden sammenligning vigtigste spørgsmaal, der laa for, var selvfølgelig regeringens stilling til stændermajoritetens adresseudkast. Som forhen nævnt var det R.s overtydning, at intet ministerium vilde kunne raade kongen til at modtage adressen, og det gjaldt derfor om at hindre, at den kom til behandling i stænderne og blev vedtaget af disse. I minoriteten synes man, straks efter at adressen var bleven bekendt, at have overvejet, om man ikke formentlig baade for at hindre sligt og som protest mod indholdet skulde nedlægge mandaterne og saaledes gøre forsamlingen beslutningsudygtig.² Til denne yderlighed kom det imidlertid ikke. Dels fraraadede R. et saadant skridt³, og dels lykkedes det Kranold at bevæge præsidenten til at nægte at sætte adresseforslaget paa dagsordenen. I begyndelsen havde Otzen været noget vaklende og tænkt paa at tilstede en delvis diskussion med udeladelse af det rent ulovlige indhold; hertil regnede han navnlig stykket om et Slesvig-Holsten⁴, thi i statslig henseende var Otzen jo fuldkommen loyal. I stændermødet den 18. februar afgav han meddelelse om, at der ikke kunde tilstedes nogen forhandling om adresseudkastet, men paaberaabte sig dog som grund en erklæring fra kommissarius. Til dette havde R.

¹ R. til Kr. 23/2.

² Kranold til R. 9/2 og 13/2, telegrammer.

³ R. til Kranold 13/2, telegram.

⁴ Knudsen til R. 12/2.

ogsaa givet tilladelse, skønt han helst havde set, at præsidenten alene havde klaret addressesagen uden at henvise til kommissarius. Men R. havde, som han bagefter skrev til Kr., nok tænkt sig, at præsidenten ikke havde haft mod nok til dette¹. Uagtet præsidentens meddelelse søgte Rumohr at komme ind paa komitébetænkningen og omtalte denne som et udtryk for 26 medlemmers, altsaa forsamlingens overvejende majoritets inderligste overbevisning, men han blev afbrudt af kommissarius, der erklærede, at ligesom præsidenten ikke tilstodte nogen forhandling, kunde heller ikke regeringen anse en saadan for tilstedelig.

Den aabne udfoldelse i stænderforsamlingen af Slesvigholstenismens gamle fane, som af det tyske parti var tilsigtet, hindredes altsaa, men det var dog ikke R.s hensigt at lade det bero blot hermed. Allerede faa dage efter at adressens indhold var bleven kendt, havde han ment at burde belave Kranold paa den mulighed, at de 26 underskrivere blev satte under tiltale², og i stændermødet 15. februar havde Kranold efter R.s anmodning³ givet forsamlingen den meddelelse, at det var kommen til regeringens kundskab, at eksemplarer af den selvfølgelig kun for forsamlingen bestemte adresse udbredtes i Slesvig: Der var i anledning heraf beordret iværksat en undersøgelse, og alle vedkommende kunde ventes at blive dragne til ansvar. I et brev af 18. febr. til Kr. skrev R. endnu bestemtere, at det sikkert endte med en monstreproces, og 23. — dagen for det Hallske ministeriums dannelse — meddelte han udtrykkelig, at det havde været og var hans plan at sætte de 26 under tiltale in corpore, om ikke væsentlige hindringer traadte i vejen. I slige sager var det imidlertid i øjeblikket, under ministerkrisen, umuligt at fatte aldeles afgørende beslutninger; noget kunde ogsaa afhænge af ma-

¹ Telegrafdepesche 18/2 og brev 19/2 fra R. til Kr. Telegrafdepesche og brev 18/2 fra Kr. til R.

² R. til Kr. 13/2.

³ Telegrafdepesche fra R. til Kr. 15/2.

joritetsens senere fremgangsmaade. »At regjeringen har courage til at tage fat paa en stænderdeputeret, skal folk nok faa at see. Saalænge jeg har noget at sige, skal overhovedet couragen ikke mangle.« I god overensstemmelse med denne R.s plan var det, naar Kranold noget efter overfor en interpellation af Thomsen-Oldenswort om en politiundersøgelse mod en adresse fra Eckernførde betonedede, at petitionsfrihed ikke medførte frihed for ansvaret for petitionens eller adressens indhold. Kranold mente at fornemme, at majoriteten følte sig truffen af disse hans ord og optog dem som en trusel eller advarsel, og han skrev til R., at han haabede, regeringen vilde fastholde sin strengthed, især lade de 26 anklage¹. Dette blev ogsaa almindelig ventet og fra dansk side krævet som modvægt mod den igen aabent proklamerede Slesvigholstenisme. Efter at man først havde besluttet at skride ind mod dem, der udbredte adressen udenfor forsamlingen, var det vel ogsaa naturligt nok at skride ind mod selve adressens ophavsmænd og underskrivere, idet den slesvigske stænderforfatning ikke tilsikrede de deputerede nogen særlig ukrænkelighed. Hvorledes det imidlertid gik med R.s plan, efter at det Hallske ministerium igen var traadt til, skal senere hen skildres.

Medens det saaledes foreløbig stod hen, hvad den endelige beslutning vilde blive i spørgsmaalet om tiltale i adresse-sagen, holdtes der jo allerede fra 4. febr. en salve i beredskab til stændermajoriteten: Ministerialskrivelsen i anledning af de Baudissinske forslag. Med afgivelsen af denne salve trak det imidlertid noget ud. Først 14. febr. havde Kranold som nævnt meddelt præsidenten, at han kunde sætte ogsaa »ubehagelige« forslag paa dagsordenen, og Baudissin var en tid syg², saa hans forslag kom ikke før før 21. febr. I den mellemliggende tid havde stænderne været optagne dels af drøftelsen af forskellige af regeringens lov-

¹ Kr. til R. 26/2.

² Aleth Hansen til R. 15/2.

forslag, og dels var et par af det tyske partis privatpropositioner komne til behandling.

I stændermødet 15. febr. motiverede saaledes Rumohr sit forslag om ophævelse af regeringsforbudene mod bøger og foreninger samt om ophævelse af ministerialbekendtgørelsen af 23. decbr. 1858. Det i denne bekendtgørelse udtalte almindelige forbud mod foreninger, fælles for Slesvig og Holsten, var, sluttede han, af en saadan beskaffenhed, at dets »consequente gennemførelse vilde stride mod sund menneskeforstand og vistnok kan betegnes som en overilelse«. Hvad han iøvrigt fremførte, svarede delvis til, hvad adresseudkastet indeholdt om denne sag. Om adresseudkastets indhold gælder i det hele, at saa godt som alt deri bortset fra selve det storpolitiske afsnit genfindes, men udstykket, i de talrige tyske privatforslag.

Imod Rumohrs forslag optraadte pastor Mørk Hansen som ordfører for det danske parti, men, som han sagde, tog han kun med ulyst ordet i denne sag. Det var nemlig hans overbevisning, og denne bestyrkedes for hver dag mere, at det var uheldigt, naar forsamlingen altfor meget befattede sig med sager og spørgsmaal af ren politisk natur. Kunde man derimod blive enige om at lade alle saadanne politiske og brændende spørgsmaal fare og anvende tiden til »i enighed og fredelighed med gjensidig agtelse og benyttelse af de kræfter, hvoraf forsamlingen er i besiddelse, at arbeide paa saadanne spørgsmaal, som ere til materiel fordel for den landsdeel, som vi repræsenterer«, troede han, at den forsamlingen tilmaalte tid var mere end tilstrækkelig til, at den kunde udrette meget godt. Overfor ugrundede angreb paa regeringen mente han imidlertid ikke at kunne forholde sig tavs. I et længere foredrag søgte han, forøvrigt paa basis af oplysninger, der formentlig var tilflydt ham fra R.¹, at paavise den slesvigholstenske tendens hos nogle af de af Rumohr omtalte foreninger samt i forskellige bøger, udkomne til skolebrug. Karakteristisk for denne tendens

¹ R. til Kr. $\frac{3}{2}$ og Mørk Hansen til R. $\frac{4}{2}$.

fandt han navnlig brugen af udtrykket »landet« eller »vort land« — »das Land, unser Land« — i betydningen »Slesvig-holsten«. Mørk Hansen sekunderedes af Aleth Hansen, der særlig gik ind paa det ophævede bibelselskab for Slesvig og Holsten. Ophævelsen kunde formentlig skyldes dets navn »die Landes-Bibelgesellschaft«, »die schleswig-holsteinische Bibelgesellschaft«, men desuden fremhævede han, at det senere bibelselskab særskilt for Slesvig virkede med langt større tilslutning og til langt større gavn end det ophævede.

Efter de to præster tog kommissarius ordet og fraraadede i et »stærkt bevæget«¹ foredrag at fremme det foreliggende forslag, der tilsigtede paany at knytte nogle af de baand, som før forenede hertugdømmerne. »Ugjerne, ja høist ugjerne mindes jeg en tid, som jeg ikke ønsker at tænke paa selv eller erindre andre om, en tid, som jeg gjerne vilde hengive til evig forglemmelse, men jeg maa gjøre det. Hvertil have de baand, som tidligere, før aaret 1848, forenede begge hertugdømmer, ført, hvortil ere de blevne misbrugte! Aldrig vil en regering kunne indlade sig paa at knytte dem igjen, den maatte være slaadet med blindhed, den maatte have drukket af Lethestrømmen, dersom den gjorde det og derved fremkaldte nye ulykker. Aldrig vil man kunne vente saadant af en regering, jeg gjentager det, aldrig«.

Fra dansk side deltog endvidere Skau og Krüger i debatten, og den sidstes motivering for at stemme imod forslaget skal kortelig omtales. Den viser klart den noget vanskelige stilling, som specielt en frihedsven som Krüger havde, naar det gjaldt at slutte op om regeringsstyret i Slesvig. Det kunde ikke nægtes, begyndte han, »at man her i salen ofte kommer i collision med egne meninger og betragtninger, saaledes at man kommer til at stemme imod forslag, som man under andre forhold og omstændigheder maatte tiltræde og understøtte«. Efter forslagsstillerens begrundelse skulde man jo nemlig tro, at enhver ven af friheden maatte kunne tiltræde forslaget, men saadant forholdt det sig ikke.

¹ Saadan omtaler Kr. selv sit foredrag i telegram til R. 15/2.

Regeringen maatte med hin ulykkelige katastrofe, oprøret, for øje være berettiget til at sætte en skranke for alt, hvad der kunde bevirke en mulig gentagelse. Han kunde derfor ikke opfordre nogen til at stemme for forslaget.

I sine replikker fastholdt Rumohr den fuldkommen upolitiske karakter af de omtalte foreninger. Overfor Mørk Hansen hævdede han, at han ikke havde nævnt skolebøger, og i anledning af Kranolds udtalelse, at regeringen aldrig vilde kunne indlade sig paa igen at knytte baand, som før havde forenet hertugdømmerne, henviste han til de anderledes formede udtalelser i regeringsdepeschen 6. decbr. 1851. Hertil henvistes jo ogsaa i adresseudkastet. En komité's nedsættelse vedtoges derefter med 24 st. mod 16, og til komité-medlemmer valgtes udelukkende tyskere. Propositionen færdigbehandlede i møder 12. og 13. marts, men forhandlingerne her bød ikke paa særligt nyt udover, hvad der var fremkommet ved motiveringen.

Det skal her bemærkes, at kun et par dage efter motiveringen af Rumohrs proposition anmeldtes en noget lignende fra Hansen-Grumby: om ophævelse af ministerialbekendtgørelsen 23. decbr. 1858, navnlig for saa vidt angik forbud mod pensionsforeningen af almueskolelærere i hertugdømmerne. Med grund gjordes der fra Mørk Hansens side, da denne senere, 1. marts, motiveredes, opmærksom paa, at der jo allerede forelaa en proposition om selvsamme genstand, hvorfor han foreslog den henvist til komiteen herom. Det tyske parti gjorde imidlertid atter sin talstyrke gældende og vedtog en selvstændig komité's nedsættelse, men dennes betænkning naaede dog ikke til behandling.

Endelig 21. febr. kom de Baudissinske propositioner om presse- og foreningsfrihed for, og det skulde altsaa nu vise sig, om regeringen, saadan som Blixen-Finecke troede, var i stand til at stikke den fra tysk side udspillede trumf.

Ved mødets begyndelse — forud for motiveringen — fik den kongelige kommissarius ordet for at oplæse den meddelelse fra ministeriet, som han ifølge paalæg havde at

gøre forsamlingen i anledning af de to propositioner. »I ethvert land, hvor den lovlige tilstand for en tid har været forstyrret«, begyndte meddelelsen, »maa det være regeringens opgave efter ordens og lovlighedens gjenoprettelse at vaage over, at de under den lovløse tilstand i bevægelse komne lidenskaber holdes i tømme, at spirerne til fornyet opæggelse qvæles og gemytterne heroliges«. Det havde derfor i og for sig ikke været mere end naturligt, om saadanne friheder som presse- og forsamlingsfrihed, der lettest lod sig misbruge i lovløshedens tjeneste, var blevne indskrænkede, men dette var dog ikke sket i Slesvig. At regeringen imidlertid maatte være yderst varsom med at udvide disse friheder, var klart, naar man saa hen til, at Slesvig for næppe et tiaar siden havde været skuepladsen for et oprør, karakteriseret i ministerialreskriptet af 3. novbr. 1853, der foruden udenlandsk understøttelse i væsentlig grad skyldtes en paa et væv af løgn grundet agitation i tale og skrift. Fra udenlandsk, navnlig fra tysk side tilflød der desuden stadig de separatistiske bestræbelser understøttelse, hvorpaa den største del af den tyske dagspresse daglig indeholdt beviser. Naar befolkningen i Slesvig hidtil ikke i fuldt maal besad de forskellige friheder, var dette derfor kun en naturlig følge af de herskende forhold. Regeringen var imidlertid besjælet af ønsket om at bringe de af monarkiets dele, som ikke hørte til det tyske forbund, »altsaa det danske hertugdømme Slesvig og kongeriget«, paa lige fod med hensyn til nydelsen af statsborgerlige friheder, og den vilde saaledes ogsaa være rede til at imødekomme ønsker fra stænderne om udvidet presse- og forsamlingsfrihed, om tiden hertil kunde siges at være kommen. Men dette kunde den ikke. Det maatte nemlig være en forudsætning, at ogsaa andre forhold først ordnedes overensstemmende med de frihedsprincipper, hvorefter de nævnte forslag var udsprungne; de bestaaende uligheder mellem befolkningens forskellige klasser maatte udjævnes, ved at de mangfoldige privilegier, som ridderskabet og de adelige godser sad inde med, af-

skaffedes, bl. a. ogsaa deres særlige repræsentation i stænderforsamlingen. Dersom nu de foreliggende forslag var et virkeligt udtryk for befolkningens og forsamlingens ønsker, kunde det ikke betvivles, at forsamlingen og navnlig dens privilegerede medlemmer vilde være rede til at opgive disse forrettigheder for at skabe en saadan tilstand, at befolkningen i det hele kunde delagtiggøres i et større maal af politiske friheder. En anden nødvendig forudsætning var befolkningens erkendelse af det ubeføjede og skadelige i udlandets indflydelse, hvilken bortledte opmærksomheden fra gavnlige formaal til øjemed, der kun havde kuldkastelsen af bestaaende lovlige forhold til endeligt maal. Til at fremkalde denne erkendelse, saaledes sluttede skrivelsen, vilde forsamlingen kunne væsentlig bidrage »ved at afholde sig fra andragender og forhandlinger, der uden at give nogetsomhelst praktisk udbytte aabenbart kun kunne tjene til at agitere befolkningen, og ved med alvor og omhu og uhildet blik at drøfte de den forelagte lovudkast, der ere fremgaaede af . . . kongens varme interesse for at afhjælpe nogle af de øiensynligste mangler i landets i saa mangfoldige retninger forældede lovgivning. Ikkun ved en saadan forandret optræden vil forsamlingen kunne vente, at andragender af den her foreliggende art af regeringen kunne betragtes som udgaaede udelukkende af et hensyn til den af den repræsenterede landsdeels sande tarv, medens det i modsat fald vil være klart, at der ikke kan være anledning til at tage nogetsomhelst hensyn til slige andragender«.

Det var unægtelig skrap tale, der her førtes mod stændermajoriteten, og straks da oplæsningen var endt, for Baudissin op og skreg, vel navnlig under indtrykket af slutningspassussen: »Jeg protesterer paa det høitideligste mod denne til forsamlingen rettede insinuation«. Præsidenten fandt sig ogsaa foranlediget til med det samme at hæve mødet, idet han udtalte, at han hellere havde set, at de ikke havde hørt paa denne oplæsning. Han troede ikke, at man nu var i stemning til at forhandle videre, og mente

det i forsamlingens interesse bedst foreløbig at udsætte motiveringen af de foreliggende propositioner.

Den Blixenske skrivelse lignede i sin kraftige tilrettevisning af stænderne meget det Moltkeske reskript af 3. novbr. 1853, hvilket jo ogsaa paaberaabtes i skrivelsen. Baggrunden for tilrettevisningen var imidlertid baade uden- og indenrigspolitisk i høj grad forandret, og den kom desuden fra et ministerium, der stod lige foran sit fald.

Den politiske plan, der indeholdtes i skrivelsen, gik, som forhen betonet, ud paa først ved fremhævelsen af, at regeringen i og for sig var villig til vidtgaende demokratiske reformer — stændermajoriteten kunde blot begynde selv! — at afsløre, hvor liden virkelig frihedskærlighed der stak i majoritetens liberalt farvede opposition mod regeringen, og dernæst at iværksætte et demokratisk felttog mod de privilegerede for derved at splitte den kompakte tyskhed. Bekræftelsen paa det første lod ikke vente længe paa sig, thi allerede tre dage efter, da Baudissin endelig kom til at motivere sine forslag, begyndte han med at nedlægge indsigelse imod, at han ved motiveringen »skulde indrømme nogetsomhelst, skulde anerkjende nogetsomhelst, skulde bortgive noget af det, der vedkommer nogle af mine eller andres lovlige rettigheder, som det nylig udkomne reskript sigter til...« Mere bestemt kunde der vel ikke tages afstand fra den i reskriptet udtalte formodning om, at ridderskabet vilde bidrage sit til større almindelig frihed for befolkningen. Hvad derimod regeringens paatænkte demokratiske felttog angik, faldt dette bort, da det ministerium, der havde fattet planen, tre dage efter oplæsningen gik af. Den Blixenske urolige daadstrang afløstes af Wolfhagens uvirksomhed og den Hallske »halvhed«. Hvorvidt planen om splittelsen af tyskheden kunde have lykkedes for regeringen, faar saaledes staa hen. Imidlertid faldt denne plan, som ligeledes tidligere bemærket, sammen med betragtninger, der var oppe indenfor den danske stænderminoritet, og herfor som for det danske partis tilslutning til planen og virksomhed for dens udførelse skal der nu gøres rede.

7.

**Minoriteten samstemmer i ministerialskrivelsens politik;
dens herhenhørende forslag.**

Adskillig tid inden stændernes sammentræden, ja forinden venstregeringens dannelse, støder vi hos medlemmer af den danske stænderminoritet paa betragtninger lignende dem, der laa bag ministerialskrivelsen. Bestemttest udformede træffer vi dem hos det nyindtraadte medlem, pastor Mørk Hansen. Denne havde allerede 1858 i et gensvar paa et tysk indlæg i sprogsagen fremhævet, hvorledes folk som Hansen-Grumby og Thomsen-Oldenswort med fæller, som i stænderne kæmpede for det danske sprogs afskaffelse, i grunden kun løb det holstenske ridderskabs ærinder: »Naar de f. ex. kæmpe for, at de adelige godsejere fremdeles fritages for ethvert bidrag til skolevæsenet, at den for Slesvig saa ufordelagtige slesvig-holstenske fællesbrandkasse bevares osv., saa giver dette et godt indblik i forholdene«¹. Et par maaneder forinden stændernes sammentræden meddelte han R.², hvordan det i denne tid ofte løb om i hans hoved, »om det ikke skulde være muligt at rokke lidt ved den ved sprogagationerne frembragte alliance, der navnlig i stænderforsamlingen bestaaer imellem ridderskabs-godsejer partiet og den sydslesvigske almue«. Skulde det, spurgte han, ikke være muligt at overbevise sidstnævnte klasse om, at dens interesser i virkeligheden var hines stik modsatte. Saadanne sager som brandkassesagen forekom ham bedst tjenlige her til, men i det hele syntes ham »ethvert forslag, enhver bestræbelse sigtende til at hæve de mangfoldige uligheder i byrder og rettigheder, som endnu fra adelsvældens tid bestaaer her«, at maatte have denne virkning, saaledes forslag om at ophæve godsejernes frihed for bidrag til skole og kirke, om jagtrettigheden osv. Han vilde dog ikke, at man

¹ Mørk Hansen: Ernst Friedlieb... i Dansk Maanedsskrift. 7 bd. 1858, 463 anm.

² Mørk Hansen til R. 1859 ²²/₁₁.

skulde fratage godsejerne deres rettigheder uden erstatning, men troede, »at forhandlinger om saadanne sager vilde bringe modsætningen i interesser for dagen, og om end de nuværende deputerede af bondestanden vilde staae paa ridderskabets og godsejernes side, saa vilde deres vælgere neppe gjøre dette ret længe«. I samme retning skrev han et par uger efter stændernes aabning¹, idet han i anledning af den daglig voksende syndflod af tyske agitationsforslag bemærkede, at det maaske var god taktik, at der ogsaa fra dansk side indgaves andragender, men »i anden retning, navnlig saadanne, som aabenbart have befolkningens bedste til formaal«. Han nævnte her igen brandkassesagen, desuden et forslag af Skau om at sætte verdslige embedsmænd paa fast gage og et af ham selv indbragt forslag om ophævelse af den frihed for bidrag til skolevæsenet, som skoleanordningen af 1814 hjemlede adelige godsejere og besiddere af adelige stamparceller. Dette hans forslag vilde naturligvis blive forkastet, men kunde blive »et frøcorn, som i tiden kan bære sin frugt som middel til at bryde den unaturlige alliance mellem ridderne og de sydslesvigske bønder«.

Ogsaa hos det danske partis fører udadtil, Laurids Skau, træffer vi før stænderforsamlingen planer om at søge denne alliance brudt. I efteraaret 1859 søgte han f. eks. at formaa en ungdomsbekendt af sig, gaardmand J. F. Lorenzen i Ravsted, til et samarbejde til gavn for folkefriheden. Lorenzen havde oprindelig været med i den slesvigske forening, men var gaaet over til Slesvigholstenerne og havde spillet en rolle blandt disse². Skau gav baade smiger og løfter med rund haand³. Det var utilgiveligt, om saa gode evner som Lorenzens skulde druknes i kaffepunsch. »Er du valgbar til stænderne?« spurgte han. »Der var din plads, thi du synes skikket til demokratiets bærer i en saadan forsamling, til det medierende element, der kunde dæmpe de extravagante

¹ Mørk Hansen til R. 1860 ⁴/₂.

² Skau til R. 1859 ¹²/₁₂.

³ Skau til J. F. Lorenzen 1859 ¹/₁₁. Skaus papirer. Kgl. bibl.

Slesvigholstenere og tæmme de ravidanske. Du kunde være de egentlige bønders fører og en gavnlig mellemmand til at fremme det almindelige vel, saa at gode love kunne slippe igjennem, uden at strande enten paa tydsk eller dansk fanatisme...« Selv fremstillede Skau sig som den, der hadede privilegier og svang frihedsfanen, i hvilket han forment L. enig med sig, hvorfor de ogsaa maatte kunne samarbejde: »Praktiske mennesker bør ikke drukne i luftige ideer; der bør kræves resultater. Lad os da forsøge, om vi ikke i fællesskab kunne kræve dem«.

Efter at Lorenzen havde svaret imødekommende paa dette Skaus brev¹ — hans svulmende hjerte imødestrømmede Skau i anledning af tilbudet at skaffe ham i en stilling, der nogenlunde svarede til hans evner —, skrev Skau til Regenburg og udviklede for denne, hvilken fordel det vilde være at hverve en mand som Lorenzen til dansk agitator. Han vilde som redaktør for et sydslesvigsk blad kunne bringe splittelse tilveje mellem den sydslesvigske almue og ridderskabet². Skaus planer om at bringe Lorenzen i en saadan stilling blev dog ikke til noget, skønt det ikke ses, at de er strandede paa modstand hos L. selv, og skønt ogsaa R. delvis erklærede sig rede til at understøtte dem og søge de fornødne pengebevillinger udvirkede³. R.s angivelse af de grænser, indenfor hvilke han kunde tænkes at ville understøtte Skaus bestræbelser, er imidlertid saa karakteristisk, at den her fortjener at anføres. »Intet kan«, skrev han i sit svar til Skau, »i politisk henseende efter min mening være fortjenstligere end at overbevise dem af vore nærmeste landsmænd, som nu af gammel vane lade sig lede til at vende blikket mod syd, om at de befinde dem i en fordærvelig vildfarelse, og at deres og hertugdømmets sande interesser fordre, at de slutte sig til Nordslesvigerne, hos hvilke aabenbart findes spire til en sand og gavnlig udvik-

¹ J. F. Lorenzen til Skau 1859 ²⁴/₁₁. Skaus papirer. Kgl. bibl.

² L. Skau til R. 1859 ¹²/₁₂.

³ R. til L. Skau 1859 ¹⁰/₁₂. Kopi ved Skaus breve til R.

ling for Slesvig i harmonie med kongeriget. Det er en selvfølge, at man for at naae dette maal maa gjøre opmærksom paa og fremhæve ikke blot de fordele, som derved vilde naaes, men ogsaa de misligheder og tab, som de nu bestaaende tilknytningspunkter med Holsteen fremkalde, og som en nærmere forbindelse med Holsteen, endsige en tilslutning til Tydskland i langt høiere grad vilde fremkalde. Men udentvivl skal man derhos tillige undgaae at prædike eller vække splid og had. Jeg troer ikke engang, man bør arbeide paa at frembringe en saadan stemning mellem Slesvig og Holsteens befolkning, men at arbeide paa at frembringe den blandt forskellige classer af Slesvigs befolkning vilde jeg, selv om det øieblikkelig kunde bringe politisk fordel, erklære for ubetinget urigtigt. Det vilde være en sæd, hvorfra der upaatvivlelig vilde, ja med nødvendighed maatte opstaae bittere frugter, og hvad der er hovedsagen, det er i og for sig uret«.

Naar Regenburg her overfor Skau tog afstand fra tanken om at vække »splid og had« blandt den slesvigske befolknings forskellige klasser, ligger den formodning nær, at han ogsaa maa have været imod Mørk Hansens plan om tilvejebringelsen af en politisk klassesdeling. Men desværre ses det ikke, hvad han har svaret paa Mørk Hansens breve herom. Som tidligere nævnt var han heller ikke »videre stemt« for den i ministerialskrivelsen proklamerede kamp mod de privilegerede. Denne faldt jo derimod udmærket i traad med de af Skau og Mørk Hansen allerede forinden fremsatte tanker, og disse kan altsaa paa en maade siges at være blevne accepterede som officielt regeringsprogram af den Blixenske regering.

Stænderminoritetens opgaver indskrænkede sig ifølge Mørk Hansens nævnte betragtninger ikke blot til felttoget mod privilegierne med det formaal at splitte Sydslesvigs bønder og riddersmænd. Hertil knyttede sig dels fremhævelsen af det økonomisk skadelige i det bestaaende fællesskab med Holsten og dels betoningen af, at stændermino-

riteten ene varetog Slesvigs virkelige materielle interesser, medens det tyske parti ganske gik op i den nationale kamp. Helt nye var vel ingen af disse sidste strenge paa det danske partis instrument, ogsaa i de foregaaende stænderforsamlinger og i pressen var de blevne brugte, men de ansloges dog nu i agitorisk øjemed langt kraftigere end forhen. Det skal her bemærkes, at det danske parti kunde hejse liberalismens fane uden frygt for indre uenighed. Det talte i sine rækker ikke een ridder eller godsejer, og dets førere, Krüger, Mørk Hansen, Skau, var udprægede frihedsmænd. Det kunde ogsaa bedre end det tyske afse tid og kræfter til drøftelse af landets materielle anliggender. Vel maatte det være betænkt paa at støtte regeringen overfor de tyske angreb, men i nationalpolitisk henseende var dets stilling ellers nærmest defensiv. Det tyske parti holdtes derimod alene sammen af den nationale kamp, varierede denne indtil det trættende og søgte at undgaa alle andre emner, der kunde aflede opmærksomheden fra denne og mulig frembringe uenighed i dets rækker.

De forslag fra dansk side, der kommer ind under ovennævnte synspunkter: kamp mod privilegierne og kamp mod fællesskab med Holsten samt arbejde for den materielle udvikling, skal vi nu kortelig omtale. Til førstnævnte kategori hører det af Mørk Hansen stillede forslag om ophævelse af de adelige godsejeres fritagelse for skoleafgifter. Det motiveredes i mødet 15. febr., og her fremhævede Mørk Hansen det urimelige i fritagelsen, selv om man ikke i Slesvig kunde anse denne for noget mærkeligt: »Denne landsdeel er nemlig ulighedernes og privilegiernes land, her findes mange undtagelser fra den regel, at alle landets beboere skulle være lige for loven«. Han omtalte i denne forbindelse ogsaa de privilegeredes fritagelse for afgifter til kirkerne, hvorom han forøvrigt havde tænkt at stille et selvstændigt forslag, hvad der dog ikke blev noget af¹. Netop i de rolige tider, mente han, skulde man søge at udjævne bestaa-

¹ Mørk Hansen til R. $\frac{4}{2}$

ende uligheder, og han vilde ikke have ophævelsen foretaget uden erstatning. Forslaget støttedes af Skau og pastor Christiansen, men der udspandt sig iøvrigt ingen videre diskussion om det. Som af Mørk Hansen selv ventet, forkastedes nedsettelsen af en komité af det tyske parti: 26 stemmer mod 14. Rettet mod de privilegerede var ligeledes et af Mørk Hansen i forening med de to landborepræsentanter Bladt og Hansen-Ravnskobbøl 8. febr. indbragt forslag om forandring i jagtloven af 8. febr. 1854, tilsigtende en afløsning af jagtrettighederne. Mørk Hansen skrev senere 28. febr. til R., at han indbragte det væsentlig for at føje sine venner i og udenfor forsamlingen blandt bondestanden. Bondestanden i Nordslesvig var meget opsat paa at faa denne sag frem, og den kunde gøre sin nytte, »just naar den forkastes ved riddernes opposition«. Imidlertid kom sagen dog ikke for. Kranold var betænkelig ved dens behandling, da den var et fællesanliggende, idet udbyttet af jagten tilfaldt fælleskassen, og mente det rettest at lade den bero, til Krüger kunde bringe den frem i rigsrådet. Mørk Hansen og medforslagsstillere, der fremfor alt vilde undgaa overskridelse fra minoritetens side af forsamlingens omraade, fandt sig derefter i, at den ikke blev sat paa dagsordenen¹.

Det stærkeste fremstød mod ridderne foretog det danske parti dog med det af Krüger indgivne forslag om forandring af valgloven ved indførelse af almindelig valgret i stedet for klassevalgene. Forslaget kom først til behandling henimod forsamlingens slutning, i mødet 16. marts, og da Krüger var bleven syg, maatte Skau overtage motiveringen. Ved omtalen af Krügers grunde for forslaget tog Skau paa nogle punkter afstand fra disse; det gjaldt saaledes spørgsmaalet om afskaffelse af gejstlighedens repræsentation, og han ud-

¹ Telegrammer 17/2 og 18/2 og brev 18/2 fra Kranold til R. Telegram 18/2 fra R. til Kr. Endnu i brev 1/3 til Kr. fra R. omtaler denne dog, at Mørk Hansen havde stærk lyst til at komme frem med jagtsagen, og bemærker, at Kr. gerne kunde give ham fri, om han ikke havde overvejende betænkeligheder.

talte ogsaa, at han egentlig personlig havde ikke ringe sympati for en særlig repræsentation af de større grundejere. Derimod kunde han ikke indse, at der var nogen grund til en egen repræsentation for ridderskabet. Dette havde hverken vist sig som nogen særlig støtte for kronen, og det havde heller ikke lagt nogen særlig dygtighed for dagen. Skau gjorde dog her ironisk en undtagelse med hensyn til det ridderskabelige medlem Ahlefeldt-Lindau, og denne tog sig Skaus spot saa nær, at han kort efter som protest udtraadte af forsamlingen med den begrundelse, at præsidenten ikke ydede ham den fornødne beskyttelse¹. En vis lav census som betingelse ved indførelse af almindelig valget mente Skau, at Krüger ikke vilde frygte for at gaa med til. Iøvrigt lagde Skau i sin motivering i ringere grad hovedvægten paa det liberale og sociale end paa det nationalpolitiske: den gældende valglov med dens repræsentation af ridderskab og godsejere, der alle var tyske, skabte en unaturlig majoritet i stænderforsamlingen for det tyske parti, »uagtet den tydsktalende deel ikke indtager det halve af hertugdømmet Slesvigs fladerum«. Forfatningsbestemmelsen om ligeberettigelse for nationaliteterne gjordes herved i virkeligheden til en nullitet². Fra tysk side fremhævedes det under debatten, at selv om man saa bort fra de privilegerede medlemmer, var majoriteten tysk. Saaledes var, betonedede gaardejer Momsen, af de mindre landejendomsbesidderes repræsentanter kun de 6 danske, men de 11 tyske, medens forholdet, hvad angik købstæderne, var ligeligt. Bemærkelsesværdig er Hansen-Grumbys udtalelse om, at medens man fra det danske partis side søgte at give sig et populært ud-

¹ Skaus udtryk Stændertidende 1057 synes med moderne parlamentariske forhold for øje unægtelig ikke særlig graverende, men de misbilligedes iøvrigt af i hvert fald adskillige af hans partifæller, se f. eks. redaktør Grimm, Sønderborg, til Skau ²⁸/₃ Kgl. bibl. og Dannevirke ²⁴/₃.

² Paa dette nationalpolitiske synspunkt ønskede R. ogsaa i brev til Skau ²⁵/₂, Kgl. bibl., at hovedvægten ved motiveringen maatte blive lagt. Skau havde i brev ²³/₂ til R. udtalt frygt for, at forslaget i Tyskland skulde betegnes som »rød-demokratisk«.

seende og repræsenterede ideer, »som ikke ere andet end ideer«, vilde hans parti holde paa den bestaaende ret. Udtalelsen viser sammen med lignende i den tyske presse¹, at man paa tysk side ikke var blind for de farer, som det liberale danske felttog kunde indeholde for sammenholdet i den tyske majoritet. — Trods sin kærlighed til det bestaaende fandt Hansen-Grumby dog, at gejstlighedens repræsentation kunde have skavanker — flertallet af denne var jo danske, og Skau havde som nævnt i modsætning til Krüger ogsaa villet bevare dens repræsentation! — thi den indflydelse paa befolkningen, der var forudsætningen for dens repræsentation, fandtes ikke i en del af hertugdømmet, »hvorimod der saa meget føleligere spores et tryk«. Thomsen-Oldenswort mente, at man med rette kunde andrage om noget ganske andet, nemlig om ændring af det system, at ved valgene valgdirektøren og hans sekretærer udslettede, hvem de vilde, paa valglisterne. Behandlingen af forslaget ved en komité forkastedes atter af det tyske parti.

Hvad der ikke lykkedes for det danske parti: delingen af majoriteten efter klasseinteresser, var paa nippet til at fremkaldes ved et af et medlem af selve majoriteten stillet forslag, og det er derfor naturligt her at omtale dette: det af gaardmand Arp, den deputerede for 15. landvalgdistrikt, indgivne forslag om afløsning af de hoveritjenester, der endnu paahvilede undersaatterne af adelige godser². Ved forslagets motivering understøttedes det fra dansk side, og nedsættelsen af en komité vedtoges enstemmigt. I denne udtalte dog det ene medlem, godsejer Schmidt-Vindeby, sig imod en tvungen afløsning, og ved forslagets foreløbige behandling i mødet 14. marts drog navnlig godsejer Kittel stærkt til felts mod en saadan. Skønt hoveriets afløsning var nævnt i ministerialreskriptet som en betingelse for uvidet trykkefrihed, udtalte han, kunde han ikke gaa ind

¹ Se saaledes Altonaer Mercur ²⁶/₂ 60.

² Forslaget støttedes af en del indkomne petitioner. Stændertidende, tillæg I, 266 f.

derpaa: En tvangslov krænkede retsprincippet, og respekterede man ikke længer kontraktsforhold, styrede man lige løs paa kommunismen! Arps forslag opnaaede imidlertid ikke at komme til endelig behandling og afstemning, saa den deling af majoritetens stemmer, som det sikkert maatte have fremkaldt, blev ikke konstateret.

I kampen mod fællesskab med Holsten var det danske partis vigtigste vaaben brandkassesagen, hvis betydning Mørk Hansen i hans ovenfor gengivne betragtninger ogsaa gentagne gange fremhævede. Brandforsikringsvæsenet hørte til de ved Januarkundgørelsen tilsikrede fællesinstitutioner for hertugdømmerne, men for Slesvig var den slesvig-holstenske brandkasse yderst ufordelagtig, da der gik meget store summer ud af landet til Holsten til dækning af brandskaderne der¹. Fra dansk side undlod man selvfølgelig ikke stærkt at fremhæve dette, og f. eks. skrev L. Skau i Dannevirke 29. novbr. 1859 en artikel med en oversigt over forholdet for den slesvigholstenske købstadbrandkasses vedkommende og i Slesvigske provindsialefterretninger 1860 en artikel om brandforsikringsvæsenet, hvor han nærmest gik ind paa forholdet for landdistrikterne. Allerede i den foregaaende stændersamling var der ogsaa fra Krügers side bleven stillet et forslag, der tilsigtede at indskrænke Slesvigs bidrag til brandskader, hvad husbygninger paa landet angik, til de brandskader, der forefaldt indenfor Slesvigs eget omraade, men det var bleven forkastet. Sammen med Bladt stillede han imidlertid nu igen et herhenhørende forslag, nemlig om ophævelse af tvangen for landejendomsbesiddere til at lade deres bygninger forsikre i den med Holsten fælles brandkasse, dog at bemeldte brandassurance fremdeles bestod.

Krügers og Bladts forslag kom til behandling 1. febr. og blev motiveret af Bladt, der henholdt sig til det uheldige i den herskende tvang, der kun avlede uvilje og utilfreds-

¹ Se herom bl. a. ogsaa motiverne til det af regeringen stænderne i 1863 forelagte udkast til en forordning ang. brandforsikringsvæsenet.

hed, medens en fornuftig frihed fremmede tilfredshed og velvære. Det var, udtalte han endvidere, et særkende ved tiden, at man var »meget, ja altfor meget tilbøielig til at betragte alt, selv det uskyldigste, fra et politisk standpunkt, men her i dette tilfælde synes det mig dog ikke, at der kan være nogen tanke eller tale om politik«. Han bad derfor meget forsamlingen om at fjerne alle mulige politiske betragtninger fra denne sag. De politiske betragtninger blev dog ikke holdt borte fra diskussionen, og fra dansk side bidrog navnlig Mørk Hansen til at tilspidse denne. Fællesbrandkassen havde, udtalte han, i de sidste 64 aar forvoldt Slesvig et tab af over $1\frac{1}{2}$ million rigsdaler, saa man skulde synes, at enhver, der følte sig som repræsentant for befolkningen i Slesvig, af yderste evne vilde arbejde for det fremsatte forslag. Alligevel var forslaget, der havde været fremme i foregaaende stænderforsamlinger, bleven forkastet, »et forunderligt særsyn, men der er saa mange særsyn i dette velsignede land, saa mange særsyn i denne forsamling«. Paa hans egn betragtede beboerne den foreliggende sag som »en prøvesteen for stænderforsamlingen, saa at de ved den ville komme til kundskab om, hvem der mener det ærligt med Slesvig, hvem ikke«. Det tyske parti vilde dog heller ikke nu indlade sig paa forslaget, og gdr. Momsen bemærkede ligefrem, at for ham var det, at brandkassen mellem Holsten og Slesvig havde bestaaet i aarhundreder og var et af de faa baand, der efter Januarkundgørelsen endnu bestod, allerede grund nok til at stemme mod forslaget. En komité's nedsættelse forkastedes med 25 stemmer mod 15.

Et forslag, der ligesom dette om brandkassen havde sin brod rettet mod et for hertugdømmerne fælles institut og appellerede til de materielle interesser, var et af provst Aleth Hansen stillet om at nedsætte Slesvigs bidrag til Kiels universitet, men det kom imidlertid ikke til forhandling i salen¹.

¹ Det kan her ogsaa nævnes, at departementchef E. Vedel, da han ²⁷/₁ sendte C. Juel oplysninger om bidragene til de fælles straffeanstalter i anledning af en interpellation fra senator Marquardsen, skrev, at der her

Af neutrale andragender, som det danske parti indgav med »befolkningens bedste til formaal«, maa først og fremmest nævnes Skaus straks i forsamlingens begyndelse stillede om inddragelse af unødvendige embeder samt fastgørelse af samtlige verdslige embedsmænd m. m. I breve til R. kort forud for stændernes aabning havde han stærkt betonet betydningen af, at dette andragende kom frem, samt anket over de nye danske embedsmænds sporteljageri, ligesom han ogsaa havde fremhævet det beklagelige i, om et saa populært forslag faldt i tyskernes hænder som agitationsmiddel¹. Trods de ikke ringe betænkeligheder, som R. ytrede overfor rejsningen af spørgsmaalet, skønt han i og for sig sympatiserede med tanken², indgav Skau 30. janr. sit forslag. Formentlig var dette ikke uden tilskyndelse af C. Juel, der havde sendt ham materiale til det³, og i hvert fald var baade denne og Blixen-Finecke indforstaaede med indgivelsen⁴. Forslaget mødte i stænderne en bedre modtagelse end det danske partis ovenfor omtalte forslag, og en komité nedsattes enstemmigt, men den afgav ingen betænkning. Ved motiveringen af forslaget fandt Hansen-Grumby sig i anledning af nogle udtalelser af Mørk Hansen foranlediget til at benægte, at der fra tysk side var tale om at haandhæve en systematisk opposition.

Til de neutrale andragender maa ogsaa det af P. A. Petersen stillede andragende om indførelse af forligskommis-

frembød sig en fortrinlig lejlighed »for en deputeret, hvem Slesvigs interesser ligge paa hjerte, til at fremkomme med et alvorligt andragende om, at det hele fællesskab m. h. t. straffeanstalterne søges ophævet...« Skaus papirer, kgl. bibl. Et saadant andragende stilledes dog ikke.

¹ Skau til R. 12/12 1859 og 8/1 1860.

² R. til Skau 19/12 1859 og 5/1 1860. Skaus papirer. Kgl. bibl.

³ C. Juel til Skau 7/1 1860.

⁴ Skau siger i brev 30/1 til Godske Nielsen, at Blixen og Juel den foregaaende dag bad ham indbringe gagesagen, da de frygtede for, at sagen ellers skulde blive indbragt fra modstandernes side. Dette gjorde Skau saa ogsaa samme aften. Forslaget er dog dateret 30. jan. Det kan bemærkes, at ministeriet Rotwitt i kongeriget havde rejst sagen om fastgørelse for embedsmændene. Neergaard: Under Junigrundloven II, 367 f.

sioner regnes, men det havde ganske vist i tysksindedes øjne den temmelig store skavank, at det her drejede sig om indførelse af en allerede i kongeriget bestaaende institution¹. Altonaer Mercur 22. febr. mente heller ikke at kunne frakende andragendet en politisk eller national partitendens, men fandt det dog alligevel rimeligt, at hensynet til institutionens nytte fik den tyske majoritet til at dele sig². Nedsættelsen af en komité vedtoges med 27 mod 11 stemmer, og komiteens betænkning, som imidlertid ikke kom til forhandling i salen, anbefalede enstemmig forslaget. Neutral karakter havde ligeledes en del andre mindre forslag, som fra dansk side fremkom, P. A. Petersens om indskrænkningen af concessioneringen af høkere og næringsdrivende paa landet, et par af Mørk Hansen vedr. fattigvæsenet m. fl., men der er her ikke grund til nærmere at dvæle ved disse eller deres skæbne.

8.

Majoritetens systematiske opposition, stilling til regeringsforslagene og egne privatpropositioner.

Den tilrettevisning fra regeringens side, som ministerialreskriptet i anledning af Baudissins propositioner tildelte majoriteten, fik hverken denne til at opgive eller til at mildne formen for dens opposition, og denne bar, trods Hansen-Grumbys ovenfor nævnte benægtelse, nærmest systematisk præg. Fra dag til dag voksede den, og den gav sig udslag ikke blot ved de af majoriteten selv stillede privatpropositioner, men lige fuldt ved behandlingen af de forelagte lovforslag. Overalt, hvor det nogenlunde lod sig gøre, tog majoriteten lejligheden i agt, saa at ingen tvivl skulde blive tilovers om dens egentlige sindelag. Nogle eksempler fra dens stilling til lovforslagene skal her først anføres.

Blandt de forelagte regeringsforslag fandtes der et saa

¹ Et lignende forslag havde været fremme i den foregaaende stænderforsamling.

² Jvf. ogsaa Itzehoer Nachrichten 10/3 og Flensburger Zeit. 21/3.

politisk uskyldigt som udkast til en forordning omhandlende eftertryk m. m. Men i den herom nedsatte komité fremkom majoriteten med forslag om at tilføje, at enhver forfatter var pligtig at aflevere et eksemplar af sit skrift til Kiels universitetsbibliotek, og den brugte om dette det fatale udtryk: »die Universitätsbibliotek unseres Landes«, altsaa efter de danskes opfattelse maskeret Slesvigholstenisme. Dette majoritetens forslag toges dog senere tilbage, da præsidenten erklærede det brugte udtryk for utilstedeligt, og det desuden under diskussionen oplystes, at den gældende lovgivning allerede indeholdt afleveringsbestemmelser. Med et par mindre, uvæsentlige ændringer vedtoges derefter regeringsforslaget.

I materiel henseende var bl. a. det af regeringen forelagte udkast til en vekselforordning for hertugdømmet af ikke ringe betydning. Det byggede i alt væsentligt paa de for Flensborg by gældende bestemmelser, men det ændredes af den nedsatte komité, hvoraf iøvrigt begge de flensborgske deputerede var medlemmer, i overensstemmelse med de i Holsten og i Hamborg gældende regler. Under diskussionen betonedes kommissarius, at det i almindelighed var regeringens anskuelse, at der ved lovbestemmelser først skulde tages hensyn til den vedkommende landsdels særlige forhold og dernæst til »de forhold, der findes i den anden til det samme monarchie hørende landsdeel, som har en aldeles lignende statsretlig stilling som hertugdømmet Slesvig, nemlig kongeriget«¹. Indførelse af den tyske vekselret for at fremme samkvemet med Hamborg og Tyskland vilde — forudsat, at det ikke var bevist, at dennes bestemmelser var de mest passende for Slesvig — betyde en tilsidesættelse af det eksisterende, ikke saa ganske ubetydelige samkvem mellem Slesvig og kongeriget. Herimod bemærkedes det af Ahlefeld-Lindau, at vel kom man, om man vendte sig nord paa, til kongens undersaatte, men der fandtes ogsaa undersaatte i retningen mod syd, i Holsten: »Jeg

¹ Stændertidende 1016.

indseer derfor slet ikke, hvorfor vi ikke ligesaagodt kunne vende os sydpaa som nordpaa«. Det af komiteen ændrede og sluttelig enstemmigt vedtagne udkast blev af regeringen ikke fundet egnet til stadfæstelse¹.

En lignende skæbne som dette udkast fik det vigtige udkast til en forordning for Slesvigs geestdistrikter angaaende vands afledning og afbenyttelse til jordernes forbedring. Denne sag var bleven rejst af Skau i den overordentlige stænderforsamling 1855, bl. a. »for ikke at overlade en saa populair sag i tydske hænder«², og et regeringsudkast herom forelagdes derefter i den følgende forsamling. Imidlertid ændrede stændermajoriteten det saaledes, at det ikke opnaaede regeringens stadfæstelse. Anstødsstenen herfor var navnlig majoritetens krav om, at overtilsynet med de større vandløb for de sluttede adelige godsdistrikter og det adelige klosterdistrikt skulde være hos de vedkommende distriktsdeputerede og hos klosterprovsten, medens regeringen vilde have det overdraget til de kongelige overøvrigheder. Regeringen forelagde nu igen udkastet med en længere motivering for, at den paa dette punkt, udkastets § 6, maatte fastholde sin opfattelse; paa en række andre punkter var derimod udkastet modificeret efter stænderforsamlingens ønsker. Men majoriteten i den nedsatte komité forandrede her paany udkastet i lighed med tidligere uden at tage hensyn til regeringens begrundelse.

Det kom under den foreløbige behandling til en meget skarp ordveksling herom, iblandet personlige bemærkninger, mellem referenten for majoriteten, kammerherre v. Buchwaldt, og L. Skau. Medens Buchwaldt fremstod som privilegiernes talsmand og fandt den faste grund for disses opretholdelse i Moselovens bud, skrevne saavel for Jøde som Kristen, fremmanede Skau for privilegiehaverne mindet om natten 4. aug. 1789, da den franske adel for at frelse fædrelandet gik i spidsen for nationen ved at frasisge sig sine

¹ Se Stændertidende for 1863.

² Skau til Krieger 1855 18/5, findes bl. Skaus breve til R.

privilegier¹. Ved den endelige behandling betonedes ogsaa Mørk Hansen, at vedtoges majoritetens forslag, og loven som følge heraf ikke kom ud, var grunden hertil den, »at der her i salen endnu er en majoritet, som i enhver retning vil holde paa de urimelige adelige privilegier, der efter min formening kun ere til skade for det almindelige«. Fra dansk side lagde man saaledes ansvaret for, at de paa-gældende love eventuelt ikke udkom, over paa majoriteten. Hertil havde ogsaa Regenbug opfordret, idet han i et brev til Kranold angaaende majoritetens ovenfor omtalte forslag vedrørende forordningen om eftertryk skrev, at han ikke ansaa det for usandsynligt, at majoriteten i stedet for selv at forkaste lovene, hvad der let fik et odieust skær, valgte at anbringe saadanne forandringer i dem, at regeringen nødtes til at nægte deres stadfæstelse. Kunde majoriteten herved ikke blot fri sig for odium, men endog kaste dette over paa regeringen, vilde det for den være dobbelt vinding; men skulde et saadant kunstgreb optræde, maatte det afsløres, af kommissarius og af de loyale medlemmer². Majoritetens ændringsforslag til § 6 vedtoges, dog kun med 22 stemmer mod 14. Regeringen nægtede derefter igen udkastets stadfæstelse, men forelagde det paany i den oprindelige affattelse i stænderforsamlingen 1863, hvor det imidlertid ikke kom til behandling, da forsamlingen sprængtes af tyskerne.

Forholdsvis bedre gik det med regeringsudkastet til en

¹ Denne Skaus henvisning til den franske revolutionshistorie er uden tvivl fremkaldt ved et brev fra C. Juel til Skau ⁴/₂. Med tydeligt henblik paa ministerialskrivelsen af s. d., men uden at omtale den, skriver Juel her: »De vil rimeligviis en af de første dage faae leilighed til at holde et foredrag, hvor medfølgende 1ste bind af Thiers' revolutionshistorie side 113 og følgende [Thiers: Den franske revolutions historie. Oversat ved F. C. Rosen, 1. bd. 1842] kunde være Dem af væsentlig nytte. Stedet handler om adelige privilegier, som det er mig bekjendt ville komme paa bane i forsamlingen. En opfordring til ridderne om at følge den franske adels eksempel kunde være paa rette plads«. Jvf. Juel til Skau ¹⁰/₃.

² R. til Kranold ²³/₂, jfr. telegram af ²²/₂.

forordning om straffen for svigagtig fallit m. m. Den nedsatte komité underkastede udkastet en ret velvillig behandling, selv om den paa mange punkter foreslog ændringer, og under forhandlingen i salen udtalte Ahlefeld-Lindau som komiteens referent, at komiteen ved sit arbejde troede at have godtgjort det ugrundede i ministerialreskriptets beskyldning imod majoriteten, »at denne ikkun befattede sig med politik og ikke med materielle gjenstande«. Ganske saaledes havde ministerialreskriptet ikke udtrykt sig, men det havde anbefalet forsamlingen i stedet for at sysselsætte sig med forhandlinger, der kun kunde tjene til at agitere befolkningen, at prøve de forelagte lovudkast med alvor, omhu og uhildet blik. Om overmenneskelige bestræbelser i denne af regeringen anbefalede retning kan majoritetens behandling af de nys nævnte lovudkast formentlig ikke siges at vidne, og heller ikke det af Ahlefeld-Lindau anførte eksempel herpaa synes helt overbevisende. Det lovudkast, som majoriteten nu anbefalede til vedtagelse, havde den i den foregaaende samling forkastet som stridende mod landets retsbevidsthed, men i mellemtiden var der, hvad ogsaa fremhævedes af Skau, sket det, at et paa samme principper bygget lovforslag var bleven vedtaget af de holstenske stænder. Det er næppe for dristigt at sætte dette forhold i forbindelse med majoritetens nu ændrede holdning.

Regeringsudkastet til en forordning om en ny vægt lykkedes det at faa et flertal i forsamlingen til at antage i en saadan skikkelse, at regeringen mente at kunne indstille det til stadfæstelse¹. Udkastet var ogsaa i det væsentlige i overensstemmelse med en for Holsten 6. maj 1859 udstedt lov, men den nedsatte komité fandt dog en del uligheder og ønskede disse fjernede². Formaalet med forordningen var at faa decimalsystemet indført, men af forskellige grunde mente udkastet det rettest ved afvejning af medicin m. m. indtil videre at lade det forblive ved de her gældende be-

¹ Forordn. 1860 ¹³/₆.

² Jvf. Flensb. Zeit. ⁶/₃.

stemmelser. Imidlertid foreslog komiteen her at indføre de paagældende holstenske regler, endskønt disse ikke stemte med decimalsystemet. Det unaturlige i at ændre det hidtil bestaaende uden at opnaa det, som ellers var forordningens hovedformaal, fremhævedes dog kraftigt af kommissarius, og resultatet blev ogsaa, at et flertal af forsamlingen besluttede sig til at beholde regeringsudkastets bestemmelse.

Omtrent den omvendte skæbne af udkastet om straffen for svigagtig fallit fik regeringsudkastet til en forordning om handelsbøger. Dette stemte i alt væsentligt med, hvad der herom var bleven vedtaget af den foregaaende stænderforsamling, men det blev nu genstand for forkastelse med 24 stemmer mod 17. Under behandlingen af dette udkast udtalte Skau, at det lod til, at man optog eksemplet fra forrige diæt: en systematisk forkastelse af de love, der forelagdes, og han tilføjede: »Jeg beklager det ikke, thi det giver et godt vidnesbyrd om, at man ikke er meget ivrig for at gjøre fremskridt ad lovgivningsveien«.

Det tyske flertals optræden overfor regeringsforslag som de nu omtalte lod klart dets sindelag komme for dagen, men dets naturlige tumleplads blev selvsagt behandlingen af de talrige af medlemmer af flertallet indgivne agitatoriske privatforslag. Ogsaa efter ministerialreskriptets udstedelse indgaves der flere saadanne, saaledes af Baudissin om uindskrænket tilladelse til at oprette privatskoler og holde huslærere, hvilket forslag dog ikke naaede til forhandling, og af Thomsen og Jessen om genoprettelse af den nedlagte lærde skole i Husum samt dens besættelse med tyskdannede lærere. I lighed med disse forslag havde ligeledes de allerfleste af de forud indgivne sprogsagen til genstand enten paa den ene eller den anden maade.

Motiveringen af den uden sammenligning betydeligste af de tyske privatpropositioner, Hansen-Grumbys og fællers om ligefrem ophævelse af sprogreskripterne, er tidligere omtalt. Tilbage stod behandlingen, efter at den nedsatte komité i sin betænkning helt havde sluttet sig til andra-

gendet. Den foreløbige behandling fandt sted 22. febr., i det paa ministerialreskriptet følgende møde, og den endelige foregik henimod samlingens slutning, i mødet 15. marts.

Det blev af Hansen-Grumby ved begyndelsen af den foreløbige behandling betonet, at man havde kunnet nære haab om en forandring paa grund af udtalelser fra kongen til deputationer, der havde søgt ham i dette anliggende paa Lyksborg, 8. oktbr. 1857 og efteraaret 1859. Ved regeringens meddelelse var man ganske vist nu bleven bittert skuffet; alligevel turde man ikke opgive haabet, »da Gud leder kongernes hjerter som vandfloder.« Imod denne indblanding af kongen i debatten blev der bestemt protesteret af Kranold, som udtalte, at det var usømmeligt at tillægge kongen ytringer, hvis autencitet ikke var officielt anerkendt, og navnlig naar de som i nærværende tilfælde beroede paa en aabenbar misforstaaelse: blev der i et muligt andragende om denne sag optaget bemærkninger af lignende art, vilde han ikke kunne modtage det. Hansen-Grumby fastholdt i et par replikker rigtigheden af sit udsagn: det var netop til ham, kongen havde fremsat de omtalte ytringer.

Af særlig interesse under behandlingen blev drøftelsen af forholdene i Flensborg. P. A. Petersen, der som ovenfor set ved sprogsagens motivering undlod at fremkomme med sit særlige Flensborgstandpunkt, gav nu udtryk for dette og skilte sig altsaa her ud fra det danske parti. Han holdt, som Skau dagen efter skrev til R., »en forbandet tale¹.« Han betonedede, at administrationen ikke, som den burde, holdt sig de givne sprogordninger for Flensborg efterrettelig. Han ønskede intet forandret ved sprogdistrikterne, og dansk var ham personlig lige saa kært som tysk, men det engang foreskrevne maatte følges. Han fremsatte her de kendte flensborgske klagepunkter: Danskens overvægt

¹ Skau til R. 28/1. Skau nævner her desuden, at han har faaet Petersens tilladelse til at læse stenografernes første udkast »og haaber at have brugt tilladelsen saaledes, at idetmindste det meest positive har faaet en negativ form og de allerværste udtryk reent bortescamotterede.«

over tysk i realskolen, undervisning i fædrelandshistorie paa dansk i borgerskolerne samt nægtelsen af tilladelser til tyske privatinstitutter¹. Det sidste punkt gjorde ogsaa Hansen-Grumby til genstand for nærmere omtale, idet han hævdede, at naar det Prüssiske privatinstitut gik ind, skyldtes det væsentlig chikaneri fra skoleautoriteternes side. Instituttet stod i vejen, udtalte han, da det var for stærkt frekventeret, saa meget mere som det var beliggende i den nordlige del af Flensborg. Denne beskyldning for chikaneri blev af Aleth Hansen stemplet som »en skammelig usandhed,« og i tilslutning hertil betonedes ligeledes P. A. Petersen, at det var nødvendigt, at Prüss ophørte med sin skole, da han havde overlevet sig selv. Resultatet af P. A. Petersens aktion blev alligevel en indrømmelse til de tysktalende Flensborgere. Ved slutningsbehandlingen meddelte Aleth Hansen, at kirkevisitatoriet vilde tillade oprettelsen af et privat tysk institut i Flensborg med et maksimumsantal af 60 børn; at give concession til et institut med et ubegrænset antal børn fandt han derimod ikke forsvarligt. Naar han imidlertid samtidig udtalte, at det stedse havde været kirkevisitatoriets mening, at der, om nogen ønskede det, maatte oprettes et institut af lignende omfang som det, der gik ind, harmonerer dette ikke just ganske med de ytringer, han om denne sag senere fremsatte i et brev til R. af 27. marts. Om P. A. Petersens holdning i stænderforsamlingen skrev han her, at han var rigtig flink og bragte ikke faa ofre: »Men eet offer maatte vi til gjengjæld bringe ham, med hensyn til privatskoler. Jeg stod længe imod og holdt sagen længe hen, men tilsidst trængte han med heftighed ind paa mig og gik endog saa vidt, at han vilde have en tilladelse med ubegrændset antal. Jeg sagde ham nei og gik tilsidst med ham op til Rosen (Flensborgs overpræsident). Her udtømte han hele sin veltalenhed, men R. og jeg vilde ikke give efter, hvorimod vi bevilligede en skole med 60 elever, 3: omtrent med det samme antal som Prüss... Jeg har slet

¹ Jfr. Den danske sprogordning i Slesvig 171, 175 og 178 f.

ikke været vel til mode ved den hele sag; mit haab er imidlertid, at du noget vil tage i betragtning det tryk, som vi har levet under, og at instituttet i det hele ikke skal gjøre stor skade...«

Hansen-Grumbys angreb paa kirkevisitatoriets optræden overfor Prüss's institut var fremsat i forbindelse med en lang række andre paa det løseste grundlag byggede angreb — en anførelse af fakta sagde han — paa den danske administration og de danske præster. Af disse kritiserede han særlig pastor Plenge i Sottrup, Gottorp amt, Tuxen i Tumbly — denne havde tid til at skrive forfalskede fremstillinger (bogen om Anglerplattysk), men ikke til at passe sine forretninger¹ — og Brandt i Havetoft. Efter derpaa at have polemiseret mod de i Mørk Hansens flyveskrifter udviklede meninger endte han med, at det ikke var saa underligt, at de underordnede var saadanne, naar selve ministeren, som man havde set i hans »nye rejsebeskrivelse«, ikke holdt sig altfor strængt til sandheden, og han gennemgik derpaa ministerens indberetning. »Efter at jeg nu«, saaledes sluttede han, »har skildret embeds-, politi-, pastoral-, visitatorial- og ministeriel vilkaarlighed, spørger jeg, om man endnu kan skjænke administrationen tillid«.

Denne skildring blev imødegaaet af Aleth Hansen, der navnlig ved slutningsbehandlingen efter at have indhentet erklæringer fra de angrebne punkt for punkt paaviste det urigtige i den. Hansen-Grumby maatte da ogsaa foretage et tilbagetog, som han dog meget utiltalende søgte at dække med nye, nærmest ganske latterlige insinuationer. Kun paa et enkelt punkt indrømmede han, hvad tidligere er omtalt, at han aldeles intet havde ment med, hvad han havde sagt, nemlig da han havde beskyldt læreren i Sottrup for at have indtærpet tyske sætninger med børnene forud for ministerbesøget. Hans fra »authentisk kilde« stammende meddelelse om, at den i ministerens indberetning paa grund af sin

¹ Jfr. min art. »Sønderjydsk sprog- og folkeminddeforskning«. Danske Studier 1919, 136 f.

færdighed i dansk særlig omtalte 13-aarige pige var en gendarmdatter og derfor naturligvis kunde dansk, var, som det oplystes af Mørk Hansen, ligeledes urigtig; hun var datter af en kaadner.

Hansen-Grumbys citater af Mørk Hansens skrifter indbragte ham en ironisk tak fra denne; han sparede ham herved for udførligere udtalelser; samt en opfordring til ogsaa, inden den endelige behandling, at studere Allens grundige værk om sprogforholdene for saa at meddele forsamlingen de vigtigste punkter af dette. Af denne opfordring tog iøvrigt Rumohr i samme møde anledning til som et bevis paa Allens sandhedskærlighed og paalidelighed at oplæse en erklæring, afgiven 1859 i bladene, fra flere mænd i Tøstrup om, at det var usandt, naar der hos Allen efter en M. Carstensen som hjemmelsmand var anført om dem, at de kunde tale dansk¹. Under henvisning hertil samt til en til stænderforsamlingen indgiven skrivelse fra den forhenværende pastor Hansen i Bov om sprogsagen i dette sogn udtalte Hansen-Grumby ved den endelige behandling, at han havde ment at kunne spare sig ulejligheden med at læse Allens skrift: »da denne bog indeholder de meest uforskammede usandheder, har jeg lagt den bort med afsky og foragt«. Derimod fandt et par andre, af danske udgivne skrifter om sprogforholdene naade for det tyske partis øjne: Ørsteds skrift fra 1850 og Raasløffs i 1858 under mærket Theophilus udgivne: »Die Schleswigsche Sprachsache betrachtet vom Standpunkte der Gesetzgebung und Po-

¹ Allen: Det danske sprogs historie. . . II 602, anm. 1. At denne erklæring er fældende for, hvad der anføres hos Allen, kan vist næppe siges. M. h. t. dens paalidelighed blev det af Skau oplyst, at 4 af de 5 navne, som fandtes under den, stod under Anglerprotesten, skønt det i erklæringen hed: »Vi have aldrig taget deel i nationale eller politiske bevægelser. . .« Naar det i erklæringen siges: »... at vi ikke ere istand til at tale dansk eller til blot halvveis at forstaae en dansk tale eller prædiken«, er det vist desuden det rimeligste, at der ved dansk skal forstaaes højdansk, en distinktion, som jo i den tyske agitation spillede saa væsentlig en rolle.

litik«. Forskellige af disses udtalelser citeredes under den endelige behandling af Thomsen-Oldenswort som udtryk for en rigtig anskuelse af forholdene i Slesvig.

Bedst og mest tiltalende forsvaredes det danske standpunkt i sprogsagen vel nok af de to præster C. Christiansen og Aleth Hansen. Gdr. Momsen havde ved propositionens motivering antydet, at pastor Christiansen skulde for om trent 20 aar siden paa egen haand have indført dansk prædiken i Medelby, og det kom ved den foreløbige behandling til et yderligere ordskifte imellem dem. Christiansen oplyste, at da han for omkring 22 aar siden kom til Medelby, havde han holdt en dansk prædiken efter et derom af flere menighedsmedlemmer udtalt ønske. Da denne prædiken besøgte bedre end den tyske, indrettede han det snart i lighed med, hvad der fandt sted i tilgrænsende sogne, saaledes, at der hver maaned holdtes en dansk prædiken, men han havde ikke gjort dette paa egen haand. Naar Momsen havde paastaaet, han skulde have erklæret, at menigheden til nød kunde forstaa det danske sprog, naar det taltes ret enfoldigt, maatte han antage, at Momsen mente hans prædikens danske sprog, thi at menigheden kun til nød forstod sit eget modersmaal, vilde jo være komplet nonsens. At det paa grund af folkets dannelsesstrin var nødvendigt ved prædiken at tale simpelt og enfoldigt, vedgik han. Overfor Momsens fremhævelse af de talrige petitioner, c. 200, som fra Medelby var indgivne om forandring af sprogordningen, indrømmede han, at der var mange i hans menighed, som ønskede at vende tilbage til den gamle tilstand, ja, at befolkningen i det hele taget gerne vilde betale en sum for at faa den tidligere ordning igen. Dette skyldtes befolkningens konservative karakter samt nyttehensyn: dansk lærte de jo allerede nok af, saa meget de brugte, men af økonomiske og merkantile grunde syntes tysk dem vigtigere. De følte ikke, at kærligheden til modersmaalet derved blev underkuet, og de stod kun paa et saadant dannelsesstrin, at det ikke føltes, hvad det førte til, naar

modersmaalet ikke var skolesprog. Med de i Medelby herskende forhold, hvor de fleste børn kun kom i skole om vinteren, var det umuligt, at det store antal af børnene kunde lære tilstrækkelig tysk, selv om dette var skolesprog. I de første 10—12 aar havde han derfor maattet konfirmere henved fjerdedelen af konfirmanderne i den overbevisning, at de hverken forstod en dansk eller tysk prædiken. Præsten var i menigheden for at fremme Guds rige, men en nødvendig betingelse herfor var det dog, at det ord, som han talte, blev forstaaet. Aleth Hansen henviste i de almindelige bemærkninger, som han ved slutningsbehandlingen fremkom med forud for gendrivelsen af de Hansen-Grumbyske beskyldninger mod administrationen, til sit i en tidligere stænderforsamling udførligt udviklede standpunkt. Efter de forurettelser, som det danske sprog i Slesvig i aarhundreder havde været udsat for, havde det været nødvendigt at drage en ny sproggrænse, og han var overtydet om, at regeringen havde ladet sig det være magtpaaliggende at drage den paa rette maade. Modstanden mod det danske sprogs genindsættelse i dets ret skyldtes, at det saa længe var bleven undertrykt og forhaanet, at folket tilsidst selv foragtede sit modersmaal. Men dette var langt fra, som det blev paastaaet, et fordærvet patois, blot egnet for det daglige livs tale, det var et smukt og herligt folkesprog, og det var hans overbevisning, at de, der talte og forstod det, ogsaa vilde, om blot den gode vilje fandtes, kunne forstaa, naar der taltes til dem om livets højeste genstande. Naar tingene blot maatte gaa deres rolige gang, da vilde meget blive bedre, og om man fra først af havde ladet dette ske, vilde meget være kommet i lave, som nu var af lave.

Medens tyngdepunktet i det danske forsvar for sprogordningen saaledes lagdes paa det fuldkommen unaturlige og for befolkningens eget aandelige liv skæbnesvangre i, at modersmaalet var et, skole- og kirkesprog et andet, byggede de tyske angreb principielt paa, at befolkningen selv ønskede den gamle tilstand genindført. Det var, hævdede

Hansen-Grumby ved slutningsbehandlingen, noget nonsens at tale om, at sproget havde en ret; befolkningen havde ret til at have det sprog, den vilde. Den ulyksalige politik var skyld i, at man havde berøvet befolkningen det tyske sprog, men de forholdsregler, som regeringskommissæren i sin tid havde truffet, havde blot tjent til at germanisere i stedet for at danisere. Fra dansk side paastodes, at sprogsagen benyttedes som en kæphest til at opægge befolkningen, men det passede ikke. »Jeg troer . . . ikke, at vi opægge folket; det er alene glæden over, at man efter tre aars dybe taushed, medens ingen turde udtale sine tanker, atter engang er kommen i den stilling, at man for stænderforsamlingen tør udøse sit hjerte i anledning af denne sag«. »Om man end ikke vil undlade, ligesom for tre aar siden, atter at stramme den tøile, som man har slappet noget, medens vi her ere samlede, saa troer jeg dog ikke, at dette vil bidrage til at udrydde befolkningen af dens om end sørgelige, saa dog rolige liv, og at foranledige den til at varetage sin ret paa anden end paa lovlig maade«. Han advarede imidlertid regeringen mod at ville se bort fra den i selve befolkningen herskende dybe utilfredshed.

Ved slutningen af debatten tog forsamlingens præsident, provst Otzen, selv ordet, til kommissarius' »store forskrækelse«¹, for i et længere foredrag, holdt i højstemte vendinger, at gøre sig til talsmand for en ændring af sprogordningen. »Om jeg i den foreliggende sag vilde, om jeg turde, om jeg burde tale«, saaledes begyndte han, »det er spørgsmaal, hvilke jeg i den senere tid ret alvorligt og ret ofte har overveiet, og hver gang disse spørgsmaal paa-trængte sig min sjæl, ligemeget om det var i livets forvirrede støj eller i nattens stille eensomme timer, lød det altid, Du vil, du tør, du bør tale.« I det gejstlige distrikt, for hvilket han var repræsentant, laa 9 sogne, nemlig de got-torpske, som hørte til det blandede distrikt, der var bleven haardt truffet ved sprogreskriptet, og som var berettigede

¹ Telegram fra Kranold til R. 15/3.

til at forlange af ham, at han varetog deres aandelige og kirkelige interesser. Han kunde sige med apostlen: »Jeg kan ikke andet end tale, hvad jeg har seet og hørt.« »Jeg har seet hede taarer flyde over den ynkværdige tilstand, der ved sprogrescripterne er tilveiebragt i mange sogne. Jeg har hørt de bittreste klager over denne tilstand. Jeg har seet tusinder af petitioner, og gjennem disse tusinder af petitioner har jeg hørt tusinder af stemmer og bønner, der bede om forandringen af kirke- og skolesproget.« Og der var god grund til saadanne klager og bønner. »Hvem der har Guds ord kjært, hvem der har Guds huus kjært, skulde han ikke klage, naar han seer, at Guds ord i mange menigheder af dette vort hertugdømme bliver forkyndt i et sprog, som mange medlemmer af menigheden ikke forstaae, og at Guds huse netop derfor ere saagodtsom lukkede halvdelen af søn- og helligidagene.« Anglerdansk var ikke tilstrækkelig til at forstaa en højdansk prædiken, thi det savnede udtryk for mange begreber, der nødvendig maatte forekomme i prædikenen, f. eks. fristelse, samvittighed osv. I de sydlige menigheder, som han repræsenterede, taltes der desuden saa godt som slet ikke dansk; dansk kunde i det mindste ikke kaldes folkesproget. En ændring af forfatningsbestemmelserne i denne sag kunde han ikke anse for farlig. Farligere var de overskridelser, som var sket af forfatningen, bl. a. ved at konfirmationen, der ubetinget maatte regnes for en kirkelig handling og saaledes burde kunne foretages i begge sprog, alligevel i det blandede distrikt alene blev foretaget paa dansk.¹ Otzen udviklede derefter udførligt, hvori den af ham ønskede ændring af sprogbestemmelserne skulde bestaa. Det blandede distrikt skulde paa den ene side væsentlig indskrænkes. Han tænkte sig en linie dragen formentlig med udgangspunkt fra Flens-

¹ Dette punkt var flere gange under forhandlingerne blevet fremdraget. Af Aleth Hansen blev det vel heller ikke benægtet, at konfirmationen var en kirkelig handling, men han hævdede, at den maatte foregaa paa dansk, da forberedelsen var dansk.

borg; de nærmeste sogne nord for denne linie skulde have overvejende dansk kirkesprog med tysk prædiken maaske hver 3. eller 4. uge, medens det i de nærmeste sogne syd for skulde være omvendt. Paa den anden side skulde det blandede distrikt paa en vis maade udstrækkes til hele hertugdømmet, som mellemløbet mellem det egentlige kongerige og det tyske forbundsland Holsten, idet der nord for den foreslaaede linie burde undervises i tysk i skolerne nogle timer om ugen, syd for den i dansk. Hvor herligt vilde det ikke være, om de deputerede fra nord og fra sønden engang kom saa vidt, at ikke allerede sproget dannede en skillevæg mellem dem? Sprogreskripterne havde vistnok haft en god hensigt: den at forene Slesvigs beboere nærmere indbyrdes og med Danmark, men de havde virket modsat, gjort den tilstedeværende kløft dybere. En reform vilde fremkalde usigeligt vel og opbygge kongen en Lykkesborg i hans tro undersaaters hjerter. Der rørte sig for tiden en urolighedens aand i befolkningen. Otzen advarede befolkningen imod at lade den blive til en oprørets aand, men udtalte til gengæld, at den ikke skulde mistvivle om en god udgang, saa at kongen og hans raadgivere gjorde, hvad mange tusinde hjerter der i landet begærede. Han endte med, at forsamlingen nu snart var til ende. Han vilde henstille til Herren, om han igen skulde komme som repræsentant, men den trøst havde han villet tage med sig til sit kære fredelige Femern, »at jeg navnlig i sprogsagen, fri for menneskefrygt og ikke med øientjeneste som de, der ville takkes menneskene, men af mit hjertes dybeste, inderligste overbeviisning har talt det, der, som jeg troer, vilde blive til Guds ære, til vor konges hæder, til kirkens held og til landets velsignelse.«

Da Otzen sluttede, lød der stormende bifald fra tribunen. Umiddelbart efter tog kommissarius ordet. Han oplæste paany den kongelige resolution, der var falden paa den foregaaende stænderforsamlings andragende i sprogsagen, og som han havde faaet ordre til af Regen-

burg¹ henviste han til, at den skæbne, et nyt andragende i denne sag vilde faa, herved allerede syntes at være afgjort. Andragendet blev alligevel, som det var at vente, vedtaget af det tyske flertal: 26 stemmer mod 12.

Af de andre af det tyske parti stillede forslag med sprogsagen som genstand opnaaede et enkelt, baron v. Hobes proposition om forretningssproget, mærkeligt nok tilslutning fra dansk side og fandt imødekommenhed hos regeringen. Denne imødekommenhed maa dog, som jeg andetsteds har vist, antages fra først af at have beroet paa en misforstaaelse.² Propositionen, som Hobe iøvrigt havde stillet baade i forsamlingen 1855 og 1856—57, uden at den dog i disse var kommen til forhandling, gik ud paa en ophævelse af de ved ministerialreskripter i 1854 og 1855 trufne regler, hvorefter forretningssproget for de lokale øvrigheder i det blandede distrikt var afhængig af det første aktstykke i hver sag. Ved motiveringen, der havde fundet sted 17. febr., havde det danske parti stemt imod nedsættelsen af en komité, men ved den foreløbige behandling 14. marts udtalte Mørk Hansen sympati for den ordning, at sproget skulde staa de paagældende frit, og ved den endelige behandling dagen efter afgav Kranold paa regeringens vegne en erklæring, der efter hvad der var gaet forud kun kunde opfattes som imødekommende. Andragendet vedtoges derefter baade med det tyske og det danske partis stemmer, og en kongelig resolution billigede ogsaa senere, skønt først i 1863, dets indhold.

Som propositionen om forretningssproget var ligeledes Hobes proposition om genoprettelse af Gelting kirke- og skolepatronat for saa vidt en genganger fra den tidligere forsamling i 1856—57, men medens patronatsrettighederne for Gelting dengang kun havde været suspenderede, var de i mellemtiden helt blevet ophævede. Havde Hobe saaledes troet ved sin proposition dengang at komme et skridt frem-

¹ Telegram fra R. til Kranold ¹⁵/₃.

² Den danske sprogordning i Slesvig 140 ff.

ad, var han tværtimod, som R. bemærkede i et brev til Kranold, bleven tvungen til at gaa to skridt tilbage.¹ Konflikten mellem regering og visitatorium paa den ene side og patronatsbesidderen paa den anden var fra først af kommen ved den sidstes modstand mod inddragelsen af Gelting i det blandede distrikt, men paa den videre udvikling af denne skal vi iøvrigt her ikke gaa ind. Hobe bestred ved motiveringen og behandlingen af propositionen kraftigt lovligheden af den hele fremgangsmaade, og hverken Kranold eller Regenbug har sikkert følt nogen større trang til at forsvare selve ophævelsen. »Som De veed,« skrev R. 5. febr. til Kranold, er »den hele Hobeske sag mig lidt uhyggelig; men der er nu intet derved at gjøre. . .« Under forhandlingen forsvarede Kranold ophævelsen ved henvisning til kongens episkopatsret. Hobes andragende vedtoges til slut med 25 stemmer mod 12.

Den af Thomsen og Jessen stillede proposition om genoprettelse af Husum lærde skole og dens besættelse med tyskdannede lærere støttede sig paa herom indkomne petitioner fra Husum. Ved motiveringen 10. marts fremhævede Thomsen som ordfører, at skolens forandring i sin tid til en realskole var sket, uden at der blev taget hensyn til Husum by²; det var en mangel, at der ikke var nogen lærd skole paa vestkysten. Ligesom petenterne antog ogsaa han, at undervisningen i tysk i den bestaaende realskole var slet. Et vidnesbyrd om, at lærerne ved de tyske lærde skoler ikke kunde godt tysk, forelaa nemlig i en tysk læsebog, der med understøttelse af det slesvigske ministerium var udgivet af adjunkt Lorenzen ved domskolen i Slesvig, den eneste tyske latinskele i hertugdømmet, hvilken læsebog var fuld af fejl. Af Kranold udtaltes det i overensstemmelse med de ham af Regenbug meddelte instrukser³, at rege-

¹ R til Kranold $\frac{7}{2}$.

² jfr. Den danske sprogordning i Slesvig 19.

³ Brev af $\frac{5}{3}$ og telegrammer af $\frac{9}{3}$ og $\frac{10}{3}$ fra R. til Kr., jfr. brev af $\frac{16}{2}$ fra s. til s. i anledning af Hansen-Grumbys proposition om skolen i Slesvig.

ringen maatte anse de tre bestaaende lærde skoler for at staa i et passende forhold til indbyggerantallet. Det vilde desuden næppe svare til den nationaliteterne tilsikrede ligeberettigelse, om der blev to skoler for den mindre talrige, tysktalende del af Slesvigs befolkning, og kun een for den talrigere, den danske del. Han protesterede mod Thomsens udtryk om Slesvig domskole som en tysk skole: vel var undervisningen tysk, men den overbevisning skulde just indprentes eleverne, at de var danske undersaatler. Med hensyn til mulige fejl i Lorenzens bog bemærkede han, at Lorenzen dog havde tysk opdragelse og dannelse. Om Lorenzen og hans bog veksledes der iøvrigt endnu adskillige bemærkninger under forhandlingen. Ogsaa betænkningen, der affattedes af den komité, som blev nedsat, og som kom til at bestaa af forslagsstillerne og Hansen-Grumby, indeholdt en nærmere kritik af Lorenzens bog. Der fandtes i denne smaa og store fejl i hundredvis, hed det. I betænkningen sagdes endvidere, at den paastand, som var fremsat af ansøgerne fra Husum, at de fleste lærere ved realskolen ikke var det tyske sprog fuldkommen mægtige, var bleven bekræftet ved efterforskninger, anstillede af komiteen. Beviser for den ligeledes af ansøgerne omtalte uvenlige behandling af disciplene fra lærernes side havde komiteen derimod ganske vist ikke kunnet levere, men hed det, »naar rectoren ved den Slesviger domskole turde give en discipel i den derværende øverste klasse ørefigner, uden at sættes under tiltale derfor, saa tør man vel deraf slutte sig til, hvorledes den maneer er, hvorpaa de fra Danmark kommende lærere behandle deres elever.« (!) Betegnende for den tillid, som lærerne ved de lærde skoler og realskoler nød, var det vel ogsaa, at Slesvigerne af tysk nationalitet sendte deres børn til holstenske skoler, om de hertil havde raad. Som man ser, drejede baade motiveringen og betænkningen sig næsten mere om Slesvig domskoles forhold end om Husums. Hansen-Grumby, hvis tidligere nævnte proposition om fjernelse af hindringerne for, at Slesvig domskole kunde

blive et rent tysk institut, ikke kom under forhandling, kan vel antages at have følt sig tilfredsstillet ved, hvad her blev sagt; han var jo ogsaa selv medlem af den nedsatte komité. Til yderligere forhandling i salen naaede sagen iøvrigt ikke.

I modsætning til de nu omtalte forslag havde det Rumohrske kort efter forsamlingens aabning stillede forslag om bienniet ved Kiels universitet i hvert fald ikke direkte sprogforholdene til genstand. Det tilsigtede en indskærpelse af den for embedsmænd, der ansattes i Slesvig, tidligere gældende forpligtelse til at have studeret to aar i Kiel og fordrede, at der skulde finde en revision sted for at konstatere, hvilke af de nu i Slesvig ansatte gejstlige og verdslige embedsmænd der havde opfyldt denne betingelse. Forslaget motiveredes 23. febr., og Rumohr betonedede her, at formaalet med revisionen kun var at faa fastslaaet, at bienniet ikke overholdtes for saa at faa det indskærpet, og at videregaaende tendenser ikke forbandtes hermed. Bestemmelserne om bienniet var, hævdede han, ikke ophævede ved senere forordninger, hverken ved regeringskommissærens anordning af 21. novbr. 1850¹, thi regeringskommissærens myndighed gjaldt kun administrationen, ikke lovgivningen, og ej heller ved forordningerne om indrettelsen af den juridiske og den theologiske eksamen. Kommissarius henholdt sig i sit svar selvfølgelig til gyldigheden af regeringskommissærens anordning, og om den foreslaede revision udtalte han, at det af propositionens udtryk tydeligt fremgik, at dens maal var en afskedigelse af embedsmændene: »Dette kan jeg kun betragte som et attentat mod en af kronens uantastelige prærogativer, et attentat, som jeg af velanstændighedshensyn ikke nærmere vil betegne.«² Disse ytringer benyttede, som Kranold selv skrev til R., Rumohr, Hansen-Grumby og Baudissin til at sige ham nogle ube-

¹ jfr. Den danske sprogordning i Slesvig, 56.

² Saaledes havde R. ogsaa udtalt sig i breve til Kr. $\frac{3}{2}$ og $\frac{5}{2}$.

hageligheder¹. Hansen-Grumby sagde saaledes, at et attentat var en forbrydelse, og om nu forsamlingens medlemmer var strafskyldige, hvorfor tog man da ikke fat paa dem? Det hele forekom ham som en skibbrudens sidste griben efter et halmstraa. Af det danske parti deltog Mørk Hansen og Aleth Hansen i drøftelsen, idet navnlig Mørk Hansen under henvisning til Allens bog og til en afhandling om bienniet i Slesvigske provindsialefterretninger 1860 I, 122 ff. udførligt gennemgik de hidhørende lovbestemmelser.² Det tyske parti vedtog selvfølgelig nedsættelsen af en komité, men denne afgav ingen betænkning.

Rumohrs forslag om bienniet og et af Baudissin indgivet om skoleaaret ved de lærde skoler m. m. var, efter hvad Regenburg i et tidligere nævnt brev til Kranold af 8. febr. mente at vide, lavede i Kiel. »Consistoriet«, skrev R. her, »havde egentlig lavet et stort andragende ligesom til de holstenske stænder; men det har rimeligviis dog fundet betænkelighed ved at komme frem dermed. Det var ikke ubekjendt, at jeg i saa fald vilde have andraget paa foranstaltninger mod universitetet. Nu er det, professorerne havde samlet i een haupt- und staatsaction, fordeelt mellem et par skuespillere . . .« Om det Kielske konsistorium imidlertid har næret betænkeligheder, maa de være blevne overvundne, thi da R. skrev dette brev, havde konsistoriet allerede, dog med undtagelse af de danske professorer Panum og Molbech, indgivet en længere petition til de slesvigske stænder om afhjælpning af en række punkter, der var til hinder for, at det for begge hertugdømmer fælles universitet kunde indtage den stilling og udvikle den virksomhed i Slesvig, som lovmæssigt tilkom det.³ Der henvises i petitionen først til, at et lignende andragende i jan. 1859 var indgivet til de holstenske stænder. Men det var

¹ Telegram til R. 23/2.

² I brev fra Aleth Hansen til R. 12/2 hedder det: »Hvad bienniet angaar, da skal Rumohr nok her blive imødegaaet, ogsaa i henhold til din skrivelse«.

³ Slesvigske stændertidende 85 og tillæg II, 178 ff.

her bleven hævdet, at indholdet som særlig angaaende Slesvig laa udenfor disse stænders kompetence, og det var derfor ikke naaet frem til kongen. Dog havde behandlingen vist, at man i Holsten satte den største pris paa, at universitetet i Kiel blev opretholdt og plejet som fælles for Slesvig og Holsten og indsat i de rettigheder, det i denne egenskab tilkom. At samme stemning herskede i Slesvig, nærede konsistoriet ingen tvivl om, og da dets andragender særlig angik dette, ventede det hos de slesvigske stænder den kraftigste bistand. De i petitionen omtalte andragender, 6 i tallet, var følgende: 1) Opretholdelse af bienniet. Der henvises bl. a. her til, at Kiels universitet var særlig egnet til at uddanne embedsmænd for Slesvig, men at regeringen syntes at følge den grundsætning ved embedsansættelser ikke at vælge Slesvigere, der havde studeret i Kiel, men enten indfødte fra kongeriget eller Slesvigere, der udelukkende var uddannede i København; 2) genindførelse af det gamle skoleaar ved de slesvigske lærde skoler, hvilket svarede til semestrene ved Kiels universitet, medens det ny indførte var i overensstemmelse med dem ved Københavns¹; beklageligt var det desuden, at det slesvigske og holstenske skolevæsen bestyredes særskilt, thi skolevæsenet var jo det nødvendige grundlag for universitetet, og at det slesvigske mere og mere fjernede sig fra det holstenske og fra universitetet; 3) genindførelse af den forret, som de i Kiel prøvede filologiske kandidater, der havde udmærket sig, havde haft til fortrinsvis at komme i betragtning ved besættelsen af lærerembeder ved de højere skoler; i 1857 var denne eksamen bleven ændret af det holstenske ministerium og forrettigheden ophævet; en fortrinsret var dog aaret efter igen bleven indført, men kun gældende Holsten og Lauenborg: »Hvem kan man fortænke i, navnlig med hensyn til den . . . omstændighed, at der for tiden næsten udelukkende er ansat indfødte fra kongeriget Danmark ved de slesvigske skoler, deri kun at see et nyt bevis for hen-

¹ jfr. Den danske sprogordning i Slesvig, 20.

sigten at løsrive hertugdømmet Slesvigs skolevæsen fra landsuniversitetet?» 4) deltagelse af en theologisk professor fra Kiel i den ved patent 1852 anordnede theologiske embedseksamen særskilt for Slesvig¹; 5) ophævelse af forbudene for Slesvigs vedkommende mod visse foreninger, der udgjorde et pertinens til Kiels universitet; her omtaltes særlig selskabet for samling og opbevaring af fædrelandske oldsager og kunstforeningen, hvilke statutmæssigt udgjorde et pertinens til universitetet; dets virksomhed i Slesvig indskrænkedes i væsentlig grad ved forbudene mod saadanne og lignende foreninger; 6) genindførelse af universitetets repræsentation i den slesvigske stænderforsamling; en saadan var bleven det tilstaaet i den holstenske vedfatningen for Holsten, men universitetet havde ingen anden betydning for Holsten end for Slesvig; det var lovlig anerkendt som fælles for begge hertugdømmer, og var det repræsenteret i den holstenske stænderforsamling, burde det ogsaa være det i den slesvigske.

Petitionskomiteen optog i sin betænkning, afgiven 28. febr., ordret universitetets petition; dog underskrev af komiteens medlemmer pastor Beck ikke betænkningen. En videre begrundelse af de enkelte bønner ansaa komiteen for unødvendig, men den holdt det for sin pligt ud fra et almindeligere synspunkt at belyse universitetets »fuldkomment begrundede besværinger og at fremhæve sammenhængen, hvori de staae med landets tilstand i almindelighed«. Komiteen mente nu at kunne fastslaa, at bagved alle regeringens forskellige forholdsregler i Slesvig laa det formaal at gøre Slesvig modent til inkorporation, men overfor disse bestræbelser var universitetet i Kiel som fælles for begge hertugdømmer en ubekvem hindring. For nu saa meget som mulig at indskrænke dets virksomhed i Slesvig blev det derfor dels forsømt af regeringen, og dels blev alt gjort for at drage Slesvigerne til København. At dette var til stor skade for landet selv,

¹ Petitionen har fejlagtig aarstallet 1851 for patentet. Jfr. Den danske sprogordning, 68.

begrundedes ved en nærmere gennemgang af, hvad henholdsvis Kiels og Københavns universitet bød Slesvigerne med hensyn til den juridiske eksamen. Mod det princip, som i alle disse forholdsregler syntes at blive lagt for dagen, følte stænderforsamlingens majoritet sig opfordret til, naar og hvor den kunde, at optræde, og den havde gjort dette umiddelbart i den foreslaaede adresse til kongen. »Den vil følgerigtigt stedse maatte gjøre dette, selv om der ogsaa overalt lægges den hindringer i vejen, hvor der fremtræder consequenser af dette mod landets sande vel stridende princip. Den har retten og pligten til at gjøre det. Men dér er det vigtigst, hvor det drejer sig om landsuniversitetets interesse, da ved dets kraftige bestaaen velsignelsen af en dygtig aandelig dannelse skal sikkes landet; det er jo landsuniversitetet, der factisk for tiden henhører til de vigtigste rester af den ældgamle, paa de tilsikkrede landsrettigheder beroende forbindelse af hertugdømmerne Slesvig og Holsten«. Til slut androg komiteen om, at stænderforsamlingen skulde vedtage petitionens indsendelse til det slesvigske ministerium forsynet med dens indstændigste anbefaling.

I stænderforsamlingen kom petitionen til forhandling 9. marts, og som det var at vente vedtoges komiteens forslag; dog stemte 16 imod. Forhandlingen førtes næsten helt mellem kommissarius og forskellige af det tyske partis førere, referenten Ahlefeld-Lindau, Thomsen-Oldenswort, Hansen-Grumby m. fl. Clod telegraferede herom til R. samme dag: »Kranolds foredrag i universitetssagen var superb. Han nedtordnede Slesvigholstenerne med en pathos som neppe nogen tidligere kommissarius; de vil ikke kunne sige, at regjeringen overfor stænderne viser frygt . . . . Nederlaget var fuldstændigt. Thomsen-Oldensworth græd af raseri.« Kranold indrømmede i sit foredrag, at der maaske ikke var sørget saa godt for universitetet, som der vilde være bleven gjort under andre omstændigheder, men det var i saa fald universitetets egen skyld paa grund af de der herskende tendenser. I petitionen taltes saaledes

om det som et landsuniversitet, men de to hertugdømmer var intet land; saavel i petitionen som i betænkningen fandtes mange illoyale og usømmelige ytringer. Han endte med at udtale, at det skulde undre ham, om petitionen ikke fik sørgelige følger baade for dem, der havde underskrevet den, og for den anstalt, hvis interesse de vilde varetage. I sit tyske foredrag kom han for resten ved en fortællelse til at udtale sig om sørgelige følger ogsaa for betænkningens underskrivere, hvilket foranledigede en meget bevæget debat.¹ Hos Regenburg faldt Kranolds kraftige udtalelser selvfølgerlig i god jord og indbragte ham dennes tak, og da Kranold forespurgte, om han skulde nægte at modtage petitionen, svarede Regenburg: »De maa tage imod den. Regjeringen skal have den for derefter at gjøre sin pligt. Jeg vil haabe, den gjør det; vi have gjort vor.«²

Under forhandlingen om petitionen blev det af Mørk Hansen som sidste taler fremhævet, at det var forunderligt, at de to punkter, som betænkningen særlig omhandlede: bienniet og forbudene mod foreninger, nu igen skulde under debat; de havde jo allerede hver for sig været det. »Det er«, udtalte han med rette, »ligesom man endelig med vold og magt ville drage disse sager frem, saaat vi hver dag skulle forhandle saadanne brændende spørgsmaal.« Han fandt det heldigere, om man i hvert fald kunde nøjes med at behandle disse sager engang. For oppositionens trang til forhandling af brændende spørgsmaal maa det unægtelig siges at være karakteristisk, at med undtagelse af det sidste punkt i petitionen — om repræsentation for universitetet i stænderforsamlingen — var der om alle de øvrige punkter bleven indbragt særlige andragender, rent bortset fra den udførlige omtale, der var bleven disse genstande til del i det Rumohrske adresseudkast. Forenings-

¹ Telegram $\frac{9}{3}$ og brev $\frac{11}{3}$ fra Kr. til R. Telegrammer $\frac{9}{3}$ og $\frac{10}{3}$ fra R. til Kr.

² Telegram fra Kr. til R. $\frac{10}{3}$ og fra fra R. til Kr. s. d., men fejlagtig dateret $\frac{9}{3}$.

forbudene gik endda igen fire gange, i to privatpropositioner, i adressen og i petitionen! De tyske agitatoriske privatpropositioner væltede saa at sige over hverandre, og med den forholdsvis korte tid, der var stænderne tildelt, kan det ikke forundre, at en del af dem ikke naaede frem til endelig behandling, og at der om andre ikke engang blev afgivet betænkning. To af Baudissins andragender, om skoleaaret m. m. og om privatskoler, kom overhovedet ikke paa dagsordenen. En lignende skæbne havde forøvrigt ogsaa et par af medlemmer af det tyske parti stillede forslag af neutral art.

Af de tyske privatpropositioner skal endnu lige nævnes det fornyede andragende om anerkendelse af de af kommunerne under oprøret til dækning af det saakaldte tvangs-
laan kontraherede laan, hvilket andragende af det tyske parti vedtoges efter en yderst kortvarig forhandling, samt endvidere nogle af Thomsen-Oldenswort indgivne forslag, hvoraf de fleste havde Slesvigs økonomiske forhold til genstand.

Neutral karakter havde hans forslag om at faa ophævet bestemmelserne om brugen af stempelpapir til licitationsprotokoller; dette blev ogsaa færdigbehandlet, og et enstemmigt andragende i den retning blev vedtaget. Af agitatorisk art var derimod et par andre, der angik formentlig økonomisk forurettelse af Slesvig. Det første gjaldt tiltale mod den fhv. minister Wolfhagen for brud paa forfatningen ved repartitionen af en ekstraordinær skat som bidrag til monarkiets fællesudgifter.¹ Forordningen herom havde været forelagt stænderne 1856—57, men var bleven forkastet. Thomsen hævdede nu ved motiveringen af sit forslag, at der ikke havde været grund til at udskrive skatten, da der faktisk intet deficit havde været at dække, men man havde forøget kassebeholdningen med den udskrevne skat. Heller ikke Krüger fandt, at ministeren havde handlet rigtigt ved udstedelsen af forordningen, men ligesom Skau kunde han

¹ Forordn. 1857 4/3.

dog ikke indse, at man kunde anklage Wolfhagen. Imod 16 stemmer besluttedes nedsættelsen af en komité, men sagen kom ikke senere til forhandling, da præsidenten nægtede en saadan. Det andet forslag, der var dateret 16. febr., gik ud paa nedsættelsen af en kommission, der skulde undersøge, om og hvilke af hertugdømmet Slesvigs skatter der unddroges sammes særlige kasse til fordel for fællesstatskassen. Der tænktes her specielt paa domæneafgifterne. Dette forslag kom imidlertid slet ikke frem i salen, idet kommissarius ansaa en forhandling herom for utilstedelig, da emnet laa udenfor forsamlingens kompetence. Men allerede forinden dets indgivelse var der af regeringen paatænkt en saadan undersøgelse, og et par dage efter dets indgivelse udkom, som det tidligere er omtalt, det kongelige reskript om nedsættelse af en kommission i denne anledning.

Foruden mod Wolfhagen vilde Thomsen ogsaa have rejst tiltale mod Hall for dennes som midlertidig slesvigsk minister i 1856 udstedte bekendtgørelser om den slesvigske juridiske eksamen. Hans forslag herom gik tillige ud paa en ophævelse af disse bekendtgørelser, ved hvilke der var indført lempelser for juridiske kandidater fra København til at tage slesvigsk juridisk eksamen og omvendt. Imidlertid kom heller ikke dette forslag til forhandling, men de nævnte bekendtgørelser blev iøvrigt kraftigt angrebne i betænkningen om universitetspetitionen.

9.

**Krügers forslag om de oprørske adressers fjernelse.
Loyalitetsadressen.**

Det tyske parti havde, navnlig i adresseudkastet og i betænkningen om universitetspetitionen, men for resten ved hele sin holdning, aabent manifesteret sin tilslutning til Slesvigholstenismen, til »den ældgamle, paa de tilsikrede landsrettigheder beroende forbindelse mellem hertugdømmerne«. Overfor dette fandt den danske minoritet ikke at

kunne forholde sig tavs, og som modtræk stilledes der fra dens side og underskrevet af alle dens medlemmer henimod forsamlingens slutning to forslag, der klart trak linjerne op for det danske og det tyske standpunkts forskellighed.

Til det første forslag var Krüger ophavsmand, og som Meyer skrev til R. 4. marts, havde han rigtig lyst til at drive den paagældende sag til yderlighed. Forslaget gik ud paa fjernelsen af adresser, der fra Eckernförde og Slesvig var bleven indgivne til stænderne, og overgivelsen af disse adresser til vedkommende autoriteter i betragtning af, at de var saaledes beskafne, »at Hans Majestæts troe stænderforsamling kun med den dybeste indignation har erfaret deres indhold.« Dette indhold gik i begge adresser ud paa genoprettelse af et Slesvigholsten. I Eckernförde-adressen hed det saaledes, at man ikke turde hvile, »før retten er sket fyldest, før forbindelsen og selvstændigheden er genoprettet og sikret ved faste former«. Og i Slesvig-adressen udtaltes, at grundlaget, hvorpaa den nye statsordning 1852 skulde bygges, havde vist sig uholdbart, og den anmodede stænderne om at vise kongen, at »kun paa grundlag af begge hertugdømmers ældgamle forbindelse, hvilken ingen magt kan ophæve, er en statsforbindelse mulig, der yder tilfredsstillelse, orden og enighed for alle under Allerhøjst-sammes scepter staaende lande«. Gid det herskende regimente, hed det til slut i denne adresse, ikke maa hidføre nye blodige dage over vort arme land! Eckernförde-adressen havde iøvrigt to gange tidligere været genstand for omtale i forsamlingen. Da der var bleven indledet politiundersøgelse i anledning af den, havde dette faaet Thomsen-Oldenswort til at stille en interpellation, om der var petitionsfrihed eller ikke, men han nægtede for resten, da Krüger bragte adressens indhold paa bane, at kende noget til dette. Senere havde Krüger ved en interpellation til præsidenten søgt at faa adressen fjernet, men han var bleven henvist til at stille et særligt forslag herom, hvad han ogsaa gjorde.

Ved motiveringen af forslaget 7. marts stemplede Krüger i sprogets voldsomste udtryk adressernes indhold: »Det er afgjort, at de fra ende til anden ere saa oprørske, som de kunne være . . . Alt er her fuldkomment, og der mangler kun eet skridt, og det er det fra tanke til handling, fra plan til daad, saa staae vi ligeoverfor et nyt aldeles fuldstændigt oprør.« Naar oprøret ved disse adresser formastede sig til at plante sit banner midt i salen, troede han dog, man var kommen saa vidt, at enhver loyal deputeret kraftigt vilde protestere mod slige anmasselser: »Jeg antager, at det vil skee, jeg troer, at det maa skee; men skulde det alligevel ikke skee, at hine udtalelser, hine opfordringer til oprør, der ligefrem gjøres i adressen, ikke tilbagevises, skulde dette haab ogsaa svigte mig, skulde de forventninger, som jeg i denne henseende har til stænderforsamlingen, skuffes, saa har den slesvigske stænderforsamling efter min formening solgt og priisgivet den slesvigske befolkning som et redskab i oprørets og forrædderiets tjeneste, saa har stænderforsamlingen efter min formening handlet ilde mod sig selv, saa har den tilintetgjort sig selv og sat oprørets præg paa sit navn, saa har stænderforsamlingen efter min formening krænket denne sals hellighed og gjort den til en rendesteen, en retraite for oprørske og forrædderiske væmmelige ekskrementer, saa har den endelig tilsidst vanæret og besudlet det flag, der i dette øieblik vaier over denne sals tag, og saa er det kommet til et moment, paa hvilket der kun bliver tilovers for mig at maatte forbeholde mig tid til nærmere at tage under rolig overveielse, hvorledes jeg herefter har at forholde mig, og hvorvidt jeg kan see mig istand til fremdeles at deeltage i denne forsamlings forhandling.«

Hvad der fra det tyske parti fremførtes imod Krüger, var ret mat. Man vilde paa den ene side ikke direkte slutte sig til adressernes indhold, men paa den anden heller ikke tage afstand fra det. Købmand Timm fra Eckernførde kaldte den Almægtige til vidne paa, at de, der havde ind-

givet adresserne, ikke vilde gøre oprør: »... Det er ikke vor hensigt at skilles fra Danmark, derpaa have vi slet ikke tænkt...« Forøvrigt gav han sig til at tale om den sørgelige sprogvang, der slet ikke var adressernes genstand. Rumohr hævdede, at han først nu ved Krügers oplæsning af adresserne havde erfaret deres indhold, og at han ikke paa staaende fod kunde danne sig en dom om dette, men han vilde bl. a. protestere imod, at adresserne var bleven udleverede til kommissarius, og han ankede over, at petitionsretten var krænkert. Forsamlingens flertal sluttede sig til denne betragtning ved at rejse sig. Af Hansen-Grumby udtaltes det, at de stadige bebrejdelser for revolution og oprør, som han og hans parti maatte høre, efterhaanden gjorde dem noget sløve herfor; han vilde dog paa det bestemteste tilbagevise denne insinuation. Nedsættelsen af en komité forkastedes af forsamlingens flertal.

Det andet af det danske parti indgivne forslag, som her skal omtales, gjaldt en loyalitetsadresse til kongen. Planen herom var naturlig dukket frem efter fremkomsten af den Rumohrske adresse som et modtræk imod denne.¹ Der havde været tænkt paa at forme loyalitetsadressen saaledes, at den muligvis ogsaa kunde blive underskrevet af minoritetens halve venner, Christiansen, Schmidt og Beck², men i den form, som den fik, blev den dog kun underskrevet af det rent danske parti. Af dets medlemmer havde P. A. Petersen desuden vaklet noget, før han underskrev.³ Adressen var forfattet af appellationsraad Meyer, men som Aleth Hansen 23. febr. skrev til R., nævnte Skau sig som autor. »Nu, du kjender hans svaghed«, tilføjede Aleth Hansen.⁴ Der var nogen divergens om det bedste tidspunkt for indgivelsen, men den mening, at det skulde være hen-

¹ Se f. eks. Clods og Aleth Hansens breve til R. 15/2.

² Clod til R. 19/2.

³ Aleth Hansen omtaler f. eks. i brev 2/3 til R., at Petersen helst vil være fri for at underskrive, da en rig tysksindet slægtning i Tønder i modsat fald vil gøre ham arveløs.

⁴ Jfr. Meyer til R. 23/2.

imod samlingens slutning, sejrede.¹ Den er dateret 2. marts og kom til forhandling 10. marts.

Ligesom den Rumohrske adresse angav ogsaa loyalitetsadressen grunden til sin fremkomst at være den hos forsamlingens medlemmer herskende trang til at tolke deres følelser for kongen nu ved afslutningen af den første valgperiode efter den ny slesvigske forfatnings udstedelse². Adressens første halvdel udtrykte en dybt følt taknemlighed for de i det svundne tidsrum trufne foranstaltninger baade angaaende Slesvigs forfatning og dets forvaltning. Der nævntes her bl. a. ordningen af sprogforholdene, ophævelsen af det for Slesvigs materielle og nationale udvikling skadelige fællesskab med Holsten, ophævelsen af bienniet, skolevæsenets udvikling, materielle reformer m. m. Men, hed det derpaa, mod de heldbringende følger af disse foranstaltninger og overhovedet mod det hele af kongen fulgte regeringssystem »har et parti, der ikke kan løsrive sig fra revolutionaire erindringer, og som mere søger sin støtte udenfor landet end i den offentlige mening i landet selv, stadigt arbeidet med en rastløs iver«. Dette parti havde først og fremmest brugt sprogordningen som agitationsstof; dernæst havde det ved benyttelse af stikord som »mangel paa selvstændighed«, »ligeberettigelse« og »fare for inkorporation i kongeriget« søgt at hindre den efter oprøret grundlagte retsorden i at fæstne sig. Med hensyn hertil udtalte adressen, at naar der saas hen til de faktiske forhold, syntes »istedetfor klager over manglende selvstændighed det spørgsmaal langt snarere at maatte frembyde sig, om rigets sammenhold taaler en saa udstrakt selvstændighed, og om en saadan er i denne landsdeels egen velforstaede interesse.« Forsøg paa at inkorporere Slesvig i kongeriget kendte den intet til, men i en vis henseende

¹ Aleth Hansen til R. 27/2. Skau til R. 23/2.

² Adressen er trykt Slesv. stændert. tillæg 1, 251 ff., dog med et par huller, idet kommissarius under forhandlingen protesterede mod enkelte bemærkninger i den.

havde inkorporationen jo forlængst fundet sted (d. v. s. i 1721). Derimod var det bekendt for hele verden, at et fanatisk og statsopløsende parti i 1848 havde forsøgt paa en voldsom og forbryderisk maade at inkorporere Slesvig i Holsten og i Tyskland. »Dette parti, der, domfældt af Europa og domfældt ved sine egne gjerninger, for 10 aar siden blev slaaet til jorden, begynder nu atter at reise hovedet. Men Deres Majestæt vil, under bistand af en loial og trofast befolkning, vide med al den kraft, som omstændighedernes alvor kræver, at imødegaae og nedslaae alle fra samme udgaaende statsfarlige bestræbelser.« Slesvigs lykke og fred var ikke at søge i en oplivelse af den tidligere forbindelse med Holsten, og ejheller kunde det uden fare for rigets sammenhold modtage større statsretlig selvstændighed end den, der var hjemlet ved de bestaaende forfatninger. »Bliver det uundgaaeligt, at der i samme skal foretages gennemgribende forandringer — vi paakalde dem ikke —, da kan det ikke være tvivlsomt, at Slesvigs frelse allermindst er at søge i en nøiere tilslutning til Holsteen.«

Forslaget om loyalitetsadressen motiveredes af Skau, der samtidig fremkom med forskellige spydigheder om det Rumohrske adresseudkast: Rumohr havde dengang udtalt, at de deputerede skulde tolke ærefrygtens, troskabens og hengivenhedens følelser, men det var ikke lykkedes den nedsatte komité at tilvejebringe et forslag i samklang hermed. Han og hans venner havde derfor troet at imødekomme forsamlingens ønsker ved et forsøg paa at erstatte det, som ikke var lykkedes for den komité. Hovedprincippet i den nu forelagte adresse var den mest fuldendte loyalitet. Fra tysk side blev det hævdet, at selv om man stemte imod den foreliggende adresse, kunde man meget vel være loyal. Godsejer Kittel udtalte saaledes, at han regnede sig for en af kongens loyaleste undersaatte; maaske var hans loyalitet ikke moderne, men det var den gammel-nordiske, som han stedse havde baaret i sit bryst. I et længere og svulstigt foredrag kom Buchwaldt ind paa de

forskellige adresser, majoritetsadressen, de til stænderforsamlingen indgivne adresser og minoritetsadressen. Den sidste stemplede han som en parodi og som en demonstration fra minoritetens side imod majoriteten, til hvilken demonstration man misbrugte kongen. Han havde været vidt omkring i verden og besøgt alle landes repræsentationer, fra Cortes i Madrid indtil den ældste, rigsdagen i Stockholm; overalt havde han fundet, at ingen regering kunde bestaa, som ikke havde majoriteten for sig; her alene vilde minoriteten beherske os, majoriteten, gennem regeringen. Dette var en forkert vej, som aldrig kunde føre til det rette maal. »Min forstand staaer mangan gang næsten stille derved! Atter og atter tænker jeg paa Lessings berømte og berygtede ord, der ere løbne gennem verden: »der skeer ting paa jorden og under solen, den der ikke mister sin forstand derover, herr præsident, han har ingen at miste.«¹

Paa bemærkningerne om majoritet og minoritet replicerede Skau, at man maatte huske paa, at der i salen sad 9 medlemmer af ridderskab og godsejere, næsten alle fra det sydlige Slesvig. Foretoges valgene efter folketal, vilde forholdet ikke være det samme; i hvert fald repræsenterede minoriteten et større fladerum end majoriteten. Paa den højjærværdige klosterprovsts tale, der steg i saa himmelhøje zoner, vilde han forøvrigt ikke indlade sig. Nedsættelsen af en komité forkastedes selvfølgelig, med 28 stemmer mod 12. Den ene af underskriverne, Hansen-Ravnskobbøl, var fraværende, og pastor Christiansen afholdt sig fra at stemme²; under debatten havde han udtalt, at han ikke havde underskrevet adressen, da dens indbringelse ikke forekom ham at svare til situationen, men at han iøvrigt billigede adressens aand.

Indbringelsen og behandlingen af minoritetens nu omtalte to propositioner maatte unægtelig bidrage stærkt til at hidse dansk og tysk op mod hinanden, og naar man

¹ Citatet er fra Lessings Emilia Galotti, akt 4, scene 7.

² Aleth Hansen til R. 10/3.

ser hen til denne stadig mere og mere tilspidsede kamp i stænderne, er det ikke at undres over, at kommissarius talte dagene til stænderforsamlingens slutning. Dagen efter loyalitetsadressens motivering skrev han saaledes til Regensburg efter først at have takket for, at han suffleredes saa godt af ham, at uagtet denne gode assistance saa han dog med stor længsel 19. marts imøde: »Jeg troer ikke, at jeg kunde udholde det længere. I lang tid har jeg indbildt mig, at jeg kunde høre og sige alt, hvad det skulde være, uden at ærgre mig. Men kommer talen paa oprøret, og jeg tænker paa denne rædsomme tid, saa bliver jeg nødt til at indrømme: dies ist die stelle, wo ich sterblich bin¹. Det afficerer mig saaledes, at jeg drømmer om natten derom og sommetider kommer ude af mig selv, naar jeg sidder alene i mit værelse, naar tanken falder paa det . . .« Regensburg svarede herpaa 13. marts, at Kranolds ønsker om, at samlingen ikke forlængedes ud over den fastsatte tid naturligvis skulde gælde langt mere end hans egen lyst til at vise stænderne, at man ikke brød sig stort om deres snak og derfor godt vilde tilstaa forlængelse, om de søgte herom². Han tilføjede desuden, at Kranold skulde forklare præsidenten, at denne ikke kunde være andet bekendt end fortrinsvis at sætte lovarbejderne paa dagsordenen i den tid, der stod tilbage. Dette skete da ogsaa fra præsidentens side, hvad der for resten frembragte klager fra det tyske parti over, at forskellige af dets privatpropositioner ikke blev sat paa dagsordenen, skønt de paagældende komitébetænkninger var færdige. De sidste møder artede sig som følge af denne præsidentens optræden lidt roligere og i samklang hermed stod, at præsidenten i slutningsmødet afskar Thomsen-Oldenswort ordet med den bemærkning, at han fandt det bedst, man skiltes ad i fred og ro.

¹ Citatet er fra Schillers Don Carlos, akt 1, scene 6.

² Dette gjorde stænderne dog ikke.

10.

Den Briegerske sag. Spørgsmaalet om tiltale mod de 26.

Da stænderforsamlingen afsluttede sin virksomhed, stod spørgsmaalet om, hvorvidt der fra regeringens side vilde blive rejst tiltale mod de 26, som havde underskrevet det Rumohrske adresseudkast, endnu aabent. At dette burde ske, var, som tidligere omtalt, Regenburgs mening, og af baade tyske og danske i Slesvig var det formentlig ogsaa almindelig ventet.¹ Ved cirkulære af 13. febr. til politiovrighederne i Slesvig havde regeringen paalagt disse at anholde de i omløb satte adresser af oprørsk og statsforbryderisk indhold, der nævntes her specielt Eckernførdeadressen, og drage de personer, der maatte have udbredt eller underskrevet dem, til ansvar for domstolene, og ligeledes var, hvad Kranold 15. febr. havde meddelt stænderne, udbredelsen af den Rumohrske adresse samtidig bleven forbudt². Men vilde regeringen, saadan som Regensburg havde forsikret Kranold om, have mod til at tage fat paa en stænderdeputeret? Forinden vi ser, hvordan svaret paa dette spørgsmaal faldt ud, er der imidlertid en enkelt, opsigtsvækkende sag fra undersøgelserne i anledning af den Rumohrske addresses udbredelse, ved hvilken der skal dvæles. Denne, den saakaldte Briegerske sag, har nemlig sin meget store interesse paa grund af det lys, som den kaster baade over Regenburgs personlighed og hans indflydelse paa gangen i de slesvigske sager og over medlemmer af det Hallske ministeriums stilling til disse.

Regensburg havde været noget utilfreds med den efter hans formening ikke særlig virksomme maade, hvorpaa politimesteren i Flensborg, Hammerich, her drev undersøgelsen angaaende den Rumohrske adresse; politimesteren i Slesvig, Aug. Jørgensen, fremhævedes i denne henseende som

¹ Krieger II, 157.

² Se journalnr. 1 A 270 (brevnr. 300) i pk. »Sager ang. de ulovlige adresser i stændertiden« 1860—61. Slesv. min. 1. dpt. A. — Stændert. 213.

en tiltalende modsætning¹. Hammerich fik en officiel opfordring til at sætte kraft paa², og i slutningen af februar kunde han da ogsaa indberette, at der var storvildt indenfor skudvidde: den nederlandske vicekonsul i Flensborg, købmand Gustav Brieger, var bleven overbevist om at have været i besiddelse af 3 eksemplarer af adressen og om at have uddelt disse³. Brieger regnedes almindeligt for at høre til det tyske parti, og i oprørsaarene havde han tjent i den slesvigholstenske armé⁴. Af det slesvigske ministerium betegnes han i skrivelse 1. marts til udenrigsministeriet som »nøje forbunden med det parti, som netop nu saavel i som udenfor stænderforsamlingen stærkt arbejder paa at fremkalde trods mod regeringen og loven i hertugdømmet Slesvig.« I 1856 var han bleven udnævnt til hollandsk vicekonsul.

Naar sagen mod Brieger naaede det omfang, som den gjorde, skyldtes det, at Brieger fik mobiliseret Nederlandenes gesandt i København, du Bois, til sit forsvar, og at denne drog udenrigsministeriet ind i sagen. Det første politiforhør i Flensborg over Brieger afholdtes 25. febr., og i dette nægtede Brieger under paaberaabelse af sin stilling som konsul og af at have handlet i denne egenskab overhovedet at udtale sig saavel om, hvorledes han var kommet i besiddelse af de omtalte adresser, som om, til hvem han havde uddelt dem. Dagen efter gav han dog i en skrivelse til overpræsident Rosen oplysning om det sidste punkt: adresserne var tilsendte henholdsvis den nederlandske gesandt, den engelske konsul Bird i Flensborg og den franske konsul Valois i Kiel, men i det paafølgende politiforhør 27. febr. nægtede han derimod bestemt at udtale sig om, hvem der havde givet ham adresserne. Som følge af denne næg-

¹ R. til I. F. C. Knudsen ²²/₂ 1860. Kgl. bibl.

² Skrivelse fra ministeriet ¹⁷/₂ 60 til overpræsident Rosen. Journalnr. 1 A 270, brevn. 337 i pk. Sager ang. de ulovlige adresser i stændertiden 1860—61. Slesv. min. 1. dpt. A.

³ Se sagen journalnr. 1 A 911 (brevnr. 1475) i førnævnte pk.

⁴ Overpræsident Rosens betænkning af ¹⁸/₃ 1860 ved førnævnte sag.

telse idømte politimesteren ham en straf paa vand og brød i 3×24 timer, men denne straf blev ikke eksekveret, da Brieger erklærede at ville indanke sagen for appellationsretten.

Medens dette skete i Flensborg, havde du Bois i København, til hvem Brieger havde klaget, ikke været uvirksom. Til Brieger havde han telegraferet 26. febr., at han vel skulde møde i politiforhøret dagen efter, men at han skulde nægte »jede Antwort auf ihm etwa vorgelegte Fragen über seine amtliche Stellung zu dieser Sache . . .«, og i gentagne samtaler med og noter til udenrigsministeren, Hall, bearbejdede han i de følgende dage stærkt denne til gunst for den opfattelse, at politiretten i Flensborg ved at optræde, som den havde gjort, mod Brieger havde krænket denne i hans egenskab af konsul¹. Hall viste sig ogsaa ret tilbøjelig til at gaa ind paa gesandtens anskuelser, hvad der gav sig udtryk baade i en konfidentiel note af 27. febr. og i en længere 2—3 timers samtale om sagen 1. marts. Derimod blev du Bois i en samtale med Regenburg i et aftenselskab 27. febr. skarpt afvist af denne, og da han efter R.s mening blev uhøflig, fik han »affærdigelse efter regelen, »som man raaber i skoven, saa faaer man svar«². Medens Hall næppe kan siges at have været altfor ivrig efter at erfare det slesvigske ministeriums opfattelse af sagen, lod Regenburg allerede 27. febr. forespørge hos udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, hvorvidt der i traktatmæssige forhold med Nederlandene var nogen hindring for at gaa frem efter de bestaaende love imod Brieger. Herpaa

¹ Udenrigsmin. konsulatsafdeling S. S. nr. 1193 ang. nederl. konsul i Flensborg, G. Briegers, suspension. C. I. 1860 nr. 1088.

² R. til Fenger $\frac{3}{3}$ (koncept), hvor R. giver en udførlig fremstilling af det indtil da passerede. Læg'et »breve til Regenburg og concepter af denne . . . ang. sagen mod den nederl. konsul Brieger i Flensborg . . .« i pk. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne i 1860 og 1863 m. m.« Regenburgs samlinger. I dette læg findes ligeledes en beretning af R. om samtalen. — De i det følgende citerede breve fra R. til Fenger findes i koncept i dette læg.

fik han benægtende svar, og i skrivelser 1. og 2. marts til udenrigsministeriet gjorde det slesvigske ministerium udførligt rede for, hvad der var passeret, og forsvarede sin fremgangsmaade. I en samtale 28. febr. med minister Monrad var R. desuden kommen ind paa, at den letteste maade at drage sagen ud af den diplomatiske sphære var at fratage konsulen hans exequatur. Det samme gjorde han om aftenen samme dag gældende overfor P. Vedel og ligeledes i en samtale med Hall ved et middagsselskab den følgende dag. I denne samtale udtalte Hall sig iøvrigt om det skrækkelige indtryk, som han mente, at sagen vilde gøre i Europa, medens R. hævdede, at lovene og autoriteterne maatte respekteres: »vor anseelse stod paa spil!« Om at foranledige skridt til at standse sagen udtalte Hall sig dog ikke.

Om formiddagen 2. marts samlede Hall imidlertid, forøvrigt uden engang at have gjort sig bekendt med det slesvigske ministeriums skrivelse dagen forud, sine ministerkolleger til en raadslagning om sagen, et »consilium male informatum«, som Regenbug senere udtrykte sig herom.¹ Som slesvigske minister fungerede paa dette tidspunkt midlertidigt finansministeren Fenger. Wolfhagen, der havde indvilliget i at overtage den slesvigske portefuille ved det Hallske ministeriums gentiltrædelse, var endnu ikke vendt tilbage til København fra Paris, hvor han opholdt sig ved ministeriets dannelse. Uden at der synes hverken fra Fengers eller fra nogen af de andre ministres side at være bleven rejst indvendinger, besluttedes det i denne ministerkonference, at sagen mod Brieger skulde standses.

Den saaledes skete desavouering af de slesvigske autoriteter fik Regenburgs blod til at koge over. Han taler selv om en opbrusen af en art, som han ikke havde kendt siden sit sammenstød i efteraaret 1850 med L. N. Scheele². Paa Fengers meddelelse om, at ministeriet havde besluttet, at

¹ Det ovenfor nævnte brev $\frac{3}{3}$ til Fenger.

² R. til Fenger $\frac{5}{3}$ (ikke afgaaet).

den Brieger idømte vand- og brødstraf ikke maatte eksekveres, erklærede han, at han i saa fald derom maatte udbede sig en skriftlig ordre: Denne skulde derpaa straks blive ekspederet og sendt til Fengers underskrift, men samtidig vilde hans, Regenburgs, ansøgning om entledigelse være i Hans Majestæt kongens hænder. — Hvad der synes paa det dybeste at have oprørt Regenburg var, at man kunde tænke sig den mulighed, at han skulde finde sig i den skete desavouering. »Jeg veed ikke«, skrev han dagen efter til Fenger, »om nogen virkelig har troet, at jeg skulde være at overtale selv at desavouere, hvad der var gjort fuldkomment correct i overensstemmelse med loven . . . eller at jeg vilde have beholdt mine functioner et minut længer, hvis en saadan skjændsel ved høiere ordre var bleven bragt over ministeriet. Men det veed jeg, at jeg ikke har givet noget menneske grund til at tiltroe mig en saadan ussel lavhed, og den blotte tanke om, at det har kunnet været tilfældet, er nok til at vække min dybeste harme.«

Regenburgs erklæring om at ville søge sin afsked, der- som ministeriet fastholdt beslutningen om at standse sagen mod Brieger, bevirkede, at han samme dag, 2. marts, op- søgtes af Hall i selskab med Fenger. Ved den samtale, som nu fandt sted mellem Hall og Regenburg, afgjordes sagen, efter hvad R. dagen derpaa skrev til Fenger, paa »en tilfredsstillende maade«, men der viste sig ganske vist et par dage efter uenighed om i hvert fald et af de punkter, som i samtalen skulde være bleven aftalt. Naturligvis søgte Hall først at bevæge Regenburg til eftergivenhed, medens denne paa sin side bebrejdede Hall »hans hele færd, navnlig den maade, hvorpaa han uden at kjende sagen havde foranlediget en resolution, der vilde have været ødelæggende for regjeringens anseelse, ligesaavel som en skam- plet paa min ære¹.« Det »forlig«, som samtalen endte med, gik efter Regenburgs referat ud paa, at Hall lovede, at Brieger skulde berøves hans exequatur, og at lands lov og

¹ R. til Fenger ⁵/₃ (ikke afgaaet).

ret skulde have sin uforstyrrede gænge, medens R. lovede »at drage omsorg for, at naar ingen retlig hindring derfor var iveien, den af Brieger for appellationsretten indankede sag blev udsat et par dage.« Dette løfte opfyldte R. derpaa ogsaa.

3. marts var Wolfhagen vendt tilbage til København og overtog derpaa ledelsen af det slesvigske ministerium, og i en søndag formiddag 4. marts afholdt ministerkonference bragtes den Briegerske sag paany paa bane. Efter hvad der formentlig samme dag berettedes Regenburg om forhandlingen i denne konference, skulde man der være bleven enig om, at eksekution af den Brieger idømte straf ikke kunde tilstedes, da den var barbarisk, og heller ikke var forestillingen om at berøve Brieger hans exequatur afgaaet. Regenburg følte sig svigtet baade af Hall, Wolfhagen og Fenger, og han opsatte et brev til denne sidste¹, der i de skarpeste udtryk stemplede Halls og Wolfhagens optræden, og som sluttede saaledes: »Skulde udenrigsministeren svigte et mig høitidelig givet ord, i henhold til hvilket jeg har sat min ære i pant, skulde Deres Excellence, hvad jeg endnu mindre kan troe, tillade en saadan infamie, saa er min vei afstukket. Med hensyn til Deres Excellence, til hvem jeg har havt tillid, og som jeg har viist tillid, skulde det gjøre mig ondt at erfare, at heller ikke De fortjener navnet af en mand.« Dette brev blev imidlertid ikke afsendt. Om morgenen 5. marts gav Wolfhagen Regenburg meddelelse om ministerkonferencen, og Regenburgs opfattelse af Wolfhagens og Fengers stilling maa herefter være ændret i hvert fald noget, medens han derimod stadig, ogsaa efter Wolfhagens meddelelser, maatte synes sig forraadt af udenrigsministeren. Det skal iøvrigt her bemærkes, at hans skarpe ord om Wolfhagen maaske ogsaa kan være paavirkede noget af, at denne 3. marts havde meddelt R., at han — ministeren — selv vilde overtage ledelsen af stændersagerne, der jo hidtil havde ligget i R.s hænder som direktør; men 5. marts overlod Wolfhagen igen R. ledelsen her².

¹ R. til Fenger $\frac{5}{3}$ (ikke afgaaet).

² R. til Kranold 1860 $\frac{5}{3}$. Wolfhagen til Kranold $\frac{5}{3}$. Jfr. Krieger II, 157.

Regenburg opsatte nu et nyt brev til Fenger, og i dette udelodes baade de meget affejende bemærkninger i det foregaaende brev om Wolfhagens stilling og den skarpe slutningspassus, rettet til Fenger selv. Han skildrede derimod som før, hvad han mente var bleven resultatet af samtalen mellem ham og Hall — dette er jo ovenfor nævnt —, og han endte med, at skulde Hall svigte sin del af aftalen, stod regeringens anseelse og hans, Regenburgs, ære paa spil: »Om min ære skal jeg værne; at værne om regeringens anseelse maa jeg overlade til andre; gid de maatte sørge for ne quid detrimenti capiat respublica.«¹

Imod den fremstilling, som R. i dette brev gav af samtalen mellem Hall og ham, og hvortil Fenger var det eneste vidne, følte Fenger sig imidlertid forpligtet til uopholdeligt at gøre indsigelse, hvad der skete i et brev samme dag. Fenger hævdede her, at Hall kun havde lovet, at Brieger skulde miste sit exequatur, men at han ikke havde sagt, »for at lands lov og ret skulde have sin uforstyrrede gænge«. »Gud give«, skrev han, »at denne beklagelige sag ikke maa føre til et sørgeligt resultat for os alle!« Han følte sig dybt overbevist om, at R. vilde gøre, hvad han med god samvittighed kunde »for ikke at bringe adsplittelse der, hvor enighed og sammenhold er det eneste redningsmiddel.« I et gensvar af 7. marts fastholdt R. ganske vist bestemt rigtigheden af sin opfattelse af samtaleens resultat, og ligeledes anmodede han indtrængende om ikke at gøre indgreb i »vore loves og domstoles gang«, men iøvrigt udtalte han sig dog noget forsonligere: Det skulde ikke falde ham ind videre at bestride den opfattelse af samtalen, som Hall og nu ogsaa Fenger vilde gøre gældende. Han vilde intet mindre end fornærme og krænke og var bange for, at han i denne henseende var gaaet langt videre, end han kunde forsvare. Han var ogsaa villig til herfor at yde al den oprejsning, der kunde forlanges, og mere. Han skulde glemme,

¹ R. til Fenger 6/3.

hvad han havde lidt, skønt det var mere, end nogen kunde ane.

At dømme efter baade form og indhold i dette R.s sidste brev til Fenger, synes det, som om han ikke længer vilde fastholde sin ubøjelighed, hvad spørgsmaalet om at faa undersøgelsen mod Brieger standset angik. Hvor tungt det end maa have faldet ham, blev det ogsaa faktisk resultatet, at han til slut fandt sig i, at en kongelig resolution af 24. april ophævede denne undersøgelse. Den paagældende forestilling, affattet af Regenburg, fremhævede dog stærkt saavel det uheldige indtryk, en saadan ophævelse vilde gøre i Slesvig, som det fuldt berettigede i autoriteternes optræden, men den endte med til slut at henstille, om hensyn af udenrigspolitisk natur alligevel maatte gøre en saadan ophævelse nødvendig. Forinden sagen standsedes, havde udenrigsministeren dog opfyldt løftet om at fratage Brieger hans exequatur. Forestillingen herom var opsat allerede 3. marts, men som af R. bemærket i det ikke afsendte brev $\frac{5}{3}$ til Fenger var den ikke dengang afgaaet, og først 14. marts faldt der kongelig resolution derpaa. Hall havde i mellemtiden forsøgt at faa du Bois til selv at tage initiativet til at lade Briers funktioner som konsul ophøre, hvad der dog imidlertid mislykkedes. Men da Hall derefter samtidig med at meddele du Bois suspensionen af Briers exequatur kunde meddele, at det var hensigten af sær kongelig naade at standse undersøgelsen mod denne, og da hertil kom en lidet heldig og ogsaa for gesandten kompromitterende optræden af Brieger, tog gesandten selv initiativet til, endnu inden sagen var standset, at faa Brieger afskediget som nederlandsk konsul. Korrespondancen mellem Hall og du Bois endte derpaa i lutter velvilje og enighed, og Nederlandene udnævnte en ny konsul, mod hvilken der fra dansk side intet fandtes at erindre.

Inden vi ganske forlader den Brierske sag, vil det have sin interesse at dvæle et øjeblik ved en meningsudveksling, der netop i dagene for dens afgørelse fandt sted

mellem Regenburg og hans ungdomsven appellationsraad i Flensborg Meyer, og som bl. a. drejede sig om spørgsmaalet »at blive paa sin post«. Der var til Flensborg naaet rygter om, at Regenburg vilde forlade sin stilling, og i anledning af disse rygter sendte Meyer 12. marts R. en stærk opfordring til ikke at opgive denne: At blive paa denne post var »en pligt, som gaaer over alt«. Samtidig tilskrev Meyer forøvrigt ogsaa Krieger for at formaa denne til at intervenere til fordel for Regenburg¹. Paa Meyers opfordring svarede R. i et langt brev af 14. marts, hvoraf en del af indholdet andetsteds er bleven refereret². Det var, hævdede han i dette, ikke uden selvfornægtelse, han var forbleven i sin stilling som departementschef, thi der var meget andet, der havde kunnet synes lokkende for ham. Men var det paa den ene side pligt med tilsidesættelse af alle personlige hensyn at holde fast ved sin post, saa var det paa den anden side efter hans mening lige saa meget pligt at være rede til med tilsidesættelse af alle personlige hensyn at ofre den. »Og naar jeg, der ikke opgav en post for at blive appellationsretsraad, amtmand, minister og pensionist, tilbyder at opgive den med den udsigt at blive afskediget uden pension, maatte sælge huus og hjem med alt hvad der er deri, inddrive hvad jeg nu har laant ud først og fremmest uden at erholde renter eller forvente tilbagebetaling, og dernæst slaae mig igjennem med et par hundrede daler om aaret, saa tør jeg dog nok gjøre fordring paa, at idetmindste mine gode venner ikke troe, at jeg handler letsindig eller endog imod min pligt«. Hans gode venner burde søge at befæste hans stilling, saa at han med udsigt til held kunde gøre modstand under et eventuelt nyt ministerium, der let kunde blive et saadant, som vilde kaste terning om »vore dyrebareste interesser«. Om det siddende ministerium fremsatte han, »med villie og bevidsthed« skriver han, skarpe ord: De var alt for kloge til at ville høre paa andre, og

¹ Meyer til R. 16/3.

² Den danske sprogdordning i Slesvig 88 f.

for Hall var det at undgaa skænd af en fremmed gesandt vigtigere end alt andet.

Regenburgs her givne redegørelse for, under hvilken synsvinkel han betragtede spørgsmaalet om »at blive paa sin post«, fremkaldte et brev fra Meyer fuldt af hengivenhed og beundring, et stærkt vidnesbyrd om, i hvilken grad man blandt danske embedsmænd i Slesvig saa op til Regenburg som den kaarne høvding. »Din beskedenhed«, skrev Meyer i begyndelsen, »har aabenbart forhindret dig i at have en ret klar forestilling om, hvilken betydning dit navn og din person har for Slesvig og har havt i nu over ti aar. Hvis dette stod dig rigtigt klart, saa maatte du kunne forestille dig, med hvilken angst og bekymring man her maatte opfyldes ved tanken om, at du kunde forlade din stilling. Det vilde, uden overdrivelse, være en forfærdelig begivenhed . . .« Samme tanke gentog han kraftigt henimod brevets slutning: Regenburgs navn var i saa høj grad knyttet til Slesvigs og altsaa ogsaa til Danmarks historie siden 1848, ikke blot paa grund af hans dygtighed, men tillige navnlig paa grund af hans sejge udholdenhed. Derfor kunde han kun i yderste nødstilfælde stille sagen paa spidsen. »Du har grundlagt Slesvigs nyere historie, og du har ogsaa — hvis ikke ulykker skulle indtræde, dem Gud forbyde — den mission at føre den gennem en aarrække videre . . .« At R. skulde gaa over i et lokalt embede, kunde han ikke tænke sig. Fremfor alt hans patriotiske følelser maatte binde ham ved landets almindelige politik, og før eller senere blev han dog nødt til at tage mod en ministerportefeuille. Brevet gav iøvrigt som sagt udtryk for Meyers varme beundring for R. Han dvælede ved den efteraarsdag i aaret 1829, da han første gang saa Regenburg, denne stod sammen med Aleth Hansen paa Sorø akademis store trappe, og han fremhævede, hvorledes alle kammeraterne allerede dengang havde hængt ved ham paa grund af hans karakters sjældne renhed. »Og denne høie grad af agtelse og hengivenhed for dig, hvormed jeg er opfostret, den har i aarenes løb kun kunnet i høieste

maade befæstes og modnes . . . Hvem har nogensinde seet et mindre egoistisk menneske end du?»

Ordskiftet afsluttedes derpaa af Regenburg ved et brev af 24. marts. Han bemærkede her, at ogsaa han ansaa det for en pligt at blive til det yderste, trods personlige ubehageligheder og den eventuelle, lidet glædelige udsigt til at blive drevet ud af sin stilling. Karakteristisk for hans opfattelse af denne er det, naar han siger, at han havde »alle de med en politisk stilling forbundne ulemper, men ingen af dens fordele«; herved var imidlertid intet at gøre, og ogsaa i denne henseende havde han forlængst taget sit parti. Med hensyn til de herskende brydninger mellem ham og ministeriet skrev han, at det gik rigtignok ingenlunde, som det burde, men han mente dog nok, at han undgik at »payer de ma personne«.

»Det gik ingenlunde, som det burde« — herved tænkte Regenburg sikkert ikke blot paa udgangen af den Briegerske sag, men ogsaa og maaske fuldt saa meget paa den modstand, som hans plan om at lade de 26 adresseunderskrivere anklage mødte hos det Hallske ministerium. Hvordan drøftelserne om dette spørgsmaal har formet sig, er vi imidlertid ikke i stand til at følge i enkeltheder, saaledes som ved den Briegerske sag. I et brev til appellationsraad Wöldicke af 12. marts nævner Regenburg, at det ser ud, som om der paa visse steder næredes store betænkeligheder ved spørgsmaalet om anklage, men endnu i et brev af 18. marts til medicinalinspektør Schleisner udtaler han, at han dog ikke tror, at ministeriet vil svigte. Skulde det gøre dette, skriver han iøvrigt her, saa ansaa han rigtignok mange dages og nætters anstrengelse for mere end halv spildt, og det var allerede slemt nok, at det havde vaklet saa længe: »Man skulde troe, at de folk ikke havde ringeste begreb om, hvad det vil sige at arbeide efter faste principer mod et bestemt maal«.

Indenfor ministeriet var det først og fremmest Monrad og Raasløff, der bekæmpede planen om tiltalen mod de 26,

men ogsaa Hall var selvfølgelig stærkt paavirket af udsigten til klager fra udlandet over en saadan fremgangsmaade. Efter hvad Krieger i sine dagbøger meddeler, følte Hall imidlertid, at der her skyldtes Regenburg et væsentligt hensyn, og han havde til gennemlæsning faaet en række breve og aktstykker fra Slesvig »for at faae et klarere blik over situationen«¹. Dette klarere blik skulde efter Regenburgs opfattelse bestaa i overbevisningen om det for hævdelser af regeringens autoritet uomgængelig nødvendige i at skride ind mod de 26, og da dette var grundtonen i talrige henvendelser fra slesvigske embedsmænd til Regenburg og andre — Gud fri os for Halls utidige skaansel, skriver i denne forbindelse f. eks. rektor Povelsen i Slesvig², — saa har det været let arbejde for R. at yde det fornødne materiale. Trods modstand fra Monrad satte Hall ogsaa i ministeriet igennem, at det blev overladt ham og Wolfhagen efter konference med Regenburg at afgøre, om der skulde finde tiltale sted eller ej. Men resultatet heraf blev, at tiltalen ikke blev rejst, hvad der meddeltes ved et cirkulære af 25. marts fra det slesvigske ministerium til adskillige overøvrigheder i Slesvig. Wolfhagen, siger Krieger, vilde ikke tiltalen, og han har »næppe ladet Regenburg forstaae, at dersom denne fordrede actionen, gjorde Hall ingen indsigelse«. At Hall iøvrigt var saare glad over, at der ikke blev noget af aktionen, siger sig selv³.

Hvorfor fordrede Regenburg ikke aktionen? Han havde dog, som tidligere nævnt, udtalt, at saa længe han havde noget at sige, skulde folk nok faa at se, at regeringen havde mod til at tage fat paa en stænderdeputeret! — En nøjagtig besvarelse af dette spørgsmaal lader sig desværre ikke give, thi der foreligger ingen direkte udtalelser herom, og man henvises saaledes til gætninger eller skøn. Først og fremmest kan man selvfølgelig tænke sig, at Regenburg er vejet tilbage for igen at sætte selve sin stilling ind, saaledes som

¹ Krieger II, 157 f.

² S. Povelsen til Wegener 18/3 (Afskrift i pk. om stænderforsamlingen).

³ Krieger II, 158 f.

han havde gjort under den Briegerske sag. Under meningsudvekslingen med Meyer om denne sag havde han, som set, indrømmet betydningen af, at han til det yderste holdt fast ved sin stilling. Men dernæst kunde man maaske ogsaa formode, at de stærke betænkeligheder, som Meyer i sine breve til R. fremsatte imod at rejse anklagen ved appellationsretten, ikke helt har undladt at gøre deres virkning¹. R. hævdede ganske vist overfor Meyer, at anklagen burde finde sted uden hensyn til et heldigt udfald², men alligevel! Hertil kom, at appellationsraad Wöldicke havde forsøgt at faa appellationsretten til selv at tage initiativet i sagen, men at dette var mislykkedes. Rygter om, at oversagføreren vilde rejse sagen, hørte ligeledes heller ingen steds hjemme³.

Ligesom om den Briegerske sag kan det vel iøvrigt ogsaa om spørgsmaalet: anklage mod de 26 siges, at udgangen blev et kompromis mellem ministeriet og Regensburg. Ikke blot blev der i anden retning gjort denne indrømmelser, saaledes ved forflyttelsen af amtmand Reventlow i Tønder til Holsten⁴, men selve det omtalte cirkulære af 25. marts bar i høj grad kompromisets form. Cirkulæret havde inden dets fremkomst været forelagt kongen til gennemsyn ved en forestilling af 24. marts, i hvilken det bl. a. hed, at sagen ogsaa var bleven drøftet i udenrigsministeriet, og resultatet var blevet, at vægtige grunde talte for at se bort fra en retslig indskriden mod de 26. At en saadan ikke skulde finde sted, var cirkulærets hovedindhold, men naar det ikke skete, var det af hensyn til, at der ikke før var skredet ind mod stænderdeputerede, og at derfor en del af disse maaske ikke havde været sig deres forpligtelser klart bevidste. Thi de stænderdeputerede maatte iøvrigt saavel i som udenfor forsamlingen staa til ansvar for loven. Men blev det saaledes undladt at skride ind mod de deputerede

¹ Se f. eks. Meyer til R. 16/2, 18/2, 4/3 og 12/3.

² R. til Meyer 14/3; koncept ved Meyers breve til R.

³ Wöldicke til R. 15/3. Krieger II, 158.

⁴ Krieger II, 159.

for deres underskrivelse af adressen, kunde det strafbare forhold, hvori de havde gjort sig skyldige ved at udbrede adressen udenfor forsamlingen, ikke undgaa at underkastes domstolens paakendelse; her maatte de nemlig utvivlsomt have været sig ulovligheden af deres handling fuldkommen bevidst. Politiundersøgelserne i anledning af adressens udbredelse fortsattes altsaa, saavel mod deputerede som andre, men paa udbyttet af disse skal vi ikke her gaa ind.

Over udgangen af sagen om de 26 var Hall efter Kriegers udsagn som sagt »saare glad«, og Krieger beretter ligeledes om den glæde, som den danske gesandt i Frankfurt Bernh. Bülow følte over, at det alligevel ikke blev til noget med »monstreprocessen«¹. I en cirkulardepesche af 26. marts til de kgl. gesandtskaber i Petersborg, Stockholm, Paris, London, Berlin, Wien og Hamborg om stænderforsamlingen roste den danske regering sig ogsaa under omtalen af dette spørgsmaal af sit maadehold: Den ønskede at undgaa endog blot skinneth af at indskrænke talefriheden!¹ Men anderledes var unægtelig cirkulærets modtagelse blandt de danske embedsmænd i Slesvig, thi som Wöldicke havde skrevet til R. 15. marts: gik den historie upaataalt hen, »saa er det ikke formeget sagt, naar jeg paastaaer, at vi om ganske kort tid ere saagodtsom færdige her med vor virksomhed«.

11.

Stænderforsamlingens forløb. Resultater af det danske partis politik?

Naar man fra dansk side i Slesvig havde bestormet Regenburg med anmodningerne om endelig at lade regeringen optræde med stregthed, og naar man følte sig saa dybt nedslaaet over det fattige udbytte i sagen mod de 26, saa afgiver allerede dette naturligvis i og for sig et fingerpeg om, hvorledes man her maatte se paa stænderforsamlingens forløb. Og man spørger derfor sig selv, om

¹ Krieger II, 159.

² Udenrigsmin. GeheimeRegistratur 1860 nr. 574.

Buchwaldt ikke havde ret, naar han kort forinden stænderforsamlingens slutning i sit højtravende sprog udtalte sig baade om den opmærksomhed, som han mente, at de flensborgske stænder havde vakt i udlandet, og om den stolthed og tilfredsstillelse, hvormed han troede, at man fra hans partis side kunde se hen til forsamlingens forløb?

Det kan sikkert ikke benægtes, at det tyske parti fra dets standpunkt set havde adskillig grund til at være tilfreds med den afsluttede stænderforsamling. Stænderinstitutionen bød det tyske parti lejligheden til at optræde som repræsentant udadtil og indadtil for flertallet, endda det overvejende flertal, af den slesvigske befolkning, og herimod hjalp kun lidet den danske minoritets henvisninger til stænderinstitutionens ufolkelige karakter. Det tyske parti kunde endvidere glæde sig ved at agere for fuldt besatte bænke. Dette gælder ikke alene i bogstavelig forstand, idet partiets tilhængere fra by og fra land ved forhandlingerne trængtes paa stændersalens tribuner og larmende gav deres bifald til kende¹, men det gælder ogsaa i overført betydning. Om interessen for forhandlingerne ude i selve befolkningen, navnlig i Angel, vidner saaledes f. eks. de c. 14,000 petitioner, der under stændertiden indgaves i sprogsagen, og for den holstenske og tyske presse var alt, hvad der i stænderne fremkom af agitationsstof imod det danske styre, »gefundenes Fressen«. Itzehoerbladet, Itzehoer Nachrichten, skriver saaledes redaktør Manicus 3. april til fuldm. H. C. Erichsen², aftrykker nu alle de slesvigholstenske sager og komitébetænkninger, der ikke kom til forhandling i stændersalen, og forskaffer dem derved den størst mulige publicitet i Slesvig, hvor han mener, at bladet nok har en halv snes tusind abonnenter.

Danske udtalelser, baade private og offentlige, der vidner om, hvor stærk bevægelse i befolkningen den tyske majori-

¹ Dagbl. 11/4 60 skriver, at paa tribunerne havde tyskerne som regel været i majoritet, selv naar ingen ekstraordinær sammenstimlen af Anglerbønder fandt sted.

² Brevet ligger under Erichsen til R.

tets optræden mange steder havde fremkaldt, og hvor stor skade den formentlig havde tilføjet det danske styre i Slesvig, foreligger der fuldt op af. Vi skal her gengive nogle af de mere karakteristiske. Saaledes bragte Fædrelandet 17. april en skrap artikel: Hvad maa der og hvad kan der gøres for Slesvig?, undertegnet En Sydslesviger. Hvad der var nedbrudt i de 8 uger, stænderne havde varet, hed det her, lod sig ad sædvanlig vej maaske ikke opbygge i 8 aar. »Den sidste gnist af loyalitet, af kærlighed til ro og orden, af agtelse for religionen gik mange steder tabt i de usalige 8 uger. Alt levede som i en politisk rus, som var nu det skrækkelige danske aag allerede afkastet, som var man nu allerede incorporeret i det lykkelige frie Preussen . . .« Aldrig mere maatte man lade en saadan stænderforsamling som den sidste komme sammen. Det, at man fremfor alt maatte søge at faa en anden stænderforsamling, gik i det hele igennem talrige af de danske udtalelser, og det dannede ogsaa baggrunden for det danske partis forslag om en anden valgmaade. Saa længe stænderinstitutionen skulde vedblive i dens nuværende skikkelse, skrev f. eks. medicinalinspektør Schleisner 15. marts til R., var jo i grunden alt arbejde herovre, i Slesvig, spildt umage, og af appellationsraad E. Lehmann bemærkedes det, samtidig med at han 2. marts til E. Vedel oversendte et projekt til en omdannelse af stænderinstitutionen: » . . . med den nuværende valglov gaaer Slesvig sin sikkre undergang imøde, og dermed vilde Danmarks stjerne være slukket.¹«

Naar man i danske kredse maatte se saaledes paa stænderinstitutionen, er det ikke til at undres over, at kampen her blev anset for at være den utaknemligste side af danskhedens kamp i Slesvig. Men iøvrigt maa det betones, at den danske stænderminoritet kunde se tilbage paa debatterne ingenlunde uden stolthed. Selv om man ikke kan godkende Dannevirkes sammenligning af forholdene i stænderne før 1848 og nu, og hvorefter al dygtighed og

¹ Afskrift af dette brev i pk. om stænderforsamlingen.

begavelse nu skulde befinde sig hos mindretallet¹, er det dog ganske givet, at det danske parti i debatterne var det tyske mere end jævnbyrdigt, og at dette ikke havde folk, der her kunde hamle op med mænd som f. eks. Mørk Hansen og Skau. Paa dansk side var det sikkert den almindelige mening, hvad Aleth Hansen i et brev af 27. marts skrev til R., at Skau i den forløbne stænderforsamling havde været »udmærket flink«, og at man maatte være ham meget taknemlig. Regenburg udtalte ogsaa overfor Skau sin paaskønnelse af dennes »store fortjenester af den gode sag« og meddelte ham samtidig, at det under saadanne forhold havde været ham »en stor fornøielse at virke for en forbedring af Deres økonomiske kaar«.² P. A. Petersen, der saa trofast havde holdt til det danske parti, modtog ligeledes efter forsamlingens slutning regeringens paaskønnelse ved udnævnelsen til ridder af Dannebrog³.

Havde det tyske parti sin støtte i Sydslesvig, Holsten og Tyskland, havde det danske sin i Nordslesvig og kongeriget. Der havde i stændertiden været nogen polemik mellem Dannevirke og Flensburger Zeitung om, hvorvidt det var formaalstjenligt som modvægt mod de talrige tyske adresser og petitioner til stænderne at fremkalde tilkendegivelser fra Mellem- og Nordslesvig i dansk retning. Flensburger Zeitung holdt stærkt paa, at noget saadant skulde ske⁴. Nedlagde Mellem- og Nordslesvig ikke nu en energisk protest mod stændermajoritetens optræden, skrev den bl. a., havde man sig selv at takke for, om de skæbnesvangre tider fra 1848 vendte tilbage. Henimod stænderforsamlingens slutning blev der ogsaa fra adskillige mellemslesvigske sogne indgivet adresser, der udtrykte mistillid til majoriteten, ligesom der fremkom en protest fra den danske læseforening i Angel⁵. Bykollegierne i Sønderborg, Aabenraa og

¹ Dannevirke ²¹/₂.

² R. til Skau ²³/₃ (Kgl. bibl.)

³ Jfr. R. til Skau ²⁸/₂ (Kgl. bibl.)

⁴ Se f. eks. Flensb. Zcit. ⁷/₂, ²⁷/₂ og ²⁰/₃.

⁵ Dannevirke ¹²/₃.

Haderslev fandt ligeledes lejlighed til at udtrykke deres utilfredshed med stændermajoriteten. Et afslag paa en henvendelse fra Tønder magistrat om at indgive et bestemt andragende til stænderne begrundede de nemlig med, at stænderforsamlingen i dens nuværende skikkelse var uværdig til befolkningens tillid¹. Om en nordslesvigske adressebevægelse i lighed med den sydslesvigske blev der derimod ikke tale. Dannevirke fandt i det væsentlige at burde nøjes med at anbefale befolkningen som vidnesbyrd om dens sindelag at berede dens repræsentanter en festlig modtagelse ved deres tilbagekomst fra Flensborg².

Ved stænderforsamlingens slutning afholdtes der ogsaa først i Flensborg og siden i de nordslesvigske byer festmaaltider til ære for mindretallet, og hertil kom saa desuden overrækkelsen af talrige adresser rundt om fra kongeriget — saaledes f. eks. en adresse underskrevet af omkring hundrede af den danske rigsdags medlemmer — i hvilke der dels udtryktes taknemlighed over mindretallets uforfærdede kamp og dels aflagdes løfte om i kommende farefulde tider at ville staa last og brast sammen. Som det hed i en adresse fra Vejle: Havde end en unaturlig valglov bevirket, at danskerne i stænderne kun var et mindretal, følte man sig dog overbevist om, at det store flertal af Slesvigere vilde slutte sig til dette og om Danmarks konge, hvis de slesvigholstenske oprørere og deres udenlandske hjælpere atter skulde prøve paa at bringe ufred og ulykke over landet. Og i hvert fald vilde mændene fra kongeriget nu, som før, trolig staa deres slesvigske brødre bi »i den hellige kamp for modersmaalets ret og folkets frihed, for rigets uafhængighed og kronens ære.«³

»Det store flertal af Slesvigere« — ja, men paa dettes vegne havde jo dog det tyske parti foregivet at tale, det parti, der igen aabent havde proklameret Slesvigholstenismen, og var dets foregivende da urigtigt? Selv bortset fra re-

¹ Dannevirke $\frac{24}{2}$ og $\frac{1}{3}$.

² Dannevirke $\frac{1}{3}$.

³ Dannevirke $\frac{4}{4}$.

præsentationen for ridderskab, godsejere og præster talte det dog 5 by- og 11 (12) landrepræsentanter mod henholdsvis 5 (4) og 6 (7) dansksindede. Havde det da maaske vovet sig længere ud, end det i 1854 havde faaet mandat til af vælgerne, eller havde vælgerne i mellemtiden skiftet stade? Eller det kan man endelig ogsaa spørge om: Var de valgberechtigede ikke i overensstemmelse med befolkningsflertallet? — Kun godt $\frac{1}{2}$ aar efter stænderforsamlingens afslutning fandt der nye stændervalg sted — sidst paa aaret 1860 —, og vælgerne fik saaledes temmelig hurtigt lejlighed til at tage stilling til stændermajoritetens optræden. Det vil derfor være rimeligt at afslutte den i det foregaaende givne skildring med et par bemærkninger om resultaterne af disse valg, om valgkampen og om befolkningens deltagelse i denne.

Det danske partis politik i stænderforsamlingen havde, som der udførligt er bleven gjort rede for, gaaet ud paa gennem betoning af de materielle interesser at fremkalde en deling af den tyske majoritet eller at bringe dennes medlemmer i modsætning til befolkningen. Denne politik fastholdtes ogsaa i agitationen forud for valgene, og baade Flensburger Zeitung og Dannevirke bragte valgartikler i denne retning. Flensb. Zeit. bebudede f. eks., at grd. Arp ikke vilde blive genvalgt, da han ved sit forslag om hoveriafløsningen havde optraadt mod ridderskab og godsejere¹, og Dannevirke fremholdt, hvorledes repræsentanten for 7. landvalgdistrikt, grd. Momsen, paa grund af den ham saa kære Slesvigholstenisme vilde paalægge Slesvig en aarlig brandskat paa 30—40,000 rdl. til Holsten, ligesom han iøvrigt havde modsat sig alle for landet saa gavnlige regeringsforslag². Skønt det naturligvis er vanskeligt at udtale sig med sikkerhed om, hvilke virkninger denne politik havde ude i befolkningen, tør det dog formentlig formodes, at den ikke har været helt uden indflydelse paa de sejre, der ved valgene blev det danske parti til del. I 7. landvalg-

¹ Flensburger Zeitung ²⁰/₁₁.

² Dannevirke ¹⁵/₁₁.

distrikt opnaaede grd. Momsen og hans tysksindede suppleant ikke genvalg, idet de kun fik henholdsvis 268 og 248 stemmer mod de danske kandidaters, sognefoged Peder Lund i Rørkær og grd. Peder Marcussen i Brarups 335 og 334 st.¹ Og i 5. byvalgdistrikt, Tønder, Højer, Løgumkloster og Vyk, bar de danske ligeledes sejren hjem; fra Vyk mødte ca. 40 vælgere, der enstemmig holdt paa de loyale kandidater, og fra Løgumkloster kom ogsaa et stort antal dansk-sindede. Repræsentanter blev raadmand A. T. Diemer i Tønder og raadmand Niels Pedersen i Højer². Endelig erstattedes i 8. landvalgdistrikt de hidtidige repræsentanter med loyale, idet Føringerne gennemførte valget af to af deres egne: raadmand Jacobsen fra Boldixum til deputeret og Sønne Arfsteen fra Alkersum til suppleant. 150 af øens 207 vælgere afgav stemme ved valget³.

Det danske parti havde ligeledes regnet med i 9. landvalgdistrikt at skulle kunne sætte sin kandidat igennem, men dette mislykkedes. Gdr. P. Hinrichsen i Mein genvalgte med 287 st., medens den danske kandidat dog var ham tæt inde paa livet med 262 st.⁴ I Flensborg by havde modsat det illoyale parti vel formentlig gjort sig noget haab, men resultatet blev de hidtidige deputeredes genvalg. Med hensyn til de øvrige valg skal nævnes, at pastor Beck afløstes af pastor Danielsen, og at 10. landvalgdistrikt fik en ny repræsentant i landmaaler Paulsen, som man fra dansk side mente at kunne betegne som strengt loyal, hvad der dog ikke holdt stik⁵.

Efter de stedfundne valg var saaledes partistillingen i stænderne forrykket væsentligt til fordel for danskerne, og disse var, om man ser bort fra ridderskabets, godsejernes og præsternes repræsentation, faktisk det tyske parti mindst jævnbyrdige. Mod 4 tysksindede byrepræsentanter stod 5 danske og 1 loyal, mod 9 tysksindede landrepræsentanter

¹ Dvk. 21/12 1860.

² Dvk. 18/12 1860.

³ Dagbl. 19/12 1860.

⁴ Dagbl. 13/12 1860.

⁵ Dvk. 4/1 1861.

8 loyale, og de to blandede valgdistrikter var repræsenterede af 1 dansk og 1 tysk. Det udpræget danske parti var fra 13 medlemmer vokset til 16, og hvor det gjaldt en statsretlig loyal holdning, kunde det paaregne tilslutning i hvert fald fra præsterne Otzen og Christiansen og kancelliraad Schmidt. Denne sidste gik endog med til den af de danske deputerede ved et møde i Flensborg 13. febr. 1861 vedtagne erklæring til gunst for en yderligere tilslutning mellem Slesvig og kongeriget, saa at denne erklæring fremtraadte underskrevet af 17 deputerede og 17 suppleanter¹. Da det tyske parti et aar senere, 21. og 22. febr. 1862, udsendte en protest mod rigsraadets gyldighed og mod gyldigheden af dets beslutninger for Slesvig, opnaaede denne protest kun 22 underskrifter, idet ogsaa pastor Danielsen og godsejer Kittel undlod at deltage; her stod for saa vidt 21 loyale mod 22 illoyale².

Baade Danielsen og Kittel fulgte imidlertid trop med det tyske parti, da dette i stænderforsamlingen 1863 nedlagde mandaterne som protest mod den af kommissarius trufne afgørelse, at der ikke kunde stemmes om lovligheden af valget i Tønder, imod hvilken det tyske parti havde nedlagt indsigelse. Ved regeringens derefter følgende indkaldelse af suppleanterne mødte tre af disse, de to, som det synes af loyale grunde, nemlig pastor Thaden som suppleant for Danielsen og jordbruger Martensen som suppleant for landmaaler I. Paulsen, og den tredje, gdr. P. Hinrichsens suppleant boelsmand P. Jensen formentlig af frygt for, at i fald de begge nedlagde mandaterne, kunde der blive udskrevet nyt valg i distriktet og dette derved faa en dansk repræsentant³. Den sidste kunde saaledes kun med sure miner høre paa, at kommissarius i slutningsmødet betonedede, at forsamlingens flertal — 22 — var til stede, men ganske vist var forsamlingen alligevel ikke beslutningsdygtig, hvortil der udkrævedes $\frac{3}{4}$ af medlemmernes tilstedeværelse.

¹ Dannevirke 1861 $\frac{2}{3}$.

² Dannevirke 1862 $\frac{7}{3}$ og $\frac{10}{3}$.

³ Se Kranold til Wolfhagen 1863 $\frac{31}{7}$. (Koncept i Kranolds arkiv).

Mod de i 1860 stedfundne valg vil man fra tysk side selvfølgelig kunne indvende, at de ikke var foregaaede i fuldkommen frihed og derfor intet fuldgyldigt udtryk gav for befolkningens sindelag. Adskillige illoyale vælgere var slettede af valglisterne, og heller ikke havde danske embedsmænd undladt efter evne at virke for valget af loyale kandidater. Hvor stor betydning sligt har haft, er vanskeligt at sige bestemt, men det er dog lidet rimeligt at tro, at det i større grad har paavirket valgenes udfald. I Nord- og Sydslesvig var udfaldet paa forhaand givet, og i Tønder amt skyldtes de danske valgsejre navnlig Føringerne, der efter en snor stemte for de loyale kandidater. Men et andet forhold, der anderledes er til at tage paa, er den, set med vor tids øjne, overordentlig ringe valgdeltagelse, der mange steder og ikke mindst i Sydslesvig var reglen¹. Paa Femern f. eks. afgaves der af ca. 600 stemmer kun 27, og den til det tyske parti hørende kammerraad Mackeprang valgtes med 23 stemmer. Ud fra en saadan baggrund bl. a. vilde det spørgsmaal unægtelig have sin berettigelse: hvorledes var egentlig det folkelige grundlag for den af Preussen i 1864 trufne voldsafgørelse af det dansk-tyske mellemværende? Var Sydslesvigs befolkning i virkeligheden moden for denne afgørelse af dens statslige og nationale tilhørsforhold? Dette er imidlertid spørgsmaal, som det ligger uden for nærværende afhandlings rammer at give svar paa, og som formentlig ogsaa kun en jævnsidesløbende dansk og tysk forskning fyldestgørende vilde kunne besvare, en forskning, der uden at lade sig blænde af nationale sympathier eller antipathier satte sig som maal at trænge til bunds i, hvorledes Sønderjyllands oprindelige danske befolkning er formet eller omformet gennem historiens mærkelige tilskikkelser og bølgeslagene fra syd og fra nord.

¹ Se Slesvigsk valgstatistik 1860 og Dannevirke 1862 ¹/₄.

Eilert Peter Tscherning.

Af

Mag. art. KR. PETERSEN.

DANMARKS politiske Historie i Tidsrummet 1815—30 er kun i ringe Grad udforsket. De vigtigste Behandlinger deraf er Rubins Bog om Frederik VI' Tid og A. D. Jørgensens Fremstilling i Danmarks Riges Historie VI. Bd. Saa vidt forskellige disse to Forskere end var, mødtes de dog i den Opfattelse, at den politiske Udvikling i dette Tidsrum stagnerede. Efter Rubins Opfattelse skyldtes det stærke politiske Røre, som gav sig til Kende med Aaret 1830, en tilfældig ude fra kommende Aarsag og behøver i hvert Fald ikke at opfattes som Resultatet af en forudgaaende Udvikling, og af de senere politiske Førere var der kun én, A. F. Tscherning, der maalbevidst ønskede Forandringer¹, ellers var Kendemærket paa den gode Borger ikke at bryde sig om Politik og at overlade Behandlingen af offentlige Anliggender til Embedsmændene². Der kan være Tvivl om, hvorvidt denne Opfattelse af Tiden er rigtig. Saa meget er i hvert Fald sikkert, at var denne Samfundsopfattelse Regelen, fandtes ogsaa Undtagelser. Rubin nævner selv A. F. Tscherning; med bedre Grund kunde han have nævnt hans Fader, Eilert Peter Tscherning, thi at Sønnens Anskuelse i høj Grad var præget af Faderens Paavirkning, indrømmes af A. F. Tscherning selv³ og ses desuden deraf, at disse for en stor Del var fuldt udviklede hos

¹ Tilskueren 1897 pag. 492 f.

² Rubin: Frederik d. VI' Tid pag. 312.

³ Memoirer og Breve VIII. Bd. pag. 82 jvf. I Hjemmet 7. Aarg. Nr. 1.

Faderen paa et Tidspunkt, da Sønnen ikke kan have været i Stand til at danne sig en selvstændig Opfattelse¹.

En Undersøgelse af Eilert Peter Tschernings efterladte Papirer og af hans talrige Indberetninger sammenholdt med de ca. 50 Breve, han i Tiden 1812—32 skrev til daværende Prins Kristian Frederik, viser, at han var en Mand med den mest levende Interesse for alle Samfundsforhold, sociale, politiske og økonomiske, og at han ingenlunde ansaa det for sin Pligt som Borger at forholde sig passiv overfor offentlige Anliggender, men at han tværtimod altid var parat med en vaagen Kritik, hvor han fandt den paa-krævet, og stedse var rede til at fremsætte den — ikke blot overfor Prins Kristian Frederik, men overfor Kongen selv. Og han veg ikke tilbage for at føre selve Ordet Konstitution i Pennen. Allerede i 1816 er han inde paa det, uden dog udtrykkelig at foreslaa en saadan for Danmark², men i 1830 skriver han³: »Min Mening er uforandret for en Konstitutionel-Monarkisk Forfatning — noget Deres Kgl. Højhed allerede ved fra den Brevveksling, De i de nærmeste Aar efter Krigen hædrede mig med.« Dette faar saa meget større Interesse, som Tscherning var en Mand af meget betydelige Evner⁴, og en Mand, der i høj Grad nød Kongens Tillid. At dette sidste var Tilfældet ses deraf, at Kongen Gang paa Gang betroede ham vigtige Hverv, som stillede store Krav til hans Konduite og hans Evne til at bedømme Personer og Forhold.

Det vil da formentlig være af Interesse at gøre Rede

¹ I dette Forhold til Faderen ligger Forklaringen paa A. F. Tschernings mærkværdigt tidlige Udvikling, som Rubin undres over. Se Frederik VI' Tid pag. 332, Noten.

² Brev til Kristian Frederik 10—2—1816. (Alle Brevene til Kr. Fr. findes i Kongehusets Arkiv).

³ Brev til Kr. Fr. 23—12—1830.

⁴ I et Brev til Tscherning af 2—2—1816 skriver Kristian Frederik: »Vi vilde godt kunne arbejde sammen, og meget Lys kunde jeg hente hos Dem. Ved forefaldende Lejlighed skal jeg ej heller forsømme det.« E. P. Tschernings Papirer. (Rigsarkivet; cit. Papirer).

for Tschernings Opfattelse af det Samfund, han levede i, baade fordi en betydelig Mands Billede af hans egen Tid har sin historiske Værdi, og fordi vor Forstaaelse af A. F. Tscherning derved uddybes.

E. P. Tscherning blev født 1767. Han blev Student 1783, studerede derefter først Teologi, siden Jura, men just som han skulde tage juridisk Attestats, brød Krigen med Sverrig ud, og under Indtryk heraf opgav han Juraen og meldte sig som Frivillig ved Hæren og blev kort efter Løjtnant ved Artilleriet. Efter Krigen garnisonerede han forskellige Steder, bl. a. i København, og ved Siden af at udføre Garnisonstjeneste studerede han ivrigt: Sprog, Filosofi, Fysik, Historie og Krigsvidenskab og tog ogsaa mere praktiske Opgaver op. I 1793 udførte han Forsøg med Feltbagerier, og i 1794 afgik han til Frederiksværk som Inspektør over Fabriksetablissementerne deroppe. I denne Stilling forblev han, indtil han i 1830 blev Vicekommandant paa Rosenborg — en Retraitepost for veltjente Officerer. Han var da — siden 1815 — avanceret til Oberst. Han døde i 1832¹.

Selve Arbejdet paa Frederiksværk interesserede ham meget. Værket gik ogsaa stærkt frem i hans Tid, og nye Fabrikationsgrene som et Sølvsmelteri og en Sabelfabrik oprettedes. Men selve de Arbejdsvilkaar, man bød ham, forekom ham utaalelige. Aarsagen hertil laa vistnok for en stor Del i hans egen noget stejle, maaske lidt rethaverske og meget selvbevidste Karakter. Han havde overordentlig svært ved at underordne sig andre, men han havde ogsaa svært ved at arbejde sammen med sine Undergivne. Alle-rede i 1803 tænkte han paa at søge sin Afsked, fordi For-

¹ Om Tschernings biografiske Data se Biogr. Lex. samt Brudstykker af en Autobiografi i Tschernings Papirer. Om hans Virksomhed paa Frederiksværk se G. Hornemann: Frederiksværks Historie i Omrids.

holdene er ham uudholdelige — navnlig paa Grund af Rivninger med de underordnede Embedsmænd, og han beder Hassler om muligt at skaffe ham en anden Stilling¹. Hassler fraraader ham dog bestemt at søge sin Afsked², og kort efter modtog han (paa Hasslers Foranledning?) en smuk Anerkendelse for sit Arbejde, idet Fabrikkens Ejer, Hertug Carl af Hessen, sendte ham et meget velvilligt Brev samt meddelte, at han havde tilstaaet Tscherning et aarligt Løntillæg paa 200 Rdl. og en Gratifikation paa 400 Rdl., som han beder ham modtage som et Bevis paa hans Hengivenhed og Agtelse³. Men efter at Værket i 1804 var overgaaet i Kongens Eje, og den øverste Ledelse derved kom i Hænderne paa en Administration i København, blev Forholdene igen vanskelige — navnlig efter Hasslers Død i 1805, da de andre Administratorer — og ikke mindst Chefen — manglede Hasslers Kendskab til Værket og til Tscherning selv⁴. Efter hans Interims-Instrux af 1805⁵ synes hans Stilling heller ikke at have været videre selvstændig, medens Ansvarret ene hvilede paa ham. Under Krigen var han optaget af mange andre Ting, men da han i Juli 1814 vendte tilbage til Værket, kom han midt op i de gamle Pinagtigheder. I et Brev til Bülow⁶ kommer han igen tilbage til Tanken om at tage sin Afsked, og han spørger, om der er Mulighed for Ansættelse andensteds, da han ellers selv maa bryde sig en Bane — om fornødent i Udlandet. Af Afskeden blev dog intet, men tilfreds blev han ikke. »Hvor meget lykkeligere er ikke en Pakhusforvalter end Inspektøren paa Frederiksværk,« skriver han lidt senere

¹ Brev til Hassler 18—11—1803 (Papirer). Hassler var Deputeret i Generalitetet og Chef for Administrationen af Frederiksværk.

² Brev fra Hassler 3—12—03 (Papirer).

³ Brev fra Carl af Hessen 10—12—03 (Papirer).

⁴ Autobiografien (Papirer).

⁵ Frederiksværks Afleveringsakter 1805 pag. 614.

⁶ Generaladjudantskabets Arkiv. Indkomne Sager, Hemmelige Papirer 1814. Nr. 435 (cit. H. P.). Bülow var Chef for Generaladjutantstaben.

til Kristian Frederik¹. Og endnu saa sent som i 1824 søger han at komme bort. Han søgte da Stillingen som Toldinspektør i Langenfeldt og bad Kristian Frederik om at støtte Ansøgningen². Prinsen havde dog en nærmere Protegé i sin Marskal, Kammerherre Clauson-Kaas, som ogsaa fik Embedet. Og Tscherning maatte blive paa Frederiksværk, til han i 1830 opnaaede Otium. Men han forsumpede ikke i Anstrengelserne og Vanskelighederne. Der blev Tid til at pleje en virksom Interesse for alle Samfundets Forhold, og han er utrættelig i at gøre opmærksom paa Skavanker og gøre Forslag til Ændringer, som det ses af hans mange Indberetninger til Bülow og hans Breve til Kristian Frederik og af Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter. Paa sine gamle Dage gik han over til Journalistikken. I »Kjøbenhavnsposten« var han i Aarene 1831—32 en flittig Medarbejder. Næsten daglig findes en Artikel signeret med hans Mærke »T.« omhandlende alle mulige forskellige Spørgsmaal — en frisk og fornøjelig Læsning, der vidner om hans Vivacitet og mangesidige Interesser.

Særlig karakteristisk for Tschernings Grundopfattelse af Samfundet er hans Forstaaelse af og dybe Interesse for de sociale Forhold. A. F. Tschernings Opfattelse: at social Lighed var den absolutte Forudsætning for politisk Frihed, er maaske nok en Streg radikalere end Faderens, men heller ikke mere. Eilert Peter Tscherning var en lige saa afgjort Fjende af Privilegier af hvad Art nævnes kan som Sønnen, men hele hans Livssyn var mere moderat præget. Den positive Side af hans sociale Interesse var en varm Sympati for Almuen — en Sympati, der var baseret dels paa Erkendelsen af Almuens rent menneskelige Egenskaber³ og dels paa Erkendelsen af det fysiske Arbejdes samfunds-

¹ Udateret Brev (1815) til Kr. Fr.

² Brev til Kr. Fr. 29—8—1824.

³ Den Militairiske Sophron. En fri Oversættelse af E. P. Tscherning pag. 94 f. Jvf. »Kjøbenhavnsposten« 22—3, 25—3 og 27—5 1831 og A. F. Tschernings Efterladte Papirer I, 19.

mæssige Værdi og Tro paa, at Arbejdets Intensitet og dermed Udbyttet paa det nøjeste hang sammen med den arbejdende Klasses sociale Vilkaar¹. Skønt selv Militær og Leder af en industriel Virksomhed var det særlig Bondestandens Tarv, der laa ham paa Sinde, men hans Sympati omfattede alle, der havde det ondt. Under de vanskelige Forhold i 1807 drog han omhyggelig Omsorg for Hospitalslemmerne og søgte at skaffe dem Arbejde². Og da Kommandoen paa Als blev ophævet, søgte og fik han Kongens Tilladelse til at lade Ris og Faskiner uddele blandt de fattige. Endog til tidligere Slaver og Tugthusfanger naar hans Interesse. Han vender flere Gange tilbage til en Plan om efter endt Straffetid at give dem Jord at dyrke paa Grænsen af Hedeegnene med Udsigt til at faa Jorden i Arvefæste som Løn for god Opførsel. Maaske der da var Mulighed for af disse Mennesker, som ellers ofte gik til Grunde, at skabe en fri Husmandsstand³. Overhovedet hyldede Tscherning meget moderne Principper med Hensyn til Straffevæsenet. Han mente, at Behandlingen af Fangerne burde individualiseres paa Grundlag af et personligt Kendskab til de enkelte Fanger, og Formaålet med Straffen burde altid være Forbedring — at gøre Forbryderne til gode Borgere⁴.

Men ganske særlig var han dog interesseret i Bøndernes Forhold. Reformperioden var for ham Danmarks lykkeligste Tid⁵, og Forordningerne af 8. Juni 1787 og 20. Juni 1788 aabnede de skønneste Udsigter og gav sikre Forhaabninger⁶. I Bemærkningerne til den førstnævnte Forordning saa Tscherning udtrykt det, der for ham var afgørende: at faa

¹ »Valkyrien« 1831. III. Hefte p. 65. Jvf. »Den oekonomiske Korrespondent« 1821. p. 108.

² Brev fra Amtmand Arctander, Frederiksborg 2—9—07. (Pap.).

³ Dagbogsoptegnelser fra en Rejse i Jylland i Tyverne (Papirer). Jvf. »Kjøbenhavnsposten« 18—5—1831.

⁴ Brev til Kr. Fr. 3—7—1816.

⁵ »Valkyrien« 1831, III, p. 161 f. jfr. 265.

⁶ »Valkyrien« 1831, p. 158.

Bondens Retsstilling sikret ved klare og uomgængelige Lovbud. Meget hurtigt viste det sig ogsaa, at det var her, Vanskelighederne laa. Godsejerne søgte paa mange Maader at omgaa Loven¹, og selv om Regeringen skred ind, hvor der forelaa ligefremme Lovbrud², var der adskillige Forhold, som det var vanskeligt at komme til Livs³. Dette var Tscherning ikke ubekendt med. Han vidste, at der i Tiden fra 1797—1820 var kommet en Række gavnlige Bestemmelser for Bonden, men, tilføjer han, »der er et lille Skridt fra Lovens Givelse til dens Udførelse«⁴. Overhovedet laa Hindringen for en virkelig Bondefrihed ikke i Lovene, hvis Aand var uangribelig, eller i de Byrder, Staten lagde paa Bønderne, men i Godsejernes Udnyttelse af deres Magt over Bønderne. Selv i Pengeforvirringens Tid holdt Skat- ternes Stigning ikke Skridt med Prisstigningen paa Landbrugsprodukter, og disses Stigningsprocent laa ogsaa over Importvarernes — i hvert Fald de almindelige Importvarer. I 1812 sender Tscherning en lang Skrivelse til Bülow⁵, hvori han hævder dette, og som Dokumentation opgiver han følgende Priser.

	1806	1812
1 Td. Rug kostede	4 Rdl.	90 Rdl.
1 - Byg —	2 ⁴⁸ —	50 —
1 - Havre —	1 ³² —	35 —
1 Skp. Ost (Holstensk) kostede . . .	10 —	60 —
1 Td. Smør kostede	36 —	450 —
1 Hest —	100 —	1800 —
1 Okse —	40 —	500 —

Prisstigningen paa de vigtigste Forbrugsartikler i samme Tidsrum var

¹ Bergsøe: Kristian Ditlev Reventlow I, p. 224 f.

² A. Linvald: Kronprins Frederiks Regering I, 237. Jvf. »Kjøbenhavnsposten« 9—4—1831.

³ Bergsøe l. c.

⁴ »Valkyrien« 1831, I, 162 f.

⁵ H. P. 1812—399.

	1806	1812
1 Skpd. Jern kostede	15 Rdl.	125 Rdl.
1 Td. Tjære —	7 —	60 —
1 Td. Tran —	25 —	232 —
1 Skp. Fisk (norsk) kostede	40 —	320 —
1 Td. Sild —	10 —	130 —
1 Td. Stenkul —	2 —	25 —
1 Tylvt Brædder —	3 —	30 —
1 Kubikfod Tømmer —	0 ⁴⁸ —	6 —
1 Td. Salt —	6 —	36 —
1 Skpd. Hamp —	60 —	600 — ¹

Men ikke alene er Forholdet mellem Prisen paa Ex- og Importvarer gunstigt. Prisen paa de sidste er meget billig, naar man ikke beregner Prisen efter den imaginære, men efter den numerære Mønt. Det var da Tschernings Opfattelse, at dansk Landbrug i Tiden omkring 1812 i høj Grad var rentabelt². Disse gunstige Forhold varede til Midten af 1813. Men fra da og til Begyndelsen af 1814 sluttes Landbrugets Overskud af Skatterne, og i 1814 steg Skatterne mere end Kornprisen. Og dertil kom, at det Forholdstal, man anvendte for Omregningen fra Navneværdi til Sølvværdi, var meget ugunstigt for Bønderne. Tscherning anfører³, at Rug f. Ex. i 1814 er sat i Kapitelstakst til 130 Rdl. N. V. Dette skal efter Forordningerne reduceres til S. V. efter Forholdstallet 6 : 1 $\varnothing$: 1 Td. Skatterug = 21⁴ Rdl. S. V., som er lig 243—4—8 Rdl. N. V., hvilket vil sige, at Bønderne faktisk kom til at betale omtrent det dobbelte af det paalignede Beløb.

¹ Jvf. Falbe Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne II. Bd. pag. 3. Forskellene i Tallene skyldes, at Tscherning nævner Salgsprisen, Falbe Hansen Kapitelstaksten, som efter Tscherning laa over Salgsprisen. Dette passer dog ikke altid. I 1812 laa Salgsprisen højest.

² Jvf. Falbe Hansen l. c. II, 9.

³ H. P. 1814—174. Jvf. Brev til Kr. Fr. (udat. 1815—16) og Brev til samme 24—4—1819. — For Rug var Kapitelstaksten 1813 i Sjællands Stift 21⁶⁰ Rdl. Statistiske Meddelelser 4. Rk. 15. Bd. 1. Hefte pag. 4.

Men den største Fare for Bondestanden laa dog i den fortsatte økonomiske Afhængighed af Herremanden i Forbindelse med det tilvante Underdanighedsforhold — to Omstændigheder, som aabnede mange Muligheder for Godsejerne til Udbytning af Bønderne. En særlig Fare saa Tscherning deri, at Godsejerne i Tierne og Tyverne viste Lyst til at faa Fæsteforholdet afløst af frie Forpagtninger, hvorved Godsejerne slap fri for de Forpligtelser, Forordningen af 8. Juni 1787 paalagde dem ved Fæstes Indgaelse. Forøvrigt paastaar Tscherning, at Loven ikke overholdtes, fordi en effektiv Kontrol manglede. Han kender Eksempler paa, at Fæstere er blevet udsat uden om Loven¹. Paa lignende Maade forholdt det sig med Lovens Bestemmelser angaaende Bøndernes Stervboer. Dette Forhold var ogsaa bestemt i Forordningen af 8. Juni 1787, og Princippet var, at Herremanden ikke skulde kunne være Dommer i sin egen Sag². Men fuld Beskyttelse for Bønderne gav Loven ikke. Der var tværtimod her et af de »mod sand Bondefrihed mest stridende Punkter«. Thi selv om Herremanden i sin Egenskab af Skifteforvalter ikke maatte paadømme sine egne Krav i Dødsboet, fik han dog ved sin Domsret med Hensyn til andre Krav en indirekte Indflydelse, og naar hans egne Krav skulde paadømmes af den stedlige Øvrighed, gav dette ingen stor Tryghed, da Dommeren kunde være i Herremandens private Tjeneste³.

Men kunde Loven end saaledes omgaas, stod den der dog altid, og det egentlige Maal for Lovens Fjender maatte naturligt være at unddrage sig dens Bestemmelser. Allerede i 1787 ansøgte en Del jyske Godsejere om, at det maatte være Godsejere og Fæstere tilladt at enes om Syns- og Taksationsmænds Udnævnelse uden Øvrighedens Indblanding⁴, og Maalet var tydeligt nok at faa Fæstet afløst af

¹ »Valkyrien« 1831, I, 160 og 169.

² Fridericia: Den danske Bondestands Frigørelse pag. 89.

³ »Valkyrien« 1831, I, 160 f.

⁴ Bergsøe l. c. I, 127.

frie Kontraktforhold. Andragendet blev afslaaet, skønt Reventlow oprindelig synes at have været stemt for frie Kontrakter mellem Godsejere og Fæstere eller Forpagtere¹; men Hoverikommissionen kom til den Opfattelse, at frie Kontraktforhold vilde bevirke, at Bonden vilde komme til at sukke under et langt værre Trældoms-Aag end tidligere². Dette dækker ganske Tschernings Opfattelse. For ham var Fæstets Afløsning af frie Forpagtningskontrakter den største Ulykke, der kunde times Bondestanden, en Ulykke, der vilde forskærtse alle de Goder, der var opnaaet siden 1787, og som var saa store, at der kun manglede faa Skridt i, at det hele var fuldkomment. Og nu, midt i Arbejdet for Bondens Fremtid, fremkommer saa Ønsker om Forandringer, som vil omstyrte Lovene for Indfæstning og aabne Vejen for, at Fæsternes Kaar kan blive saa tunge som for 50 Aar siden, thi ved Kontraktforholdet kom jo alt Bøndergods under Ejernes vilkaarlige Disposition³. Og dette, skønt Loven selv aabnede mange Muligheder for Godsejerne til at holde Bønderne nede i økonomisk Afhængighed — ogsaa under Fæsteforholdet. Vel var f. Ex. Landgilden fast, men det var ikke umuligt at »finde et andet Navn til Barnet«⁴, og megen Vilkaarlighed heftede ved Indfæstningen, som varierede. Naar det blev hævdet⁵, at Indfæstningen gennemsnitlig androg ca. 10 % af Ejendommens Værdi, paastaar Tscherning, at dette er en billig Maalestok. Han ved, at den kan naa indtil 50 % af Ejendommens Værdi, og naar saa Gaarden tilmed er forfalden i Bygninger og Jorder, med daarligt Inventarium og Besætning og uden Sæde- og Fødekor, saa forfejles Lovgiverens Hensigt⁶. Og selv dette svage Værn vil man nu nedbryde, idet man lokkende taler

¹ Linvald l. c. 246. Jvf. dog Bergsøe l. c. I, 287.

² Linvald l. c. 247.

³ »Den oekonomiske Korrespondent« 1821, p. 109.

⁴ »Valkyrien«, 1831, I, 169.

⁵ Landhusholdningsselskabets Skrifter 3. Bd. 4. Hefte p. 73.

⁶ »Valkyrien« 1831, I, 198.

om frie Kontrakter. Men det er blot Frihed for den Stærke til at undertrykke den Svage. Derfor ønsker Tscherning, at alle »slige egennyttige Projecter maa blive til ingen Ting, men Almuens Frihed en skøn og varig Ting«¹, og at Fæstet maa blive afløst — ikke af Forpagtning, men af Selveje og Arvefæste².

I Tschernings Sympati for Bønderne var der en skarp Brod mod Godsejerne. I Fæsteforholdet plejede de udelukkende deres snævreste økonomiske Interesser uden noget Hensyn til Fæsternes ideelle Rettigheder³, og deres Ønske om Ret til frie Kontrakter støtter sig ogsaa paa rent selviske Motiver⁴, og hans dybe Uvillie mod alle Privilegier⁵ omfatter naturligvis ogsaa Godsejernes.

Paa et enkelt Omraade havde Bønderne dog selv Skylden for, at Lovgiverens Hensigt ikke blev naaet. Det var med Hensyn til Markfreden. De forskellige Forordninger desangaaende havde meget ringe Virkning⁶. I det før omtalte Brev til Bülow kommer Tscherning ogsaa ind paa dette Forhold og udtaler Ønskeligheden af strengere Straffebestemmelser. Han er overbevist om, at slige Foranstaltninger vilde øge Landbrugets Udbytte med mindst 10 % uden at skade nogen⁷.

Tschernings stærke og varme Interesse for Bondestanden beror dels paa, at han har erkendt dens Betydning for Samfundet som Bæreren af Landets vigtigste Erhverv og dels paa hans rent menneskelige Medfølelse med en paa mange Maader undertrykt og forfordelt Samfundsklasse — en Følelse, som laa bag hans oprigtige Demokratisme. Som

¹ »Valkyrien« 1831, I, 215 f.

² »Valkyrien« 1831, I, 198.

³ »Valkyrien« 1831, I, 171.

⁴ »Kjøbenhavnsposten« 27—5—1831.

⁵ »Kjøbenhavnsposten« 8—4—31.

⁶ Bergsøe l. c. I 264 og 267. Jvf. Rasmussen-Søkilde: Landboreformerne pag. 156 f.

⁷ H. P. 1814—435. Jvf. Brev fra Kr. Fr. til Tsch. 8—9—1816 (Papirer) og Breve fra Tsch. til Kr. Fr. 13—3—1816.

Demokrater danner han og Sønnen en ejendommelig Undtagelse fra alle andre Militære fra deres Samtid — i hvert Fald de af dem, der tog Del i det offentlige Liv. I denne Demokratisme er der ikke Tale om nogen Væsensforskel mellem Fader og Søn, men maaske om en Gradsforskel. E. P. Tscherning har vel ingen Sinde — saa vidt det kan ses — udtalt Ønsket om en absolut Lighed, men han anser den Konstitution for lykkeligst, hvor Ligevægten mellem de forskellige Samfundsklasser er fuldkomnest¹, og at det er hans Opfattelse, at det er Overklassen, der vejer for tungt, er der mange Vidnesbyrd om.

For Tschernings Opfattelse satte Aaret 1814 et dybt Skel. Baade i Henseende til den indre Udvikling og med Hensyn til Danmarks Stilling udadtil. Den indre Udvikling gik i det store og hele i den rigtige Retning fra 1788—1814. Først i 1815 fik Danmark ret den almindelige Reaktionens Aand at føle², som fik Tscherning til baade at ængstes og harmes, fordi han mente, at denne Politik svækkede indadtil i en Tid, hvor Farerne udadtil voksede. Sikkert delte Tscherning den almindelige Opfattelse af, at Danmarks Eksistens var i Fare. Han havde haft Lejlighed til at danne sig en Førstehaands Opfattelse af Sverrigs Stemning mod Danmark som Leder af Spionagetjenesten i Sverrig, og da han efter Kielerfreden blev sendt til Holsten for at udforske Stemningen, havde han set, at der truede Farer endog indenfor Monarkiets Grænser, og han fulgte stedse efter Evne og Lejlighed de storpolitiske Begivenheder ude i Europa. Til Tider indsendte han til Bülow Betragtninger over disse Forhold — vel ikke tænkt som orienterende for Regeringen, men dog altid med en Mulighed for, at de kunde indeholde et og andet Synspunkt af Værdi³.

¹ Brev til Kr. Fr. 13—3—1816.

² Brev til Kr. Fr. 25—4—1831.

³ H. P. 1814—435.

Hans Opfattelse af den almindelige europæiske Situation vidner om betydelig Belæsthed og en betydelig Sans for politiske Realiteter. En indgroet Mistillid nærrede han til Carl Johan, som han mistænkte for at nære Erobringsplaner mod Danmark. Overfor denne Fare maatte Danmark søge Støtte hos andre Magter, og efter Tschernings Mening kunde der kun blive Tale om England, som ogsaa maatte være interesseret i at styrke sin Magt i Østersøen overfor Rusland — Sverrigs Ven. Maaske kunde Englands Interesse i et kraftigt Danmark i Østersøen ogsaa paavirke Englands Stilling til Norge¹. I et Brev til Kristian Frederik² kommer han ind paa lignende Betragtninger, men her ikke blot Danmarks Forhold til Sverrig, men Danmarks Stilling i det europæiske System. For at sikre Europas Ligevægt mener han, at en Konsolidering af Centraleuropa er nødvendig. Dette vil nødvendiggøre, at en Del af Tyrkiet og Danmark vest for Store Bælt indgaar i det centraleuropæiske Statssystem. Det vestlige Danmark skulde saa forenes med Hannover under Danmarks Konge. Han anser denne Ordning for »højest nyttig« — baade for Danmarks Konge og for Danmark selv — og baade i politisk og økonomisk Henseende. Tanken drøftedes ogsaa af andre. I Selskaber i København har han hørt drøftet³, hvorvidt Danmarks Forening med Sverrig var gunstigere end Sjællands Ombytning med Hannover. »Faa tænker sig et Medium, og selv Mænd i Stillinger har kun givet mig det ene Tilfælde som Middel mod det andet uden at tilstaa Muligheden af en Kraftytring fra egen Side«. Ogsaa i Udlandet havde man Forstaaelse af, at Danmarks politiske Eksistens ene beroede paa de allierede Magters Villie og Tykke⁴. Og overfor denne truende Fare stod Danmark med svækkede Kræfter. Indadtil Finansforholdene og den

¹ H. P. 1814—435 jvf. H. P. 1814—308.

² Brev til Kr. F. 27—11—1814.

³ Brev til Kr. Fr. 1—1—1815.

⁴ »Times« 29. April 1813. Jvf. H. P. 1813—ad 607.

stadig skarpere Modsætning mellem Dansk og Tysk. Danmark er fuldt af Embedsmænd af en Nation, hvori det danske Kongehus har sine arrigste Modstandere, skriver han¹, og af Selvsyn vidste han, at en fjendtlig Stemning mod Danmark i Holsten var trængt dybt ned i Befolkningen. Dertil kom Norges Tab. Faren for Danmarks Selvstændighed drev over, men stedse grellere fremtraadte Vanskelighederne i den indre Styrelse. Med dyb Bekymring var han Vidne til Finansernes Sammenbrud og de store politiske Ulykker, som fik ham til at tvivle om det bestaaende politiske Systems Brugbarhed. Dog tvivlede han ingenlunde om Kongens gode Villie. Utallige Gange har han i stærke Ord udtalt sin Hengivenhed for Frederik VI og sin stærke Tro paa hans redelige Villie og rene Hensigter. Men Kongen maatte oftest bygge paa andres Viden, og Tscherning havde Erfaringer for, at man til Tider gav Kongen falsk Underretning². Hans varme Fædrelandskærlighed gjorde det umuligt for ham at forholde sig passiv i en saadan Situation. Og i Sommeren 1814 indsender han da til Bülow to omfangsrige Aktstykker³, hvori han fremsætter sit Syn paa Forholdene, idet han forudskikker den Bemærkning, at han vil tale saa frit som til sin Skriftefader. Særlig to Ting maa opnaas: Tilliden til Regeringen maa vindes paany, og Finanserne maa ophjælpes. Med Hensyn til det første anser Tscherning det for sin Pligt at sige, at han i hele Landet kun har hørt eet enstemmigt Ønske: »At vor gode elskede Konge vil styre Landet ved et Statsraad og Kollegier, og at de Mænd, der har Nationens Agtelse paa Grund af deres redelige Hengivenhed for Hans Majestæt, stod i Spidsen for det militære Kollegium«⁴. Med Hensyn til Finansernes Ophjælpning vanskeliggøres

¹ Brev til Kr. Fr. 27—11—14.

² Brev til Kr. Fr. 15—4—31.

³ H. P. 1814—390 og 435.

⁴ Det er klart nok, at Meningen hermed er, at Adjudanterne skal holde sig til deres Metier og ikke blande sig i Politik.

dette ved, at Nationen ikke har Tillid til den enkelte Minister, da denne ofte mangler Sagkundskab og derfor er henvist til at tage mod Raad udefra, hvorved disse uofficielle Raadgivere ofte spinder Silke, medens Staten maa tage Smerten. Derimod skylder Nationen Kongen Tak, da han har bragt store Ofre for igen at bringe Finanserne paa Fode — ikke mindst derved, at han ved Indretningen af Rigsbanken har paalagt sig visse Baand. Men naar Hensigten ikke er naaet, skønt der ikke udstedes flere Sedler, er Grunden den manglende Tillid. Denne kunde imidlertid vindes, hvis Kongen sammenkaldte en Komité bestaaende af: 4 store (og kloge) Godsejere, 4 slige Handelsmænd, 2 Amtmænd, 2 Borgmestre, 1 Finantzier, 1 Cammeralist, 1 Jurist og 1 Militær og lod denne Komité forelægge sig Forslag gennem Finantsministeren. Imidlertid er Tilliden til Landets Solvens heller ikke altfor rodfæstet, hvorfor et energisk Arbejde for Udviklingen af Erhvervslivet ogsaa er en af Tidens mest nærliggende Opgaver. Til Handelens Fremme foreslaar Tscherning ligeledes sammenkaldt en Komité, bestaaende af Købmænd, to fra København og en fra den vigtigste By i hvert Stift. Forslag fra den Komité skulde Commerce-Kollegiet forelægge Kongen, og til lige skulde Kollegiet for Komitéen opgive de Indvendinger, de muligt overfor Kongen havde fremsat mod Forslagene. Men for Handelens Udvikling var det endvidere afgørende, at Regeringen erhvervede sig baade fremmedes og indfødtes Tillid i Pengesager, thi kun derved kunde Kurserne hæves og kunde der skabes Muligheder for Handelen. En absolut Forudsætning for Handelens Blomstring var det endelig, at man løste de fleste af de Baand, Toldlovgivningen paalagde den. En Vanskelighed var det, at Danmark i Norge havde mistet sit Hovedmarked for Korn, men Erstatning maatte søges gennem Udvikling af andre beslægtede Erhverv, særlig Trafik og Fragtfart, som imidlertid krævede rolige politiske Forhold, og at Danmark genvandt den Tillid og Agtelse, som det ved Kaperierne havde for-

spildt. Meget ofte hører man hos fremmede Købmænd Ordene Tyv og Røver i Forbindelse med Ordet Dansk. — Med Hensyn til Fabrikker og Manufacturer er det nødvendigt, at de unddrages enhver Understøttelse, og alle Monopoler burde afskaffes — undtagen saadanne som Ene-ret til i en vis Tid at udnytte Opfindelser — og navnlig bør Kongen ikke selv drive Fabriksvirksomhed, da Erfaringen viser, at det altid ender med Tab. — Hvad der tiltrænges er da: Tillid til Landets Finansstyrelse og et energisk Arbejde paa at udvikle Landets Hjælpemidler ved Fremme af Erhvervslivet. Men der er meget, der tyder paa, at Tscherning i Virkeligheden mente, at dette kun kunde naas gennem en radikal Ændring af selve Styrelses-formen — ved at Folket selv fik Del i Styrelsen. Dette lod sig naturligvis ikke sige direkte i en Skrivelse til Bülow, men som tidligere nævnt antydes noget saadant i Brevene til Kristian Frederik. Direkte har han dog ikke i de Breve, der foreligger fra Tiden lige efter 1814, udtalt sig for Indførelsen af en Konstitution i Danmark, men han taler om det almindelige Krav om en Konstitution, der gjorde sig gældende i største Delen af Europa, og som næppe lader sig undertrykke, hvorfor han mener, at »den Regent handler viseligt, som giver sine Undersaatter en saadan, lempet efter sine og deres Tarv«¹. Han nævner ikke Danmark — heller intet om, at saadanne politiske Strømninger fandtes her, men hans Sympati for de konstitutionelle Ideer skinner tydeligt nok igennem, og senere² antyder han Nødvendigheden af at skabe et socialt Grundlag for en Konstitution, og i Efteraaret s. A.³ udtaler han, at den konstitutionelle Bevægelse nu er saa stærk, at det kun er et Spørgsmaal om Tid, naar den sejrer, og i Virkeligheden er Kongerne kun interesseret i Maaden, hvorpaa det sker, »thi Kongerne kan ikke ville regere uden efter

¹ Brev til Kr. Fr. 2—2—1816.

² Brev til samme 13—3—16.

³ Brev til samme 19—11—16.

retfærdige Love«. Men omtrent paa samme Tid er det, at han i et udateret Brev skriver til Kristian Frederik: »Om Politik ved jeg intet. Activ Del tager jeg ej mer i nogen Ting og har Grund at vogte mig for Skinnet deraf«. Det er vel muligt, at hans lidt dristige Politiseren er kommet Frederik VI for Øre, og at han har faaet en Advarsel. Hvad end Grunden er, finder man ingen politiske Udtalelser af ham i lange Tider. Men at det ikke skyldtes Resignation overfor det bestaaende og end mindre Omvendelse er givet. Da han mange Aar senere¹ — nu en gammel Mand — igen meddeler Kristian Frederik sit Syn paa de politiske Forhold, er hans Sympatier, som han ogsaa selv fremhæver, uforandret de samme. Han er stadig for en konstitutionel-monarkisk Forfatning, men hans Pligt som Undersaat og hans Hengivenhed for Kongen og hans Hus gør ham til Modstander af at anvende Midler, der kan føre til Vold og Oprør. Han vedkender sig saa meget friere denne Sympati overfor Kristian Frederik, som jo denne har udtalt sin — af alle udvortes Omstændigheder uafhængige — Overbevisning i den Konstitution, han gav det norske Folk, vistnok den fuldkomneste monarkiske, men ogsaa kun mulig i et Land uden privilegerede Stænder. Europas Folk havde efter Frihedskrigenes Ret til at haabe paa en politisk Stilling, der sikrede Fred og Rettigheder, men den hellige Alliance... søgte at gennemføre en forældet højst trykkende Tingenes Orden, der truede det oplyste Europa med middelalderligt Barbari. Deraf al den Uro, der nu frembryder saa voldsomt. Ogsaa her i Danmark er Tilstanden kritisk. Hvad Danmark trænger til — ogsaa af Hensyn til Slesvig og Holsten — er en Konstitution. En Stænderforfatning er ikke mere i Tidens Aand², og om Folkets Modenhed kan ingen tvivle. Med disse Udtalelser in mente er det klart nok, at Tscherning ikke kunde hilse Forordningen af 28. Maj med nogen særlig

¹ Brev til Kr. F. 23—12—1830.

² »Kjøbenhavnsposten« 9—10—1831.

Glæde. I hans Papirer findes et Aktstykke, stilet til Kongen, men vistnok ufuldendt og ganske sikkert ikke indsendt, som indeholder nogle Betragtninger over Stænderanordningen. Han advarer her imod at holde sig altfor nær til det præjsiske Forbillede, men kommer iøvrigt ikke dybere ind paa selve Forfatningsspørgsmaalet; derimod udtaler han, at Grundlaget for enhver Forfatning maa være »municipale Indretninger«. Men Sognefogderne paa Landet og de eligerte Borgere i Byerne savner Grundlag for deres Mynlighed, og der maa gennemgribende Reformers til, før der her kan blive noget at bygge paa.

Den 29. Decbr. 1813 modtog Tscherning en Ordre til straks at begive sig til Als for at overtage Ledelsen af Øens Forsvar¹. Hans Forhold til den civile Befolkning var det bedste. Ved sin Afrejse modtog han en kostbar Gave fra Borgerne i Sønderborg, og flere Breve — særlig fra Embedsmænd paa Als — vidner ligeledes om den almindelige Højagtelse, han havde erhvervet sig. Ogsaa den hertugelige Familie satte megen Pris paa ham. En særlig Grund til Erkendtlighed overfor Tscherning havde Hertugen derved, at det var lykkedes Tscherning før den endelige Vaabenhvile at udvirke Neutralitet for Hertugens graastenske Godser, for hvilket Hertugen hjerteligt takker ham². Derimod kunde Tscherning ikke opnaa Neutralitet for Als, hvad Hertugen havde opfordret ham til at stræbe efter. I en Skrivelse til Kongen³ rapporterer Tscherning Hertugens Ønske og fremfører, hvad han selv mener, der kunde tale derfor. Men Kongen svarer skarpt⁴, at sligt kan han al-

¹ (Papirer). Angaaende hans Forhold som Kommandant se Meddelelser fra Krigsarkiverne (cit. Krigsarkiver) VIII. Bd. pag. 409—20.

² Brev fra Hertugen til Tsch. udat. (Papirer).

³ J. S. V. 1814—16.

⁴ Papirer.

deles ikke bifalde, »thi Vi har udnævnt Dig til Kommandant for at bestyre Øens Forsvar«. Mellem Tscherning og Hertuginde fortsattes Brevveksling i flere Aar, og Tonen i Brevene er meget hjertelig. Da Tscherning forlod Als, skrev hun bl. a. til ham: »Hos mig skal Mindet om den korte Tid, De var paa Als, stedse være helligt, og De modtage den Forsikring, at min Agtelse for Dem, min Taknemlighed for Deres Hengivenhed og Tiltro til mig først skal ophøre med mit Liv. Deres hengivne Louise Augusta«. — Senere holdt de hinanden underrettede om, hvad de hver især erfarede af politisk Nyt. Da Tscherning meldte hende, hvad Rytget fortalte om Fredsbetingelserne¹, udtalte hun² sin Frygt for, at »Danmarks gode Skytsaand har forladt os«. Særlig oprøres hun ved Tanken om, at danske Krigere kan komme til at bløde for de Allieredes »saa kaldte gode Sag«. Endvidere beklager hun, at det ikke synes helt klart, hvorledes Holstens Stilling bliver efter Freden. I et andet (udateret) Brev meddeler hun Tscherning, at hun har faaet følgende Brev fra Kongen: »Nye begyndte Underhandlinger har foranlediget Vaabenstilstand. Erholde vi nu Fred, tør vi smigre os med en fordelagtig. Alle Magter hader Carl Johan, men skaaner ham, fordi de endnu venter meget af hans Medvirkning for den saakaldte gode Sag. Østrig har ladet sig desavouere og erklærer, at om vi fortsætter Krigen, vil de bryde alle politiske Forbindelser med os«. Og da Kongen i et Brev af 25. Jan. meddeler hende Fredsbetingelserne, lader hun det straks gaa videre til Tscherning og tilføjer, at Kongen ansaa Ordningen for heldig, da den aabnede Danmark Mulighed for Deltagelse i de endelige Fredsforhandlinger. Men Hertuginde er af en anden Mening. »Jeg frygter dog meget«, skriver hun, »at desuagtet vil Danmark ej spille nogen glimrende Rolle ved den almindelige Fred. De smaa

¹ Tschernings Breve til Hertuginde kendes ikke, undtagen for saa vidt som Indholdet fremgaar af Hertugindens Svarbreve.

² Brev fra Hertuginde 16—1—14. (Papirer).

Stater trækker altid kortest, og man spiser dem altid af med tomme Løfter. — Aldrig forekom mig Fremtiden saa mørk og sorrigfuld«. — Senere blev hun dog mere forhaabningsfuld. Da Kongen paa sin Rejse til Wien lagde Vejen over Augustenborg og opholdt sig der et Par Dage, havde hun den Glæde at finde ham aldeles uforandret¹. Trods alle Krænkelser havde han paa en beundringsværdig Maade bevaret sin sædvanlige Munterhed og Blidhed. — »Jeg haaber meget af hans Rejse til Wien. Ved Himlens Hjælp vil den bidrage til hans Tilfredshed, til Danmarks Held«². Ogsaa Begivenhederne i Norge gav Anledning til Brevveksling mellem dem (hvorom senere). Det sidste Brev fra Hertuginde er fra 1817; men det gensidige Venskab varede ved, og endnu i 1831 besøgte Tscherning Augustenborg. I en Dagbogsoptegnelse fra dette Besøg omtaler han Hertug Christian August med stor Sympati. Han roser »hans aabne, ærlige Karakter, hans sunde Forstand, Eftertanke og Opmærksomhed«. — For Hertug Frederik Kristian havde Tscherning mindre Sympati. I en Indberetning til Kongen skriver han om ham: »Han er ikke meget ivrig for militære Operationer til Landets Forsvar, men har dog intet Øjeblik modsat sig at præstere det forlangte. Det er muligt, at Hertugen et Øjeblik kan have næret et Haab om at bestige Sverrigs Trone og et Ønske om at beherske sine Besiddelser med mere uindskrænket Magt, men han har sikkert for megen Æresfølelse til at gøre noget Skridt i denne Henseende, som kunde stride mod hans Pligter som dansk Undersaat. Hertuginde derimod er ved sin Aand og Kraft Øens militære Genius«³. — Da Hertugen døde, opholdt Tscherning sig i Holsten. »Hertugens Død har her vakt megen Sensation«, skriver han til Bülow⁴, »jeg tror ikke, han var Danmarks ivrigste Ven. Han var

¹ Brev til Tsch. 9—9—14.

² Brev til Tsch. 23—9—14.

³ H. P. 1814—401—Aaret ud.

⁴ H. P. 1814—397.

vistnok en ivrig Philosoph, lige saa stærk tysk Fyrste og stod i Brevveksling med Hertugen af Oldenborg, som nu absolut skal have Holsten. Det synes, som om man i Hertugen saa en Støtte«.

Efter Fredsslutningen blev Kommandoen paa Als naturligvis nedlagt, og den 18. Jan. fik Tscherning Ordre til at gaa tilbage til Frederiksværk¹. Den 16. udtaler Kongen sin Tilfredshed med den Maade, hvorpaa Tscherning har udført det ham anbefalede Hverv, og over igen i Tscherning at have lært en Mand at kende, der kan benyttes i flere Fag til Statens Nytte². I Stedet for at gaa tilbage til Frederiksværk faar han imidlertid d. 22. Jan. efter Ansøgning Lov til at følge de fremmede Armeers Tilbage-marsch, og samtidig paalægges det ham at studere Stemningen i Holsten. Denne Rejse varede i et Par Maaneder, men i Maj sendtes han atter derved og var der saa Maanederne Maj—Juni. Fra den første Rejse foreligger en Rapport til Kongen, skrevet efter Hjemkomsten og dateret 8. Marts 1814³. Derimod findes ingen Optegnelser fra selve Rejsen. Fra den anden Rejse findes en Række Indberetninger til Bülow — indsendte under Rejsen. Men Indholdet er i alt væsentligt det samme. Forbigaaende paavirkedes Stemningen til Gunst for Danmark ved den Lettelse, man følte, naar fremmede Tropper afløstes af danske. Men ellers er Stemningen farlig nok. Skønt de naturligvis er tilbageholdende overfor Tscherning, mærker han dog ofte deres Utilfredshed, og han tror det nødvendigt at gøre noget for at give Gemytterne en fordelagtigere Stemning⁴. Men farligere end denne Util-

¹ Papirer.

² Papirer.

³ H. P. 1814—401—Aaret ud.

⁴ H. P. 1814—397. Jvf. om Stemningen i Holsten et anonymt Skrift: Dänemark und vorzüglich Schleswig-Holstein in 1814, som efter Tscherning vakte en betydelig Opsigt og ret nøje udtrykker den herskende Stemning. Det er udpræget loyalt, men falder ret nøje sammen med Tschernings Iagttagelser. Tscherning lærte først Skriftet at kende paa sin sidste Rejse. Det synes forfattet af et Medlem af Ridderskabet.

fredshed var en meget udbredt Opfattelse af, at man hørte til Tyskland — og særlig en varm Tilslutning til Prøjsen i dets Kamp for Tysklands Frihed¹. Særlig koncentrerede var disse Stemninger i Kiel, »som altid er tilbøjelig til at forlade Danmark«, og man spørger bestandig Tscherning, om der ingen Forandring sker med Holsten, og hans Benægtelse »aflader aldrig at frembringe lange Ansigter«². Overhovedet er der i Holsten en ejendommelig spændt Forventning efter Forandringer. Og Rygterne gaar. Nys fortalte man, at Hertugen af Oldenburg skal giftes med Prinsesse Karoline og have Holsten i Medgift. — Desuden tynger Indkvarteringen naturligvis Landet. Et Omraade, hvor Varsomhed er paakrævet, er alt, hvor der kan være Fare for at støde an mod Holstenernes Kærlighed til deres Sprog og deres Provins. Paa disse Omraader er Holstenerne meget ømtaalige. Desuden ønsker man, at Kongen af og til vil opholde sig i Landet, da man frygter den Paavirkning, Kongen paa Øerne er udsat for. Endelig er det et almindeligt Ønske, at Regeringen vil udbetale Gage til de militære Befalingsmænd, for at disse kan betale deres Gæld. At Officererne ikke faar deres Gage, tager man som et Bevis paa, at Holsten skal afstaas³. For Universitetet kom dertil en Klage over, at Indkvarteringen var et Indgreb i dets Friheder. Alt dette er specielt for Holsten, men fælles for Slesvig og Holsten er et enstemmigt Ønske i begge Nationer og alle Stænder om at faa den gamle Sølv mønt tilbage og større Frihed for Handelen, som nu efter Hamburgs Ødelæggelse og Lübecks Ruin har store Muligheder. Det er ikke selve Afgifterne, man er bange for. Man vilde med Glæde efter Overenskomst betale en endnu større Sum, end hvad der nu kommer ind ved Tolden — blot man blev fri for den besværlige Kontrol og det nærgaaende Told-

¹ H. P. 1814—282. Jvf. Brev til Kr. Fr. 17—1—1816.

² H. P. 1814—372. Jvf. H. P. 1814—364.

³ H. P. 1814—390.

eftersyn¹. Tscherning selv er overbevist om Nytten af Frihed for Landets Handel — særlig Transithandelen. Som Forholdene var, kunde Hertugdømmerne aldrig konkurrere med Hansestæderne, som stod langt friere. Særlig gælder dette om Altona og ogsaa andre aabne Stæder i Hertugdømmerne. Frihed for Handelen er i det hele en af Tschernings Yndlingstanker, og ved at imødekomme Holstenerne paa dette Punkt vilde man altsaa ogsaa tjene politiske Formaal af den største Betydning ved, at knytte Holstenerne til Kongeriget. Thi det var langt fra, at Tscherning ansaa det for umuligt at vinde Holstenerne. Ud fra sin sædvanlige Optimisme mener han, at den øjeblikkelige Modsætning mellem Hertugdømmerne — særlig Holsten — og Danmark ved nogle faa Foranstaltninger let kan udjævnes — ja, at man kunde opnaa, at Kongen blev hele Landets elskede Fader. I en Indberetning til Bülow² skriver han: »Ved at undersøge om Universitetets Frihed er billig, og hvorledes den kan tilstaas, vandt H. Maj. hele Universitetet. Ved at beordre en Undersøgelse over, hvorledes Toldafgifterne kunde ophæves i Holsten til største Fordel for Handelen og altsaa for H. M. selv, vandt han med et alle Borgere og Købmænd, og ved at permittere de annekterede Battailloner vandtes Bonden«. — I Slesvig er Forholdene lidt anderledes, idet der her ogsaa er nationale Forhold, der fortjener Opmærksomhed. At Tysk er det offentlige Sprog i hele Slesvig, er vistnok en Fejl — i hvert Fald fra Flensborg og nordpaa, hvor hele Almuen taler Dansk, som ogsaa læres i Skolerne og forstaas af alle Embedsmænd. En lempeligere Forandring af dette Forhold var sikkert ønskeligt og vilde have stor Indflydelse paa Almén-Aanden og maaske lidt efter lidt indvirke paa de fjernere tysk-holstenske Distrikter³. Heldigt vilde det ogsaa være, om der ved Universitetet i Kiel ansattes en duelig Lector

¹ H. P. 1814—401 Aaret ud. Jvf. H. P. 1814—390.

² H. P. 1814—386 jfr. 397.

³ H. P. 1814—401 Aaret ud.

i Dansk¹. Iøvrigt er det ejendommeligt, at Tscherning ellers ikke berører de nationale Modsætninger mellem Dansk og Tysk i Hertugdømmerne. Overhovedet har han meget ringe Forstaaelse af de Kræfter, Nationalfølelsen rummer. Og han har heller næppe megen Sympati for denne Følelse. Ved given Lejlighed taler han ret foragteligt om de lærde Tyskere, der absolut vil gøre hole mich der Teufel til en Stats naturlige Grænse, i hvor stridende Interesser de Individier, som sværger saaledes, end kunde have². Men hvis han manglede Forstaaelse af de Vanskeligheder, der kunde følge af de nationale Modsætninger, var han fuldkommen klar over de Vanskeligheder, der kunde følge af Slesvigs og Holstens forskellige statsretslige Stilling og navnlig af den Omstændighed, at Holsten kunde gøre visse Forfatningskrav gældende, medens Slesvig ingen saadan Ret havde. Allerede i Sommeren 1814 havde Tscherning overfor Prins Kristian³ peget paa Nødvendigheden af at ned sætte en Kommission, som skulde udarbejde et Udkast til en Konstitution for Holsten. Naar dette nu (1816) er sket, høster Kongen ikke den samme Tak derfor, som hvis det var sket af Naade i 1814. Desuden skal Kommissionen kun beskæftige sig med en Forfatning for Holsten, men dette vil sikkert volde Vanskeligheder i Slesvig, som ogsaa gennem Enheden i Forvaltning synes at have Grund til at haabe paa en Forfatning som Holsten, og i hvert Fald kan Enheden i Forvaltning næppe bevares, hvis de to Lande stilles forskelligt i forfatningsmæssig Henseende — vel ikke engang Enheden i Finansvæsen. Desuden er der i Slesvig et saa stort tysk Element, at man næppe kan ignorere det — saa meget mindre, som det har mange Forbindelser i Tyskland. De jure har Kongen Ret, thi Slesvig ligger under Kongeloven, de facto vil han faa mange Bryderier, hvis han ikke enten hæver den tilsyneladende Forbindelse

¹ H. P. 1814—372.

² H. P. 1814—435.

³ Brev til Kr. Fr. Fr. 10—9—1816.

mellem Hertugdømmerne eller sætter dem paa lige Fod. Men heller ikke her nogen Tanke paa de nationale Mod-sætninger eller den nationale Fare, der kunde ligge i en saadan Understregning af Enheden mellem de to Hertugdømmer. Senere¹ taler han om Faren ved at uddybe Kløften mellem Danmark og Hertugdømmerne — disse to Rigets Dele — ved at give de sidste en Forfatning. Men intet Ord om den nationale Fare for Slesvig. Hans stadige Tanke er at vinde de tyske Elementer gennem Forfremmelser, Dekorationer o. lign. — aldrig ved given Lejlighed at erstatte tyske Embedsmænd i Slesvig med danske².

Norges Tab gik Tscherning nær til Hjerte. Han kendte Forholdene deroppe fra en Rejse i 1811, da han af Kongen var sendt derop for at sondere Stemningen. Hans Indberetninger viser, at han paa afgørende Punkter har bedømt Forholdene rigtigt, men har lagt for ringe Vægt paa Nordmændenes Trang til politisk Selvstændighed. Som i Holsten saaledes ogsaa her. Nordmændenes faktiske Selvstændighedstrang var for ham kun et Udtryk for Utilfredshed med visse Forhold, som let kunde rettes. Han tilraader at imødekomme Nordmændenes Ønske om særlige norske Institutioner, især et »Academi, en Bank og et Discontoselskab af norske Købmænd«³. At Opfyldelsen af disse Ønsker vilde have den bedste Virkning, tvivler Tscherning ikke om, thi i Virkeligheden er Nordmændene deres Fædreland og Konge dybt hengivne, og de enkelte utilfredse er det kun af en overdreven Kærlighed til Norge og vilde blive de mest entusiastiske Befordrere af Regeringens Hen-

¹ Brev til Kr. Fr. 23—12—1830.

² Brev til Kr. Fr. 10—9—16.

³ En Plan, som Kristian Frederik ogsaa straks søgte at realisere, da han kom til Norge (Danmarks Riges Historie V, 650). Men Wegener siger ogsaa, at Prinsen i sine Optegnelser »udførligt« omtaler Tschernings Indberetninger. Se Wegener: Antislesvigholstenske Fragmenter IV, 406 ff.

sigter, hvis denne hædrede dem med sin Tillid og anvendte dem som »deliberative Medlemmer i nogen Committé til Handelens Fremme«, da de næsten alle tilhører Handelsstanden. Naar Norge er forsynet med Proviant og har et vel organiseret Forsvar, hvortil det har Tillid, kan intet rokke det fra et Kongehus, som det saa inderligt elsker og ikke ofte nok kan se i sit Skød. — »Ja, Deres Majestæt, hele Nationens Ønske er at se dens elskede Monark, hvis Person blev et Foreningspunkt for hele Nationens forenede Bestræbelser for at afværge fremmed Overlast og kvæle indvortes Misnøje. Den norske Nation har en besynderlig Attraa efter at se og tale med sin Monark. Dets Styrere vinder altid ved at færdes mellem Almuen — saaledes skyldtes Prins Kr. Augusts Popularitet navnlig hans jævne Færd og hans bestandige Rejser¹ — hvilket beforder den gensidige Tillid«. — Meget kunde vindes, hvis Kongen tog Selskabet for Norges Vel under sin Beskyttelse. Provianteringen er et meget vanskeligt Spørgsmaal. Tscherning foreslaar to Løsninger af Problemet: At benytte Tiden, naar de engelske Krigsskibe om Vinteren forlader de danske Have, til at sende nogle store Kornskibe konvoyeret af et Par Brigger til Norge eller opkøbe Korn i Sverrig og sende det ind i Norge. Forøvrigt har han ikke bemærket Mangel, men vel høje Priser. Ganske vist har han hørt om Mangler nordenfjelds, men han anser dem for overdrevne². Ogsaa den svenske Agitation i Norge er han opmærksom paa. I en anden Indberetning³ refererer han et Brev fra en svensk Rigsdagsmand til en norsk Ven. Heri forekommer følgende Vendinger: »Bør en højsindet, tapper og hædret Nation taale den Ydmygelse at staa under en slavisk, forkælet og i alle Dele vanslægtet Nations Befaling. Bør den ikke hellere vælge Broderskab med en Nation, som er den lige i Tænke-

¹ Jvf. Kristian Frederiks Trondhjemsrejse.

² H. P. 1811—74. Det var forøvrigt ogsaa først Aarene 1812—13, der blev rigtig vanskelige. (Danmarks Riges Historie V, 649).

³ H. P. 1812—263.

maade og Manddom¹. Det er rimeligt — ogsaa paa Grund af Tschernings nære Forhold til Kristian Frederik — at han var stærkt optaget af Prinsens Færd i Norge. Efter at Kristian Frederik er kommet derop, sender Tscherning ham et Brev med forskellige Raad og Vink — særlig angaaende Personalforhold. Navnlig anbefaler han Købmand Carsten Tank fra Frederikshald, som ogsaa i Kristian Frederiks Tid var fremme i første Række². Og et Bevis paa den Tilid, Prinsen nærrede til Tscherning, er det, at da han 1. April 1814 sendte et Brev til Frederik VI med en Redegørelse for sin Handlemaade, sendte han et ligelydende til Tscherning, for at han skulde underrette Grev Danneskjold og Bardenfleth³. Med spændt Opmærksomhed og varm Sympati fulgte han Udviklingen i Norge, selv om han maatte beklage, at Nordmændene saa let og uden Tanke om Modstand gik ud af Forbindelsen med Danmark. Saa meget mere beklagede han dette, som han var af den Opfattelse, at dette fremfor alt skyldtes Danmarks ukloge Politik overfor Norge. I den ovenfor citerede Indberetning fra 1811 giver han jo stærke Udtryk for sin Overbevisning om Nordmændenes Troskab, og endnu i 1813 mener han, at ethvert Anslag mod Norge er uden Virkning, naar blot Landet er forsynet med Korn og har tilstrækkelige Forsvarsmidler⁴, og da Tabet af Norge var en Kendsgerning, udtaler han som sin Overbevisning, at »Norges Tab var beredt i Norge selv og maaske ikke var fulgt, om visse Skridt var sket før«⁵. Hele Aaret 1814 stod han i skriftlig Forbindelse med Kristian Frederik, hvis Korrespondent han

¹ Lignende Ting kunde Rasm. Nyerup berette efter sin Rejse i Sverrig. Se H. P. 1812—267.

² Yngvar Nielsen: Norge i 1814 pag. 42 og 46 f. og oftere.

³ Joh. Fr. B., Hofchef hos Prins Ferdinand fra 1810. Det har ikke kunnet oplyses, hvilken Danneskjold der er Tale om. Smlgn. Kr. VIII's Dagbøger fra 1814 pag. 74, hvor Prinsen meddeler, at et saadant Brev er sendt Tscherning. Selve Brevet findes ikke i Tsch.s Papirer.

⁴ H. P. 1813—183.

⁵ H. P. 1814—398.

var¹. Han var saaledes ogsaa Mellemand mellem Kristian Frederik og Hertuginde af Augustenborg, der rimeligt nok var stærkt interesseret i Prinsens Forhold. Gentagne Gange beder hun Tscherning, om at besørge Breve til Norge, og samtidig udveksle de Tanker om Forholdene deroppe. Desværre findes Tschernings Breve ikke, men af Hertuginde ses det, at han har næret godt Haab om, at Norge kunde hævde sin Selvstændighed. Anderledes saa Hertuginde paa det. »Danmarks og Norges Forhold til hinanden i dette Øjeblik foruroliger og bedrøver mig ofte«, skriver hun², og trods, al Medfølelse for Prinsen er det ogsaa hendes Ønske for Danmarks Skyld, at Norge roligt maatte underkaste sig sin Skæbne³, da Danmark ellers næppe kan blive den russiske Hær i Holsten kvit. I et Brev nogle Dage senere⁴ udtaler hun atter sin Medfølelse med Prinsen og sit Haab om, at Ulykken maa styrke ham, og at hans aandelige Helbredelse maa blive fæstnet gennem Arbejde, selvom det nu maa blive i et mere beskedent Plan. Og hun tilføjer: »Prinsens ædle Hensigt, hans fortræffelige Karakter vil ej miskendes, og det danske Folk vil erstatte ham den Uret, enkelte norske Forræddere har gjort ham«.

Om Tschernings Forhaabninger vidner et Brev⁵, han i Begyndelsen af 1814 skrev til Prof. Meyer⁶, Augustenborg. Han fremsætter her en Plan til en Korntransport til Norge, og om de politiske Forhold skriver han, at Svenskernes Ønsker gaar ud paa Nordens Forening, og at man finder Kristian Frederik mere egnet til at hidføre denne end Carl Johan. Som en dog ikke meget betydningsfuld Kendsger-

¹ Se Brev fra Oberstløjtnant Brock til Tsch. 12—1—1814 (Papirer).

² Brev til Tsch. 26—4—14.

³ Brev 14—9—14. Af Brevet ses det, at Tscherning ønsker, at Norge skal kæmpe for sin Selvstændighed.

⁴ 23—9—14.

⁵ Papirer.

⁶ Prof. Krog Meyer var Opdrager for Hertugens Sønner 1810—16. Han var født i Norge.

ning nævner Tscherning, at han véd, at man i et Selskab i Stockholm har raabt Hurra ved Prinsens Skaal og hysset ved Carl Johans.

Imidlertid gik jo Udviklingen i Norge sin Gang; Haabet om, at Norge kunde bevare sin Selvstændighed, glippede, og samtidig viste det sig, at Norges Stilling kunde berede Danmark visse Vanskeligheder. Tscherning er dog af den Opfattelse, at det vil være let at overbevise de Allierede om, at den daværende Tingenes Tilstand skyldtes Svenskerne¹. Dels ved, at de ikke blev ved deres første Fordring om Trondhjems Stift² og dels ved, at Svenskerne aftvang Kongen den Proklamation, hvorved han løste Nordmændene fra deres Troskabsed, idet de stolede paa deres gamle Forbindelser i Norge, medens Resultatet blev, at Nordmændene straks følte sig som et frit Folk og fik Lyst til en egen Konstitution, og endelig ved, at Svenskerne nu bruger Kongen til fornærmende Skridt overfor Prins Kristian, hvad der binder Nordmændene endnu fastere til ham. Skylden for Tingenes Udvikling maa da tilskrives Svenskerne og ikke Danskerne.

Endnu efter Forliget i Moss synes det, som om Tscherning har søgt at paavirke Stemningen i Norge mod Sverrig. I hans Papirer findes et udateret Udkast til en Imødegaaelse af en Tale, som Wedel-Jarlsberg havde holdt, og hvori han talte for Norges Tilslutning til Sverrig³. Tschernings Koncept er rimeligvis tænkt som et Grundlag for en Tale, der skulde holdes af en af hans Venner i Stortinget, men den er ikke bleven holdt. Han søger her at paavise, at Norge baade socialt og økonomisk vil tabe ved Forbindelsen med Sverrig, og at fortsat Modstand ikke paa Forhaand kan betragtes som haabløs. Særlig fremhæver han

¹ H. P. 1814—390 (dateret 13—6—1814).

² Danmarks Riges Historie V. Bd. pag. 652.

³ Stortingstid. 20. Okt. 1814 pag. 270—88. Talen blev offentliggjort i Ugebladet »Tiden«; se Stortingstid. 1814 p. 659 f., saa Tscherning kan have kendt den fra dette Blad.

Faren for den norske Bondefrihed. Men er Foreningen med Sverrig uundgaaelig, maa Norge i hvert Fald sørge for, at dets Frihed betrygges og maa derfor opstille følgende Krav: 1. Egen Konstitution. 2. Egen Regering. 3. Ingen norske Tropper i Sverrig eller svenske Tropper i Norge. 4. Ingen Pligt til at tage Del i Sverrigs Krige uden ved Forsvar af egne Grænser — det eneste Tilfælde undtaget, naar Fjenden stod i selve Sverrig. 5. Ingen andre Pligter end den ej at indgaa Forpligtelser med andre Magter — dog at forbeholde sig fri Handel med alle. —

Ogsaa efter 1814 holdt han Øje med Forholdene i Norge. Han saa Muligheden for, at Sverrig kunde bruge Danmarks Fordringer paa Norge til at vække Had mellem de to Nationer — og til at slippe for sine egne Forpligtelser, og endnu i 1816¹ rapporterer han om svenskfjendtlige Stemninger i Norge og om Carl Johans ringe Popularitet.

Kristian Frederiks personlige Stilling efter Katastrofen optog ham meget, og han havde rigtigt opfattet dens Vanskeligheder. Særlig bekymrer ham Misstemningen mellem Kongen og Prinsen², og han tilraader Prinsen³ at »anvende alle Midler til at forsikkre Dem Hans Majestæts Velvillie — ogsaa for Danmarks Skyld«. Og der er en lille Brod i Slutningen af Brevet: »Jeg tror, at Deres Højhed for Øjeblikket ikke kunde være for passiv og indskrænket til det huslige Livs Glæder og nyttige Bestræbelser«. Med stor Glæde hilste Tscherning derfor Forlovelsen mellem Prinsen og Prinsesse Caroline Amalie som et Middel til at bedre og fæstne Forholdet til Kongen og endvidere som et Foreningspunkt for Kongehusets to Linier⁴.

Til een Side — og for denne Tids Vedkommende en meget betydningsfuld — af dansk Udenrigspolitik kom Tscherning i et ejendommeligt nært Forhold ved, at Kongen

¹ Brev til Kr. Fr. 1—10—1816.

² Brev til Kr. Fr. 1—1—1815.

³ Brev til samme 13—2—1815.

⁴ Brev til samme 17—1—1815.

overdrog ham at lede det hemmelige Efterretningsvæsen i Sverrig. Med stor Energi gik han op i dette Arbejde, om hvis store Betydning han var overbevist, da han i hvert Fald efter Pontecorvos Valg ansaa Sverrig for Danmarks farligste Fjende. Arbejdet begyndte efter Krigens Udbrud 1807, og den 11. Decbr. 1807 modtager han sammen med en Befaling om selv at foretage en Rejse i Sverrig en meget udførlig Instruks fra Kronprinsen om, hvad han særlig skal søge oplyst¹, og den 14. Decbr. s. A. fik han fra Administrationen en Ordre til at rejse til Sverrig for at købe Kul og Jærn. I 1808 foretog han da en Rejse, hvorfra han sendte flere Rapporter hjem², hvori han foruden politiske Oplysninger ogsaa giver en ret udførlig topografisk Skildring af Sverrigs Hovedveje, og i 1811 fik han Befaling til at indsende Forslag til en Overgang til Sverrig. Forslaget er meget detailleret³. Af større Interesse er en meget udførlig Indberetning⁴ om Stemningerne ved de svenske Tronfølgervalg, som viser, at Tscherning har haft ypperlig Føling med de herskende Stemninger i Sverrig. Ved det første Valg samlede Stemningen sig ret let om Christian August, fordi man haabede derved at vinde Norge. Efter Valget slog Stemningen imidlertid om. Dels vilde han ikke medvirke til Norges Overgang til Sverrig, og dels var hans Jævnhed Adelen imod. Ingen indenfor Adelen ansaa hans Død for et Tab, selvom enkelte anerkendte hans Karakter. Ved det andet Valg var der oprindeligt tre Kandidater: Gustav IV's Søn, Hertugen af Augustenborg og Frederik VI. Mod den første var Stemningen i Regeringskredsen for stærk, og han manglede desuden Forbindelser i Udlandet. Hertugen var ikke Militær og aabnede heller ingen Mulig-

¹ Krigsarkiverne III. Bd. pag. 284; om Tschernings Plan l. c. pag. 299—301.

² l. c. p. 339.

³ H. P. 1811. — Pakke: Forslag til Overgang til Sverrig. Heri begge de omtalte Aktstykker.

⁴ H. P. 1811—158.

heder for Udvidelser for Sverrig. Mod Frederik VI virkede Frygten for, at Sverrig skulde blive Danmark underordnet og desuden Landenes meget forskellige Forfatningsforhold. Man frygtede Forsøg paa at indføre Enevælden i Sverrig. Desuden frygtede Adelen Kongens Jævnhed, og Gejstligheden for den ortodokse svenske Tro og dansk Primat, det svenske Embedsaristokrati for dansk Indtrængen, Borgerne for den danske Kurs, og endelig raadede en almindelig Misfornøjelse med den danske Regering. Af alle disse Grunde kunde Stemningen for Frederik VI, som i Begyndelsen ikke var saa ringe, ikke opretholdes. Og da man saaledes havde vraget alle nordiske Prinser, viste man i Pontecorvo Rigsdagen en Mand, der skulde opfylde alle Ønsker. Støttet til Napoleon, som maatte ønske at skabe en stærk Modvægt mod Rusland, skulde Pontecorvo forene Norden, og da Foreningen udgik fra Sverrig, blev dette Land Hovedlandet. I hvert Fald ventede man, at han skulde kunne forene Norge og Sjælland med Sverrig. Dog er der ikke truffet egentlige Krigsforberedelser mod Danmark, og selv om der — særlig i de højere Kredse — er en ret stærk Stemning for England, er der i de bredere Lag fremfor alt Frygt for Krig.

Carl Johans russervenlige Politik gjorde ham ikke mindre farlig, og der blev da ogsaa sat stor Kraft ind paa at skaffe paalidelige Efterretninger fra Sverrig. Et betydeligt Apparat blev sat i Bevægelse, og Tscherning havde til Tider en halv Snes Mand deroppe; deriblandt saa prominente Personer som Rs. Nyerup, Rasm. Rask, Molbech, Matematikeren Schiern og fl. a.¹, og for selv at have Paaskud til hyppige Rejser i Skandinavien foreslog Tscherning at oprette et Salpeterværk paa Frederiksværk, og Forslaget blev approberet². Efterretningerne fra Sverrig kommer imidlertid lidt sparsomt. Tscherning kan dog melde, at Sverrig

¹ Krigsarkiver V. Bd. pag. 314—24.

² H. P. 1812—36.

forbereder et Angreb baade paa Danmark og Norge¹, og at Forbundet mellem Sverrig, Rusland og England er en Kendsgerning². Men Kongen er ikke tilfreds, og i et Brev³ meddeler Bülow dette til Tscherning og beder ham sætte mere Kraft ind. Særlig ønsker Kongen Oplysning om alle Troppebevægelser og alt, hvad der kan give Oplysninger i saa Henseende, samt om Rigsdagen bliver hjemsendt til den fastsatte Tid eller naar, og iøvrigt Oplysning om alt muligt, som efter Tschernings eget Skøn var af Interesse. Endvidere skulde han sørge for, at det Rygte blev udspremt i Sverrig, at Danmark i Øjeblikket paa Sjælland havde samlet 40000 Mand med 150 Kanoner og en Reserve paa 16000 Mand samt 30000 Mand i Norge. Iøvrigt tror Bülow ikke paa et Angreb mod Sjælland, men mener, at Ekspeditionen er bestemt for Nordtyskland eller Prøjsen, da hverken Rusland eller England er interesserede i et svensk Angreb paa Danmark.

Efter en lille Pavse fik Tscherning Ordre til atter at skaffe Oplysninger fra Sverrig⁴. Da Krigen i Løbet af Aaret trak sydpaa, mindskedes vel Faren for et Angreb paa Sjælland, men samtidig blev det klart, at Faren for Norge blev overhængende. Den 16. Decbr. 1813⁵ indsender saa Tscherning en Skrivelse til Bülow⁶, hvori han foreslaar ved et dristigt Kup at ændre Sagernes Stilling — nemlig ved et dobbelt Angreb paa Sverrig, baade fra Danmark og Norge. Tidspunktet var formentlig gunstigt, da Sverrig næsten var blottet for Tropper og paa Grund af Vinteren vilde have vanskeligt ved hurtigt at faa Tropper hjem fra Tyskland. Tscherning er rede til at udarbejde en detailleret Plan til et saadant Angreb, og han er vis paa, at en heltemodig

¹ H. P. uden Nr. mellem 109 og 110.

² H. P. 1812—123.

³ Papirer. Brev fra Bülow til Tsch. 19—9—1812.

⁴ Brev fra Bülow. 10—2—1813. Jvf. Brev fra Bülow 13—9—1813.

Papirer.

⁵ H. P. 1814—28.

⁶ men med Anmodning om, at Kongen maa faa den at se.

Beslutning vil vække Nationens Begejstring. Men Slaget bør rettes mod Sverrig alene, og Danmarks »Agtelse« for Rusland, Prøjsen og Østrig bør stærkt betones, ligesom Danmarks Villie til at bidrage til Europas Sikkerhed og Frihed. Og Danmark bør stedse være rede til Fred paa rimelige Vilkaar og til at trække sine Tropper tilbage fra Sverrig, naar Fjenderne rømmede dansk Omraade. Tscherning hævder, at Danmark har Tropper nok til dette Foretagende, naar man indkaldte Militzen, og som et Led i Planen foreslaar han straks at besætte Als med to Batailloner, da Besiddelsen af Als er af Vigtighed, fordi Øen baade dækker Fyen og i visse Tilfælde kan true Fjendens Flanke og Ryg i Hertugdømmerne¹. Denne Plan blev naturligvis henlagt, men een praktisk Følge fik den dog maaske, thi tre Dage senere fik Tscherning Ordre til at gaa til Als som Øens Kommandant.

Ogsaa efter Freden vedblev Forholdene i Sverrig at interessere Tscherning. Han holdt sig stadig underrettet — stærkt tilskyndet dertil af Prins Kristian Frederik. Fælles baade for Prinsen og Tscherning er deres overdrevne Forestillinger om Styrken af Stemningen mod Carl Johan. I flere Breve i 1815 og 1816 anmoder Prinsen om Efterretninger og udtaler samtidig sin egen Opfattelse. Forbindelsen med Sverrig burde sandelig ikke forsømmes, skriver han², »det kan umuligt vedvare i uforstyrret Rolighed for Udlændingen; og de Optøjer, der har været, er kun Forløbere for alvorligere. Napoleons Tilbagekomst maa blive skæbnesvanger. Falder han, er det vel ogsaa ude med Murat, og jeg haaber, hans Staldbroder i Norden følger snart efter«. I et andet Brev³ omtaler han et Rygte om, at Prins Gustav ved rus-

¹ Forstaaelsen af Als' Værdi som Flankestilling er altsaa ikke — som paastaet — A. F. Tschernings Opdagelse. Se: Monrads Deltagelse i Begivenhederne i 1864 pag. 159.

² Brev til Tsch. 17—3—1815.

³ Brev til Tsch. 2—2—1816. I dette Brev omtaler han ogsaa den hellige Alliance, som han karakteriserer som »et politisk Særsyn, et Foster af Hykleri og maaske af skjulte Planer . . . mod Tyrkerne. Turde

sisk Indflydelse og efter fredelig Overenskomst med Carl Johan skulde indsættes. Han tror det dog ikke, da Kejser Alexander frygter Carl Johan. Og »en samlet europæisk Plan om at faa Carl Johan bort er ej fattet endnu; men han er hadet i alle Lande. Kun Alex[ander I] gør gode Miner, fordi han frygter ham. Gustav IV er i ingen Henseender farlig for ham. Sønnen kan maaske blive det. Der tales meget om Lystlejre i Skaane. De plejer ej at være omsonst; mon ej Qvid[inge] kunde se den anden Kronprins' Fald? Det vilde være Fatalisme«¹. — Tscherning mener dog ikke, at Stemningen mod Carl Johan er saa betydelig. Ganske vist ynder man ikke hans Person, men man indser hans Talenters Uundværlighed. Han tror ikke, Rusland vil holde paa ham. Rusland maa ønske en Mand bort, som er en farlig Nabo, af samme Grund er England for ham². Senere³ troede Tscherning at vide, at Stemningen i Europa var blevet skarpere mod Carl Johan. Skulde han blive afsat, skriver han, lod sig maaske noget udrette, thi et skandinavisk Rige er nu virkelig vigtigt for Europas Ligevægt og Rolighed.

Disse Breve er de sidst foreliggende Udtalelser fra Tscherning om Forholdet mellem Danmark og Sverrig. Efterhaanden gled Forholdene jo ogsaa i enhver Henseende ind i et saa fast Leje, at der ingen Mulighed blev for Kombinationer.

Kun i meget ringe Grad er Tschernings Synspunkter præget af, at han var Militær. Ganske vist var han ogsaa traadt ud af den aktive Tjeneste, men da Krigen kom, stillede han sig straks til Raadighed. Gang paa Gang bad han indtrængende om at blive anvendt i den aktive Tje-

man blot motivere sin Ikke-Tiltrædelse af en saadan Akt, men desværre maa man aldrig glemme, at man er den svageste«.

¹ Brev til Tsch. 18—5—16.

² Brev fra Tsch. til Kristian Frederik, udateret, men fra 1815—16.

³ Brev fra Tsch. til Kr. Fr. 16—3—1816.

neste¹, og gennem hele Krigen udfoldede han en overordentlig Aktivitet. I Tidens Løb indsendte han talrige Operationsplaner, hvis Værd jeg ikke tør bedømme, men hans Aktivitet og Optimisme danner en velgørende Mod-sætning til de fleste andre Officerers og ikke mindst Frederik VI.s egen Holdning. Fra kyndig Side udtales da ogsaa Anerkendelse af hans Færd². Men han er meget lidt »militaristisk«. Der er hos ham intet af den militære Foragt overfor Civilister og civile Erhverv, og alt Paradevæsen er ham ligegyldigt, ja imod. Ligesom Sønnen havde han en stærk Interesse for Folkevæbning. Paa Frederiksværk oprettede han 1801 et frivilligt Korps³ til Beskyttelse af Værket. Militærmyndighederne var imidlertid ikke meget begejstrede for det. Paa en Anmodning om Vaaben fik Tscherning det Svar, at det var overflødigt, da Korpset som aldeles uorganiseret havde vist, at det ingen Vaaben kunde bruge⁴. Ogsaa paa Als gjorde han Brug af de civile Korps, Borgervæbningen og Kystmilitzen, og han erfarede, at de kunde gøre god Fyldest⁵. Han var en ivrig Tilhænger af den almindelige Værnepligt⁶, ogsaa ud fra et socialt Synspunkt⁷. Som bekendt ansaa ogsaa A. F. Tscherning den almindelige Værnepligt for en af Grundpillerne for social Lighed.

Det er tidligere omtalt, hvorledes Tscherning indenfor Landbrugets Omraade var en ivrig Tilhænger af den videst

¹ Se f. Ex. H. P. 1813—358 og 802.

² Krigsarkiverne VIII. Bd. pag. 409—10. Jvf. Ræder: Danmarks Krigs- og politiske Historie I. Bd. pag. 136 ff., 502 og passim.

³ Krigsarkiverne I, 134. Af et Brev fra Hassler til Tscherning ses det, at Tscherning har udarbejdet Planen, som bifaldes af Hassler.

⁴ Brev til Tscherning fra en af hans Underbefalingsmænd 25—10—07. Jvf. Krigsarkiverne II, 146 ff. og Ræder I, 141, Noten. Om Korpset se endv. Generaladjudantskabets Kopibøger 1805—I, 400.

⁵ »Kjøbenhavnsposten« 29—9—1831.

⁶ »Valkyrien« 1831, I. Hefte, pag. 158 og 164.

⁷ Sammenlignet Oversigt over Municipalindretninger pag. 21.

mulige Frihed. Det er lejlighedvis anført, at han ønskede denne Frihed gennemført overalt i Erhvervslivet. I toldpolitisk Henseende var han en overbevist Tilhænger af Frihandelsprincippet. Atter og atter udtaler han, at dansk Erhvervsliv kvæles af Told og Konsumtionssystemet, foruden at Staten ved de omfattende Smuglerier, der vist ikke mindst muliggøres ved »indbyrdes Undervisning blandt Toldbetjentene«, berøves store Indtægter. Frihed for Handelen er den første Forudsætning for dens Blomstring. Og indenfor Haandværket Frihed for Lavsvæsenet, som blot »er til Gavn for Middelmaadigheden«. I et Brev til Kristian Frederik¹ fremsætter Tscherning paa Opfordring en Plan til Haandværkernes praktiske og teoretiske Uddannelse. Han havde tidligere været inde paa den Tanke at gøre Frederiksværk til en Uddannelsesanstalt for unge Haandværkere indenfor de Brancher, der fandtes paa Etablissementet², og han vender nu tilbage til Tanken. Hvad Tscherning ønsker, er ikke en Skole for Haandværkere, men en Haandværkerskole — en Anstalt altsaa, hvor praktisk og teoretisk Uddannelse gik jævnsides. Iøvrigt kommer han ikke ind paa en nærmere Udformning af Planen for Undervisningen, men han fremhæver skarpt, at Forudsætningen for en saadan Skoles Betydning er, at Haandværkerne frit kan udnytte alle deres Kundskaber, Evner og Færdigheder uden at hindres af Lavsprivilegierne. Alle dygtige Mænd er enten udenfor Lavene eller har Bestillinger, som har brudt Lavsaandene. Og han tilføjer: »For at komme op, maa man ikke blot have Vinger, men disse maa ikke være bundne«.

For almindelig, human Kultur havde han megen Interesse. Videnskab og Kunst satte han meget højt, men han havde — ligesom Sønnen — kun ringe Respekt for den almindelige akademiske Dannelse, som forekom ham i for ringe Grad at være i Relation til det praktiske Liv: »Mit

¹ Brev til Kr. Fr. 27—9—27.

² H. P. 1811—74.

første og fornemste Raad til de unge Studerende er: Saa snart Du har endt Dine Examina, begynd da at samle nyttige Kundskaber«¹. Folkeskoleundervisningen laa ham varmt paa Sinde. Ikke mindst den legemlige Opdragelse gennem Gymnastik og anden Idræt. Han var en ivrig Tilhænger af den indbyrdes Undervisning.

Det vil ses, at der ikke var mange Omraader indenfor Samfundslivet, der laa udenfor Tschernings Interesseskreds. Og næsten altid var hans Interesse aktiv og hans Opfattelse præget af betydelig Originalitet. Ogsaa har senere Tider ofte givet ham Ret. I hans Opfattelse af de bedste Kaar for Landbruget og Erhvervslivet overhovedet er der meget, som det først var forbeholdt en senere Tid at se og gennemføre. Alle hans Tanker er vel ikke originale. I meget er han stærkt paavirket af de Ideer, som den store Revolution gennemførte eller i hvert Fald anerkendte. Mærkeligt nok finder man ikke i hans Papirer en eneste direkte Udtalelse om Revolutionen, medens han med stor Sympati taler om den tyske Frihedskrig og navnlig om de politiske Idealer, der laa bag ved megen af Begejstringen hos det tyske Folk. At han er stærkt paavirket af Revolutionen, er dog klart nok. Men han er selv ikke nogen revolutionær Natur. At han paa sine gamle Dage skriver², at han »er en lige saa afsagt Fjende af voldsomme Omvæltninger som en ivrig Elsker af en fornuftig og sindig fremadskridende Forbedring« er vel ikke afgørende. Det er ikke givet, at det dækker hans Anskuelse paa ethvert Tidspunkt af hans Liv. Men faktisk giver det en ikke daarlig Karakteristik. Han er udpræget liberal og lidet traditionsbunden. Et Menneske, som nøgtern betragter de faktiske Forhold og altid stræber mod rent praktiske Formaal. Denne Nøgternhed kan hindre ham i tilstrækkelig at værdsætte aandelige Værdier — endog at opfatte dem. Der er tidligere talt om hans ringe Forstaaelse af de nationale

¹ »Kjøbenhavnsposten« 29—3—31.

² »Kjøbenhavnsposten« 9—4—1831.

Modsætninger i Slesvig og Holsten. Det er ogsaa karakteristisk, at han i det før omtalte Udkast til en norsk Stortingstale udelukkende holder sig til rent praktiske Forhold. Det er en Paavisning af, at Norge økonomisk og socialt vil tabe ved Forbindelsen med Sverrig, men intet Ord om den Selvstændighedstrang, som dog ellers tydeligt nok havde vist sin Magt over det norske Folk. Naturligvis betød det, at hans Forstaaelse af saa sammensatte Forhold som dem i Hertugdømmerne og i Norge manglede Dybde. Han bedømte i og for sig Forholdene rigtigt nok; han saa de separatistiske Strømninger, men hans Opfattelse af Aarsagerne hertil var noget overfladisk. Helt klart stod ham kun de materielle Krav, der stilledes, men at der bag dem stod langt videregaaende ideelle Krav, forstod han næppe, fordi han var uden dybere Forstaaelse af de aandelige Kræfter, der bar dem, og fordi han havde en overdreven Tro paa Betydningen af Livets materielle Grundlag. Denne Nøgternhed præger ogsaa hans Opfattelse af det religiøse. Han var Rationalist til Fingerspidserne. »Med intet i Verden er gjort eller kan gøres større Skade end med Troen paa overnaturlige Kræfter eller Virkninger af Aarsager, som ligger uden for Tingenes almindelige Orden«, skriver han til Kristian Frederik¹. Denne Nøgternhed kan bevirke, at der over ham er et vist jordbunden Præg — næsten noget snusfornuftigt, uden at han dog derfor mangler Varme. Det er øjensynligt, at hans stærke sociale Interesse bl. a. bundede i en varm Følelse for Underklassen — ikke mindre end i hans levende Retfærdighedssans. I Slægt med Følelseslivet er ogsaa et af de mest fremtrædende Træk i hans Karakter: hans stærke og næsten under alle Forhold sejrrige Optimisme, der virker saa tiltalende, selv om den til Tider kan synes en Kende naiv og kun i ringe Grad begrundet i de virkelige Forhold. Et andet fremtrædende Træk hos ham er hans overordentlige Aktivitet. Næsten utallige er de Ting, han har beskæftiget sig med saaledes,

¹ Brev 3—11—1816.

at han har dannet sig en Mening om dem. Fra indbyrdes Undervisning og Pottemageriet i Jylland til verdenspolitiske Problemer — overalt har han sin Opfattelse parat. Og ofte laa der et betydeligt Arbejde bagved. Af Brevene til Kristian Frederik ses det, at han i betydeligt Omfang har fulgt med i Datidens politiske og historiske Litteratur i de tre Hovedsprog. Men hans Meninger var vel ikke altid lige godt underbyggede. Dog nærede han næppe nogen Ængstelse ved at fremsætte dem; thi hans Selvtillid var urokkelig og havde ogsaa et reelt Grundlag i hans Intelligens og sunde Dømmekraft.

For saa vidt Udtalelserne angaar E. P. Tscherning, kan man give Sønnen Ret, naar han siger, at hans Fader var en af de ikke faa betydelige Mænd, hvis Evner og Kræfter Frederik VI.s kortsynede og kuende Regering ikke udnyttede, men tværtimod holdt nede. Meget var blevet anderledes, tilføjer han, om man havde fulgt min Faders Raad. Det havde ikke altid været uklogt at følge Eilert Peter Tschernings Raad.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Nordiske studerende ved Universitetet i Louvain.

Af Ellen Jørgensen.

Vor Kundskab om Humanismen i de nordiske Lande er saa ringe, de biografiske Efterretninger om de Mænd, der bar den frem, er saa mangelfulde, at vi ivrigt spejder efter Spor, som kan lede paa Vej til bedre Viden.

Der er i de hjemlige Kilder nogle Spor, som fører mod Louvain. Johannes Magni, Sveriges sidste katolske Ærkebiskop, skal efter Broderen Olaus' Beretning have studeret dér under Adrian Florisze, den senere Pave Hadrian VI; Geble Pedersen og Vincens Lunge var sammen i Louvain; Christiern Torkilsøn Morsing tog Magistergraden dér og søgte siden paa sine Rejser tilbage til sin gamle Universitetsby. Ogsaa Hans Tausen skal have besøgt Louvain¹. Det er Folk, som hver paa sin Vis havde noget af Tidens Fremdrift i sig, hvorfor Spørgsmaal rejser sig: Kan Matriklen fra Louvain give Oplysninger om vore Foregangsmænd i det 16. Aarhundredes første Aartier? Skal man regne med Louvain, naar Talen er om Forudsætningerne for den tidlige Humanisme i Skandinavien?

I en lille Afhandling i Historisk Tidsskrift 8. R. VI. Bd. 214 blev Problemet nævnt, men uden Haab om, at man kunde naa noget Resultat, eftersom Matriklen fra Louvain for Tidsrummet 1485—1528 var tabt. Imidlertid fremkom i English Historical Review i 1922 en Meddelelse af Professor Henry De Vocht om

¹ *Scriptores rerum Suecicarum* III 2. 74. — *Norske Samlinger* I 7. — *Ny kirkeh. Saml.* IV 68. — Endnu flere Vidnesbyrd om Ophold i Louvain og Kendskab til Forholdene dernede findes: *Ny danske Magazin* II 121, — *Aarsberetn. fra Geheimearchivet VI Tillæg* S. 13, — *Hist. Ts.* 5. R. IV 315, — *Ibid.* 6. R. V 441, — *H. F. Rørdam: Monumenta* I 349, — *Ny kirkeh. Saml.* II 792.

at dette Bind af Matriklen var genfundet, og jeg ventede fra da af paa Lejlighed til at komme til at undersøge det i Bruxelles. Dette blev mig muligt i Foraaret 1924, da jeg i Archives du Royaume ikke blot gennemgik dette Bind, men ogsaa de Volumina, der omfatter Aarene 1453—1485 og 1528—1569. I sidstnævnte Bind førtes Undersøgelsen kun til 1540¹. Første Bind, som rummede Aarene 1426—1453, eksisterer ikke mere, og man har til Erstatning kun en alfabetisk ordnet Liste med meget faa Aarstal udarbejdet af Pierre Bode i det 15. Aarhundrede. Den er udgivet i 1903 af E. Reusens, som haabede at fortsætte med Udgivelsen af de egentlige Matrikelbind, men han fik ikke realiseret sin Plan, og nu er alle Planer om Publication lagt hen.

Arbejdet med Matriklen fra Louvain bragte ikke Skuffelse. Den rummer op til Aar 1540 66 nordiske Navne, hvoraf lang den største Del er fra det 16. Aarhundrede. De danske udgør Flertallet, og blandt de danske er Studenterne fra Ribe Stift ret mange; de fulgte vel den gammelkendte Vej til Søs fra Ribe til Bruges. Fra Louvain gik Rejsen undertiden til Paris og omvendt. Det gælder de to Roskildekerle Johannes Tiderici og Laurentius Mathie fra Midten af det 15. Aarhundrede og Bero Nicolai fra Finland, der blev immatrikuleret i Louvain i 1517, men tager sine Grader i Paris i 1519. Hans Valkendorf er indskreven i Louvain i 1514, men næste Aar tænker han paa at gaa til Paris, fordi han ikke kan faa Studiero, hvad han udvikler i et Brev af April 1515 til Broderen Ærkebiskop Erik Valkendorf. I samme Brev beretter han, at Christiern Pedersen har lagt Vejen hjem fra Paris over Louvain².

Det første anseelige Navn, vi møder i Matriklen, er Kättil Karlsson Vasa, siden Bisp af Linköping og Sveriges Rigsfor-

¹ Jeg skylder Professor Henry De Vocht i Louvain og Docent Gottfrid Carlsson i Upsala Tak for Bistand under Arbejdet.

² Matricule de l'université de Louvain 1426—1453 ed. E. Reusens (1903) 152, 181. — Chatelain et Denifle: Auctuarium chartularii universitatis Parisiensis II 645. — Louvain Matrikel under ¹⁹/₁₀ 1517: »Bero Nicolai de Finlandia sub episcopo Aboensi«. — Livre du receveur de la nation d'Allemagne 1494—1530 fol. 185, 189. Universitetsarkivet i Sorbonne Reg. 91. — Louvain Matrikel under ³/₈ 1514: »Johannes filius Absolonis Valkendorf de Nykoping in regno Dacie«. — Ny danske Magazin II 121.

For at faa Rede paa de Folk, der har studeret i Paris i Overgangstiden mellem Middelalder og Nytid, har jeg i Universitetsarkivet i Sorbonne gennemgaaet Livre du receveur de la nation d'Allemagne 1494—1530. Meget gav den omfangsrige Bog ikke; dog er følgende Data af Værdi. Under Aar 1508 (fol. 108') blandt Baccalaurer, der har betalt deres Afgift til Nationskassen, læses Navnet »Christianus Petri dioc. Lundensis«, og under Aar 1519 (fol. 189', 196) henholdsvis blandt Baccalaurer og Magistre »Petrus Parvus dioc. Roescheldensis«.

stander, Fører i Kampen mod Kong Christian I. Han er indskreven under 16. Juni 1455 som »Catillus Karoli de Suecia Upsalensis dioceseos«. Derimod søger vi forgæves i Aarene op mod 1515 efter Johannes Magni. Broderens Efterretning om hans Studieophold i Louvain er dog sikkert rigtig nok. — I December 1513 er Geble Pedersen immatrikuleret, i 1514 Christiørn Torkilsøn Morsing, Vincens Lunge og Christoffer Jepsen Ravensberg, tre Ungersvende, der nogle Aar efter stod som den ny Tids Mænd i deres Hjemland. De nævnes Side om Side med Povl Helgesen i Mathias Gablers Digt af 1521 til Kong Christian II.s Ære¹. Vi ved ikke, hvortlængde de studerede i Louvain, og vi ved intet om, hvor de iøvrigt færdedes og tog Lære, men det er værdt at lægge Mærke til, at der just i disse Aar rørte sig kraftigt Liv i Louvain.

Humanismen stod i Flor i Nederlandene, hvor Brødrene af Fælleslivet ved deres Skoler havde beredt Jorden for ny Forstaaelse af gammel Lærdom, og en frugtbar Paavirkning strømmede ind fra det sydlige Europa, takket være Burgunderhertugerne og de store Herrer, der var knyttede til dem. I 1513 holdt Martin Dorpius sin »Oratio de laudibus sigillatim cuiusque disciplinarum«, der var som en Programtale for den ny Retning. I 1516—1521 havde Erasmus af Rotterdam Ophold i Louvain; han satte Mænd af forskellige Kredse i Forbindelse med hinanden, han opildnede sine lærde Venner og var stadig Uroen og Initiativet iblandt dem. Det skyldtes ham, at den rige Mæcen Hieronymus Busleiden ved sin Død i 1517 skænkede Penge til Oprettelsen af et Collegium, hvor de tre Sprog, Græsk, Latin og Hebraisk, skulde doceres; han kæmpede for, at Testamentet kunde blive fuldbyrdet og opmuntrede Collegiets Lærere under den Vrangvilje, de mødte fra konservative Folk, som i den ny Lærdom saa en Fare for det

¹ Louvain Matriklen under Dec. 1513: »Ghybernus de Norwegia Nidrogensis dioc.« — Under ²⁰/₆ 1514: »Cristianus Torchilli de Nicopia in regno Dacie«. — Under ³/₈ 1514: »Vincencius filius Vincencii Yuori de Stegis opido in Dacia«. — Under samme Dato: »Cristoferus filius Jacobi Jacobi de Halangia insula in Dacia«.

De paagældende Linier i Mathias Gablers Digt lyder:

Hic bifidi doctor iuris Vincentius alto
Dania quem natum protulit alma loco.
Et magno insignis proauorum nomine doctus
Christophorus suaues fundit ab ore sonos.

— — — —
Hic titulis magnus sacrarum Paulus Elie
magnificis rerum dogmata sacra canit.
Nec non et Torchillus amans sacrosque poetas
prælegit assiduo scripta polita suis.

bestaaende. Samtidig med Erasmus opholdt Spanien Ludovicus Vives sig i Louvain, hvor han udarbejdede flere af sine Skrifter og fra Tid til anden holdt Forelæsninger. Ogsaa den engelske Humanisme havde Tilknytning til Louvain. Ligesom Erasmus besøgte England, gæstede Thomas Morus gentagne Gange den modsatte Kyst, og færdedes i Humanistkredsen derovre. »Utopia« er for en Del blevet til i Nederlandene; Vennerne sendte Hilsener paa Prosa og Vers, der indledte Bogen; den blev trykt i Louvain hos Thierry Martens i 1516¹.

Navnene Christiern Morsing, Vincens Lunge, Christoffer Jepsen Ravensberg i Matriklen i 1513 og 1514 frister til den Formodning, at disse vore første Humanister har faaet Impulser i Louvain i en løfterig Tid, da man ungdommeligt modigt haabede paa en ny lykkelig Alder for Menneskeheden og udkastede Planer om Reformer i Skole og Samfund.

Paa samme Vis synes et Par Navne fra en lidt senere Periode at give os Vink om, ad hvilken Vej den tidligste gode Kundskab i Hebraisk og Græsk er kommet til Landet. Under 12. September 1522 er Hans Tausen indført i Matriklen²; det kan tænkes, at han har begyndt sine hebraiske Studier hos den udmærket kyndige Johannes Campensis, der docerede i Collegium trilingue, for siden at fortsætte i Wittenberg hos Matthæus Aurogallus. Opholdet i Louvain var dog ikke af lang Varighed; allerede i Maj 1523 er han i Wittenberg³. — Nogle Aar senere immatrikuleres Bent Arvidsen fra Lund, der siden fik Ry som vor første Græker og talte Niels Hemmingsen blandt sine Disciple⁴. Paa den Tid han kom til Louvain, var Rutger Rescius Lærer i Græsk ved Busleidens Collegium, og han vedblev at undervise, selv efter at han i 1529 havde overtaget Thierry Martens' Trykkeri; han motiverede just sin ny Virksomhed med, at det var nødvendigt at skaffe Bøger til Studierne, og udsendte i de følgende Aar en Række Værker af den gamle græske Litteratur. Det var værdt at prøve, om Bent Arvidsens Bogsamling, som han skænkede til Lund Domkirke, »Bibliotheca Benedictina«, der nu er i Universitetsbiblioteket

¹ F. Nève: Mémoire historique et littéraire sur le collège des trois langues à l'université de Louvain. Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie Royale de Belgique XXVIII (1856). — H. Pirenne: Histoire de Belgique III 295. — A. Roersch: L'humanisme belge à l'époque de la renaissance (1910). — Erasmi Roterodami opus epistolarum ed. P. S. Allen I—IV (1906—1922).

² »Dominus Johannes Thausen de Andwortscoeg Roeschildensis dioc.«

³ Johannes Pedersen: Om Hans Tausens Oversættelse af Mosebøgerne. Mindeskrift i Anledning af Reformationsjubilæet (1917) 103.

⁴ Louvain Matriklen under 27/8 1528: »Benedictus Aruidi ex Dania«.

i Lund, indeholder Bøger fra Ungdomstiden i Louvain, Tryk fra Thierry Martens' og Rutger Rescius' Officiner.

Af Matriklens øvrige Navne skal fremhæves Christian II.s Mænd Ditlev Smither og Lambert Andersen, — Petrus Särkilaks, som kom til at gribe ind i Finlands Historie, — Humanisterne Hans Meissenheim og Jacob Jespersen, der ikke gjorde nogen større Indsats, men hvis Forbindelse med Erasmus af Rotterdam kan bemærkes, — endelig fra de sidste Aar Adelsmændene Frans Brockenhuus og Herman Skeel¹.

Derimod lykkedes det ikke at finde Christiernus Umbra Cimber, den gaadefulde Person, der har skrevet en Gravskrift over Povl Helgesen, og ene er tid- og stedfæstet ved et Brev, han skriver i Marts 1535 fra Rutger Rescius' Hus². Og den, som vi har søgt først og sidst — Povl Helgesen — finder vi ikke. Dermed er ikke sagt, at Lektor Povl, hvis Tankekreds har mange Berøringspunkter med den nederlandske Humanisme, ikke i unge Aar har været i Louvain. Som Karmelitermunk maatte han søge til Ordenens Studiehus, og Brødrene dér blev sjældent indskrevne i Universitetsmatriklen³. Povl Helgesens tidligste Udvikling ligesom hans sidste Dage ligger stadig i det dunkle.

2.

En Beretning fra Stændermødet 1660.

Af cand. mag. Ernst Larsen.

De bedste kilder til vor viden om stændermødet 1660 er en række saakaldte dagbøger, hvoraf de fleste er skrevet af stænderdeputerede. De vigtigste af disse er nu offentliggjorte⁴; en enkelt interessant beretning foreligger dog endnu kun som manuskript

¹ 1510 ¹⁹/₈. »Ditleuus Smiter de Copenhofen Rochildensis dioc.« — 1517 Aug. »Lambertus Andree de Dacia Ripensis dioc.« — 1517 ¹⁴/₅. »Petrus Sarquelayx de Fynlandia Filfandensis dioc.« — 1517 ²⁹/₈. »Johannes Missenheim de Hafnia in Dacia Roschildensis dioc.« — 1529 ¹⁸/₅. »Jacobus Jaspari Danus Arthusiensis«. — 1533 ¹²/₈. »Franciscus Brockenhouze dioc. Roschildensis ex regno Datie«. — 1536 ³¹/₈. »Hermannus Scheelen Danus«.

² Kirkehist. Saml. II 589. — Hist. Ts. 5. R. IV. Bd. 315.

³ Undtagelsesvis er to danske Karmelitermunke immatrikulerede under ¹⁵/₆ 1503: »Frater Pallio Johannis de Dacia presbiter Lundensis dioc. ordinis Carmelitarum. In theologia. — Frater Petrus Hemminghi de Dacia presbiter dioc. Roschildensis ordinis Carmelitarum. In theologia«.

⁴ Danske Saml. 2 II Kbh. 1872—73 S. 89 ff. N. D. Riegels, Christian V.s Historie Kbh. 1792 S. 27 ff. Nøyagtig Efterretning om Souverainitetet. Kbh. 1760. Foruden disse allerede kendte findes endnu et brudstykke af en beretning i Universitetsbibliotheket Kbh. (E Don. Var. 143. 4°).

(ny kgl. Saml. 1053 b.). Den har været genstand for historikernes flittige benyttelse¹, og man er oftest gaaet ud fra, at det var en anonym dagbog i original fra samtiden, men den har iøvrigt ikke været kritisk undersøgt. Den aftrykkes derfor neden for sammen med nogle oplysninger om dens oprindelse og kildeværdi.

Haandskriftet² bestaar af otte sider i kvartformat, tæt og ret pynteligt beskrevet med en haand, hvis bogstavformer viser, at den hører hjemme omkring midten af 17. aarh. Skriften er som venteligt gotisk, men navne og ord, som ønskes særlig fremhævede, er skrevet med latinske eller latiniserede bogstaver; det saaledes fremhævede er nedenfor trykt med spærrede typer.

En kort Underretning om Stendernis Supplication till Hans K. Mayst:, om Riget till itt Arffverige att giøre³.

Dend 8. Octob. bleff Stendernis Supplication om Rigetz Offuerdragellsse, H. K. Mayst: till itt Arffue Rige der aff att giøre. Sent till, Rigens Houff Mester, videre att forfremmis.

Dend 9. Octob.: bleff suppliceret imoed dett trocte Papir.

Dend 10. Octob.: forsamlede sig Stenderne, Geislige och Verslige, paa dett Islandiske Compagnie och da samptligen vedtog, att gaa till Rigens Raad, begierendis Befodring paa dend offuerleverede Supplicatz: Huortill aff Rigens Raad, bleff suarett, att efterdi dend Tiid ich alle vore forsamlede, att mand efter Middag, Klocken 5 ville møde, saa skulle mand faa Suar der paa. Der Stenderne igien saa vore forsamlede paa det Islandiske Compagnie, bleff der en Renteskriffer fra Raadet udsent, och bad att nogle faa aff Stenderne vilde komme till Rigens Raad. Huortill de togis ved, alle att ville gaa med huer andre, huilket och strax skede, huor da Ottho Krag, i Rigens Houff Mesters Suaghed, fremførde Ordett, att deris Begiering for ingen Deell kunde skee, och mand ey heller⁴ for dend Sags Skyld var kaldett did tillsammen. Bispen D. Hans suarede dennom strax der paa, och Stenderne dermed ginge samptligen der fra ad Slottet till H. Mayst:

Kongen var iche paa dend Tiid paa Slottet, saa de derfore besluttede, att forvarte saa lenge, end till Hans Mayst: kom, hvilken iche kom en halff

¹ H. T. 5 VI 718 Anm¹. 747, 748 (uden angivelse af kilden) 752—54, 772, 773 Anm¹. J. O. Evjen: Die Staatsumwälzung in Dänemark im Jahre 1660. Leipzig 1903. S. 14, 89, 92, 94, 101 ff., 103, 117 ff.

² Sml. Katalog over Det kgl. Bibliotheks Haandskrifter. Udg. af E. Gigas. III. 1. Kbh. 1911. S. 167.

³ Manuskriptets stavemaade og tegnsætning er bibeholdt, kun er paa grund af den store inkonsekvens i brugen af store og smaa bogstaver den danske retskrivnings almindelige regler paa dette punkt lagt til grund.

⁴ I manuskriptet staar heller ey, men ved tal over ordene er det angivet, at de skal ombyttes.

Time der effter, Da bleffue de indkaldede paa H. M. Gemach, Bispen holdt Ordet, och leveret H. K. Mayest: Stendernis underskriffne Offverdragellsse, præsentierit hannom Riget till itt Arffverige, huilket hand och med ald Naade optoeg, och loffuede Suar anden Dagen. —

Dend 11. Octob. forsamledis de igien paa Compagniet, haffde Bud paa Slottet, om dett kunde komme H. Mayst: till pass, da att erlange Audientz, mens sich Suar, att det iche kunde skee dend Dag, formedelst dend rydske Gensant, da skulle op at haffue Audientz.

Dend 12. Octob. forsamledis de igien paa Companiet, effter Prædiken, da haffde vell Hans Mayst: i Sinde, att fordre Stenderne for sig, men der det bleff anmeldet, att Secreterer Erich Krag, paa Adelen Veine bad Hans Mayst: vilde dilatere en liden Tid, Rigens Raad och Adelen var nu siindet ligesom de andre Stender, mens behøffuede att underskriffe, och Kongen der till sagde ja, dend Dag at giffue Frist, da togis de veed derforre att møde anden Dagen, Klochen 8 sich och dend Dag Bud fra Hans Mayst: der om.

Dend 13. Octob. som var Løffverdagen, møddis de igien paa Compagniet, och effterat de der ungefer haffde forvartet 2 Timer, imidlertiid gich nogle Paser fra Hoffve till dennom, da bleffue de paa dett sidste opfordret, gich saa derfra, Par och Par till Slottet. Der de vaare indkomne paa Ridder Salen, kom strax Hannibal Shested¹ och Skach till dennom, att fornemme huorledis och paa huad Mannere de Riget till H. M. vilde offuerdrage. Hertill suaredis aff Bispen och Borge Mester Hans Nansen², It fuldkommen Arffue Rige, paa sig och det gandske kongelige Huuss, paa Suer Siden och Spinde Siden, Herre och Frøcken, och att Regieringen her effter bedre motte forsiunis aff alle Stender³.

De gich med dend Beskieden igien strax till H. M. och der fra igien strax till Rigens Raad. Imidlertiid kom Secreterer Erich Krag, och berettede att Rigens Raad och Adelen nu fuldkommen haffde samptygt med de andre Stender, och att dend Missforstand dem var imellem, var nu remederit: huorfore de tackede Gud, som haffde forenet Stendernis Hierter till Endrectighed, uden Blods Udydellsse, eller vittløftig Oprør. Strax der effter kom Hannibal Shehsted och Skach igien, berettede, nu att vere gaatt, bad de iche vilde lade sig forlunge, Rigens Raad kom rett nu.

¹ Latinsk S, rettet til gotisk.

² Svaret er skrevet med latinske Bogstaver, desuden er der i manuskriptets margin anbragt to rækker af tegn. Hensigten er aabenbart, at denne sætning særlig skal fremhæves.

³ Evjen oversætter (l. c. Side 101) slutningen af denne sætning paa følgende maade: »... und dass hiernach die Regierung von allen Ständen besser gefunden werden müsste...« Selvfølgelig er tanken, at regeringens Medlemmer i fremtiden skal tages af alle stænder, et krav, som jo ogsaa blev opfyldt.

Lidet der effter bleff Stenderne indkaldet, for Kongen och Rigens Raad, och Adelen som der till stede var, huor iche en eniste motte indgaa uden de Deputerede. Da effter at de vaare indkomne, gjorde H. Niells Trolle Ordet paa Adelens Veine, sagde att Riget var nu aff vellberadt Hue, offuerdaget H. K. Mayst: och det gandske Huuss till it fuldkommen Arffuerige, baade Dreng och Pige, doch deris Priviliger uforkrenkit.

Bispen suarede der till paa Geislige och Verslige Veine, och paa ny udj alles Paahøer offuerdrog K. M: Børn og Familie Riget till itt fuldkommen Arffverige, Mand og Pige, huortill¹ hand ønskede Hans K. Mayst: Løcke och Vellsignellsse, och alle robte Amen. Begierede der hoess, att effterdi Riget, H. K. M. till itt Arffverige er offuerdraget att da de gamle Handfestninger motte casseris, och Regieringen udi en anden Form end hidindtill motte stabileris. Huortill H. Niells Trolle och Hannibal Sehested suarede att Stenderne kunde udvelge sig nogle, aff de deputerede, som tillige med Rigens Raad om dette och andet sig kunde forene. Bispen stillede sligt ind till H. Maj: hand dett att disponere effter H. N. Villie. Hannibal suarede dett nu att vere kommen saa viitt, att dett stocd enhuer frj fore, att sige runt ud huad hand selff mente. Dermed skildis de fra Hans Majest: och gich derfra till Compagniet igien, Imidler tiid de stode for Kongen, och ald Ting var slutet, och Bønnen giordis, ringede Klochen tolf.

Dend 14. Octob. giordis Tachsiggellsse aff alle Prædike Stole och bleff aff Kongen udvalt nogle af huer Stand, som med huer andre skulle delibere.

Dend 15. Octob. samledis igien paa Slottet Adellstanden, och de andre Stender, da disputerede de om Privilegier och Handfestningen och paa begge Sider bleff samtygt, Kongen fra sin forrige Æd att vere erlediget, Handfestningen igien H. M. att offuerleveris, ingen Privilegier att æctis videre end Kongen nu enhuer vilde forunde och giffue, dend Jyske Lov en huer att holde sig effter, och Geisligheden effter Kirke Ordinantzten, ind till en fuldkommen Reces om alding kand bliffue forferdiget², om Regieringen och anden Landsens Nytte. —

Dend 16. Octob. tilig om Morgen, samledis alle Stadsens Tømmer Mænd paa Slottsplatzøn, huor de begynte att hugge paa itt Schafott, som Kongen skulle suergis paa.

Dend 17. Octob. samledis Stenderne paa Bryggers Lauss Hussett, och Rigens Houff Mester bleff baaren paa en Stoell op till Kongen.

Dend 18. som var en Torssdag bleff H. Majest: hyldet och svoret

¹ Oprindelig har der staaet huilket (?) men ovenpaa dette er skrevet: huortill.

² Oprindelig har der staaet forfat —, men dette er overskrevet med: forferdiget.

aff Menige Stender paa Slodsplatzen till en ret Arffue Konge offuer Danne-
m arkijs Rige, Gud lade det vere skett till sit Naffns Ære, och Rigens Gaffn
och Beste.

Umiddelbart herefter følger paa halvtredie side det kgl. brev af 5. november 1660, der fastsætter geistlighedens kopskat¹ og hertil knytter sig en latinsk skrivelse², der tydeligt nok er den følgeskrivelse, hvormed herredsprovsten tilsendte provstiets præster det kgl. brev. Underskriveren er Henrik Thygesen Colding³, der paa dette tidspunkt var provst for Alsted herred i Sjællands stift og sognepræst for Bringstrup og Sigersted.

Paa manuskriptets sidste side gengives endelig det kongelige rescript af 9. Januar 1661⁴, hvorved der indførtes mindegudstjeneste den 11. Februar som tak for sejren under stormen paa København 1659.

Hvem er ophavsmand til manuskriptet? Der findes intet forfatternavn eller signatur, og om dets proveniens kan intet oplyses. Alligevel synes det dog selv at vise undersøgelsen vej, nemlig gennem den vedføjede provsteskrivelse. Som omtalt viser skriften os nemlig ved sine bogstavformer, at den er omtrent samtidig, og vi kan da med ret stor sikkerhed slutte, at dengang kunde næppe nogen anden have interesse af eller i det hele lejlighed til at anføre denne skrivelse end provsten selv eller en af herredets præster, i samtiden eller den nærmeste eftertid. Manuskriptets ophavsmand maa da søges blandt præsterne i Alsted herred, og opgaven bliver blandt disse at finde den, der skriver den os velbekendte haand. Ved en saadan undersøgelse falder

¹ Se Langebeks Souverainitetshistorie i Sorø skoles program 1884. S. 12—13. Findes tillige gengivet Kall. 490. 4° Kgl. Bibl.

² Da saadanne provsteskrivelser formentlig ikke findes andet steds gengives ordlyden:

Salutem et officia.

Viri reverendi et doctissimi Amici et Symmystæ conjunctissimi. Quid Sacra Regia Majestas nobis imperet, adjunctum, quod mitto, Literarum Regiarum exscriptum, satis edocet. Non ergo desunt Causæ, quæ nos ad consultationem mutuam impellunt, quod cum primis fore puto Loco solito, circa horam X dici Lunæ proximæ 26. Novembris. Valete foeticissimi et ad dictum diem Diacones vestros comites vobis adjungite.

Bringstrup 21. November 1660.

Confrater et Conservus vester

Henrichus Thychius.

³ S. V. Wiberg, Alm. dansk Præstehistorie I. Odense 1870. S. 218. Colding er født 1589, blev Sognepræst i Bringstrup og Sigersted 1619 og provst for Alsted herred 1653. Han omkom ved ildebrand i Gyrstinge præste-gaard 1663.

⁴ Fogtman: Reskripter I. Kbh. 1806. S. 19.

tanken naturligt paa kirkebøgerne, og saadanne findes ogsaa fra de fleste sogne. Tillige har vi præsternes underskrift paa den fuldmagt, de — som landets øvrige gejstlige — maatte udstede i anledning af den anden arvehyldning 15. Nov. 1660¹, samt de samme mænds underskrift paa arveenevoldsregeringsakten af 10. Jan. 1661². Paa denne vis har vi skriftprøver fra alle herredets præster.

Ved undersøgelsen af kirkebøgerne fra Lyng—Broby træffer vi en skrift, der slaaende minder om vort manuskripts³. Af kirkebøgerne fremgaar, at den tilhører Sognepræsten Lauritz Jørgensen Hammer⁴. Denne var en præstesøn fra Hammer—Lundby paa Sjælland; 1641 blev han sognepræst i Sorø og 1650 kaldet til det nærliggende Lyng—Broby, hvor han forblev til sin død 1668. — En nøjagtig haandskriftssammenligning vil vise, at ikke blot skriftens almindelige karakter er ens, men at man begge steder finder samme haandskriftsvaner og — mindre vigtigt — samme stavemaade⁵. Hertil kommer at ingen af de skriftprøver, vi har fra herredets andre præster, viser samme lighed. Dette sammenholdt med vor viden om, at manuskriptet er saamtidigt og stammer fra en præst i Alsted herred, tillader da den slutning, at det er pastor Hammer, der har nedskrevet beretningen.

Derimod kan han næppe være forfatter af dens indhold. Beretningen er saa nøjagtig og detailleret, at dens forfatter maa antages at have været begivenhederne paa nært hold. Men Hammer hørte ikke til de gejstlige stænderdeputerede⁶ og var sandsynligvis ikke engang i København i de dage, beretningen fortæller om. Af Lyng kirkebog fremgaar⁷, at der baade 7. og 14. Oktober har været gudstjeneste og barnedaab; her har Hammer sikkert selv forrettet tjeneste. De skrivelser, der er føjet til beretningen, viser i samme retning. De er sagen uvedkommende, og det er ret utænkeligt, at én, der vidste besked, skulde have føjet dem til. Vi maa da antage, at Hammer har faaet en beretning — skriftlig eller mundtlig — om disse dages begivenheder, at han har ned-

¹ R. A. Souv. Nr. 1. A.

³ R. A.

³ En nærmere redegørelse maatte af pladshensyn udelades.

⁴ Wiberg II 347; III 161; Suppl. 106. Ny kirkehist. Saml. I 505. Kirkehist. Saml. 3 III 122 ff. Leth og Wad: Meddelelser om Dmitterede fra Herlufsholm. Næstved 1875. S. 23.

⁵ Prof. K. Fabricius, der har vist nærværende undersøgelse den interesse og velvillie at prøve haandskriftligheden, er kommet til samme resultat som ovenfor.

⁶ Sml. Ny kgl. Saml. 1171. 4° kgl. Bibl.

⁷ Pag. 21.

skrevet eller benyttet denne og dertil føjet, hvad han selv havde af skrivelser, der syntes at have forbindelse hermed.

Hvad kan da være den oprindelige kilde til beretningen? Løsningen synes straks nærliggende, idet Hammers svoger, provst Kaalund i Herfølge¹, var én af de gejstlige deputerede². En undersøgelse af forhaandenværende dokumenter viser imidlertid, at Kaalund først kom til København d. 15. Oktober³ og altsaa ikke har været til stede under de begivenheder, hvorom vor beretning væsentligst drejer sig. Derimod kan han naturligvis have bragt en beretning videre til Hammer. Dette kan imidlertid ogsaa være sket paa anden maade. I arvehyldingen 15. Nov. 1660 deltog 3 præster fra Alsted herred⁴ og Hammers broder, der var provst for Østre Flakkebjerg herred⁵, samt professorerne fra det nærliggende Sorø akademi⁶. I det hele var Sorø, hvor Hammer havde været præst i ti aar, et sted, der havde livlig forbindelse med omverdenen. — Der er saaledes adskillige veje, ad hvilke beretningen kan være kommet til H., kun er vi nu ikke længere i stand til at paavise, ad hvilken det er sket.

Vi skal dernæst gaa over til at betragte indholdet af vor beretning. Dette kan efter sin karakter deles i to stykker. Det første omfatter dagene 8.—13. Okt.; skildringen af 8.—9. Okt. er paa-faldende kort og maa nærmest betragtes som en forklarende indledning. Til gengæld er dagene 10.—13. Okt. skildret meget indgaaende og i det store og hele meget korrekt. Der findes ganske vist fejl, men disse er bortset fra mødet 13. Okt., som nedenfor skal omtales, uvæsentlige og letforklarlige⁷.

Anderledes forholder det sig med andet stykke, 14.—18. Okt.

¹ Wiberg l. c. I 600.

² Ny kgl. Saml. 1171. 4°.

³ Af Herfølge kommunionbog (Landsark. Kbh.) fremgaar det, at K. har holdt gudstjeneste 7. og 14. Okt. Hans navn findes da heller ikke under dokumentet af 8. Okt., hvorved de geistlige og borgerstanden foreslog at gøre Danmark til et arverige. (Nøjagtig Efterretning S. 40). Derimod har K. skrevet under paa haandfæstningens kassation 16. Okt. Den dag maa han have været i Kbh. Svarende hertil viser processionslisterne, som er udfærdiget i anledning af arvehyldningen 18. Okt., at to sjællandske provster er kommet til Kbh. ca. 15. Okt. (Souv. Nr. I A. b. R. A.).

⁴ Souv. Nr. 1 A. R. A.

⁵ l. c.; Wiberg l. c. I 413.

⁶ Fogtman, l. c. I. S. 3.

⁷ Under 10. Okt. siges, at de deputerede opfordres til at møde i rigsraadet Kl. 5. Riegels (l. c. S. 41) har Kl. 3, »Lerches dagbog« (D. S. 2 II 107) Kl. 4, Rhuman (l. c. S. 118) og »Nøjagtig Efterretning« (S. 47): mellem Kl. 3 og 4. — Under 13. Okt. hedder det, at klokken slog 12, da mødet hos kongen var sluttet. Ifølge »Nøjagtig Efterretning« (S. 49) begyndte mødet Kl. 12; saaledes ogsaa Riegels l. c. S. 45.

Kronologien er her fuldstændig forkert, der findes overraskende fejl i indholdet, og omtalen af vigtige begivenheder som haandfæstningens kassation og tilbagelevering til kongen (16. og 17. Okt.) er helt udeladt, medens der paa de samme dage fortælles om ret uvæsentlige begivenheder. Undersøger man nu disse nærmere, kommer man til det overraskende resultat, at hvad vor beretning har under slutningen af 14. Oktober, fandt i virkeligheden sted 13. Oktober¹, hvad der fortælles under 15. Oktober hører hjemme under 14.², og paa samme maade beretningen fra 16. og 17. Oktober under 15. Oktober³. Derimod omtaler vor beretning, som allerede nævnt ovenfor, ikke de meget vigtige begivenheder, der i virkeligheden fandt sted paa disse sidste to dage: haandfæstningens kassation og dens højtidelige tilbagelevering til kongen. Tager man den tidligere udførlige skildring i betragtning, kan dette i virkeligheden kun forklares paa én maade: at den simpelthen ikke har kendt disse begivenheder, at vor beretning oprindelig kun har omfattet dagene 8.—15. Oktober og først senere er blevet forskubbet saaledes, at den tilsyneladende kom til at omfatte hele tiden ned til den 18. Det kunde synes at stride mod denne antagelse, at beretningen indeholder meddelelsen om arvehyldningen d. 18. og altsaa faktisk i sin viden gaar længere end til d. 15., men beretningen om den 18. viser sig netop at være et bevis for hypotesens rigtighed. Der meddeles for det første intet udover, hvad enhver i samtiden maatte vide; men dernæst kan det tillige eftervises, at den er taget fra en hel anden sammenhæng. Den er, som en sammenligning viser, hentet fra den fuldmagt, som præsterne i Alsted herred udstedte i anledning af den anden arvehyldning 15. Nov. 1660⁴.

Forfatteren har ønsket at afrunde sin fortælling ved med-

¹ »Nøyagtig Efterretning« S. 49 og de andre kilder overensstemmende hermed.

² Riegels, I. c. 47.

³ D. S. 2 II 94 under 15. Okt.

⁴ Vor beretning
(18. Oktober)

»... bleff H. Majest: hyldet och svoret aff menige Stender paa Slodspatzen till en ret Arffue Konge offuer Dannemarkis Rige, Gud lade det være skett till sitt Naffns Ære och Rigens Gaffn och Beste.

Fuldmagt fra Alsted herred,
2. Nov. 1660:

»... saa som hanss Kongl: May: aff en deell aff de nerverende Stender som en Rett Arffue herre och Konge till Dannemarch er hyldett och soret ... her med ynscher megen lycke och Vellsignelse aff dend Allerhøyeste Gud till dette, hanss guddommelig Naffn till Ære och dette Rigess och detts Indbyggere till gaffn och beste.«

delelsen om arvehyldingen d. 18. Okt. og har derfor dels forskubbet indholdet af sin kilde dels suppleret denne med benyttelse af fuldmagten.

Den omredaktion, der har fundet sted, har imidlertid ikke indskrænket sig til beretningens slutning; den omfatter ogsaa dens interessanteste og største parti, mødet den 13. Oktober. Fremstillingen falder i to afsnit; det ene skildrer forspillet inden det egentlige møde med Svanes og — ifølge vor beretning — Nansens svar til Hannibal Sehested angaaende den arveret, borgerskab og gejstlige ønskede overdraget til kongen; dette opstilles som den egentlige overdragelse af arveretten fra disse stænders side og samtidig tilføjes deres betingelse: borgerskabets fremtidige deltagelse i regeringen. Det sker derved, at Nansens tale, der blev holdt under selve mødet¹, trækkes frem til dette tidspunkt, og det hele fremhæves paa den stærkeste maade, dels ved anvendelse af latinsk skrift, dels ved i marginen at sætte tegn, der skal fremhæve teksten, saaledes at denne scene tydeligt nok efter skribentens mening er beretningens klimaks. Herefter følger andet afsnit, skildringen af selve mødet. Svarende til gejstlighedens og borgerstandens overdragelse af arveretten til kongen, sker dette nu ogsaa fra adelens side, og svarende til de andres betingelse opstiller ogsaa adelen sin: privilegiernes ukrænkelighed. Ogsaa her er anvendt latinsk skrift for at fremhæve teksten. Uden ellers i det enkelte at komme ind paa mødets gang skal det siges, at beretningen ved saaledes at blive systematiseret er blevet ikke saa lidt forrykket. Hvor interessant episoden inden mødet end kan være, saa er den dog kun en af de mange fægtninger, der udkæmpedes med adelen i hine dage og endda ikke en af de mere betydningsfulde². Naar den her er stillet i spidsen, viser det, at en ukyndigs haand har været med i spillet, og tænker man sig sporene af hans bearbejdelse fjernet, da staar vi her — som overalt i beretningen — overfor et udmærket kildestof, der endog, hvad denne dag angaar, er udførligere end de andre kilders.

Men vi finder ogsaa andre spor af, at der har fundet en bearbejdelse sted. Der er over stilen noget kort refererende, over fremstillingen noget sammentrængt, der giver én indtryk af at staa overfor et udtog af en større sammenhæng, og et par steder træffer vi udtryk, der forudsætter en viden, som ikke er begrundet i teksten og næppe heller kunde tænkes almindelig bekendt; saaledes under 9. Oktober »bleff suppliceret imoed det troctre Papir,« og under 13. Oktober ». . . alding var sluttet och Bønnen

¹ Riegels, l. c. 45. Hist. Tidsskr. 5 VI 754.

² Evjen, l. c. 101.

gjordis . . . « Et par verber synes ligefrem at være blevet staaende fra direkte præsentisk tale, nemlig under 13. Oktober ». . . efterdi Riget . . . er¹ offuerdraget. . . « og under 15. Oktober ». . . ind till en fuldkommen Reces om ald ting ka¹ bliffue forferdiget . . . »².

Det lader sig altsaa konstatere, at der har fundet en omarbejdelse sted, og vi kan sikkert tillige angive det synspunkt, forfatteren anlægger. Ser man nøje til, viser det sig nemlig, at beretningens hensigt slet ikke er at skildre dagene 8.—18. Oktober, men derimod at fortælle om »Stænderns Supplication til Hans K. Mayst:«, som det ogsaa udtales i overskriften. Det er dette, der har gjort det stærkeste indtryk, at de to stænder trænger sig forbi rigsraadet og adelen helt frem til tronen og i forbindelse med denne gennemfører en helt ny tingenes tilstand. Praktisk faar det sit udtryk deri, at skildringen af 10. og 13. Oktober, de to dage stænderne var hos kongen, optager ca. halvdelen af hele beretningen. Det øvrige skal kun danne rammen uden om disse scener. Typisk for tankegangen er Hannibal Sehesteds ord, at det nu var kommet saa vidt, at enhver frit turde sige, hvad han mente; det kunde staa som motto over hele skildringen.

En undersøgelse af vor beretning har da givet det resultat, at man kan skelne mellem to lag: et oprindeligt kildestof, omfattende 8.—15. Oktober, der viser sig at være udførligt og paa lideligt, og en senere bearbejdelse af dette kildestof. Tanken om, at vi skulde staa overfor en dagbog fra tiden 8.—18. Oktober, det være sig i original eller afskrift, maa opgives.

Med sikkerhed kan vi ikke afgøre, hvem der har omredigeret beretningen, men benyttelsen af fuldmagten fra Alsted herred viser, at det maa være en præst derfra, og det er da sandsynligst, at det er Hammer.

Om den oprindelige kilde er det vanskeligt at danne sig bestemte forestillinger. — Man kunde tænke sig, at det var en mundtlig beretning og heri søge forklaring paa stoffets fordeling, fejl o. s. v. Men hertil synes beretningen alligevel at være for detailleret og korrekt; og fejlene skyldes jo for de flestes vedkommende bevidst hensigt. Man har endvidere ondt ved at forklare sig, hvorfor fortællingen skulde stoppe op netop 15. Oktober. Havde beretteren selv oplevet tiden indtil d. 15. incl., maatte han tillige vide besked med de efterfølgende dage, thi i denne periode var portene lukkede, og det var i almindelighed forbudt at forlade byen³. Den samme vanskelighed melder sig, dersom vi

¹ Fremhævet her.

² I samme retning peger de i noterne til beretningen aftrykte rettelser i teksten.

³ Nøyagtig Efterretning S. 48. Riegels, l. c. 44.

antager, at vor beretning har benyttet en dagbog som kilde. I saa fald maatte man vel supponere tre led: dagbogen, et uddrag af denne for tiden 8.—15. Oktober, samt endelig vor beretning. — Bedst vilde det passe, dersom man kunde antage, at kilden til beretningen var et brev, skrevet ca. 15. Oktober. Det vilde give en god forklaring paa omarbejdelsen og stoffets fordeling¹; men her maa det betænkes, at portene var lukkede. Det bliver saa igen et spørgsmaal, hvor megen vægt man vil lægge herpaa; noget kunde tyde paa, at denne forholdsregel mere tilsigtede at kontrollere færdslen end forbyde den².

Endelig kan ogsaa Kaalund have formidlet beretningen. Han kom — som paavist — til København ca. 15. Oktober og kunde tænkes at have gjort optegnelser om de foregaaende dage. Men noget fast holdepunkt for en antagelse har vi altsaa ikke.

Med hensyn til affattelsestiden danner Hammers død 1668 en sikker grænse. Sætningen »indtill en fuldkommen Reces om aldting kand bliffue forferdiget«, ligesom i det hele stykket fra 15. Oktober, tillader imidlertid den slutning, at beretningen er skrevet inden 24. Juni 1661, da de forskellige stænders privilegier udfærdigedes³, og dermed det nye forfatningsarbejde var bragt til en relativ afslutning. Paa den anden side synes skrivelsen af 9. Januar 1661, der tilsyneladende er afskrevet samtidig med det øvrige, at vise, at affattelsen er sket efter denne dato. Staar vi, som det ovenfor er hævdet, overfor en oprindelig udmærket, rimeligvis samtidig kilde, der er omarbejdet, spiller det jo imidlertid mindre rolle, hvornaar omarbejdelsen har fundet sted.

Længere end hertil kan undersøgelsen foreløbig ikke føres.

¹ Vi har flere saadanne breve i behold, se Udtog af Biskop Jens Bircherods historisk-biografiske Dagbøger. Ved Chr. Molbech. Kbh. 1846. 60 ff. Anm. Paludan, Beskrivelse over Kallundborg. Kbh. 1788 84 ff. Danske Magazin 5 V 280 ff.

² Danske Saml. 2 II 110.

³ Fogtman, l. c. I 38 ff. Nielsen, O. Kjøbenhavns Diplomatarium I Kbh. 1872. 770 ff.

Anmeldelser.

**Axel Linvald: Kronprins
Frederik og hans Rege-
ring 1797-1807. I. Bind.
Gads Forlag. Kbhv. 1923.**

Raadstuearkivar A. Linvald havde faaet den Opgave at skulle føje til Edv. Holms store ti Binds Værk over »Danmark—Norges Historie fra 1720 til 1814« den Skildring af Rigernes indre Historie fra 1800 til 1814, som det ikke lykkedes den udmærkede Historiker at faa skrevet, inden hans Arbeidskraft udslukkedes. Der forelaa ved hans Død (1915) kun nogle enkelte Afsnit behandlede, iøvrigt blot en stor Del Optegnelser og Uddrag af Protokoller og Breve, og saadanne har jo altid nærmest Værdi for den, der har tilvejebragt dem. Linvald mente ikke paa dette Grundlag, med blot supplerende Undersøgelser, at kunne løse de mange Spørgsmaal, som frembød sig for ham baade om den ydre og indre Historie, og han besluttede at udarbejde et særligt Værk, idet han gennemgik alt herhen hørende Materiale, baade hvad der var offentliggjort i Litteraturen, og hvad der fandtes i de offentlige Arkiver, foruden i enkelte private Brevsamlinger; ogsaa udenlandske Arkiver har Forf. benyttet. Saaledes er det Arbejde, der nu foreligger, opbygget paa det bredeste Grundlag og med største Flid og Omhu. Allerede paa Grund af dets Stofrigdom maa det modtages med varm Anerkendelse.

Bogen gør et mærkeligt massivt Indtryk. De 400 store Sider Tekst er tætfyldte, kun inddelte i en halv Snes Kapitler, Øjet møder faa Indskæringer eller skarpe Fremhævninger, Indholdet bugner af Oplysninger. Læseren kunde sikkert ønske sig lettere betjent og vil næppe naa til Bogens Ende uden at puste. Forf. har ikke udskudt nogen Undersøgelse til særlig Behandling midt i den fortløbende Skildring eller ved Bogens Slutning. De 70 Sider, der indeholder Anmærkninger og Henvisninger, giver kun Titler og Sidetal, men ikke noget Kildesteds Ordlyd; her vil man dog finde meget nyttige Vejledninger om Kildematerialet for de enkelte Emner, dets Art og Omfang,

saaledes som det kunde ventes af den erfarne Arkivmand. Bogens Benyttelse lettes desuden ved en udførlig Indholdsfortegnelse og et Register.

Der er saaledes givet os et vigtigt og fortjenstfuldt Bidrag til Kundskab om det betydningsfulde Tiaar fra 1797 til 1807, derom kan vist alle være enige. Et helt nyt Syn paa, hvad der da skete og udrettedes, giver Bogen vel ikke, og i selve de Hovedpunkter, som Forf. især har ønsket at fremdrage, forekommer det os, at han i stærkere Grad har nærmet sig den Opfattelse, som allerede har vundet Hævd, end han selv antager. Dermed er der imidlertid ikke gjort noget Skaar i Arbejdets Betydning, da det fastslaar yderligere og underbygger en rigtig Forstaaelse af Landets Tilstande og belyser mange Enkeltheder af Styrelsen, som ikke forhen var kendte, eller som man ikke havde skænket tilstrækkelig Opmærksomhed.

En af de Hovedbetragtninger, som Forf. har villet hævde, er, at Tiden før 1807 ikke viste en saadan Tilbageskriden i Iver for Reforme og Mod til at gennemføre dem, som man hidtil formentlig har skildret denne Periode. Man har mere fremstillet den som en Begyndelse til den vitterlige Nedgangstid fra 1807 til 1814 end som en Fortsættelse af den lykkelige Reformperiode i A. P. Bernstorffs Tidsalder. Det forekommer os dog, at den almindelige Fremstilling af Aarene nærmest før og efter Aarhundredskiftet har været en anden. Historikerne har for det første faaet Øje for, at naar Reformerne paa Landboomraadet i den Grad lykkedes, som Tilfældet var, har det en væsentlig Grund i, at Omdannelsen begunstigedes af en for Landbrugets økonomiske Vilkaar saare lykkelig Tid, ligesom disse gunstige Forhold for Omsætningen varede uforandret ved et Stykke ind i det nye Aarhundrede. Siden A. S. Ørsted skrev sit Værk »Af mit Livs og min Tids Historie«, har ogsaa Statsmændenes Virksomhed i dette Tidsrum paa Reformernes og den sociale Lovgivnings Omraade været fuldt erkendt, og en tilsvarende Opfattelse er kommen frem hos nyere Forfattere, som Edv. Holm og Falbe-Hansen. Det var da ogsaa grundige Opgør med de gamle Tilstande, som viste sig i den yderligere Udvikling af Frihandels-tankerne fra Toldloven af 1797, der kom frem i Toldforordningen for Hertugdømmerne 1803 og ved Begrænsningen af Laugstvangen. Et helt forandret Grundlag for Beskatningen indførtes ved Skatteforordningen af 1802 og ved Forberedelsen af den nye Matrikel. Den indgribende og grundlæggende Skovforordn. af 1805 kan staa som et Mønster paa Tidens Retning, men mange andre Forhold kunde nævnes.

Langt mere Ret har derfor Axel Linvald i det andet Hovedmaal, som han forfølger, nemlig Fremstillingen af Kronprins Frederik i hans Regentvirksomhed og i hans Forhold til de øvrige Statsmænd i Landets øverste Styrelse. Her staar vi ved de skønneste og med mest Varme skrevne Afsnit i Bogen. Arkivar Linvald giver os gennem mange oplysende Træk et Billede af Kronprinsens Karakter og Evner, hans Følelsers Styrke og hans Temperament, hans Kundskabers Omfang og deres Begrænsning. Vi ser ham som en frisindet Natur, uden religiøse Fordomme og med afgjort Uvillie mod Privilegier og Særrettigheder, saa at han endog udtaler, at han ikke kan forstaa, hvorfor Værnepligt ikke skal være ens for alle Landets Borgere, selv de øverste Klasser af dem. Han har en varm Følelse for Almuesmanden, og han hævder og er stolt af, at enhver Undersaat kan faa Adgang til Landets Konge. Den Regentstilling, som Kronprinsen faktisk havde inde, omfatter han med den største Pligtfølelse og skaaner sig ikke for noget Arbejde. Han har Flid og Samvittighedsfuldhed tilfælles med Frederik IV og Kristian VI — lyder Forf.s Dom (S. 38) — men var uhildet af nogen Lidenskab enten for Kvinder, for Ødselhed, Udfoldelse af Pragt eller Byggelyst.

I Forholdet til Ministrene fremdrager Forf., hvilken retlinet Natur Kronprinsen besad, han havde ingen Spioner ude, og ingen af hans personlige Omgivelser havde Indflydelse paa ham, de officielle Raadgivere kunde stole paa, at han kun lod sig lede af sit eget Skøn og sin ofte sundt dømmende Tænkning, kun saglige Grunde kunde bringe ham til en Opfattelse, der afveg fra Ministrenes. Der vil derfor heller ikke, for denne Tids Vedkommende, kunne tales om en Indvirkning fra »Adjutanternes« Side (fra »de røde Fjer«), saaledes som man senere saa stærkt maatte klage over.

Paa dette Omraade maa det derfor siges, at Magister Linvald har udvidet vort Syn paa Kronprins Frederiks Gerning, hans Formaal og Stræben, selv om et helt nyt Billede af hans Personlighed ikke er fremkommet.

Man maa her dog fremhæve Forf.s omhyggelige Redegørelse for de forskellige Forhold, der maatte lede Kronprinsen ind paa en stadig stigende autokratisk Styrelse, saaledes som der fuldstændigt viser sig efter Begivenhederne i 1807. Inderst inde har vel nok Kronprinsen altid havt Ønsker og Tilbøjelighed i denne Retning; ved Tabet af A. P. Bernstorff mistede han den Statsmand, for hvis Evner han havde ubetinget Ærefrygt. I de skæbnesvangre Aprildage 1801 fandt han hos de ledende Mænd kun idel Unighed, en urimelig Modløshed og en Mangel paa Evne til

at tage Beslutning, saa at det blev Kronprinsen, der tog den rette Afgørelse, lige langt fra modløs Eftergiveness og steil Trods. I de følgende Aar maatte han stadig se Uenighed i Anskuelser og i Holdning hos Ministrene, og derved blev han bestyrket i Troen paa, at hans egen prøvede Erfaring, hans alvorlige Pligtfølelse og Bevidsthed om Ansvar maatte give ham Krav paa at blive hørt og adlydt.

Den Kreds af Personligheder, som Kronprins Frederik maatte arbejde sammen med, er godt skildret af Forf., og Forskellighederne i disse Mænds Syn, Interesser og Optræden fremdragne, saaledes at man ogsaa forstaar den større eller mindre Sympati, der maatte møde dem fra Kronprinsens Side. Linvald nævner den noget kølige Holdning, Kronprinsen indtog lige over for Christian Ditlev Reventlow; han er iøvrigt ved Skildringen af denne Statsmand kommen til at bruge et urigtigt Udtryk. Han omtaler Reventlows Forhold til Hertug Frederik Christian af Augustenborg og siger: »Inderst inde var Christian Reventlow et Stykke af en Landjunker; hans praktiske Anlæg og sunde Bondefornuft maatte i Længden føle sig frastødt af en saa ufrisk og lukket Natur som Frederik Christians. »Olding uden Alder«, kalder han ham en Gang« (S. 85). Lige saa træffende som Skildringen af Hertugen er, lige saa urigtigt er det at give Reventlow, denne fintdannede og fintfølede, rundeligt interesserede Mand, den berygtede Betegnelse Landjunker. Det forekommer os, at end ikke en Betegnelse som »Agrar« vilde være retfærdig.

Forf. fremdrager endvidere rigtigt, hvorledes Enevoldsfølelsen maatte faa Vækst i Kronprinsens Sind ved den Forandring, der efter Haanden foregik med Hensyn til den Samfundsstilling, som Statsraadets Medlemmer og de øverste Ledere af Landets Styrelse indtog. Det havde tidligere været Besiddere af store Jordegodser, Mænd, der medbragte den fra Styrelsen af saadanne erhvervede Erfaring, som havde været Ministre, de fandt Støtte i betydelig Formue og gennem deres ansete Slægt, de var desuden indbyrdes knyttede sammen ved Slægtsforbindelser og Interesser. Nu var imidlertid en anden Art Mænd steget op til at sidde ved deres Side eller til at afløse dem, alene ved Avancement ad Embedsbanen var de naaet til de høje Poster og havde ikke en social Baggrund, der kunde forøge deres Sikkerhed i Optræden. Man kan i Indstillinger og Henvendelser fra Mænd som Møsting og Kaas mærke en større Forsigtighed og Tilbageholdenhed i Fremsættelsen af deres Anskuelser.

Netop fordi den Enevælde, der gled over i Kronprinsens Haand, tilsidst førte Landet i Ulykke, spørger man, om der da

ikke i Rigernes Forfatning var Mulighed for at skabe en Modstand mod Kronprinsens Indgriben, uden at man derved løb i Fare for at krænke Kongelovens Bud. Nærmest omkring Kronprinsen stod Geheimestatsraadet, og til Medlem af dette kaldtes man ved Kongens Udnævnelse. I Modsætning til hvad der var bestemt ved Forordningen af 13. Febr. 1772, som man allerede tidligere var begyndt at komme bort fra, kunde nu ogsaa Chefer for Regeringskollegierne blive kaldt til at indtræde i Statsraadet. I dette skulde alle vigtige Regeringsanliggender behandles og ligeledes Embedsbesættelser ske. Men hvorledes skete Afgørelsen i Statsraadet? Forf. kommer meget lidt ind paa dette Spørgsmaal¹, og der foreligger heller ikke nogen Protokol over Forhandlingerne i Statsraadet eller Papirer, der vedrører Forretningsgangen. Heller ikke Forordningen af 13. Febr. 1772, hvorved Statsraadet oprindeligt blev oprettet, har nogen Bestemmelse derom.

A. S. Ørsted oplyser i sit Memoireværk, at Sagerne her afgjordes »ved Afstemning«, og han synes næsten sige, at Majoriteten afgjorde Sagen. Det er dog vist saa, at den tilspidsede numeriske Afgørelsesmaade, som vor Tid hylder, og hvor som Regel én Stemmes Overtal gør Udslaget, først langsomt rundt om i Landene har banet sig Vej i Regeringsanliggender. Man har, med andre Ord, i ældre Tid i stærkere Grad afvejet de enkelte Stemmers Vægt. Det vilde jo da ogsaa være besynderligt, om en Kreds af saa forskelligartet Sammensætning som Statsraadet — nogle fyrstelige Personer, en General, nogle af den civile Administrations Spidser — skulde ved Stemme flerhed kunne ubetinget afgøre en Sags Skæbne; sikkert nok har man ogsaa mangan Gang afbødet den moralske Virkning af en Indstillings Forkastelse ved at anmode vedkommende Kollegium eller Embedsmand om nye Oplysninger eller en ny Indstilling.

Men man maa ogsaa spørge, hvilken Indvirkning vel et lidt Nederlag havde for den Embedsmand, det var overgaaet. Magister Linvald udtaler nogle Gange sin Forundring over, at Ministre uden at vægre sig maa udføre Beslutninger, som de har fraraadet, eller hvori de efter deres Opfattelse maatte se en alvorlig Fare for Rigerne. Dette gælder saaledes Beslutningen om at lade Ostindiefarerne i Aaret 1799 konvoyere hjem ved danske Orlogs-

¹ Linvald henviser (S. 394) til, at Edv. Holm i det ældre Arbejde om Danmark—Norges udenrigske Historie 1791—1807 (I. S. 12) udtaler en noget afvigende Opfattelse fra den, der findes i hans store Værk (VI. I. S. 6); det af Holm her i Henvisningerne (S. 3) anførte Kildedsted har dog ingen afgørende Betydning.

skibe; Udenrigsministeren Chr. Bernstorff var afgjort herimod og havde paavist den Fare for politiske Forviklinger, denne Handling vilde indeholde, idet Englænderne ikke vilde respektere Konvoyerne. En lignende Forundring som den, Forf. udtaler, har sikkert paatrængt sig mange ved at læse om Modsætningen mellem enkelte af vore Statsmænds personlige politiske Opfattelse i denne Napoleon'ske Tidsalder og saa den Handlemaade, som de ved deres Embedsstilling var tvungne til at følge. Bekendt er jo saaledes, hvorledes den indsigtfulde, sundt dømmende Niels Rosenkrantz, efter at have afløst Bernstorff som Udenrigsminister 1810, i Indstillinger klart paaviste, hvor urigtigt det var, at Danmark—Norge holdt fast ved sin blinde Tilslutning til Frankrig, men hvorledes han maatte lystre Befaling om at følge den tidligere Kurs. Af Linvalds Bog ses, hvorledes Niels Rosenkrantz allerede i 1801 var opmærksom paa Faren ved en altfor ensidig Tilslutning til Rusland og ved Manglen paa Blik for Englands store Betydning som Sømagt (S. 151).

Sagen var jo den, at efter Enevældens Anskuelser en Minister skulde være Statens lydige Tjener og ikke kunde paa Grund af en afvigende Opfattelse begære sin Afsked uden at falde i Unaade. Vi ser det af Preussens Historie paa disse Tider¹, kun Sygdom kunde berettige en Minister til at søge Afsked, han administrerede paa Statens Vegne og ikke først og fremmest paa eget Ansvar. Det er først efter at Friherre v. Stein er bleven Minister, at der indtræder en Forandring deri. Af en Udtalelse hos A. S. Ørsted² ses da ogsaa, at han i Grunden ikke kan tillægge en Minister under en Enevoldsregering Ret til at træde tilbage. Derfor kan Ørsted heller ikke billige Kay Reventlows Optræden i 1802, det eneste Tilfælde af denne Art, som den her behandlede Periode indeholder. Kay Reventlow var Chef for det tyske Kancelli, han havde under Behandling af Forslaget om at udskrive en større Skat paa faste Ejendomme stillet sig paa samme Standpunkt som Ridderskabet i Slesvig og Holsten, der krævede, at Forslaget, i Henhold til Ridderskabets gamle Privilegier, skulde godkendes af det, men Statsraadets Flertal nægtede dette, hvorpaa Kay Reventlow straks søgte sin Afsked (S. 80 ff.). Kronprinsen bevilgede denne, om han end dadlede hans Opførsel.

En Embedsmand, som af principielle Grunde søgte sin Afsked

¹ R. Koser, Die preussische Reformgesetzgebung in ihrem Verhältnisz zur französischen Revolution, Histor. Zeitschrift, Bd. 73, S. 193 ff., 201; jfr. Otto Hintze, Reformbestrebungen vor 1806, Histor. Zeitschrift, Bd. 76, S. 413 ff.

² Af mit Livs og min Tids Historie, III, 124 ff.; jfr. II, 194 ff.

— og med god Grund — var Danmark—Norges Udsending i London J. G. Rist. Paa Grund af vor Regerings fejlagtige Syn paa Englands Stilling blev den Fejl begaaet, at man betroede Posten som Rigernes Udsending overfor det mægtige Land til en 32aarig Mand med en saa ringe ydre Stilling som *chargé d'affaires*. En Følge heraf var, at Rist overfor den bydende Udenrigsminister Canning søgte at hævde sit Lands Betydning ved at give sine Udtalelser en særdeles skarp Form. Der er bleven udtalt en i det Hele gunstig Dom over Rists Handlemaade i Vinteren 1806—07, ogsaa af de nyeste danske Historikere — det er os lidt vanskeligt at dele denne — men vist er det, at baade Udenrigsminister Chr. Bernstorff og hans Broder Joachim, der var Direktør i det udenlandske Departement, billigede Rists Optræden, om de end fandt, at han havde brugt stærke Udtryk, som dog havde deres Forsvar i Sagens Betydning. Men naturligvis laa Hovedfejlen hos dem, der havde udsendt Rist, og som i deres Instrukser havde paalagt ham at fremdrage Spørgsmaalets almindelige folkeretlige Side i Stedet for paa alle Maader at virke for en fredelig Oversenskomst. Iøvrigt er Linvald tilbøjelig til at anse Regeringens Ansvar for den i 1807 førte Politik som mindre dadelværdig end dens Holdning i 1801, hvor kun tilfældige Begivenheder i Europa hindrede en større Katastrofe.

Bogens sidste og store Afsnit omhandler Regeringens sociale Politik og Virksomhed for Erhvervslivets Fremme. Her udtaler Forf. sig ikke med fornøden Myndighed, Fremstillingen savner de store Linier, og det væsentlige er stærkt blandet med det ubetydelige. Ikke desto mindre er der ogsaa her givet talrige Bidrag til Belysning af de i det foregaaende behandlede Mænd og Emner; saaledes kan nævnes den lange Skildring af, hvorledes Kronprins Frederik overtog den af J. F. Classen grundede Fabrikvirksomhed paa Frederiksværk, der var kommen i en økonomisk Krise, og styrede den »som et af Staten uafhængigt Foretagende«. Som Hærens vigtigste Leverandør var jo ogsaa dets Bestaaen af største Vigtighed for Landet. Vi ser her Kronprinsen som den øverste Leder af den omfattende Fabrikvirksomhed og i hans Egenskab af human Arbejdsgiver. I udførlige Kapitler gennemgaar Linvald Regeringens Bestræbelser for at fremme Landbruget, Handel og Søfart, samt Industrien.

Det vidt spændende Arbejde fortjener at modtages med varm Erkendtlighed. Dets Fremstilling og Sprogform er desuden i det Hele tiltalende, man vil kunne bebrejde Forf., at han stundom ikke udtrykker sig med fuld Klarhed, og at enkelte udanske

Udtryk er indløbne¹, flere af de i Teksten optagne Citater burde være oversatte eller den gamle Stavemaade ændret, saa at Stilen blev mere harmonisk.

Johannes Steenstrup.

Holger Hjelholt : Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig 1850-1864 (H. Aschehoug & Co. 1923).

Holger Hjelholts Arbejde om Sprogordningen og Sprogstyret i Slesvig 1850—1864 behandler et Hovedpunkt i Danmarks nationalpolitiske Historie og er et Emne, der i høj Grad har interesseret Historikere og andre. Alerede for en Aarrække siden begyndte Forfatteren paa disse Studier; men har nu tilsidst kunnet drage Fordel af, at Verdenskrigen og den afgørende Ændring, der derved fandt Sted i Slesvigs Stilling, har givet ham fri Benyttelse af et Kildemateriale, der hidtil var utilgængeligt eller i ethvert Tilfælde af politiske Hensyn kun kunde benyttes med stor Forsigtighed.

Et Arbejde som dette har i en Aarrække været ønsket, thi enhver dansk Historiker, der har beskæftiget sig med Slesvigs Historie, har savnet en grundig Udredning af Sprogstyret i Slesvig mellem Krigene. Det skyldes ikke blot Materialets Utilgængelighed, men ogsaa visse nationalpolitiske og personlige Hensyn, at baade A. D. Jørgensen og N. Neergaard i deres Arbejder om Tiden mellem Krigene maatte nøjes med en summarisk Behandling af Sprogordningen, for A. D. Jørgensens Vedkommende med en kort og skarpt præciseret Dom. At P. Lauridsen, indenfor hvis særlige Interessensfære dette Emne laa, ikke kom ind derpaa, men i sine Undersøgelser kun naaede lige til Tærskelen, skyldes, at hans Kraft var brudt, da Tiden var inde. Det er med en vis Vemod, at man maa tænke paa, at det ikke blev ham, der kom til at behandle Spørgsmaalet om Sprogordningen i Slesvig mellem Krigene. Jeg vil dog nævne, at det var ham en Glæde, at Holger Hjelholt tog dette Arbejde op. Han stolede paa, at det vilde blive behandlet objektivt og grundigt, selv om han var paa det rene med, at Hjelholt vilde tage det paa en fra hans egen vidtforskellig Maade.

¹ Forf. skriver meget rigtigt, at Kronprinsen var »blottet for Charme og virkede dagligdags« (S. 23), men naar han tilføjer, at »hans Regentvirksomhed i Aarene mellem 1784 og 1797 ikke havde i særlig Grad skudt ham frem i Folkets Bevidsthed«, er det dog vist næppe rigtigt. Helt uklar forekommer os Udtalelsen: »Magt over sin Samtids Tanker og Følelser har Kronprins Frederik aldrig besiddet i en saadan Grad, at den kunde øve Indflydelse paa Efterverdenens Bedømmelse« (S. 22). — Udtrykkene »formidle en Anbefaling« (S. 57), »indforstaaet med« (S. 178) er udanske.

Det foreliggende Arbejde faar sin særlige Værdi ved, at Forfatteren som sagt for første Gang har benyttet et overordentligt stort, hidtil utilgængeligt Materiale, ikke blot Akterne i det slesvigske Ministeriums Arkiv og dertil knyttede andre Samlinger, men ogsaa Regenburgs efterladte Papirer og Samlinger samt en Række af de Privatarkiver, der supplerer disse.

Fremstillingen af Sprogskripterens Forudsætninger, Udførelse og Betydning er for Størstedelen bygget op paa Akt- og Brevmateriale. Man vil lægge Mærke til, at Forfatteren derimod kun i ringe Grad citerer den overordentlig store, samtidige Stridslitteratur, de polemiske Piecer, Dagspressen, Stændertidende og lignende, hvor Sprogskripterne blev drøftet, angrebet, forsvaret. Man vil kunne spørge, om dette ikke er en Unladelhedsfejl, vilde en mere vidtgaende Benyttelse og Citering af den samtidige, trykte Litteratur ikke have gjort Arbejdet værdifuldere? Jeg mener, at den valgte Begrænsning er fuldt forsvarlig. Begrænsningen beror øjensynlig ikke paa, at Forfatteren ikke har kendt dette Materiale, der for Størstedelen er let tilgængeligt; han har fuldt bevidst skudt det til Side. Deri har han efter min Opfattelse handlet rigtigt, fordi den Opgave, han har stillet sig, har været at fastslaa den danske Regerings Handlinger og Motiverne til disse.

Jeg har personlig paa et andet Omraade været stillet overfor et lignende Spørgsmaal, nemlig med Hensyn til den danske Regerings Udenrigspolitik i Tiden 1864—79, hvor min Opgave har været at skildre, hvad den danske Regering egentlig foretog sig, dens politiske Handlinger, Motiver og Synspunkter. Alle disse Spørgsmaal blev ligesom de, der er behandlet i Hjelholts Bog, af Samtiden gjort til Genstand for en uafsladelig Drøftelse i Dagspressen og den øvrige polemiske Døgnlitteratur. Om enkelte Punkter kan man selvfølgelig i dette Materiale finde en eller anden værdifuld Oplysning, men det bliver dog i Reglen kun meget lidt, da baade Handlinger og Motiver som oftest i den Slags Døgnlitteratur og Piecer fremstilles ensidigt og utilfredsstillende. En Konstatation af Fakta af den Art, Talen her er om, sker bedst paa Grundlag af de som oftest utrykte Akter, Betænkninger, Forestillinger etc., hvortil saa kommer det intime Brev- og Optegnelserstof. Selvfølgelig maa alt dette behandles med en Kritik, afpasset efter dets Art. En saadan Begrænsning er et vigtigt Spørgsmaal for den historiske Forskning, der beskæftiger sig med Fremstilling af moderne, politiske Problemer. Vi staar her overfor Problemer af en ganske anden Art end de, der rejser sig for den Forsker, der f. Eks. behandler middelalderligt Materiale, og denne store

Forskel forstaas ikke altid. Noget andet er, at det Materiale, fra Døgnlitteraturen etc., som f. Eks. i det foreliggende Arbejde er skudt til Side, ud fra andre Synspunkter kan have sin store Betydning, saaledes ved Fremstillingen af de nationale Strømningers Udvikling o. s. v.

Holger Hjelholts Bog er et Forarbejde til den samlede Fremstilling af Danmarks nationalpolitiske Udvikling i det 19. Aarhundrede, paa hvilken dansk Historieforskning lige fra A. D. Jørgensens Tid har arbejdet. Hjelholt har ikke tilsigtet at give en saadan samlet Skildring af den nationalpolitiske Udvikling imellem Krigene, men har begrænset sig til et enkelt, centralt Punkt. Jeg finder dette fuldt forsvarligt, ikke mindst i en Doktor-disputats, der ganske særlig i disse Aar af økonomiske Grunde ofte maa begrænses i Omfang. Han har ikke villet gøre Rede for den samlede danske Administration i Hertugdømmerne, heller ikke for den danske Regerings Forholdsregler overfor den slesvigholstenske Opposition. Ligesaa lidt har han villet gaa nærmere ind paa den Kamp om Sprogordningen, der førtes i den indenlandske og udenlandske Presse, gennem Diplomatiets, i Rigsraad eller Stænderforsamlinger. Til Belysning af disse hver for sig vigtige Spørgsmaal foreligger et let tilgængeligt Materiale, og disse Sider af den nationale Strid er ofte behandlet, bl. a. i N. Neergaards »Under Junigrundloven«. Hjelholt har alene villet fremstille den danske Regerings Handlinger vedrørende Sprogordningen i Slesvig, dens Motiver, Udførelsen af de Tillisch-Regenburgske Sprogreskripter af 1850—51, deres senere Modifikation.

Dette Hovedspørgsmaal, som altid maa blive Udgangspunktet for den videre Behandling af Sprogspørgsmaalet, er behandlet i alle Enkeltheder. Ved Hjælp af det uvurderlige Materiale, der findes i Regenburgs, Tillisch's, Wegeners, Kriegers og andres Privatarkiver, er Forfatteren kommet bag om Handlingerne ind til Motiverne, til de ledende Statsmænds Synspunkter og Hensigter, til alt det, der ganske særlig maa interessere os. Han har i Enkeltheder eftervist Arten og Omfanget af den bevidste Bestræbelse for nationalt at genvinde — fordanske — Mellemslesvig, særlig Angel, som var det danske Program efter 1848. Endelig er han ud fra et bestemt Synspunkt gaaet ind paa Spørgsmaalet om Resultaterne af den danske Regerings Sprogpolitik ved at fremdrage, hvad den danske Administration selv har ment om disse Resultater, før Begivenhederne i 1864 kuldkastede den danske Politik og afbrød den Udvikling, der alene kunde have vist, om den var formaalstjenlig eller ej.

Hjelholt har efter mit Skøn behandlet det store Materiale

fyldestgørende. Citaterne er rigtige og udtømmende. For første Gang har vi faaet en Fremstilling af Sprogordningen, Udførelsens Enkeltheder, Variationerne i de enkelte Sogne og Egne, de Modifikationer, der under Pres af slesvigholstensk Opposition og formedelst Udlandets Indskriden fandt Sted i 1861, og de Vanskeligheder, dette voldte. Fremstillingen er grundig, og vi faar en stor, ny Viden.

Der er heller ikke Anledning til Indvendinger af Betydning mod Forfatterens Form. Fremstillingen er klar og overskuelig, dog undertiden saa knap, at det lejlighedsvis volder Besvær at fastholde de stærkt sammentrængte Positiviteter. Først og fremmest er der Grund til at anerkende den Ro, Upartiskhed og Objektivitet, der præger Fremstillingen. Spørgsmaalet om den danske Sprogpolitik imellem Krigene har været et Hovedpunkt i den dansk-tyske Strid og behandles endnu i vore Dage med Lidenskab i Modpartens Stridsskrifter; selv betydelige tyske Historikere har svært ved at skrive objektivt om dette. Visse nationalpolitiske Problemer, knyttet til Mellemslesvig, har i de sidste Aar faaet Aktualitet. Det er derfor særlig heldigt, at Forfatteren har fulgt de bedste Traditioner i dansk historisk Videnskab. Man mærker, at han er Elev af Kr. Erslev.

I en anden Henseende er Bogen derimod utilfredsstillende. I et Arbejde om den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene maatte man først og fremmest vente og haabe at finde et Billede af de to Mænd, der begge, men i Særdeleshed den ene, for Efterslægten har faaet Ansvar for hin skæbnesvangre Episode i dansk Politik. F. F. Tillisch's og Th. A. J. Regenburgs Navne er uløselig knyttet til Sprogordningen og Sprogstyret. Baade Samtid og Eftertid har vidst, at hin danske Administration ikke var et upersonligt Kontorværk, men at den stod i nær Forbindelse med den danske Folkepolitik og først og fremmest var Udtryk for Regenburgs nationalpolitiske Anskuelse og hele Personlighed. Jeg greb derfor Hjelholts Bog med den Forventning, at jeg dér vilde finde et levende Billede af disse for den nationalliberale Kreds og dens nationalpolitiske Idealer typiske Personligheder. Interessen for Regenburg blev hos mig som sikkert hos mange i en ganske særlig Grad levende, da A. D. Jørgensen i Halvfemserne ud fra sine rige Forudsætninger og efter at han siden sin første Ungdom havde staaet i et intimt Forhold til Regenburg, formulerede det, han i sin Redegørelse kalder sin »umilde Dom over Regenburg og hans Slægtsalders store Fejlsyn«. Ingen dansk Historiker, som har til Opgave at skildre det nærmest forudlevende Slægtled, hvis Gerning endnu er direkte forbundet

med vor Samtid, vil uden dyb Bevægelse have læst, hvad A. D. Jørgensen i sin »Redegørelse« udtaler i Anledning af Regenburgs Begravelse, Ordene om det dybe Svælg, der kan skille en Slægt fra den foregaaende, og om det store Ansvar, der paahviler de Historikere, som ud fra et nyt Livssyn og nye Forudsætninger skal veje en forudgangen Slægts Livsgerning, og som i dette Tilfælde maatte vise, i hvor høj Grad disse nationalliberale »Mænd med den rene Villie, det varme Hjerte for vild og bar Sten til Fædrelandets Ulykke«.

A. D. Jørgensen kaster rundt om i sine Skrifter og Taler Strejfflys over Regenburgs Personlighed og Forudsætninger. En lille Afhandling af Provst Th. Sørensen i Skanderborg, der for nogle Aar siden kom, giver en Skildring af Regenborg, som han var i de sidste Leveaar, efter at hans historiske Gerning var endt. Denne Skildring tillader Tilbageslutninger om den Mands aandelige og politiske Habitus, der ledede den nationalliberale Sprogpolitik i 1850'erne, da han, som A. D. Jørgensen udtrykte det, var en Høvding paa sit Omraade og indtog en historisk Plads. Et Helhedsbillede af Regenborg findes imidlertid intet Sted. Det er mærkeligt, hvor lidet fyldestgørende den Skildring er, som P. Lauridsen, der dog kendte Regenburgs Gerning bedre end nogen anden efter A. D. Jørgensen, har givet; de righoldige, men meget tilfældige Meddelelser, der findes i Kriegers Dagbøger, giver heller intet klart Billede af Regenborg saa lidt som af Tillisch.

Nu har Hjelholt først af alle gennemarbejdet Regenburgs efterladte Papirer; derhos har andet, stort og intimt Kildestof staaet til hans Raadighed foruden de Embedsarkiver, hvori Materiale til Belysning af Regenburgs Gerning var nedlagt. Man ventede da at træffe Regenborg som Midtpunkt for denne Bog og faa et Billede af den Mand, hvis Betydning for Slesvig har været saa stor. Jeg maa desværre sige, at jeg er blevet skuffet, og hermed staar jeg overfor min Hovedindvending imod den foreliggende Bog.

Man kan meget vel skrive Administrationshistorie uden at nævne Personer, eller i alt Fald uden at skildre Personer; M. Mackeprangs og P. Munchs Doktorafhandlinger om dansk Købstadsstyrelse, Carl Christiansens Bøger om Statshusholdningshistorien er Eksempler; men det gaar ingenlunde altid saaledes. Den danske Sprogordning i Slesvig var vel en administrativ Foranstaltning, det hele danske Sprogstyre selvfølgelig en Kæde af administrative Bestemmelser, men derfor kan en Skildring af denne Epoke alligevel ikke blive og bør ikke blive en Redegørelse for Loves Indhold eller et Referat af Reskripter og Cirkulærer.

Forfatteren har at skildre en folkelig Bevægelse, Udtryk for nationale Idealer og Lidenskaber. Hint Sprogstyre, hin administrative Ordning var i allerhøjeste Grad præget af Personligheder og imellem disse Personligheder er Regenburg den centrale og aktive.

Hjelholt gaar ogsaa idelig ind paa hans Synspunkter og Motiver og benytter uafbrudt den private Korrespondance, hvor alle Sider af Regenburgs Personlighed, hans Haab, Sympatier og Antipatier faar karakteristiske Udtryk. Noget tilsvarende gælder hans Medarbejdere, hvad enten det er Cheferne, de slesvigske Ministre: Bardenfleth, F. F. Tillisch, Carl Moltke, Wolfhagen, eller de Underordnede i den slesvigske og kongerigske Embedsstand, der udfører hans Befalinger, Mænd som Pastor Aleth Hansen eller Biskop U. S. Boesen. Hjelholt har haft et fortrinligt Materiale til Brug ved sin Skildring af Regenburg og hans Kreds. I en ganske anden Grad end tidligere kan man nu faa at vide, hvem der har udtænkt og iværksat Sprogordningen af 1850—51. Det var virkelig muligt paa dette Grundlag at danne sig et Billede af denne Kreds af Mænd, for Størstedelen i den kraftigste Alder, der, besjælede af 40'ernes nationale Idealer, efter Treaarskrigen gik ud »for at stride for gamle Danmark«, som de udtrykte sig, og gøre Slesvig dansk til Eideren eller til Slien, genvinde, hvad plattysk Sprog og højtysk Kultur særlig i de sidste Menneskealdrer havde erobret.

Men Forfatteren gør ikke mindste Forsøg paa at tegne dette Billede. Intet Sted i Bogen finder vi en samlet, udtømmende Karakteristik af Regenburg eller af det Milieu, hvori han er opvokset eller arbejder. Regenburgs Navn nævnes saa ofte, at Navnet har maattet udelades i Navneregistret, da det næsten forekommer paa hver Side; to Steder (Side 13 ff og Side 88 ff) findes en udførligere Omtale af ham, og fra de mange Breve fra og til ham hentes en Mængde karakteristiske Citater, der giver Læseren Indtryk af hans fremtrædende Egenskaber, men Forfatteren overlader helt til Læseren at sammenarbejde alt dette til et Helhedsbillede. Det, han giver, kan maaske tilfredsstillende den enkelte, der paa Forhaand er nøje inde i Emnet, men den almindelige Læser vil have svært ved at faa noget ud deraf. Dette er ikke tilladeligt; Forfatteren kan ikke dække sig med, at det ikke er hans Opgave at skrive populært, eller at han vil holde sig til Administrationen. Det Emne, som her er taget op, bør og skal behandles, saa det kan staa klart for alle Interesserede.

Denne Mangel medfører tillige, at Forfatteren gaar uden om meget vigtige Problemer.

For det første er det en Fejl, at han ikke gør Forsøg paa at skildre de Forudsætninger, hvormed Regenburg tiltraadte sin Gerning i Slesvig. Han nævner, at Regenburg i 1849 af F. F. Tillsch imod P. C. Stemanns Ønske blev taget ud af den underordnede Stilling i Danske Kancelli og bragt til Flensborg som Kommissarii Privatsekretær, videre, at han i September 1850 af Tillsch med Forbigaaelse af Chr. Flor blev sat til midlertidigt at varetage de til Kirke-, Skole- og Undervisningsvæsenet hørende Sager, for siden som Departementschef eller Direktør at blive den ledende Mand i det slesvigske Ministerium. Men Hjelholt gaar slet ikke ind paa de Problemer, der gemmer sig i eller ligger bag Begyndelsen.

Lad mig først nævne, at han ikke undersøger, hvad den nære Forbindelse mellem Regenburg og »den Gamle«, Poul Chr. Stemann maa have betydet for Regenburg og hans hele Udvikling. Hvor kom Regenburg egentlig fra, nationalpolitisk set? Det maatte være en tillokkende Opgave at skildre denne Baggrund, der, som jeg straks skal vende tilbage til, afgjort har haft Betydning for hele den Regenburgske Sprogpolitik. Ved at gaa ind paa dette Problem havde Hjelholt maattet tage Stilling til den Modsætning i Opfattelsen af Nationalitetspolitikken, der fandtes mellem P. Chr. Stemann og A. S. Ørsted, og som spores ned i 50'erne. Man skulde virkelig ikke tro, at Forf. med Interesse havde læst A. S. Ørsteds Omtale af Sprogskripterne i »Af mit Livs og min Tids Historie« (II, 328 ff), men er der nogen enkelt Mand, paa hvis Dom om hin Tids Forhold en Historiker maa lægge større Vægt end paa Ørsteds? Nu har Hjelholt yderligere som Forudsætning for sit Arbejde P. Lauridsens Afhandling »Mellem Slagene 1849—50« og vil dér have fundet en særdeles tankevækkende og betydningsfuld Skildring af Flors Stilling, af Modsætninger mellem Flor og Tillsch, mellem Flor, den folkelige Nationalitetsbevægelses Fører og Fremmer, og det Bureaukrati, der mellem Krigene overtog den praktiske Løsning af de uendeligt vanskelige, nationale Problemer. Forfatteren nævner Side 14—16, at der i 1849 var Strid om, hvorvidt Regenburg eller Flor skulde have en ledende Stilling i det Kultusdepartement i Flensborg, der skulde ordne Sprogspørgsmaalet, men han tager dette løst og valent, uddyber det ikke; han nævner intet om, at dette Spørgsmaal i høj Grad satte Sindene i Slesvig i Bevægelse, bl. a. fremkaldte en Adresse til Fordel for Flor, og utvivlsomt medvirkede til at drive Flor i en Slags Landflygtighed. Han citerer meget interessante, kritiske Udtalelser af Flor om Regenburg fra den Tid, han viser, at flere Punkter i Flors Karakteristik af Regenburg utvivlsomt ikke er

rigtige, men det egentlige Problem: Modsætningen mellem Flor og Regenburg klarer han ikke. Han synes ikke at have set, at just her gaar den lige Vej ind til en Undersøgelse af et af de allermost centrale Punkter vedrørende den Tillischske Sprogordning og Regenburgs Sprogstyre, en Vej, der vilde udmunde i en Undersøgelse af de modstridende Principper, der repræsenteres af Flor paa den ene Side, Tillisch og Regenburg paa den anden. Det er mig uforstaaeligt, at Hjelholt ikke ved P. Lauridsens Undersøgelser er blevet tilskyndet til at tage dette Problem op til udførligere og mere udtømmende Behandling, saa meget mere, som han dertil har haft et Materiale, som ikke stod til P. Lauridsens Raadighed, da denne i 1900 skrev sin Afhandling, nemlig Regenburgs Papirer; Lauridsen havde kun Adgang til Tillisch's efterladte Papirer.

Hvorfor begynder Hjelholt ikke med at præcisere den Konstellation, under hvilken Regenburg træder ind i det politiske Liv? Han tilhører 40'ernes Juristkreds, denne mærkelige Kreds, som det en Gang vil være en lokkende Opgave at skildre i Sammenhæng. Han er født 1815, Student fra Sorø 1835, juridisk Kandidat 1841. I 1817 fødes de to andre Jurister, A. F. Krieger, juridisk Kandidat 1837, og Grev Chr. Emil Frijs, den senere Konseilspræsident, Student fra Sorø sammen med Regenburg 1835, juridisk Kandidat 1842. Der er de to ældre Jurister, Orla Lehmann, født 1810, juridisk Kandidat 1833, C. C. Hall, født 1812, juridisk Kandidat 1833. Der kunde nævnes flere, Gustav Brock, C. M. Winther, Fr. Gram, H. C. J. Cederfeld de Simonsen, en Kreds, der i 40'erne paavirker og ægger hinanden, diskuterer politiske og nationale Problemer, ogsaa det slesvigske Sprogspørgsmaal, forbereder sig til deres Livsgerning, medens de, som Lehmann i Ridehustalen udtrykte sig, ventede paa det Øjeblik, da de skal sidde i Kongernes og Folkenes Raad og styre Landenes og Folkenes Skæbne.

Hele denne Kreds omtales altfor lidt, og navnlig bliver der ikke tilstrækkeligt gjort Rede for Divergenserne i den nationalpolitiske Opfattelse. Forfatteren strejfer lige den Forskel i Bedømmelsen af Sprogordningen, der gjorde sig gældende indenfor de Nationalliberale. Han har Citater, der viser, at der var Uenighed mellem de mest fremtrædende i Vurderingen af Sprogstyret, S. 88 f. Eks. Udtalelser af eller om Mænd som Hall, Orla Lehmann, der skal vise, at disse nationalliberale Politikere næppe havde større Vedhængen ved eller større Kærlighed til den Tillischske Sprogordning. I Kriegers Dagbøger har han fundet Optegnelser, som viser Brydninger eller Uenigheder mellem Regenburg og ledende Na-

tionalliberale, og, hvis han med Tanken herpaa nøjagtigt havde gennemgaaet ikke blot I. Bind, men ogsaa de følgende Bind, vilde han have fundet Holdepunkter for en videre Undersøgelse heraf.

De Tider er forlængst forbi, da man kunde betragte de Nationalliberale som en kompakt Masse, samlet om visse Idealer og en fælles Politik, hvis Yderpunkter var Martsprogrammet og Juni-grundloven, Novemberforfatningen og Wienerfreden. Der er ved Etatsraad Andræs fortjenstfulde Forfatterskab, Erik Henrichsens mange træffende Karakteristiker, N. Neergaards Fremstilling, gennem de Kriegerske Dagbøger og ad mange andre Veje kastet Lys over, hvor overordentligt nuanceret og modsætningsrig hin »Tafelrunde« var, hvor forskelligt dens Mænd saa paa de største og mest centrale Spørgsmaal. Dette var at vente af en Kreds, der vel rummede flere Begavelser og en højere aandelig og politisk Kultur, end nogen anden førende Kreds i det danske Folk nogen Tid har gjort. Men hvorfor har Hjelholt ikke forsøgt at skildre Regenburgs Stilling til disse forskellige Anskuelser? Hvorfor har han ikke, som det var hans Pligt, klart og anskueligt udredet det nationalliberale Partis Stilling til Sprogreskripterne, et Hovedpunkt i den danske Nationalpolitik i hin Periode? Det gaar ikke an at lade dette saare interessante Problem ligge. For den almindelige Bevidsthed bærer de Mænd, vi med en Fællesbetegnelse kalder de Nationalliberale, Ansvar for den Tillischske Sprogordning, og dette Ansvar gaar som et Led ind i deres almindelige Ansvar for Sammenbruddet 1864. Sprogordningen i Slesvig var for en stor Del Skyld i den Styrke, som den anti-danske Agitation fik i Tyskland, og i den Misbilligelse, som den danske Politik — ingenlunde uden Grund — blev Genstand for hos Stormagterne og, hvad næppe er tilstrækkelig paaagtet, benyttedes af Napoleon III og den engelske Regering til at motivere deres skæbnesvangre Dobbelspil eller Passivitet. Hjelholt burde have udredt dette. Medens den administrativ-tekniske Side af Sprogordningens Historie er blevet behandlet udtømmende i hans Bog, maa hele den personlige-politiske Side af Sagen nødvendigvis genoptages og klares bedre, end her er gjort.

Ogsaa fra et andet Synspunkt har Forfatteren begaaet Undladelsessynder. Han fremhæver bl. a. S. 91—92, at der er en Mod-sætning mellem Regenburgs stabile System og de skiftende Ministres Betragtninger. Her som paa alle Faser af det slesvigske Spørgsmaals Historie virker, som det ofte er fremhævet, uvedkommende Hensyn ind, Forholdet til Udlandet, den indrepolitiske Konstellation o. s. v. Men heller ikke dette er tilstræk-

keligt sammenhængende skildret; noget lignende gælder Regenburs Forhold til de skiftende Ministre Tillisch, Bardenfleth, C. Moltke, H. I. A. Raasløff og Wolfhagen. Vi burde haft en virkelig fast Karakteristik af disse Mænd, men finder kun Antydninger, mest gennem vigtige, men alt for løst sammenarbejdede Citater. Selv det meget interessante Forhold, at Regeringen i København ikke medvirkede ved Sprogreskripterens Udstedelse (S. 46—47), uddybes ikke.

Forfatteren paaviser en vis Modsætning mellem Regensburg, der staar som Midtpunkt for Administrationen i den røde Bygning, og de skiftende Ministre og deres varierende politiske Synspunkter, men han dvæler ikke nærmere ved et Spørgsmaal, der dog har almindelig Interesse ogsaa for hele vor Administrationshistorie. Denne Modsætning var ikke noget tilfældigt; der udkæmpes jo stedse, hvis jeg maa udtrykke mig drastisk, en mere eller mindre aabenlys Kamp mellem de »politiske« Ministre og Administrationen. Ogsaa i det Lovgivnings- og Administrationsarbejde, som Nordslesvigs Genforening med Danmark har medført, vil man have kunnet iagttage adskilligt i denne Retning. Det Spørgsmaal rejser sig, i hvor høj Grad Regenburs sejge og maalbevidste Vedhængen ved sine meget vidtgaende Daniseringsprincipper har givet det hele Sprogstyre en skarpere Karakter, end det stemmede med den daværende Regerings Ønsker. Med andre Ord: har i vort konstitutionelle Styres første Tid, i højere Grad end man hidtil har tænkt sig det muligt, en enkelt Mand af Bureaukratiet fra før 1848 benyttet sin faktiske Indflydelse paa en skæbnesvanger Maade? For enhver, der véd, i hvor høj Grad man maa regne med »den røde Bygning« stille, men meget stærke Magtudøvelse, er mange Fænomener helt op til vore Dage kun forklarlige ved, at »Traditionen« i den røde Bygning har faaet afgørende Betydning, naar der i Kontorerne har siddet Mænd, der er ligesaa maalbevidste og utrættelige som Regensburg. For at tage et Eksempel, der ligger mig nær: i Udenrigsministeriet har en Mand som Peter Vedel øvet en alt overvejende og utvivlsomt heldbringende Indflydelse; andet Sted kunde maaske paavises noget tilsvarende, men næppe saa værdifuldt. Hjelholt har ikke haft Øje herfor; dette tyder paa, at han mangler historisk Fantasi, og ikke har tilstrækkelig Evne til at se og opstille Problemer. Fremstillingen er for tør, ikke alsidig, ikke dybtgaende nok.

Eet endnu. Jeg savner i det foreliggende Arbejde en samlet Redegørelse for, hvorledes den Embedsstand stillede sig, som Regensburg havde at arbejde med i Slesvig; der er mange Antydninger,

men ingen samlet Skildring. Man er vant til at tale meget haarde Ord om den nationalliberale Embedsstand, der mellem Krigene kom til Slesvig for at danisere de tyske Elementer. Med Rette har man i de sidste Aar, da dansk Administration paany staar overfor en Opgave Syd for Kongeaaen, fremhævet hin Tids Embedsstand som et i flere Henseender advarende Eksempel for Nutiden. Det har været svært at bedømme hin Tids Embedsstand objektivt, fordi vi i Virkeligheden kun har kendt dens Optræden gennem Tidens polemiske Litteratur. Hjelholt har nu haft den Lykke, som den første Historiker, for en Del af denne Embedsstands Vedkommende at kunne gennemgaa dens fortrolige Indberetninger til Regeringen. Hvorfor har han ikke udnyttet det Materiale til en samlet Skildring af de nationalliberale Præsters og Læreres Forhold til Sprogordningen, en Skildring, der kunde udmunde i en almindelig Bedømmelse? Dette faldt ubetinget ind under hans Opgave, og han vilde i P. Lauridsens Omtale af Embedsstandsskiftet efter Undertrykkelsen af den slesvig-holstenske Rejsning have fundet et værdifuldt Udgangspunkt. I denne Forbindelse havde der været Anledning til at gaa ind paa H. L. Martensens Stilling og Kritik; den har ganske særlig Interesse og kunde maaske være yderligere belyst gennem Martensens efterladte Papirer, om Forfatteren havde kunnet faa Adgang til dem. Det ses ikke, om han har gjort Forsøg herpaa.

Jeg har rost den Forsigtighed og Lidenskabsløshed, hvormed Hjelholt behandler sit Emne. Hans Stræben efter Objektivitet er god, men er gaaet for vidt. Hvad mener han selv om det store Spørgsmaal, han behandler? Hvad er hans Dom over Sprogskripterne? Mellem Liniere, i Særdeleshed i det afsluttende Kapitel (S. 196 f), tror jeg at kunne udlæse den Opfattelse, at man øvede uklog og haabløs Gerning, men hvorfor samler han intet Steds alle de Enkeltheder, han har meddelt, i en Oversigt, hvor hans personlige Opfattelse træder klart frem? Han bruger de allermest diplomatiske Udtryk. At sige sin Mening om et stort historisk Problem ud fra de særlige Forudsætninger, man faar ved som historisk Forsker at gennemtrænge Emnet, er dog ikke det samme som at skrive partisk eller ensidigt. En Historiker skal først og fremmest kritisk og objektivt fremlægge Kendsgerninger, men han har virkelig ogsaa Lov til at udtale sin Mening, i Særdeleshed hvor det drejer sig om et centralt, ja vitalt Spørgsmaal. Det kan visselig gøres, saa man hverken øver Vold paa sit Stof eller mod sin Læser.

Imidlertid er jeg bange for, at Hjelholts store Tilbageholdenhed ikke alene skyldes Frygt for at være ensidig. Mon det ikke ogsaa

beror paa, at han i nogen Grad mangler Evne til at sammenfatte og samle sig om et Hovedpunkt? Men det er dog virkelig dertil, en historisk Forfatter, der sysselsætter sig med Spørgsmaal af væsentlig Betydning, bør naa.

Min Dom om den foreliggende Bog kan sammenfattes i følgende:

Forfatteren har gennemarbejdet et begrænset, men meget vigtigt Emne med stor Flid og Omhu. Han har omhyggeligt udredet et Hovedpunkt i Danmarks nationalpolitiske Historie i det 19. Aarhundrede. Et rigt, meget værdifuldt nyt Materiale har han behandlet med god Kritik og derved ydet et vigtigt Bidrag til dansk Historie. Men indenfor den rimelige Begrænsning, han har givet sin Bog, har han ikke formaaet at behandle alle Sider tilfredsstillende. Medens Fremstillingen af de rent administrative Enkeltheder vistnok er udtømmende og i alt væsentligt afsluttende, har Forf. ikke formaaet ved en indgaaende Skildring af de handlende Personer at angive denne betydningsfulde Administrations Baggrund og rette Plads i den nationalliberale Politik. Holger Hjelholts Bog er derfor ikke blevet det endelige Værk om Sprogordningen, kun en Del af dette, om man vil en Forstudie. Men denne efter mit Skøn væsentlige Anke udsletter ikke Arbejdets Fortjenester; Bogen indeholder saa meget nyt og værdifuldt, at den ubetinget forekom mig velegnet til at forsvares for og skaffe Forfatteren den filosofiske Doktorgrad.¹

Aage Friis.

H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I-II G. B. N. F. 1924.

I den mægtige Krigsliteratur er Dagbøger et forholdsvis sjældent Fænomen. De aktive Deltagere i de store Begivenheder, som har udtalt sig efter Freden, har næsten alle gjort det i Selvforsvar og har benyttet samtidige Akter og Optegnelser som Del af disse stærkt advokatoriske Indlæg. Gennemgaaende har Tempoet ogsaa været saa stærkt, at der ikke blev levnet Tid til Dagsoptegnelser. Denne Meddelelsesform er blevet forbeholdt dem, der i mere eller mindre udpræget Grad var Tilskuere ved det store Spil; paa engelsk Side gælder dette Oberst Repington, der førte Pennen og ikke Sværdet; paa tysk Side ser vi af Scheidemanns »Der Zusammenbruch«, at den social-

¹ Ovenstaaende er Hovedtræk af en officiel Opposition ved Bogens Forsvar for den filosofiske Doktorgrad.

demokratiske Politiker i hvert Fald til Tider har gjort lignende Optegnelser som den danske Rigsdagsmand. Men H. P. Hanssen var i særlig Grad den udenforstaaende Tilskuere; han færdedes midt i Milliardpaladsets bevægede parlamentariske Liv, men uden at kunne gribe direkte ind i dets Gang før i Krigens sidste Maaneder — 1. November 1918 klager han endelig i et Brev til sit Hjem over, at han ikke længer har Tid til at føre sin Dagbog («Grænsespørgsmaalet» S. 38) — Han var, som han selv siger i Forordet, »den rolige, kølige Iagttager«. Men netop for ham, der følte sig som Fremmed paa sin »ensomme Post« (I S. 19), blev Dagbogen noget ganske særligt, den var hans Fortrolige i trange Tider, til den alene kunde han uforbeholdent meddele Tanker og Følelser, og derfor faar den, foruden andre Fortrin, det Præg af *document humain*, som leder Tanken hen paa Fyrstinde Blücher von Wahlstats »An English Wife in Berlin«.

H. P. Hanssen kalder i sin Undertitel Værket »Dagbogsop-tegnelser«. Man faar næppe herved det rigtige Indtryk af, hvad det drejer sig om. Til Tider kan Beretningen tørre ind til blotte Resuméer (se f. Eks. I 127), men til andre gaar det langt ud over, hvad man i Almindelighed betegner som »Dagbøger«. Ved mange Lejligheder drejer det sig nemlig om Skitsering af Tildragelser, om Referater af Samtaler, som H. P. Hanssen med en beundringsværdig og utrættelig Trang til at fæstne selve den historiske Udviklingsflugt paa Papiret, har nedskrevet umiddelbart efter, at de er foregaaet; man følger mange Gange Begivenhederne ikke fra Dag til Dag, men fra Time til Time, ja i visse Tilfælde er det, der nu staar med sort paa hvidt i »Fra Krigstiden«, bleven til under selve de dramatiske Optrin; dette gælder saaledes Referaterne af Forhandlingerne i Finansudvalgets lukkede Møder. Vi har altsaa her en Kilde af sjælden Samtidighed for os. Hvad der imidlertid kan mane til nogen Forsigtighed, er det stærkt literære Præg, enkelte af Optegnelserne har faaet. Det kan delvis have sin Forklaring i, at Dagbogen, som tidligere fremhævet, er Forfatterens Medsammensvorne, at han taler til den som til en Ven, og disse Meddelelser faar under den gamle Bladmands Haand ganske naturligt et let journalistisk Sving. Men man frygter alligevel somme Steder for, at det drejer sig om en senere Gennemarbejdelse før Udgivelsen, der i nogen Grad kan svække Dagbogsop-tegnelsernes Værdi netop som *samtidig* Kilde. For de sidste Maaneders Vedkommende giver H. P. Hanssens ovenciterede Bog »Grænsespørgsmaalet« i den Henseende visse Holdepunkter, og et enkelt Eksempel vil oplyse, hvad det drejer sig om:

Den 14. November 1918.

»Grænsespørgsmaalet« S. 69.

Var som sædvanlig vaagen fra Kl. 3 og laa og gennemtænkte Sagerne. Kl. 7 bankede Friis paa, og vi havde en længere Konference.

»Fra Krigstiden« II 403

Jeg var som sædvanlig tidlig vaagen og laa fra Kl. 3 af og gennemtænkte Sagerne. Kl. 7 bankede det paa min Dør, og Professor *Aage Friis* traadte ind. Vi havde en længere Konference.

Gengivelsen i »Grænsespørgsmaalet« er ganske øjensynlig enten den egentlige Dagsoptegnelse eller den Version, som kommer denne nærmest; i det senere Værk ser vi den videre stilistiske Udformning. Forskellen er tilsyneladende ganske uvæsentlig, men alligevel forsvinder i »Fra Krigstiden«s Redaktion ethvert Spor af den Kendsgerning, at Prof. Friis Dagen før havde været sammen med H. P. Hanssen og de to sønderjydske Landdagsmænd. Det kan være en ringe Ting, men kildemæssigt set vilde Værket have vundet ved, at vi fik Optegnelserne i deres virkelige Skikkelse.

Hvad Fejltegnning, der kan indløbe paa Grund af dette Forhold, vil dog sikkert kun vedrøre de rene Enkeltheder. Og i en anden Henseende har »Fra Krigstiden« et stort Fortrin. Udgivelsen synes at være foretaget uden smaalig Sigten: alt, hvad H. P. Hanssens Dagsoptegnelser indeholdt, er tilsyneladende taget med. Der er »adskilligt af Interesse«, som *ikke omtales*, fordi Forfatteren, som han siger i Forordet, af Hensyn til »Faren for Husundersøgelse og Beslaglæggelser« ikke har »turdet betro Papiret« disse Ting. Det gælder naturligvis særligt, hvad der vedrører Tilstandene hjemme i Nord-Slesvig, det Haab, som han gentagende noterer, er vakt, og Forholdet til Vennerne hinsides Grænsen. »Fra Krigstiden« faar saaledes et Dobbeltansigt, det ene, som væsentlig tegner sig under Datering: »Aabenraa«, er betydelig mere udtrykssløst end det, der følger efter Dateringen: »Berlin«; og hvad angaar førstnævnte Side af Sagen, var der ganske sikkert stadig Plads for et Memoireværk fra H. P. Hanssens Haand, hvor han efter Hukommelsen, støttet til Dagbøgerne, fortalte, hvad der ikke er nævnt i disse. Men skorter det altsaa af de anførte Grunde noget ved Aabenraa-Notaternes Fuldstændighed, har Hensyn af denne Art i langt ringere Grad gjort sig gældende ved Optegnelserne om den tyske Udvikling, som han saa den fra Rigshovedstaden. Og samtidig har H. P. Hanssen, som sagt, i 1924 kunnet gengive alt, hvad han nedskrev mellem 1914 og

1918, fordi den store Krig har sat et Skel, som rykker Tildragelser, der er mindre end et Tiaar fjærnede i Tid, tilbage i et rent historisk Perspektiv. Aktuel politisk Betydning faar Begivenhederne gennemgaaende først, naar de ligger efter Vaabenstilstanden i 1918; Forfatteren har da ogsaa standset Offentliggørelsen af Dagbogsoptegnelserne med Krigstidens Ophør. Og derfor maa en Udgave af deres Fortsættelse fra de følgende bevægede Aar, der sikkert vil kaste Lys over mange Episoder, som nu er dunkle i det slesvigske Spørgsmaals Historie, afgjort høre Fremtiden til. Men skønt Forholdene i Hovedsagen ligger saaledes, er der alligevel ogsaa for de foregaaende Aars Vedkommende visse Ting, som maaske hellere burde være forblevne utrykte. De tyske Memoireforfattere har — i karakteristisk Modsætning til de engelske — ganske vist intet nægtet sig i den Henseende, og lad ogsaa være, hvad der refereres af Politikernes fortrolige Udtalelser, de boer alle efter Krigen i et Glashus, men enkelte af H. P. Hanssens journalistiske Hjemmelmænd har næppe været glade ved at faa deres Navne og i visse Tilfælde Kilden for deres Meddelelser udleveret selv en halv Snes Aar efter, at Begivenhederne har fundet Sted.

Fra et rent historisk Synspunkt vil man dog kun kunne glæde sig over den hensynsløse Offentliggørelse. I deres uændrede Form giver Dagbøgerne netop en Række værdifulde Situationsbilleder ridsede op af en aarvaagen Iagttager, der skarpt forstaar at skelne mellem Nuancen i Stemningen, da han rejser til og fra Berlin i August 1914, og som har givet sit varige Bidrag til Skildringen af Omvæltningen den niende November. Karakteristiske Episoder fra de historiske Dage er ligeledes gennem »Fra Krigstiden«s Blade bleven bevaret fra Førglemmelse, som den med Tyrken, der Natten mellem 3. og 4. August 1914 omfavnedes paa et Restaurationsbord af en tysk Dame som det store Fædrelands eneste Ven (I 29), og Südekums Epigram to Aar senere: »Theobald (Bethmann Hollweg) kehre bald zurück!« da Rigsdagen havde gjort Bekendtskab med Efterfølgeren, »der Zeitgenosse« (Michaëlis). Der kunde nævnes adskilligt andet af denne Slags, men i en historisk Anmeldelse bliver Spørgsmaalet alligevel, om Værket giver mere end Indtryk og Anekdoter.

Dagbøger er et Kildemateriale af ejendommelig Art. De er i egentligste Forstand samtidige Beretninger, og netop H. P. Hanssens Optegnelser er det, som allerede nævnt, i ganske særlig Grad. Alligevel er det et meget bedragerisk Stof at arbejde med. Baade Forfatterens egne Indtryk og de Meddelelser, han modtager og nedskriver, kan i mange Tilfælde alene repræsentere

rent forbigaaende Stemninger, og hertil kommer, at en stor Del af den efemere Velunderrettethed, som nedfældes i Dagsnotitser, ved nøjere Undersøgelse viser sig at være meget daarligt underbygget; selv de, der har erfaret Nyhederne fra »paalidelig Kilde«, løber alt for ofte med en halv Vind. H. P. Hanssens Dagbogsoptegnelser gør i den Henseende ingen Undtagelse fra Reglen ja er maaske i mange Tilfælde i høj Grad prægede heraf. Den danske Rigsdagsmand, der var noget for sig, blev netop den, man ganske naturlig udtalte de flygtige Tanker til, som man ikke nævnedes overfor nærmere staaende, og hans i og for sig fortrinlige parlamentariske Forbindelser standsede væsentlig ved frisindede og socialdemokratiske Kredse, der atter stod ret fjærnt fra Begivenhedernes virkelige Centrum. Medens H. P. Hanssen derfor har kunnet optegne adskilligt om frisindede Politikeres Opfattelse angaaende Muligheden og Ønskeligheden af en Løsning paa det nord-slesvigske Spørgsmaal efter Krigen, tier Dagbogsoptegnelserne fuldstændig, naar det gælder den *altyske* Henvendelse til Rigsregeringen vedrørende en Ordning af det dansk-tyske Mellemværende, som vor Gesandt i Berlin kunde berette om i December 1914, (»Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914—20« ved Fr. le Sage de Fontenay S. 8), en baade interessant og for Danmarks Forhold til Vestmagterne ikke ufarlig Drøftelse, som vistnok strakte sig i hvert Fald et godt Stykke ind i 1915. Ligeledes var de nævnte politiske Venner ogsaa mange Gange kun i Stand til at give halv Besked. Det var i og for sig rigtigt, naar de Uafhængiges Fører, Haase, den 13. Oktober 1916 averterer sin danske Kollega om Troppesamlinger og Skyttegravsanlæg overfor Danmark og Holland (I S. 225—26), men vi ved nu, at det her kun drejede sig om Sikringsforanstaltninger fra den øverste Hærledelses Side for det Tilfælde, at de hidtidige Neutrale skulde erklære Krig, naar den skaanselsløse U-Baads-krig aabnedes. (Smlgn. Ludendorff: Meine Kriegserinnerungen S. 191, jfr. 252).

I det hele vilde Værdien af »Fra Krigstiden« som historisk Kilde have været en ganske anden, hvis der ikke havde eksisteret en tysk Krigsliteratur forfattet af Mænd, som sad paa de ansvarlige Pladser. En Mængde af de Problemer, som H. P. Hanssens »Dagbogsoptegnelser« drejer sig om, er allerede behandlet af Politikere, som stod i selve Afgørelsernes Brændpunkt; væsentlig nyt til Bedømmelse af den almindelige tyske Udvikling kan »Fra Krigstiden« følgelig ikke give. Alligevel har Bogen sin Betydning. Ogsaa Danskernes Repræsentant deltog i Finansudvalgets fortløbende Møder, fra hvilke der i Samtiden kun offentliggjordes et

kort, officielt, tendentiøst Resumé; H. P. Hanssens lange Gen­ givelser af disse Forhandlinger bliver derfor en Kilde af meget høj Rang, saa længe de stenografiske Referater ikke er publicerede. Ganske vist er de Brydninger, som her genspejler sig, kendte nok; de stridende Synspunkter og Paastande har været fremme i Memoireværkerne, men de er her ført til Bogs i deres kontro­ verselle Tilspidsethed under Debatten af en objektiv Tilhører. Vi faar paa denne Maade Udtalelserne i en Form, deres Ophavs­ mand ikke kan løbe fra, som f. Eks. Helfferichs Bemærkning den 31. Januar 1917 ved den skaanselsløse U-Baadskrigs Begyn­ delse, at »inden Høst vil Ø-Riget (England) sprælle som en Fisk i Klitten — og bede om Fred«, (I S. 238), samt Marineminister Capelles Forsikring den følgende Dag, at »Militært set er Amerika lig Nul«, og »et bedre Jagtbytte (end Troppetransportskibene) kan vore Undervandsbaade jo ikke ønske sig« (I S. 244). — Senere, da ikke et eneste af disse var bleven sænket, undskyldte Capelle det, som bekendt, med, at de var gaaet til Havnene i Bis­ caya-Bugten og var bleven konvoyerede! — Til Tider er ogsaa enkelte virkelig dramatiske Episoder blevne bevarede i H. P. Hanssens Referater, saaledes fra Mødet den 12. Januar 1916, da han forstod, at »Klædet var . . . skaaret itu mellem de Konservat­ ive og Hr. v. Bethmann-Hollweg« (sic) [I 163], og den 24. Sep­ tember 1918, da Stemningen vendte sig mod Grev Hertling (II 305). Iøvrigt uddyber disse Referater det kendte Billede af Rigsdagens Magtøsløshed, de Konservatives Desperation og Socialdemokraternes større Nøgtørn­ hed overfor Betydningen af de militære Resultater, men ogsaa af deres Naivitet, naar det gjaldt Virkningerne af deres egne Fredsaktioner paa Stemningen i de allierede Lande.

I Vurderingen af Situationen i dens Helhed var H. P. Hans­ sen selv, trods tyske Omgivelser, der kan paavirke hans Sprog, altid paa den rigtige Side takket være hans kendte optimistiske Syn. Han, der den 11. September 1914 — gennem Tilfældighedens Spil i de samme Dage, som saa Tyskernes Tilbagetog fra Marne — sammen med afdøde Tobaksfabrikant M. Andresen lod Automo­ bilen standse ved Krusaa paa det Sted, hvor »Danmarks Grænse (vilde) blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført«, gjorde 22. December 1917 paa et Møde af danske Tillidsmænd ogsaa gældende, at »Tysklands endelige Nederlag (var) uundgaaeligt, fordi dets Reserver var udtømte, mens de Allierede endnu havde rige Hjælpekilder, og deres Kræf­ ter voksede fra Dag til Dag. Jeg tvivlede derfor heller ikke om, at vi ved Fredsslutningen vilde naa vore Ønskers Maal, hvis vi

varaarvaagne paa vor Post og rede til modigt at gribe ind i rette Øjeblik«. (II 180—83). Det Mod viste H. P. Hansen ti Maaneder senere, at han sad inde med; og den Raadsnarhed, der under hele Krigstiden havde præget hans rastløse og opofrende Arbejde for at lette sine Landsmænds Kaar baade hjemme og ved Fronten, — hvad Dagbogsoptegnelserne giver talrige Eksempler paa — svigtede ham heller ikke i de afgørende Efteraarsdage 1918. Der er noget betegnende for hans hele taktiske Holdning i det Svar, han selve den 9. November gav den kendte polske Fører Korfanty, da denne spurgte ham om hans Mening angaaende Nationaliteternes Holdning til eventuelt Valg af en tysk Nationalforsamling: »Vi skal foreløbig roligt afvente Begivenhedernes Udvikling og saa handle efter Konduite, naar Tiden er inde«.

Erik Møller.

Nyt fra historisk Videnskab.

Det maa nødvendigvis være en af de mest frugtbare Opgaver for lokalhistorisk Forskning at følge et enkelt *Gods' Historie* gennem Tiderne. Der vil her altid kunne graves et Stof frem til Belysning af grundlæggende Forhold i dansk Samfundsudvikling: Ejendomsbesiddelsen, Herremænds og Bønders indbyrdes Stilling, selve Landbrugets Historie. Stor Interesse knytter sig til de gode Fremstillinger af denne Art, vi har fra ældre Tid, Christensens Hørsholm, Braschs Vemmetofte, Rasmussens Gisselfeldt, og det fortjener megen Paaskønnelse, naar der nu foreligger et smukt og godt Værk om det sjællandske Gods *Svenstrup*, udgivet af dets Ejer Baron Wedel-Neergaard med Bidrag af en Række kyndige Forskere.

Dette Værk er virkelig fortrinligt og mønsterværdigt. Alle de forskellige Sider af Godsets Historie bliver behandlet, og Stoffet fremtræder i en betydelig mere bearbejdet Form end i de før nævnte ældre Godshistorier.

Værket indledes med Skovenes Historie ved Frits Heide og Frants Muus. Derefter følger det store Hovedafsnit, der behandler selve Godsets Historie. Her har afdøde Th. B. Bang skrevet om Godset i den ældste Tid — det er den sidste Afhandling af denne fra sin lovende Virksomhed saa tidlig bortrevne Forsker —, Frits Heide om Godssamlingen, Udskiftningen og Samlingen af Hovedgaardens Jorder, Henrik Larsen om Landgilden, hvori der paa dette Gods har fundet Nedsættelse Sted, samtidig med at Hoveriet til Gengæld blev forøget. Om Hoveriet findes udførlige og interessante Oplysninger i den Afhandling, Udgiveren selv har skrevet om Driften af Hovedgaarden gennem de to sidste Aarhundreder. Svenstrup blev drevet ved Hoveri indtil 1847. Da blev det endelig afløst uden siden at blive savnet. Det havde vistnok ikke altid været saa let at opretholde Disciplinen paa Hovmarken. En faderlig Formaning, som Godsejeren udsteder til Fæsterne 1833,

tyder paa, at det i saa Henseende navnlig har knebet overfor Gaardmændenes egne Sønner.

Fra Udgiverens egen Haand foreligger ogsaa Stykker om Svenstrup som Fideikommisgods samt om Fiskeriet og om Jagten.

Godsets Historie følges af Bygningshistorien, hvorunder Vilh. Lorenzen har skrevet om Hovedgaarden, P. Nørlund om Kirkerne, H. Zangenberg om Bøndergodsets gamle Gaarde og Huse. At det sidste Emne er kommet med, er meget prisværdigt. Der foreligger jo saa lidt om vort Lands Bondearkitektur.

Svenstrup var først Kirkegods, siden Krongods, gik saa over til Biskop Hans Svane og hans Familie og kom endelig fra 1751 til at tilhøre Slægten Neergaard. Under Afsnittet Personalhistorie giver Louis Bobé Oplysninger om Lensmænd og Ejere, og Udgiveren meddeler nogle meget underholdende Erindringer, hvori der ganske særlig er tegnet et anskueligt Billede af hans Bedstefader, Gehejmekonferensraad J. Neergaard, en Godsejer »af den gamle Skole« med mange karakteristiske Egenskaber.

Værket afsluttes med en Afhandling af Otto Andrup om Inventaret paa Svenstrup, hvori der er givet rige Vidnesbyrd om skiftende Slægtleds Samletrang og Smag.

Ganske naturlig, uden at det i særlig Grad tilstræbes, bliver et Værk som dette ogsaa Mindesmærket over en Slægt og dens Arbejde. Paa det her givne Grundlag kan Baron Wedel-Neergaard trygt fastslaa om Medlemmerne af den Slægt, han selv paa mødrene Side tilhører, at de uden at have udmærket sig i Statstjenesten og uden at have blændet ved ydre Fremtræden »har været i Besiddelse af gode borgerlige Dyder og passet deres Kram«.

Desværre kan det ikke siges om det Værk om *Rosenholm og Rosenkrantzterne*, der 1924 er udgivet af Lensbaron Hans Rosenkrantz og redigeret af Palle Rosenkrantz, at det paa lignende Maade er blevet et værdigt Monument over den Indsats, Slægten Rosenkrantz har gjort gennem sin Godsbestyrelse. Dette Værk synes i altfor rigelig Grad præget af en Novelleforfatters Sans for det let løbende og let læselige. Næsten det halve af det har Redaktøren selv lagt Beslag paa med personalhistoriske Causerier over sine Forfædre, hvori der er et og andet af Interesse, navnlig hist og her et vist Glimt af Synspunkter, men hvor vi ikke i særlig Grad faar noget Indtryk af Rosenkrantzterne i deres Egenskab af Godsejere, hvad der dog i denne Sammenhæng burde have været Hovedsagen. Herom findes der lidt i det Kapitel, Svend Aakjær har skrevet om Rosenholms Godshistorie, men det maa blive den vigtigste Anke mod det hele Værk, at det,

der er Hovedafsnittet i Svenstrupbogen, her er blevet behandlet i et Kapitel paa blot 20 Sider. Dette er selvfølgelig noget, der kun kan lægges Redaktionen og ikke Forfatteren til Last. Sv. Aakjær sidder inde med en saa intim Føling med det Materiale, der tjener til Belysning af vore ældre Landboforhold, at han utvivlsomt kunde have faaet noget udmærket ud af dette Afsnit, naar han blot havde faaet Lov til at gøre det passende fyldigt og langt. Det ses tydelig, at det ikke har manglet ham paa de fornødne Kilder. Saa knapt og skitsemaassigt som hans Kapitel nu er blevet, giver det i Virkeligheden ikke den tilstrækkelige Begrundelse for de anerkendende Ord, han sluttelig fremfører om Rosenkrantzernes forstandige og dygtige Godspolitik og om deres Omsorg for deres Bønders Vel. Men den Opgave at underbygge en saadan Dom over en af de allerældste danske Adels- og Godsejerslægter, burde den ikke være løst ved et saadant Værk?

Der skal her intet siges til Forklejnelse af de vistnok fyldestgørende Afsnit om Rosenholms Bygningshistorie, om Hornslet Kirke og om Inventaret paa Rosenholm, der skyldes henholdsvis Vilh. Lorenzen, Chr. Axel Jensen og Hans Rosenkrantz, men det skal fastslaas, at som Hælhed er Bogen om Rosenholm meget langtfra at være det Mønster til Efterligning, som Bogen om Svenstrup ubetinget er.

Hans Jensen.

Valdemar Vedel har i sin Bog: *Firsernes Førere. Karakteristiker og Kritiker.* (Kbh. 1923) samlet en Række Avis- og Tidsskriftartikler og Taler, der spænder lige fra 1896 til 1920. De giver Udsnit af hans efemere litterære Virksomhed i det meste af hans Manddom, og de vil lette den Arbejdet, der engang skal fastslaa hans Stilling i Danmarks Aandsliv. Han har kaldt Bogen »Firsernes Førere«, skønt han følger de Mænd, han skildrer, baade tilbage før Firserne og frem efter dem; Grunden er vel den, at det er sin egen første Ungdoms Førere, han fortæller om, den Ungdom, der laa indenfor Firsernes Spand af Tid. Nogen Firsernes Aandshistorie maa man ikke vente at finde; der er Bidrag til den som til hans egen aandelige Genesis, men gennemgaaende er Emnerne set i flere Decenniers Lys, det er en Række Længdesnit af førende Personligheders Brydning med og i dansk Liv. Hovedafsnittene angaar Ibsen og Brandes, i mindre Kapitler behandler Vedel sine egne Studenterminder, Strindberg, Bjørnson, Høffding og Pingel. For den, der ikke vaagen har oplevet den sidstnævntes offentlige Virksomhed, vil det synes sært at regne ham blandt Firsernes Førere, men Vedel har vel gjort det med beraad Hu. Han, der paa Bogens første Blad maler sin Ung-

doms stille Stunder i Studerekamret, blev vel, med sin nervøse Receptivitet og sin intense Forstaaelsesvillie overfor Livet, som Kultur altid Stuens Mand; hans Evne til at læse og lytte er ualmindelig, og over hans skiftende Indtryk spores det »usynlige Fugletræk« fremefter, som Høfding taler om. Paa dette usynlige, den levende Personligheds og Tankeverdens desværre dødelige Herskerevne maa vel Pingels Førerskab bero. Des mere haandgribeligt er den Dag i Dag Ibsens og Brandes'. Der vil her for den almindelige Aandshistoriker være Grund til at fremhæve Afsnittet »Ibsen og Danmark«. I vor egentlige Historie har vist nok Bjørnson sat stærkere Spor end Ibsen, men der er ikke Tvivl om, at f. Eks. »Kejser og Galilæer«, »Brand«, »De unges Forbund«, »En Folkefjende« og »Et Dukkehjem« har formet adskillige Tanker om Magt og Ret, Tro og Villie. Vedels Behandling af Spørgsmaalet er, som naturligt, overvejende litteraturhistorisk, men han forsøger ogsaa at drage Linierne for Ibsen-Forstaaelsen ude i Folket, et Forsøg, der burde føres videre. — Vedels Behandling af Georg Brandes er mere en psykologisk Analyse end en litteraturhistorisk Undersøgelse. Han er, i hvert Fald i Bogen her, ikke naaet til den Statusopgørelse, som nu staar paa andetsteds. Med saa meget mere Udbytte kan hans Ord læses. De giver Bidrag baade til den ene og den anden Side af den Undersøgelse, omfattende og fordringsfuld, der engang maa komme, naar Kræfterne er der: hvad var det, Brandes vilde slaa itu i 1870, hvormeget var det værd, og hvad satte han i Stedet? Et Svar herpaa kan ikke gives endnu, og det er maaske her som ellers Valdemar Vedels største Ære, at han ikke slaar noget fast med Firtommersøm.

Povl Engelstoft.

Museumsinspektør Hugo Matthiessen har i 1924 til sin snart lange Række kulturhistoriske Studier over danske Byer og dansk Byliv føjet en ny lille Bog: *Københavnske Gader 1728—95*.

Emnet er det københavnske Gadebillede, som det formede sig i Tiden mellem de store Brande, Synspunktet Brydningen mellem gammelt og nyt, mellem den middelalderlige Tradition og nyere Tidens Livsformer, mellem Renæssancen og Barokken paa den ene Side, Empiren paa den anden, mellem Befolkningens Konservatisme og Myndighedernes Trang til Reformer. Alle Sider af Gadebilledet skildres i livlige og hurtige Træk, Gadernes Form saavel som Husenes Ydre med deres snurrige Altaner og Karnapper, deres Udsmykning med Farver og Figurer, med Skilte og Vejrhaner. Om Gadernes Pløje faar man Besked, om deres slette Brolægning og umulige Afløbsforhold. Bogen skildrer

Erhvervenes Fordeling mellem de forskellige Gader og gør Rede for den voksende Tilbøjelighed til Reklame og Udvikling af Butikshandlen.

Hugo Matthiessen har forlængst udarbejdet sin særlige Form. Han ejer som Historiker Evnen til at se og opfatte det ejendommelige, forstaar at læse sine Kilder og ved, at Lovreglerne og Myndighedernes Forskrifter tit og mange Gange har større Betydning som Udtryk for de eksisterende Tilstande end som Indledning til Forandringer. Ogsaa for Aviserne som historisk Kilde har han Blik og ved at aflokke dem talrige Oplysninger. Samtidig ejer han Evnen til at fremtrylle en Stemning, til at give fine poetiske Billeder. Undertiden skulde han dog med lidt større Forsigtighed vælge sine Billeder. Et Tag kan saaledes neppe løfte sig »blodrigt og rødt«. Hans Skildringer af Gadens Mylr passer paa Paris' Boulevarder i vore Dage, sikkert mindre paa det 18. Aarhundredes København. Maaske kan man ogsaa til Anerkendelsen af Hugo Matthiessens fortjenstfulde Forfatterskab føje et Ønske om, at han efterhaanden ogsaa maa optage andre Sider af Byernes Historie til Behandling, deres sociale Struktur, deres økonomiske Livsbetingelser og Betydning som Led i hele Samfundsbygningen.

Ax. L.

Dr. J. P. Jacobsens religiøs-socialhistoriske værk »Manes«, der nu er udsolgt herhjemme, er med understøttelse af Rask-Ørsted-Fonden blevet oversat på fransk af professor E. Philipot i Rennes og udgivet, med en fortale af professor Kr. Nyrop, i Paris 1924 (*Les Manes I—III*, Librairie Ancienne Édouard Champion). Det er rimeligt, at man har valgt at oversætte værket til fransk; det vender derved, som prof. Nyrop siger, tilbage til sin kilde, navnlig med 3. bind, der væsentlig omhandler forholdene i Frankrig i den tidlige middelalder. Byggende paa grundige, førstehånds studier paaviser forf. her, at det næsten altid er hjemlige, storættede bisper og byværnere, der bliver folkehelgener i Frankrig, ikke kirkens martyrer. Adskillige galloromanske personligheder skildres derhos indgaaende; derved bliver bl. a. Ausonius og Paulinus af Nola draget frem og sat i nyt og ram-mende lys.

N. M.

I 1885 udsendte Ludwig Pastor første Bind af *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, og siden fulgte Bind efter Bind; det niende Bind er udkommet i 1923. Forfatteren er dermed naaet fra sit Udgangspunkt: Pavernes Hjemkomst fra Avignon frem til Gregor XIII's Død i 1585. Pastor tog Arbejdet

op, dengang Vatikanærarkivet aabnedes for Forskningen, og Adgang til historisk Materiale blev lettere rundt om i Landene, og i Aarenes Løb er mere og mere Stof stillet til hans Raadighed; ikke blot Vatikanets Arkiv og Bibliotek, men talrige andre Samlinger i Rom og lidet kendte Arkiver i Italiens forskellige Stæder har han kunnet benytte; det Materiale, der findes nord for Alperne, er ikke blevet forsømt, heller ikke den trykte Litteratur, der er til Stede i broget Mangfoldighed. At mange Døre aabnedes for den katolske Forsker, der havde saa monumentalt et Værk under Hænder, er forstaaeligt. Hans Confession kommer tydelig til Orde — det kan ikke være andet — men der er en Stræben efter at dømme uhildet og skifte Sol og Vind lige.

Det var Rankes Bog *Geschichte der römischen Päpste*, som Pastor havde i Tanker, da han lagde sine Arbejdsplaner. Han raader over et rigere og værdifuldere, mere gennemarbejdet Materiale, en uhyre Kundskabsfyldte, men i Menneskekundskab og historisk Forstaaelse, i Fremstillingskunst naar han ikke sin Forgænger. Skønt Værket har vundet, alt som Arbejdet skred frem, idet Linierne trækkes fastere op i de senere Bind, og den politiske Historie kommer mere til sin Ret, savnes dog det, der gør *Geschichte der römischen Päpste* ung og betagende, selv nu da snart hundrede Aar er forløbne, siden Ranke i Italien gjorde sine Studier ikke blot i Arkiver og Biblioteker, men i Samvær med Prælater og Diplomater, og i Restaurationstidens Rom søgte at trænge ind i Nykatholicismens Væsen. E. J.

Professor Erik Arup har i 1924 udgivet et lille Skrift »*Grønland — en historisk redegørelse*«, der allerede forelaa trykt fra September 1923 som fortrolig Imødegaaelse af »den norske konstitutionskomité's indstilling af 3. Juli 1923«. Den polemiske Del af Skriftet, der ogsaa er vendt mod Arnold Ræstads Bog: »*Grønland og Spitsbergen*« falder naturligvis udenfor denne Omtales Rammer, men i et enkelt Afsnit, »*Kielfreden*«, har Prof. Arup kastet skarpt Lys over et rent historisk Spørgsmaal: de kendte Forhandlinger mellem Bourke og Wetterstedt i Januar 1814. Naar Forfatteren her ganske vil underkende det, han kalder »*Legenden*« om, at det skulde skyldes den danske Diplomats »*Aandsnærværelse*«, at Island, Færøerne og Grønland forblev ved Danmark, vil det sikkert vække Modsigelse, men derimod synes hans Betragtning allerede at have slaaet igennem paa et andet Punkt: dér hvor han gør gældende, at det Standpunkt, som Bourke hævdede i Kiel, at de nævnte Besiddelser ikke hørte under Norge, paa ingen Maade lader sig betegne som »*løgn*« fra

hans eller den danske Regerings Side. Det var Udtryk for en bestemt Opfattelse af disse Lande som uafhængige af Norge forskellig fra den, der saa dem som norske Skatlande. »Det eneste«, skriver Arup, »der kan gøres ud af den hele betragtning af Kieltraktatens tilblivelse, er at sige, at den gav Anledning til, at de to siden da fremtrædende forskellige opfattelser af Grønlands, Islands og Færøernes folkeretlige stilling her for første gang støder sammen«. I Virkeligheden er Halvdan Koht i »Det Grønland vi miste — og det vi ikkje miste« (1924) naaet til et lignende Syn paa Sagen, og nogenlunde samtidig har en anden dansk Historiker C. P. O. Christiansen i »Dansk Udsyn« 1924 været inde paa lignende Tanker uden dog at trække Konsekvenserne af dem ved Behandlingen af Bourkes Optræden i Kiel. *E. M.*

Meddelelser om Dansk Historisk Forening i Aaret 1923.

Paa Aarsmødet 10. Oktober 1924 genvalgtes Museumsdirektør Dr. phil. M. Mackeprang og nyvalgtes Redaktør cand. mag. Erik Møller og Underinspektør ved Nationalmuseet Dr. phil. Poul Nørlund (i Stedet for Professor Dr. phil. Erik Arup, som ønskede at udtræde af Bestyrelsen, og Minister Fontenay, der var frattraadt paa Grund af Embedsforflyttelse). Revisorerne Professor Frantz Dahl og Rigsarkivar L. Laursen genvalgtes. Paa det nærmest følgende Bestyrelsesmøde valgtes Museumsdirektør Mackeprang til Formand, Underbibliotekar Dr. phil. Ellen Jørgensen til Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald til Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1923: 652 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 113 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. Hertil kom 57 Bidragydere til Fonden af 1919. I Løbet af Aaret 1923 har den ved Dødsfald og Udmeldelser mistet 30 Medlemmer, medens 19 har indmeldt sig. Den talte saaledes 31. Decbr. 1923: 641 Medlemmer, af hvilke 112 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. Desuden er 63 livsvarige Medlemmer.

Som det fremgaar af efterfølgende Regnskabsuddrag, har Foreningen ogsaa i 1923 oppebaaret Statstilskud paa ialt 4000 Kr. og har desuden som sædvanlig i Bidrag fra Videnskabernes Selskab modtaget 1000 Kr., samt fra det Classenske Fideicommis 200 Kr. Bestyrelsen tillader sig at bringe Statens Bevillingsmyndigheder saavel som de nævnte Institutioner sin ærbødigste Tak for de tilstaaede Understøttelser, der har gjort det muligt at levere Medlemmerne Tidsskriftet mod det samme Kontingent som tidligere.

Foreningen har i 1923 udgivet:

For Aaret 1920—21: Hist. Tidsskrifts Litteraturhefter 1919—20
For Aaret 1922: — — 9. Rk. 3. Bd. 1. Hefte.

Den Danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde
med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

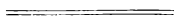
I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

(Ved J. O. Arhning.)

- Aabenraa 339.
Åbo (Finland) 192.
Aakjær, Svend, Underarkivar, 426 f.
Aakjær Amt 80.
Aalborghus Amt 8, 15.
Aalborg Stift 83, 85 f.
Aalholm Amt 67 f.
Aalholm Slot 67.
Aarhus 28.
Aarhus Stift 78, 86, 203.
Aastrup Amt 15.
Absalon, Ærkebisp, 145.
Adeler, Fr. Chr., Gehejmerraad, 57.
Aeduer 148.
Ahlefeld, H. O. v., til Gross-Königsförde og Lindau, Stænderdeputeret, 222, 229, 285, 291, 294, 312.
Alan, Greve af Bro-Weroc i Bretagne, 150.
St. Alban, engelsk Helgen, 112.
Alexander I, russisk Kejser, 379.
Alfred den Store, angelsachsisk Konge, 149, 154, 156.
Alienor af Aquitanien, g. m. Ludvig 7, 135.
Alkersum (Sønderjylland) 342.
Allen, C. F., Historiker, 299, 309.
Allo (i Kongebrev 1085), Staller, 106.
Als 350, 362 f., 365, 378, 380.
Alslev, Hgd. (Alslev S., Faxe H.) 63, 65, 87.
Alsted Herred 393—96, 398.
Altona 367.
Amager (Insula Amacum), 43, 107, 110, 139.
Amerika 423.
Amrom, Vesterhavssø, 83.
Ancher, Peder Kofod, Retslærd, 183 ff.
Andersen, Iver, Justitsraad, 47.
— Oskar, Professor, 178, 200.
Andresen, M., Tobaksfabrikant, 423.
Andrup, Otto, Museumsinspektør, 426.
Andræ, Karl, Statsmand, 229. — Poul, Etatsraad, 415.
Angel 223, 240, 248 f., 252, 337, 339, 409. — Angler 150, 158.
Angelsachser 148 f., 154.
Anno, Ærkebisp af Köln, 131.
Antvorskov 46, 72.
Antvorskov Amt 41, 56 f., 87.
Antvorskov, Grevskab, 37.
Antvorskov Regimentsbirk 72.
Antvorskov Rytterdistrikt 86.

- Aquitanien 135.
 Araberne 161.
 Arenfeldtsborg, Gods under Bre-
 gentved, 63.
 Arfsteen, Sønne, fra Alkersum, 342.
 Armorica, romersk Betegnelse for
 Bretagne, 148 ff., 156.
 Arnason, Jon, Biskop, 187.
 Arnold, Ærkebisp i Köln, 127.
 Arnoldus (i Kongebrev 1085), Pres-
 biter, 106.
 Arnulf, tysk Konge, 151.
 Arp, J. D., Deputeret i Slesvig
 Stænder, 246, 286 f., 341.
 Arup, Erik, Professor, 430 f.
 Ascerus Achonis (i Kongebrev 1085),
 Staller, 106.
 Asker, Ærkebisp, 112 f., 118 ff.,
 122—126, 128, 140 f., 145.
 Assens 42.
 Asser, angelsachsisk Krønikeskri-
 ver, 149, 156.
 Assisi (Italien) 195.
 Aswarboth (Asserbo; Tibirke S.,
 Holbo H.) 113.
 Augustenborg (Als) 364.
 Aurogallus, Matthæus, tysk Filolog,
 388.
 Ausonius, Decimus Magnus, rom.
 Retor og Digter, 429.
 Avignon 195 f.
- B**ååth, L. M., dr., svensk Arkivar,
 200 f.
 Bagger, Oluf Johansen, General-
 prokurator ved Kapitlet i Lund,
 105.
 Bagsværd, Gods, 22, 63.
 Bang, Th. B., Underarkivar, 425.
 Bannerslund se Sparretorn.
 Bardenfleth, Carl Emil, Minister,
 412, 416. — Joh. Fr. B., Hofchef
 hos Prins Ferdinand, 371.
- Bartholin, Caspar, 169. — Thomas,
 167, 171, 174, 176, 179, 190.
 Baudissin, E. v., fra Knoop, Greve,
 224, 254—57, 268, 272, 275, 277 f.,
 290, 295, 308 f., 314.
 Bavelse, Hgd., (Bavelse S.) 63 f.,
 87.
 Beck, C. L., Pastor, Stænderdeputet,
 236—39, 259 f., 311, 318,
 342.
 Beda, eng. Historieskriver, 154.
 Benedict 13, Pave, 196.
 Benoit de Sainte More, anglo-nor-
 mannisk Digter, 160.
 Bent Arvidsen (Benedictus Arvidi),
 Rektor i Lund, 388.
 Benzelius, Erik, den Yngre, svensk
 Ærkebiskop, 171, 175, 187 ff.
 Benzon, Peder, Etatsraad, 60, 65.
 — Severin, Justitsraad, 8, 82.
 Berch, C. R., svensk Numismatiker,
 187.
 Berengar, frankisk Konge, 151.
 Berlin 421.
 Bernhard, Magister, 122 f., 125.
 Bernstorff, A. P., Statsmand, 402.
 — Chr., Udenrigsminister, 405 f.
 — Joachim, Direktør i det uden-
 landske Departement, 406.
 Bero Nicolai, finsk Klerk, 386.
 Bertold, Provst, 122 f., 125.
 Bethmann Hollweg, Theobald v.,
 tysk Statsmand, 421, 423.
 Bevtoft (Bevtoft S.) 230.
 Bignon, Jean-Paul, Prædikant hos
 den franske Konge, 187.
 Bille, Carl St. A., Redaktør, 226.
 Bircherod, C. C., Godsejer, 10, 90.
 — Jacob, Landsdommer, 187. —
 Jens, Bisp i Aalborg, 168.
 Bird, E., engelsk Konsul i Flens-
 borg, 324.
 Birkenbusch, Fr., Amtmand, 14.

- Bjellerup Ladegaard, Hgd. (Randers Sct. Mortens østre Landdistrikt) 77. — Jfr. Dronningborg Ladegaard.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter, 427 f.
- Bjørup (Systofte S.) 69.
- Bladt, H. Chr., Stænderdeputeret, 284, 287 f.
- Blekinge 95.
- Blixen-Finecke, Carl, Udenrigsminister, 213—19, 226, 235, 240—55, 258 f., 265—70, 275, 278, 282, 289, 298.
- Blome, Adolf Frederik, Diplomat, Politiker, 260. — Otto, Landraad, 73.
- Bobé, Louis, Dr. phil., 203, 426.
- Bode, Pierre, 386.
- Boesen, U. S., Biskop, 412.
- Boëthius Johannis, Kantor ved Lunds Domkirke, 105.
- Bolingbroke, Henry, St. John, eng. Statsmand, 182.
- Borupgaard (Osted S.) 65.
- Bourke, Edmund, Diplomat, 430 f.
- Bov Sogn (Vis Hd.) 299.
- Bramstrup, Hgd. (N. Lyndelse S.) 87.
- Brandenburg 246.
- Brandes, Georg, Professor, 427 f.
- Brandt, A. Fr., Præst, 298.
- Brant, Subdiakon, 120, 122 f., 125 f.
- Brarup (Sønderjylland) 342.
- Nørre-Brarup (Sønderjylland) 248.
- Brasch, C. H., Historiker, 425.
- Bregentved (»Brentved«), Hgd. (Haslev S.) 63 f., 66, 73, 87.
- Bremen 202.
- Bremersvold, Hgd. (Errindlev S.) 68, 87.
- Bresslau, Harry, tysk Diplomatiker, 135 f.
- Bretagne 148—53, 155 f.
- Bretoner 148 f., 151.
- Brieger, Gustav, nederlandsk Vicekonsul i Flensborg, 323 ff., 327—30, 333.
- Brilioth, Y. T., Fil. D., svensk Doцент, 199.
- Bringstrup Sogn (Ringsted H.) 393.
- Britannia om Bretagne 148.
- Britannien 148, 153. — Jfr. England.
- Britter 149.
- Broberg, Christiane de, 79. — Rebecca de, 79.
- Broby Sogn (Alsted H.) 394.
- Brock, Gustav, Jurist, 414.
- Brockenhuus, Frans, Adelsmand, 389.
- Brockenhuus-Schack, Ludvig, Greve, Amtmand, 228.
- Bruneslef (Skaane) 106.
- Brunner, H., østrigsk-tysk Retslærd, 112.
- Bruno, Ærkebisp i Köln, 127.
- Bruun, Urban, Godsejer, 90.
- Bruusgaard, Hgd. (Ølst S.) 79.
- Brüggemann, U. F., Oberstløjtnant, 77.
- Brøndby (Brunby; Smørum H.?) 107.
- Buchwaldt, M. J. C. C. v., Kammerherre, 224 f., 260, 292, 320 f., 337.
- Buder, C. G., tysk Historiker, 191.
- Bugge, Alexander, norsk Historiker, 195, 199.
- Burg (Femern) 236, 238.
- Burgund 151.
- Busleiden, Hieronymus, nederlandsk Mæcen, 387.
- Bülow, Bernh., dansk Gesandt i Frankfurt, 336. — F. C., Chef for Generaladjutantstaben, 348 f.,

- 351, 355 f., 358, 360, 364 f., 367, 377.
- Bünau, H., sachs. Minister, 171, 187.
- Børglum Amt 15.
- Børglum Kloster 22, 87.
- Børglum Stift 203.
- Børstingerød (Byurstingarythi; Herlev og Lillerød S., Lynge-Frederiksborg H.) 107.
- Bøvling Amt 83.
- C**
- Cameleac, engelsk Biskop, 152.
- Campensis, Johannes, nederlandsk Filolog, 388.
- Canning, George, eng. Statsmand, 406.
- Capelle, tysk Marineminister, 423.
- Carl af Hessen, Hertug, 348.
- Carl 14 Johan, svensk-norsk Konge, 357, 363, 372 ff., 376, 378 f.
- Carlander, Sophie, 200 f.
- Carlsson, Gottfrid, svensk Docent, 386.
- Carstens, A. G., Jurist, 185.
- Carstensen, M., 299.
- Carøe, Chr., Medicinalhistoriker, 93.
- Casaubonus, Isaak de, klassisk Filolog, 178.
- Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Jurist, 414.
- Celsius, O., den Yngre, svensk Historieskriver, 186.
- Christensen, Johs., Renteskriver, 15. — Villads, Dr. phil., 93 f.
- Christensen Hee, Thomas, 187.
- Christensen (Hørsholm), Chr., Agrarhistoriker, 2, 425.
- Christian, Magister, 122 f., 125.
- Christiansdal, Gaard og Gods (Dalum S.) 72, 75, 87.
- Christiansen, Carl, Arkivsekretær, 411. — C. P. O., cand. mag., 431. — Chr., Præst, Stænderdeputeret, 236 f., 254, 284, 300, 318, 321, 343.
- Christiern Pedersen, se Pedersen.
- Cimber, Christiernus Umbra, se Umbra.
- Classen, I. F., Industridrivende, 406.
- Clausen, H. N., Professor, 192.
- Clausholm, Gods (Voldum S.) 79, 87.
- Clauson-Kaas, C. F., Kammerherre, 349.
- Claussen, C. E., Stænderdeputeret, 259.
- Clemens 6, Pave, 196.
- Clemens 7, Pave, 196.
- Clod, H. A., Ministerialembudsmand, 221, 225 f., 235 ff., 239, 245, 259, 312.
- Clyve (England) 111.
- Colding, Henrik Thygesen, Provst, 393.
- Conrad, Dekan, 122 f., 125.
- Corfitsen, Peder, Sognepræst, 206 f.
- Cornwall 152.
- Cuthbert, den hellige, 158.
- D**
- Dalum Kloster, se Christiansdal.
- Danielsen, E. J., Pastor, 342 f.
- Danmark 1, 102, 104, 128, 136, 138, 140, 160, 175, 196, 209, 228, 231, 234, 263, 304, 332, 345, 350, 356 ff., 361, 363—67, 369, 371—79, 393, 405 ff., 409, 416, 422.
- Danneskjold, Greve, 371. — Chr., Greve, 69.
- Darum, Oluf, Godsbesidder, 68.
- David, C. N., Nationalbankdirektør, 102.
- St. Davids Kloster (Wales) 156.
- Deyl, Søren, Søfiskal, 42 f.
- Dieckholzen (i Hildesheim Stift) 202.
- Diemer, A. T., Raadmand i Tønder, 342.
- Donat, Bisp af Fiesole, 163.

- Dorpius, Martin, Humanist, 387.
 Drachard, Bjørn, Orientalist, 206.
 Dragsholm, Hgd. (Faarevejle S.) 57.
 Dragsholm Amt 60.
 Dronningborg, Hgd. (Dronningborg Distrikt, Støvring H.) 6, 8, 18, 28, 77 f., 85, 87. — Ladegaard 24, 28. Jfr. Bjellerup Ladegaard.
 Dronningborg Amt 6.
 Dronningborg Rytterdistrikt 85.
 Dronninggaard, Hgd. (Dronninglund S.) 22, 87.
 Dronninglund, Hgd. (Dronninglund S.) 22, 87
 du Bois, H. C., Nederlændenes Gesandt i København, 324 f., 330.
 Dudo, normannisk Historieskriver, 159—64.
 Dueholm Amt 14 f.
 Durkop, Eggert, Bisp i Slesvig, 202.
 Düneward (Tyskland) 118.
- Eckernförde 228, 272, 316 f., 323.
 Eckernförde Herred 228.
 Edelgave, Hgd. (Smørum S.) 63.
 Edith Wiking 154.
 Edward I, angelsachsisk Konge, 152.
 Edward Confessor, angelsachsisk Konge, 135 f.
 Ehrle, Frantz, Kardinal, 194.
 Ejderen 209, 412.
 Eilschov, Fr. Chr., Filosof, 184.
 Enggaard (Gyldensteen), Hgd. (N. Sandager S.) 73.
 England 135 f., 139, 152 f., 155, 158, 357, 376 f., 379, 388, 405 f., 423.
 Erasmus af Rotterdam, Humanist, 387 ff.
 Erichsen, H. C., Fuldm., 337.
 Erik 2 Emun, Konge, 113, 140—45.
 Erik 3 Lam, Konge, 127.
 Erik 6 Menved, Konge, 146.
- Eriksholm, Hgd. (Aagerup S., Merløse H.) 60.
 Erikstrup, Hgd. (Storehedinge Lds.) 22, 24, 27, 87.
 Ernst, J. C., Generalbygmester, 43.
 Erpho, Bisp af Münster, 131.
 Erslev, Kr., Historiker, 101 f., 171, 173, 410.
 Eskil, Ærkebisp, 113 f., 117—120, 122, 126, 128 f.
 Esrom Kloster 40, 113.
 Europa 360 f., 378 f.
 Ewaldsen, Chr., Præst i Brodersby 222 f., 225.
 Evjen, John O., amerikansk Historiker, 391.
- Fakse Herred 72.
 Falbe-Hansen, V. A., Nationaløkonom, 352, 401.
 Falster 1 f., 23, 30, 40, 66—70, 86.
 Fanø 83.
 Farringløse (Farringløse S.) 58.
 Feldthusen, Chr., Godsejer, 68.
 Felsted (Felsted S.) 232.
 Femern 211, 344.
 Fenger, C. E., Læge og Politiker, 326—30.
 Fiesole (Italien) 163.
 Findor 122, 125.
 Finland 389.
 Finner, Skrid-, (Scride-Finum) 157.
 Firenze 163.
 Fischer, Amtsforvalter, 68. — Chr., Godsejer, 79, 81.
 Østre Flakkebjerg Herred 395.
 Flensborg 211, 221, 223, 226, 232 ff., 236, 239—42, 244—48, 252, 268, 291, 296 f., 303 f., 323 ff., 331, 340, 342 f., 367, 413. — »Stadt Hamburg« 225.
 Flensborg Amt 219.
 Flor, Chr., Lektor, 413 f.

Florentius af Worcester, Historiker, 149, 152 f., 155.
 Florisze Adrian (Hadrian 6, Pave), 385.
 Flætje (Flatoige, Skaane) 106.
 Fodevig (Skaane) 140.
 Forssell, H., svensk Historiker, 189.
 Franker 149 ff., 161.
 Frankrig 128, 130, 132, 135, 149, 151, 405, 429.
 Frants 1, fransk Konge, 150.
 Fredenheim, svensk Intendent, 192.
 Frederik 2, Konge, 1.
 Frederik 3, Konge, 1, 390 ff., 396 ff.
 Frederik 4, Konge, 1—92, 179, 402.
 Frederik 5, Konge, 1, 89,
 Frederik, Kronprins (Frederik 6), 402—07; Konge, 358 f., 361—69, 371, 373—77, 380, 384.
 Frederik 7, Konge, 246, 248 f., 253, 266—70, 277, 296, 304, 306, 318 ff., 335.
 Frederik, Ærkebisp i Köln, 127.
 Frederik Ferdinand, Arveprins, 371.
 Frederik Kristian, Hertug af Augustenborg, 362, 364, 375, 403.
 Frederiksborg 46.
 Frederiksborg Amt 30, 37, 43, 54, 56 f., 86.
 Frederiksborg Rytterdistrikt 86.
 Frederiksborg Slot 40, 44.
 Frederiksdal, Hgd. (Lyngby S., Sokkelunds H.) 22, 63.
 Frederikshald (Norge) 371.
 Frederiksholm, se Næsbyholm.
 Frederiksværk 42, 347 ff., 365, 376, 380 f., 406.
 Fridericia, I. A., Historiker, 101.
 Friis, Aage, Professor, 101, 420. — Christian, til Kragerup, 170.
 Frijs, Chr. Emil, Konseilspræsident, 414.
 Friserne 218.

Fromemuthe (England) 111.
 Fuglsang, Hgd. (Thoreby S.) 67.
 Fyn 1 f., 12, 15, 23, 28, 30, 47, 59, 63, 67, 69—77, 81, 84, 87, 378.
 — Nord-, 72. — Øst-, 2.
 Fænø 74 f.
 Færøerne 430 f.
 Før, Vesterhavso, 83.
 Førslev (Førslev S.) 58.
 Gabel, C. C., Overkrisseksretær, 34, 47—50, 63 f., 69, 73, 78, 90 f. — Woldemar, Gehejmerraad, 88.
 »Gabels Lycke«, se Oregaard.
 Gabler, Mathias, fra Stutgarten, 387.
 Gaimar, Geoffrey, engelsk Historie-skriver, 155.
 Gallien 153.
 Gamburg (Gamburg S.) 75.
 Gammelgaard 87.
 Gamst, Jacob, Student, 184.
 Garampi, pavelig Arkivar, 197.
 Geble Pedersen (Ghybernus de Norwegia), Biskop, 385, 387.
 Gelting (Sønderjylland) 255, 261, 305 f.
 Gers Herred (Skaane) 105 f.
 Gersdorf, Joak., Rigshofmester, 390, 392. — Rudolf, Stiftamtmand, 14.
 Gertrud, g. m. Knud 4 (»6«), 143.
 Gertz, M. Cl., Professor, 199.
 Giese, K. J., Amtmand, 52.
 Gisselfeldt, Hgd. (Broby S., Ringsted H.) 425.
 Gjeddeshald, Hgd. (Greve S.), 65.
 Gjelsted (Gjelsted S.) 75.
 Gjessinggaard, Hgd. (Tvede S.) 79.
 Gjorslev, Hgd. (Holtug S.) 22 ff., 27, 87.
 Glarbo, Henny, Underarkivar, 190.
 Gloucester (England) 152.
 Godescaldus (i Kongebrev 1085), Presbiter, 106.

- Gottorp 49 f.
 Gottorp Amt 219, 250, 252.
 Gram, Fr., Jurist, 414. — Hans, Historiker, 165—91.
 St. Grandløse (Grandløse S.) 60.
 Greenwich (England) 154.
 Greve (Greve S.) 65.
 Grevinge (Grevinge S.) 62.
 Grimm, Gustav (?), Redaktør, 285.
 Grotum, H. H., Borgmester, 187.
 Grumby (Tolk S. i Angel) 222 f., 225.
 Grumbygaard (Grumby, Tolk S.) 223.
 Grumløse (Udby S.) 72.
 Grumtofte (Sønderjylland) 232.
 Grundtvig, Svend, Litteraturforsker, 174.
 Grønland 430 f.
 Gudesbo Herred (Gothsbo, Guthisbo, Skaane) 106, 116.
 Gundestrup (Grevinge S.) 62.
 Gustav 4, svensk Konge, 379.
 Gustav, Søn af Gustav 4 af Sverige, 375, 378 f.
 Guldencrone, Chr. Fr., Stiftamtmand, 67.
 Gyldensten, se Enggaard.
 Gyrstinge (Gyrstinge S.) 393.
 Gortz, Baron, 73.
- Haase**, Hugo, tysk Politiker, 422.
 Haasted (Hastathum, Skaane) 106.
 Haderslev 214, 340.
 Hadrian 6, se Florisze.
 Hahn, Sophie Amalie, g. m. Storkansler Grev Conr. Reventlow, 79.
 Hacon (i Kongebrev 1085), Bonde(?), 106, 115.
 Hakon (Haquinus i Kongebrev 1085), dux, 106, 139.
 Hakon (Haquinus i Kongebrev 1085), Staller, 106.
- Halangia, insula in Dacia, 387.
 Halberstadt 202.
 Halds Amt 77.
 Hall, K. K., Minister, 213, 220, 267, 270 ff., 278, 315, 325—30, 332 ff., 336, 414.
 Halland 95.
 Halsted Kloster 65 f., 87.
 Hamburg 202, 291, 366.
 Hammar (Skaane) 120, 125 f.
 Hammer Sogn (Hammer H.) 394.
 Hammer, Hans Jørgensen, Provst, 395. — Lauritz Jørgensen, Præst, 394 f., 398 f.
 Hammerich, L., Politimester i Flensborg, 323 ff.
 Hamsfort, Cornelius den Yngre, Historiker, 166.
 Hannover 357.
 Hansen, Præst i Bov 299. — Aleth, Provst, Stænderdeputeret, 219 f., 232, 236, 239, 248, 274, 288, 297 f., 300 f., 303, 309, 318, 332, 339, 412. — Jørgen, Biskop, 237. — M. Mørk, Præst, Stænderdeputeret, 232, 236, 273 ff., 279 f., 282 ff., 287—90, 293, 298 f., 305, 309, 313, 339.
 Hansen-Grumby, Andreas, Stænderdeputeret, 213, 217, 222 f., 236, 238 f., 251 f., 254 f., 258, 275, 279, 285 f., 289 f., 295—99, 301 f., 306—09, 312, 318.
 Hansen-Ravnskobbøl, Jørgen, Stænderdeputeret, 284, 321.
 Hansestæderne 367.
 Hanssen, H. P., Politiker, 418—24.
 Harald 1 Blaatand, Konge, 138.
 Harald 3 Hén, Konge, 138, 196.
 Harboe, Ludvig, Biskop, 183 ff.
 Harnack, A., tysk Teolog, 189.
 Hartmann, Justitsraad, 7 f., 14.

- Hassler, Deputeret i Generalitetet, 348, 380.
- Hasting (Alstignus), Vikingehøvding, 160 f., 163.
- Havetoft (Sønderjylland) 298.
- Havgaard, Hgd. (Utterslev S.) 66.
- Havreballegaards Amt 80.
- Heide, Frits, 425.
- Helfferich, Karl, tysk Politiker, 423.
- Helgesen, Poul, Lektor, 184, 387, 389.
- Helin, Johan, 188.
- Hellested Bro (Hellested S.) 72.
- Helsingborg (Helsingaburgh) 107, 110, 139.
- Helsingør 207.
- Helveg, L. N., Kirkehistoriker, 193.
- Hemmingsen, Niels, Teolog, 388.
- Henrichsen, Erik, politisk Forfatter, 415.
- Henrik 1 Fuglefænger, tysk Konge, 175.
- Henrik 4, tysk-romersk Kejser, 131.
- Henrik (i Kongebrev 1085), Presbiter, 106.
- Henrik af Huntingdon, engelsk Historieskriver, 155.
- Herculanum 172.
- Hereford (England) 152.
- Herfølge (Herfølge S.) 395.
- Herman, Kapellan hos Eskil, Kanonik i Lund og Biskop i Slesvig, 118 f.
- Herpिंगgaard (Trans S., Vandfuld H.) 13, 19.
- Herridslev (Herridslev S.) 70.
- Hertling, Georg von. tysk Politiker, 423.
- Hertugdømmerne 262, 264, 274 f., 287 f., 309, 311 ff., 315 f., 367 ff., 378, 383, 401, 409. — Jfr. Sønderjylland, Slesvig, Holsten, »Slesvig-Holsten«.
- Heruestadum (Skaane) 106.
- Hielmstjerne, H., Gehejmerraad, 177, 187.
- Hildesheim 202.
- Hildeshø (Hildeshøge, Skaane) 106.
- Himmelstrup, P., Land- og Krigskommissær, 15, 47.
- Himmersyssel 86.
- Hinrichsen, P., Gdr., Stænderdeputeret, 342 f.
- Hjelholt, Holger, Underarkivar, Dr. phil., 407—18.
- Hjort, P., Litterat, 234, 239.
- Hiort-Lorenzen, Fritz, 226, 229. — Rudolf, Borgmester, 226 ff.
- Hjortespring (Herlev S., Sokkelunds H.) 65, 87.
- Hjølunde Herred (Jurlundahereht) 107.
- Hobe, S. L. C. v., Baron, 255, 257, 305 f.
- Hofmeister, Ad., tysk Historiker, 163.
- Hojer, Andreas, Generalprokurør og Historiker, 177, 179, 181, 190.
- Holberg, Ludvig, Historiker, 177, 179—83, 191.
- Holbæk Amt 41, 58 ff.
- Holland 422.
- Holm, Edv., Historiker, 64, 195, 400 f., 404.
- Holmene ved Svendborg 77.
- Holstein, Chr. Fr. von, Etatsraad, 26, 90 f. — U. A. v., Amtmand, 221.
- Holsten, G. D. v., Oberstløjtnant, 73.
- Holsten 210, 213, 223, 225, 259, 263—66, 273 f., 282 f., 287 f., 291, 294, 304, 310 ff., 319 f., 335, 339, 341, 356, 358, 361, 363—68, 372, 383, 405. — Stænderforsamling 213. — Jfr. Hertugdømmerne.

- Hornemann, G., fh. Landsarkivar, 6.
 Horns Herred (Hornsherathi) 107.
 Hornslet Kirke (Hornslet S.) 427.
 Hroald, Jarl, 152 f.
 Husby (Flensborg Amt) 248 f.
 Husum (Sønderjylland) 295, 306 f.
 Husum Gaard (Brøndshøj S.) 65.
 Hvas, Christoffer, Oberst, 80.
 Hvidkilde, Gaard og Gods (Egense S.) 88.
 Hvidt, L. N., Minister, 102.
 Hvitfeldt, Arild, Rigskansler, 170, 173, 178, 189.
 Hütten Amt 262.
 Hærvig, gml. Betegnelse for Kallundborg Fjord, 154.
 Hästveda (Øster Gønge H.) 95.
 Høffding, H., Professor, 427 f.
 Høg, Just, Hofmester i Sorø, Rigskansler, 208.
 Høged, Bøndergaarde ved Oregaard, 73.
 Højby, nedlagt Landsby i Fuglse H., 69.
 Højbygaard, Hgd. (Taagerup S.) 69.
 Højer (Højer S.) 342.
 Højris, Hgd. (Ljørslev S.) 88.
 Højstrup, Hgd. (Lyderslev S.) 63.
 Høm (Høm S.) 58.
 Hørby (Skaane) 207.
 Hørsholm Gods (Hørsholm S.) 63, 86, 425.
 Ibsen, H., norsk Digter, 427 f.
 Iglea (England) 154.
 Irkenfield (England) 152.
 Irland 152.
 Island 184, 430 f.
 Italien 153, 160—63.
 Itzehoe (Holsten) 224, 337.
 Jakob Erlandsen, Ærkebispe, 146.
 — Jespersen, Humanist, 389.
 Jacobsen, J. H., Raadmand, Stænderdeputeret, 342. — I. P., Dr. phil., 101, 429. — Lis, Dr. phil., 103.
 St. James 246.
 Jegerup (Jegerup S.) 100.
 Jensen, Agent, Stænderdeputeret, 233, 239. — Chr. Axel, Museumsinspektør, 427. — P., Boelsmand, Suppleant i Slesvig Stænderforsamling, 343.
 Jessen, Jacob, Stænderdeputeret, 295, 306 f.
 Johannes Magni, svensk Ærkebiskop, 385, 387, — Tiderici, Roskildeklerk, 386.
 Johnsen, Oscar Alb., norsk Professor, 201.
 Jonson, Vigfus, 187.
 Jonsson, Finnur, Biskop, 183 f.
 Judichael, Greve af Rennes, 150.
 Juel, C., Bureauchef i det slesvigske Ministerium, 236, 240, 242, 246—49, 288 f., 293. — Gregers, Generalmajor, 60. — Sophie, g. m. Gehejmemaal Niels Krag, 76.
 Juellinge, Hgd. (Hellested S.), 63, 66, 87.
 Juhl, Lorens, 43.
 Jumièges (Gimegiae) ved Seine 159.
 Jungshoved, Gods, 37.
 Jylland 1—4, 15—22, 24, 27 f., 30, 32, 35, 59, 77—85, 87. — Midt-, 12. — Nord-, 2, 5, 26. — Sydvest-, 12, 80. — Vest-, 2, 19. — Øst-, 19.
 Jægerspris, Gods (Draaby S., Horns H., Frederiksborg A.) 87, 180.
 Jørgensen, Aug., Politimester i Slesvig, 323. — A. D., Historiker, 100, 345, 407, 409 ff. — Jens Seerup, Amtmand, 4, 6—15, 18—24, 27 f., 30—36, 48, 78, 80, 91 f.

- Kaalund**, Jens Sørensen, Provst, 395, 399.
Kaas, Fr. J., Statsminister, 403.
Kallundborg Amt 41, 58 ff., 87.
Kallundborg Fjord 154.
Kalø Amt 32, 83.
Kappel (Sønderjylland) 259.
Karl den Store, franskisk Kejser, 149 f.
Karl den Tykke, franskisk Kejser, 149 ff.
Karl 8, fransk Konge, 150.
Karl 10 Gustav, svensk Konge, 204—08.
Karl 11, svensk Konge, 105.
Karl 12, svensk Konge, 96.
Karl, Kristian 5's Søn, 22, 63.
Karlebiu (Skaane) 106.
Karlman, vestfrankisk Konge, 149.
Karlsunde Sogn (Tune H.) 206 f.
Karlsson, K. H., svensk Historiker, 194 f., 199.
Karoline, Prinsesse, 366.
Karoline Amalie af Augustenborg, g. m. Kristian 8, 374.
Katrinebjerg, Hgd. (Sengeløse S.) 63.
Kelter 150, 152.
Kiel 225, 255, 262, 309, 324, 366, 430 f. — Universitetet 211, 262, 288, 291, 308—13, 366 f.
Kielholz, I. P., Stænderdeputeret, 246.
Kildebrønde (Kildebrønde S.) 65.
Kittel, Johann Georg, til Skovbølgaard, Stænderdeputeret, 222, 286, 320, 343.
Kjettinge (Kjettinge S.) 70.
Kjærstrup, Hgd. (Fuglse S.) 69, 87.
Kleve (Klevenfeldt), Terkel, Genealog, 177, 185.
Klingenberg, Poul, Konferensraad, 88.
Knud 1, dansk-engelsk Konge, 136, 175, 182.
Knud 2, d. Hellige, Konge, 104—147, 168.
Knud 3 Magnussøn, Konge, 137.
Knud 4 (»6«) Valdemarssøn, Konge, 143, 145, 169.
Knud Lavard, Hertug, 142.
Knudsen, I. F. C., Appellationsraad, 247, 259 f.
Knuth, A. C., Greve, 58.
Koht, Halvdan, norsk Historiker, 431.
Kolding Rytterdistrikt 85.
Koldinghus 7, 47—51, 77 f., 91.
Koldinghus Amt 19, 78, 80.
Kolsrud, Oluf, norsk Professor, 193, 200 f.
Kongeriget 210, 220, 230 f., 264, 276, 282, 289 ff., 304, 310, 319, 339 f., 343, 367.
Koninck, Joachim, fra Güstrow, 168.
Konrad 2, tysk-romersk Kejser, 135.
Korfanty, W., polsk Folkefører, 424.
Korsør Amt 56 f., 87.
Krabbe, Ole, Etatsraad, 79. — Otto, Gehejmerraad, 88.
Krag, Erich, Gehejmerraad, 391. — Niels, Historiker, 173, 176, 178. — Otte, Rigsraad, 390.
Kranold, R. H. C. C., kongelig Kommissær ved Slesvig Stænderforsamling, 220 f., 235 f., 238—42, 244, 246 f., 252—59, 265—72, 274 f., 284, 291, 293, 295 f., 302, 304—09, 312 f., 315, 318 f., 322 f.
Krarup, Alfr., Bibliotekar, 195, 199.
Krieger, A. F., Politiker, 214, 218, 220, 231, 244, 331, 334, 336, 409, 411, 414 f.
Kristian 2, Konge, 169, 176 ff., 387.

- Kristian 4, Konge, 44, 208.
 Kristian 5, Konge, 2, 4, 44.
 Kristian (6), Kronprins. 86; Konge, 89, 402.
 Kristian 7, Konge, 348.
 Kristian August af Augustenborg, svensk Tronfølger, 370, 375.
 Kristian August, Hertug af Augustenborg, 364.
 Kristian Frederik (Kristian 8) 346, 349, 357, 360 f., 368—75, 378, 381, 383 f.
 Kristine, Datter af Kristian 2, 176 f., 187.
 Kristoffer 1, Konge, 146.
 Krogerup, Hgd. (Asminderød S.) 63, 71.
 Kronborg 46.
 Kronborg Amt 30, 37, 40, 43, 45, 86.
Kronborg Rytterdistrikt 86.
 Krusaa (Sønderjylland) 423.
 Krüger, Hans Andersen, Politiker, 226, 228—32, 234, 243, 253, 274, 283—87, 314—18.
 Kværkeby (Kværkeby S.) 58.
 Kværn (Angel) 238.
 Kyllingegaarde (Lolland) 66.
 Kymrer 148, 156.
 København 46, 94, 102, 389, 393, 428 f. — Bryggers Laugs Huset 392. — Elers Kollegium 166. — Islandske Compagni 390 ff. — Nyboder 101. — Rosenborg 347. — Slottet 392. — Universitet 312. — Universitetsbibliotek 169, 176.
 Københavns Amt 30, 37 f., 42 f., 56 f., 86.
Københavns Rytterdistrikt 86.
 Kœcher, Arthur, mag. art., 108—119, 124—31, 137.
 Köln 109, 118 f., 126 ff., 131 f., 202.
 Lachmann, Niels(?), Præst, 186.
 Nørre Ladegaard (Falster) 69.
 Lagerbring, Sven, svensk Historie-skriver, 105.
 Lambert Andersen (Lambertus Andree) 389.
 Lamius 186.
 Landdorf, Broder, Assessor, 77.
 Landdorff, Ryttergodskommissær, 89.
 Langebek, Jakob, Historiker, 165 f., 170, 180, 182 f., 185 ff., 192.
 Langeland 72.
 Langenfeldt (ved Altona) 349.
 Langesø, Hgd., (Vigerslev S.) 73.
 Langfeldt, Jørgen, Forvalter, 60.
 Larsen, Henrik, Historiker, 425.
 Lassen, Chr., Kancelliraad, 76. — Jens, Landsdommer og Godsejer, 10, 70.
 Lauenborg 264, 310.
 Laurentius Mathie, Roskildeklerk, 386.
 St. Laurentius 115.
 Lauridsen, P., Historiker, 99—101, 227, 407, 411, 413 f., 417.
 Lehmann, E., Appellationsraad, 338. — Orla, Politiker, 414.
 Leibnitz, G. W., tysk Filosof, 171, 189.
 Leo 13, Pave, 192 f.
 Leonum 157.
 Lerbæk, Hgd. (Elling S.) 224.
 Lessing, G. E., tysk Forfatter, 321.
 Letavia, se Litau.
 Letewic, Letewicion, Betegnelse for Bretoner, 148 f.
 Levy, Moritz, Nationalbankdirektør, 102.
 Lidwiccas, Lidwicas, 149, 152 f.
 Lilliencron, Elis., f. van de Wiele, Geheimeraadinde, 9.
 Lind, H. D., Sognepræst, 101.

- Lindbæk, Johs., Dr. phil., 195, 199, 203.
- Lindisfarne (England) 158.
- Linkøping (Sverige) 386.
- Lintrup, Søren, Biskop, 166 ff.
- Linvald, Axel, Raadstuearkivar, 400—07.
- Lipsius, Justus, nederlandsk Filolog, 178.
- Listø, Vesterhavso, 83.
- Litau, Letavia, kymrisk Betegnelse for Bretagne 148, 155.
- Litavia (Gallien) 148.
- Litavicus, gallisk Høvding, 148.
- Llydaw, Navn for Bretagne, 156.
- Lolland 1 f., 23, 30, 40, 66—70, 87, 89 f., 232. — Midt-, 87. — Vest-, 87. — Øst-, 86.
- Lommeby (Lummeby, Lomma, Skaane) 107, 110, 139.
- Longobarder 151.
- Longomontanus, Christ., Astronom, 168.
- Lorentzen, Lorentz, Sognepræst, 206.
- Lorenzen, Chr. Cl., Adjunkt ved Slesvig Domskole, 262, 306 f. — I. F., Gaardmand, 280 f. — Vilh., Dr. phil., 426 f.
- Louise Augusta, g. m. Frederik Kristian af Augustenborg, 363 f., 372.
- Louvain (Belgien) 384—89.
- Ludvig 7, fransk Konge, 135.
- Ludvig 12, fransk Konge, 150.
- Luna, Lunæ, (Italien) 159—64.
- Lund 95 f., 104—07, 110—15, 119, 126, 129, 139—43, 145 f., 388 f. — Domkirken 104—47, 388. — Laurentiiklostret 140.
- Lund Stift 200, 203.
- Lund, Peder, Sognefoged i Rørkær, 342.
- Lundby Sogn (Hammer H.) 394.
- Lundegaard (Stokkemarke S.?) 67, 69.
- Lundenæs Amt 83.
- Lundonia, London, 164.
- Lunge, Vincens, dansk og norsk Rigsraad, 385, 387 f.
- Luni (Italiens) 164.
- Luxdorph, Bolle Villum, Gehejmeraad, 185.
- Lübeck 202, 366.
- Lyksborg 296.
- Lynge Herred (Liungahereht) 107.
- Lynge Sogn (Alsted H.) 394.
- Lystrup, Hgd. (Kongsted S.), 10.
- Lütke Naamensen, Munk og Skolestifter, 184.
- Løgumkloster (Løgumkloster S.) 342.
- Mabillon, Jean, fransk Diplomatiker, 171.
- Mackeprang, Kammerraad, Stænderdeputeret, 344. — M., Museumsdirektør, 195, 204, 411.
- Madvig, J. N., Politiker, 214, 244, 267.
- Maffei, Scipione, ital. Bibliotekar, 187.
- Magnusson, Arne, Professor, 166—71, 174 ff. — Jon, Litterat, 187.
- Mainz 202.
- Malfrid, g. m. Erik 2 Emun, 140.
- Malin, A., fil. lic., finsk Bibliotekar, 201.
- Mallet, Paul Henri, fransk Historiker, 192.
- Malmø 105.
- Mandø, Vesterhavso, 83.
- Manicus, Claus, Redaktør, 234, 337.
- Marcussen, Peder, Grd. i Brarup, 342.
- Mariager Amt 6, 77.
- Mariager Kloster 6—9, 13, 18, 28, 77 f., 83, 87.

- Marini, Arkivar, 197.
- Marquardsen, I. G. N., Senator, 288.
- Martens, Thierry, nederlandsk Bogtrykker, 388 f.
- Martensen, H. L., Biskop, 417. — P. Fr., Jordbruger, Suppleant i Slesvig Stænderforsamling, 343.
- Mascow, J. I., tysk Historiker, 171, 187.
- Matras, Daniel, »Sprogmaster« i Sorø, 206.
- Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør, 428 f.
- Medelby (Skærbæk S.) 236 f., 300 f.
- Mein (Sønderjylland) 342.
- Meissenheim, Hans (Johannes Misenheim), Humanist, 389.
- Merløse (Tostrup S., Merløse H.) 60.
- Meursius, Johannes, kongelig Historiograf, 166, 170, 173, 186.
- Meyer, Fr., Appellationsraad, 220, 229, 236, 246, 316, 318, 331 f., 335. — Krog, Prof., 372. — Raphael, Bibliotekar, 195.
- Michaëlis, Georg, tysk Statsmand, 421.
- Minden (Tyskland) 202.
- Mogensstrup (Mogenstrup S.) 52.
- Molbech, Christian, Historiker, 376. — Chr. K. Fr., Professor i Kiel, 309.
- Moller, Johannes, Litteraturhistoriker, 178. — O. H., Personalhistoriker, 183 f.
- Moltesen, L., Dr. phil., 194 f., 198 ff., 203.
- Moltke, Carl, Minister, 215 f., 228, 241 f., 278, 412, 416. — Otto Joachim, Præsident i Slesvigholstens Kancelli, 228.
- Momsen, J. Fr., Gaardejer, Stænderdeputeret, 285, 288, 300, 341 f.
- Monrad, D. G., Minister, 267, 269, 326, 333 f.
- Montfaucon, Bern. de, fransk Lærd, 171.
- Mors 14.
- Morsing, Christiern Torkilson, Professor, 385, 387 f.
- Mortensen, V., Lærer, 206.
- Morus, Thomas, engelsk Statsmand, 388.
- Moss (Norge) 373.
- Muleborn (England) 111.
- Munch, P., Dr. phil., 411. — P. A., norsk Historiker, 193 f., 196, 200.
- Munkbrarup (Flensborg Amt) 248 f.
- Munster (Irland) 152.
- Murat, Konge i Neapel, 378.
- Muratori, L. A., ital. Historiker, 171.
- Muus, Frants, Skovrider, 425.
- Møller, C. H., Stænderdeputeret, 232.
- Møllmann, B., Bibliotekar, 183, 186.
- Møn 36, 52, 55.
- Møns Amt 41.
- Mørk Hansen se Hansen.
- Møsting, J. S. v., Gehejmestatsminister, 403.
- Nansen, Hans, Borgmester, 391, 397.
- Napoleon 1, fransk Kejser, 376, 378.
- Napoleon 3, fransk Kejser, 415.
- Nederlandene 324 f., 330, 387.
- Neergaard, J., Gehejmekonferensraad, 426. — N., Politiker, 213, 407, 409, 415.
- Nennius, Historieskriver, 149.
- Neuwerk (ved Halle) 202.
- Neve, Johan, Kollegiedeputeret, 6.
- Niels, Konge, 140.
- Niels Hemmingsen se Hemmingsen.
- Nielsen, H. Godske B., Bladredaktør, 231 f., 241, 248, 289. — Julius, Rektor, 195, 199. — Lauritz, Dr. phil., 190.

- Nigels, Broder i Sorø, 169.
 Nislevgaard, Hgd. (Otterup S.) 73.
 Nordborg (Als) 237.
 Nordslesvig 100 f.
 Norge 187 f., 357 f., 364, 369—77,
 383, 405, 430 f.
 Normandiet (Normannia) 135, 158 ff.
 Normanner 150 f., 156, 161 ff.
 Numsen, Mathias, Generalmajor, 30,
 90 f.
 Nyborg Amt 70, 86.
 Nydala Kloster (Sverige) 186.
 Nyerup, Rasm., Litterærhistoriker,
 371, 376.
 Nygrén, E., svensk Arkivar, 201.
 Nykøbing F. 386. — Slot 67.
 Nykøbing Mors (Nicopia) 387.
 Nyrop, Kr., Professor, 429.
 Næsbyholm (Frederiksholm) Hgd.
 (Næsby S.) 22, 37, 63 f., 87.
 Næstved Kloster 117.
 Nørlund, P., Dr. phil., 426.
Odense 71, 168. — St. Albans Kirke
 137. — St. Knuds Kloster 10, 70,
 88. — Provstigaarden 10, 70.
 Odense Amt 70.
 Odense Stift 203.
 Odo, frankisk Konge, 151.
 Odsherred 62, 86.
 Offa, Konge i Mercia, 112.
 Olafsson, Jon, islandsk Sprogforsker,
 175.
 Olaus Magni, svensk Prælat, 385,
 387.
 Oldenswort (Ejderstedt) 223.
 Olderup (Sønderjylland) 238.
 Olivarius, Chr., Kirkehistoriker,
 183 f.
 Olufsen, Corfits, Sognepræst, 207.
 Onsved (Othense; Skuldelev S.,
 Horns H.) 107.
 Ore (England) 111.
 Oregaard, Hgd. (Ore S.) 73.
 Orup Bondegaard (Ovrup Gd.? Ide-
 strup S.) 69.
 Ostenfeldt (Sønderjylland) 236.
 Othmar, Subdiakon, Dekan, 122—
 25.
 Ottar, Jarl, 152 f.
 Otto 3, tysk-romersk Kejser, 134.
 Otzen, Peter, Provst, 227, 236 ff.,
 259, 265—68, 270 ff., 277, 285,
 291, 302 ff., 315 f., 322, 343.
 Ovrupgaard se Orup Bondegaard.
Pallio Johannis, dansk Karmeliter-
 munk, 389.
 Paludan-Müller, Caspar, Historiker,
 124 f., 171, 189.
 Panum, P. L., Professor i Kiel, 309.
 Paracelsus, Theophrastus, Læge, 176.
 Paris 151, 386.
 Parvus, Petrus, »Rosæfontanus«,
 Humanist, 184, 386.
 Passionei, ital. Bibliotekar, 187.
 Pastor, Ludwig, tysk Historiker,
 429 f.
 Paulinus, Biskop i Nola, 429.
 Paulsen, I., Landmaaler, 342.
 Paulson, Justitsraad, 79.
 Paulus Diaconus, Warnfrids Søn,
 frankisk Historiker, 162.
 Pedersen, Christiern, Forfatter, 386.
 — Michel, Raadmand, 166. —
 Niels, Raadmand, 342. — Ole,
 Amtsskriver, 90.
 Peringskiöld, I., svensk Oldforsker,
 133.
 Peter (i Kongebrev 1085), Staller,
 106.
 Peter Frederik Vilhelm, Hertug af
 Oldenburg, 365 f.
 Petersen, P. A., Raadmand, Stæn-
 derdeputeret, 232 f., 254, 289 f.,
 296 f., 318, 339.

- Petrus Hemminghi, dansk Karmelitermunk, 389.
- Peyna (i Hildesheim Stift) 202.
- Pez, Bernhard, lærd Benediktiner, 171.
- Philip 1, fransk Konge, 135, 137.
- Philipot, E., fransk Professor, 429.
- Pingel, I. V., dansk Filolog, 427 f.
- Pisa 161 ff.
- Pius 11, Pave, 194.
- Plenge, J. Chr. L., Præst, 251, 298.
- Pommern 145.
- Pontanus, Johan Isaksen, kongelig Historiograf, 170, 173.
- Pontoppidan, Erik, den Yngre, 174, 179—82, 185, 205.
- Porto Venere, Havneplads for Luna, (Italien) 160, 162.
- Poulsen (de Poulson), Justitsraad, 10.
- Poulson, Math., Landsdommer, 79.
- Povelsen, S. L., Rektor i Slesvig, 334.
- Povl Helgesen, se Helgesen.
- Prentout, Henri, fransk Historiker, 159 ff.
- Preussen 344, 366, 377 f., 405.
- Prierskov, Hgd. (Thoreby S.) 67.
- Prudentius, Bisp i Troyes, 161 f.
- Prüss, Leder af tysk Privatinstitut i Flensborg, 297 f.
- R**aaschou-Nielsen, H., Rektor, 206.
- R**aasløff, Harald Iver Andreas, Minister, 299, 333, 416.
- Rabsted (Rabsted S.) 280.
- Ramsø Herred 106.
- Randers 28 f.
- Ranke, Leop. v., tysk Historiker, 430.
- Ranuzzi, E., Dr. jur., 199.
- Rask, Rasmus Kristian, Sprogforsker, 376.
- Rasmussen, O. F. C., 425. — Søren, Amtsforvalter, 43.
- Ravensberg, Christoffer Jepsen, Humanist, 387 f.
- Reedtz, Petra Sophie, g. m. Gehejmeraad Tage Thott, 64.
- Regenburg, Th. A. I., Stiftamtmand, 209 f., 214—17, 219—23, 225, 229, 231, 234—38, 241 f., 244—51, 253, 255—60, 265—73, 279, 281 f., 284 f., 289, 293, 296 f., 304 ff. 308 f., 312 f., 316, 318, 322 f., 325—36, 338 f., 408—16.
- Reinboth, Fr. Ad., Waisenhusdirektør, 186.
- Reitzer, Christian, 167.
- Rennemann, Krigsraad, 90.
- Rensborg 230.
- Rensborg Amt 262.
- Repington, engelsk Oberst, 418.
- Rescius, Rutger, nederlandsk Filolog, 388 f.
- Resen, Peder Hansen, Historiker, 179.
- Reusens, E., 386.
- Reventlow, A., Amtmand, 221, 335. — Chr. D. Fr., Statsminister, 354, 403. — Kay, Chef for det tyske Kancelli, 405. — Konrad, Statsmand, 6.
- Rhone (Rhodanus) 161.
- Rhuman, Hans, Præst, 395.
- Ribe Stift 78, 86, 203, 386.
- Riberhus 78.
- Riberhus Amt 80, 83.
- Riberhus Ladegaard 81 f.
- Ricwaldus, Biskop, 106, 139.
- Riegels, N. D., Historiker, 395.
- Riis, Poul, 83.
- Ringsted 46, 59, 142, 208.
- Ringsted Amt 12, 41, 56—59.
- Ringsted Kloster, Gods, 37.
- Ringsted Rytterdistrikt 86.

- Rist, I. G., dansk-norsk Diplomat, 406.
- Robertus Wyking 154.
- Rode, Amtsofvalter, 43.
- Rollo, Hertug af Normandiet, 158 f.
- Rom 161, 164. — Vatikanet 187, 192—204, 430.
- Rosen, S. A. G. C. v., Overpræsident i Flensborg, 297, 324.
- Rosengren, H., svensk Historiker, 207.
- Rosenholm, Hgd. (Hornslet S.) 426 f.
- Rosenkrantz, Slægt, 426 f. — C., Amtmand, 47. — Hans, Lensbaron, 426 f. — Jens, Etatsraad, 205—08. — Jørgen, til Kjeldgaard, Hofmester paa Sorø Akademi, 206. — Niels, Udenrigsminister, 405. — Palle, Forfatter, 426.
- Rosenørn, Math., Oberstløjtnant, 79, 81.
- Roskilde 60. — Domkirke 208.
- Roskilde Amt 41, 60.
- Roskilde Stift 203.
- Rostgaard, Fr., Gehejmearkivar, 63, 71, 166, 169.
- Rosæfontanus, Petrus Parvus, se Parvus.
- Rotwitt, K. E., Politiker, 213, 215, 242, 244, 266, 289.
- Rubin, Marcus, Nationalbankdirektør, 94, 101 ff., 345 f.
- Rudolf, frankisk Konge, 151.
- Ruggaard, Gaard og Gods (Veflinge S.) 72, 75, 87 f.
- Ruggaards Amt 70.
- Rumohr, Wulf Henning v., til Rundtoft, 224, 242, 247, 254 f., 257—60, 262, 271, 273, 275, 299, 308 f., 313, 318 ff., 323.
- Rusland 357, 376—79, 405.
- Ræstad, Arnold, norsk Retslærd, 430.
- Rørdam, H. F., Kirkehistoriker, 183.
- Rørkær (Sønderjylland) 342.
- Sachser 150.
- Sandby (Skaane) 106, 116.
- Sande (Tikøb S.) 113.
- Sandvig, B. Chr., Historiker, 176.
- Sarazernerne 163. — Jfr. Araberne.
- Saxo, Historieskriver, 138 f., 142, 144, 154, 170, 189.
- Scaldingi, Scaldi, Vikingskarer fra Schelde, 158 f.
- Scaliger, J. C., ital. Polyhistor, 178.
- Scalle, Petrus, 113.
- Sceftelungum (Skaane) 106.
- Schack, Madame, Enke efter Major Otto Schack, 69. — Hans, Rigsfeltherre, 391.
- Scheel-Plessen, C. Th. A., Overpræsident, 260.
- Scheele, L. N. v., Minister, 228, 326.
- Scheidemann, Ph., tysk Politiker, 418.
- Schelde (Scald, Scaldus) 158 f.
- Schilderup-Sneedorff, Jens, Skribent, 184.
- Schiern, N. Fr. B., Matematiker, 376.
- Schindel, C. H., Frøken, 64.
- Schleisner, P. A., Medicinalinspektør, 333, 338.
- Schmidt, H. P., Kancelliraad, Stænderdeputeret, 233, 236, 238, 254, 259 f., 318, 343.
- Schmidt-Vindeby, P. C., Godsejer, Stænderdeputeret, 286.
- Schuldt, Armgaard Sophie, f. Gabel, Gehejmearkivar, 75.
- Schwartz, Berthold, Franciskanermunk, 166.
- Schäfer, Dietr., tysk Historiker, 96.

- Schönbach, Etatsraad, 57.
 Schøning, G., Historiker, 184 f.
 Scialshøga (Skaane) 106.
 Scora (i Kongebrev 1085), Bonde(?), 106, 115.
 Scyldingas, Skjoldunger, 158.
 Seelen, I. H. v., Rektor, 186.
 Seerup, se Jørgensen (Jens Seerup).
 Sehested, Chr., Gehejmeraad, 73. — Hannibal, Statsmand, 391 f., 397 f.
 Seidelin, H., Konferensraad, 26, 90 f.
 Sejerø 71.
 Sejnhusgaard (Storehedinge Lands.) 27.
 Seolandi, se Sjælland.
 Serenius, Jacob, svensk Prælat og Politiker, 186 f.
 Severn (Sabrina; England) 152 f.
 Sigersted Sogn (Ringsted H.) 393.
 Sigewin, Ærkebisp af Köln, 132.
 Silkeborg 79, 87.
 Silkeborg Amt 6, 80.
 Simeon af Durham, engelsk Historiker, 158.
 Siward (i Kongebrev 1085), Biskop, 106, 139.
 Siward, Presbyter, 122 f., 125.
 Sjelleskovgaard, nu Wedellslund, Hgd. (Sjelle S.) 12, 79, 87.
 Sjælland 2 f., 17, 23, 28 f., 36, 43, 46, 49, 51—66, 74, 76, 79, 81, 86 f., 89 f., 106, 110, 139, 352, 357, 376 f. — Midt-, 12, 51, 53. — Nord-, 1, 30, 36—47. — Nordvest-, 2, 41, 46, 54, 60. — Syd-, 36, 45 f., 53. — Sydøst-, 66. — Øst-, 36.
 Skaane 2, 95, 104, 110, 115, 139 f., 379.
 Skagen 166.
 Skalholt (Island) 184.
 Skanderborg Amt 19, 78, 80.
 Skanderborg Rytterdistrikt 85.
 Skanderup (Jylland) 4, 21.
 Skau, Laurids, sønderjydske Politiker, 215 ff., 225—32, 234 ff., 241, 248, 253 f., 259 f., 274, 280—87, 289, 292—96, 299, 314, 318, 320 f., 339. — Peter 226, 228, 230.
 Skeel, Herman (Hermannus Scheelen), Adelsmand, 389.
 Skelund (Skelund S.) 82.
 Skivehus Amt 77.
 Skjoldunger 158.
 Skjænkelsø (Scenkilse; Hjølunde S., Lyng-Frederiksborg H.) 107.
 Skovby Herred 73.
 Skuldelev (Sculdalef; Skuldelev S., Horns H., Frederiksborg Amt) 107.
 Slange, Niels, Historiker, 178.
 Slangerup 58.
 Slangerupgaard (Slangerup) 58.
 Slesvig, By, 211, 255, 261, 316, 323, 334. — Domscole 262, 306 f. — St. Johannes Kloster 224.
 Slesvig, Hertugdømme, 99, 210, 212—21, 223 f., 226, 230 f., 243 ff., 259—65, 269, 271, 273 f., 276, 279, 281 ff., 285—89, 291 f., 300 f., 303 f., 306—12, 314 f., 319 ff., 323 f., 330, 332, 334, 336 ff., 341, 343, 361, 366—69, 383, 405, 407, 409—13, 415 ff. — Mellem-, 237, 339, 409 f. — Nord-, 222, 232, 284, 339, 344, 416, 420. — Syd-, 210, 218, 225, 282, 339, 344. — Stænderforsamling 209—44. — Jfr. Sønderjylland, Hertugdømmerne.
 »Slesvig-Holsten« 270, 274, 316.
 Slesvig Stift 202 f.
 Sloane, Hans, engelsk Læge, 186.
 Smither, Ditlev, Retslærd, 389.

- Smørumlille (Smørhem minor; Smørum S., Smørum H.) 107.
- Sneedorff, se Schielderup-Sneedorff.
- Sneslev (Førslev S.) 58.
- Sophia Hedevig, Kristian 5's Datter, 22, 27.
- Sorø 204—08, 332, 394 f., 414.
- Sorø Amt 58 f., 205.
- Sottrup (Gottorp Amt) 248 f., 251, 298.
- Spanien 153, 161.
- Sparretorn, Hgd. (Føns S.) 75.
- Sperling, Otto, Historiker, 167.
- Steenstrup, Johs., Historiker, 7.
- Stege 387.
- Stegelborg (Sverige) 208.
- Stein, Karl v., preussisk Minister, 405.
- Stemann, Poul Chr. v., Gehejme-statsminister, 413.
- Stenbock, Magnus, svensk General, 8.
- Stephanius, Stephen Hansen, Historiker, 166, 174.
- Stevenson, W. H., engelsk Historiker, 149.
- Stevns 26, 30, 43, 63, 66.
- Stevns Herred 72.
- Stille, Arthur, svensk Historiker, 95 f.
- Stjernholms Amt 80.
- Stockholm 105.
- Storm, Gustav, norsk Historiker, 193, 195.
- Strindberg, J. A., svensk Forfatter, 427.
- Støvringgaard, Hgd. (Støvring S.) 79.
- Suhm, Peter Frederik, Historiker, 180, 183, 185, 192.
- Sumarlid, Personnavn, 153.
- Sundbyvester (Suntby occidentalis; Sundby S., Sokkelunds H.) 107.
- Svane, Frederik, Jægermester, 30.
— Hans, Biskop, 390 ff., 397, 426.
- Svaning, Hans, Historiker, 170, 173, 178.
- Sven Aggesön, Historieskriver, 138, 170.
- Sven Magnus, se Svend 2.
- Svend 2 Estridsøn, Konge, 131, 133, 138, 141, 196.
- Svend 3 Eriksøn, Konge, 140 f.
- Svend (i Kongebrev 1085), Biskop, 106, 139.
- Svend, Diaconus, 116, 122 f., 125.
- Svend (i Kongebrev 1085), Staller, 106.
- Svendborg 77.
- Svenskerne 372. — Jfr. Sverige.
- Svenstrup, Hgd. (Borup S., Ramsø H.) 425 ff.
- Sverige 129, 175, 356 f., 364, 370 f., 373—79. — Jfr. Svenskerne.
- Südekum, A. O. W., tysk Politiker, 421.
- Sæbygaards Amt 41, 58 ff.
- Särkilaks, Petrus (Petrus Sarque-layx), finsk Reformator, 389.
- Søbygaard, Hgd. (Søby S., Gjern H.) 10, 79, 87.
- Søholm, Hgd. (Magleby S., Stevns H.) 22 ff., 27, 87.
- Søllestedgaard, Hgd. (Søllested S., Lollands Sønder H.) 67 f., 87.
- Sømme Herred (Seinherathi) 106.
- Sønderborg 339, 362.
- Sønderjylland 100, 180, 344. — Jfr. Slesvig, Hertugdømmerne.
- Sønderland-Rømø, Vesterhavso, 83.
- Sørensen, Th., Provst, 411.
- Sørup, Hgd. (Vetterslev S.) 58.
- Søvestad (Seuestathum; Skaane) 106.
- Tandrup (Vends H.) 75.

- Tank, Carsten, norsk Købmand, 371.
- Tauber, E. G., Direktør for Akademiet i Sorø, 205, 207.
- Tausen, Hans, Reformator, 385, 388.
- Terpager, Peder(?), 187.
- Tessin, Carl Gustaf(?), 187.
- Thaden, U., Pastor, Suppleant i Slesvig Stænderfors. 1863, 343.
- Theiner, Pater, pavelig Arkivar, 193.
- Theodericus (i Kongebrev 1085), Presbiter, 106.
- Thiset, A., Heraldiker, 203.
- Thomsen-Oldenswort, A. Th., Stænderdeputeret, 213, 217 ff., 223, 230, 235, 243, 255, 258, 272, 279, 286, 295, 300, 306 f., 312, 314 ff., 322.
- Thorsøe, Alexander, Historiker, 213.
- Thurah, Laurids de, Arkitekt, 205.
- Thurebyholm, Hgd. (Thureby S.) 63 f., 87.
- Thurgisl Gunstenssøn (i Kongebrev 1085), Bonde(?), 106, 115 f.
- Thy 14, 165.
- Tillisch, F. F., Statsmand, 409—16.
- Timm, J. Fr. B., Købmand, Stændersuppleant, 317.
- Tirsted (Tirsted S.) 69.
- Tjæreby (Terby; Roskilde Frue S., Sømme H.) 106.
- Tollethorp (in Jurlundahereht) 107.
- Torfæus, Thormod, Historiker, 167, 174, 190.
- Toskana (Tuscia) 162.
- Trankebar 187.
- Troels-Lund, Historiker, 96 ff.
- Trolle, Niels, Rigsviceadmiral, 392.
- Trondhjem Domkirke 184.
- Trondhjems Stift 373.
- Troyes (Frankrig) 161.
- Tryggevælde, Hgd. (Karise S.) 63, 65, 87.
- Tryggevælde Regimentsbirk 72.
- Tryggevælde Rytterdistrikt 86.
- Tscherning, A. F., Officer og Politiker, 218 f., 231, 345 ff., 349, 356, 378, 380, 384. — Eilert Peter, Officer, 345—84.
- Tumby (Sønderjylland) 298.
- Tune Herred (Timmaherathi) 106.
- Tuscia, se Toskana.
- Tustrup, Gods (Hørning S., Sønderhald H.) 79.
- Tuxen, L. R., Præst, 298.
- Tvilum (Tvilum S.) 79, 87.
- Tyrker 378. — Jfr. Tyrkiet.
- Tyrkiet 357. — Jfr. Tyrker.
- Tyskere 368. — Jfr. Tyskland.
- Tyskland 102, 118, 128, 130, 132, 134, 285, 320, 339, 366, 368, 415, 423. — Nord-, 377. — Jfr. Tyskere
- Tæbring, Mikkell, 83.
- Tønder 100, 335, 340, 342 f.
- Tønder Amt 344.
- Tønningen 8, 218.
- Tøstrup (Sønderjylland) 299.
- Ugledie (Alleslev S.) 72.
- Umbra, Christiernus, Cimber, 389.
- Upaccri Australi[s] (Skaane) 106, 114.
- Upaccri maior [Aquilonius?] (Skaane) 114.
- Upsala 208.
- Utze (i Hildesheim Stift) 202.
- Wace, normannisk Digter, 160.
- Wahlstatt, Blücher von, Fyrstinde, 419.
- Valby (København) 37.
- Valdemar 1, Konge, 113.
- Valdemar 2 Sej, Konge, 143, 169.
- Valdemar 4 Atterdag, Konge, 175.
- Wales 148, 152. — Vest-Wales, se Cornwall.
- Waliser 152.

- Valkendorf, Erik, Ærkebiskop, 386.
— Hans, Søn af Absalon Valkendorf, 386.
- Valois, A. de, fransk Vicekonsul i Kiel, 324.
- Walram, Hertug af Lothringen, 128.
- Vantore (Lolland) 70.
- Vasa, Kättil Karlsson (Catillus Karoli), svensk Rigsforstander, 386 f.
- Waterford (Irland) 152.
- Vaupell, O. Fr., Officer, 1.
- Wecke, Peder, Kommandør, 79.
- Vedel, Anders Sørensen, Historiker, 168, 170. — E., Departementschef, 288, 338. — P., Direktør i Udenrigsministeriet, 325 f., 416. — Valdemar, Professor, 427 f.
- Wedell, Anna Kathrine, Grevinde, 74 f.
- Wedell-Jarlsberg, J. K. H., Greve, norsk Statsmand, 373.
- Wedel-Neergaard, J., Baron, 425 f.
- Wedellsborg, Grevskab (Husby S. Vends H.) 74.
- Wedellslund, se Sjelleskovgaard.
- Weeke, F. H. Chr., Underbibliotekar, 120, 122.
- Wegener, C. F., Historiker, 231, 235, 369, 409.
- Weibull, Lauritz, Professor, 200.
- Vejde 340.
- Wekyngwych (England) 154.
- Vemmetofte, Hgd. (Vemmetofte S.) 22 f., 87, 425.
- Vends Herred 75.
- Vendsyssel 14, 16.
- Venestad (Gers Hd., Skaane) 105 f.
- Verden (Tyskland) 202.
- Werlauff, E. K., Historiker, 193.
- Vestervig Amt 15.
- Vetterslev (Vetterslev S.) 58.
- Wetterstedt, Gustaf af, svensk Statsmand, 430.
- Viberød, se Vipperød.
- Viborg 8, 77, 81. — Provinsarkivet 93.
- Viborg Stift 83, 86, 203.
- Vibygaard, Hgd. (Syv S.) 37, 60, 65, 87.
- Wido, frankisk Konge, 151.
- Widsith, angelsachsisk Skjald, 156 f.
- Wief, se Viuf.
- Vieregg, E. H., Grevinde, 22.
- Vig (Vig S.) 62.
- Wilde, Jakob, svensk Historiker, 175.
- Vilhelm Erobreren, engelsk Konge, 134, 136 ff.
- Wilkins, David, 187.
- Willigoda, Presbiter, 112.
- Vind, Jens Juel, Baron, 66.
- Winistad (Skaane) 106.
- Winningsgawe (Vindinge?), Tune H.) 107.
- Winther, C. M., Jurist, 414. — Gert, Politiker, 218, 231.
- Vipperød (Viberød; Grandløse S.) 60.
- Visborggaard, Hgd. (Visborg S.) 8, 82.
- Visseltofta Sogn (Skaane) 95.
- Wittenberg 388.
- Viuf (Wief; Viuf S.) 84.
- Vives, Ludovicus, spansk Filosof, 388.
- De Vocht, Henry, Professor i Louvain, 385 f.
- Wolfhagen, F. H., Minister, 216, 220, 255, 260, 278, 314 f., 326, 328 f., 334, 412, 416.
- Wonlonde (England) 111.
- Vonsbæk (Sønderjylland) 232.
- Woolwich (England) 154.
- Worcestershire (England) 154.
- Vordingborg 46.
- Vordingborg Amt 41, 56 f.

- Vordingborg Regimentsbirk 72.
 Vordingborg Rytterdistrikt 86 f.
 Vordingborg Slotsgods 37, 45.
 Worm, Ole, Læge, Oldgransker,
 167 f., 174, 178
 Vyk (Sønderjylland) 342.
 Wøldicke, H. C. P., Appellations-
 raad, 333, 335 f.
- York (England) 158.
- Zanetti, ital. Bibliotekar, 187.
 Zangenberg, H., Underinspektør,
 426.
 Zwergius, D. G., Præst, 206.
- Æpe Thorbiornson (i Kongebrev
 1085), Bonde(?), 106, 110, 114.
 Ærø 211.
- Æthelstan (Athelstanus), angel-
 sachsisk Konge, 111.
 Æthelwerd, engelsk Krønikeskriver,
 155.
- Ørn (Øyim; Syv S., Ramsø H.) 106.
 Ørbygaard, Hgd. (Stokkemarke S.)
 66.
 Ørkildshauge ved Svendborg 77.
 Ørkildsmark ved Svendborg 77.
 Ørsted, A. S., Retslærd, 299, 401,
 404 f., 413.
 Ørum Amt 15.
 Østersøen 357.
 Øster Tørslev (Dronningborg Amt)
 82.
 Østrig 363, 378.
 Øvremølle ved Arre Aa (Frederiks-
 værk) 42.